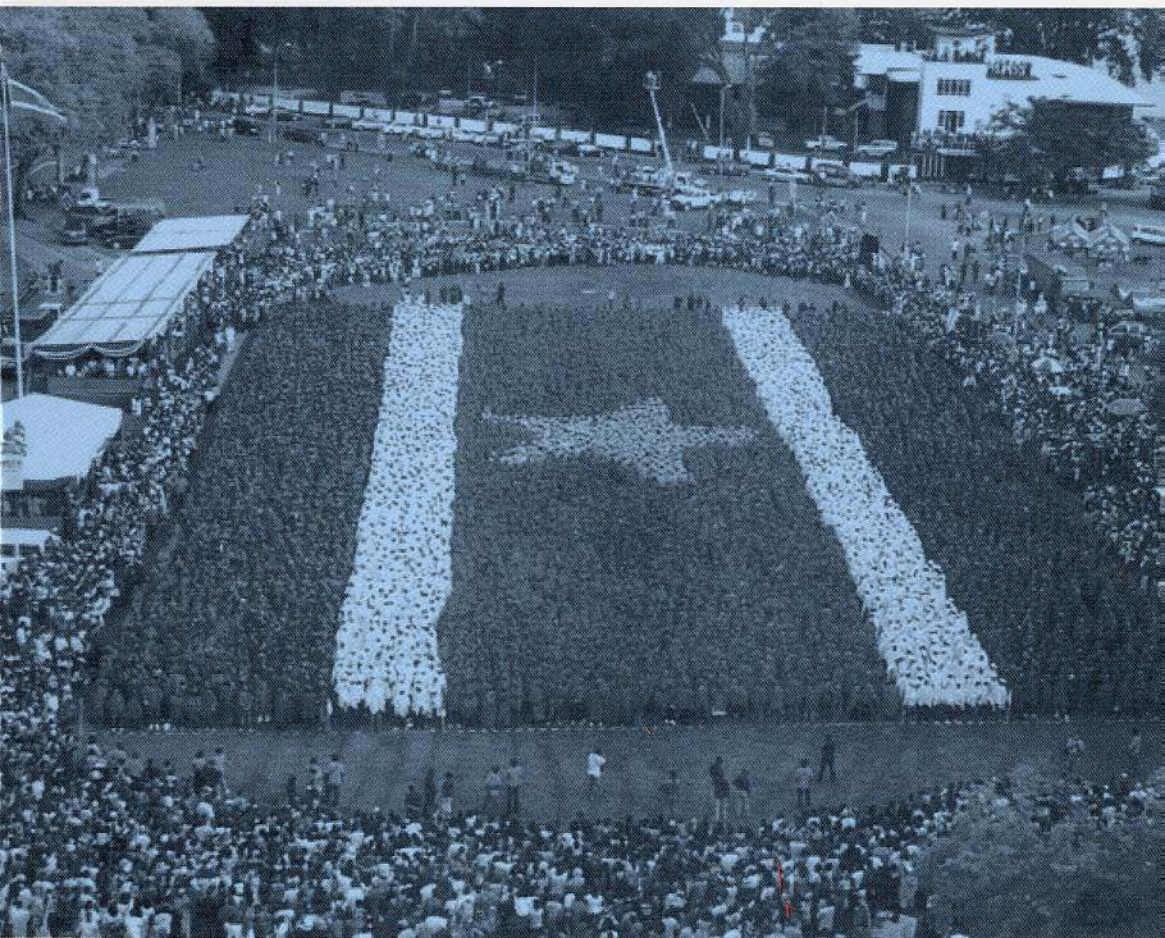

OSO

APRIL 2006

TIJDSCHRIFT VOOR SURINAMISTIEK

Suriname, 30 jaar na dato

Kernredactie

Wim Hoogbergen (hoofdredacteur)
Rosemarijn Hoeft (eindredactie)
Freek Bakker (recensies)
Peter Sanches (recensies)
Aspha Bijnaar
Eva Essed-Fruin
Michiel van Kempen
Peter Meel
Hans Ramsoedh

Redactieraad

Karin Boven
Hans Breeveld
Hein Eersel
Lila Gobardhan-Rambocus
Silvia Gooswit
Maurits Hassankhan
Dorine van Hinte-Rustwijk
John Leefmans
William Man A Hing
Edwin Marshall
Els Moor
Yvon van der Pijl
Wim Rutgers
Joop Vernooij
Jean Jacques Vrij
Sigi Wolf

Administratieadres *Oso*

KITLV
T.a.v. Ellen Sitinjak
Postbus 9515
2300 RA Leiden
e-mail: sitinjak@kitlv.nl

Redactieadres

Wim Hoogbergen
Koperslagershoek 13
3981 SB Bunnik
e-mail: w.s.m.hoogbergen@fss.uu.nl

Adres recensieredactie

Peter Sanches
Koningin Wilhelminastraat 18
2811 TV Reeuwijk
e-mail: oso.recensieredactie@surinamistiek.nl

Abonnementen

Oso, Tijdschrift voor Surinamistiek verschijnt twee keer per jaar, in april en in oktober. De abonnementsprijs voor de jaargang 2006 bedraagt € 21,- voor abonnees in Nederland en € 23,- voor hen daarbuiten. Het abonnement op *Oso* is per vooruitbetaling te voldoen. Een acceptgirokaart wordt toegezonden.

Nieuwe abonnees kunnen zich schriftelijk opgeven bij het KITLV, ter attentie van Ellen Sitinjak, Postbus 9515, 2300 RA Leiden, e-mail: sitinjak@kitlv.nl.

Op onze internetsite is te lezen welke nummers van de vorige jaargangen nog leverbaar zijn. U kunt deze exemplaren per e-mail bestellen: bestuur@surinamistiek.nl.

De bestelling van de nummers vanaf het jaar 2006 dient te geschieden bij het KITLV.

De Stichting IBS

Oso is een halfjaarlijks tijdschrift dat verschijnt onder auspiciën van de Stichting Instituut ter Bevordering van de Surinamistiek (IBS) en het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde. De Stichting IBS stelt zich ten doel de studie op het gebied van de Surinaamse taal, letterkunde, cultuur en geschiedenis te initiëren, te bevorderen en in stand te houden. Naast *Oso* is de Stichting uitgever van de serie *Bronnen voor de Studie van Suriname*. Jaarlijks organiseert IBS een colloquium over een actueel thema binnen de Surinamistiek.

U kunt donateur van IBS worden voor een bedrag van € 30. Donateurs krijgen de *Oso* toegestuurd en hebben gratis toegang tot het IBS-colloquium.

Bestuursleden per 1 mei 2005

Peter Sanches (voorzitter)
Hans Ramsoedh (secretaris)
Joop Vernooij (penningmeester)
Aspha Bijnaar
Dorine van Hinte-Rustwijk
Wim Hoogbergen (namens *Oso*)

Informatie over de Stichting IBS is ook op Internet te vinden. Ga hiervoor naar: www.surinamistiek.nl of www.surinamistiek.net

OSO Tijdschrift voor Surinamistiek 2006.1

In *Oso* worden Nederlandstalige bijdragen opgenomen over Suriname die volgens de redactie voldoen aan de algemeen geldende normen voor wetenschappelijke artikelen. Uiteraard geeft de redactie van *Oso* ook ruimte aan bijdragen waarin ideeën naar voren komen en meningen worden geuit, waarmee zij het niet eens is.

Afbeeldingen omslag

De foto op de voorzijde van de omslag is genomen door Gardelito Hew A Kee op 25 november 2005 ter gelegenheid van de dertigste verjaardag van de onafhankelijke Republiek Suriname.

De afbeelding op de achterzijde is een maluana. Dit is een ronde houten schijf van bijna een meter middellijn die door de Wayana wordt gebruikt om in ronde huizen de nok van binnen af te sluiten.

Op deze maluana, waarvan het origineel in het Academiegebouw te Leiden te zien is, zijn aan weerszijden van het middelpunt figuren afgebeeld die een zogenaamde kuluwayak voorstellen, een dier (geest) met twee koppen en kuifveren.

H
JAARGANG 25

OSO

APRIL 2006

TIJDSCHRIFT VOOR SURINAMISTIEK

Inhoud

Hans Ramsoedh & Wim Hoogbergen

- 6 30 jaar na dato; De periode 2000-2005**

Marten Schalkwijk

- 20 Democratie in Suriname: inclusief of exclusief?
Een verklaringsmodel voor de politieke ontwikkeling**

Hugo Fernandes Mendes

- 45 Waren de Surinaamse militairen Latijns-Amerikanen?**

Walter Lotens

- 52 Links en de militaire periode in Suriname**

Dirk Kruijt

- 75 Een ijzeren wet van politiek-militaire beheersing?
Van dictatuur naar democratie in Suriname; Een vergelijking
met Latijns Amerika**

Marein van Schaaijk

- 93 Suriname, economische groei op eigen kracht; Naar een
'Essed+' scenario**

H.U.E. Thoden van Velzen

- 114 De rol van de goden bij de Binnenlandse Oorlog**

Lila Gobardhan-Rambocus

- 131 De Surinaamse meertaligheid**

Anne Blanksma

- 149 Etniciteit en nationalisme tijdens de Surinaamse
verkiezingscampagne in mei 2005**

- 166 Recensies**

Sanderien Verstappen, *Jong in Dollywood; Hindostaanse jongeren en Indiase films* (door Lucie Bloemberg); John Jansen van Galen, *Laatste gouverneur, eerste president; De eeuw van Johan Ferrier, Surinamer* (door Hans Ramsoedh); Paul Tjon Kiem Sang (samenst.), *De beminde kinderen van een vader zijn wij; Vastenbrieven van Monseigneur Aloysius Zichem* (door Joop Vernooij); Elizabeth Mohkamsing-den Boer, *Dreams and Transitions; The Royal Road in Surinamese and Australian Indigenous Society* (door Joop Vernooij); R. Berenstein, *Relatie Wintireligie en het*

christendom (door Joop Vernooij); Cándani, *Geef mij het land dat in jou woont*; *Historische gedichten* (door Chan Choenni & Freek L. Bakker); Barbara Scheld, *Winti en Christendom in Paramaribo*; *Over het gecombineerd praktiseren van twee religies* (door Edwin K. Marshall; Roselien M. Rotgans, *Op weg naar een Afro-Surinaamse Theologie*; *Christelijke geloof in de context van de winti-religie* (door Edwin K. Marshall); Geneviève Escure & Armin Schwegler (red.), *Creoles, Contact, and Language Change; Linguistic and Social Implications* (door Eva Essed); Astrid H. Roemer, *Zolang ik leef ben ik niet dood*; *Een autobiografisch proces* (door Wim Rutgers); H.A. Ahmad Ali, *De Toescheidingsovereenkomst inzake nationaliteiten tussen Nederland en Suriname* (door Edwin K. Marshall); Marijke van Mil, *De zingende drum* (door Ramona Stigter); Guilly Koster, *De lakjurk*; *Verhalen en foto's vol erotiek* (door Michiel van Kempen); Arno Ruitenbeek, *Het leven van een drugskoerier* (door Aspha Bijnaar).

Irene Rolfes

198 Recente publicaties

204 Onderzoek en debat

Suriname en de Nederlandse Taalunie (John Leefmans);
Surinaams-Nederlandse woorden in het Groene Boekje en in de Grote Van Dale;
Een lexicografische verkenning (J. van Donselaar)

218 Berichten

André Pakosie

220 In Memoriam Kees Dubelaar (1917-2005)

Aad Versteeg

221 In Memoriam Eugène Waaldijk (1921-2005)

222 Adressen auteurs en redactieleden

30 jaar na dato; De periode 2000-2005

Dit themanummer bevat de inleidingen van het IBS-colloquium *Suriname, 30 jaar na dato*, dat in november 2005 plaatsvond. Daarnaast bevat het artikelen die speciaal voor dit nummer zijn geschreven. Op het colloquium werden ontwikkelingen in Suriname van de afgelopen dertig jaar in een comparatief perspectief geplaatst, dat wil zeggen vergeleken met ontwikkelingen in Latijns-Amerika. In deze inleiding¹ brengen wij vier ontwikkelingen over het voetlicht die de afgelopen vijf jaar bijzondere aandacht hadden: de relatie Suriname-Nederland, de sociaal-economische ontwikkelingen, de verkiezingen in mei 2005 en de kwaliteit van de democratische instituties in Suriname.

DE RELATIE NEDERLAND-SURINAME SINDS 2000

De discussie over de toekomstige relatie tussen Suriname en Nederland kwam in januari 2003 in een stroomversnelling door de publicatie van een evaluatierapport over de besteding van de Nederlandse ontwikkelingshulp in Suriname tussen 1975 en 2000.² Dit rapport was het resultaat van een besluit in oktober 2000 van de Nederlandse minister voor Ontwikkelingshulp (Herfkens) en haar Surinaamse collega van Planning en Ontwikkelingssamenwerking – PLOS – (Raghoebarsing) om de Surinaams-Nederlandse hulprelatie tussen 1975 en 2000 gezamenlijk te evalueren om zodoende lessen uit het verleden te trekken. Het rapport kreeg als titel mee *Een belaste relatie* waarmee de beide auteurs, Dirk Kruijt en Marion Maks, de ‘dikwijls ongedefinieerde, soms stroeve en meestal moeilijke politieke en hulprelatie’ aanduiden. De publicatie ervan had heel wat voeten in de aarde en de emoties van Surinaamse zijde laaiden hoog op. Van Nederlandse zijde werd geklaagd dat Suriname de openbaarmaking van de studie twee jaar lang ophield, omdat president Venetiaan enkele door zijn minister gecontracteerde adviseurs wraakte en bij het uitbrengen van de tussenrapporten kritische conclusies onwenselijk achtte. De Surinaamse regering stelde daarop voor de kritische pas-

- 1 Op het IBS-colloquium in november 2000 is aandacht besteed aan de ontwikkelingen tussen 1975 en 2000. Het colloquium had toen als thema *25 jaar Hier en Daar*. De inleidingen van dat colloquium zijn opgenomen in het Oso-themanummer van mei 2001. Vanwege de inhoud van dat themanummer richten wij ons in deze inleiding op de jaren 2000-2005.
- 2 D. Kruijt & M. Maks: *Een belaste relatie; 25 Jaar ontwikkelingssamenwerking Nederland-Suriname, 1975-2000*. Den Haag/Paramaribo: Ministerie van Buitenlandse Zaken/Ministerie van Planning en Ontwikkelingssamenwerking, 2 delen. Ook uitgebracht als www.minbuza.nl een *belaste relatie* (10 appendices), 323 pp. en www.plos.sr/docs/L1rapport (4 appendices), 96 pp. Een samenvatting verscheen als www.ncdo.nl en het rapport werd als feuilleton uitgebracht in het Surinaamse dagblad *De West* van 3-9 maart 2004.

sages uit het rapport te schrappen en even leek het erop alsof het rapport in een gekuiste versie zou uitkomen. De Tweede Kamer eiste echter zowel het afgezwakte als het oorspronkelijke rapport en kreeg haar zin. In het gekuiste rapport, bewerkt door Hans Lim A Po op verzoek van beide regeringen, was de meest pikante empirische bewijsvoering met ongeveer 2,5 pagina's bekort, maar was de essentie niet aangetast. Desondanks distantieerde de Surinaamse overheid zich ook van deze versie, zelfs nadat die door een gemengde commissie van zes politici en deskundigen zin voor zin was gescreend.

Ondanks de gezamenlijke Surinaamse en Nederlandse verantwoordelijkheid voor alle versies liet president Venetiaan zich bij voorbaat laattundkend hierover uit: 'Wanneer er voldoende tijd en geld beschikbaar is, zullen we ons eigen Surinaams rapport maken'.³ De Surinaamse minister Raghoebarsing trok zelfs de integriteit van een van de auteurs in twijfel: 'Kruijt heeft de Nederlandse politiek papieren in handen willen geven die Nederland zouden moeten verschonen van fouten in de ontwikkelingsrelatie met Suriname'.⁴

Voor wie de ontwikkelingen in Suriname en de Surinaams-Nederlandse betrekkingen volgt zijn de conclusies in dit rapport niet eens schokkend te noemen: de balans van een kwart eeuw besteding van de Nederlandse ontwikkelingsgeld in Suriname is zeer negatief. Schuldgevoel en opportunisme tekenden jarenlang de onderhandelingen over de besteding van het ontwikkelingsgeld, de relatie werd bepaald door te veel emotie en te weinig zakelijkheid en de Surinaamse bestuurscultuur hangt te veel aan elkaar van patronage en cliëntelisme. Hierover schreven Kruijt en Maks: 'De Nederlandse hulp aan Suriname heeft lange tijd geleken op een vorm van interstatelijke alimentatie ter gelegenheid van de ontbinding van de koninkrijksband tussen Nederland en Suriname. Wrok en wantrouwen, stroefheid en starheid van de omgangsvormen hebben de ontwikkelingsrelatie lange tijd beheerst. Nederlandse onderhandelaars hebben de neiging op te treden als "lamme goedzakken" die ten opzichte van hun Surinaamse tegenspelers slappe knieën krijgen en naar aanleiding van onzakelijke argumenten overstag gaan'. In hun rapport pleitten de auteurs ervoor de relaties tussen beide landen te verzakelijken en voor een beëindiging van de onduidelijke, belaste ontwikkelingsrelatie waarin emotionele en onzakelijke motieven en verwachtingen de kwaliteit van de hulp wazig maken en dit alles in een mist van verwijt en rancune.

In de Nationale Assemblée was het rapport niet of nauwelijks onderwerp van een serieus debat. De relatie met Nederland is in de Surinaamse politieke praktijk het enige punt waarbij coalitie en oppositie één lijn trekken. Veel Assembléeleden lieten hun emoties dan ook de vrije loop.

3 *De Ware Tijd*, 13 februari 2004.

4 *De Ware Tijd*, 21 februari 2004.

'We zijn het spuugzat', zo vatte NF-fractie leider Otmar Rodgers de gevoelens samen in de Assemblee. 'Vrijpostig, brutaal, onbehoorlijk en ongegeneerd' waren de woorden van het Assemblee lid Arnold Kruisland (NPS-NF) over de kritiek op Suriname in dit rapport.⁵

Dat de emoties in Suriname altijd hoog oplopen als het gaat om de relatie met Nederland verbaast nauwelijks aangezien veel politici rondom president Venetiaan nog uit 1975 stammen. Voor hen is pragmatisme in de Surinaams-Nederlandse relaties nog steeds een stap te ver. In Nederland heeft inmiddels een generatiewisseling plaatsgevonden en de hoofdrolspelers van toen (Pronk, Den Uyl, Van Mierlo, De Gaay Fortman) zijn inmiddels van het politieke toneel verdwenen, doordat zij overleden zijn of afscheid hebben genomen van de politiek. In Suriname is men politicus voor het leven. Emoties zullen hun stempel op de Surinaams-Nederlandse relaties blijven drukken zolang in Suriname geen generatiewisseling onder politici heeft plaatsgevonden.

Naar aanleiding van het rapport *Een belaste relatie* presenteerde de Nederlandse regering in juni 2004 haar eerste beleidsnotitie met betrekking tot Suriname sinds 1975: *Een rijke relatie*. Hierin koos de Nederlandse regering voor een zakelijke, maar betrokken opstelling en het afzien van het automatisme van het ter beschikking stellen van onuitputtelijke hoeveelheden geld aan Suriname. Tevens werd als uitgangspunt geformuleerd dat de huidige ontwikkelingssamenwerking binnen vijf jaar afgebouwd moest worden.

Het Kamerdebat in april 2005 over *Een rijke relatie* was het voorlopige sluitstuk van de discussie over de Surinaams-Nederlandse betrekkingen. Kamerbreed werd gepleit voor een zakelijke, maar betrokken relatie en minder emotie in de onderlinge verhoudingen. Regeringspartijen, oppositie en de verantwoordelijke bewindslieden (ministers Bot van Buitenlandse Zaken en Van Ardenne van Ontwikkelingssamenwerking) waren het eens dat het in de toekomst anders moest, dan het de afgelopen dertig jaar gegaan was. Het VVD-kamerlid Van Baalen pleitte in een ingezonden stuk in *De Volkskrant* in april 2005 voor 'Ont-pronkte banden' tussen Nederland en Suriname.⁶

RECENTE SOCIAAL-ECONOMISCHE ONTWIKKELINGEN

De regering-Wijdenbosch (1996-2000) stortte Suriname in de grootste economische crisis in de geschiedenis van het land. Deze regering gaf ongebreideld geld uit. Het begrotingstekort werd volledig monetair gefinancierd met als gevolg een torenhoge inflatie, het omhoog jagen van de wisselkoers, de stagnatie van de economische groei, een forse toename van het financieringstekort en zelfs de verkoop van het goud van de Centrale

5 *De Ware Tijd*, Nederlandse editie, 12 augustus 2004.

6 *De Volkskrant*, 27 april 2005.

Bank. De regering-Wijdenbosch kreeg van het IMF terecht een brevet van onvermogen om leiding te geven aan het land. In mei 1999 gingen naar schatting tussen de vijftig en zeventigduizend mensen (getypeerd als de 'mars der dwaze burgers') de straat op om te protesteren tegen het wanbeleid van deze regering. De ontevredenheid over de regering was vooral het gevolg van berichten over grootschalige corruptie. Geruchten daarover zwollen aan tot een publiek schandaal. (Later, tijdens de regeringsperiode Venetiaan II – 2000-2005 – zouden twee centrale personen uit de ploeg Wijdenbosch, namelijk de president van de Centrale Bank, Henk Goedschalk, en minister Errol Alibux veroordeeld worden wegens verregaande corruptie en zelfverrijking). Ten einde raad schreef de president vervroegde verkiezingen uit, die ditmaal door de Frontpartijen werden gewonnen. Het Nieuw Front, dit keer een coalitieregering van de NPS, de VHP, de Pertajah Luhur en de kleine vakbondspartij SPA, kreeg in het Surinaamse parlement 37 van de 51 stemmen en Venetiaan kreeg al bij de verkiezing in de Nationale Assemblée de noodzakelijke tweederde meerderheid.

In sociaal-economisch opzicht kroop Suriname na 2000 langzaam uit een diep dal. De regering-Venetiaan II bracht weer economische en monetaire stabiliteit, op zich een opmerkelijke prestatie mede gezien tegen de achtergrond van de failliete boedel die de nieuwe regering overnam. De afgelopen jaren kenden een economische groei van vijf procent en de regering introduceerde met succes een nieuwe munt: 1000 Surinaamse guldens werden één Surinaamse dollar. Sinds zijn introductie bleef deze dollar redelijk stabiel. Het begrotingstekort ligt nu onder de drie procent en de inflatie beneden de tien. Op sociaal, juridisch en ook politiek vlak is deze regering echter in de ogen van velen tekort geschoten. Bij de verkiezingen had het Nieuw Front beloofd het corrupte en verouderde politieke systeem aan te zullen pakken en de grondwet te hervormen, maar eenmaal aan de macht werd van die hervormingen weinig meer vernomen.

Wie de regeringsverklaring uit 2000 erop naleest, zal het opvallen dat heel wat voornemens niet zijn gerealiseerd. De sanering van het overheidsapparaat is op de lange baan geschoven, de belofte om van corruptie verdachte personen uit de regeringsperiode Wijdenbosch te vervolgen is (op Goedschalk en Alibux na) nauwelijks aangepakt en van armoede- en criminaliteitsbestrijding is niet veel terechtgekomen. Ook zijn er nog problemen bij de rechterlijke macht, in het onderwijs en de gezondheidszorg die nauwelijks zijn aangepakt. Daarnaast kreeg Venetiaan aan het einde van zijn regeerperiode (2005) te maken met corruptieschandalen op de ministeries van Landbouw, en Openbare Werken en Verkeer. Tegen de minister van Openbare Werken is een strafrechtelijke procedure gestart. Ook had Venetiaan in 2000 toegezegd dat de personen die bij de 8-decembermoorden betrokken waren geweest zich voor het gerechtelijk hof zouden moeten verantwoorden. Het juridische vooronderzoek werd in 2003 met veel bombarie gestart en vele getuigenissen werden vastgelegd,

maar meer dan twee jaar later is nog steeds onduidelijk wanneer het proces gaat beginnen. Ook de moorden in Moiwana in 1986, door het leger gepleegd in de Binnenlandse Oorlog tegen het Junglecommando, zijn nooit officieel onderzocht; ook niet nadat de militairen teruggekeerd waren in hun kazernes. Politie-inspecteur Herman Gooding startte in 1989 een onderzoek, maar Gooding, die behalve Moiwana ook drugszaken onderzocht, werd in augustus 1990 aan de Waterkant doodgeschoten na een onderhoud met de leiding van de Militaire Politie. In 1995 nam de Nationale Assemblee een motie aan om onderzoek te doen naar die gebeurtenissen, maar kort daarna belandde het Nieuw Front in de oppositie en de regering-Wijdenbosch, met Bouterse als belangrijke man op de achtergrond, had al helemaal geen zin in een onderzoek.

In 1997 brachten de nabestaanden hun zaak naar het Inter-Amerikaanse Hof voor Mensenrechten. In 2002 bevond de Inter-Amerikaanse Commissie voor de Rechten van de Mens Suriname schuldig aan schending van het Amerikaanse Mensenrechtenverdrag en de Amerikaanse Declaratie op het gebied van de Rechten en Plichten van de Mens. In augustus 2005 veroordeelde het Hof de staat Suriname tot een betaling van bijna drie miljoen (US) dollar. De Surinaamse overheid moet aan elk van de 130 overlevenden van de moordpartij een schadevergoeding van 13.000 US dollar betalen. Daarnaast moet zij 1,2 miljoen US dollar investeren in een fonds voor gezondheidszorg, huisvesting en onderwijs in het dorp. Bovendien moet justitie in Suriname alsnog de daders opsporen en be-rechten. In december 2004 onthulden de nabestaanden op de plaats van het vroegere Moiwana een herdenkingsmonument *Fu Memre Moiwana*. Voor het eerst kwam een minister naar een bijeenkomst van de nabestaanden (Hoogbergen & Kruijt 2005: 267-268).

DE VERKIEZINGEN VAN MEI 2005

In de aanloop naar de verkiezingen van mei 2005 kreeg de regering-Venetiaan indirect steun vanuit Nederland toen minister Van Ardenne van Ontwikkelingssamenwerking in april 2005 bij een debat refererend aan de sociaal-economische ontwikkelingen in Suriname tussen 2000 en 2005 sprak van het 'Surinaamse wonder'. Zij duidde toen de Surinaamse minister van Financiën (Hildenberg) en de directeur van de Centrale Bank van Suriname (Telting) aan als het 'gouden koppel' van Suriname. Het eerdergenoemde VVD-kamerlid Van Baalen haalde in een ingezonden stuk in *De Volkskrant* in april 2005 het oude idee van een gemeenbestrelatie tussen Nederland en Suriname weer van stal.⁷

7 *De Volkskrant*, 27 april 2005. Na de kerstcoup van 1990 ontwikkelde Nederland plannen voor een gemeenbestrelatie tussen Nederland en Suriname, zodra de democratie in Suriname hersteld zou zijn. Binnen die relatie zouden beide landen onder andere een gemeenschappelijke defensie en buitenlandse vertegenwoordiging hebben. De Surinaams-

Uiteraard wilden de Nederlandse politici met hun openlijk uitgesproken steun voor de Nieuw Front regering het stemgedrag van de Surinaamse kiezers beïnvloeden. Lange tijd hield de Nederlandse regering serieus rekening met een eventueel presidentschap van Wijdenbosch, op een zelfde wijze als in 1996 was gebeurd. De Tweede Kamerdelegatie die in februari 2005 een bezoek bracht aan Suriname had buiten het officiële programma om een informeel onderhoud met hem en de oud-president was ook een van de genodigden op de receptie ter gelegenheid van Koninginnedag op de Nederlandse ambassade in Paramaribo.

De regering-Venetiaan kreeg in 2005 ook politieke steun vanuit de Verenigde Staten. Enkele maanden voor de verkiezingen verklaarde een woordvoerder van de Amerikaanse ambassade in Suriname dat Washington samenwerking met Suriname zou afwijzen als Bouterse na de verkiezingen tot president zou worden gekozen.

De indirecte politieke steun uit Nederland en de Verenigde Staten kon echter niet verhinderen dat het regerende Nieuw Front (een coalitie van de Creoolse NPS, de Hindostaanse VHP, de Javaanse Pertjajah Luhur en de aan de vakbond C-47 gelieerde SPA) bij de verkiezingen in mei 2005 een fors verlies leed: de coalitie verloor ruim eenderde van het aantal zetels en kreeg er slechts 23 (NPS 8, VHP 8, PL 6 en SPA 1). De NDP die dit keer Bouterse als lijststaanvoerder had, werd de grootste partij in de Assemblee met 15 zetels. Wijdenbosch' partij, de Volksalliantie Voor Vooruitgang behaalde 5 zetels. Het NF moest op zoek naar nieuwe partners voor een meerderheid in de Nationale Assemblee die gevonden werd door samenwerking met de A-Combinatie (een bundeling van drie Marronpartijen) en DA '91: NF-plus was het resultaat. Waar al eind jaren vijftig en begin jaren zestig van de twintigste eeuw door samenwerking tussen Creoolse, Hindostaanse en Javaanse politieke partijen een brug werd geslagen tussen stad en district, de samenwerking tussen het NF en de in de A-combinatie verenigde Marronpartijen betekent mogelijk een eerste overbrugging van de kloof tussen stad en het binnenland.

De onderhandelingen tussen de partijen binnen NF-plus illustreerden het opportunistische karakter van de Surinaamse politieke cultuur die sterke patrimoniale trekken vertoont. Die onderhandelingen betroffen niet het concipiëren van een regeerakkoord: te realiseren ontwikkelingsdoelen op korte en lange termijn, welke doelen kunnen uit eigen middelen worden gerealiseerd, voor welke doelen is buitenlandse (lees Nederlandse) hulp nodig, hoe betrek je de bevolking en het maatschappelijke middenveld bij de realisatie van de plannen, hoe zal Suriname er in 2010 of 2015 uitzien? Met andere woorden de onderhandelingen gingen, zoals gebruikte-

Nederlandse gemeenschap betoonde zich een warm voorstander, maar de Frontpartijen NPS, VHP en KPTI waren tegen en de NDP van Bouterse beschuldigde Nederland van een poging tot rekolonisatie. Het gemenebest ging niet door.

Balkenende en Venetiaan november 2005. Foto: Roy Khemradj.

lijk, niet over een toekomstvisie, maar waren een eindeloos gekibbel over de verdeling van ministersposten: welke partij krijgt welk(e) ministerie(s). En om toch alle partijen tevreden te stellen werd voor het gemak nog een extra (inmiddels 17^e) ministerie gecreëerd.

De vorming van coalities in Suriname is illustratief voor misbruik van de politieke macht door de leiders om een netwerk van hun belangengroep van dienst te zijn. De partijmoraal prevaleert boven de publieke moraal en in plaats van politiek leiderschap kan in de Surinaamse context worden gesproken van politiek ondernemerschap. De toetreding van DA '91 tot de NF-coalitie is indicatief voor de wijze waarop gelegenheidscoalities worden gesmeed. Enkele maanden vóór de verkiezingen bekritiseerde de politieke leider van DA '91, Winston Jessurun, de NF-regering: 'Het NF zal nooit in staat zijn om ontwikkeling en vooruitgang voor dit land te brengen, omdat deze combinatie te vergelijken is met een hoop zand'.⁸ Nog geen maand later forceerde DA '91 na de verkiezingen een breuk met zijn partners verenigd in de AT-Combinatie om vervolgens toe te treden tot de NF-pluscoalitie.

⁸ *De Ware Tijd*, 18 april 2005.

Typend voor de Surinaamse politieke moraal is het feit dat bij de verkiezingen in mei 2005 vijf politieke partijen werden geleid door veroordeelden: Bouterse (NDP), Brunswijk (ABOP), Soemita (KTPI), Somohardjo (Pertjaja Luhur) en Alibux (DNP-2000). Tekenend was dat president Venetiaan in september 2005 – toen hij de nieuwe ministersploeg beëdigde – in niet mis te verstane woorden de nieuwe ministers waarschuwde niet te graaien in de staatskas: 'Wie het niet heeft gehoord, heeft het niet willen horen'.⁹

De huidige politieke constellatie die getypeerd kan worden als een etnische consensus democratie heeft de afgelopen decennia geleid tot een bestendiging van 'politiek en maatschappelijk immobilisme' in Suriname. Kenmerkend voor de Surinaamse etnische consensusdemocratie zijn volgens oud-premier Jules Sedney (1969-1973) de glorieuze compromissen: 'Problemen worden niet opgelost en conflicten worden niet uitgevochten. Halverwege staat er altijd wel een gezaghebbende persoonlijkheid op of wordt een Commissie van Goede Diensten geformeerd die partijen in een warrig compromis tot elkaar brengt en het probleem onder tafel veegt, waar het blijft smeulen als brandhaard voor een volgende eruptie' (Sedney 1997: 157).

Aangezien geen van de partijen of partijcombinaties over een tweederde meerderheid in De Nationale Assemblée beschikte om de president te laten verkiezen, werd een gang naar de Verenigde Volksvergadering (een gezamenlijke bijeenkomst van de Nationale Assemblée (51 leden), de Districtsraden (105 leden) en de Ressortraden (715 leden)) noodzakelijk om de president met een gewone meerderheid te kiezen. Politiek opportunisme werd niet uitgesloten, zoals dat het geval was in 1996 toen tegen alle verwachting in door politieke omkoping Wijdenbosch werd verkozen tot president. De presidentsverkiezing betekende echter de zoveelste politieke klucht in Suriname toen bleek dat de partij van Bouterse in samenwerking met de partij van Jules Wijdenbosch een 'vakantieganger als presidentskandidaat' (Rabin Parmessar) naar voren had geschoven. Parmessar bleek namelijk behalve over de Surinaamse ook nog over de Nederlandse nationaliteit te beschikken. De commotie rond de nationaliteitenkwesie van Parmessar smoorde een mogelijke verrassende ontknoping bij de presidentsverkiezing in de kiem. Of zoals de journalist Brave schreef: 'Een vuurpijl die met veel fanfare werd afgestoken, maar als een gillende keukenmeid op het veld ontpofte'.¹⁰ Van de 879 stemgerechtigden brachten 560 hun stem uit op Venetiaan. Deze kon vervolgens aan zijn derde termijn als president beginnen.

De perikelen rond de formatie van de NF-plus-coalitie en de afwezigheid van een regeerakkoord kwamen het duidelijkst naar voren bij

⁹ *De Ware Tijd*, 12 september 2005

¹⁰ *De Ware Tijd*, 23 juli 2005.

de officiële presentatie van het regeringsbeleid (de Surinaamse variant van 'prinsjesdag') in oktober 2005. President Venetiaan volstond met het uitspreken van een 'jaarrede' in plaats van een regeringsverklaring waarin opgenomen een Meerjaren Ontwikkelingsplan (MOP). De jaarrede van oktober 2005 verschilde nauwelijks van die van 2004 en critici (oppositie en politieke analisten) noemden haar 'teleurstellend, weinig hoopgevend en een weinig inspirerende boodschap'.¹¹ De pers sprak van de presentatie van 'een repeterende breuk'.¹² De regeringsverklaring werd pas eind november 2005 afgelegd. 'We hebben het aangehoord en moeten die verklaring nog goed bestuderen' was een veelzeggende reactie binnen de regeringscoalitie.¹³ Al met al lijkt Venetiaan III een kabinet zonder een missie.

KWALITEIT DEMOCRATISCHE INSTITUTIES

Op de kwaliteit van de democratische instituties in Suriname valt veel af te dingen. Er is in 1987 gekozen voor een bestuurlijke decentralisatie (Nationale Assemblee, Ressortraden en Districtsraden met in totaal 871 leden) waarvoor men nauwelijks capabele afgevaardigden weet te vinden. Veel politici etaleren een enorm gebrek aan visie, verbeelding, daadkracht en presentatie en het gebeurt regelmatig dat vergaderingen van De Nationale Assemblee door gebrek aan quorum geen voortgang vinden. In een redactioneel commentaar in april 2003 sprak het dagblad *De Ware Tijd* van 'onverantwoordelijk gedrag bij zware verantwoordelijkheid'.¹⁴ Volgens Marten Schalkwijk functioneert de Assemblee niet als het controlerende orgaan van de regering, maar als het stempelkussen. Hij noemt het salaris van veel parlementsleden dan ook 'zwingeld'.¹⁵ De Nationale Assemblee is geen plaats meer voor debatten over beleidszaken. *De Ware Tijd* had als redactioneel commentaar in december 2005: 'Vrijwel bij elke vergadering van het parlement slingeren coalitie en oppositie elkaar bijtende opmerkingen naar het hoofd en dreigen debatten vaak te verzanden in ordinaire scheldpartijen'.¹⁶ Deze ontwikkeling roept herinneringen op aan eind jaren zeventig toen door de voortdurende confrontatie tussen regeringscoalitie en de oppositie het parlementaire werk praktisch stil kwam te liggen. De huidige oppositie onder aanvoering van de NDP van Bouterse zoekt bij voorkeur in de straten van Paramaribo de confrontatie op met de regering in plaats van in de Nationale Assemblee. Zo organiseerde zij in oktober 2005 protestdemonstraties tegen de verhoging van de brandstofprijzen, waarbij de NDP de verdenking op zich

¹¹ *De Ware Tijd*, 4 en 6 oktober 2005.

¹² *De Ware Tijd*, 4 oktober 2005.

¹³ *De Ware Tijd*, 24 november 2005.

¹⁴ *De Ware Tijd*, 2 april 2003.

¹⁵ *De Ware Tijd*, 19 april 2005.

¹⁶ *De Ware Tijd*, 2 december 2005

laadde daarmee het strafproces rond de 'Decembermoorden' te willen dwarsbomen. President Venetiaan waarschuwde voor een herhaling van '1980' en haalde in een voor zijn doen ongewone uitbarsting fel uit tegen ondemocratische krachten binnen de NDP van Bouterse: 'De staatsmacht mag niet in handen komen van de drugsmafia, witwassers en moordenaars'.¹⁷

Protestdemonstraties onder aanvoering van Bouterse, oktober 2005.
Foto: *Dagblad Suriname*.

Niet verbazingwekkend is dat veel kiezers het vertrouwen in politici en politieke partijen hebben verloren of zich gewoon niet meer druk maken over wat er zich op het politieke vlak afspeelt.¹⁸ Als gevolg hiervan gaapt er al lange tijd in het Surinaamse politieke bestel een enorme kloof tussen politici en burger. De kloof tussen politici en burger was het thema van de Thorbecke-lezing in oktober 2005 door Gerd Leers, burgemeester van Maastricht, waarin hij de politieke cultuur in Nederland typeert als 'in zichzelf gekeerd, wereldvreemd en autistisch'. Die kloof is volgens Leers het gevolg van een systeem waarin de agenda van de partijleiding meer bepalend is dan de aandacht voor werkelijke maatschappelijke problemen. Politieke programma's van politieke partijen in Nederland zijn volgens hem geen beginselverklaringen, maar notariële aktes waarin nauwkeurig is vastgelegd hoe de leden dienen te denken. Hij hield dan ook een pleidooi voor hernieuwd leiderschap waarbij politieke partijen moeten transformeren naar politieke bewegingen die geen intellectuele gevangenschappen worden, maar debat faciliteren, steunen en bijstaan, adviseren en richting geven met als uitkomst de verhalen, de dromen en het debat. Een leider zal een visie moeten hebben, een verhaal, een richting, dan gaat het over de samenleving die we willen, aldus Leers. Leers' pleidooi om in het Huis van Thorbecke de ramen open te gooien voordat iemand ze ingooit is voor een groot deel ook van toepassing op de huidige Surinaamse politieke cultuur. Ontwikkelingen elders in Latijns-Amerika (onder andere in Ecua-

¹⁷ *De Ware Tijd*, 19 november 2005.

¹⁸ IDOS-peilingen, maart 2004.

dor, Bolivia) wijzen de laatste jaren in de richting van een gepolitiseerde volksmassa die zich niet meer neerlegt bij de loze beloften van politici. Zo werd in 2002 in Ecuador de linkse legerofficier Lucio Gutiérrez, die gold als de stem van het volk, tot president gekozen wegens zijn belofte te strijden tegen corruptie. De teleurstelling was dan ook groot toen zijn politieke beloftes niet veel meer bleken te zijn dan retoriek. In april 2005 gingen enkele tienduizenden Ecuadorianen de straat op met als leuze *Que se vayan todos* [laat ze allemaal ophoepelen]. Gutiérrez vluchtte uiteindelijk naar Brazilië en andere politici moesten alle zeilen bijzetten om het vege lijf te redden. 'Ik ben geen politicus' waren de eerste woorden van de nieuw benoemde president (Alfredo Palacio), tot dan vice-president en daarvoor jarenlang minister, om daarmee aan te geven dat hij geen actief lid is van de corrupte politieke klasse van het land.

De corrumpering binnen de Surinaamse politiek, het ontbreken van een heldere ontwikkelingsvisie en het gebrek aan leiderschap vormen de kern van de problemen (politieke, sociaal-economisch en moreel) waarmee Suriname na dertig jaar onafhankelijkheid nog steeds kampt. Daarnaast heeft de heersende politieke moraal in Suriname geleid tot een verdere uitholling van de democratie door de aanneming met algemene stemmen van een Terugroepwet door de Assemblee in februari 2005. Deze wet maakt het mogelijk dat politieke partijen een volksvertegenwoordiger kunnen terugroepen op grond van royement of het overlopen ('overloperij of politieke hoerij') naar een andere politieke partij. Blijkbaar heeft het trauma van 1996 een belangrijke rol gespeeld bij de totstandkoming van deze wet, toen een deel van de VHP-fractie zich aansloot bij de NDP van Bouterse en Wijdenbosch en daarmee de weg werd vrijgemaakt voor het aantreden van de regering-Wijdenbosch. Met deze wet is formeel de dictatuur van het partijbestuur in Suriname gevestigd en zijn Assembleeleden verworpen tot slaafse navolgers van partijvoorzitters. Kritische Assembleeleden worden met deze wet politiek monddood gemaakt omdat de Terugroepwet voortdurend als een zwaard van Damocles boven hun hoofd hangt. Door de almacht van de partijbonzen lijkt hiermee een van de oosterse wijsheden in Suriname bewaard, namelijk dat de poort naar verandering altijd aan de binnenkant op slot zit.

DE BIJDRAGEN IN DIT THEMANUMMER

Naast de inleidingen die gehouden zijn op het colloquium in november 2005 bevat dit themanummer ook een aantal gastbijdragen. Marten Schalkwijk gaat in zijn bijdrage in op het democratische traject dat Suriname tussen 1949 en 2005 heeft doorlopen. Als verklaringsmodel hanteert hij de modellen van O'Donnell, Dahl en Remmer om de ontwikkelingen in die periode in Suriname te beschrijven. Drie artikelen handelen over de militairen. Walter Lotens bespreekt in zijn bijdrage het verbond tussen links en de militairen in Suriname. Hugo Fernandes Mendes gaat in

op de vraag of de militaire staatsgreep een klassiek Latijns-Amerikaanse coup was of dat deze meer gelijkenis vertoont met militaire interventies in Afrika. De herdemocratisering in Suriname wordt behandeld door Dirk Kruijt. In zijn bijdrage vergelijkt hij het transitieproces van militaire dictatuur naar democratie in Suriname met de rest van Latijns-Amerika.

De Nederlandse ontwikkelingshulp aan Suriname over de afgelopen dertig jaar heeft niet geleid tot de economische impulsen die zowel Nederland als Suriname ervan verwachtte. Marein van Schaaijk bespreekt in zijn bijdrage hoe Suriname de komende jaren economische groei op eigen kracht kan realiseren zonder ontwikkelingshulp.

In dit themanummer zijn nog gastbijdragen opgenomen van Lila Gobardhan-Rambocus, Bonno Thoden van Velzen en Anne Blanksma. Gobardhan-Rambocus gaat in op de meertaligheid van Suriname: is deze een belemmering of verrijking en moet Suriname het Nederlands als officiële taal behouden? Thoden van Velzen bespreekt het gebruik van goden door het Junglecommando tijdens de Binnenlandse Oorlog (1986-1992). De verkiezingen van mei 2005 zijn het thema in de bijdrage van Blanksma. Hij besteedt daarbij speciale aandacht aan de kwestie hoe politieke partijen zich verhouden tot etniciteit en etnische gemeenschappen en zich in hun campagne opstellen ten opzichte van Nederland.

IBS 25 JAAR

In 2005 bestond IBS 25 jaar. Bij de opening van het colloquium in november 2005 stond de voorzitter Peter Sanches uitvoerig stil bij dit heuglijke feit. IBS werd op 13 maart 1980 opgericht. Achtergrond van de oprichting was het idee dat vijf jaar na de Surinaamse onafhankelijkheid de belangstelling voor Suriname sterk groeiende was en een impuls kon gebruiken. Het bestreken gebied werd gaandeweg verbreed tot wat nu Surinamistiek wordt genoemd: de studie van Suriname in al zijn facetten (met uitzondering van de exacte wetenschappen). IBS doet dit door het jaarlijks organiseren van een colloquium en het verzorgen van wetenschappelijke publicaties (*Oso* en de BSS-serie). Een van de voornemens van het bestuur was daarnaast aan een van de Nederlandse universiteiten een leerstoel in de Surinamistiek in te stellen.

In de loop der jaren wijdde het IBS colloquia aan zowat alle bevolkingsgroepen van Suriname, en aan thema's als de rol van de vrouw in de Surinaamse geschiedenis, orale tradities, het werk van Albert Helman, de Tweede Wereldoorlog, rituelen rond de dood, politiek, kunst, muziek, literatuur, religies, lepra en huidskleur. Zo goed als iedereen die actief is in de wereld van de Surinamistiek heeft op een van de IBS-colloquia het woord gevoerd.

IBS kwam voort uit de Nijmeegse vereniging *Wi Na Wan*, op initiatief van de Nijmeegse hoogleraar taal filosofie Pieter Seuren en de voorzitter van *Wi Na Wan*, Ludwich van Mulier. Pieter Seuren werd de eerste voor-

zitter van het stichtingsbestuur, waarin verder zitting hadden Ludwich van Mulier, Silvia W. de Groot, F. Koemans en Herman Wekker.

In mei 1981 vond onder auspiciën van IBS het eerste colloquium in Nijmegen plaats, getiteld 'Ontwikkelingen in Taal, Literatuur en Cultuur van Suriname'. Sprekers op dit colloquium waren onder anderen Rudolf van Lier, Jan Voorhoeve, Oscar Kemble, Astrid Roemer en John Defares. De gehouden inleidingen werden in het eerste *Oso*-nummer opgenomen dat in mei 1982 verscheen. De redactie werd gevormd door Lilliane Adamson, Magda Angad Gaur, Hugo Essed, Motilal Marhé, Ludwich van Mullier, Jit Narain, Fred Verhees, Jan Voorhoeve en Hely van der Werff. Als eindredacteur trad wijlen professor Herman Wekker op. Vermeldenswaard is nog dat *Oso* tussen 1976 en 1979 als kwartaalblad werd uitgegeven door Wi Na Wan in Nijmegen. Na oprichting van IBS werd besloten van *Oso* een halfjaarlijks wetenschappelijk tijdschrift te maken dat nu onder auspiciën van IBS zou worden uitgegeven. De naam *Oso* (Sranan voor: Huis) werd gehandhaafd dat ter uitdrukking van de nauwe band tussen IBS en Wi Na Wan. Op de omslag van het eerste *Oso*-nummer werd vermeld Nieuwe Versie.

Het tweemaal per jaar verschijnende tijdschrift *Oso* droeg aanvankelijk als ondertitel 'Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis'. Al na de eerste jaargang werd de redactie geheel gewijzigd en vanaf dat moment verkreeg het tijdschrift de contouren die het nog altijd heeft: een gedegen, voor een breed lezerspubliek toegankelijk tijdschrift, dat in elk nummer circa acht tot twaalf artikelen bevat, gevolgd door rubrieken voor boekrecensies, titelbeschrijvingen van recente publicaties, berichten, debat en commentaar. Elk eerste nummer van een jaargang bevat de teksten van de lezingen van het voorafgaande IBS-colloquium, elk tweede nummer bevat een reeks opstellen over uiteenlopende onderwerpen. Vanaf de 22ste jaargang (mei 2003) heet het blad: *Oso, Tijdschrift voor Surinamistiek*. Vanaf 1 januari 2006 is het blad een gezamenlijke uitgave van IBS en het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) te Leiden.

Het Instituut voor Culturele Antropologie van de Universiteit Utrecht startte in 1978 met de serie *Bronnen voor de Studie van Bosnegersamenlevingen* (BSB). Bezielend hoofdredacteur van de serie was Bonno Thoden van Velzen. De eerste elf delen gingen specifiek over Marronsamenlevingen, maar vanaf deel 12 verbreedde de focus zich naar historische Afro-Surinaamse bronnen. In 1990 volgde Wim Hoogbergen Thoden van Velzen op als hoofdredacteur van de serie. Vanaf dat moment startte ook de samenwerking met IBS en vanaf deel 14 was de serie een gezamenlijke uitgave van het Clacs (Centrum voor Latijns-Amerika en Caraïbische Studies) van de Universiteit Utrecht en het IBS. Aan deze samenwerking is eind 2005 een einde gekomen door de pensionering van Hoogbergen. Op dit moment is IBS de enige uitgever van de serie, die thans *Bronnen*

voor de Studie van Suriname (BSS) heet en waarvan inmiddels het 25^e deel is uitgebracht.

Van 1989 tot 1992 vervulde de taalkundige Pieter Muysken een door het IBS ingestelde leerstoel Caraïbistiek aan de Universiteit van Leiden. Per 1 september 2006 wordt vanwege IBS in samenwerking met de Universiteit van Amsterdam en met een financiële bijdrage van het Bert Schierbeek Fonds de leerstoel West-Indische Letteren, dat wil zeggen de letteren van Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba, ingesteld. Met de instelling van deze leerstoel kan een belangrijke impuls worden gegeven aan de bevordering van de belangstelling voor (voormalig) Nederlands West-Indië en daarmee ook van de Surinamistiek.

Het feit dat *Oso* intussen zijn 25^e jaargang beleeft, en dat zonder vertraging bij de uitgaven, mag een prestatie van formaat worden genoemd. Redactie en auteurs hebben altijd belangeloos hun inzet geleverd. Veel van wat IBS de afgelopen jaren heeft weten te realiseren was slechts mogelijk dankzij de inzet en steun van velen: abonnees, bestuursleden, redacteurs en recensenten. Op deze plaats willen wij mede namens het IBS-bestuur en de redactie van *Oso* al onze abonnees, bezoekers van het IBS-colloquium, IBS-bestuursleden, redacteurs en recensenten van *Oso* en verder iedereen die IBS en *Oso* een warm hart toedraagt oprecht bedanken voor de steun en het vertrouwen de afgelopen 25 jaren. Ook de komende jaren rekenen wij op uw steun en vertrouwen.

LITERATUUR

Hoogbergen, W. & D. Kruijt, 2005

De oorlog van de sergeanten; Surinaamse militairen in de politiek. Amsterdam: Bert Bakker.

International Monetary Fund, 2005

Suriname; Selected Issues, IMF Country Report No. 05/142, April.

Kruijt, D. & M. Maks, 2003

Een belaste relatie; 25 jaar ontwikkelingssamenwerking Nederland-Suriname, 1975-2000. Den Haag/Paramaribo: Ministerie van Buitenlandse Zaken/Ministerie van Planning en Ontwikkelingssamenwerking, 2 delen.

Leers, G.B.M., 2005

Leiderschap in bange tijden. Thorbeckelezing. Oktober 2005.

Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking, 2004

Een rijke relatie; Suriname en Nederland; heden en toekomst. Den Haag: Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking.

Sedney, Jules, 1997

De toekomst van ons verleden; Democratie, etniciteit en politieke machtsvorming in Suriname. Paramaribo: Vaco.

■ Marten Schalkwijk

Democratie in Suriname: inclusief of exclusief?

Een verklaringsmodel voor de politieke ontwikkeling

In een toespraak in het Engelse Lagerhuis in november 1947 stelde Winston Churchill dat democratie de slechtste regeringsvorm is, op alle andere vormen na die van tijd tot tijd zijn uitgetoetst. De meerderheid van de naties lijkt Churchills sobere opvatting inmiddels erkend te hebben. In het jaar 2000 hadden 119 van de 190 soevereine staten een democratische regeringsvorm, terwijl in 1950 slechts 22 staten zich democratisch konden noemen.¹ Het traject van de democratie is niet altijd even rechtlijnig en soms vervalt men in ondemocratische regeringsvormen, zoals veel Zuid-Amerikaanse landen en ook Suriname hebben ondervonden. De weg terug naar democratie noemt men herdemocratisering, waarbij een transitie nodig is van een autoritair regime naar een meer democratische regeringsvorm. Het traject dat Suriname heeft afgelegd tussen de eerste algemene verkiezingen in 1949 en de laatste van 2005, inclusief de transities van autoritaire regimes, is nauwelijks systematisch beschreven.

In deze bijdrage breng ik de politieke ontwikkeling van Suriname op een systematische wijze in kaart, waarbij ik aansluit bij de Latijns-Amerikaanse ervaringen en literatuur. Daarbij bespreek en vergelijk ik drie modellen van politieke ontwikkeling die veranderingen (transities) van regimes in beeld brengen. Het gaat om de modellen van Guillermo O'Donnell, Philippe Schmitter en Laurence Whitehead, Robert Dahl en van Karin Remmer. Een beschrijving van de Surinaamse politieke ontwikkelingen past goed binnen het laatste model. Het ideale uitgangspunt wordt gevormd door een inclusieve democratie, dat wil zeggen een democratie waarbij het overgrote deel van de bevolking participeert in de politiek. Een exclusieve democratie betreft een situatie waar het grootste deel van de bevolking buitengesloten is. Bij dit conceptueel raamwerk houd ik in gedachten de woorden van Alexis de Tocqueville: 'De manier

1 Volgens de Verenigde Naties groeide het aantal lidstaten van 51 in 1945 tot 191 in 2005 (www.un.org). Freedom House (2002) werkt met 192 landen, waarvan twee in 2000 echter nog een protectoraat waren. In 1950 telde Freedom House 154 soevereine staten en koloniale eenheden, waarvan dus 22 democratisch waren.

waarop wij de woorden "democratie" en "democratische regering" gebruiken schept grote verwarring. Zolang deze woorden niet duidelijk gedefinieerd worden en er overeenstemming over de definitie bestaat, zullen de mensen in een onontwarbare knoop van ideeën leven, hetgeen zeer in het voordeel is van demagogen en despoten.²

REGIMEVERANDERING IN SURINAME

Toen Suriname in 1954 autonomie verkreeg was het een parlementaire democratie. De gesegmenteerde etnische samenleving heeft via de oprichting van mono-etnische politieke partijen zoals de Hindostaanse VHP, de Javaanse KTPI en de Creoolse NPS haar stempel gedrukt op de politieke cultuur.³ Op klasse gebaseerde linkse partijen leden een marginaal politiek bestaan en zijn nooit een bedreiging geweest voor het koloniale en post-koloniale establishment. Suriname heeft een relatief stabiele parlementaire democratie gekend, met doorgaans eerlijke verkiezingen en respect voor de verkiezingsuitslag. De regeerperiode van de democratisch gekozen regering bedroeg gemiddeld 42 maanden. De coup van 1980 was niet het resultaat van een massabeweging, maar een putsch van enkele onderofficieren (Hoogbergen & Kruijt 2005: 46). De militaire periode (1980-1987 en 1990-1991) kenmerkte zich door vrij instabiele regeringen die zeer kort aanbleven. Dit ondanks het feit dat binnen de militaire top zelf slechts in het begin een korte machtsstrijd was die gewonnen werd door Bouterse. Na 1982 had hij geen belangrijke tegenstand meer binnen de eigen gelederen. In feite kwam hij reeds in augustus 1980, na de arrestatie van leiders van een vermeende linkse coupoging, als belangrijkste autoritaire leider in beeld.

In de periode 1949 tot en met 2005 heeft Suriname 23 regeringen gekend. De gemiddelde regeerperiode van een regime (regering c.q. kabinet) bedroeg 28 maanden dat wil zeggen iets meer dan twee jaar. Tussen 1955 en 1980 dienden negen regeringen die het gemiddeld 33 maanden uithielden.

2 Dit citaat wordt vaker gebruikt, maar een bronverwijzing wordt nergens vermeld. Velen hebben tot recent nog ditzelfde sentiment herhaald bijvoorbeeld Stephens die in een review essay over herdemocratisering in Latijns-Amerika zegt: 'the concept of democracy itself needs to be clarified. Few of the studies contain a conceptual discussion...' (1990: 160). Hanson stelt: 'This confusion reaches the very core of our community. When keywords such as democracy lose their meaning, our identity is necessarily called into question; if we are confused about the meaning of democracy, then we are also uncertain about whether we are democratic' (Hanson, 1989: 85-86).

3 Deze partijen hebben nog steeds een eenzijdige etnische oriëntatie zoals blijkt uit een IDOS peiling van 2004. Het IDOS gaf ten behoeve van de op 16 en 17 juli 2004 te houden conferentie *Traditie en verandering: 131 jaar Hindoestanen in Suriname* een lang persbericht uit met als titel 'Politiek en etniciteit' (juli 2004). In het artikel wordt onder meer het volgende gesteld: 'De KPTI bijvoorbeeld is een partij met een uitsluitend Javaanse achterban. Van de NPS die evenals de KTPI een nationale partij is, bestaat de achterban voor gemiddeld 71% uit Creolen, bij de VHP bestaat de achterban rond 88% uit Hindoestanen'. Dit betrof alleen kiezers in Paramaribo.

Tabel 1 Overzicht van regeringen in periode 1949-2005

Periode	Maanden	Premier of President	Partijen	Regime	Einde
1949-1951	22	Miranda, J.C.	NPS	0	1
1951-1955	49	Buiskool, J.	NPS	0	0
1955-1958	38	Ferrier, J.	EF (SDP, PSV, PS, KTPI/SLO)	0	0
1958-1963	59	Emanuels, S.D.	NPS, VHP, PSV	0	0
1963-1967	48	Pengel, J.A.	NPS, VHP, PSV	0	1
1967-1969	22	Pengel, J.A.	NPS, AG, SDP	0	1
1969	8	May, A.J.	Interimkabinet (zgn. Zakenkabinet)	1	0
1969-1973	47	Sedney, J.	PNP, VHP, PSV, SRI	0	0
1973-1977	48	Arron, H.	NPK 1 (NPS, PNR, KTPI, PSV)	0	0
1977-1980	27	Arron, H.	NPK 2 (NPS, PSV, HPP, KTPI)	0	1
1980	5	Chin A Sen, H.	Geen	1	1
1980-1982	6	Chin A Sen, H.	Geen	1	1
1982-1983	12	Neyhorst, H.	Geen	1	1
1983-1984	11	Alibux, L.	Geen	1	1
1984-1985	11	Udenhout, W.	Mil. Gezag, Vakbew., Bedrijfsl.	1	0
1985-1986	16	Udenhout, W.	Mil. Gezag, Vakbew., Bedrijfsl.	1	0
1986-1987	6	Radhakishun, P.	Mil. Gezag, Vakbew., Bedr. VHP, NPS, KTPI	1	1
1987-1988	11	Wijdenbosch, J.A.	Mil. Gezag, Vakbew., Bedr. VHP, NPS, KTPI	1	0
1988-1990	23	Shankar, R.	Front (NPS, VHP, KTPI)	0	1
1990-1991	9	Kraag, J.	Geen	1	0
1991-1996	60	Venetiaan, R.	Nieuw Front (NPS, VHP, KTPI, SPA)	0	0
1996-2000	47	Wijdenbosch, J.	NDP, BVD, KTPI, HPP, PVF, DA	0	1
2000-2005	60	Venetiaan, R.	NF (NPS, VHP, SPA, PL)	0	0
2005-		Venetiaan, R.	NF plus (NPS, VHP, SPA, PL, AC, DA'91)	0	

Regime: 0 = middels verkiezingen aan de macht gekomen.

1 = niet gekozen.

Einde: 0 = regering heeft periode normaal uitgezeten.

1 = regering door een crisis gevallen, afgetreden of vroegtijdige verkiezingen uitgeschreven.

Bron: Bewerking data Sedney (1997) en aangevuld met recente informatie.

Eén van deze regeringen betrof het zakenkabinet-May in 1969 dat slechts acht maanden zat. In de belangrijkste militaire periode (1980-1987) werden acht regeringen geformeerd met een gemiddelde levensduur van elf maanden. Opvallend is dat in de periode vóór 1980 één op elke twee regeringen genoodzaakt was af te treden na een crisis. In de militaire periode steeg dit echter tot twee op elke drie regeringen. Als we dus zowel op de levensduur van de regimes letten als op het einde van deze regimes dan moeten we concluderen dat in Suriname de autoritaire periode instabieler was in vergelijking met de periode van burgerregeringen. Dit lijkt een

afwijking te zijn van andere landen met autoritaire regimes die vaak lange perioden van politieke stabiliteit kenden voordat zij ten val kwamen. Een deel van de verklaring van de politieke instabiliteit van de Surinaamse autoritaire regimes lijkt te liggen in de persoonlijke overlevingsdrang van Bouterse, die bereid was om diverse regimes op te offeren en nieuwe coalities te vormen zolang zijn positie niet in gedrang kwam.

De eerste regering in de militaire periode presenteerde een min of meer ideologisch programma (de vier vernieuwingen: bestuurlijk-politiek, maatschappelijk, sociaal-economisch en educatief), dat daarna bleef gelden als leidraad voor de Surinaamse 'revolutie'. De intentie in deze fase was – om Kenworthy's onderscheid te gebruiken – om te besturen (*rule*) en niet slechts om te heersen (*reign*).⁴ Deze intentie veranderde echter na december 1982. Tussen 1980 en 1987 presenteerden slechts vier regimes een regeringsverklaring, waarvan er één minimaal was (slechts twee pagina's). In deze periode werd geen verantwoording van het financiële beleid afgelegd, was er geen grondwet en werd per decreet geregeerd.

CONSENSUSDEMOCRATIE EN REGIMECONFIGURATIES

De werking van de democratie in de periode vóór 1980 is beschreven in termen van het consensusmodel of *consociational democracy*, in Suriname bekend geworden via de zogenaamde Verbroederingspolitiek (Chin & Buddingh' 1987; Dew 1978; Hassankhan 2003; Lijphart 1977). Deze beschrijving helpt ons echter niet goed op weg bij de analyse van het traject dat de democratie in Suriname als systeem gevolgd heeft en laat ons helemaal in de steek wanneer wij ook de periode van niet-gekozen regimes samen met gekozen regimes willen bestuderen.⁵ Voor zover in deze beschrijving wel een analyse is opgenomen wijst zij in de richting van een soort elite-kartel-democratie, waarbij belangrijke besluiten in klein verband genomen worden en inspraak van de burgers naar de achtergrond wordt geschoven. Dew laat in zijn tweede boek over Suriname (1994) duidelijk zien dat het *consociational* model niet bruikbaar is bij het beschrijven van de periode na 1980. Hij zat gevangen in een model

4 'Ruling' wordt geassocieerd met een regering die verandering nastreeft, terwijl 'reigning' duidt op een regering die de status quo handhaaft en gewoon wil overleven. Volgens Kenworthy is dit onderscheid belangrijk omdat 'reigning' in zijn algemeen met kleinere coalities kan dan 'ruling'. De overschakeling van de ene naar de andere regeerwijze ziet hij als een 'dual-currency game i.e. votes and coercion' (1970: 115-6). In een interview met Oltmans indiceerde Bouterse zelf dat er sprake was van een dergelijke overschakeling: 'Tussen 1980 en 1982 ontstond, je zou kunnen zeggen, een vorm van immobiliteit...'

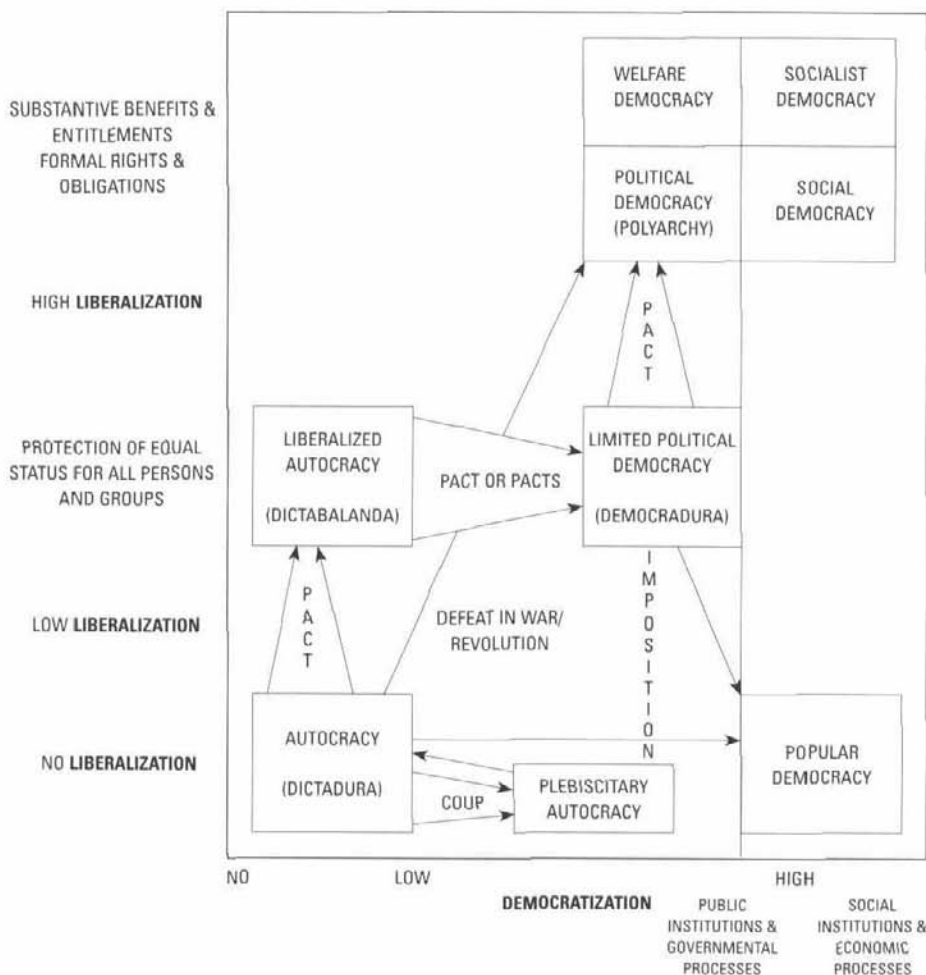
5 Knappskog geeft een recent overzicht van de theorie van Lijphart. Hij test deze theorie en de kritiek daarop voor de situatie in België. Hij geeft uiteindelijk echter aan dat de theorie te weinig verklarende kracht heeft omdat het te veel gebaseerd is op: 'the good will of the political actors'. Daarom stelt hij dat: 'A main problem has been the lack of theoretical connections between the favourable conditions for consociational democracy and accommodative elite behaviour' (Knappskog 2001: 549).

dat bedoeld was om vooral het omgaan met diverse etnische groepen c.q. minderheden binnen een democratie te bespreken. Dew sluit zijn boek dan ook af met de volgende sombere conclusie: 'Het smeden van een multi-etnisch elite kartel, heeft een ondermijnende werking op de capaciteit om te regeren. Ironisch genoeg resulteert het succesvol bij elkaar brengen (van etnische groepen) in een splijtende samenleving bijna onontkoombaar in immobiliteit of nog erger in het begin van het uiteenval- len (van de coalitie). Als dit het beste uit vele slechte opties is, dan zullen er altijd problemen in Suriname zijn' (1994: 214, vertaling M.S.).

Dews onvermogen om het politieke ontwikkelingstraject van Suriname in voldoende mate te analyseren, maakt dat wij naar andere modellen moeten uitkijken en daarbij vooral de literatuur over Latijns-Amerikaanse regimes moeten beschouwen. De herdemocratisering van de Zuid-Europese dictaturen in het midden van de jaren zeventig (Spanje, Portugal, Griekenland), van de meeste Latijns-Amerikaanse landen in de jaren tachtig (Argentinië en Brazilië), gevolgd door de ineenstorting van het communisme in Oost-Europa, luidde het begin van een hele serie boeken en artikelen hierover in. O'Donnell, Schmitter & Whitehead schreven samen met anderen een vijfdelige serie. In het laatste deel proberen zij een model te ontwikkelen dat vooral is gebaseerd op de concepten liberalisering en democratisering (zie figuur 1). Als beide laag zijn is er sprake van een dictatuur en als beide hoog zijn van een politieke democratie (*polyarchy*), met als tussenliggende vormen de geliberaliseerde autocratie (*dictablanda*) en de beperkte politieke democratie (*democradura*). Liberalisering zien zij als het proces waarbij rechten worden geherdefinieerd en uitgebreid. Democrativering is het proces waarbij regels en procedures van burgerschap worden toegepast op politieke instituten die voorheen door andere principes gedomineerd werden, of worden uitgebreid naar personen die voorheen niet zulke rechten en verantwoordelijkheden kenden, of worden uitgebreid naar onderwerpen en instituten waar burgerparticipatie tot dan onbekend was. Regimes kunnen via een transitie van de ene naar de andere vorm overgaan. De transities zijn echter afgebakend aan de ene kant door het begin van een proces om een autoritair regime te ontmantelen en aan de andere kant door de installatie van een zekere vorm van democratie, dan wel terugkeer naar autoritair bestuur of het verschijnen van een revolutionair alternatief. Er is ook nog een tweede niveau van transitie mogelijk, waarbij het regime zich buiten de gangbare politieke democratie stelt bijvoorbeeld een volksdemocratie. De relevantie van deze begrippen wordt duidelijker in Figuur 1 waar diverse transitiepaden en regimeconfiguraties worden aangegeven. Er is overigens sprake van een complete democratische transitie: 'When sufficient agreement has been reached about political procedures to produce an elected government, when a government comes to power that is the direct result of a free and popular vote, when this government defacto has the

authority to generate new policies, and when the executive, legislative and judicial power generated by the new democracy does not have to share power with other bodies de jure' (Linz & Stepan 1996: 3).

Figuur 1 Mogelijke transitiepaden en uitkomsten voor regimes

Bron: O'Donnell, Schmitter & Whitehead (1986: 13).

DEMOCRATIE EN DICTATUUR

Er is kritiek op het model van de O'Donnell groep. Levine vindt dat er 'too many theoretical gaps' in waren, die hij wijt aan 'a weak concept of democracy itself' (1988: 394). Stephens (1990) die ook een aantal boeken over herdemocratisering bespreekt komt in feite tot dezelfde kritiek, maar zij geeft tevens een aantal richtingwijzers mee. Veel auteurs schijnen het er echter over eens te zijn dat de uitkomst van herdemocratiserings-

processen vaak resulteert in een zwakkere democratie dan voorheen bijvoorbeeld een *democradura* in plaats van een *polyarchy*. Drake en Silva stellen dat er eigenlijk een continuüm is van politieke uitkomsten in plaats van slechts een paar typen. Dat continuüm zou dan van liberalisering, via democratisering, lopen naar een representatieve democratie en uiteindelijk tot een volwaardige representatieve democratie. Volgens hen zijn de Latijns-Amerikaanse transities in de periode 1980-1985 niet verder gekomen dan liberalisering en hooguit democratisering, en moeten ze nog verder evolueren tot representatieve democratieën (Nef 1988: 136). We zagen echter al dat de O'Donnell groep liberalisering en democratisering niet als een continuüm zag, maar als twee verschillende dimensies. Remmer vindt echter dat dictatuur (autoritarianisme) en democratie op zichzelf als een continuüm (van lage naar toenemende concurrentie) moeten worden beschouwd en zij voegde daarom nog een andere dimensie toe welke ze inclusiviteit noemt, ontleend aan Dahls beschrijving van democratie. Haar model is interessant en we zullen dit nader bestuderen.

DAHLS DIMENSIE VAN DEMOCRATIE

Zowel de O'Donnell groep als Remmer maakt gebruik van de concepten van Dahl. Deze politicoloog omschrijft democratie als 'a political system, one of the characteristics of which is the quality of being completely or almost completely responsive to all its citizens' (Dahl 1971: 2). Hij benadrukt drie noodzakelijke condities waardoor een democratie werkbaar wordt, namelijk wanneer alle burgers ongehinderd mogelijkheden hebben om: a) hun preferenties te formuleren, b) hun preferenties via individuele en collectieve acties aan hun medeburgers door te geven, c) hun preferenties in gelijke mate te doen meenemen in het gedrag van de overheid. Dat laatste wil zeggen dat de overheid niet mag discrimineren naar de bron of inhoud van de preferenties. Dahl stelt verder dat er acht institutionele garanties nodig zijn om dit systeem van preferenties te laten functioneren. De eerste vijf hebben te maken met de formulering van de preferenties, de eerste zeven met het doorgeven van de preferenties, en alle acht met het gewicht van de preferenties. Het zijn:

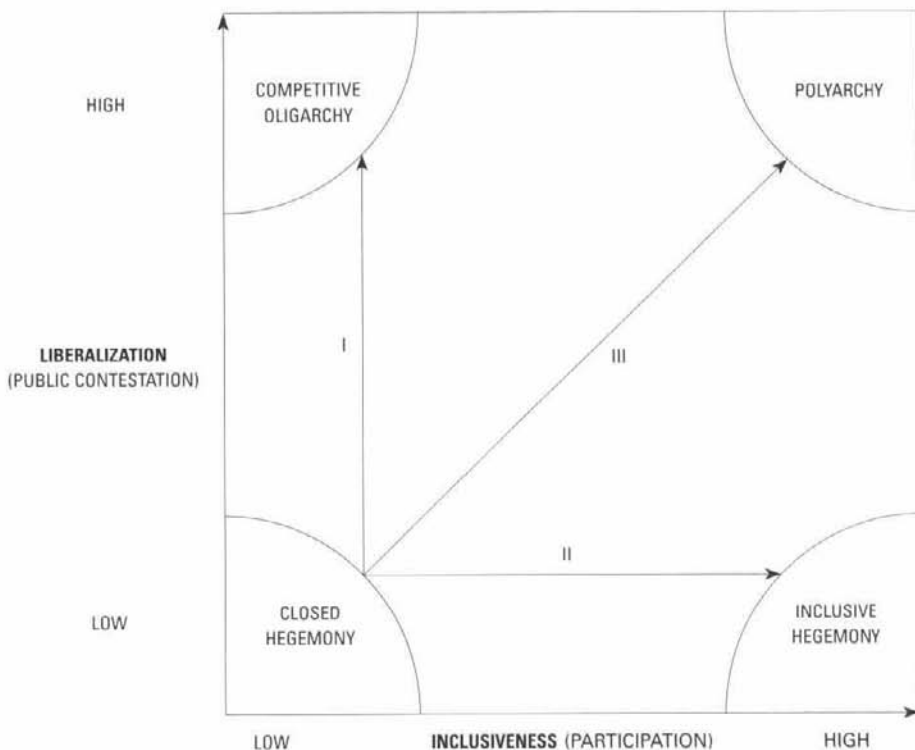
- 1 De vrijheid om organisaties te vormen en daar lid van te zijn,
- 2 Vrijheid van meningsvorming,
- 3 Het recht om te stemmen,
- 4 Het recht om gekozen te worden in een publieke functie,
- 5 Het recht van politieke leiders om te wedijveren bij het zoeken van ondersteuning en van stemmen,
- 6 Het beschikbaar zijn van alternatieve informatiebronnen,
- 7 Het houden van vrije en eerlijke verkiezingen, en
- 8 Het voorzien in instituties die overheidsbeleid maken op basis van het stemgedrag en andere uitingen van preferenties.

In feite kunnen die acht garanties volgens Dahl gebruikt worden om twee dimensies van democratisering te meten, te weten:

- A Concurrentie of openbare competitie dat wil zeggen het recht om oppositie te voeren, oftewel liberalisatie (*liberalization*),
- B Participatie dat wil zeggen het recht om deel te nemen aan verkiezingen en om gekozen te worden; dit is inclusiviteit (*inclusiveness*).

Wanneer er geen mogelijkheid tot oppositievoeren is en er geen sprake is van participatie (beide dimensies laag) hebben we te maken met een 'gesloten hegemonie'. Wanneer beide dimensies hoog scoren is er sprake van Dahls bekende 'polyarchie' oftewel 'a regime in which opportunities for public contestation are available to the great bulk of the population' (Dahl 1971: 202, zie ook Figuur 2). In de andere hoeken van zijn model krijgt men dan een 'concurrerende oligarchie' (liberalisering hoog en inclusiviteit laag) en de 'inclusieve hegemonie' (liberalisering laag en inclusiviteit hoog). De ideale uitkomst volgens Dahl is de representatieve democratie (polyarchie) en het pad daarheen loopt veelal via meer concurrentie tussen elites en daarna meer participatie van burgers. Dit pad

Figuur 2 Regime uitkomsten volgens Dahl's dimensies van Liberalization en Inclusiveness

geeft ruimte voor de ontwikkeling van wederzijdse garanties, veiligheid en tolerantie. Het gebeurt heel weinig in de geschiedenis dat landen via een revolutie opeens springen van het ene uiterste naar het ideale model,⁶ terwijl het pad via de inclusieve hegemonie te riskant is omdat de politieke spelregels vaak niet duidelijk zijn. Er zijn nog andere factoren die volgens Dahl bijdragen aan het scheppen van gunstige omstandigheden voor de ontwikkeling van een polyarchie, maar waar we niet verder op in zullen gaan. In een later boek vraagt hij de aandacht voor het feit dat ongelijkheid en conflicten (polarisatie en segmentatie) een serieuze bedreiging vormen voor de polyarchie (Dahl 1973: 18-25).

TOEPASSING VAN DAHLS MODEL OP SURINAME

Tussen 1954 (autonomie) en 1980 (staatsgreep) waren alle acht institutionele garanties van Dahl in Suriname aanwezig. Voor 1949 was er sprake van beperkt kiesrecht, waarbij niet meer dan drie procent van de bevolking mocht stemmen. In 1949 werd het algemeen kiesrecht geïntroduceerd, maar het landsbestuur dat van 1949 tot en met 1954 regeerde had nog niet de volledige status van 'regering'. Het kiesstelsel kenmerkte zich in het begin door een machtsmonopolie van Paramaribo over de rest van het land, maar in de loop der jaren werd het representatiever, zodat ook groepen met veel kiezers in het district in het machtscentrum belanden. Toch waren er ook perioden waarin er coalities gesloten werden, waarbij de grote Hindostaanse groep werd buitengesloten, hetgeen van 1973 tot en met 1980 het geval was toen een overwegend Creools blok (NPK 1 en NPK 2) aan de macht was. Net zo voelde een belangrijk deel van de Creolen zich in de periode 1969-1973 politiek buitengesloten. Ofschoon de meerderheid in een polyarchie vrij is om een coalitie naar eigen keuze te formeren, en de garanties van Dahl dus niet in gedrang kwamen, leverde dit toch een zekere etnische uitsluiting op dat het *consociational format* van onze democratie aantastte. Hieruit blijkt dat in zeer plurale samenlevingen een puur formele benadering van Dahls garanties nog geen garantie blijkt te zijn voor een goed werkende polyarchie. Dahl noemde zelf zijn garanties noodzakelijke voorwaarden maar 'waarschijnlijk niet voldoende'.

Na de staatsgreep in februari 1980 waren de meeste garanties (nr. 1, 3, 5, 7 en 8) verdwenen, waarmee ook de Surinaamse liberale democratie of polyarchie verdween. In december 1982 vielen nog twee garanties weg (nr. 2 en 6), ofschoon deze vanaf 1984 geleidelijk aan weer hersteld werden. Deze liberale waarden werden door het militaire leiderschap ter discussie gesteld. Bevelhebber Bouterse noemde het vroegere democratische systeem 'een betekenisloze, holle parlementaire democratie [...]'. De mensen heb-

6 Toch lijken de massabewegingen in een aantal landen zoals Roemenië, Bulgarije, Oekraïne te wijzen op een vaker voorkomende sprong naar de polyarchie dan Dahl aangeeft.

ben kiesrecht, zeker, maar “pour la forme” [...], terwijl hij ook opmerkte dat ‘vormen van westerse democratie voor de Latino’s een onwerkelijk systeem zijn, hoogstens geschikt voor landen, die sociaal en economisch hoog ontwikkeld zijn. Wij missen hier bovendien de nodige traditie en gevestigde orde’ (Oltmans 1984: 24, 73). Bouterse’s belangrijkste kritiek was dat ‘naarmate de regerende regeringscoalities groter werden, verzwakten de regeringen’ (Oltmans 1984: 26). Hiermee raakte hij wel een teer punt van de democratie in een plurale samenleving. Dahl heeft aangegeven dat in samenlevingen met behoorlijke segmentatie er wederzijdse garanties moeten worden ontwikkeld zodat de angst van buitensluiting (*exclusion*) van grote segmenten gereduceerd wordt. Eén manier om dit te doen in een polyarchie – en daarmee de instorting van de democratie te voorkomen – is het geven van een *de facto* vetorecht aan de grootste segmenten:

If every major segment manages to win a veto over policy, no coalition can ever deal firmly with any pressing problem. Immobilism is the classic lot of the segmented polity. And immobilism combined with a total transformation of politics into the art of maneuvering for partisan advantage is likely to breed discontent, political cynicism, and, in time, demands for a new political order more suited to decisive action (Dahl 1973: 22-23).

Het is precies om deze reden dat Lijphart zijn *consociational* democratie ontwierp die echter volgens Dew ook vastliep in dezelfde immobiliteit. Lijpharts oplossing scheen niet te werken of werd niet goed toegepast door de politieke elite. Het betekent dat hoewel de staatsgreep van 1980 meer op een ongelukkige toevalligheid leek,⁷ er wel onderliggende factoren in het politieke systeem aanwezig waren die de zwakte van dat systeem verklaren en wellicht ook verklaren waarom de militaire machtsovername in eerste instantie breed werd ondersteund door de bevolking. De Surinaamse polyarchie was ondanks de aanwezige garanties niet zo sterk gebleken.

Het politieke proces dat na de coup volgde werd door de militairen en hun adviseurs een ‘revolutie’ genoemd. In de eerste periode experimenteerde het leiderschap met een vorm van ‘Surinaams socialisme’. Er werden volkscomités opgezet en later een ministerie van Volksmobilisatie en Cultuur. Er werden sectorale en regionale raden ingesteld die zelfs in nationale congressen bijeen kwamen. In mei 1981 werd een ‘Manifest van de Revolutie’ gepubliceerd en in december van dat jaar werd een ‘Revolutionair Front’ geproclameerd. In augustus 1982 werd een volksmilitie opgericht

7 Tijdens een persoonlijk gesprek met voormalig legerofficier Hugo Fernandes Mendes, en marge van het IBS-colloquium in Amsterdam op 26 november 2005, waar deze inleiding gepresenteerd werd, gaf hij aan dat de regering-Arron in het jaar voorafgaand aan de coup, reeds verschillende malen gewaarschuwd was door de officieren dat er behoorlijke spanningen waren binnen het leger en dat dit verkeerd zou kunnen aflopen. Zo ‘toevallig’ was de staatsgreep achteraf gezien dus toch niet.

en een paar maanden later Anti-Interventie Comités. Dit laatste gebeurde nadat Nederland de ontwikkelingshulp had bevroren en de relaties met Frankrijk en de Verenigde Staten verslechterden, hetgeen in Suriname de perceptie van een externe bedreiging versterkte. Dit waren zoal de manifestaties van de Surinaamse alternatieve 'participatie democratie' welke buiten de liberale opvattingen van een representatieve democratie valt. Dit model kon zich echter niet verder ontwikkelen, omdat de genoemde organisaties geen wettelijke status of structuur kenden, hetgeen hun legitimiteit ondermijnde. De organisaties waren ook niet in staat om de hele bevolking te mobiliseren. Zo kwam in Paramaribo de mobilisatie nauwelijks van de grond. In november 1983 werd een politieke beweging met een breder draagvlak en minder ideologische bagage opgericht namelijk de '25 Februari Beweging'. De militairen domineerden echter zowel de 'participatie democratie' als de nieuwe beweging, hetgeen aan beide een meer autoritair karakter gaf. Volgens Bouterse was dit het gevolg van onenigheid in de burgersamenleving: 'Daarom is de enige eenheidsbevorderende factor op dit moment, de spil van de revolutie, het leger' (Oltmans 1984: 30). Ofschoon de voorhoedeoppositie van het leger theoretisch paste binnen de leninistische principes, klaagden in die tijd vele linkse intellectuelen en activisten over de militaire dominantie (volgens Lotens 2004). Dit lijkt  en van de oorzaken te zijn geweest waarom de opgerichte revolutionaire organisaties faalden. Een belangrijker oorzaak moet echter gezocht worden in de executie van vijftien oppositieleiders op 8 december 1982. Deze moorden schiepen een sfeer van repressie in de samenleving en maakten dat de meeste burgers hun steun aan de militairen introkken, zodat elk verder experiment van de militairen automatisch autoritair van aard werd. De 'participatie democratie' was dan ook gedoemd te mislukken. Dahls typologie sluit wel goed aan bij het werk van de Amerikaanse organisatie Freedom House, dat de stand van zaken met betrekking tot de democratie in de wereld bijhoudt via een aantal scores. Zij letten op de politieke rechten (liberalisatie) en burgerlijke vrijheden (participatie) en berekenen dan een gecombineerde score op basis waarvan ze landen classificeren als te zijn vrij, gedeeltelijk vrij of niet vrij. Voor Suriname heeft men vanaf 1975 de score bijgehouden (Tabel 2). Uit deze tabel blijkt dat Suriname vanuit het Freedom House bekeken twaalf jaar een vrije staat is geweest, zes jaar niet vrij was, en twaalf jaar gedeeltelijke vrijheid kende. Deze scores indiceren weliswaar een aantal ruwe contouren van het (on)democratisch gehalte van de samenleving, maar zijn niet voldoende om het democratische traject helemaal goed te nuanceren.

INCLUSIEVE EN EXCLUSIEVE DEMOCRATIE

Remmer heeft Dahls typologie toegepast op het debat rond autoritaire regimes. Zij claimde bijvoorbeeld dat O'Donnell verschillende andere dimensies had gebruikt om authoritarianisme te classificeren zoals doelen

Tabel 2 Politieke en civiele rechten in Suriname 1976-2005 volgens Freedom House

Jaar	Politieke rechten	Civiele vrijheden	Vrijheid status
1975	2	2	F
1976	2	2	F
1977	2	2	F
1978	2	2	F
1979	2	2	F
1980	7	5	NF
1981	7	6	NF
1982	7	6	NF
1983	7	6	NF
1984	6	6	NF
1985	6	6	NF
1986	4	4	PF
1987/8	3	2	F
1989	3	3	PF
1990	4	3	PF
1991	4	4	PF
1992	3	3	PF
1993	3	3	PF
1994	3	3	PF
1995	3	3	PF
1996	3	3	PF
1997	3	3	PF
1998	3	3	PF
1999	3	3	PF
2000	1	2	F
2001	1	2	F
2002	1	2	F
2003	1	2	F
2004	1	2	F
Gemiddeld	3,4	3,3	PF

Cijfer 1 = hoogste mate van vrijheid/meeste rechten

7 = laagste mate van vrijheid/minste rechten

F(ree)   wanneer PR + CV = 1,0 t/m 2,5

P(artly) F(ree)   wanneer PR + CV = 3,0 t/m 5,5

N(ot) F(ree)   wanneer PF   = 5,5 t/m 7,0

Noot: De jaren van het Freedom House lopen niet altijd parallel met de kalenderjaren.

van het regime, beleid, ondersteunende coalities, en aanwezige 'vijanden' (Remmer 1986: 68). Volgens haar voorzag Dahls model in: 'a useful starting point for reconceptualizing the issue of regime type in Latin America'. Met betrekking tot het soort autoritaire regimes concludeert Remmer dat 'in Latin America, exclusionary military rule consequently has predominated over inclusionary military rule' (Remmer 1989: 20). Zij verschuift het debat naar exclusieve en inclusieve vormen van democratie en authoritarianisme in Latijns-Amerika. Zij stelt dat het niveau van burgerparticipatie, voordat de autoritaire regimes aan de macht kwamen, laag was omdat: 'severe inequality produces strong pressures and incentives for political exclusion. The more stratified the society, the more the privileged few have an interest in depriving the many of a voice in public affairs' (Remmer 1986: 73). Vanwege de sociaal-economische modernisering echter neemt de mogelijkheid van uitsluiting zonder dwang af, wat de opkomst van autoritaire regimes, die in plaats komen van de exclusieve democratie, stimuleert. Remmer geeft hiermee een interessante draai aan de relatie die O'Donnell vond tussen autoritaire regimes en moderniseringspogingen. Zo veranderde Peru in 1968 van een exclusieve democratie in een inclusief autoritair bewind, terwijl het land na de herdemocratisering een zeer hoge opkomst bij de verkiezingen zag en daarmee veranderde in een inclusieve democratie. In de dertien gevallen van herdemocratisering die Remmer bestudeerde vond ze een gemiddelde toename in kiezersopkomst van 116 procent. Deze toename was niet alleen het resultaat van bevolkingsgroei, maar ook van uitbreiding van het electoraat bijvoorbeeld stemrecht voor vrouwen, voor analfabeten, en verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd tot 18 jaar (1989: 54). Dit is een belangrijke vaststelling, omdat ze hiermee in feite de opvatting bestrijdt dat de democratie na de herdemocratisering zwakker is dan daarvoor. Remmers bijdrage aan het debat is dat zij dus waarschuwt voor het zomaar op één hoop gooien van verschillende typen van democratie. Verder heeft zij Dahls dimensies van democratie toegepast op autoritaire regimes. Ze erkent wel dat O'Donnell al het onderscheid had gemaakt tussen inclusieve en exclusieve vormen, maar dat deed hij langs andere dimensies.

TOEPASSING VAN REMMERS MODEL OP SURINAME

In Suriname werd de kiesgerechtigde leeftijd in de grondwet van 1987 verlaagd tot achttien jaar, zodat het electoraat inderdaad werd uitgebreid en de democratie aan inclusiviteit toenam. Bij de eerste verkiezing na de herdemocratisering registreerde Suriname een enorme hoge landelijke opkomst van 88 procent, terwijl dat in de verkiezingen tussen 1963 en 1977 gemiddeld rond de 69 procent lag. Deze grotere participatie duidt ook op meer betrokkenheid van de burgers bij het politiek gebeuren. Na 1987 neemt de opkomst echter weer af tot gemiddeld 73 procent (periode

1987-2005). Dat is nog steeds iets hoger dan voor de staatsgreep, maar bij de laatste verkiezing van 2005 was de opkomst 66 procent, hetgeen alweer lager is dan het gemiddelde van vóór de staatsgreep. De vraag moet dus gesteld worden of de inclusiviteit een duurzaam karakter heeft gekregen of dat de burgers in 1987 massaal hebben geparticipeerd om af te rekenen met het militaire regime dan wel omdat ze enthousiast waren over de herkregen electorale vrijheid. Payne heeft ditzelfde verschijnsel in verschillende Latijns-Amerikaanse landen waargenomen namelijk een hoge mobilisatiegraad vlak na de herdemocratisering en daarna weer dalend (2002: 50).⁸ Het is dus nog te vroeg om van een groeiende inclusiviteit van de Surinaamse democratie te spreken, maar we komen hierop later terug.

Na de uiteenzetting van het model van Remmer – in feite het Dahl-Remmer model omdat zij zwaar leunt op Dahl – in de vorige paragraaf, zullen we het toepassen op de ontwikkelingen in Suriname. Dit levert Figuur 3 op, waaraan we een onderbouwing toevoegen. Die onderbouwing betreft vooral de periode vanaf 1980-1987 om aan te geven op welke wijze het model van Remmer de fasen binnen een autoritair regime kan helpen verklaren. In de figuur zijn echter ook eerdere en latere perioden ingetekend, teneinde de autoritaire periode te vergelijken met de andere perioden.

DE PERIODE 1650-1979

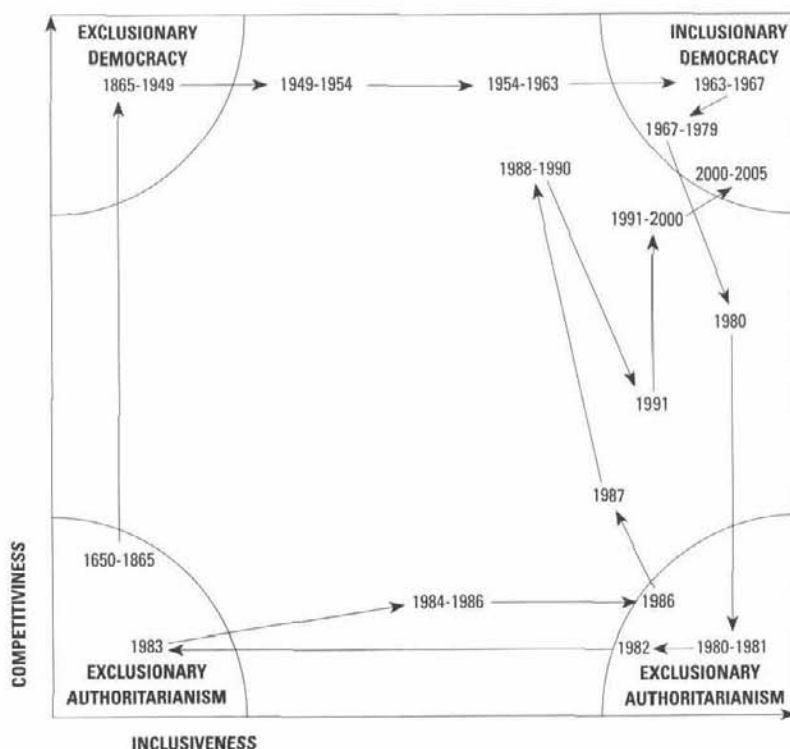
Suriname begon als een kolonie met een gouverneur aan het hoofd in een periode van slavernij waar maar een handjevol mensen het voor het zeggen had. Die periode kunnen wij gerust als exclusief autoritair bestemmen. In 1863 werd de slavernij afgeschaft en in 1866 werden de Koloniale Staten in het leven geroepen, waardoor deze periode als aanvang van de exclusieve democratie kan worden beschouwd, maar waarbij het aantal kiezers hooguit 3 procent van de bevolking bedroeg. Het was dus een elite-democratie, maar wel met een zekere concurrentie binnen die elite.⁹ Dat veranderde met de invoering van het algemeen kiesrecht in 1949. Suriname werd echter pas een inclusieve democratie nadat het land autonomie kreeg. Die inclusiviteit groeide met de participatie van grotere delen van de bevolking in de districten. Tussen 1949 en 1962 waren de kiezers in het binnenland (Bosnegers/Marrons en Indianen/Inheemsen) *de facto* uitgesloten van het stemrecht, omdat er geen bevolkingsregistratie had plaatsgevonden. Hoewel in de Staten werd bepaald dat de

⁸ De auteurs in deze bundel stellen vast dat er in 18 door hen bestudeerde landen in Latijns-Amerika sprake is van een lichte dalende trend in kiezersopkomst tussen 1978 en 2000, maar 'the trends in turnout do not point to either a clear crisis of representation or to a growing legitimization of democracy' (2002: 62).

⁹ Er is ook binnen deze koloniale periode meer differentiatie geweest die ik voor de periode 1650-1920 uitvoerig beschreven heb in mijn proefschrift (Schalkwijk 1994 met name hoofdstukken 8 en 9).

binnenlandbewoners vóór de verkiezingen van 1955 opgenomen zouden worden in het bestand van de burgerlijke stand, zou pas in 1963 deze registratie plaatsvinden (Breeveld 2000: 265-266). Het kiesrecht was tot 1963 dus beperkt tot zo'n 85 procent van de bevolking. Tot de coup van 1980 bleef Suriname een inclusieve democratie, ofschoon er zeker gradaties hierbinnen waren.

Figuur 3 De Surinaamse politieke ontwikkeling 1650-2005

NATIONAAL KABINET (1980)

Toen de onderofficieren in 1980 de macht via een staatsgreep overnamen, waren ze politiek onervaren en zelfs naïef. Ze gingen daarom te rade bij de jurist Bruma, hun advocaat tevens voormalig politiek leider van de nationalistische PNR. Het eerste kabinet had een breed karakter, zowel qua etniciteit als qua maatschappelijke achtergrond. Het bestond uit elementen van de PNR, de VHP, de militairen, enkele linkse figuren en een aantal onafhankelijke technocraten met banden in het bedrijfsleven. Deze samenstelling, die gezien kan worden als een vorm van een nationaal kabinet, zorgde mede voor behoorlijke ondersteuning vanuit de bevolking voor de staatsgreep. Een aantal contra-coup pogingen, waaronder een

vermeende poging door linkse militairen, leidde tot een herschikking van het kabinet in augustus 1980. Hierbij werd de grondwet opgeschort, het gekozen parlement ontbonden en de eerste ceremoniële president van Suriname, dr. Johan Ferrier, aan de kant gezet. Het Militair Gezag werd officieel ingesteld als deel van de regering, naast de president en de raad van ministers. Het kabinet kreeg gaandeweg meer linkse ministers (uit de hoek van de Palu) dan daarvoor. Deze partij had een andere linkse oriëntatie (meer anti-Cuba) dan de opgepakte linkse 'couplegers' (die pro-Cuba waren). Per augustus 1980 kwam Bouterse in beeld als de sterkste militaire leider. Het regime veranderde hiermee via de eerste tussenstop in een duidelijk inclusief autoritair regime onder leiding van president Chin A Sen.

SURINAAMS SOCIALISME EN REPRESSIE (1980-1983)

De militaire leiding liet in maart 1981 de zogenaamde linkse couplegers vrij en schoof één van hen zelfs door naar de ministerraad. Ook vanuit de Palu werden twee ministers ingeschoven. Er kwam een 'Manifest van de Revolutie' met duidelijk socialistische doelstellingen. Een conflict tussen de militaire leiding en president Chin A Sen over een concept-grondwet en over de beloofde verkiezingen, plus een bijna geslaagde tegencoup uit Hindostaanse hoek, leidde in maart 1982 tot het derde kabinet onder leiding van premier Neyhorst. Ditmaal zaten er ministers uit twee linkse partijen in (PNR en de pro-Cubaanse RVP), naast enkele militairen en technocraten. Men probeerde een participatieve democratie van de grond te krijgen naar socialistisch model. Inmiddels was ook een Beleidscentrum ingesteld, een soort junta van militairen en burgers onder leiding van de tot regeringsleider gepromoveerde Bouterse, die alle ministers aanwees. Ondertussen had Nederland, dat zwaar op Chin A Sen had gegokt, de vergaderingen van de Commissie Ontwikkelingssamenwerking Nederland Suriname (CONS) opgeschort als signaal dat men niet gelukkig was met de politieke ontwikkelingen. Het uitstel van de verkiezingen, het opschorten van de grondwet en de toegenomen militaire macht, resulteerden in een brede beweging voor herstel van de democratie. Studenten, vakbonden, beroepsorganisaties en kerken oefenden druk op de militairen uit om te democratiseren. De Associatie voor Democratie stelde in een brief aan junteleider Bouterse dat het concept van democratische structuren en consultatie, participatie, controle en verantwoording 'beslist geen democratische maar veeleer een totalitaire staatsopvatting' ademde (Buddingh' 1995: 331). Met zijn reactie bewees het regime dat zijn zogenaamde democratische intenties holle frasen waren, want het ging over tot repressieve acties met als dieptepunt de executie van vijftien vooraanstaande burgers (van links tot rechts). Volgens de militairen was de CIA bezig met de voorbereiding van een (tot nog toe onbewezen) coup

en was een preventieve tegenactie nodig.¹⁰ Het Surinaams socialistische experiment eindigde in ieder geval in een schrikbewind en er was sprake van een exclusief autoritair regime. Nederland schortte zijn hulp op en de ondersteuning van de bevolking viel grotendeels weg. Het kabinet dat hierna aantrad onder leiding van premier Alibux had een zeer smal draagvlak en bestond uit leden van de Palu, RVP, PNR en aan de militairen gelieerde ministers met een duidelijke linkse signatuur.

CORPORATISME (1984-1985)

Het autoritaire regime was inmiddels in een nationaal en internationaal isolement beland. Vanwege gebrek aan deviezen en buitenlandse hulp om grote ontwikkelingsprojecten af te bouwen zag het kabinet zich paradoxaal genoeg genoodzaakt om bij het IMF aan te kloppen voor financiering. Daartoe was men bereid om een saneringsplan uit te voeren. In reactie hierop volgde een wilde staking in de bauxietsector (december 1983-januari 1984) die zich begon uit te breiden naar andere sectoren. De militaire leiding koos voor haar eigen overleving en offerde het kabinet op. Intussen hadden de militairen en hun adviseurs allerlei vreemde pogingen ondernomen om aan geld te komen, waarbij men links en rechts bij andere regimes aanklopte, zoals Colombia, Cuba, Noord-Korea, Taiwan en Libië. Dit wispelturige gedrag leidde ertoe dat Brazilië in april 1984 ingreep middels een onaangekondigd bezoek van een hoge militaire missie. Daarbij werd Braziliaanse financiële en militaire bijstand aangeboden in ruil voor een verminderde invloed van Cuba. De Amerikaanse invasie in Grenada (oktober 1983) leidde ertoe dat de militaire leiding eieren voor haar geld koos en de Cubaanse ambassadeur de deur wees. Vervolgens sloot Cuba zijn ambassade en alle Cubanen vertrokken uit Suriname. De neergang van de economie en de verschuiving in de politieke oriëntatie maakten dat zowel de vakbeweging als het bedrijfsleven een handreiking deed onder voorwaarde dat er stappen gezet werden in de richting van democratisering.¹¹ In de twee volgende kabinetten

¹⁰ Het belangrijkste en meest logische argument tegen het CIA verhaal is dat het ondenkbaar is dat de CIA een extreem links figuur zoals Bram Behr zou kunnen mobiliseren voor een dergelijk plan. Meestal mikt de CIA op rechtse figuren die gevestigde belangen te verdedigen hebben. Dit betekent niet dat de CIA niet actief was in Suriname, maar verklaart slechts dat zeker een aantal personen uit de groep van vijftien vrijwel onmogelijk banden met de CIA konden hebben gehad, zodat de verklaring van preventieve actie niet kan gelden voor deze personen en dus kennelijk een drogreden is.

¹¹ Op 10 januari 1984 vond een belangrijk gesprek plaats tussen bevelhebber Bouterse en vertegenwoordigers van de Associatie van Surinaamse Fabrikanten (ASFA) en de Vereniging Surinaams Bedrijfsleven (VSB). Bouterse gaf aan dat er een nieuwe leiding en nieuwe structuren moesten komen. Een denkgroep moest dit uitwerken bestaande uit vertegenwoordigers van het bedrijfsleven, de vakbeweging, de 25 Februari Beweging en de Legerleiding. 'Ik verzeker u dat geen enkele deelnemende groep een dominante positie binnen de think-tank zal innemen, ook niet de legerleiding. We zullen gezamenlijk consensus moeten bereiken', aldus de bevelhebber. (Schalkwijk 1994b:47). Over de rol van de vakbeweging in transitieprocessen zie Valenzuela 1989.

onder leiding van Udenhout (1984-1986) participeerden ministers van de militairen, vakbeweging, en het bedrijfsleven. In 1986 werd een Constituerende Assemblee in het leven geroepen die aan een grondwet moest werken. Om hun imago wat te verbeteren werd door de militairen de '25 Februari Beweging' opgericht als een politieke werkmarm. Door deze corporatistische aanpak werd het maatschappelijke draagvlak iets vergroot en ging men weer in de richting van een inclusief autoritair regime.

DE OVEREENKOMST MET DE OUDE POLITIEK (1985-1987)

De vakbeweging en het bedrijfsleven faciliteerden een compromis tussen de militairen en de oude politieke leiders. Op 23 november 1985 werd een 'Plechtige Verklaring' getekend, waarbij de voorwaarden voor een proces naar een 'waarachtige democratie' werd aangegeven. De oude politieke leiders namen zitting in het Topberaad dat *de facto* leiding gaf aan het land. In de laatste twee kabinetten tijdens de militaire periode (1986-1988) namen ook ministers van de oude etnische politieke partijen (NPS, VHP en KTPI) zitting, samen met die van de vakbeweging, het bedrijfsleven en de militairen. Deze kabinetten waren hiermee zowel corporatistisch als *consociational* van aard. Intussen waren de militairen er in geslaagd om een aantal voor hen gunstige voorzieningen in de grondwet opgenomen te krijgen, terwijl ze het houden van verkiezingen bonden aan de goedkeuring van de grondwet. Bij een referendum (oktober 1986) werd de grondwet door het volk aangenomen (97 procent stemde voor en 3 procent tegen). De leiders van de oude partijen hadden zich ingezet voor dit resultaat, maar beloofd dat ze na winst bij de verkiezingen de grondwet zouden herzien, een belofte die ze niet zijn nagekomen. In ieder geval was er met de opname van de oude politieke leiders sprake van een inclusiever autoritair regime. Het tekenen van overeenkomsten (*pacts*) is een belangrijk element geweest in de overgang van veel Latijns-Amerikaanse regimes (zie Figuur 1).¹²

VERKIEZINGEN EN BURGERREGERING (1987-1990)

Door de aanneming van de wet op politieke partijen door de overgangsassemblee werd de ban van 1980 op politieke partijen opgeheven. De wet gaf ook een aantal regels en procedures aan waaraan partijen moesten voldoen. Vanwege de activiteiten van het Junglecommando en de daarop volgende Binnenlandse Oorlog (1986-1992) was een deel van het land oorlogsgebied tijdens de verkiezingen van november 1987. Het Front voor Ontwikkeling en Democratie (NPS, VHP en KTPI) won 40 van de 51 zetels, maar het deed niet mee in de oorlogsgebieden waar tien zetels

12 'A pact can be defined as an explicit, but not always publicly explicated or justified, agreement among a select set of actors which seek to define (or better to redefine) rules governing the exercise of power on the basis of mutual guarantees for the "vital interests" of those entering into it' (O'Donnell, Schmitter & Whitehead 1986: 37). Voor een nadere beschrijving van het Surinaamse 'Pact', zie Tjon A Joe 1995.

te halen waren. In de vrije districten haalde de Nationale Democratische Partij (NDP), de politieke arm van de militaire machthebbers, slechts één zetel. De opkomst in de vrije gebieden was 92 procent. Als gevolg van de noodtoestand was de kiezersregistratie en campagnevoering in de oorlogsgebieden beperkt en de opkomst was slechts 52 procent. De oorlogssituatie maakte het democratisch proces dus minder 'inclusief' dan andere factoren (verlaging van de kiezersleeftijd tot achttien jaar en hoge algemene opkomst van 88 procent) suggereren. De nieuwe regering trad eind januari 1988 aan.

In december 1990 pleegden de militairen wederom een coup, de zogeheten telefooncoup, waarbij het parlement aan bleef – evenals in februari 1980 – en zelfs medewerking verleende om een niet-constitutionele regering onder leiding van Kraag te legitimeren. Dat de regering zo gemakkelijk kon worden afgezet is vreemd, omdat vrijwel de hele bevolking in 1987 tegen de militairen was (slechts negen procent had op de NDP gestemd) en het Front dus de bevolking weer had kunnen mobiliseren tegen de militairen. Dat dit niet is gebeurd komt vanwege het feit dat het Front de oude *consociational* democratie uit de kast had gehaald, waarbij men binnen de politieke elite afspraken had gemaakt en de massa-ondersteuning vanaf het begin bewust aan de kant had gezet. De transitie in 1987 was er dus in essentie één van de politieke en militaire elite en niet van de basis. Uit een recent onderzoek is gebleken dat 'there is comparatively little positive effect for freedom in "top-down" transitions that were launched and led by elites'.¹³ Ook in Suriname hield de herdemocratisering weinig diepgaande wortels in de burgersamenleving, hetgeen blijkt uit de geringe animo van de bevolking om bij aantasting van fundamentele rechten en vrijheden door een regering in actie te komen. Het was dan ook primair de buitenlandse druk die maakte dat de militairen reeds in 1991 nieuwe verkiezingen hielden. Het Front – vanwege uitbreiding met de SPA inmiddels Nieuw Front genoemd – haalde wederom de meerderheid en koos Venetiaan tot president. In 1992 werd Bouterse door de regering als bevelhebber afgezet en moest hij het voortaan via zijn politiek leiderschap van de NDP macht zien te veroveren.¹⁴ In 1996 werd voor het eerst in dertig jaar de macht door een burgerregering aan een andere burgerregering overgedragen. De regering onder leiding van Wijdenbosch vertoonde gaandeweg steeds meer autoritaire trekken en moest ten gevolge van

13 Karatnycky & Ackerman (2005: 7). Zij hebben de transitieprocessen in 35 landen bestudeerd en komen naast de bovenstaande conclusie nog tot de volgende drie belangrijke bevindingen: 'First, people power movements matter, because nonviolent civic forces are a major source of pressure for decisive change in most transitions [...]. Third, the presence of strong and cohesive nonviolent civic coalitions is the most important of the factors examined in contributing to freedom [...] Fourth, the data suggest that the prospects for freedom are significantly enhanced when the opposition does not itself use violence' (pp. 6-8).

14 Het Front durfde de afzetting in feite niet echt aan en de druk om wel te handelen kwam vooral van de SPA voorzitter (Fred Derby) en diens minister van Defensie (Siegfried Gilds).

massale stakingen vervroegde verkiezingen uitschrijven. In 2000 werd de macht voor de derde maal overgedragen aan het (Nieuw) Front, dat wederom onder leiding van Venetiaan stond. In 2005 werden na een normale vijfjarige regeerperiode verkiezingen gehouden en kwam het NF voor de vierde maal – en Venetiaan voor de derde maal – aan het bewind. Een nieuw element bij de laatste verkiezingen is dat er een sterkere politieke vertegenwoordiging van de binnenlandbewoners is, via de A-Combinatie onder leiding van de voormalige rebellenleider Brunswijk. Deze combinatie veroverde vijf zetels, wat kan duiden op een grotere betrokkenheid – dat wil zeggen meer inclusiviteit van de binnenlandbewoners – in het politieke proces. De opkomst in de drie binnenlandse districten (de oude oorlogsgebieden) was met 52 procent echter nog precies hetzelfde als in 1987, zodat hieruit geen grotere participatie aan de basis blijkt. Niettemin kan het politieke succes en de grotere representatie van met name Marons in zowel het parlement als de regering, op termijn voor een hogere opkomst in het binnenland zorgen.

VERGELIJKING VAN DE MODELLEN

Wanneer we de benadering van O'Donnell, Schmitter en Whitehead met die van Dahl-Remmer vergelijken dan zien we dat Dahls concept van liberalisatie (concurrentie) betrekking heeft op de mate van openheid van een politiek systeem in termen van het toelaten van mededinging naar de macht door oppositionele partijen en groepen. In de visie van O'Donnell, Schmitter en Whitehead heeft liberalisatie minder te maken met concurrentie en meer met de uitbreiding van politieke en burgerlijke rechten en verantwoordelijkheden. De toename in participatie (inclusiviteit) wordt in het model van de O'Donnell-groep meegenomen door de variabele 'democratisering'. De twee modellen leiden echter tot verschillende uitkomsten. *Exclusionary authoritarianism* (Dahl-Remmer) en *dictadura* (O'Donnell-groep) komen vrij goed overeen (scoren namelijk erg laag op beide gehanteerde dimensies) en hetzelfde geldt voor *inclusionary democracy* en *polyarchy* (beide scoren erg hoog op beide dimensies). Op deze punten komen beide modellen dus overeen. Het verschil zit echter in de twee andere uitkomsten. Volgens Dahl-Remmer gaat het hier ook om extreme typen (hoog-laag en laag-hoog), terwijl het volgens de O'Donnell-groep gaat om intermediaire gevallen. *Democradura* en *exclusionary democracy* zijn dus niet aan elkaar gelijk te stellen.¹⁵ De modellen verschillen op belangrijke

15 Het betekent ook dat men niet simpelweg de assen in een van de modellen kan switchen om dezelfde uitkomst te krijgen. Het is dus bijvoorbeeld niet zo dat liberalisatie in het ene model vervangen kan worden door inclusiviteit in het andere of dat democratisering gelijkgesteld kan worden aan concurrentie ('competitiveness'). Er is dus geen sprake van een vergissing bij de interpretatie van de variabelen in één van de modellen. 'Democradura' (scoort relatief hoog op beide dimensies) en 'Polyarchy' (scoort zeer hoog op beide dimensies) liggen in Figuur 1 wel dicht bij elkaar, maar zijn daarom nog niet ééndimensionaal zoals Remmer suggereert.

punten dus duidelijk van elkaar en men kan nu proberen om een compromis te vinden of een keuze te maken. Mijn evaluatie van beide conceptuele raamwerken is dat de Dahl-Remmer dimensies van participatie en concurrentie de politieke aspecten (dat wil zeggen de strijd om macht) het beste weergeven. O'Donnell, Schmitter en Whitehead schijnen in hun model de politieke aspecten (*political space*) te mengen met wettelijke aspecten (*legal space*), hetgeen wel van waarde kan zijn, maar veel beter zou moeten worden gespecificeerd. Het probleem wordt vooral veroorzaakt door hun operationalisering van de liberaliseringsdimensie en niet zozeer van hun democratiserings dimensie. Het wettelijke aspect zou beter als een aparte dimensie kunnen worden toegevoegd aan het Dahl-Remmer model, zodat men een driedimensionale ruimte krijgt. Tegelijkertijd moeten we stellen dat het originele democratisch concept van Dahl in zekere zin een beperkt concept is (namelijk beperkt tot de liberale democratie), hetgeen O'Donnell, Schmitter en Whitehead aantonen in Figuur 1. Zo lukt het niet om met Dahls concepten een transitie naar socialistische modellen goed weer te geven. O'Donnell, Schmitter en Whitehead hebben daarom in hun figuur andere vormen van democratie toegevoegd, maar dan op het niveau van een 'tweede transitie', waardoor zij dit vraagstuk niet echt oplossen. Een betere oplossing zou gevonden kunnen worden in het opnieuw bekijken en aanpassen van de originele lijst van garanties van Dahl en niet zozeer in een tweede transitie.

INCLUSIVITEIT EN BURGERPARTICIPATIE

Inclusiviteit kan op verschillende manieren worden gemeten. Gekeken kan worden naar de voordelen van het economische beleid voor de burgers (dus naar het resultaat van de politiek), naar betrokkenheid van de burgers in de besluitvorming, et cetera. Hier is gekozen voor een minimale benadering namelijk participatie in procedurele of formele democratie door verkiezingen dat wil zeggen inspraak in het besluit om de regering van tijd tot tijd al dan niet te wisselen. Inclusiviteit slaat dan op participatie van regio's, van minderheidsgroepen en in Suriname ook van etnische groepen. Participatie in het politieke proces garandeert echter nog geen participatie in een maximale representatie bij de uitkomst van dat proces. Linz en Stepan geven aan dat voor de consolidatie van een democratie er vijf voorwaarden zijn die elkaar versterken. Het gaat dan om de ontwikkeling van een vrije en levendige burgersamenleving (*civil society*), een relatief autonome politieke gemeenschap, een functionerende rechtsstaat (*rule of law*), een overheidsapparaat dat bruikbaar is voor een democratisch regime en een geïnstitutionaliseerde economische gemeenschap (Linz & Stepan 1996: 7-11). Al deze zaken moeten maken dat de democratie niet slechts een procedurele aangelegenheid blijft, maar dat die ook geconsolideerd wordt in de grondwet, in de attitudes van de bevolking en in het gedrag van alle actoren. Diamond (1997) benadrukt dat

educatie van de burgers (*civic education*) heel belangrijk is in dit proces van consolidatie. Burgers moeten niet alleen naar de stembus gaan, maar toegewijd zijn aan de democratie en bereid om die te verdedigen en dat wordt alleen bereikt als de burgers de basisprincipes van die democratie begrijpen. Aspecten die bij *civic education* aan de orde moeten komen zijn volgens hem: de grondwet, mensenrechten, eerlijkheid, transparantie, verantwoording, tolerantie, et cetera. De burgers mogen en moeten eisen stellen aan hun overheid op al deze gebieden. Het is duidelijk dat meedoen aan verkiezingen en een stem uitbrengen weinig te maken heeft met een diepgewortelde democratie. Het gaat om een hele cultuur van burgerinspraak en decentralisatie op verschillende niveaus. Als dat niet gebeurt ontstaat er een anti-democratische stroming waarbij burgers zich afzijdig houden van de politiek en autoritaire leiders de macht weer grijpen (vgl. Avritzer 2002; Taylor 1998). In Suriname is de politieke cultuur er een die vrij ver staat van werkelijke burgerparticipatie. De grote politieke partijen houden burgers een model van democratie voor dat beperkt blijft tot het eens in de vijf jaar mogen stemmen. Deze zwakte heeft de Surinaamse democratie al verschillende malen doen verschuiven in autoritaire richting, maar de politieke elite is kennelijk bang dat zij met een grotere inclusiviteit van de burgers haar greep op de samenleving zal verliezen. Dat geeft echter aan dat de democratische gezindheid van vele leiders zelf niet erg diep geworteld is.

CONCLUSIE

In dit artikel zijn drie modellen van politieke ontwikkeling besproken. Om de democratie te omschrijven is gekozen is voor het conceptuele model van de liberale democratie, welke het dominante democratische model in de wereld is. Het Dahl-Remmer model helpt om het proces van politieke ontwikkeling en vooral de democratisering in Suriname inzichtelijker te maken. Of de democratie voor en na een autoritaire periode inhoudelijk hetzelfde is, verdient echter nadere bestudering. De dimensies, de elementen daarbinnen en de gewijzigde contexten moeten aan een nader onderzoek onderworpen worden. Om concreet te zijn kan de parlementaire democratie in Suriname voor 1980 niet zomaar gelijkgesteld worden aan de semi-parlementaire democratie van na 1987. De constitutionele context is door de vervanging van de grondwet van 1975 door die van 1987 gewijzigd, waardoor ook de democratische spelregels gewijzigd zijn. Net zo werkt de democratie binnen een districtenstelsel anders dan binnen een stelsel met landelijke evenredigheid en moet in het eerste geval de regionale context meegenomen worden bij de beoordeling van de democratie. En zo zijn er wel meer verschillen die consequenties hebben voor de inhoud en werking van de democratie. Niettemin kan gesteld worden dat het Dahl-Remmer model de transities tussen regimes, maar ook binnen een bepaald type regime vrij goed in kaart helpt bren-

gen. Het model maakt ook de overgangen tussen inclusieve en exclusieve varianten van de democratie zichtbaar. De Surinaamse democratie is thans wederom te bestempelen als een inclusieve democratie, waarbij de participatie van de burgers in het electorale proces redelijk te noemen is, ofschoon er zeker ruimte voor verbetering is. Democratie is namelijk veel meer dan een electoraal proces en inclusiviteit houdt ook in dat de input van de burgers in het overheidsbeleid veel groter wordt dan thans het geval is.

LITERATUUR

Avritzer, L., 2002

Democracy and the Public Space in Latin America. Princeton: Princeton University Press.

Breeveld, H., 2000

Jopie Pengel 1916-1970; Leven en werk van een Surinaamse politicus. Schoorl: Conserve.

Buddingh', H., 1995

Geschiedenis van Suriname. Utrecht: Het Spectrum.

Chin, H. E. & H. Buddingh', 1987

Surinam; Politics, Economics and Society. London: Frances Pinter.

Dahl, R. A., 1971

Polyarchy; Participation and Opposition. New Haven: Yale University Press.

Dahl, R. A. (ed.), 1973

Regimes and Oppositions. New Haven: Yale University Press.

Dew, E., 1978

The Difficult Flowering of Surinam; Ethnicity and Politics in a Plural society. The Hague: Martinus Nijhoff.

Dew, E., 1994

The Trouble in Suriname, 1975-1993. Westport: Praeger.

Diamond, L., 1997

'Speech Given to 1996 Civitas Panamericano Conference in Buenos Aires, Argentina.' *Social Studies* 88, 6.

Diamond, L., J. J. Linz & S. M. Lipset (eds.), 1989

Democracy in Developing Countries. Vol 4: Latin America. Boulder Colorado: Lynne Rienner.

Freedom House, 2002

Democracy's Century: A Survey of Global Political Change in the 20th Century; Diverse jaarverslagen en archieven op www.freedomhouse.org.

Hanson, R.L., 1989

'Democracy.' In: T. Ball, J. Farr & R.L. Hanson (eds.), *Political Innovation and Conceptual Change*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 68-89.

- Hoogbergen, W. & D. Kruijt, 2005
De oorlog van de sergeanten; Surinaamse militairen in de politiek. Amsterdam: Bert Bakker.
- Karatnycky, A. & P. Ackerman, 2005
How Freedom is Won; From Civic Resistance to Durable Democracy. New York: Freedom House.
- Kenworthy, E., 1970
Coalitions in the Political Development of Latin America. Ithaca: Cornell University.
- Knappskog, T., 2001
 'Consociationalism; Theoretical Development Illustrated by the Case of Belgium.' *Res Publica* 43(4).
- Levine, D.H., 1988
 'Paradigm Lost; Dependence to Democracy (Review Essay).' *World Politics* 40.
- Lijphart, A., 1977
Democracy in Plural Societies; A Comparative Exploration. New Haven: Yale University Press.
- Linz, J.J. & A. Stepan, 1996
Problems of Democratic Transition and Consolidation; Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lotens, W., 2004
Omkijken naar een 'revolutie'; Surinaamse intellectuelen onder militairen. Paramaribo: Eigen beheer.
- Nef, J., 1988
 'The Trend Toward Democratization and Redemocratization in Latin America; Shadow and Substance (Review Essay).' *Latin American Research Review* 23 (3): 131-153.
- O'Donnell, G., P. Schmitter & L. Whitehead (eds.), 1986
Transitions from Authoritarian Rule; Prospects for Democracy, (Vol. 1), Southern Europe (Vol. 2), Latin America (Vol. 3), Comparative Perspectives (Vol. 4), Tentative Conclusions About Uncertain Democracies (Vol. 5). Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Oltmans, W., 1984
Willem Oltmans in gesprek met Desi Bouterse. Amsterdam: Jan Smets.
- Remmer, K.L., 1986
 'Exclusionary Democracy.' *Studies in Comparative International Development* 20 (4): 64-85.
- Remmer, K.L., 1989
Military Rule in Latin America. Boston: Unwin Hyman.

- Schalkwijk, M., 1994a
Colonial State Formation in Caribbean Plantation Societies; Structural Analysis and Changing Elite Networks in Suriname, 1650-1920. Dissertation, Cornell University, Ithaca.
- Schalkwijk, M., 1994b
Suriname het steentje in de Nederlandse schoen; Van Onafhankelijkheid tot Raamverdrag. Paramaribo: Fingos.
- Sedney, J., 1997
De toekomst van ons verleden; Democratie, etniciteit en politieke machtsvorming in Suriname. Paramaribo: Vaco
- Stephens, E.H., 1990
'Democracy in Latin America; Recent Developments in Comparative Historical Perspective (Review Essay).' *Latin American Research Review* 25: 157-176.
- Taylor, L., 1998
Citizenship, Participation, and Democracy; Changing Dynamics in Chile and Argentina. New York: St. Martin's Press.
- Tjon A Joe, S., 1995
'The Crafting of Democracy in Suriname.' *Journal of Social Sciences* 2 (1): 4-22.
- Valenzuela, J.S., 1989
'Labor Movements in Transitions to Democracy; A Framework for Analysis.' *Comparative Politics*: 445-472.

Dr. Marten Schalkwijk is socioloog. Hij is sinds 1997 directeur van het NGO Instituut voor Kaderontwikkeling en Onderzoek in Suriname (NIKOS). Daarnaast is hij sinds september 2005 (weer) deeltijds verbonden aan de Universiteit van Suriname.

Waren de Surinaamse militairen Latijns-Amerikanen?

Was de militaire staatsgreep in Suriname in 1980 een klassiek Zuid-Amerikaanse coup of vertoonde deze meer gelijkenis met de militaire interventies in verschillende Afrikaanse staten? Kwamen de Surinaamse onderofficieren – die feitelijk de staatsgreep pleegden – door politieke en/of door sociale idealen tot hun daad? Hebben zij zich laten inspireren door de ontwikkelingen van toen – in naar de maatstaf van Suriname – ‘oude’ staten als Bolivia en Argentinië, of is het aannemelijker dat de gebeurtenissen in de ‘jonge’ Afrikaanse staten, bijvoorbeeld in Ghana, meer tot de verbeelding spraken?

Tot de staatsgreep in 1980 was ik een der militaire commandanten van het Surinaamse leger, en hoewel dat niet altijd een voordeel is voor een objectieve observatie, geeft het wel een informatievoorsprong. Bijvoorbeeld naar de mate van de politieke betrokkenheid van het leger. In verschillende publicaties (Fernandes Mendes 1983, 1987, 1989) heb ik in het verleden gereflecteerd op de aanleiding, oorzaken en achterliggende doelstellingen van de staatsgreep.

Dertig jaar staatkundige onafhankelijkheid van Suriname is een goede gelegenheid om de vele bestaande inzichten af te stoffen en zo mogelijk in een vernieuwd analysekader te plaatsen. De drijfveren van de militairen – die gedurende korte tijd zelfs als revolutionairen werden aangeduid – en de effecten daarvan, hebben per slot van rekening een alles overheersende en verstikkende invloed gehad op het nu dertigjarige proces van volkenrechtelijke onafhankelijkheid.

De vraag kan worden gesteld naar de relevantie om dertig jaar na dato dit thema te bespreken. Het kan geen kwaad, maar zijn er niet veel urgenter zaken? *We hope it is over; After the regimes* is de titel van een overzichtsartikel in *The Miami Herald* van 14 augustus 2005. ‘Throughout the 20th century [...] military dictatorships ruled countries across Latin America [...]. But it is over’ is de constatering in dit artikel. Colombia, Ecuador, Venezuela, Uruguay, en heel wat andere landen worden nu geregeerd door democratisch gekozen regeringen. Hoge officieren uit deze landen verklaren nu: ‘we are outside the political process; we are soldiers who work for an army that is not politicized; the armed forces understand their role in a democratic republic.’ Het kan verkeren.

De huidige trend is dat in de meeste Latijns-Amerikaanse landen op grote schaal amnestiewetten ongedaan gemaakt zijn of worden. De militaire heersers moeten alsnog terecht staan voor hun misdaden. De aanvankelijke te-

rughoudendheid van politieke leiders om de militairen ter verantwoording te roepen heeft plaatsgemaakt voor een actief vervolgingsbeleid. Suriname is een van de landen die genoemd worden in het artikel in *The Miami Herald*: 'the military dictator' Bouterse is vervangen door 'the elected president' Venetiaan. In dit opzicht volgt Suriname in grote lijnen de trend in Latijns-Amerika. Geen militaire dictatuur meer. Maar is de militaire dreiging verdwenen? Wat is de cultuur binnen het leger en worden ook in Suriname militairen vervolgd voor hun misdaden? Bestaat er nog een amnestiewet en zijn er plannen om die in te trekken? Gaat Suriname met zichzelf een debat aan? Allemaal vragen waarvan de beantwoording overigens niet altijd binnen het bestek past van dit artikel.

Eind oktober 2005 was ik in Suriname. Juist in de periode dat de oppositiepartijen onder leiding van Desi Bouterse protestdemonstraties organiseerden op het plein voor de Nationale Assemblée. De demonstraties verliepen rustig, maar het decor was grimmig. Militairen en gehelme politieagenten met geweren hielden een oogje in het zeil. Ook heb ik enige indrukken opgedaan bij een drukbezochte bijeenkomst van de partij van Bouterse (NDP). In felle bewoordingen hekelde Bouterse president Venetiaan. Deze zou schade toebrengen aan het land die te vergelijken was met de orkaan Katrina. De oppositiepartijen bekritiseerden vooral de verhoging van de benzineprijzen met honderd procent, die vooral de armoede in het land tot ongekende hoogte zou doen stijgen. Maar ook sprak Bouterse dreigende taal over zijn naderende strafrechtelijke vervolging voor de decembermoorden. Een strafrechtelijke vervolging zou niet in het belang zijn van land en volk. 'Er gaan dingen gebeuren', sprak hij cryptisch. Zijn adviseur Herrenberg liet weten dat vervolging van Bouterse niet in het nationaal belang was.¹ De minister van Justitie en de president reageerden gematigd.

De actualiteit van het thema wordt door deze gebeurtenissen geïllustreerd. Het onderwerp is springlevend en een vergelijkende classificatie van de Surinaamse militair heeft weliswaar een relatieve betekenis, maar kan in elk opzicht nuttig zijn.

DE STAATSGREEP IN SURINAME

De officieren die in Latijns-Amerika naar de macht grepen, waren zelden representanten van de middenklasse. In de kern waren de staatsgrepen meestal gericht op de bescherming van de bestaande economische en maatschappelijke elite. De officieren werden deel van deze elite en domineerden bepaalde burgerlijke instituties (Kruijt 1989: 78-84). Zij werden ondernemer en grootgrondbezitter. Brazilië, Argentinië en Chili waren belangrijke vertegenwoordigers van dit model.

1 *De Ware Tijd*, 24 oktober 2005.

Protestdemonstratie tegen de regering Venetiaan in november 2005. Foto: *Dagblad Suriname*.

Tegenover het conservatief te noemen Latijns-Amerikaanse model – dat tegenwoordig eerder een relict is uit het nabije verleden – staat de progressieve Afrikaanse variant.² In zijn meest romantische vorm zou de Afrikaanse militair zich krachtens de beeldvorming veelal laten inspireren door de noodzaak van nationale ontwikkeling, armoedebestrijding en economische hervorming. Nobeledoelinden derhalve, waar niemand tegen kan zijn. Deze geromantiseerde en naïeve etiketten, gelet op de brute werkelijkheid van mensenrechtenschendingen en grootschalige fraude door de militaire leiders, maskeren het institutionele onderdrukkende karakter van Afrikaanse staatsgrepen. De coupleggers konden al heel snel de verleiding van macht en de op verwerving van persoonlijke rijkdom gerichte corruptie niet weerstaan. In deze zin is er weinig verschil tussen Latijns-Amerikaanse of Afrikaanse militaire regimes.

Was de militaire ingreep in Suriname ingegeven door de gedachte om de bestaande economische elite te beschermen, of stond de ontwikkeling van land en volk centraal? Voor een antwoord op deze vraag is een reconstructie van de ingreep nodig (zie uitvoerig Fernandes Mendes 1983).

² In Afrika zijn militaire dictaturen, anders dan in Latijns-Amerika, nog steeds een vaak voorkomende realiteit. Daarnaast zijn er tal van 'bevrijdingsbewegingen' die evenals de militairen dood en verderf zaaien.

In november 1975 werd de Surinaamse krijgsmacht (SKM) opgericht, die bestond uit 18 officieren, 100 onderofficieren en 500 dienstplichtige soldaten. Het leger was een nieuwe organisatie waar de Surinaamse politici geen ervaring mee hadden opgedaan. De vraag of er een leger moest komen en wat precies de taak moest zijn, is voor de onafhankelijkheid nauwelijks besproken. Dat behoeft geen verwondering. De onafhankelijkheid was niet de vrucht van beraad en overleg, maar het resultaat van een politieke overval op land en volk.³ De noodzaak van een leger was niet gebaseerd op een analyse van de Surinaamse veiligheidsbehoeften. Er vond geen inventarisatie plaats van mogelijke externe bedreigingen. Aanvankelijk werd het leger in de Surinaamse politiek genegeerd. De minister van Justitie werd tevens belast met defensie en er werden geen pogingen gedaan om de krijgsmacht in te lijven in de gangbare politieke praktijk van patronage.

Na ongeveer twee jaar trachtten de politici meer greep op de krijgsmacht te krijgen door de benoeming van bevriende personen. Dit was een van de aanleidingen tot een langdurig conflict met de bevelhebber die uiteindelijk uit de gratie viel. Door dit conflict werd het leger in zijn functioneren gefrustreerd. Er ontstond een groot gebrek aan (financiële) middelen. Militaire voertuigen stonden door gebrek aan onderdelen stil. Onvoldoende materieel, gebrek aan onderhoud en verloederding van de discipline tastten de slagkracht van de krijgsmacht en de motivatie van het personeel aan. Dit was een aanleiding voor de staatsgreep van 1980.

PERSOONLIJK BELANG STOND CENTRAAL

Naast deze spanningsvolle relatie tussen politiek en leger waren er ook interne oorzaken voor de coup van 1980. De krijgsmachtleiding bleek niet competent te zijn. In het jaar voor de staatsgreep bleek het officierscorps geen vertrouwen meer te hebben in de commandant die meermaalen ter verantwoording werd geroepen voor zijn onverantwoordelijke, ongeïnteresseerde en gebrekkige wijze van leiding geven. Hij hield zich onledig met parades en recepties; voor de manschappen had hij geen aandacht. In het bijzonder het waanzinnig genoemde detacheringssysteem was een steen des aanstoets. De militairen waren vele maanden van huis en verveelden zich op locaties diep in het binnenland. Deze jaren achtereen volgehouden verfoeide detacheringpraktijk was naast willekeurige bevorderingen en verwaarlozing het belangrijkste mikpunt van kritiek. Door de officieren werd in 1979 – kort voor de staatsgreep – aan de officieel ingestelde onderzoekscommissie Abendanon een memorandum aangeboden. Zij kwamen daarin tot de conclusie dat de crisis waarin de

3 Bij de verkiezingen van 1973 was dit geen thema. Overigens was ik niet tegen de onafhankelijkheid, wel tegen de ondemocratisch vererving daarvan. Zie Fernandes Mendes 1989.

krijgsmacht verkeerde, een rechtstreeks gevolg was van de wisselwerking van de ongeschiktheid van de legerleiding met het – misschien onbewust – frustrerende beleid van de regering.

Dit was het klimaat waarin vanaf 1978 bij de onderofficieren de overigens terechte behoefte ontstond te komen tot de oprichting van een vakbond. In voornoemd memorandum van de officieren komt de volgende zinsnede voor: 'Binnen de krijgsmacht is demotivatie in alle gelederen waarneembaar. De sfeer is totaal verziekt, het leger kan als zodanig niet langer functioneren.' De commandant van het Surinaamse leger wees lange tijd de vorming van een vakbond af, met als motivering dat er geen betere vakbondsleider was dan hijzelf. In januari 1979 gingen de onderofficieren voor het eerst in staking. Deze staking werd gevolgd door andere acties. In januari 1980 betichtten de onderofficieren het kabinet van verraad⁴ en gingen over tot een gedeeltelijke bezetting van een belangrijke kazerne. Gedurende een jaar was niet opgetreden tegen de militairen. Daarmee liet de regering, die een verbod tot vervolging uitvaardigde, serieuze schendingen van het militaire strafrecht over haar kant gaan. Dit was buitengewoon ernstig voor het functioneren van het leger. De staking van januari 1980 was tegen de regering gericht, die daarom het verbod op militair strafrechtelijke vervolging introk. In eerste instantie werd een drietal militairen aangehouden en vervolgd voor ernstige militaire vergrijpen zoals mouterij. Veroordeling had kunnen leiden tot ontslag uit het leger en lange gevangenisstraffen. Een dag voor de uitspraak van de krijgsraad vond de staatsgreep plaats. Een veroordeling van het drietal zou het sein zijn geweest voor de vervolging van andere onderofficieren. Met de staatsgreep werd voorkomen dat een aantal gezichtsbepalende onderofficieren in het gevang zou belanden en worden ontslagen uit het leger.

Met het voorgaande is de vraag of de Surinaamse staatsgreep past in de Zuid-Amerikaanse praktijk van militaire interventies beantwoord. Met de staatsgreep werd geen ander doel gediend dan het behartigen van het eigen belang, namelijk te voorkomen dat men oneervol ontslagen zou worden uit de krijgsmacht en in de gevangenis zou belanden. Ik ken geen voorbeeld van een militaire interventie in Latijns-Amerika of Afrika waar het persoonlijke belang van de couppelegers zo evident en rechtstreeks was.

Ik denk daarom dat Kruijt (1989: 2) nog te veel eer bewijst aan de militairen die de staatsgreep pleegden, met zijn constatering dat hij Suriname beschouwt als een 'onmiddellijk gedegenererde' variant van het Latijns-Amerikaanse model. Erkend moet worden dat de couppelegers aanvankelijk konden rekenen op een zekere welwillendheid. De ingreep zou perspectief bieden op democratisch bestuur, prioriteit voor volksw-

4 Het verhaal gaat dat de premier Arron aan de onderofficieren ondermeer de belofte had gedaan de commandant te ontslaan. Dat gebeurde niet en werd als verraad ervaren.

ningbouw en effectieve armoedebestrijding. Het was een kans om aan de verstikkende greep van de oude politiek te ontkomen. De oude politiek stond symbool voor de overheersing van groeps- en etnische belangen. Velen zagen de staatsgreep als een kans op een nieuw begin. Ook kleine linkse politieke partijen en bewegingen probeerden invloed te krijgen op de militairen en de staatsgreep om te buigen naar een sociale revolutie. Zowel in het Afrikaanse als het Latijns-Amerikaanse model worden de militairen al heel snel vermogend. Dit patroon is ook in Suriname waarneembaar. Veel militairen die betrokken waren bij de staatsgreep zijn nu rijk. Het zijn zakenlieden, grootgrondbezitters en zij hebben belangen in onroerend goed en in de landbouw. Het is het klassieke patroon van zelfverrijking, terwijl men zich laat voorstaan op de inzet voor de minder draagkrachtigen.

OVERGANG VAN MILITAIR NAAR BURGERLIJK BESTUUR

Zoals de meeste Latijns-Amerikaanse landen kent Suriname tegenwoordig een democratisch gelegitimeerd bestuur en een door de bevolking gekozen parlement. Het leger functioneert voor zover waarneembaar niet als een politieke factor. De Surinaamse militair heeft al weer jaren een niet politiek imago en voert de opdrachten van de regering uit. Het lijkt erop dat de regering de vervolging van de vermoedelijke daders van de moorden in 1982 wil doorzetten. De minister van Justitie toont in zijn toespraken een zekere vastberadenheid en daadkracht. Op dit moment wordt er niet gesproken over de intrekking van de amnestiewetgeving, die tot stand kwam in 1980 en de militairen amnestie verleende voor de strafbare gevolgen van de staatsgreep. Naast de moorden in december 1982 zijn er nog andere ernstige schendingen van fundamentele mensenrechten gepleegd. De gepleegde wreedheden tijdens de zogeheten Binnenlandse Oorlog⁵ – zoals Moiwana – zijn nog onvoldoende bekend en beschreven. Het is noodzakelijk en onvermijdelijk dat ook deze zaken ter hand genomen worden, zoals ook elders in Latijns-Amerika het geval is.⁶ Het blijkt noodzakelijk als laatste complement van de volledige transitie van militair naar burgerlijk bestuur. De succesvolle afronding van de vervolging van de gebeurtenissen in december 1982 is een eerste stap in dit eindproces. Het is wel de moeilijkste en belangrijkste fase. Dat blijkt wel uit de huidige straatacties en demonstraties en vooral uit de relatie die wordt gelegd met de strafrechtelijke vervolging van Bouterse.

Het is van belang de historische parallel te onderkennen tussen de aanloop tot de staatsgreep in 1980 en de actualiteit. Ook in 1980 waren

5 Er is uiteraard wel over dit onderwerp geschreven. Zie Hoogbergen & Polimé 2002 en Hoogbergen & Kruijt 2005.

6 Naast justitiële vervolging zijn ook voor Suriname meerdere mogelijkheden geïnventariseerd. Zie Grootemaat 2002 en Forti & De Miranda 1999.

er straatacties en dreigde een strafrechtelijke vervolging. Kort voor de rechterlijke uitspraak volgde de staatsgreep. Kan het niet weer gebeuren? Niet als de lessen die de geschiedenis biedt, serieus worden genomen. De omstandigheden zijn ook veranderd, Latijns-Amerika is geen broedplaats meer van militaire dictaturen, en rekt juist af met dit verleden. Bouterse is geen militair meer. En het kan niet anders: Suriname is op dit punt de naïviteit voorbij!

LITERATUUR

Fernandes Mendes, H., 1983

'De staatsgreep in Suriname.' *Nederlands Juristenblad* 58: 145-151.

Fernandes Mendes, H., 1987

'Militairen en staatsmacht in Suriname; Een aflopende zaak?' *Awic nieuwsbrief* 4(2): 38-48.

Fernandes Mendes, H., 1989

Onafhankelijkheid en parlementair stelsel in Suriname; Hoofddlijnen van een nieuw en democratisch staatsbestel. Zwolle: Tjeenk Willink.

Fernandes Mendes, H., 1990

'Suriname 15 jaar onafhankelijk; Mislukte kansen.' *Namens, tijdschrift voor democratisch bestuur* 5 (1): 6-13.

Forti, A.W. & G.L. de Miranda et al, 1999

Waarheid en gerechtigheid: Op zoek naar verzoening in Suriname. San José: Organisatie voor Gerechtigheid en Vrede en Inter-Amerikaanse Instituut voor de Mensenrechten.

Grootemaat, F., 2002

'De mogelijkheid van een waarheidscommissie in Suriname.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en geschiedenis* 21 (2): 213-224.

Hoogbergen, W. & Th. Polimé, 2002

'Oostelijk Suriname 1986-2002.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en geschiedenis* 21 (2): 225-242.

Hoogbergen, W. & D. Kruijt, 2005

De oorlog van de sergeanten; Surinaamse militairen in de politiek. Amsterdam: Bert Bakker.

Kruijt, D., 1989

'Militaire regimes en nationale veiligheid.' *Internationale Spectator* 43 (2): 78-84.

Mr. Dr. Hugo Fernandes Mendes was universitair hoofddocent in Leiden en heeft regelmatig gepubliceerd over constitutionele ontwikkelingen in Suriname.

■ Walter Lotens

Links en de militaire periode in Suriname

In dit artikel benader ik de militaire periode vanuit een ruim maatschappelijk tijds kader. Om de gebeurtenissen tussen 1980 en 1987 in breed perspectief te kunnen plaatsen, hanteer ik zowel een groothoek- als een teelens. Ik zoom eerst in op de ruime omgeving van Latijns-Amerika, trek vervolgens de linkse beweging in Suriname dichterbij en stel dan pas scherp op de zeven jaar van de militaire periode. Ik baseer me voor deze bijdrage ondermeer op mijn boek: *Omkijken naar een 'revolutie'; Surinaamse intellectuelen onder militairen* uit 2004. Ik heb met deze publicatie geen wetenschappelijke pretentie. Mijn interesse voor processen van maatschappijverandering heeft te maken met mijn mei 1968 achtergrond. Het niet-Nederlander-zijn (maar Belgisch taalgenoot met een lange Latijns-Amerika achtergrond) is ook medebepalend geweest voor mijn invalshoek. Ik beschouw *Omkijken naar een 'revolutie'* als een vervolg op *Deuken in Sandino's hoed; Over internationale solidariteit* uit 1998. In dat boek probeer ik, samen met een aantal geïnterviewden, de Sandinistische periode en de rol van de solidariteitsbeweging daarin te evalueren. Ik had in 1996 onder meer een zeer lang gesprek met de Sandinist Adolfo Hernández. Een zinsnede uit zijn betoog heb ik als motto voor *Omkijken naar een 'revolutie'* gekozen: 'Natuurlijk hebben wij verkeerde dingen gedaan. Ik ben zeker niet te beroerd om dat toe te geven. Maar dan moet er niet alleen over vergissingen gesproken worden, maar ook over de omstandigheden van economische boycot en dreigende interventie; vergissingen zijn nooit absoluut, dat zou een zeer antidialectische manier van denken zijn.' Van de tweeëntwintig onafhankelijke landen die tot Latijns-Amerika behoren, zijn er slechts twee die een andere voertaal dan het Spaans of Portugees gebruiken. Dat zijn Guyana en Suriname. Met zijn 164.000 vierkante kilometer en ongeveer 490.000 inwoners is Suriname, met Latino normen gemeten, een dwergland van het type 'ons-kent-ons'. Historisch gezien is Suriname een kosmopolitische indringer in Latijns-Amerika, maar geografisch maakt de jonge republiek deel uit van het continent van Fidel Castro, Che Guevara, Daniel Ortega, Salvador Allende en Hugo Chávez, maar ook van Anastasio Somoza, Hugo Banzer, Augusto Pinochet en Jorge Videla. Namen van vrijheidstrijders en dictators haalden op een bepaald ogenblik alle krantenkoppen. Latijns-Amerika beleefde in de tweede helft van de twintigste eeuw een reeks zeer bloedige confrontaties tussen links en rechts. Vrijwel alle linkse stromingen, gaande van links populisme (Peron), over reformisme (Allende) tot communistische guer-

rillabewegingen (van trotskistische, maoïstische, Albanese of stalinistische signatuur) waren aanwezig. Na de overwinning van Fidel Castro in 1959 werd de inzet vertienvoudigd: guerrillabewegingen zochten steun in het Oostblok en de VS gingen zich systematisch bemoeien met verzetsbestrijding. Nationale legers richtten het geweld naar binnen en voelden zich door de doctrine van 'nationale veiligheid' gerechtigd de macht te grijpen. 'Vuile oorlogen' en moordpartijen werden de norm. Alle landen, behalve Mexico, Venezuela, Colombia en Costa Rica, hebben militaire dictaturen gekend. Tot het einde van de jaren tachtig was het continent een slagveld in de Koude Oorlog. Na de val van de Berlijnse Muur verdween Latijns-Amerika uit de schijnwerpers.

OUD LINKS VOOR 1975

De maatschappelijke stormen die het continent teisterden, gingen grotendeels aan Suriname voorbij. De Nederlandse kolonie aan de Wilde Kust kende een heel andere ontwikkeling dan haar Latino buurlanden die al in het begin van de negentiende eeuw hun onafhankelijkheid verwierven. Suriname was een naar binnen gekeerd 'vastelandseiland', dat vooral aandacht had voor haar eerder gespannen relatie met Nederland. Het Koninkrijksstatuut van 1954 waardoor Nederland, de Nederlandse Antillen en Suriname gelijke rijksdelen werden, was voor de Surinamers veel belangrijker dan het bericht uit 1953 van de mislukte aanslag van Fidel Castro op de Moncadakazerne.

Suriname is een rustig land en zijn bewoners gaan zich niet te buiten aan bloedvergieten zoals in de andere landen van Latijns-Amerika. Dat was – vóórdat de decembermoorden plaats vonden – het beeld dat de Surinamers van zichzelf hadden.¹ Wapengekletter en geweld waren eerder uitzondering dan regel in de geschiedenis van de twintigste eeuw. De revolutie van 1911 vond geen doorgang en de inspirator ervan, Frans Pavel Killinger, wordt door Hans Ramsoedh eerder als een operettefiguur van een mislukte revolutie beschouwd dan als een revolutionair of anti-koloniaal (Ramsoedh 2003: 209).

Van meer betekenis voor de linkse beweging waren de vakbonden die een zeer belangrijke rol speelden en nog steeds spelen in de Surinaamse maatschappij (Hira 1983). De aanzet voor de eerste coöperatieve verenigingen werd gegeven aan het einde van de negentiende eeuw en was geïnspireerd op de arbeidersbeweging in Europa. Die Europese – lees: Nederlandse – invloed zal heel de twintigste eeuw de ontwikkeling van het linkse gedachtegoed in Suriname blijven bepalen. Dat blijkt ook tijdens de inter-

1 'Ik kan u zeggen dat Surinamers een vredelievend volk vormen. Het is een volk dat, ondanks het feit dat het koloniale erfenissen heeft, weet hoe het met elkaar moet omgaan. Wij weten met elkaar te leven,' zei Fred Derby in 1975 in de Nederlandse Tweede Kamer (*De Groene*, 18 oktober 1995).

bellumperiode. De internationale economische crisis begin jaren dertig, die ook Suriname trof, maakte een aantal krachten los. Louis Doedel, Kees Wijngaarde, Marinus Lepelblad, Theo de Sanders, Anton de Kom, Heinrich Liesdek, Jacques van Eer en Sam Venoaaks wierpen zich op als belangrijke voormannen van een stilaan opkomende arbeidersbeweging. Volgens Scholtens stonden deze leiders nauw in contact met (of behoorden tot) de Nederlandse SDAP (Sociaal-Democratische Arbeiders Partij), de CPH (Communistische partij Holland) en het NVV (Nederlands Verbond van Vakverenigingen) (Scholtens 1987: 13). Dat leidde zelfs in 1933 tot de oprichting van de Surinaamsche Democratische Arbeiderspartij (SDAP) die onder leiding stond van Heinrich Liesdek.

Het koloniale bestuur keek met argusogen naar dergelijke politieke activiteiten, die door gouverneur Rutgers als het opdoemend gevaar van het communisme in Suriname werden bestempeld (Buddingh' 1999: 246). Het gevaar werd de kop ingedrukt. Na een rel in 1933 waarbij twee doden en 23 gewonden vielen onder een regen van politiekogels wees het koloniale bestuur De Kom het land uit. Ook Doedel maakte men onschadelijk, want in 1937 werd hij opgesloten als psychiatrisch patiënt.

De Nederlandse staatsveiligheid, met name de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) en de Centrale Inlichtingen Dienst (CID), maakten zich vanaf de jaren vijftig behoorlijk wat zorgen over het Surinaams nationalisme dat op Nederlandse bodem welig wortel schoot. Jansen van Galen onderzocht in het Nationaal Archief rapporten van die diensten en kwam zeer vaak de naam Eddy Bruma tegen. De stichter van de culturele vereniging *Wie Eegie Sanie* wilde samen met geestesgenoten als Sedney, Waaldijk, Gessel, Eersel en andere jonge Surinaamse studenten 'onze eigen dingen' gaan doen in Suriname (Jansen van Galen 2001: 125-126). Al gauw kreeg Bruma het Koude Oorlogsetiket 'communist' opgeplakt. Eens terug in Suriname deed zich dezelfde stigmatisering voor. Bij de oprichting van de Nationalistische Beweging Suriname (NBS) in 1959 sprak *De Ware Tijd* schamper van een 'handjevol linkse figuren', dat zich voor 'een kar met onbekende bestemming' had laten spannen, want 'het extreme en het nationalisme en het communisme waren immers loten van dezelfde stam'.²

In de Koude-Oorlogssfeer van toen was er geen ruimte voor nuancering, want anders zou men onderscheid gemaakt hebben tussen de overwegend cultureel georiënteerde Bruma en de veel radicalere De Kom die de klassenstrijd als uitgangspunt nam. In het programma van Bruma's Partij Nationalistische Republiek (PNR) werd trouwens volgens Meel de klassenstrijd verworpen evenals de 'vernietiging van de particuliere sector van de economie' (Meel 1999: 226).

Volgens de Surinaamse historicus Hassankhan beleefde Bruma zijn 'Hetenachtsdroom' in een andere tijd. Hassankhans generatie, waartoe ook

2 *De Ware Tijd*, 4 mei 1959.

de linkse intellectuelen behoorden die voor en tijdens de staatsgreep van 1980 op de voorgrond traden, bestudeerde in het voetspoor van Bruma de geschiedenis van Suriname, maar dan op een andere, meer radicale manier. 'De *golden sixties* en mei '68 brachten een kentering teweeg in het denken over mens en maatschappij. De tijdgeest bood meer opening voor een nationalistisch en socialistisch discours of voor een combinatie van beide.' Volgens Hassankhan was deze generatie progressiever dan de generatie van Bruma. 'Vanuit hun marxistische inspiratie streefden zij naar radicale veranderingen in de klassenstructuur van de maatschappij. Bruma, ondanks het feit dat hij voor "communist" versleten werd, ging lang niet zo ver. Zijn generatie was geen wereldverbeteraar; hun ambitie reikte niet verder dan het kunnen bewandelen van een eigen weg in een eigen staat' (Lotens 2004: 58).

IN HET SPOOR VAN MEI 1968

Voor het typeren van die nieuwe generatie waarover Hassankhan spreekt, is 1975 niet de enige belangrijke datum. De onafhankelijkheid van Suriname is wel een zeer belangrijk scharniermoment geweest voor de nieuwe linkse beweging die zich begint te formeren, maar mei '68 was waarschijnlijk een even belangrijke gebeurtenis.

Omstreeks mei '68 begint een nieuwe lichtung jonge Surinamers te studeren in Wageningen, Amsterdam, Delft, Leiden, Groningen en Utrecht. Zij kwamen niet alleen in aanraking met de wetenschap, maar ook met de geest van '68 die aan de Nederlandse universiteiten aanwezig was. Het traditionele onderwijs, de opvoeding, het gezin en de seksuele moraal kwamen zwaar onder vuur te liggen. Mei '69 declareerde de 'Verbeelding aan de macht' en 'Verboden te verbieden'. Het was de tijd van de korte rokken, plateauzolen, bakkebaarden, broeken met wijde pijpen, met bloemen beschilderde Volkswagenbusjes, maar ook van Che Guevara posters, Dolle Mina's, Black Panthers en Roze Actiefronten. Het moet een flinke cultuurschok geweest zijn voor Ruben Liew Paw Sam, Iwan Krolis, Eddy Jharap, Edward Naarendorp, Frank Playfair, Winston Caldeira, Chandra van Binnendijk, Henk Goedschalk, Harold Jap-A-Joe, Cynthia Rozenblad, Marie Levens, Henk Herrenberg en al die andere Surinaamse jongeren die ineens in een andere wereld werden gestort. Het was ook de tijd dat studenten bij de fabriekspoorten pamfletten uitdeelden, waarin de klassenvijand de wacht werd aangezegd. In Nederland ontstonden niet alleen Sjaloom, wereldwinkels, de X min Y beweging, Vietnam-, Chili, Angola-, Nicaragua- en El Salvador-comités, maar ook Suriname- en aluminiumcomités die zich afzetten tegen wat zij als de uitbuiting van Suriname beschouwden.

De jonge geologiestudent Eddy Jharap, een eenvoudige jongen afkomstig uit de Bomapolder die er studeerde tussen 1964 en 1970, getuigt:

In Nederland was de provobeweging al eerder ingezet. Ook de studenten, voornamelijk in Amsterdam, lieten zich niet onbetuigd. Denk aan de bezetting van het Maagdenhuis. Leiden was nogal conservatief, maar binnen de Surinaamse studentenbeweging was er toch een vrij links georiënteerde groep. De ontwikkelingen in Vietnam, in Zuid-Afrika en in Midden-Amerika lieten ons niet onberoerd. Ze oefenden een enorm politiserende invloed uit op ons. Er was ook een aantal progressieve hoogleraren aan de universiteit – ik herinner mij nog de professoren Wertheim en Zürcher die ons bewust maakten van de nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen in de derdewereldlanden (Lotens 2004: 72).

Jharap ontwikkelde zich naar eigen zeggen in die periode tot een geëngageerde exacte wetenschapper.

Die maatschappelijke oriëntering haalde ik niet uit mijn studie. Ik werd eerder geïnspireerd door de Surinaamse studentenkring, waar we discussieerden over wereldvraagstukken en we nadachten over de toekomst van Suriname. Op die manier kwamen wij ook in contact met studenten van heel andere disciplines. Zo gingen we in de faculteit van de sociologie luisteren naar lezingen van progressieve hoogleraren die de situatie in Midden-Amerika, Cuba, Indonesië en China belichtten. Op een bepaald moment was de studie geologie voor mij bijna een aanhangsel geworden. Ik ging weg uit Suriname om mijn studie af te ronden. Dat heb ik uiteindelijk gedaan, maar het grootste deel van mijn tijd besteedde ik toch aan politieke activiteiten (Lotens 2004: 72).

De Binnenlandse Veiligheidsdienst kreeg de handen vol met het volgen van die jonge Surinamers, die in woord en geschrift getuigden van hun anti-imperialistische instelling. In heel Nederland verzezen de Suriname comités als paddenstoelen uit de grond.³ Ook de Vereniging Ons Suriname radicaliseerde mee en lag, samen met de Bond voor Wetenschappelijke Arbeiders, aan de basis van het Aluminiumcomité, dat nadien Surinamecomité ging heten.

3 In 1970 verscheen bij de linkse uitgeverij SUN (Nijmegen) het boek *De uitbuiting van Suriname* geredigeerd door Kross & Pearl waaraan werd meegewerkt door de Surinaamse Studenten Unie (Leiden), het Rijstcomité (Wageningen), het Surinaams Actiecomité SURACOM (Nijmegen), de Surinaamse Organisatie van Studenten (Leiden), de Werkgroep Suriname (Groningen), het Zeeuws Aluminium Comité (Vlissingen) en Leden van de Bond voor Wetenschappelijk Arbeiders en de van de Vereniging Suriname (Amsterdam). Andere publicaties uit deze periode zijn: Anoniem (1974); Van Waesberge (1976) en Paërl (1969). Het uitvoerige hoofdstuk 16 uit dit laatste boek gaat volledig over Suriname, met speciale aandacht voor de situatie op plantage Mariënborg. Dit werd geschreven door de Surinamers Rudi Kross en Ernst Megens. Vanaf 1973 verscheen *Suriname Informatie*, een maandelijkse uitgave van de solidariteitsbeweging Suriname (SBS).

Vaak ging het bij zulke initiatieven om wat men toen eerder eufemistisch 'eenheid in verscheidenheid' noemde, want de verschillen tussen nieuw links waren zeer groot. De contouren van wat later de (meer pragmatische) Palu en de (meer ideologische) VP en vooral de RVP zouden worden, waren toen al zichtbaar.

De Palu-man en EBG'er Harold Jap-A-Joe zegt daarover:

In onze Nederlandse periode sloten wij als sociologen meer aan bij de landbouwingenieurs van Wageningen. Zij werden als de dissidenten beschouwd binnen de Surinaamse studentenbeweging. Zij waren wel links, maar niet zo dogmatisch als de jongens van Leiden. Daarom ging ik graag naar Wageningen. Daar kon je tenminste zeggen dat iemand als Jopie Pengel toch óók een belangrijke bijdrage had geleverd voor de maatschappelijke emancipatie van de zwart Creoolse bevolking. Het marxistisch jargon hoorde je nauwelijks bij de Palu. En als je het dan al hoorde was het eerder grappend bedoeld. Op zaterdag lieten wij nogal eens een kist bier aanrukken en als er iemand wat te veel op had dan zeiden we dat hij het hoogste stadium van het imperialisme bereikt had. De Palu-jongens waren geen zwevers. Ze bleven, ook als ze wat bier op hadden, met hun twee voeten op de grond. Hun concrete, pragmatische benadering trok mij aan en die was zeer duidelijk aanwezig bij de oprichting van de Palu in 1977. Dat vond ik belangrijker dan al die theoretische discussies over Marx en Lenin. Op die bijeenkomst werd er helemaal geen marxistisch jargon gehanteerd. Er werd gesproken over Suriname en over de manier waarop wij de ontwikkeling van ons land op gang konden brengen (Lotens 2004: 130).

Ondanks hun onderdompeling in de mei '68-sfeer werden de meeste Surinamers geen marxisten *pur sang*. Palu-vrouw Cynthia Rozenblad benadrukt: 'In ons eerste manifest was het marxisme-leninisme zeker het uitgangspunt, maar binnen de partij heeft er zich al snel een ontwikkeling voorgedaan om niet te rigide om te springen met bepaalde ideeën, zoals dat wel gebeurde bij de groep rond Ruben Lie Pauw Sam' (Lotens 2004: 130).

Hun nationalistisch streven, aangevuld met hun geloofsovertuiging en gekruid met een flinke dosis marxistische inspiratie, maakten dat er een typisch Surinaamse cocktail van drijfveren ontstond. Was Eddy Jharap bijvoorbeeld een overtuigd marxist? Zijn antwoord lijkt me typisch voor heel wat mensen van die generatie:

Ik ben christelijk opgevoed. Ook in Nederland heb ik nog aan catechisatie en belijdenis gedaan. Het christendom heeft een bijzonder indruk op mij gemaakt. Door dat geloof heb ik mijn ziekte beter kunnen verdragen. Toen ik in aanraking kwam met het marxisme zag ik daarin in de eerste

plaats hetzelfde verhaal als in het christendom: rechtvaardig zijn, werken voor de armen, helpen. Dat was voor mij een zeer herkenbare boodschap, die mij meer aansprak dan de scherpe ideologische invalshoek van het marxisme. Ik wilde me niet inlaten in de discussie of God nou dood was of opium voor het volk kon worden genoemd. Die gesprekken vond ik minder relevant. Sommige mensen hebben een God nodig, andere niet. Het samen optrekken voor een meer rechtvaardige maatschappij leek mij veel belangrijker. Daarom kon ik me wel vinden in de marxistische opvattingen over sociale strijd en klassentegenstellingen (Lotens 2004: 73).

NIEUW LINKS IN SURINAME

Het zijn deze geradicaliseerde Surinaamse studenten die na hun studie in Nederland met veel idealistische ideeën over de maakbaarheid van de maatschappij naar hun geboorteland terugkeerden. Zij wilden hun verworven kennis en hun – meestal – radicale politieke opvattingen inzetten om de nieuwe republiek te helpen ontwikkelen. 'Tot voor kort was de PNR de enige uitlaatklep voor alle radicale elementen in Suriname,' berichtte het hoofd van de BVD, Kuipers, in 1970 aan vice-premier Bakker, 'doch mede door de betrekkelijk gematigde houding van Bruma verliest de partij thans een deel van haar aanhang aan organisaties als het Marxistisch-Leninistisch Centrum Suriname' (Jansen van Galen 2001: 112).

De geradicaliseerde terugkomers klaagden de praktijken aan van de rijke *futubois* of *compradores* die optraden als loopjongens van buitenlandse bedrijven in Suriname. Met deze term werd zeer goed het nationalistische én socialistische sentiment aangegeven, waaruit deze nieuwe groep haar inspiratie putte.⁴ Tijdens de 'oude politiek' was deze elite, die als pleitbezorger optrad van het buitenlands kapitaal, sterk aanwezig in kringen van de regering. De grote partijen (VHP en NPS) en hun cliëntelistische politiek waarmee zij hun etnische achterban in de watten probeerden te leggen, kregen het hard te verduren van deze nieuwkomers in het politieke veld. Vooral de oude rotten Lachmon en Arron waren voor hen de schietschijven van de traditionele politiek. Die oude schoenen wilden zij uitschoppen, niet op een revolutionaire manier maar volgens de regels van de parlementaire democratie. Ondanks het revolutionair-marxistische jargon overwoog toch een sociaal-democratische reflex.

Bij hun terugkeer begonnen zij dadelijk politieke partijen op te richten om te kunnen deelnemen aan de verkiezingen, die oorspronkelijk in juli 1976 hadden moeten plaatsvinden, maar omdat Arron niet zeker was van politieke winst door onder meer de opkomst van progressieve partijen, uiteindelijk pas in 1977 werden gehouden. Edward Naarendorp beleefde die periode van heel nabij:

4 De Sranan-term *futuboi* dateert uit de slavenperiode. Hij was de persoonlijke bediende van de meester die wanneer er gebeld werd, paraat moest staan.

Er werden dagelijks acties gevoerd tegen wat toen de 'klik Sedney-Lachmon' werd genoemd. De VHP-PNP-regering die in 1969 aantrad, werd in 1973 op de knieën gedwongen door langdurige stakingen van alle vakbonden.⁵ De regering trad toen zeer hardhandig op: een van de betogers, Ronald Kitty, ook Abaisa genoemd, werd doodgeschoten en Fred Derby, ikzelf en nog vele anderen belandden als oproerkraaiers in de gevangenis. Die reactie tegen de oude politiek vertaalde zich niet dadelijk in nieuwe politieke formaties, maar leidde wel, naar Europees model, tot de oprichting van een aantal politiek georiënteerde comités. Mensen als Humphrey Keerveld, Frank Ranada, Winston Caldeira en ook Wim Bakker als tekenaar van *De Rode Surinamer* beijverden zich om heruitgaven van boeken te verzorgen in de geest van de linkse uitgeverijtjes in Nederland die we kenden. Drukken, kopiëren, stencilen deden we om het werk aan de basis te ondersteunen: jongeren, vrouwen, buurtwerk, vakorganisaties. Het is toen ook dat het comité Vrienden van Mariënborg werd opgericht. Wij wilden door het verrichten van gemeenschapswerk de arbeiders van dat noodlijdende suikerbedrijf steunen en politiek bewust maken. We ontvingen steun van onder meer het Surinamecomité in Nederland (Lotens, 2004: 106).

Voor de Volkspartij (VP) van de arts Ruben Lie Pauw Sam was behoorlijk populair, voornamelijk onder jongeren. In 1977 ontstond de Progressieve Arbeiders en Landbouwers Unie (Palu), voortgekomen uit een politieke bundeling van voornamelijk in Wageningen opgeleide landbouwingenieurs en andere pragmatisch ingestelde academici. Vanaf haar ontstaan heeft de Palu kritiek geleverd op het ontwikkelingsbeleid van de 'oude politiek' en dan voornamelijk op het megaproject in West-Suriname. Daarnaast ontstond ook de Oskom (Organisatie van Surinaamse Kommunisten), het Democratisch Volksfront (DVF) van Humphrey Keerveld, de Progressieve Socialistische Partij (PSP) van sport- en radio-man André Kamperveen, de Surinaamse Socialistische Unie (SSU) van de flamboyante Henk Herrenberg en de Communistische Partij Suriname (CPS) van Bram Behr. De journalisten Rudi Kross en Jozef Slagveer kozen voor een andere strategie en trachtten binnen de NPS – en Kross ook binnen de Moederbond – linkse standpunten binnen te brengen.

Klein links werkte zich uit de naad om in de volkswijken van Paramaribo aan invloed te winnen. Er werden volkscomités opgericht en de stencilmachines en drukpersen draaiden op hoog toerental om de nieuwe tijdschriften (*Pipel*, *Mokro*, *Sonde Spikri* en *De Vrije Stem*) en brochures aan de man te brengen. Even zag het er naar uit dat de nieuwkomers de

5 Door de onderwijzersstaking van 1966, de lerarenstaking van 1969 en de algemene ambtenarenstaking van 1973 dwongen de vakbonden twee regeringen op de knieën: de regering-Pengel in 1969 en de regering-Sedney in 1973.

twee grote politieke blokken behoorlijk wat stemmen zouden kunnen afsnoepen, maar de politieke tegenstellingen bleken al snel zo groot dat er vaak onderling een steriel politiek gebedvecht ontstond. De kleine partijen waarbinnen alle scala's van links tot extreemlinks vertegenwoordigd waren, brachten vaak hun rivaliteiten en vetes mee uit Nederland.

De periode om agitatie te voeren was nochtans uitstekend, want op het einde van de jaren zeventig ging het bar slecht in Suriname, zowel economisch als politiek. Een kleine toplaag bleef zich verrijken terwijl het grootste gedeelte van de bevolking armoede leed, ondanks de honderden miljoenen gulden aan ontwikkelingshulp. Nog steeds kwam er geen druppel water uit de kraan en bij elke tropische regenbui kwamen straten en erven onder water te staan. De ouderdomsvoorziening werd niet op tijd uitbetaald. Om de armoede te bestrijden en om de migratie tegen te gaan nam Henck Arron steeds meer staatsambtenaren in dienst waardoor *lanti* onwielvoeglijke proporties aannam. De staat werd een melkkoe en een sociaal vangnet. '57 procent van het totale staatsbudget ging in 1978 naar ambtenarenlonen en in 1979 was het zelfs 63 procent', schrijft Rudie Kagie (Kagie 1980: 169).

OMKIJKEN NAAR EEN 'REVOLUTIE'

Over de militaire periode⁶ is heel wat geschreven. Voornamelijk dan van Nederlandse zijde.⁷ Ik wil naar de militaire periode kijken vanuit een Latijns-Amerikaanse invalshoek, en dan voornamelijk vanuit een vergelijking met Nicaragua.⁸ Dat was trouwens ook mijn insteek bij het schrijven van *Omkiijken naar een 'revolutie'*. Mijn gesprekken met tien Surinaamse intellectuelen waren voor mij ook een geschikte aanleiding om na te denken over processen van maatschappelijke verandering.

Het lijkt er op dat de politieke situatie in de jaren tachtig gelijkenis vertoonde met wat ik zelf in Sandinistisch Nicaragua had meegemaakt:

- 6 Voor de indeling van de militaire periode baseer ik mij op de vier bestuursfasen die Jules Sedney (1997) onderscheidt: *revolutionaire leiding* bijgestaan door burgers (1980-1982), *revolutionaire leiding* en klein links (1983), *revolutionaire leiding* bijgestaan door bedrijfsleven en vakbeweging (1984-1985) en *revolutionaire leiding* bijgestaan door het bedrijfsleven, de vakbeweging en de politieke partijen (1986-1987).
- 7 Ik vermeld naast de vele tijdschriften- en krantenartikelen onder meer de volgende boeken: Boerboom & Oranje (1992); Boom (1982); Hira (1983); Hoogbergen & Kruijt (2005); Sariman (1983); Slagveer (1980); Verhey & Van Westerloo (1983) en Versteegen (1997). Niet-Nederlandse publicatie zijn schaars. Naast enkele internationale rapporten van de OAS en van Amnesty International vermeld ik alleen Cárdenas (1988) en Dew (1994) en de Amerikaanse antropoloog Gary Brana-Shute.
- 8 Toch neem ik hier de opmerking van Joop Vernooij mee: 'Wanneer je over een militair regime praat of over "nationalisme" en "socialisme" dan moet je die termen bekijken in de specifieke Surinaamse context. De militairen in Suriname zijn niet te vergelijken met hun Colombiaanse, Chileense of Boliviaanse confraters. De zogenaamde avondklok toen werd zeer soepel geïnterpreteerd. Als je oma jarig was, mocht je 's nachts toch rijden of kreeg je een briefje om, ondanks de schaarste, toch extra inkopen te kunnen doen. Het mechanisme van het regelen is in die verschillende periodes blijven voortbestaan' (Lotens 2004: 154).

een corrupte elite, moedige militairen, Cuba-fanaten, CIA-watchers en de voortdurende dreiging van een VS-interventie. Kortom, een geweldig gepolariseerde samenleving. Op het ogenblik dat Ronald Reagan ostentatief rondliep met een T-shirt *I'm a contra*, maakte ik aanstalten om me voor het eerst – niet voor het laatst – aan te sluiten bij een solidariteitsbrigade met het Sandinistische Nicaragua. Er bestond enthousiasme, vooral in links-intellectuele kringen, om een revolutionair proces van maatschappijverandering te ondersteunen. De feiten waren duidelijk: een arrogante Amerikaanse inmenging en fanatieke contra's probeerden een prille revolutie de nek om te draaien. Dat was voor mij tevens een antwoord op het dilemma dat Salman Rushdie voorlegde via een anonieme Nicaraguaanse limerick in zijn Nicaraguaans reisverslag *De glimlach van een jaguar* (Rushdie 1987).⁹ Natuurlijk, dacht ik, staat het meisje voor de nog frisse revolutie en is de jaguar het yankee-imperialisme. Dat het jonge meisje ook wel eens Sandinistisch Nicaragua had kunnen zijn en de jaguar de revolutie was op dat ogenblik ondenkbaar.

DILEMMA VAN LINKS

In de eerste bestuursfase werden 'onze jongens' als volkshelden onthaald. Ondanks de militaire coup ging het er aanvankelijk niet echt grimmig aan toe. Thea Doelwijt en Henk Tjong brachten op 18 april 1980 in theater Talia 'Ba Uzi', een satirische muzikaal cabaret over de coup, maar broeder uzi – aanwezig in de zaal – liet het allemaal rustig betijen.

De boodschap van 'Ba Uzi' werd enkele maanden later trieste werkelijkheid: 'We zijn militairen, we marcheren van links, rechts; links, rechts, links [...]' zei Bouterse die meer en meer op de voorgrond trad. Wie was die man? Door zijn eerder gemakkelijk leventje als beroepsmilitair in Nederland en Duitsland kon hij zeker niet vergeleken worden met Latijns-Amerikaanse revolutionairen en *guerrilleros* van het type Fidel Castro, Che Guevara of Daniel Ortega. Hij was ook geen ideoloog.¹⁰ Hij beschikte niet, zoals Pinochet, over een machtige achterban. De denktank van intellectuelen die zich rond hem verzamelde, bestond uit vogels van diverse pluimage van wie de meeste behoorlijk wat rood, *made in Holland*, in de veren hadden zitten. Tussen de populaire bink en zijn linkse

9 Er was eens een meisje in Nicaragua, Dat glimlachend rondreed op een jaguar, Aan het eind van de rit, Zat het meisje achter het gebit, En de glimlach op het gezicht van de jaguar.

10 Volgens Van Mulier (Bouterse & Van Mulier 1990) was er bij Bouterse vóór 1980 sprake van onverschilligheid voor politiek in het algemeen en van aperte weerzin tegen de wijze waarop Surinaamse politici staatszaken behartigden. In Nederland was hij geen lid van een politieke organisatie en hij had ook geen binding met het sterk gepolitiseerde Surinaamse studentenleven. De politieke ontwikkelingen in Suriname gingen zelfs geheel aan hem voorbij. Vijfentwintig jaar na de coup zegt hij zelf: 'Natuurlijk zijn militairen niet in staat een land te besturen. Wij zijn geen administrateurs maar vechters en verdedigers' (*Nederlands Dagblad*, 25 februari 2005: 'Bouterse verdedigt "zijn" revolutie').

ideeënleveranciers ontstond een aantal kortstondige, maar heftige vrijages die niet alleen door de binnenlandse elite, maar ook door de CIA met argusogen werden gevolgd. Zou een tamelijk onschuldige, uit de hand gelopen vakbondsactie alsnog, in een tweede fase dan, een revolutionair elan krijgen? Zou links van het ideologische vacuüm na de staatsgreep kunnen gebruik maken om alsnog een revolutionair proces op gang te brengen? De voormalige sportinstructeur werd dan maar de Surinaamse Pelé of Cruyff: schijnbewegingen makend met de bal aan de voet, veinzend om naar links te gaan, maar dan ineens naar rechts uitwijkend en regelmatig keihard uithalend.

De schermutselingen tussen links en rechts met Bouterse als onberekenbare scheidsrechter namen stilaan toe en vanaf einde 1981 ontstond een definitieve scheiding der geesten. Op 17 december van dat jaar proclameerde Bouterse het Revolutionair Front en begon de 'revolutie' een linkse koers te varen. 1982 werd *the year of living dangerously* voor Suriname en in december van dat jaar vlogen 'onze jongens' helemaal uit de bocht.

Na de decembermoorden stond Surinaams links voor een groot dilemma.¹¹ Edward Naarendorp formuleert het zo:

In die periode stonden we als RVP voor een ontzettend dilemma. Een dilemma dat zich ook heeft voorgedaan bij de Sandinisten in Nicaragua waar het revolutionaire proces van buiten uit steeds meer bedreigd werd. Het beschermen van de verworvenheden van de revolutie heeft waarschijnlijk tot een verstrakking in de houding van de *comandantes* geleid. Het FSLN heeft daarvoor veel water in zijn revolutionaire wijn moeten doen om het hoofd boven water te houden. Ook in Suriname einde 1982 stonden wij voor een moeilijke beslissing. Kun je op een of andere manier nog verder werken met mensen die zoiets gruwelijks hebben gedaan? Stoppen en weer in het politieke isolement gedrukt worden of náást de militairen aanwezig blijven en perspectieven op maatschappelijke verandering openhouden? Dat was een moeilijke keuze. Uiteindelijk opteerden we voor de tweede mogelijkheid. Dat betekent echter niet dat wij die moordpartij goedkeurden. Het betekende alléén dat wij vanuit onze analyse van de krachtsverhoudingen voldoende elementen aanwezig achtten om het revolutionaire proces voort te zetten (Lotens 2004: 98).

Joop Vernooij die als priester die periode van zeer nabij heeft meebeleefd, geeft een verklaring waarom na de decembermoorden een aantal mensen zijn blijven verder gaan. 'De militairen waren op dat ogenblik het enige kanaal voor progressiviteit, om een ander geluid te laten horen. Op die

11 Het is opmerkelijk dat zeven (van de tien) geïnterviewden in *Omkijken naar een 'revolutie'* na de decembermoorden met de militairen verder in zee zijn gegaan.

manier kon men ook een punt zetten achter de raciale politiek van die oude partijen. Een aantal progressieve parochianen van Latour zijn nu nog bij Bouterse om te kunnen afrekenen met dat oude gedoe' (Lotens 2004: 153).

VERSMALDE FOCUS

Er was in de periode vóór de decembermoorden van alles gaande. Er waren demonstraties en stakingen, geruchten over interventieplannen en geheime gesprekken in verband met eventuele verkiezingen. De ongenueanceerde links-rechtspolarisatie werd steeds groter. Het wederzijdse wantrouwen, het vijandbeeld – wij en de anderen – stak de kop op en verziekte de sfeer. Aan de universiteit,¹² maar ook in de media werd er ook een sterke ideologische oorlog uitgevochten.¹³ De Vereniging voor Progressieve Mediawerkers (VPM) waartoe journalisten als Edward Naarendorp en Chandra van Binnendijk behoorden, probeerden op te tornen tegen de ideologische beïnvloeding van de grote persagentschappen maar dat maakte hen in de ogen van vele Surinamers – waaronder ook de Surinaamse Vereniging van Journalisten (SVJ) tot communistische propagandisten. Chandra van Binnendijk:

De manier waarop de nieuwsvoorziening het wereldbeeld van mensen kan helpen bepalen en versterken, intrigeerde mij in hoge mate. Het nieuws kwam toen voor tachtig procent van vier grote westerse persbureaus. Zij interpreteerden nieuwsfeiten en drukten daardoor een bepaalde beeldvorming door. Denk maar aan de manier waarop de Amerikaanse pers berichtte over Nicaragua in de jaren tachtig. De Sandinisten waren terroristen en vormden een communistische dreiging. De contra's, nota bene betaald door de CIA, waren de zogenaamde vrijheidstrijders (Lotens 2004: 44-45).

De polarisatie was in die jaren van dreigende Amerikaanse interventie zo groot dat elke kritiek in contra- of CIA-hoek werd gesitueerd. Deze diepe scheiding der geesten blies elke kritiek op tot een regelrechte oorlogsverklaring. Men was voor of tegen de revolutie. Wegens de oorlogs-

12 De progressieve docenten, verenigd in de VOIS (Vereniging van Ontwikkelings Intellectuelen in Suriname), kwamen ideologisch zwaar in aanvaring met de meer behoudsgezinde VVPU (Vakvereniging van Wetenschappelijk Personeel van de Universiteit) onder voorzitterschap van G. Leckie. Deze turbulente fase aan de Adek vraagt om meer onderzoek. Ik vond niemand van de ex-VOIS-mensen bereid tot een gesprek. Alleen in het boek van Jules Sedney uit 2003 wordt deze periode, aan de hand van gegevens van Ernie Brunings, kort besproken.

13 Die 'oorlog' is nog steeds aan de gang. Tijdens de coup van april 2002 tegen Hugo Chávez benadrukten de Venezolaanse media het geweld dat door de *chavistas* werd gebruikt. De Ierse documentaire *Chávez*, gedraaid tijdens de dagen van de coup, liet echter zien hoe de beelden gemanipuleerd werden.

situatie werd alle nuancering achterwege gelaten. Er was geen ruimte voor kritische distantie, want dan belandde men aan de andere kant. Het onderscheidingsvermogen van heel wat geëngageerde mensen, ook dat van mij, werd vernauwd. Zeker in het midden van de jaren tachtig, toen de agressie het grootst was, was er weinig of geen plaats voor kritische solidariteit. Linkse kritiek op het FSLN zou de rechtse propaganda munitie verschaffen in haar moddercampagne tegen het Sandinisme. Iedereen legde zijn ei in hetzelfde nest en wilde het, om de kansen van de revolutie intact te houden, niet bevuilen.

Deze gevaarlijke focusvernaauwing die elke kritische attitude onmogelijk maakt, heb ik zelf als brigadist in Nicaragua te laat onderkend. Om te kunnen reageren op de sabotage van de CIA, op contra-aanvallen, op de economische boycot van de VS, op de tendentieuze artikelen in het liberale dagblad *La Prensa* en op de donderpreken van de conservatieve bisschop Obando y Bravo moest men ook autoritair kunnen optreden. Wij, brigadisten, hadden het volste vertrouwen in de Sandinistische *comandantes*. Er was geen plaats voor twijfel. *Nicaragua libre/Patria libre o morir*. Dat was de slogan van het heroïsch voluntarisme van de revolutie.

Dat psychologische mechanisme heeft zich naar mijn gevoel ook in Suriname voorgedaan, zeker in de loop van 1982 en later ook nog. *The year of living dangerously* in Suriname leidde tot een oververhitte sfeer van wantrouwen en verdachtmakingen ten opzichte van een machtige binnen- en buitenlandse vijand. In Managua heette die vijand de Somozistische contra's en de CIA, in Paramaribo de 'oude partijen', geruggensteund door Nederland en de CIA. In de voortdurende keuze die RVP en Palu moesten maken tussen loyaliteit aan de 'revolutie' en kritiek leveren op ontwikkelingen in dat proces sloeg de naald van de balans steeds uit naar loyaliteit – of noem het een steeds hernieuwd voordeel van de twijfel – waardoor er amper sprake was van een keuze. De brede kritische zin – niet de ideologisch-maatschappelijke – verdween daardoor onder tafel. Evenals in Nicaragua probeerde de Surinaamse linkerkzijde met beperkte middelen (vlugschriften, muurschilderingen, brochures, alternatieve persagentschappen) hun waarheid bekend te maken. De brochure *De revolutie overwint!* is daar een goed voorbeeld van. Ze gaat over de poging van Rambocus tot staatsgreep op 11 en 12 maart 1982. De brochure blinkt uit in gespierde, polemische taal in de aard van 'de meest reactionaire laag in de maatschappij', 'een barbaars regime', 'contrarevolutionaire *gusanos*' en 'lakeien van het kapitalisme'.¹⁴

14 Anoniem (1982). Lees ook: 'Censuur in Suriname', *Mutyama* 3 (4), waarin de andere kant aan bod komt.

LINKSE KRITIEK OP LINKS

De RVP en de Palu waren niet de enige linkse formaties in Suriname. Zij gingen wel het verst in hun samenwerking met de militairen, vooral door hun aanwezigheid vanaf begin 1983 in de regering-Alibux. In het Suriname van toen werd er van linkse zijde ook heel wat kritiek geleverd op links en de militairen. De bekendste vertegenwoordigers ervan waren Bram Behr, Leslie Rahman, André Kamperveen en Jozef Slagveer die hun optreden met hun leven hebben moeten bekopen. Aanvankelijk onthaalden zij de coup met veel enthousiasme (Slagveer 1980), maar gaandeweg ontpopten zij zich tot felle critici van de militairen. Vooral Bram Behr, woordvoerder van de Communistische Partij en journalist van *Mokro* ging daar heel ver in (Behr 1981).

De Cubaan Oswaldo Cárdenas, die toen ambassadeur in Paramaribo was, drukte achteraf in zijn memoires zijn verontwaardiging uit:

Het in koelen bloede vermoorden van gevangenen en de executie van politieke tegenstanders kan niet worden gerechtvaardigd en deze gebeurtenissen hadden niets te maken met het gedrag van revolutionaire (Cárdenas 1987: 48).

De linkse journalist Rudi Kross die ooit ook door Bouterse was opgevestigd, verliet na de decembermoorden het land en leverde bikkelharde kritiek op links: 'Kritiek op links mag nooit om rechts niet in de kaart te spelen. Daar hebben ze misbruik van gemaakt. Links heeft bij mij geen privilege. Ik heb mij in de laatste 25 jaar daar ook in bewogen en gezien wat de warhoofden met linkse ideologie van verkeerd begrepen grote geesten als Marx en Engels te weeg brengen. Het handjevol intellectuelen van de Palu en de RVP maakten gebruik van het leger die de staat gekaapt had en zei de legertop wat ze er mee moest doen' (Van der Werf 1988: 5).

De Surinaamse sociologe Maureen Silos benadrukt dat Surinaams links nooit de intellectuele verfijning bereikt heeft die wel in werken van andere Caribische en Latijns-Amerikaanse marxisten te vinden is. 'De Surinaamse linkse partijen vatten het marxisme op als een wetenschappelijk systeem dat, indien krachtig toegepast, de meest onoverkomelijke problemen te boven kan komen. Dit is een religieuze, anti-wetenschappelijke houding' (Lotens 2004: 122).

Ook Sandew Hira, de medeoprichter van de Beweging van Surinaams Links (BSL), gaf vanuit zijn toenmalige trotskistische visie zware kritiek op de Palu, de VP en de RVP: 'Zij hebben hun politieke lijn vóór de coup gebaseerd op de ontkenning van het revolutionaire potentieel van de arbeidersklasse. Hun propaganda richtte zich niet op een versterking van de strijdbaarheid van de massa's, maar op het instandhouden van de parlementaire illusies' (Hira 1983: 166). Volgens Hira maakte de Surinaamse linkse beweging twee belangrijke strategische fouten. 'De linkse

beweging had als alternatief voor een coup de leuze van een algemene staking naar voren moeten brengen. Het klimaat voor een algemene staking was beslist aanwezig, aangezien ook de vakbeweging in conflict was gekomen met de regering. Indien de regering – net als in 1973 – door een algemene staking ten val zou zijn gebracht, dan zou de ruimte voor de groei van de linkse beweging sterk zijn toegenomen' (Hira 1983: 166). Hira is ook niet mals over het ontbreken van interne democratie aan de linkerkant. 'In de organisatieopbouw hebben sommige leiders zich meer bezig gehouden met de vraag hoe ze zich als een nieuwe Lenin, Fidel Castro, Mao Tse Tung of Enver Hoxha konden ontpoppen, dan met het opbouwen van een team werk(st)ers die op grond van politieke principes de leiding van een organisatie kunnen vormen' (Hira 1983: 165). Ook in een vergelijking met het revolutionaire Nicaragua komt Suriname er volgens Hira bekaaid van af. 'In Nicaragua zijn de Sandinistische verdedigingscomitees daadwerkelijke volksorganisaties die terecht de ogen, handen en oren van de revolutie worden genoemd. In Suriname zijn de volkscomitees verworden tot de tong en billen van de revolutie. Carrière-makers en gatlikkers hebben daar hun plaats gevonden. In Grenada is de Vereniging van Progressieve Mediawerkers een organisatie van journalisten die eerlijke nieuwsvoorziening over de derde wereld en de revolutie wil organiseren. In Suriname is de Vereniging van Progressieve Mediawerkers een propagandadienst van Bouterse geworden die door niemand geloofd wordt' (Hira 1983: 166). Sandew Hira schreef deze tekst in 1983 en hij kon natuurlijk niet weten dat volksorganisaties als de *Comites de defensa Sandinista* even later hun revolutionaire elan verloren.

PARANOIA OF REËEL GEVAAR?

Was links nu vanuit die focusversmalling, een beetje paranoia of waren er goede gronden om contrarevolutionaire activiteiten van buiten, maar misschien ook van binnenuit te verwachten? Volgens een aantal bronnen zouden er wel degelijk plannen bestaan hebben om het Cubaans georiënteerde Suriname terug aan de leiband te leggen. Op 12 december 1982 ontmoette André Haakmat een zekere Bob Hogan in Hotel Babylon te Den Haag (Haakmat 1987: 201). Haakmat laat deze CIA-man zeggen: 'Het punt is, de Verenigde Staten kunnen niet toestaan dat Cuba bepaalt wat in Suriname gebeurt. De Cubanen hebben genoeg ellende veroorzaakt in onze regio. Ze moeten gestopt worden. Suriname mag niet hun *Gateway to the South American hinterland* worden. Nooit!'

In de periode voor en na de decembermoorden gingen er voortdurend geruchten over een mogelijke Amerikaanse interventie. Wat was waarheid, wat was fictie? Marten Schalkwijk die toen op het ministerie van Buitenlandse Zaken werkte:

Enkele jaren geleden kwam ik toevallig in contact met een voormalige veiligheidsadviseur op topniveau van Ronald Reagan. Toen hij vernam dat ik uit Suriname kwam, wilde hij me iets toevertrouwen dat hem blijkbaar dwars zat. Eigenlijk verontschuldigde hij zich dat de Verenigde Staten toen inderdaad plannen hadden om Suriname binnen te vallen. Dat leek me een oprechte ontboezeming van die man, die nogmaals bevestigde dat al die geruchten niet zonder grond zijn geweest (Lotens 2004: 92).

De Amerikaanse onderzoeksjournalist Bob Woodward beaamt dat er in de periode 1981 tot 1987 CIA-plannen zijn geweest om Suriname te destabiliseren. Volgens Woodward gebeurde dit echter pas na december 1982 en op verzoek van Surinaamse bannelingen in Nederland.¹⁵

Er moeten ook al eerder plannen geweest zijn, want in begin 1982 – nog voor de decembermoorden dus – stuurde de toenmalige Nederlandse minister van Defensie Hans van Mierlo in het diepste geheim kolonel Schulte naar de VS om het Pentagon ervan te weerhouden zijn spierballen in Suriname te tonen. De Landmachtinlichtingendienst (Lamid) had immers serieuze aanwijzingen dat president Reagan bezorgd was om het geflirt van Bouterse met Castro. Hij vreesde voor een 'nieuw Cuba' in de achtertuin van de VS.¹⁶

Er blijven heel veel vragen bestaan rond de rol van de inlichtingendiensten van verschillende landen. Ook Frankrijk, bevreesd voor het vrijheidsstreven van de eigen bevolking in Frans-Guyana, volgde met argusogen de gebeurtenissen aan de overkant van de Marowijne.¹⁷

Volgens Blickman is Suriname een strijdterrein geweest waarop de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD), de Inlichtingendienst Buitenland (IDB), de Centrale Inlichtingen Dienst (CID), de Centrale Recherche Informatiedienst (CRI) en de Militaire Inlichtingen Dienst (MID) direct of indirect actief zijn geweest (Blickman 1993). Welke rol speelde de

15 Volgens Woodward (1987) tekende president Reagan de: 'enabling finding that authorized a limited covert action [...] and several hundred thousand dollars was allocated to send a CIA team into Suriname to gather intelligence and do a coup-feasibility study [...]. When the CIA team did return, they had little intelligence and reported that a coup was probably not achievable. The plan was dropped.' Zowel in 1983 als in 1986 werden plannen voor een militaire interventie overwogen. Dat gebeurde nogmaals in 1987, maar de Nederlandse en Amerikaanse veiligheidsdiensten dropten de plannen toen bleek dat er geen Surinaamse vrijwilligers werden gevonden om het regime omver te werpen.

16 Slats (1998: 10). Ook Guyana behoorde tot die 'achtertuin'. De algemene staking in 1963 werd praktisch geheel gefinancierd door Amerikaanse fondsen. Dat was een relatief goedkope manier voor de CIA om de marxistische georiënteerde Cheddi Jagan af te zetten (Ramsoedh 1996: 155-170).

17 In de (gecensureerde) *De Ware Tijd* van 2 en 5 maart 1984 werd meegedeeld dat er in die periode een groep van 20 à 30 huurlingen onder leiding van Ivan Bottse op Franse bodem klaar stond om Suriname binnen te vallen. Was dit waarheid of verdichting?

Nederlandse missie – en meer bepaald kolonel Hans Valk – voor de staatsgreep (Verhey & Van Westerloo 1982: 3)? En wat was de rol van paracommandant Bas van Tussenbroek als militair attaché en later tijdens de Binnenlandse Oorlog? (Van Westerloo 1996) Was Ronnie Brunswijk alleen maar een *enfant terrible* met Robin Hoodachtige trekken te vergelijken met Eden Pastora, *commandante zero* in Nicaragua, of was hij ook verbonden aan een of verschillende inlichtingendiensten? Welke rol speelde de Franse veiligheidsdienst tijdens de Binnenlandse Oorlog?¹⁸ Hoe kwam het dat een zekere dokter Bonnot zo snel ter plaatse was na de moorden in Moiwana? Wie waren al die geheimzinnige huurlingen die aan de overzijde van de Marowijne opereerden? Wat over de vermeende aanwezigheid van Libiërs in Suriname? Het aantal vragen waarop tot nu toe geen bevredigend antwoord is gegeven is zeer groot. Het wordt hoog tijd dat rond deze vragen gedegen wetenschappelijk onderzoek wordt gedaan.

CAUDILLISMO

Tussen Simón Bolívar, de bekendste Latijns-Amerikaanse vrijheidsstrijder en de huidige Venezolaanse president Hugo Chávez die de 'Boliviaanse revolutie' in zijn land uitriep, bestaan enkele opvallende overeenkomsten. Het zijn beiden echte *caudillos*: charismatische, paternalistische figuren, omringd door een schare van supporters die hun leider door dik en dun verdedigen. Dat *caudillismo* is ook aanwezig in de recente Surinaamse geschiedenis. Een figuur als de charismatische volksjongen Jopie Pengel, die ontzettend veel macht naar zich toe trok en zijn achterban binnen *lanti* onderbracht, beantwoordde in grote mate aan de kenmerken van het *caudillismo*. *Comandante* Daniel Ortega, eens de grote leider van de Sandinistische revolutie, heeft misschien zonder het te willen een aantal wezenstrekken van de verfoeide dictator Somoza overgenomen. Hij werd een linkse *caudillo*, een Latijns-Amerikaanse *grand seigneur* met een groot aantal volgelingen.

Ook de demagogische getalenteerde Bouterse past in dit rijtje. Zijn verzet tegen de oude etnische patronagesystemen heeft ertoe geleid dat er in Suriname een nieuwe machtspiramide ontstond, waarvan hij nog steeds de onbetwiste leider is. Deze mentaliteit is volgens Silos het 'commandisme', een overblijfsel uit de plantagetijd, met nadruk op paternalisme, autoritarisme en elitarisme (Silos 1990). Silos noemt Suriname – ook het huidige – een 'commandodemocratie' in plaats van een parlementaire democratie.

18 Volgens de Surinaamse hotelier Ramon Bunsee die in de jaren tachtig hotel Star in Saint-Laurent-du-Maroni openhield, heeft Frankrijk op een bepaald ogenblik een interventie overwogen: 'Toen het gerucht ging dat er aan de overkant Libiërs gesignaleerd waren, stond de rivieroever ineens vol met kanonneerboten en Franse paratroepen' (Lotens 2003).

Al de elementen van de autoritaire persoonlijkheid zitten op een zeer ingewikkelde psychologisch-historische manier ingebakken bij het grootste deel van de Surinaamse bevolking.¹⁹ Het gezin, de school, de jeugdbeweging, de kerk, het leger en de politiek zijn doordrongen van autoritaire reflexen. Het wordt met de moedermelk, de klappen van vader en de lat van de onderwijzer doorgegeven. Voordat je het beseft ben je een ja-knikker geworden. Iedereen die zich niet conformeert, heet al snel 'vrijpostig'. Wie de geborgenheid van die grote familie die Suriname heet en waarin iedereen zijn plaats kent niet accepteert, wordt sociaal uitgespuwd. Volgens Silos is het Bouterse-regime slechts een extreme uiting geweest van het commandisme dat in Suriname als normaal wordt ervaren. Ook de revolutionairen van de jaren tachtig zaten in datzelfde stramien van *caudillismo* en *machismo*. In mijn gesprek met Chandra van Binnendijk drukte zij haar 'onbehagen binnen revolutionaire lijnen' uit.

Ook de houding tegenover vrouwen was vaak niet voorbeeldig, maar dat bedek je ook maar met de mantel der liefde. Praten over gevoelens en emoties ging helemaal niet. Dat was ook zo bourgeois. Alles werd teruggebracht tot de vraag of het wel goed was voor de strijd en of het wel paste binnen het marxisme-leninisme. Dat vond ik allemaal nogal kil en koud. Mijn feministische en bij momenten anarchistische houding maakte dat ik als leuk en bruikbaar werd beschouwd, maar ik was geen echte kameraad. Toen ik op een gegeven moment kennis maakte met de Cubanen werd ik door hen ineens wél als een volwaardige kameraad beschouwd. Dat was voor een aantal RVP'ers die opkeken naar de Cubanen een complete verrassing en daardoor veranderde hun houding tegen mij ook (Lotens 2004: 51-52).

Silos, die geen hoge pet op heeft van de progressieve intellectuelen in Suriname tijdens de militaire periode, zoekt een psychosociale verklaring voor dit fenomeen.

Alleen in hun sociale presentatie waren deze intellectuelen progressief, maar in hun werkelijk handelen, denken en voelen zijn zij conservatief. Zij hebben een enorme angst voor afwijkingen omdat zij geen zekerheid van binnen hebben. Wij praten nooit over emoties in dit land. Dat is jammer, want alleen op die manier kan men zichzelf als object nemen van eigen waarneming. De meeste mensen zitten nog volledig ingebed in hun emoties. Er is geen afstand tussen het denkend ik en zijn gevoelsleven (Lotens 2004: 120).

19 De historicus Peter Meel (1991: 312-319) stelt dat het mechanisme van de gekwetste trots een zeer belangrijk rol heeft gespeeld in cruciale fasen van de militaire periode. Dat mechanisme heeft sterke sociaal-culturele wortels en kan worden gerelateerd aan het fenomeen *machismo*.

HET KROMME HOUT WAARUIT DE MENS GEMAAKT IS

De Amerikaanse antropoloog Gary Brana-Shute (1982) vraagt zich af hoe het komt dat het Surinaamse gewone volk zich tijdens de jaren tachtig niet massaal achter een regime schaarde dat opkwam voor meer sociale rechtvaardigheid. Hij constateert dat de inspanningen om te komen tot een revolutionaire volksmobilisatie weinig effect hadden omdat de nieuwe structuren als volkscomités en volksmilities niet aansloten bij de traditionele sociale organisatie van het gemeenschapsleven. De Amerikaanse historica Rosemary Brana-Shute (1982) stelt dat de meeste stadscreoolse vrouwen tot een groot aantal verschillende clubs en verenigingen behoren die van op het niveau van het huishouden verticaal geïntegreerd zijn tot in de hoogste lagen van de nationale politieke macht. Zij constateert dat die vrouwen onderling met elkaar verbonden zijn via allerlei netwerken van wederzijdse ondersteuning. Ze hebben eigen begrafenisverenigingen (*fonsu*), roterende kredietorganisaties (*kasmoni*) en sociale clubs (*straati vereniging*) om gemeenschappelijke overgangsriten te vieren. Volgens Gary Brana-Shute dropte Volksmobilisatie *top down* volkscomités boven op deze traditionele buurtgroepen. Dat lukte niet, onder meer omdat die volkscomités zeer mangericht waren. Gelijkaardige reacties heb ik ook opgevangen tijdens de Nicaraguaanse verkiezingen van 1996 die door Alemán werden gewonnen. Sandinistische volksvrouwen hebben toen een goede boterham verdiend. Voor honderd *córdoba* liepen ze in hun wijken rond met bordjes van politieke tegenstrevers. Het maakte niet uit voor wie: als ze maar betaald werden. Deze vrouwen speelden vrolijk voor politieke sandwichman, maar in het stemhokje brachten zij een stem uit voor wie zij werkelijk wilden. Dat is ook in 1987 gebeurd in Suriname. Dat onvoorspelbare gedrag is een vorm van inherent passief verzet. Het is niet alleen diep gegrift in de Nicaraguaanse en Surinaamse ziel, maar doet zich voor bij alle volkeren die langdurig onderdrukt zijn geweest. Overleven is een vorm van verzet. De *homo colonicus* heeft zich noodgedwongen een masker moeten aanmeten. Zijn janushoofd waarmee hij ja knikt en nee denkt, vertegenwoordigt een doordachte strategie van passief verzet en plantrekkerij. De fratsen van de spin Anansi zijn daarvan een mooi voorbeeld.

De maatschappelijke context wordt niet alleen bepaald door macro-economische en politieke omstandigheden, maar ook door cultureel-psychologische elementen, die in het traditionele marxisme amper of niet aan de orde kwamen. Marx was geen psycholoog en zeker geen antropoloog. Dat kon natuurlijk niet in de tijd waarin hij zijn economische analyses van de negentiende-eeuwse kapitalistische maatschappij maakte. Marx, die de bestaande maatschappij niet alleen wilde interpreteren maar ook veranderen, leverde ongetwijfeld een waardevol instrument om maatschappelijke mechanismen te begrijpen, maar niet om ze te transformeren. Lenin als theoreticus én practicus van de revolutie vulde deze

lacune in het marxisme verder aan en leverde de politieke instrumenten om maatschappelijke revoluties te kunnen doorvoeren. Het marxisme-leninisme is in de twintigste eeuw de belangrijkste inspiratiebron geweest voor de revolutionaire linkerzijde. Binnen de verticale FSLN-partijstructuur in het revolutionaire Nicaragua werd het leninistische voorhoede-model gehanteerd. Ook in Suriname waren er vóór en tijdens de militaire periode kleine partijen actief die het marxisme-leninisme hoog in het vaandel voerden.

Radicale structurele veranderingen houden echter onvoldoende rekening met, zoals Immanuel Kant het uitdrukt, 'het kromme hout waaruit de mens is gemaakt'. Psychologische en culturele barrières zijn al vaker valkuilen gebleken voor de architecten van de nieuwe mens en de nieuwe maatschappij. Zolang men geen rekening houdt met dat 'kromme hout', met die specificiteit van mensen die beantwoordt aan een eigen – soms grillige – logica, zullen revolutionaire veranderingsprocessen weinig voet aan de grond krijgen. Daarmee hebben Bouterse en de linkse intellectuelen onvoldoende rekening gehouden.

LITERATUUR

Anoniem, 1974

Imperialisme en klassenstrijd in Suriname. Leiden: Surinaamse Studenten Unie, Vereniging Ons Suriname en Surinamecomité.

Anoniem, 1982

De revolutie overwint, de contra-revolutionaire poging tot staatsgreep in Suriname op 11 en 12 maart 1982. Paramaribo: z.n.

Behr, B., 1981

Terreur op Uitkijk; Over de moord op de landbouwer Mabes. Paramaribo: Surinaamse Arbeiders Publicaties.

Blickman, T., 1993

'Strijdtoneel Suriname.' In: *Opening van zaken*. Buro Jansen&Jansen.

Boerboom, H. & J. Oranje, 1992

De 8-decembermoorden, slagschaduw over Suriname. 's-Gravenhage: Bzztoth.

Boom, H., 1982

Staatsgreep in Suriname. Utrecht & Amsterdam: Veen.

Bouterse, D. & L. van Mulier 1990

Dekolonisatie en nationaal leiderschap. Nijmegen: Masusa.

Brana-Shute, G., 1990

'Old Shoes and Elephants; Electoral Resistance in Suriname.' In: Gary Brana-Shute (ed.), *Resistance and Rebellion in Suriname; Old and New*. Williamsburg: The College of William and Mary, pp. 213-231. (Studies in Third World Societies, number 43.)

- Brana-Shute, R., 1982
Lower Class Afro-Surinamese Women and National Politics; Traditions and Changes in an Independent State. Williamsburg: The College of William and Mary.
- Buddingh', H., 1999
Geschiedenis van Suriname. Utrecht: Het Spectrum. [Orig. 1995.]
- Cárdenas, O., 1987
De revolutie van sergeanten; Getuigenis van mijn werk als residerend ambassadeur van Cuba. Nijmegen: Studiecentrum voor Vredesvraagstukken, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Dew, E., 1994
The Trouble in Suriname, 1975-1993. Westport: Praeger.
- Haakmat, A., 1987
De revolutie uitgeleden; Politieke herinneringen. Amsterdam: Jan Mets.
- Hira, S., 1983
Balans van een coup; Drie jaar 'Surinaamse revolutie'. Rotterdam: Futile.
- Hira, S., 1984
Van Priory tot en met De Kom; De geschiedenis van het verzet in Suriname 1630-1940. Rotterdam: Futile.
- Hoogbergen, W. & D. Kruijt, 2005
De oorlog van de sergeanten; Surinaamse militairen in de politiek. Amsterdam: Bert Bakker.
- Jansen van Galen, J., 2001
Kapotte plantage; Een Hollander in Suriname. Amsterdam: Contact.
- Kagie, R., 1980
Een gewezen wingewest; Suriname voor en na de staatsgreep. Bussum: Het Wereldvenster.
- Kross, M. & E.E.M. Pearl, 1970
De uitbuiting van Suriname. Nijmegen: SUN.
- Lotens, W., 1998
Deuken in Sandino's hoed; Over internationale solidariteit. Mol: Libertas.
- Lotens, W., 2000
Gesprekken aan de Waterkant; Suriname in 2000. Mol: Libertas/Paramaribo: Firgos.
- Lotens, W., 2003
 'De Binnenlandse Oorlog begon in mijn hotel; Interview met Ramon Bunsec.'
Paramaribo Post, 23 oktober 2003.
- Lotens, W., 2004
Omkijken naar een 'revolutie'; Surinaamse intellectuelen onder militairen. Paramaribo: eigen beheer.
- Meel, P., 1991
 'Het mechanisme van de gekwetste trots; Surinaamse 'revolutie' in historisch perspectief.'
Internationale Spectator, 45(5): 312-319.

- Meel, P., 1999
Tussen autonomie en onafhankelijkheid; Nederlands-Surinaamse betrekkingen 1954-1961. Leiden: KITLV.
- Paërl, E., 1969
Nederlandse macht in de Derde Wereld; Een inventarisatie van economische belangen. Amsterdam: Van Genneep.
- Ramsoedh, H., 1996
 'Klassenstrijd versus verbroederingspolitiek; Het politieke leiderschap van Jagan en Lachmon.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis* 16 (2): 155-170.
- Ramsoedh, H., 2003
 'De revolutie die niet doorging.' *Oso, Tijdschrift voor Surinamistiek* 22 (2): 187-213.
- Rushdie, S., 1987
De glimlach van een jaguar; Een reis naar Nicaragua. Utrecht/Antwerpen: Veen.
- Sariman, J., 1983
De decembermoorden in Suriname; Verslag van een ooggetuige. Bussum: Het Wereldvenster.
- Scholtens, B., 1987
Louis Doedel; Surinaams vakbondsleider van het eerste uur. Paramaribo: Adek.
- Sedney, J., 1997
De toekomst van ons verleden. Paramaribo: Vaco.
- Sedney, J., 2003
1968-2003 Universiteit van Suriname; opwindende groei, ideologische verstrengeling en creatieve vernieuwing. Paramaribo: Adek.
- Silos, M., 1990
Onderontwikkeling is een keuze. Paramaribo: Leo Victor.
- Slagveer, J., 1980
De nacht van de revolutie; De staatsgreep in Suriname op 25 februari 1980. Paramaribo: Kersten.
- Slats, J., 1998
 'Van Mierlo behoedde Bouterse voor een invasie; Geheime missie Suriname.' *Vrij Nederland* 18 april 16 (18 april): 10-11.
- Verhey, E. & G. van Westerloo, 1983
Het legergroene Suriname. Amsterdam: Vrij Nederland.
- Verstegen, M. 1987
Inpakken onder schijnwerpers; De prijs van het Surinaamse leger. Amsterdam: Van Soeren.
- Vries, E. de, 2005
Suriname, na de Binnenlandse Oorlog. Amsterdam: KIT.

- Waesberge, R. van, 1976
Suriname, een stukje derde wereld. Den Haag: Landelijke Vereniging van Welzijnsstichtingen.
- Werf, S. van der, 1988
'Rudi Kross; Links heeft Suriname aan fascistische staat geholpen.' *Alerta*, 14(141): 4-5.
- Westerloo, G. van
'Mijn wraak, portret van Bas van Tussenbroek.' In: Gerard van Westerloo, *Sprekend ik; Eenentwintig vertellingen*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Westerloo, G. van & E. Verwey, 1982
'De Nederlandse militaire missie bracht Bouterse aan de macht; Kolonel Hans Valk gaf de blauwdruk voor een staatsgreep aan een groep sergeanten.' *Vrij Nederland* 25 december.
- Willemsen, G., 1983
Suriname; De schele revolutie. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Woodward, B., 1987
Veil; The Secret Wars of the CIA, 1981-1987. New York: Simon & Schuster.

■ Dirk Kruijt

Een ijzeren wet van politiek-militaire beheersing?

Van dictatuur naar democratie in Suriname; Een vergelijking met Latijns Amerika¹

INLEIDING

Suriname is, waar het gaat om militaire regimes en herdemocratisering, ten opzichte van Latijns-Amerika een laatbloeier. De meeste landen van het continent hadden zich in de eerste helft van de negentiende eeuw van hun koloniale status ontdaan om als onafhankelijke staat hun eigen toekomst te bepalen. De strijdkrachten kregen, als een van de centrale actoren tijdens de onafhankelijkheidsoorlogen, ook een politieke verankering. Tussen 1825 en 1885 regeerden in de meeste Latijns-Amerikaanse landen (met uitzondering van Brazilië) militairen op uitnodiging van nationale elites. Militaire leiders kregen in tijden van nood politieke ambten aangeboden. Deze bijzondere omstandigheden kwamen in deze periode regelmatig voor door de frequent oplaaiende regionale (burger)oorlogen tussen liberalen en conservatieven. Aanvankelijk vertrouwden politieke elites bij niet-democratische regeringwisselingen de macht toe aan een *junta* (groep, comité), waarin kerkelijke, militaire en civiele autoriteiten waren vertegenwoordigd, gewoonlijk een bisschop, een kolonel of generaal en een rechter. Maar geleidelijk aan ontstond er een voorkeur voor militair leiderschap. Vanaf het einde van de negentiende tot aan het einde van de twintigste eeuw wisselden democratische en militaire (of nauwkeuriger: civiel-militaire) regeringen elkaar af in de regio.²

- 1 Met dank aan Wim Hoogbergen voor diens commentaren en kritiek. In een aantal gevallen zal ik argumenten gebruiken uit onze gemeenschappelijke analyse van de Surinaamse militairen in de politiek (Hoogbergen & Kruijt 2005). Wie een kortere, oudere maar uitstekende analyse van de Surinaamse militairen wil raadplegen wordt verwezen naar Meel 1993.
- 2 Volledig militaire kabinetten, uitsluitend bestaande uit officieren, worden vrijwel niet gevormd. Meestal gaat het om regeringen waarin militairen domineren, maar waarbij de 'technische' sleutelfuncties zoals financiën, buitenlandse zaken en justitie aan politiek bevriende burgers worden toevertrouwd. Men spreekt dan van civiel-militaire regimes.

Waar Latijns-Amerikaanse regeringswisselingen in de eeuw tussen 1885 en 1985 zich op niet-democratische wijze voltrokken, gebeurde dat meestal via een coup. In landen als Argentinië, Bolivia, Brazilië, Colombia, El Salvador, Guatemala, Honduras, Mexico, Nicaragua, Paraguay, Peru en Venezuela gold een officiersopleiding als een goede investering in een politieke carrière, die via verkiezingen of via een staatsgreep kon verlopen. Bolivia is nog altijd de continentale recordhouder met één geslaagde staatsgreep per jaar in de negentiende en twintigste eeuw. Door dergelijke regelmatig voorkomende militaire interventies stond Latijns-Amerika lange tijd te boek als het continent van de politieke legers en de militaire politici (Koonings & Kruijt 2002 en 2003). In Argentinië, Brazilië, Chili en Uruguay vestigden zich 'nationale veiligheidsregimes' van rechtse signatuur, die in goede harmonie met de nationale elites samenwerkten. In Peru (onder generaal Velasco) en even later in Panama (onder generaal Torrijos) kwamen links-nationalistische militaire regeringen aan de macht, geformeerd om verreгаande hervormingen door te voeren en bedoeld om de politieke invloed van de heersende elites uit te schakelen. In beide landen konden de militaire regeringen rekenen op een omvangrijke publiekssteun. In El Salvador en Guatemala consolideerden vanaf de jaren dertig van de twintigste eeuw – korte democratische intermezzo's daargelaten – militaire dictaturen hun macht, in grimmige repressie opererend tegen alles ter linkerzijde van centrumrechts en vanaf de jaren zestig en zeventig verwickeld in burgeroorlogen met guerrillabewegingen.³ In alle hierboven genoemde gevallen betreft het optredens door reguliere strijdkrachten, geleid door generaals, die aan hun militaire officiersopleiding en -carrière een politiek-administratieve component toevoegden (Rouquié 1989).

De laatste grote golf van militaire regimes op het continent zou ongeveer twintig jaar duren en nam een aanvang in 1964 met de 'institutionele staatsgreep' van de Braziliaanse strijdkrachten. Het betrof 'institutionele coups', dus onder verantwoordelijkheid van de chefs van staven of de drie commandanten van leger, marine en luchtmacht. Tevoren werd een regeringsprogramma opgesteld, geformuleerd door 'militaire intellectuelen' met staffuncties of uit de inlichtingendiensten afkomstig en vastgesteld na discussie met vertrouwde civiele bondgenoten. In alle gevallen resulteerde dit in regimes van langdurige aard en regerend op basis van politiek-militaire ontwikkelingsprogramma's, ten uitvoer gebracht onder openvoldende civiel-militaire regeringen, geleid of gecontroleerd door

3 In twee landen, Cuba en Nicaragua, maakten guerrillabewegingen een einde aan dictaturen om vervolgens éénpartijregeringen te installeren, die mede gebaseerd waren op de loyaliteit van het militaire apparaat aan de triomferende guerrillaleiders. De voormalige guerrillabeweging was intussen omgevormd tot een reguliere krijgsmacht, geleid door een professioneel officierencorps.

een militaire junta. De militaire machthebbers rechtvaardigden hun ingrijpen met een beroep op hun patriottisme, toch al een ideologisch monopolie van Latijns Amerikaanse strijdkrachten. De verwevenheid van de strijdkrachten met de politiek-administratieve lichamen van de publieke sector, het nationale veiligheids- en inlichtingencomplex, de federale en deelstatelijke politiediensten, gevoegd bij de controle over het justitiële apparaat, het parlement en de directe administratie in ontwikkelings- en grensregio's waren aanleiding tot de later algemeen aanvaarde typering van dit soort militaire regimes als 'bureaucratisch-autoritaire regeringen' (O'Donnell 1973).

IN AFWIJKING VAN HET GANGBARE PATROON

In die zin wijkt het optreden van de Surinaamse militairen, aan de macht tussen 1980 en 1987 en opererend in de coulissen van 1987 tot 1992, af van hun Latijns-Amerikaanse collega's. Waar op het continent succesvolle coups werden voorbereid door generaals en admiraals met het commando over hun eigen krijgsmachtonderdeel, daar waren het in Suriname zestien sergeanten en sergeant-majors zonder noemenswaardige politieke ervaring die de staatsmacht naar zich toetrokken. De meesten van hen hadden een onderofficierenopleiding genoten in het Nederlandse leger.⁴ Ter gelegenheid van de onafhankelijkheid waren ze in 1975 naar hun land van herkomst teruggekeerd, verzekerd van een riante suppletieregeling op wedde en speciale toelages gegarandeerd door het voormalige moederland.⁵ Ze hadden de macht gegrepen naar aanleiding van een uit de hand gelopen vakbondsconflict. De eerste jaren van aanwezigheid in hun (nieuwe) vaderland waren de sergeanten niet opgevallen door een bovenmatig politieke, laat staan nationalistische belangstelling. Integendeel, de meerderheid richtte zich op de uitoefening van zijn functie, waarbij een aantal van hen,

- 4 Tijdens de onderhandelingen over de onafhankelijkheid had de Nederlandse regering de vorming van een politiemacht met ontwikkelingsstaken voorgesteld. De Surinaamse onderhandelaars eisten echter de vorming van een Surinaams leger, niet geheel ten onrechte. In 1961 maakte de toenmalige Braziliaanse president Quadros plannen voor een invasie in de Guyana's; zijn generaals konden hem er met moeite van weerhouden zijn plannen uit te voeren. In 1967 bezette Guyana een betwist grensgebied in West-Suriname. In 1968 overviel het Guyanese leger Surinaamse wachtposten. De Nederlandse reactie, ingegeven door angst voor een ongewis avontuur, was bijzonder afhoudend.
- 5 Voor de ontstaansgeschiedenis van het Surinaamse leger en de terugkeer van de Surinaamse onderofficieren afkomstig uit de Nederlandse krijgsmacht, zie Verstegen 1997. Van Nederlandse zijde had men aangedrongen op de vorming van een Gewapende Veld Politie bestaande uit twee compagnieën, waarvan er één voor binnenlandse ontwikkelingsstaken kon worden ingezet. De toenmalige Surinaamse minister van Justitie en Politie, Hoost, beklemtoonde echter de noodzaak van een Surinaams leger en kreeg zijn zin. Veel interesse in de vorming van dit leger had de Surinaamse regering overigens niet. Beide partijen besloten tot de omvorming van de voormalige koloniale TRIS (Troepenmacht in Suriname) tot de SKM (Surinaamse Krijgs Macht). Het vastgestelde jaargemiddelde van de manschappen bedroeg 29 officieren, 136 onderofficieren, 520 soldaten en korporaals en 194 burgers (Hoogbergen & Kruijt 2005: 23-29).

al dan niet in diensttijd, belangen in *businessjes* ontwikkelde.⁶ Slechts een minderheid (Sital, Mijns, Joeman) engageerde zich met bewegingen in de politiek die als links kunnen worden bestempeld.

De onderofficieren die in 1980 de macht grepen, waren aanvankelijk geneigd lopende zaken zoveel mogelijk te laten behartigen door vertrouwde burgers: de advocaten die hen hadden verdedigd tijdens het vakbondconflict, nationalistische vertegenwoordigers van de vrije beroepen en politici van klein links.⁷ Laatstgenoemden meldden zich al snel bij de poorten van de Memre Boekoe kazerne voor een lidmaatschap van een zogeheten burgerraad. Die werd spoedig daarop geïnstalleerd in het bijzijn van militairen, die hun uzi's omklemd hielden. Bouterse, die binnen een aantal maanden de feitelijke leider van het militaire bewind zou worden, zocht in die beginperiode naar vaderfiguren: kolonel Valk van de Nederlandse ambassade, die in de dagen voor en na de staatsgreep als zijn mentor was opgetreden, de medicus Chin A Sen, de eerste premier na de coup en latere president van Suriname, en Haakmat, de uit Amsterdam overgekomen onderwijsinspecteur en advocaat en latere ontwerper van het juridisch kader op basis waarvan de militaire beheersingsstructuur zou worden gevestigd.⁸ Los van deze contacten zocht Bouterse in het verborgene toenadering tot politici van de VHP, die tussen 1973 en 1980 de voornaamste oppositiepartij van het land was geweest. Hun leider, Lachmon, bedankte echter voor de eer om met de militairen in zee te gaan en bleef in de jaren van de civiel-militaire regeringen bij zijn eis dat er democratische verkiezingen gehouden dienden te worden en kabinetten zouden moeten worden geformeerd op basis van de verkiezingsuitslagen.⁹

Dat de onderofficieren een politieke scholing ontbeerden, wil niet zeggen dat ze dom waren. Bouterse zou later blijk geven van een briljant gevoel

6 Sergeant-majoor Bouterse, die van 1968 tot november 1975 sportinstructeur was geweest op de NAVO-basis Seedorf in Duitsland, herinnert zich de jaren 1975 tot 1980 als comfortabel. In zijn geautoriseerde biografie zegt hij: 'Niet eens een halve seconde heb ik teruggedacht aan Nederland of Duitsland. We hadden het zeer gemakkelijk in Suriname. Een goed salaris met Nederlandse toelage, luxe artikelen uit het buitenland' (Bouterse & Van Mulier 1990: 63-64). Er was voldoende gelegenheid om zich aan nevenactiviteiten te wijden. Bouterse deed in die jaren vooral aan sport en bezat 'een redelijk grote kippen- en varkenswekerij. Dat betekende een extra inkomen' (Dew 1994: 40-43). Onmiddellijk na de coup zou Bouterse hebben ingezet op een post als onderminister van sportzaken.

7 Over deze politici schreef Lotens (2004) een uiterst memorabel boek met analyses en interviews.

8 Diens memoires (Haakmat 1987) schetsen tussen de regels door een beeld van deze zoektocht.

9 Lachmon hierover in zijn politieke memoires (Khemradj 2001: 79-81): 'Ik was er zeker van dat de militairen geen kennis hadden om het land te besturen. Ze konden moeiteloos een coup plegen, maar een land besturen is een geheel andere zaak. Ik wist dat ze iemand zouden moeten hebben, om met een democratische regering het land verder op te bouwen. En toen heeft hij [Bouterse], naar mijn bescheiden mening, de keus laten vallen op mij om een regering te formeren met de militairen samen. Toen was de VHP de sterkste na de NPS die hij had weggeschoten. Hij dacht dat ik met hem een regering zou kunnen formeren. Hij met zijn geweld en ik met mijn democratische gedachten. Maar dat had hij verkeerd getaxeerd

voor timing en speelde lange tijd verschillende militaire en burgerbewegingen tegen elkaar uit. Mijns studeerde rechten en kreeg economische belangen in de visvangst. Sital volgde een diplomatenopleiding op Cuba. Christopher (die een opleiding volgde aan de Braziliaanse *Escola Superior de Guerra*) en Neede werden ambassadeur. Toch zouden hun competenties jarenlang worden onderschat, juist vanwege het feit dat ze als onderofficier waren begonnen en pas na de coup (politiek)militaire rangen als majoor en luitenant-kolonel zouden krijgen aangeboden. De Surinaamse militairen werden met een scheef oog gezien door vertegenwoordigers van buitenlandse regeringen, hun bondgenoten inclusief.¹⁰ Dit wantrouwen kenmerkte ook de Braziliaanse generaals die in 1983, na een afgedwongen uitnodiging, in Suriname op bezoek kwamen. Zij maakten er geen geheim van het niet erg te hebben op een regering onder leiding van oud-sergeanten, die een links avontuur zochten en misschien al banden met de internationale drugsmafia onderhielden. Maar de ongerustheid betrof vooral de vermeende aanwezigheid van honderden Cubaanse militairen in Suriname (het waren er naar schatting enkele tientallen) en de nauwe banden die het regime zou onderhouden met de Libische dictator Khadafi.¹¹ De directe betrokkenheid van een aantal van de oorspronkelijke coupplagers bij de decembermoorden in 1982 sloeg een geweldige kloof met de militairen die in Latijns-Amerika de macht in handen hadden. Voor het vuile werk had men daar altijd kunnen beschikken over de in het schemerduister opererende staatsveiligheids- en inlichtingendiensten en daarmee verwante doodseskaders. En zelfs in die gevallen waar het ministerie van Defensie de dagelijkse lijst van slachtoffers opstelde, zoals in El Salvador,¹² had men altijd de schijn van minimale distantie weten op te houden. Voor moordende sergeanten,

... Toen heb ik gezegd: "Nee Bouterse, ik wil graag een democratische regering terug hebben, je hebt een democratische regering weggeschoten. En als u met mij wil praten, dan moet u komen praten om een democratische regering terug te brengen."

- 10 Zie bijvoorbeeld de memoires van de voormalige Cubaanse ambassadeur Cárdenas (1988). Castro en de gebroeders Ortega (respectievelijk president en minister van Defensie van Nicaragua) waren zegevierende guerrillaleiders geweest, die nationale legers en milities hadden verslagen.
- 11 Interview met Luis Bitancourt, voormalig kabinetschef van generaal Venturini, voorzitter van de Braziliaanse veiligheidsraad die de missie leidde (Madrid, 1 maart 2005). Een vergelijkbaar oordeel velden ook staf- en bestuursleden van de *Escola Superior de Guerra*, die ik in juli en augustus 2003 interviewde in Urca, Rio de Janeiro.
- 12 Interview met Ruben Zamorra (San Salvador, 26 juli 2005), premier onder de eerste civiel-militaire revolutionaire junta van 1979, toen jonge officieren de macht hadden gegrepen om zich te ontdoen van de heersende militaire dictatuur en de rector van de katholieke universiteit, een pater Jezuiet, tot staatshoofd hadden benoemd en de regering hadden opdragen aan de linkervleugel van de christen-democraten. Ze hadden de militaire verantwoordelijkheid in handen gelegd van twee kolonels, onder meer aan kolonel Abdul Gutierrez, wiens macht nauw verweven was met die van de veiligheidsdiensten en doodseskaders. De droom van een democratisch El Salvador duurde minder dan twee maanden. Daarna brak de burgeroorlog uit.

annex drugdealers, was het niet gemakkelijk zich met militaire collega's in de regio op gelijke voet te verstaan.

De beginperiode van de civiel-militaire regeringen in Suriname was dus afwijkend van het vestigingspatroon van de Latijns Amerikaanse dictaturen. Maar naarmate de tijd vorderde, begon de gelijkenis in een aantal opzichten toe te nemen. Geleidelijk aan werden, zoals dat ook het geval was in Latijns-Amerika, de ministeries en de publieke sector gemilitariseerd. Hadden de machthebbers zich in de eerste tijd na de staatsgreep tevreden gesteld met het bezetten van enkele sleutelministeries, nu breidden zij hun aanwezigheid op meerdere terreinen uit. Zo werd de rol van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten groter en kreeg de militaire politie uitgebreidere opsporings- en arrestatiebevoegdheden. Vertrouwde militairen, zoals Neede en Christopher,¹³ gingen leidinggevende posities bekleden. Er kwam een Bijzonder Gerechtshof om burgerpolitici te vervolgen die van corruptie werden verdacht. Het justitiële apparaat boog, zeker na de decembermoorden, steeds gemakkelijker naar de militaire wensen. De pers werd gecensureerd. Regelmatig verschenen militairen, bullepees in de hand, op redactiekantoren om journalisten te 'assisteren' bij het vergaren en redigeren van patriottisch nieuws. Later voorzag de veiligheidsdienst de pers van informatie. Zittende (burger)presidenten en (burger)premiers raadpleegden de militaire machthebbers over de kleinste details.

Mede naar het voorbeeld van landen met een links-nationalistische revolutionaire leiding (Cuba, Nicaragua en Peru) werden zogeheten volkscomité's gevormd om de niet-georganiseerde bevolking in regime-vriendelijke organisaties onder te brengen. Na de decembermoorden van 1982 zagen zogeheten anti-interventiecomités het licht, gemobiliseerd op buurtbasis en bedoeld als romantisch tegenwicht bij mogelijke invasies vanuit Nederland of de Verenigde Staten. Daarnaast werden volksmilities gevormd, paramilitaire burgereenheden, getraind in de kazerne door sergeanten en officieren. De paramilitaire eenheden kregen niet dezelfde lugubere reputatie als de Centraal-Amerikaanse paramilitaire eenheden tijdens de burgeroorlogen, maar in wezen ging het om hetzelfde type militair getrainde burgers, eventueel te belasten met repressieve taken in geval van nood. In die tijd vormden de strijdkrachten en de politie ongeveer veertien procent van de totale publieke sector die op haar beurt in het midden van de jaren tachtig haar verzadigingspunt bereikte van ongeveer vijftig procent van de beroepsbevolking (Kruijt & Maks 2004). De strijdkrachten telden begin 1983 ongeveer 2.500 tot 3.000 personen, de politiediensten beschikten over ongeveer 1.400 leden en in de volksmilities waren 3.000 tot 4.000 personen georganiseerd (Hoogbergen & Kruijt 2005: 91).

13 Die vanwege zijn klaarblijkelijke betrokkenheid bij *wet jobs* de weinig vleiende bijnaam Gestapo verwierf.

Bouterse zelf verwierf in stilte steeds meer macht. Tussen 1980 en 1987 breidde hij, in steeds andere functies, zijn formele bevoegdheden noemenswaardig uit: legerleider (bevelhebber), voorzitter van het Militair Gezag, voorzitter van het presidium van het Revolutionair Front, voorzitter van het Beleidscentrum (dat op de landsregering toezicht hield) en regeringsleider.¹⁴ In die laatste functie tekende hij alle presidentiële besluiten mee.¹⁵ In het dagelijkse spraakgebruik even amicaal als eerbiedig aangeduid als Bevel was hij vanaf medio 1981 de onbetwiste militaire en politieke leider van Suriname. Toen de militairen een eigen politieke beweging stichtten, werd Bouterse tevens Leider van de Revolutie.¹⁶ Aan het einde van de militaire periode gold Bouterse als een volleerd 'militair politicus'. Na het herstel van de democratie zou hij tijdens de eerste regering-Venetiaan (als militair) en tijdens de regering-Wijdenbosch (als adviseur van staat) nog directe invloed uitoefenen op het landsbestuur. Heden ten dage is Bouterse (als politiek leider van de Nationale Democratische Partij) lid van De Nationale Assemblee, evenals zijn voormalige lijfwacht en (tussen 1986 en 1992) militaire opponent Brunswijk.

IN DE PAS MET OMRINGENDE TRANSITIES

Het is interessant om ook in het kader van de transitie van dictatuur naar democratie Suriname te vergelijken met de omringende landen van Latijns Amerika. De meeste onderzoekers die deze transitie in Latijns-Amerikaanse landen hebben bestudeerd,¹⁷ wijzen op het langdurige verloop (tien tot vijftien jaar) van dit proces, dat zich kenmerkt door veel onderhuidse conflicten tussen de (legitieme) democratische regerin-

- 14 Vanaf 1984 bestond een zogeheten Denktank, opgericht om de overgang naar democratische structuren te bewerkstelligen. In de periode van voorbereiding van herstel van de democratische verhoudingen werd Bouterse voorzitter van het Topberaad, een informele gespreksgroep waar militairen en politici van de traditionele politieke partijen elkaar troffen, tezamen met vertegenwoordigers van het bedrijfsleven en de vakbeweging. In 1986 werd het Topberaad, meer dan het kabinet, een permanent overlegorgaan tussen het Militair Gezag en de oude politieke machthebbers. Het indertijd opgerichte Beleidscentrum werd ontbonden. Intussen was het Militair Gezag ook deel gaan uitmaken van de landsregering. Voor de opeenstapeling van politieke functies van Bouterse, zie Sedney (1997: 126-128, 213).
- 15 Premier Radhakishun, leider van een overgangsregering die de weg naar volledige democratie zou moeten voorbereiden, zou zich in vertrouwelijke gesprekken met de staf van de Nederlandse ambassade in 1986 hebben betiteld als 'een burgemeester in oorlogstijd'.
- 16 De politieke beweging Stanvaste, ofwel de 25-februari-beweging (25 februari was de dag van de coup, een jaar later herdoopt in revolutie), werd vanuit het Militair Gezag gevormd onder leiding van nauw met Bouterse verwante militairen. Bouterse werd voorzitter, de leden waren vooral afkomstig uit de gelederen van de militairen, volksmilities en sympathisanten van klein-links (Bouterse & Van Mulier 1990: 143-151). In 1987 werd deze politieke arm van het militaire bewind omgevormd tot Nationale Democratische Partij, waarvan Bouterse voorzitter is.
- 17 Agüero & Stark 1998; Arévalo 2003; Arnson 1999; Diamond, Linz & Lipset 1995; Domínguez & Lowenthal 1996; Loveman 1999; O'Brien & Cammack 1985; O'Donnell & Schmitter 1986; Rojas, Arévalo & Sojo 1998; Silva 2001.

gen en de militaire instituties. Na de formele machtswisseling bleven in veel gevallen de (oude) militaire machthebbers, gebruikmakend van hun monopolie over staatsveiligheid en *intelligence*, in de coulissen meeregeren, ditmaal in hun rol als (verplichte) 'militaire adviseurs' (Zaverucha 2005: 35-50). In veel landen genoten zij lange tijd feitelijke immuniteit vanwege hun geprononceerde houding ten opzichte van de burgerlijke rechtspleging of vanwege de onmacht of onwil van de democratische autoriteiten om voormalige militaire schenders van de mensenrechten justitieel te vervolgen.¹⁸

In Argentinië kwam het militaire bewind, toch al vastgelopen, bruusk ten einde toen een poging tot vorming van nationale eenheid rond de bezetting van de Falkland Eilanden (de Malvinas) uitliep op een fiasco. De Engelse expeditiemacht bleek superieur aan de Argentijnse strijdkrachten (McSherry 1997).¹⁹ De leden van de opeenvolgende militaire junta's werden door de (burger)regering-Alfonsin gerechtelijk vervolgd wegens schending van de mensenrechten. Dit leidde tot grote onrust onder de strijdkrachten en uiteindelijk tot de val van de regering-Alfonsin. De latere regering-Menem kondigde een amnestiewetgeving af, maar uiteindelijk werden de voormalige militaire machthebbers opnieuw voor de rechter gedaagd en kregen zij huisarrest. In Brazilië onderhandelde de laatste militaire regering langdurig over een overgangswetgeving. De eerste burgerpresident, Sarney, kreeg vijf militaire ministers als 'huisadviseurs' toebedeeld. In 2003 zou hij in een interview met het tijdschrift *Veja* verklaren dat zijn belangrijkste taak gedurende zijn vijf regeringsjaren het stabiliseren van de overgangssituatie was en het voorkomen van een staatsgreep. Onder opeenvolgende burgerpresidenten werd daarna de invloed van de militairen langzaam afgebouwd (Hunter 1997). Uiteindelijk reorganiseerde president Cardoso in 1998 de strijdkrachten en de inlichtingendienst. Dit was aan het einde van zijn eerste regeringsperiode, toen hij al zeker was van een tweede ambtstermijn als president.²⁰ In Chili nam de overgang van een militair naar een democratisch bewind na het door Pinochet verloren referendum ongeveer vijftien jaar in beslag. Aanvankelijk was de oude dictator, die zichzelf en de voormalige militaire garde ontslag van rechtsvervolging gunde en zichzelf bovendien uitmuntende salarissen en aanzienlijke politieke macht had toebedeeld, een soort mederegent. Na veel omzichtigheid en diplomatiek manoeuvreren waren

18 Zie Zaverucha & Melo Filho 2004. In Centraal-Amerika werd onmiddellijk na de vredesakkoorden die een einde maakten aan de burgeroorlogen een verregaande mate van amnestie afgekondigd. In Peru is de indertijd (onder de civiele dictator Fujimori) afgekondigde amnestiewetgeving weer opgeheven, onder hevige protesten van de strijdkrachten. Zie Florez 2005.

19 Waarbij Brazilië, Chili en de Verenigde Staten steun verleenden aan het Verenigd Koninkrijk, geheel tegen de verwachting in van de Argentijnse junta.

20 Voor details, zie Atunes (2002) en Fico (2001).

opeenvolgende democratische regeringen in staat zich te ontdoen van de bemoeienis van de militairen met de dagelijkse politiek.²¹ De gevangenschap van Pinochet in Londen en de langdurige processen, waarbij de ex-dictator enkele keren medisch werd getest op seniliteit, brachten ook de nieuwe generatie militairen in verlegenheid.

De geweldscyclus die volgde op de Mexicaanse Revolutie – in feite een langdurige burgeroorlog met sterk etnische trekken en ‘boerenlegers’ – liep naar het oordeel van de meeste onderzoekers af in de tweede helft van de jaren dertig of aan het begin van de jaren veertig, dus meer dan vijftien jaar na dato. Nieuw historisch onderzoek maakt echter aannemelijk dat de geweldscyclus tot in de jaren vijftig doorging (Knight 1999). Een recente dissertatie over het voortduren van deze spiraal van geweld – gebaseerd op dieptestudies in verschillende Mexicaanse deelstaten – toont aan dat de gevolgen nog veel langer voelbaar waren dan tot dusver werd aangenomen (Gillingham 2005).

De stille burgeroorlog die al sinds de jaren vijftig in Colombia woedt, heeft al aan meer dan één miljoen inwoners het leven gekost. Militairen, paramilitairen, politie-eenheden, parapositionele eenheden, doodseskaders gefinancierd van verschillende zijden en meerdere guerrillabewegingen hebben diepe sporen getrokken in de Colombiaanse maatschappij.²² Een bijna vijfenvijftig jaar durend conflict op nationaal niveau heeft ook repercussies gehad voor de fragmentatie van geweldsactoren op regionaal en lokaal niveau. Studies op lokaal niveau tonen de aanwezigheid aan van tientallen, soms meer dan vijftig typen gewelddadige actoren in de grote steden en op het platteland, die elkaar de beheersing over kleine territoria betwisten.²³ Dit zijn de gevolgen van een nooit voltooid pacificatieproces vanaf de jaren zeventig tot op heden.

De twee meest langdurige dictaturen in Latijns Amerika, die van El Salvador en Guatemala, gingen tientallen jaren lang gepaard met terreur en intimidatie en riepen beide gewelddadige burgeroorlogen op. De militaire regimes van beide landen bewandelden tenslotte via eigen beleid de weg naar democratie, dwang uitoefenend op de civiele overgangsregeringen en nog jarenlang de landspolitiek controlerend vanuit de coulissen.²⁴ In El Salvador kwam ARENA als civiele politieke partij op als erfgenaam van verschillende militair-politieke verbanden die tot aan het einde van

21 Voor details, zie Agüero & Stark (1998); Fuentes (2000) en de monumentale studie van Huneeus (2002).

22 Zie *El conflicto* 2003; Leal Buitrago 1994, 1999 en 2001; Pécaut 1999.

23 Zie Avilés 2001; Ceballos 2001; Escobar 2002 en Moser & McIlwaine 2004.

24 Voor de politieke geschiedenis van Centraal-Amerika sinds 1945, zie Pérez Brignoli 1993 en Torres-Rivas 1993. Voor de analyse van de burgeroorlogen, zie *Comisión para el Esclarecimiento Histórico* 1999 en 2004 en *Comisión de la Verdad* 1993 en Guatemala 1998. Een briljante, zij het wat oudere analyse van de Guatemalteekse burgeroorlog is Le Bot 1995. Een studie van vergelijkbare kwaliteit over El Salvador is die van Montgomery 1995.

de jaren zeventig invloedrijk waren geweest. Tijdens het leiderschap van de stichter van ARENA, ex-majoor D'Aubuisson, zette de partij moordcommando's in, zoals militaire regeringen in het land eerder hadden gedaan. In 1985 werden deze doodseskaders officieel ontbonden, toen het leiderschap van ARENA *salonfähig* trachtte te worden en een campagne voor deelname aan het presidentschap lanceerde. Het jaar ervoor was de termijn van de laatste civiel-militaire junta officieel beëindigd, al zouden de militairen in verregaande mate de wettig gekozen president Duarte blijven controleren. Duarte was aan de macht gekomen met sterke Amerikaanse steun tijdens verkiezingen die tijdens de burgeroorlog waren georganiseerd.

Het militaire overwicht kwam in feite ten einde na de verkiezingsoverwinning van ARENA-president Cristiani in 1989. Enkele maanden daarna bezette de guerrillabeweging de hoofdstad San Salvador. Tijdens vredesonderhandelingen die kort daarop een aanvang namen, gevolgd door een vredesverdrag begin 1992, kwamen de strijdkrachten voor de keuze te staan: óf een institutionele suïcide (een gedwongen ontbinding van het leger) te accepteren óf in te stemmen met een verregaande zuivering van het officierencorps.²⁵ President en legerleiding kozen voor het laatste alternatief en binnen enkele maanden werden 104 officieren (minister en vice-minister van defensie, alle generaals, de meeste kolonels) ontslagen wegens schending van de mensenrechten. De officiersopleiding werd gereorganiseerd. De afgelopen tien jaar is het Salvadoraanse leger volstrekt buiten de politiek gebleven. Het officierencorps wordt opgeleid voor taken die strikt met de landsverdediging te maken hebben, voor bijstand tijdens natuurrampen (aardbevingen, overstromingen) en voor vredesmissies.²⁶ Tegelijkertijd werd de gemilitariseerde politie ontbonden en vervangen door een burgerpolitie, waarin voor een derde deel ex-guerrillastrijders werden opgenomen. Daarnaast vonden ingrijpende hervormingen plaats bij de rechterlijke macht en in het kiesstelsel.

In Guatemala kwam in 1983, toen een groep officieren een einde maakte aan de dictatuur van generaal Rios Montt, een nieuwe generatie bevelhebbers aan de macht, die zich richtte op een geleidelijke overgang naar democratische verhoudingen, op een militair overwicht op de guerrilla en op vredesonderhandelingen waarbij de strijdkrachten in een gunstige uitgangspositie zouden verkeren. In 1985 werd de democratie hersteld, maar het leger behield nog ongeveer tien jaar een sleutelrol achter de coulissen van de landspolitiek door haar aandeel in de burgeroorlog, haar monopolie op *intelligence* en haar vergaande bevoegdheden ten

25 Interview met generaal Mauricio Vargas, ex-stafchef en ex-presidentieel gedelegeerde voor de uitvoering van de vredesakkoorden (1989-1993) (San Salvador, 19 augustus 2005).

26 Interview met generaal Humberto Corado, ex-minister van Defensie (1992-1995) (San Salvador, 15 augustus 2005).

aanzien van 'veiligheids- en ontwikkelingstaken' in het binnenland.²⁷ Van 1991 tot 1996 vonden vredesbesprekingen plaats, zowel tussen de overheid, de strijdkrachten en de guerrilla onder leiding van de Verenigde Naties, als onderhands tussen legerleiding en de *comandancia general* van de guerrilla.²⁸ De strijdkrachten werden in 1997 en 1998 in omvang teruggebracht volgens een schema, dat was overeengekomen tijdens de vredesbesprekingen. Het civiel-militaire studiecentrum ESTNA werd ontbonden en de scholing van het officierencorps gereorganiseerd. Evenals in El Salvador werd in Guatemala een nieuwe politiemacht opgericht, zij het zonder de participatie van de voormalige guerrillastrijders. Daarna werden de hervormingen binnen de veiligheidssector gestaakt. Tijdens de regering Portillo-Rios Montt, in 2000 door een verkiezingsoverwinning aan de macht gekomen, gebruikte de uitvoerende macht de strijdkrachten echter opnieuw voor politieke doeleinden, waarbij de legerleiding (onder wie Rios Montts zoon, generaal Rios Soza) niet onwelwillend stond tegenover corruptiepraktijken.²⁹

Het transitieproces naar democratische verhoudingen nam in Suriname in 1985 een aanvang toen een parlement aantrad, niet gekozen maar benoemd door de legerleiding.³⁰ Er werd een plebisciet georganiseerd over een nieuwe grondwet, mede geschreven door de civiele adviseurs van de legerleiding en qua toonzetting en feitelijke inhoud de weg openend voor een toekomstige *cohabitation* tussen gekozen regeringsleiders en gevestigde militaire leiders.³¹ De riant overgangsregeling, die de Surinaamse militairen in staat stelde tussen 1987 en 1993 veel macht en invloed te behouden, werd langzaam ingeperkt door tussentijdse grondwetswijzigingen. Toch betoonden de eerste democratisch gekozen

27 De macht werd formeel overgedragen aan de gekozen president Cereso door de minister van Defensie, generaal Héctor Gramajo, tijdens een 'briefing over veiligheids- en ontwikkelingszaken' die zeven uur duurde. Tegen generaal Gramajo (niet tegen de civiele president Cereso) werden twee niet-succesvolle staatsgrepen gepleegd, in 1987 en 1989 (interview met generaal Héctor Gramajo, Guatemala-stad, 13 juli 1994). Toen Cereso's opvolger, president Serrano, in 1993 een civiele staatsgreep wilde plegen met behulp van de strijdkrachten, weigerde de legerleiding, na het consulteren van het constitutioneel hof, hiaraan haar medewerking te verlenen.

28 In feite werden de militairen en de guerrillaleiders het in maart 1996 eens op Cuba. In december 1996 werden de vredesakkoorden plechtig ondertekend. Voor het verloop van deze onderhandse besprekingen, zie Balconi & Kruijt 2004, Kruijt & Van Meurs 1997 en Rosada-Granados 1998.

29 Veel van de gegevens over de hervormingen binnen de Guatemalteekse veiligheidssector werden verkregen tijdens een interview met oud-minister van Defensie Julio Balconi (Guatemala-stad, 11 april 2005). In 2005 werd een proces wegens corruptie gestart tegen alle vier de ex-ministers van Defensie van de regering Portillo, evenals tegen de ex-president zelf.

30 Van de 31 leden waren er veertien militair, elf hadden banden met de vakbeweging en zes werden benoemd na overleg met het georganiseerde bedrijfsleven (Sedney 1997: 213).

31 In feite was de grondwet op het lijf geschreven van de toekomstige president Bouterse. De militairen dachten de verkiezingen namelijk te kunnen winnen. Ze verloren die echter op een niet mis te verstane wijze.

president Shankar en diens kabinet zich uiterst voorzichtig in de omgang met de legerleiding. Het staatshoofd kon ook moeilijk anders.³² In die zin was de procesgang in de transitieperiode – vanaf 1985 tot de formele uitfasering van de militairen eind 1992 – vergelijkbaar met die in andere Latijns-Amerikaanse landen, zoals Brazilië, Chili en Guatemala. Misschien waren de Surinaamse militairen bruusker in hun optreden. Ze forceerden een tweede staatsgreep eind 1990 en dwongen de regering-Shankar tot aftreden. Het gekozen parlement keurde de vorming van een overgangsregering goed en legitimeerde daarmee de staatsgreep. Nieuwe verkiezingen volgden in mei 1991.

Anders dan in de omringende landen van Latijns-Amerika waar militaire regeringen een einde vonden, kreeg Suriname te maken met een burgeroorlog, niet tijdens maar na het militaire regime, in ieder geval terwijl de overgang naar democratische verhoudingen al vergevorderd was. Het is hier niet de plaats om de burgeroorlog en zijn gevolgen uitvoerig te analyseren.³³ In Oost-Suriname ontstond een guerrillabeweging onder leiding van Brunswijk, een voormalige lijfwacht van Bouterse. Brunswijk werd, met steun van Surinaamse politici die in ballingschap in Nederland verbleven en gedood door de Nederlandse en Franse overheid, leider van een 'Surinaams bevrijdingsleger', waaraan voornamelijk jongeren met een Marron-achtergrond en enkele buitenlandse huurlingen deelnamen. De oorlog onttaarde in een etnisch conflict. De Surinaamse militaire leiding organiseerde paramilitaire eenheden en verwierf zich op het politieke vlak een machtspositie plus een legitieme reden tot aanblijven, daarbij onafhankelijk opererend van de regering-Shankar. De legerleiding (Bouterse) boycotte de door de regering bereikte vredesakkoorden en kwam tot een (informeel) vergelijk met Brunswijk over de territoriale verdeling van het binnenland. Het zou tot 1992 duren voordat een formele vrede tot stand kwam, mede met steun van de Organisatie van Amerikaanse Staten.³⁴

32 Shankar en zijn gezin werden wekelijks bedreigd. Hij was aangetreden, omdat geen van de oude politieke voorlieden kandidaat kon of wilde zijn. Een aantal van de nieuwe ministers was tot het nieuwe kabinet toegetreden met grote beduchtheid, zo niet vrees, voor de militairen. Artikel 177 en 178 van de toen geldende grondwet verschaften het leger grote mogelijkheden om naar eigen goedgevoelen in het landsbestuur in te grijpen. De Nederlandse hulp kwam in 1988 uiterst traag en ook nog met omvangrijke bureaucratische rompslomp op gang. In retrospectief moet men concluderen dat het Nederlandse beleid in de jaren 1987-1990 de stabiliteit van de eerste democratische regering in Suriname niet heeft bevorderd. Pas naar aanleiding van de staatsgreep in 1990 kwam in Nederland een koerswijziging op gang ten opzichte van de Surinaamse democratische verhoudingen.

33 In ons al eerder geciteerde boek over de rol van de Surinaamse militairen in de politiek (Hoogbergen & Kruijt 2005) gaan we daar uitvoerig op in. Zie voorts Hoogbergen & Kruijt 2004, Hoogbergen & Polimé 2002 en Polimé & Thoden van Velzen 1988. De Vries 2005 gaat over de gevolgen van de burgeroorlog voor het Surinaamse binnenland. Penta 2002 bevat de memoires van een Britse huurling, die rebellenleider Brunswijk adviseerde.

34 Die nog jarenlang een monitoringstaak werd toebedacht, zie OAS 2001.

Ook de formele uitfasering van de militaire leiders rond Bouterse kwam pas in de jaren 1992 en 1993 tot stand, vooral door persoonlijk optreden van de toenmalige minister van Defensie Gilds en de latere bevelhebber Mercur.³⁵ In maart 1992 schrapte De Nationale Assemblee de grondwetsartikelen, die de politieke rol van de strijdkrachten rechtvaardigde. Minister Gilds legde Bouterse een spreekverbod op en gaf geen krimp bij pogingen van de bevelhebber zich desondanks in de landspolitiek te blijven mengen. Na een aantal conflicten tussen minister en bevelhebber werd Bouterse in november 1992 door de president en de defensie-minister in het openbaar berispt. Hij trad demonstratief af en koerste klaarblijkelijk af op een herhaling van de coup van 1990. Maar Gilds greep snel in en ontsloeg een aantal van Bouterse's vertrouwelingen. Bij een volgend conflict tussen de legertop enerzijds en de president en zijn defensie-minister anderzijds, in april 1993, greep Mercur, toen bataljonscommandant, in. Hij riep zijn eenheden bij elkaar, schaarde zich met veel vertoon aan de zijde van de regering en schakelde op die manier de opstandige officieren uit.

Na 1993 trad een nieuwe generatie officieren aan en kwam een einde aan de inmenging van het leger in de landspolitiek. Bouterse zou, zoals gezegd, tijdens de regering-Wijdenbosch opnieuw op de voorgrond treden, maar ditmaal als burgerpoliticus. Verschillende Bouterse-getrouwen kregen ambassadeursposten of traden op als minister. Maar bij het aftreden van Wijdenbosch in 2000 waren de jaren van invloed van de oud-militairen en hun naaste burgeradviseurs voorbij. Bouterse en Wijdenbosch bleven via een parlamentszetel in de politiek, vooralsnog marginaal. Even leek het erop dat Bouterse zeer sterk zou terugkomen bij de verkiezingen van 2005, maar ondanks de winst die zijn partij behaalde en het verlies van de regeringscoalitie kwam er een derde regering-Venetiaan. Bouterse en Wijdenbosch behielden hun parlementaire status en ook Brunswijk veroverde via een regionaal kiesverband in het binnenland een plaats als volksvertegenwoordiger in De Nationale Assemblee.

CONCLUSIE

Ondanks het aanvankelijk afwijkende patroon van militaire inmenging in de landspolitiek in Suriname, begonnen de voormalige sergeanten en sergeant-majors, naarmate ze na de coup in 1980 langer aan de macht bleven, gaandeweg meer op de politieke militairen van Latijns Amerikaanse snit te lijken. Naarmate de ervaring van Bouterse en de zijnen in de politiek groter werd, groeide de gelijkenis. De Surinaamse transitieperiode naar democratische verhoudingen vertoont zelfs een sterke overeenkomst met de langdurige civiel-militaire *cohabitation*-formule in landen als Chili en Guatemala. Dat geeft aanleiding tot de vraag die ik

³⁵ Ik volg hier Hoogbergen & Kruijt 2005: 237-245.

tot besluit van dit artikel wil formuleren: Is er in Latijns Amerika sprake geweest van een 'ijzeren wet van politiek-militaire beheersing', ongeacht de oorspronkelijke aard van de civiel-militaire betrekkingen? Blijkbaar volgen militaire regimes, hoe uiteenlopend hun ontstaansgeschiedenis ook is, eenmaal aan de macht een soort ijzeren logica en laten zij op den duur een identiek patroon van repressie en beheersing zien, waarbij speciale wetgeving, feitelijke immuniteit, politieke roluitbreiding van de zittende militaire elite en vervolging van politieke tegenstanders een rol spelen.

LITERATUUR

Agüero, F. & J. Stark (eds.), 1998

Fault Lines of Democracy in Post-Transition Latin America. Coral Gables: North-South Center Press.

Arévalo de León, B. (ed.), 2003

Hacia una política de seguridad para la democracia. Guatemala: FLACSO & WSP Internacional. 3 delen.

Arnson, C.J. (ed.), 1999

Comparative Peace Processes in Latin America. Washington: Woodrow Wilson Center Press & Stanford University Press.

Atunes, P.C.B., 2002

SNI & ABIN; Uma leitura de atuação dos serviços secretos brasileiros ao longo do século XX. Rio de Janeiro: Editora FGV.

Avilés, W., 2001

'Institutions, Military Policy and Human Rights in Colombia.' *Latin American Perspectives* 28 (1): 31-55.

Balconi, J. & D. Kruijt, 2004

Hacia la reconciliación; Guatemala 1960-1996. Guatemala: Piedra Santa.

Bot, Y. Le, 1995

La guerra en tierras Mayas; Comunidad, violencia y modernidad en Guatemala (1970-1992). Mexico: Fondo de Cultura Económica.

Bouterse, D. & L. van Mulier, 1990

Dekolonisatie en nationaal leiderschap; Een terugblik op 15 jaar onafhankelijkheid. Nijmegen: Masusa.

Cárdenas, O., 1988

De revolutie van de sergeanten; Getuigenis van mijn werk als residerend ambassadeur van Cuba. Nijmegen: Studiecentrum voor Vredesvraagstukken, Katholieke Universiteit Nijmegen.

Ceballos Melguizo, R., 2001

'The Evolution of the Armed Conflict in Medellín; An Analysis of the Major Actors.' *Latin American Perspectives* 28 (1): 110-131.

Comisión de la Verdad, 1993

De la locura a la esperanza; La guerra de 12 años en El Salvador; Informe de la Comisión de la Verdad para El Salvador (1992-1993). San Salvador: NNUU-Editorial Arcoiris.

Comisión para el Esclarecimiento Histórico, 1999

Guatemala; Memoria del silencio. Guatemala: UNOPS. 12 delen.

Comisión para el Esclarecimiento Histórico, 2004

Conclusiones y recomendaciones; Guatemala; Memoria del silencio (Prólogo de Edelberto Torres-Rivas). Guatemala: F & G Editores.

Dew, E.W., 1994

The Trouble in Suriname, 1975-1993. Westport: Praeger.

Diamond, L., J.J. Linz & S.M. Lipset (eds.), 1995

Politics in Developing Countries; Comparing Experiences with Democracy. Boulder: Lynne Rienner.

Domínguez, J.I. & A.F. Lowenthal (eds.), 1996

Constructing Democratic Governance; Themes and Issues. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

El conflicto, 2003

El conflicto, callejón con salida; Informe Nacional de desarrollo humano, Colombia 2003. Bogotá: Editorial El Malpensante.

Escobar, C., 2002

'Clientelism and Citizenship; The Limits of Democratic Reform in Sucre, Colombia.' *Latin American Perspectives* 29 (5): 20-47.

Fico, C., 2001

Como eles agiam; Os subterrâneos da ditadura militar; Espionagem e policia política. Rio de Janeiro: Editora Record.

Florez, J.M., 2005

'La educación circular; Autoreferencia y autoproducción en el ejército'. Paper gepresenteerd op de internationale conferentie Operaciones conjuntas; Civiles y militares en la política de defensa, Lima, Instituto de Defensa Legal, 17-18 oktober 2005.

Fuentes, C., 2000

'After Pinochet; Civilian Policies toward the Military in the 1990s Chilean Democracy.' *Journal of Interamerican Studies and World Affairs* 42 (3): 111-142.

Gillingham, P., 2005

Force and Consent in Mexican Politics. Oxford: Oxford University (Ongepubliceerde Ph.D. thesis).

Guatemala, 1998

Guatemala nunca más. Guatemala: ODHAG. 4 delen.

Haakmat, A., 1987

De revolutie uitgegleden; Politieke herinneringen. Amsterdam: Jan Mets.

- Hoogbergen, W. & D. Kruijt, 2004
 'Gold, *Garimpeiros* and Marrons; Brazilian Migrants and Ethnic Relationships in Post-War Suriname.' *Caribbean Studies* 32 (2): 3-44.
- Hoogbergen, W. & D. Kruijt, 2005
De oorlog van de sergeanten; Surinaamse militairen in de politiek. Amsterdam: Bert Bakker.
- Hoogbergen, W. & Th. Polimé, 2002
 'Oostelijk Suriname, 1986-2002.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis* 21 (2): 225-242.
- Huneus, C., 2002
El régimen de Pinochet. Santiago de Chile: Editorial Sudamericana.
- Hunter, W., 1997
Eroding Military Influence in Brazil; Politicians against Soldiers. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Khemradj, R., 2001
Jagernath Lachmon; Een politiek testament. Amsterdam: KIT Publishers.
- Knight, A., 1999
 'Political Violence in Post-Revolutionary Mexico.' In: K. Koonings & D. Kruijt (eds.), *Societies of Fear; The legacy of Civil War, Violence and Terror in Latin America*. London: Zed Books, pp. 105-140.
- Koonings, K. & D. Kruijt, 2002
 'Military Politics and the Mission of Nation Building.' In: K. Koonings & D. Kruijt (eds.), *Political Armies; The Military and Nation Building in the Age of Democracy*, London: Zed Books, pp. 9-34.
- Koonings, K. & D. Kruijt, 2003
 'Latin American Political Armies in the Twenty-first Century.' *Bulletin of Latin American Research* 22 (3): 371-384.
- Kruijt, D. & M. Maks, 2004
Een belaste relatie; 25 jaar ontwikkelingssamenwerking Nederland-Suriname, 1975-2000. Den Haag/Paramaribo: Ministerie van Buitenlandse Zaken/Ministerie van Planning en Ontwikkelingssamenwerking, 2 delen.
- Kruijt, D. & R. van Meurs, 2000
El guerrillero y el general; Rodrigo Asturias y Julio Balconi sobre la guerra y la paz en Guatemala. Guatemala: FLACSO.
- Leal Buitrago, F., 1994
El oficio de la guerra; La seguridad nacional en Colombia. Bogotá: Tercer Mundo Editores.
- Leal Buitrago, F., 2001
La seguridad nacional a la deriva. Bogotá: Alfaomega Editores-Universidad de los Andes-FLACSO Sede Ecuador.
- Leal Buitrago, F. (ed.), 1999
Los labirintos de la guerra; Utopías e incertidumbres sobre la paz. Bogotá: Tercer Mundo Editores.

- Lotens, W., 2004
Omkijken naar een 'revolutie'; Surinaamse intellectuelen onder militairen.
 Paramaribo: Faranaz Literair.
- Loveman, B., 1999
For la Patria; Politics and the Armed Forces in Latin America. Wilmington:
 Scholarly Resources Inc.
- McSherry, J.P., 1997
Incomplete Transition; Military Power and Democracy in Argentina. Hound-
 mills: MacMillan.
- Meel, P., 1993
 'The March of Militarization in Suriname.' In: A. Payne & P. Sutton (eds.),
Modern Caribbean Politics, pp. 125-146. Baltimore: Johns Hopkins Univer-
 sity Press.
- Montgomery, T., 1995
Revolution in El Salvador; From Civil Strife to Civil Peace. Boulder: Westview
 Press.
- Moser, C. & C. McIlwaine, 2004
*Encounters with Violence in Latin America; Urban Poor Conceptions from
 Colombia and Guatemala.* London: Routledge.
- OAS, 2001
*Peace and Democracy in Suriname; Final Report of the Special Mission to
 Suriname (1992-2000).* Washington: Organization of American States (Unit
 for the Promotion of Democracy).
- O'Brien, Ph. & P. Cammack (eds.), 1985
Generals in Retreat; The Crisis of Military Rule in Latin America. Manches-
 ter: University of Manchester Press.
- O'Donnell, G., 1973
*Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism; Studies in South American
 Politics.* Berkeley: Center for International Studies, University of California.
- O'Donnell, G. & Ph.C. Schmitter, 1986
*Transitions from Authoritarian Rule; Tentative Conclusions about Uncertain
 Democracies.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Pécaut, D., 1999
Guerra contra la sociedad. Bogotá: Espasa Hoy/Editorial Planeta Colombia.
- Pérez Brignoli, H., 1993
*De la posguerra a la crisis (Tomo V de la Historia general de Centroamé-
 rica (1945-1979)).* Madrid y San José: Sociedad Estatal Quinto Centenario y
 FLACSO.
- Penta, K., 2002
A Mercenary's Tale. London: John Blake Publishing.
- Polimé, Th. & H.U.E. Thoden van Velzen, 1988
*Vluchtelingen, opstandelingen en andere Bosnegers van Oost-Suriname,
 1986-1988.* Utrecht: ICA (Bronnen voor de Studie van Afro-Surinaamse
 Samenlevingen deel 13).

- Rojas Aravena, F., B. Arévalo de León & C. Sojo, 1998
Sociedad, estado y fuerzas armadas; La nueva agenda de seguridad en Centroamérica. Guatemala & Santiago de Chile: FLACSO.
- Rosada-Granados, H., 1998
El lado oculto de las negociaciones de la paz; Transición de la guerra a la paz en Guatemala. Guatemala: Fundación Friedrich Ebert - Proyecto Nacional [Materiales de estudio y trabajo. tomo 23.]
- Rouquié, A., 1989
The Military and the State in Latin America. Berkeley: University of California Press.
- Sedney, J., 1997
De toekomst van ons verleden; Democratie, etniciteit en politieke machtsvorming in Suriname. Paramaribo: VACO.
- Silva, P. (ed.), 2001
The Soldier and the State in South America; Essays in Civil-Military Relations. Basingstoke: Palgrave.
- Torres-Rivas, E., 1993
Historia inmediata (Tomo VI de la Historia general de Centroamérica (1979-1991)). Madrid y San José: Sociedad Estatal Quinto Centenario y FLACSO.
- Verstegen, M., 1997
Inpakken onder de schijnwerpers; De prijs van het Surinaamse leger. Amsterdam: Van Soeren.
- Vries, E. de, 2005
Suriname na de binnenlandse oorlog. Amsterdam: KIT Publishers.
- Zaverucha, J., 2005
FHC, forças armadas y policía; Entre o autoritarismo e a democracia, 1999-2002. Rio de Janeiro: Editorial Record.
- Zaverucha, J. & H.C. Melo Filho, 2004
 'Superior tribunal militar; Entre o autoritarismo e a democracia.' *Dados; Revista de Ciências Sociais* 47 (4): 763-797.

Suriname, economische groei op eigen kracht; Naar een 'Essed+' scenario

In deze bijdrage onderzoek ik de vraag of en hoe voor Suriname een economisch scenario kan worden opgesteld met forse groei op eigen kracht en zonder ontwikkelingshulp in de komende tien jaar. Ik zoek daartoe inspiratie in de economische ontwikkeling gedurende diverse periodes in het verleden; in het bijzonder de periode 1954-1975, dus voorafgaand aan de onafhankelijkheid, maar na de autonomie. Ik wil Suriname daarbij tevens vergelijken met de landen die eens behoorden – of nog steeds behoren – tot het Koninkrijk der Nederlanden (Aruba, Nederland, Nederlandse Antillen en Indonesië). Allereerst wil ik terugblikken op de Surinaamse ontwikkelingsplannen uit 1975. Daarna probeer ik een scenario te maken dat gebaseerd is op de bedrijfseconomie. Ten slotte combineer ik dat met de droom van Frank Essed, de grote Surinaamse planexpert uit de jaren zeventig: succesvolle planmatige exploitatie van natuurlijke hulpbronnen. Dat resulteert in een aanzet tot een 'Essed+' scenario, waarbij het plusteken staat voor meer oog voor de rol van de marktsector en het idee dat de opbrengsten uit de natuurlijke hulpbronnen niet benut mogen worden voor overheidsbestedingen, maar dat zij moeten dienen voor lastenverlichting van het bedrijfsleven.¹

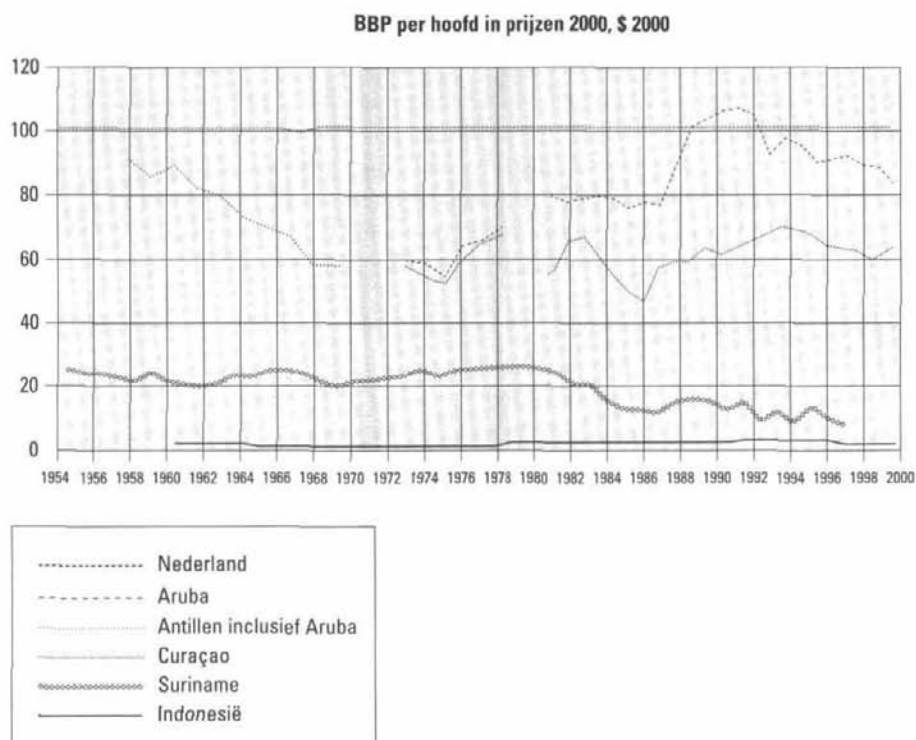
KONINKRIJKSPERSPECTIEF

Op 15 december 2004 bestond het Statuut vijftig jaar. Oorspronkelijk bedoeld om Indonesië aan boord te houden, gaf het al vroeg autonomie aan Suriname en de Antillen. Suriname ruilde in 1975 de autonomie in voor onafhankelijkheid en in 1986 verkreeg Aruba de status aparte. Is er eigenlijk veel veranderd in de verhouding van de productiviteit (met het BBP per hoofd als indicator) tussen 1954 en nu tussen Nederland, Indonesië, Suriname, de Antillen en Aruba? Grafiek 1 laat zien dat de Nederlandse Antillen een halve eeuw geleden dezelfde welvaart hadden als Nederland, dankzij de inkomsten uit de olieraffinage op zowel Curaçao als Aruba. Daarna bleven die eilanden achter. Na 1986 viel de olieraffinage op Aruba weg. Het eiland kreeg in dat jaar de status aparte en voerde vanaf dat moment een bedrijfseconomisch georiënteerd beleid gericht op groei van de toeristische sector.

¹ In deze bijdrage kan ik niet uitvoerig ingaan op tal van zaken, die betrekking hebben op de economie van Suriname. Ik verwijs daarvoor gaarne naar mijn website: www.stuseco.org.

Suriname zat in 1954 op ruim een kwart van het Nederlandse niveau. Bij de onafhankelijkheid was dat ongeveer gelijk gebleven. Het onafhankelijke Suriname heeft een desastreus economisch beleid gevoerd. Daarnaast is veel kader weggetrokken. Bovendien bracht de enorme ontwikkelingshulp slechts tijdelijke bestedingseffecten teweeg. Groei bleef uit. Toen men in 1984 begon met monetaire financiering ging het snel bergafwaarts en op dit moment is het Bruto Binnenlands Product (BBP) per hoofd van de bevolking gezakt tot 13 procent van dat van Nederland. Wil men over dertig jaar in Suriname op het huidige niveau van Curaçao uitkomen, dan is een gemiddelde jaarlijkse groei van 7 procent per jaar nodig. Het BBP per hoofd in Indonesië is steeds op ongeveer 3 procent van het Nederlandse niveau gebleven. Dat laag blijvende niveau komt ook door de relatief hoge bevolkingsgroei.

Grafiek 1 BBP per hoofd in de Nederlandse Antillen (incl. Aruba), Aruba, Curaçao, Suriname en Indonesië in vergelijking met Nederland in 1954-2002

Dit verschil in productie per hoofd kan niet worden verklaard door een verschil in pure arbeidsproductiviteit. Zo blijkt uit onderzoek van het Nederlandse CBS uit 2005 dat Antilliaanse werknemers in Nederland gemiddeld hetzelfde loon hebben als overeenkomstige

autochtonen (naar leeftijd, opleidingsniveau, geslacht en beroep), terwijl dat van de werknemers van Surinaamse afkomst maar iets lager bleek te zijn.² Kennelijk zijn er andere factoren die het verschil in BBP per hoofd tussen de landen verklaren.

Het Arubaanse ontwikkelingsbeleid is zo'n eclatant succes dat nadere toelichting niet nodig is. Curaçao heeft een armoedeprobleem, eigenlijk vooral een verdelingsprobleem. Een en ander valt goed te illustreren met Tabel 1, waarin verschillende bevolkingsgroepen in Nederland en op Curaçao met elkaar worden vergeleken. Het verschil tussen arm en rijk is op het eiland aanzienlijk groter dan in Nederland. De bevolkingsgroep met de laagste inkomens komt onder de 40 procent van de vergelijkbare Nederlandse bevolkingsgroepen, terwijl het bovenste segment van de Curaçaose samenleving op meer dan 60 procent komt. De laagste 20 procent onder de inkomensstrekkers op Curaçao heeft slechts 5 procent van het totale nationale inkomen, niet veel meer dan een derde van wat hun Nederlandse collega's hebben. Binnen die groep is het bij de allerlaagste inkomens nog erger, want de 'onderstands uitkering' op Curaçao is 282 Antilliaanse guldens (€ 131) voor een ongehuwde. In Nederland is dat circa € 750. De hoogste 20 procent van de inkomensstrekkers zit veel dichter bij het Nederlandse niveau. Voor bijvoorbeeld pas afgestudeerde academici zijn de salarissen op Curaçao vrijwel gelijk aan die in Nederland. Bijgevolg kan Curaçao voor kaderfuncties internationaal concurreren. Anders dan Suriname met zijn sterk genivelleerde inkomensverdeling, heeft Curaçao veel kader behouden of kunnen aantrekken.

Tabel 1 Vergelijking inkomensverdeling Nederland en Curaçao in 1997

	Aandelen in totaal inkomen		Gemiddeld Inkomen
	Curaçao	Nederland	Curaçao/Nederland
1e 20% groep, laagste	5	7	0,38
2e	9	13	0,37
3e	16	18	0,47
4e	25	24	0,55
5e, hoogste	45	38	0,62
	100	100	

Bron van de aandelen in totaal inkomen: Sociale foto Nederlandse Antillen, 2000. Op basis daarvan en cijfers van BBP per hoofd uit Antillyse is de slotkolom door ons berekend op basis van de wisselkoers, zonder correctie voor prijsverschillen.

- 2 Dat komt overeen met de micro-ervaring van de auteur. Hij werkte van 1973 tot 1976 voor het Algemeen Bureau voor de Statistiek van Suriname. De jonge medewerkers van dat bureau werkten toen hard en waren erg productief. Ze deden niet onder voor de collega's die hij kreeg toen hij in 1976 bij het Centraal Planbureau in Nederland ging werken.

Vergeleken met Nederland is Curaçao arm, maar vergeleken met de landen in de regio schatrijk. Vanwege die relatieve welvaart is het een zeer interessante vestigingsplaats voor arbeid uit de regio. Vanuit Caraïbisch perspectief heeft het een goed bestuur. Tegelijkertijd kan de toeristische export internationaal concurreren, omdat de lonen voor het lagere personeel niet zoveel boven het Caraïbische niveau liggen, terwijl de productiviteit beter is. Dat op Curaçao en vermoedelijk ook de rest van de Nederlandse Antilliaanse eilanden de arbeidsmarkt aan zowel de onderkant als de bovenkant marktconform is, impliceert echter wel een inkomensverschil tussen rijk en arm dat liefst twee keer zo groot is als in Nederland. Alle reden dus voor een beleid gericht op verdere groei van de economie.³

Dat men op Curaçao nog niet een zo hoge groei als op Aruba heeft geproduceerd kan mede worden toegeschreven aan twee factoren: het nagenoeg wegvallen van de financiële *offshore* inkomsten en het wegvallen van de belastinginkomsten uit Aruba zonder dat men de dubbele bestuurslaag ook op Curaçao liet verdwijnen. De ontwikkelingshulp uit Nederland is, althans qua bestedingseffect, geen factor van betekenis. Dit zullen we nader uitleggen.

De Curaçaose overheid kreeg tot medio jaren tachtig steeds meer inkomsten uit de financiële *offshore*. Dat wil zeggen dat bedrijven hun zetel vestigden op Curaçao vanwege belastingvoordelen voor postbusmaatschappijen. Midden jaren tachtig ging het om circa 400 miljoen Antilliaanse guldens per jaar die als manna uit de hemel viel. Daarna werd het steeds minder, tot 100 miljoen Antilliaanse guldens in het jaar 2000. Bijgevolg waren drastische beperkende maatregelen nodig. Door deze maatregelen zoals de verhoging van de indirecte belastingen en de vermindering van het aantal ambtenaren werd het financieringstekort verlaagd, maar deze noodzakelijke bestedingsbeperking had onvermijdelijk negatieve effecten op de economische groei. Met het Antillyse⁴ model kan men berekenen wat het effect op de economie van Curaçao was van 300 miljoen minder financiële *offshore* opbrengsten in combinatie met een verhoging van de indirecte belastingen van eveneens 300 miljoen Antilliaanse guldens. De hogere indirecte belastingen verslechterden de concurrentiepositie, waardoor de productie daalde en de overheid wat dat betreft minder belastinginkomsten kreeg. Om het gehele financieringstekort te kunnen wegwerken, moeten de indirecte belastingen nog verder stijgen.

³ Over het succes van de Antillen klik via www.micromacroconsultants.com op het Artikel Economieblad Economie NA. Zie ook de Baseline Study Development Aid Antillen op www.micromacroconsultants.com.

⁴ Antillyse is een macro-economische database plus model voor ieder Antilliaans eiland (Curaçao, Bonaire, St. Maarten, St. Eustatius en Saba) apart en voor het totaal van de Antillen. Het staat als shareware op www.micromacroconsultants.com.

In totaal gaat het dan om 420 miljoen meer indirecte belastingen. Dat geeft een verslechtering van de deviezenvoorraad en een reële daling van het BBP van 12 procent.

Door de tekortbeperkende maatregelen is een ramp zoals in Suriname gebeurde voorkomen, maar een negatief effect van 12 procent op het BBP was onvermijdelijk. Verbazingwekkend is dat het BBP per hoofd desondanks reëel toch nog is toegenomen op Curaçao.

Op Curaçao is het te grote overheidsapparaat succesvol afgeslankt. De inkrimping is in feite door Curaçao zelf gefinancierd door de vertrekkers maximaal vier jaar wachtgeld te blijven doorbetalen, gefinancierd uit het salaris dat ze anders zouden hebben ontvangen. Er zijn vrijwel geen gedwongen ontslagen gevallen. Er was hierbij echter wel een belangrijke stok achter de deur: de dreiging dat later ontslag tegen minder gunstige voorwaarden, en wellicht onvrijwillig zou kunnen plaats vinden. Ook in Suriname zou men op eigen kracht het overheidsapparaat kunnen inkrimpen.⁵

Omgerekend per hoofd van de bevolking is de hulp die de Nederlandse Antillen ontvangen erg veel in vergelijking met de ontwikkelingshulp die naar andere landen gaat. Vanuit Nederlands perspectief lijkt die hulp heel belangrijk. Maar aangezien men op de Antillen een hoog BBP per hoofd heeft, is het relatieve belang van de hulp echter beperkt. Met behulp van het Antilliaanse model kan ook het belang van de hulp worden afgetast. Daarmee is berekend dat het wegvallen van de overheidsinvesteringen gefinancierd uit hulp een bestedingseffect op de economie heeft van slechts 1,2 procent. Het bestedingseffect is echter exclusief de duurzame programma effecten van beter onderwijs, betere marktwerking en betere infrastructuur zowel fysiek als bestuurlijk.

De Antillen worden vanuit Nederland vaak als een probleem gezien. Vanuit Caraïbisch perspectief zijn ze echter een succesverhaal. Na een dramatisch verlies aan overheidsinkomsten uit de *offshore* heeft men de tering naar de nering gezet en het ambtenarenapparaat op Curaçao met een derde ingekrompen. Wel is er nog zorg over de hoge schulden van de overheid. De belangrijkste economische sector, toerisme, is de laatste jaren gegroeid. Het inkomen per hoofd is inmiddels zo hoog, dat de Nederlandse Antillen officieel niet meer tot de ontwikkelingslanden worden gerekend.

OMVANG OVERHEIDSAPPARAAT SURINAME

In Tabel 2 staan cijfers over het aantal ambtenaren per hoofd van de bevolking van het jaar 1954 tot heden voor enkele landen. Daaruit blijkt dat in Suriname het aandeel ambtenaren vroeger maar een derde deel was van het huidige aandeel. Ook uit een internationale vergelijking die

⁵ Zie op www.stuceso.org: 'Curaçaose sanering overheid: een idee voor Suriname?'

onderstaande tabel geeft, blijkt dat er in Suriname een derde tot de helft van het aantal landsdienaren kan worden gemist. In een studie van het United Nations Development Programme (UNDP) uit 1974 blijkt dat er toen al 10.000 landsdienaren te veel waren. In Kruijt & Maks (2002 & 2004) wordt een UNDP studie uit 1974 aangehaald, waaruit blijkt dat toen 10.000 van de ongeveer 25.000 landsdienaren overbodig waren. Er zijn er thans meer dan 41.000, dus zo'n 14.000 tot 20.000 teveel.

Tabel 2 Aantal ambtenaren per hoofd van de bevolking in enkele landen 1954-2004

Jaar	1954	1960	1976	1990	1996	2000	2002	2004
Suriname	0,03	0,04	0,09	0,11	0,09	0,09	0,09	0,09
Nederland	0,04	0,04	0,05	0,05	0,04	0,05	0,05	0,05
Indonesia			0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02
Aruba					0,04	0,04	0,04	0,04
Curaçao		0,04			0,07	0,07	0,05	0,05
Eilandsambtenaren Curaçao		0,02			0,033	0,026	0,016	0,016
Kenia			0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02
Ethiopië				0,02	0,02	0,02	0,02	0,02

Tabel 3 Aantal ambtenaren in Suriname in 2004 (x 1000)

onderwijs	13,7
volksgezondheid	4,8
overig	23,0
Totaal	41,5

Bron: Rekenkamer van Suriname, *Jaarverslag 2004*.

De lagere functies worden bij de overheid kennelijk beter betaald dan elders. Lang niet alle overtollige landsdienaren zullen daarom opteren voor een wachtgeldregeling. Hoeveel landsdienaren zouden opteren voor vertrek is moeilijk te voorspellen. Het is afhankelijk van:

- 1 De trekfactor: hoe goed is de wachtgeldregeling?
- 2 De duwfactor: zal men gaan eisen dat de resterende landsdienaren echt acht uur per werkdag moeten werken?
- 3 De huidige vraag naar arbeid in de particuliere sector.
- 4 De extra vraag in de particuliere sector als de belastingen omlaag kunnen dankzij het vertrek van landsdienaren, na afloop van hun wachtgeldjaren.
- 5 Het creëren van banen door landsdienaren die een bedrijf beginnen. De vraag is echter of men moet wachten op zo'n voorspelling. Men kan beginnen met een vrijwillige wachtgeldregeling voor hen wier arbeid misbaar is. Van de achterblijvers kan men eisen dat ze daadwerkelijk acht uur per dag werken. Daardoor zal wel blijken hoeveel landsdienaren zelf

een baan vinden of een bedrijf op zetten. Veel ambtenaren hebben nu al nevenactiviteiten en kunnen van daar uit de sprong maken.

Pas na deze eerste vrijwillige ontslagronde en de daarbij opgedane ervaring kan men een tweede stap zetten en de druk opvoeren. Niet alleen eisen dat de landsdienaren acht uur per dag aanwezig zijn maar ook *value for money* geven. Daartoe dienen prestatie afspraken te worden gemaakt. Ook kan men in tweede ronde de salarissen concurrerend maken met die van het bedrijfsleven. Dat zal veelal inhouden dat het hard werkende deel van het kader meer gaat verdienen, en dat diegenen die weinig presteren minder salaris krijgen.

Door de sanering van het overheidsapparaat zal de loonsom bij de overheid na enkele jaren kunnen dalen, waardoor belastingverlaging mogelijk wordt. Dat is hard nodig om het arbeidsintensieve bedrijfsleven weer winstgevend te maken. Ook mag worden verwacht dat door de sanering het overheidsapparaat beter zal functioneren, want er lopen dan geen mensen meer in de weg die demotiverend werken op de rest van het apparaat. We weten immers dat er naast de nietsnutten ook veel landsdienaren hard werken. Het lijkt een wonder in een dergelijke teleurstellende omgeving, maar ze zijn er (nog) wel.

Naar mijn stellige indruk heeft de druk van donoren om het financieringstekort te laten verdwijnen en daarmee monetaire stabiliteit te bereiken de eerste helft van de jaren negentig averechts gewerkt en het realiseren van monetaire stabiliteit enkele jaren vertraagd. Nu de monetaire stabiliteit is bereikt is het inderdaad zaak om het overheidsapparaat te saneren, en via lastenverlichting het bedrijfsleven de kans te geven om te groeien. Ik vrees dat druk van donoren ook nu weer averechts zou kunnen werken. Het lijkt me dat de kern van het vraagstuk is dat men zich zelf verantwoordelijk moet voelen, ook voor het functioneren van het overheidsapparaat. De Curaçaose ervaring laat zien dat een dergelijke sanering ook zonder donorstun mogelijk is.

ECONOMISCHE ONTWIKKELING IN SURINAME

In deze paragraaf presenteer ik een kwantitatief onderbouwde analyse van de Surinaamse economische ontwikkelingen. Dat is mogelijk dankzij de gedetailleerde 'Micromacrodataset Suriname', een databestand plus een gedetailleerde toelichting van 274 bladzijden. De eerste versie betrof de jaren 1954-1987 en later heb ik die zoveel mogelijk geactualiseerd.⁶

6 Zowel de database als model als de uitgebreide toelichting staan als shareware op www.stuseco.org. Die toelichting is belangrijk, want voor de jaren vóór 1972 bestaan geen officiële Nationale Rekeningen voor Suriname. Deze zijn echter alsnog vervaardigd op basis van het schaarse basismateriaal. Daarbij moest soms worden gewerkt met interpolaties en dat is bij ieder getal met een speciaal teken aangegeven. Verder zijn de berekeningen zeer gedetailleerd toegelicht, althans wat de jaren tot 1987 betreft.

In de periode 1973-1976 was ik als econoom werkzaam bij het ABS, belast met het opzetten van de Nationale Rekeningen in Suriname. Eind jaren tachtig heb ik tijdreeksen voor 1954-1972 gemaakt en er daarbij voor gezorgd dat de cijfers voor oudere jaren zo goed mogelijk aansluiten bij de reeks met de officiële Nationale Rekeningen Cijfers die start met cijfers over het jaar 1972. Het laatste decennium is de kwaliteit van de Nationale Rekeningen van Suriname achteruit gegaan door de lage respons van bedrijven en het gegeven dat er al heel lang geen bedrijventelling meer is gehouden. Bij het gebruik van gegevens van recente jaren is daarom voorzichtigheid geboden. Soms zijn ze evident ongeloofwaardig. In deze bijdrage gaat het echter in belangrijke mate over de analyse van vroegere periodes. De kwaliteit van die cijfers over de jaren 1972 tot 1984 (het begin van de importcontingentering en parallelmarkt) is beter en gedetailleerd gedocumenteerd en die van de jaren 1954-1971 is minder, maar wel goed gedocumenteerd. Dat laatste is belangrijk omdat het voorkomt dat harde conclusies zouden worden gebaseerd op zacht cijfermateriaal. Zo zijn de cijfers over de export (exclusief die van goud) veel harder dan die van de productie van bedrijven, die vermoedelijk exclusief de productie van sommige nieuwe bedrijven is (zie Van Schaaijk 1987; Van Schaaijk & Van der Straaten 1984; SPS 1963).⁷

De periode 1954-1963 is interessant omdat de Surinaamse economie toen in tal van takken groeide. Er was een goed investeringsklimaat. Deze periode kende een arbeidsintensieve ontwikkeling van de economie. Ook de productie van nieuwe producten kwam op gang: bacoven, garnalen, spaanplaat, melk, rum, bier. De rijstproductie verdrievoudigde, de productie van bouwstenen verdubbelde. Het particuliere aandeel in de investeringen was in deze periode hoog, terwijl de overheidsinvesteringen sterk op de direct productieve sfeer waren gericht. De werkgelegenheid in de bedrijven groeide en de werkloosheid bleef op 5 procent staan.⁸ Het jaar 1963 is het laatste jaar waarin in overheidsrapporten prijskostenquoten voor diverse producten werden vermeld.

⁷ Beide artikelen zijn te downloaden van www.stuseco.org. De relatie tussen diverse macromodellen van Suriname is als volgt: het Macmic model uit 1991 is erg complex. Daarom is later het eenvoudiger Mamiabc model gebouwd. Mede op het Mamiabc model zijn gebaseerd het Suryamodel van SPS en het CBMOD van CBvS. Het CBMOD wordt ieder kwartaal door CBvS gebruikt bij maken van het Kwartaalverslag met een raming van de ontwikkeling van kernvariabelen in de resterende kwartalen van het jaar. Het Suryamodel is onlangs gebruikt in *De Ware Tijd* van 3 oktober 2005 voor een berekening van het effect van de verhoging van de benzineprijs (zie www.dwtonline.com onder Focus 'Effecten van enkele beleidsmaatregelen' door Imro San. Het Mamiabc model is door VSB (Rishma Radjic) ontwikkeld begin oktober 2005 voor de 'Analyse van de olieprijsstijging op het bedrijfsleven en de Surinaamse economie'.

⁸ Aan Mamiabc is Tabel 4 met kerngegevens ontleend. Op basis daarvan geven we hier een zeer beknopte schets van de economische ontwikkeling.

Tabel 4 Kerngegevens Suriname 1954-2015, gemiddelden per jaar

periode							MJP75A	MJPB				
	55/63	64/67	68/75	76/84	85/95	96/03	75/84	75/90	04/15	04/15		
naam							raming	raming	scenario	verschil	ref. scenario	
<i>volume % mutatie</i>												
volume particuliere consumptie	4	16	2	2	-11	7			4	2,5	2	
volume overheidsconsumptie	2	4	5	4	-6	8			0	0,0	0	
uitvoervolumemutatie	3	17	3	-2	0	0			6	3,7	2	
invoervolumemutatie	8	13	2	-2	-3	-11			4	2,8	2	
investeringen totaal	9	3	3	-11	10	1	18	10	4	3,2	1	
investeringen bedrijven	6	1	3	-14	3	18			5	3,3	1	
investeringen overheid	21	10	1	-4	16	-23			0	0,4	0	
volumemutatie toegevoegde waarde bedrijven	3	13	4	-1	-7	11			4	2,8	2	
arbeidsproductiviteit	-3	12	4	0	-2	11	6	4	1	0,7	0	
<i>quoten (ratio's)</i>												
complement directe belastingdruk	0,96	0,96	0,96	0,95	0,95	0,94			0,94	0,0	1	
indirecte belastingdruk	9	9	12	15	7	12			9	-7,1	16	
<i>% mutaties</i>												
uitvoerprijs	2	3	9	5	68	12			3	0,0	3	
consumtieprijs	2	3	5	9	70	29			3	-0,5	3	
invoerprijs	0	2	11	7	72	28			3	0,0	3	
loonvoet bedrijven	0	8	13	14	56	36			5	1,0	4	
reële groei BBP	3	12	4	0	-5	10	10	7	3	1,9	1	
reële groei BBP per hoofd	1	9	4	-1	-5	9	6	4	1	1,9	-1	
arbeidsplaatsen totaal	6	2	1	0	-3	0	5	4	1	-0,1	1	
arbeidsplaatsen bedrijven	6	1	0	-1	-5	0			3	1,9	1	
arbeidsplaatsen overheid	6	7	6	3	0	1			3	-3,4	0	
bevolking	2	3	0	0	1	1	4	4	2	0,0	2	
loon koopkracht	4	8	6	4	-13	9			4	2,1	2	
<i>quotes</i>												
werkloosheidspercentage	3	5	7	8	15	14			13	-2,7	16	
koers St/\$ parallelmarkt	0	0	0	0	78	1596			3150	0,0	3150	
aantal maanden invoer gedekt	44	20	12	6	2	8			13	-4,1	17	
<i>in % BBP</i>												
financieringstekort	2	1	-1	5	16	8			4	-0,3	4	
deviezenvoorraad	183	100	51	29	13	22			30	-3,7	34	
Nederlandse hulp	6	6	6	8	3	4			1	0,0	1	
loonsom overheid in % BBP	11	13	13	16	16	13			11	-3,7	15	
<i>aandelen in BBP in %</i>												
consumptie gezinnen	53	53	53	58	89	55			53	1,8	51	
consumptie overheid	22	20	19	26	27	29			25	-4,9	30	
investeringen bedrijven	24	34	18	15	16	22			24	3,0	21	
investeringen overheid	6	6	6	9	7	7			1	0,0	2	
investeringen totaal	30	40	24	24	22	29	33	25	25	2,9	22	
export	48	48	60	55	55	33			27	4,2	23	
import	53	61	56	63	94	46			31	4,1	27	

 Bron: Mamiabc, zie www.stuseco.org

Deze periode heeft echter niet model gestaan voor de grootse ontwikkelingsplannen die in 1975 werden gemaakt. Bij die plannen keek men naar de periode 1963-1967 toen de Brokopondo-*push* plaatsvond. Het Brokopondostuwmeer werd aangelegd en leverde de energie voor de aluinaardefabriek in Paranam. Dit zeer succesvolle project is vooral met particulier kapitaal gefinancierd. Nederland is vaak verweten geen bijdrage te hebben willen leveren. Behalve voordelen had deze push ook nadelen. De hoge lonen in de bauxietsector werkten door in de rest van de economie die echter minder rendabel was dan de bauxietsector en die last niet kon dragen. Achteraf bezien was het beter geweest als men de belastingen op die winstgevende sector had opgeschroefd teneinde te hoge lonen te voorkomen. Dat geld had men dan kunnen gebruiken om de loonbelasting te verlagen, zodat hogere koopkracht bij lage loonkosten zou zijn gerealiseerd. Dat was beter geweest voor de ontwikkeling van de arbeidsintensieve sectoren.

In de jaren 1968-1975 kende Suriname een redelijke economische groei, maar op het eind verslechterde het particuliere investeringsklimaat en stagneerde de werkgelegenheid in de marktsector. De onafhankelijkheid leidde tot een massale migratie naar Nederland.

In de periode 1976-1984 was er enorm veel ontwikkelingsgeld beschikbaar en daarbovenop nog eens de meeropbrengsten uit de bauxiet. De bauxietprijzen stegen in 1974 met liefst 44 procent. Er is veel overheidsgeld gestoken in megaprojecten zoals het West-Suriname project, zonder dat men zich er eerst van had vergewist of er privaat rendabele investeringen zouden volgen. Suriname ging lijden aan de *Dutch disease*. Door de enorme bestedingsimpuls raakte de economie verhit en stegen de loonkosten, waardoor er onvoldoende rendabele bedrijfsinvesteringen waren. Begin jaren tachtig werd de top in de besteding van de ontwikkelingshulp bereikt. Om politieke oorzaken moest die hulp eind 1982 worden opgeschort, terwijl in diezelfde periode de aluinaarde prijzen daalden. Door in te teren op de deviezenreserves werd de daling van de ontwikkelingsuitgaven aanvankelijk beperkt, maar in april 1984 was die deviezenvoorraad uitgeput. Toen pas werd voor iedereen duidelijk hoe afhankelijk Suriname was van hulp en bauxietwinsten. De niet productieve aanwending van beide deviezenbronnen heeft tijdelijk een hoog bestedingsniveau mogelijk gemaakt, voor de prijs van een duurzame verzwakking van de economie.

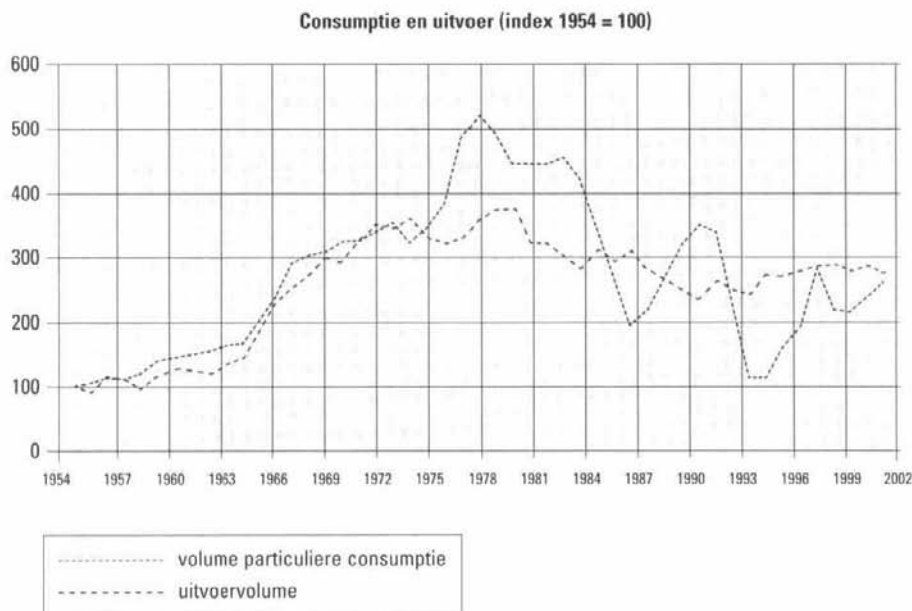
RAMING EN REALISATIE

Tabel 4 met kerngegevens maakt het mogelijk een vergelijking te maken tussen de ramingen in het MOP uit 1975 en de realisaties. Het MOP 1975 kent overigens twee plannen en twee ramingen, een 'Surinaams' voor de periode 1974-1985 en een 'Nederlands' voor 1974-1990. Zie de kolom MJP75A, respectievelijk MJPB. Die ver-

gelijking laat een dramatisch verschil tussen ramingen en realisaties zien. In deze periode met omvangrijke hulp en meeropbrengsten uit de bauxiet kende aanvankelijk schijn groei, die echter later instortte. Per saldo was het BBP per hoofd in 1984 gelijk aan dat in 1974.

Ondanks de onnauwkeurigheidsmarges die bij de cijfers in acht moeten worden genomen, lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat het ontwikkelingsbeleid mislukt was. 'Een definitief oordeel kan pas worden geveld op basis van een integrale evaluatie van alle projecten in macro-economisch perspectief', oordeelden Van der Straaten en ik al in een artikel in *Economisch Statistische Berichten* in 1984. Aangezien we nu ook beschikken over de gegevens van na 1984, kunnen we de periode nu nog beter in perspectief plaatsen. Tabel 4 met kerngegevens bevat gemiddelden per periode. Grafiek 2 toont de ontwikkeling in constante prijzen van export en consumptie.

Grafiek 2 Indices volume export en consumptie 1954-2002

De besteding van de gelden uit de ontwikkelingshulp en de omvangrijke meeropbrengsten uit de bauxiet leidde tot groei van de consumptie en invoer. De export was in de jaren zestig, zoals gezegd, sterk gestegen. Uit de indexcijfers voor het volume van de particuliere consumptie en export blijkt dat de export in de jaren zeventig nauwelijks groeide. De productie van bedrijven nam tijdelijk toe, maar die groei kwam louter van de productie voor de binnenlandse bestedingen.

De besteding van de ontwikkelingsgelden en de bauxietopbrengsten leidden daardoor niet tot structurele verhoging van de arbeidsproductiviteit en omdat de lonen wel stegen, was er geen verbetering van de rendementen. (De afzetprijs ten opzichte van de kosten per eenheid product.) Na het wegvallen van de hulp en de meeropbrengsten teerde men begin jaren tachtig eerst nog in op de deviezenvoorraad. Toen die in april 1984 op was, moesten de overheidsbestedingen reëel omlaag. Dat leidde tot minder inkomen in het land en daling van de reële consumptie. Bijgevolg zakte de productie van bedrijven. Grafiek 2 toont in de jaren 1976, 1977 en 1978 een spectaculaire groei van de particuliere consumptie, en van 1984 tot 1987 een forse daling. De *ups* en *downs* in de daarop volgende jaren kunnen mede het gevolg zijn van statistische onnauwkeurigheden, voortvloeiende uit de meervoudige koersen. Gemiddeld genomen lag het reële consumptieniveau in de jaren negentig op een wat lager niveau dan eind jaren zestig.

Achteraf kunnen we zien dat de besteding van de aanzienlijke deviezeninkomsten uit hulp en meeropbrengsten in de jaren zeventig niet hebben geleid tot exportgroei, maar slechts tot een tijdelijke verhoging van de overheidsbestedingen en de particuliere consumptie. Cruciaal voor economische groei in een klein land is de verhoging van de export. Dat kan alleen als de exportproductie rendabel is. Voor het groeiscenario dat verderop in deze bijdrage zal worden besproken, wordt daarom een analyse per exportproduct aanbevolen, met daaraan behalve productspecifieke micro-informatie zoals prijs en productiekosten, ook macrogegevens zoals loonontwikkeling, arbeidsproductiviteit, importintensiteit, belastingen en rente.

In plaats van het gigantische financieringstekort van de overheid te dichten, begon men in 1984 met importcontingentering. Bijgevolg ontstond een parallelle marktcoers voor de Surinaamse gulden. Druk van buitenaf om het financieringstekort te laten verdwijnen werkte averechts: het leek wel alsof men dacht dat dit een probleem van de donoren was. Pas in mei 1995 werd monetaire stabiliteit bereikt. In dit artikel ontbreekt de ruimte om ook de periode 1984-1995 te beschrijven.

Na het bereiken van monetaire stabiliteit trad herstel in. Eind jaren negentig koos de regering-Wijdenbosch voor het opnieuw opstarten van monetaire financiering. Bijgevolg ontstond er weer monetaire instabiliteit en een beroerd investeringsklimaat. In 2001 zorgde Venetiaan II voor monetaire stabiliteit. Op economisch gebied is er ook stabiliteit in de zin dat de productie niet meer zakt en hier en daar zelfs stijgt. Bovendien is de aluinaarde prijs verhoogd, hetgeen zeer gunstig is voor de deviezenpositie.

Ideeën voor toekomstige duurzame groei kunnen worden gezocht in de bedrijfseconomische oriëntatie van de jaren 1954-1963 en 1963-1967, terwijl omvangrijke hulp en deviezeninkomsten uit de bauxietsector per saldo niet positief hoeven te zijn voor het bereiken van duurzame groei.

Cruciaal voor de ontwikkeling van Suriname lijkt niet de buitenlandse hulp, maar een bedrijfseconomische oriëntatie met een overheidsbeleid dat groeicondities schept voor de particuliere sector.

DE INSTITUTIONELE KANT VAN DE ONTWIKKELINGSSAMENWERKING

In 1981 concludeerde ik al dat bij omvangrijke hulp de besluitvorming het meest effectief in Surinaamse handen kan worden gelegd (Van Schaijk 1981). Twee randvoorwaarden hiervoor zijn democratie en het gebruik voor ontwikkelingsdoeleinden. Procedureel kan een afstandelijker rol van de donorvorm worden gegeven door begrotingssteun, wat wil zeggen dat het geld via het gewone begrotingskanaal wordt geleid, net zoals andere inkomsten van de overheid. Hierdoor wordt ook de effectiviteit bevorderd. Momenteel is er in Nederland onder deskundigen meer steun voor een dergelijk idee. In het eindrapport van de IBO-werkgroep: *Effectiviteit en coherentie van de ontwikkelingssamenwerking*⁹ wordt ervoor gepleit alle projecthulp om te zetten in begrotingshulp. Dan geeft men de hulp via de instantie die het Surinaamse volk vertegenwoordigt: het Surinaamse parlement. Deze conclusie van deskundigen is nog niet overgenomen door de politiek, maar de sectorale benadering kan een stap zijn in die richting.

Begrotingshulp vereist behalve het bestaan van democratie ook vertrouwen in het ontwikkelingsbeleid van de regering van het ontvangende land. Zo zouden de Nederlandse en Surinaamse staat bijvoorbeeld kunnen afspreken dat de Surinaamse staat het geld zodanig zal gebruiken dat het aantal arbeidsplaatsen in de productieve sector – met

⁹ Zie www.minbuza.nl. IBO staat voor Interdepartementaal Beleidsonderzoek.

als praktische indicator de bestaande statistiek van het aantal arbeidsplaatsen in bedrijven met meer dan tien werknemers – met minimaal x procent zal stijgen. Is na enkele jaren die groei van x procent niet gerealiseerd, dan kan dat reden zijn om de hulprelatie te verminderen of te stoppen. In deze moderne vorm van ontwikkelingssamenwerking stelt het ontvangende land een realistisch groeiscenario op. Zo'n moderne ontwikkelingssamenwerking is natuurlijk ook tussen Nederland en Suriname mogelijk. Bij begrotingssteun is er in principe minder bemoeienis van de donor, een bemoeienis die in het verleden contraproductief is gebleken. Door verder voor de toekomst geen bedrag af te spreken wordt voorkomen dat men aan elkaar vast zit.

Overigens is de hulprelatie al veel ouder dan vijftig jaar. In de 'Micromacrodataset Suriname'¹⁰ staan ook gegevens vanaf 1867 over de Nederlandse hulp aan Suriname. Dat heette vroeger subsidie en werd verstrekt via de gewone begrotingskanalen. In feite werd de hulp in ongeveer een eeuw (van 1867 tot 1955) al gegeven in de vorm die in 1980 door ons en thans door de IBO-werkgroep onder de aandacht is gebracht. Deze subsidie was ook vroeger zeer aanzienlijk en beliep tussen de tien en veertig procent van de overheidsuitgaven. De afgelopen 138 jaar bedroeg de Nederlandse hulp gemiddeld 19 procent van de overheidsuitgaven van Suriname. Het fenomeen van hulp van de Nederlandse staat aan de Surinaamse staat is omvangrijk en langdurig geweest.

Voor de onafhankelijkheid was afgesproken dat Nederland – vanwege een bijzondere medeverantwoordelijkheid die Nederland tot de dag van de onafhankelijkheid had – een ontwikkelingsverdrag met Suriname zou sluiten. Dat verdrag is er in 1975 gekomen en daarmee eindigde de Nederlandse medeverantwoordelijkheid. Voor Nederland resteerde slechts de verplichting zijn verdragsafspraken na te komen. In het Ontwikkelingssamenwerkingsverdrag wordt dan ook nergens gesproken van verantwoordelijkheid, behoudens in het bijbehorende protocol over de procedure regels, waarin is afgesproken dat de Surinaamse regering verantwoordelijk is voor het uitvoeren van de projecten.

In de praktijk moesten velen wennen aan de nieuwe situatie en velen dachten Nederland nog een medeverantwoordelijkheid toe. Van Nederlandse zijde werd daarbij verantwoordelijkheid geïnterpreteerd als grondslag voor bemoeienis (de Koning regeert, maar de ministers zijn verantwoordelijk). Van Surinaamse zijde werd verantwoordelijkheid geïnterpreteerd als basis voor eeuwige hulp (verantwoordelijkheid in de zin van schuld). De onduidelijkheid over verantwoordelijkheid heeft twee gevolgen gehad. Ten eerste verzichte het de relatie tussen Nederland en Suriname. Ten tweede leidde het niet tot een beleid

¹⁰ Zie www.stuseco.org.

dat vertrouwt op eigen kunnen. Het is verheugend dat Nederlandse regering in de beleidsnotitie *Een rijke relatie*¹¹ in juni 2004 helderheid heeft geschapen over de Nederlandse visie. Heel belangrijk is dat in die notitie de verantwoordelijkheid van Suriname wordt onderstreept. Er staat: 'De invoering van de sectorale benadering als leidend principe en de nadruk op de eigen Surinaamse verantwoordelijkheid vormde qua benadering een grote verandering'. Verder wordt erin opgemerkt dat: 'Het uitgangspunt van Nederland in de relatie met Suriname is de eigen verantwoordelijkheid. Suriname is een soevereine staat, bijna dertig jaar onafhankelijk, en draagt zelf verantwoordelijkheid voor zijn ontwikkeling'.

Wie geïnteresseerd is in een effectief ontwikkelingsbeleid voor Suriname, lijkt de oplossing dus buiten de ontwikkelingssamenwerking te moeten zoeken. Daarom richten we in de rest van deze bijdrage het zoeklicht op de vraag hoe door een goed macrobeleid de groei van de private sector op microniveau zou kunnen worden bevorderd. Daarbij nemen we als voorbeeld de rijstsector.

CASESTUDY: RIJST

De ontwikkeling van de rijstproductie blijkt te kunnen worden verklaard op basis van de prijskostenquote. Als de opbrengstprijs groter is dan de som van variabele en vaste kosten, dan is investeren in uitbreiding van het areaal aantrekkelijk. Is de opbrengstprijs slechts genoeg om de variabele kosten goed te maken, dan is er stagnatie en daalt de opbrengstprijs tot de variabele kosten. Dan wordt het areaal ingekrompen. De prijskostenquote wordt bepaald door de volgende variabelen:

Op macroniveau:

- 1 De groei van de arbeidsproductiviteit,
- 2 De loonstijging,
- 3 De invoerprijsontwikkeling,
- 4 De invoerprijsontwikkeling in S_f , na correctie voor koersveranderingen,
- 5 De rentestand, en
- 6 De drukverandering van de indirecte belastingen.

Op microniveau:

- 7 De ontwikkeling van ton per hectare,
- 8 De discrepantie tussen micro en macro economische ontwikkelingen, en
- 9 De ontwikkeling van de rijstprijis.

¹¹ Zie p. 186 ff. van *Een macro model van een micro economie*, www.stuseco.org.

Deze variabelen tezamen wijzen op een te lage rentabiliteit. Bijgevolg stagneert de rijstproductie. Er is daarom gezocht naar een pakket maatregelen dat leidt tot herstel van de rentabiliteit en daarmee tot herstel van de rijstsector. Voorbeeld van een pakket ter herstel van de rentabiliteit in de rijstsector:

Op macroniveau:

- 1 Als het overheidsapparaat wordt gesaneerd (een derde van de ambtenaren is overbodig) kan de belastingdruk omlaag, bijvoorbeeld vier jaar lang 1 procentpunt per jaar,
- 2 Bij een stabiel macro-economisch beleid kan de arbeidsproductiviteit in het algemeen extra stijgen, bijvoorbeeld 1 procentpunt extra per jaar, en
- 3 Bij een stabiel macro beleid zal de rente zakken.

Op microniveau:

- 4 In Guyana was de rijstproductie per hectare altijd lager dan in Suriname, maar de laatste jaren is dat veranderd en nu is het daar 20 procent hoger dan in Suriname. Deskundigen achten een toename van de productie per hectare van 4,3 procent naar 5,9 procent mogelijk. We veronderstellen dat het mogelijk is de productie per hectare 3 procent per jaar extra te laten groeien gedurende vier jaar. Een deel van het geld dat op den duur wordt verdiend door inkrimping overheidsapparaat kan worden gebruikt voor herstel van de infrastructuur in de rijstsector, en
- 5 We veronderstellen dat de rijstexportprijs niet 2 procent per jaar achter blijft, maar gelijk op gaat met de internationale inflatie.

Onder deze veronderstellingen stijgt de prijskostenquote voor rijst en kan de productie van rijst stijgen, waardoor na tien jaar de productie weer op het peil van 300.000 ton komt. Dat is dan iets boven het niveau van het topjaar 1984.

Een cruciale veronderstelling is de drukverlaging indirecte belastingen. Dat kan gemakkelijk binnen enkele jaren worden gerealiseerd zonder financieringstekort door het inkrimpen van het overheidsapparaat met een derde. Momenteel is de loonsom van de overheid gelijk aan ongeveer 15 procent van het BBP. Dat kan, zoals eerder uiteengezet, gemakkelijk een derde minder. Merk op dat een vermindering van de loonsom overheid met 5 procent van BBP een bedrag betreft ter grootte van de ontwikkelingshulp gemiddeld over de afgelopen decennia.

BEDRIJFSECONOMISCH GEORIËNTEERD SCENARIO¹²

In de vorige paragraaf werkten we van macro- naar microniveau. Daarin tastten we af hoe macroveranderingen in bijvoorbeeld belas-

¹² Ministerie van Buitenlandse Zaken 2004 en Kruijt & Mak 2004.

tingdruk, lonen, arbeidsproductiviteit via de prijskostenquotes doorwerken in de productiegroei van de rijst. Omgekeerd van micro- naar macroniveau kan de productiegroei in de rijstsector gevolgen hebben voor de economie als geheel: meer winst, meer belasting inkomsten, meer export en meer deviezen, meer werkgelegenheid. Deze effecten kunnen met een macromodel worden gesimuleerd. Dat kan simultaan in het 'Macmic model', hoewel dat in de praktijk lastig blijkt uit te leggen. Het kan echter ook stapsgewijs door de berekeningen voor de rijstsector (zie vorige paragraaf) toe te passen op de bauxiet- of de goudsector. Vervolgens kan men de uitkomsten van die microberekeningen, zoals de groei van de productie van rijst of aluinaarde invoeren in een macromodel als 'Mamiabc' en vervolgens de effecten op de macro-economie onderzoeken. Dat heeft op zijn beurt weer gevolgen voor de belastingdruk en andere grootheden die van invloed zijn op de prijskostenquotes voor rijst of aluinaarde. Dus dient een tweede ronde van berekeningen op microgebied te worden gemaakt. Daarna volgt weer een macroronde. Na enkele rondes kan men aldus tot een uitgebalanceerd scenario komen.¹³

We veronderstellen dat het macrobeleid voor groei in de rijstsector, ook leidt tot groei van de overige exportsectoren. Voorlopig veronderstellen we dat de andere exportsectoren even hard groeien. We voeren die extra groei van de export in Mamiabc in, en veronderstellen dat de overheid de extra inkomsten die ze verkrijgt niet gebruikt om het aantal ambtenaren weer uit te breiden, maar voor verlaging van de belastingen. Dan is koopkrachtverbetering mogelijk zonder dat de loonkosten stijgen. In concreto is het volgende pakket doorgerekend:

- 1 Arbeidsplaatsen overheid in 2007: min 33 procent,
- 2 Indirecte belastingen kunnen dan omlaag met 210 mln SRD,
- 3 Exportgroei met 7,5 procent (= gemiddelde van 1954-1967) (regel 131 in Mamiabc),

13 Door zo'n stap voor stap procedure is de wisselwerking tussen macro en micro gemakkelijker aan niet specialisten uit te leggen. Een model is niet meer dan een hulpmiddel voor de specialist. Na afloop van hun exercities moeten die specialisten hun analyse ook kunnen vertellen, waarbij het model niet verder komt dan een voetnoot. Zie de analyses (mede gebaseerd op '50 jaar economische ontwikkeling van Suriname, een kwantitatieve macro en bedrijfseconomische benadering', lezing Cedla, Universiteit van Amsterdam, 24 mei 2004. Zie op www.stuseco.org.) die de SPS al meer dan tien jaar geleden maakte. Daarin komt het gebruikte model niet veel verder dan een voetnoot: de econometrie is niet meer dan een bescheiden, maar voor de technici wel handig hulpmiddel. Over de assumpties, de lijn van redeneren, en dus de uitkomsten, kan en moet worden gerapporteerd zonder het model te noemen. Het model is dus niet veel meer dan een raamwerk om de data en vermoedelijke samenhangen te ordenen. Het maken van een groeiscenario is dus een zaak waarbij de expertise van vele Surinaamse deskundigen, ook andere dan macro-economische, nodig is. Dat valt buiten het kader van deze bijdrage. Hier rapporteren we slechts de resultaten van enkele modelmatige exercities, niet als bewijs, maar ter illustratie en inspiratie voor nog te ontwikkelen beleidscenario's.

- 4 De investeringen stijgen met 3 procent de toename van de export (we veronderstellen dus een marginale kapitaalcoëfficiënt van 3, het gemiddelde van 1954-1967),
- 5 De invoerrechten dalen met 100 miljoen SDR in 2007 e.v.,
- 6 De loonvoet stijgt 2 procent extra per jaar. (We veronderstellen dat de lonen in de kapitaalintensieve sectoren niet abnormaal veel stijgen: als in die sectoren teveel winst wordt gemaakt is het beter dat de overheid winstbelasting binnenhaalt en die gebruikt voor algemene lastenverlichting).

Resultaat, zie de kolommen rechts in Tabel 4:

- De productie van bedrijven stijgt reëel 4 procent per jaar (3 procent meer dan in referentiepad),
- Het werkloosheidspercentage daalt 3 procentpunt, en
- De deviezenvoorraad daalt, maar blijft positief. Als de particuliere investeringen in de exportsector deels door het buitenland worden gefinancierd, kan de deviezenvoorraad op peil blijven.

Merk op dat in dit scenario de ontwikkelingshulp geen rol speelt.

AANZET TOT EEN ESSED+ SCENARIO

In het voorgaande scenario is nog geen rekening gehouden met de mogelijkheid van extra groei in de exploitatie van natuurlijke hulpbronnen zoals bauxiet, goud en olie. Dat was de droom van de vooraanstaande planexpert in de jaren zeventig Frank Essed. Die droom is tot heden geen werkelijkheid geworden. Er zijn echter tekenen dat er in West-Suriname bauxiet zal worden gewonnen: een herhaling van de Brokopondo-push uit 1963-1967. Op dit moment zijn namelijk de vooruitzichten van de bauxietsector gunstig.

In een Essed+ scenario veronderstellen we dat er in deze sectoren extra groei komt en dat er in een later stadium dankzij de omvangrijke lastenverlichting (zie verder) ook groei van nieuwe producten komt, waardoor de export met gemiddeld 10 procent per jaar stijgt. Daarbij veronderstellen we dezelfde investeringsquote als in de jaren zestig: 29 procent van BBP, in de natuurlijke hulpbronnen voornamelijk gefinancierd met buitenlands kapitaal. Verder veronderstellen we dat de overheid haar extra inkomsten benut voor belastingverlaging. Het blijkt dat de loon- en inkomstenbelasting in enkele stappen kan worden verlaagd en uiteindelijk zelfs afgeschaft. Ook andere belastingen kunnen drastisch worden verminderd. De belangrijkste overgebleven inkomstenbron van de overheid is dan de winstbelasting, die vooral bij de exploitatie van natuurlijke hulpbronnen veel oplevert. Door die lastenverlichting worden de arbeidsintensieve sectoren rendabel, terwijl door een inkrimpande overheid de groei van het arbeidsaanbod zich richt op het bedrijfsleven. Deze enorme groei van de werkgelegenheid, de werkloosheid verdwijnt nagenoeg, is mogelijk omdat is verondersteld

dat de vakbonden genoeg nemen met een stijging van de reële lonen per werknemer van 2 procent per jaar. De winst voor de vakbonden zit meer in de groei van het aantal productieve arbeidsplaatsen.

Het Essed+ scenario wordt momenteel (januari 2006) verder ontwikkeld door Surinaamse deskundigen. Twee economen van het Surinaamse Planbureau (SPS) en een van de Vereniging Surinaams Bedrijfsleven (VSB) hebben op 6 januari op verzoek van de minister van Planning en Ontwikkelingssamenwerking (PLOS) voor heel zijn staf een presentatie gegeven van zowel een '0 scenario' (gebaseerd op de gemiddelde groei van 0 procent per jaar gedurende de afgelopen 30 jaar) en een 'exportgroei scenario van 10 procent' (gelijk aan de gemiddelde exportgroei in de jaren 1954-1967). De macrobenadering heeft haar beperkingen. Het is niet meer dan een integratiekader om de micro-expertise in op te vangen. Daarbij valt in het bijzonder te denken aan de expertise van deskundigen in het Surinaamse bedrijfsleven voor bauxiet, olie, goud, rijst en andere, ook nieuwe producten. Het gaat om experts uit de bedrijven, de leden van VSB en de Associatie van Surinaamse Fabrikanten (ASFA), maar ook de vakbonden. Voorts spelen experts op het gebied van belastingen, monetair beleid en planning een rol. Een actieve, initiërende rol van het georganiseerde bedrijfsleven is onmisbaar voor het formuleren van een bedrijfseconomisch georiënteerd groeibeleid. Uiteraard dienen ook overheidsinstanties als ministeries, in het bijzonder PLOS met SPS en het Algemeen Bureau voor de Statistiek (ABS) een belangrijke rol te vervullen. De vele, uiteenlopende visies van diverse maatschappelijke instituties dienen uiteindelijk te worden samengesmeed tot een nationaal uitvoerbaar beleid. Het formuleren van consistente scenario's kan daaraan vooraf gaan. De resultaten kunnen worden benut in het nieuwe Meerjaren Ontwikkelingsplan (MOP) 2006-2010 waaraan nu wordt gewerkt. In dat kader zullen twee economen van SPS en de economen van VSB in de loop van februari 2006 een 'basisgroei scenario' opstellen plus een twintigtal varianten maken. Die varianten kunnen dan later worden gecombineerd tot beleidspakketten. De SPS heeft in de eerste helft jaren van de jaren negentig (onder meer in 1993 met het MOP 1994-1998) laten zien hoe scenario-analyses kunnen helpen bij het formuleren van een deugdelijk beleid. In die periode moest alle energie worden gestoken in het bereiken van macro-economische en monetaire stabiliteit. In mei 1995 werd die stabiliteit bereikt. Momenteel wordt die analytische energie gerevitaliseerd mede met behulp van het Surinaamse bedrijfsleven, nu gericht op de realisatie van forse duurzame economische groei, met als gevolg welvaartsstijging voor de massa van de bevolking.

CONCLUSIES

Het ontwikkelingsbeleid van de afgelopen dertig jaar was sterk gericht op de overheid en het inzetten van ontwikkelingshulp. Pogingen van Nederlandse zijde om het ontwikkelingsbeleid meer op groei te richten

werkten averechts. In vroegere periodes kende Suriname echter wel groei, bijvoorbeeld in de jaren 1954-1963 toen nog in bedrijfseconomische termen werd gedacht. Ook in de periode 1963-1967 was er forse groei dankzij enorme private investeringen in de bauxietsector.

Het lijkt daarom verstandig in een toekomstscenario twee zaken te combineren: een beleid gericht op rendabele private investeringen in zowel de arbeidsintensieve private bedrijfstakken, als in de bauxiet-, olie- en goudsector, die minder arbeidsintensief zijn. Groei in zowel de arbeidsintensieve als niet-arbeidsintensieve sectoren tegelijk is mogelijk als in de sterke sectoren de overwinsten niet worden afgeroomd door hoge lonen in die sectoren, maar door winstbelasting die wordt gebruikt om de overige belastingen drastisch te verlagen. Rendabele prijskostenquoten kunnen worden gerealiseerd door goed macrobeleid: drastische inkrimping van het overheidsapparaat waardoor belastingvermindering mogelijk wordt met name voor de bedrijven. Door de groei stijgt de productieve werkgelegenheid en daarmee de koopkracht voor hen die een baan vinden. Na de groeifase kunnen de extra overheidsinkomsten worden benut voor verlaging van de loonbelasting, waardoor ook koopkrachtverbetering mogelijk wordt voor diegenen die al een baan hebben. Met behulp van macro- en micro-expertise in Suriname kan men in Suriname groeiscenario's samenstellen. Macromodellen zoals het Suryamodel van de SPS, CBMOD van CBvS en Mamiabc van de Stuseco kunnen daarbij een nuttig, maar bescheiden hulpmiddel zijn. De Nederlandse regering heeft met zijn beleidsnotitie *Een rijke relatie* (2004) aangegeven wat van de Nederlandse staat kan worden verwacht: vriendschap en geen geld. Die helderheid is een belangrijke stap voorwaarts, want Suriname hoeft niet meer te rekenen op Nederland. De conclusie van dit artikel kan dus zijn dat duurzame economische groei in Suriname mogelijk lijkt op basis van de combinatie van een goed macro- en microbeleid. Bij voortduren van de huidige hoge prijzen voor Suriname's natuurlijke hulpbronnen (aluinaarde, olie, goud) is een optimistisch scenario realistisch, mits – anders dan in de afgelopen dertig jaar – de deviezeninkomsten niet worden benut om de overheidsbestedingen te verhogen, maar om de lastendruk op de arbeidsintensieve sectoren drastisch te verlichten.

LITERATUUR

Kruijt, D. & M. Maks, 2002

'De armoede in Suriname, 1980-2000.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis* 21 (2): 243-260.

Kruijt, D. & M. Maks, 2003

Een belaste relatie; 25 jaar ontwikkelingssamenwerking Nederland-Suriname, 1975-2000. Den Haag/Paramaribo: Ministerie van Buitenlandse Zaken/Ministerie van Planning en Ontwikkelingssamenwerking, 2 delen.

Ministerie van Buitenlandse Zaken Nederland, 2004

'Een rijke relatie; Suriname en Nederland, heden en toekomst; Beleidsnotitie Suriname.' Den Haag: De Nederlandse regering.

Raamwerk Integraal Opbouwplan, 1963

'Raamwerk Integraal Opbouwplan Suriname 1963-1972.' Paramaribo: Stichting Planbureau Suriname.

Schaaijk, M. van, 1981

'Suriname ontwikkelingshulp en democratie.' Paramaribo: Bond van Ontwikkelings Werkers (BOW). Zie: www.stuseco.org

Schaaijk, M. van, 1987

'Suriname's Dutch Disease.' *Economisch Statistische Berichten*, 24 juni.

Schaaijk, M. van & J. van der Straaten, 1984

'Suriname's economie en de ontwikkelingssamenwerking Nederland-Suriname.' *Economisch Statistische Berichten*, 7 november.

Dr. Marein van Schaijk is voorzitter van de Stichting ter Bevordering van de Studie van de Surinaamse Economie (STUSECO). Na zijn vertrek in 1976 uit Suriname verzorgde hij in zijn vrije tijd trainingen voor economen in Suriname en analyseerde hij regelmatig de stand van zaken van de Surinaamse economie. Hij is verder oprichter en directeur van Micromacro Consultants (MMC), een onafhankelijk bureau dat al jaren werkt op het terrein van macromodellen in Indonesië, Kenia, Ethiopië, Nederland en de Nederlandse Antillen en Aruba. Zie voor verdere informatie de websites: www.micromacroconsultants.com en www.stuseco.org.

■ H.U.E. Thoden van Velzen

De rol van de goden bij de Binnenlandse Oorlog

Er is veel geschreven over de gevechten tussen het Junglecommando en het Nationaal Leger in de jaren 1986-1992, een periode die men meestal de 'Binnenlandse Oorlog' noemt (Hoogbergen & Polimé 2002; Hoogbergen & Kruijt 2005; Polimé & Thoden van Velzen 1988; Scholtens 1994; Thoden van Velzen 1988; Volker 1998; De Vries 2005). Ook het onderwerp 'schendingen van mensenrechten' kreeg veel aandacht (Alert 1988; Amnesty International 1987; Price 1995). Veel minder is bekend over de verhouding tussen opstandelingen en hun achterban. Evenmin hebben de reacties van de guerrilla's, die vaak uitdrukking vonden in religieuze voorstellingen en ritueel, aandacht gekregen. Ik heb er eerder over geschreven (Thoden van Velzen 1994; Thoden van Velzen & Van Wetering 2004). Hier wil ik volstaan met enkele voorbeelden van pogingen van het Junglecommando om de goden in hun kamp te krijgen. Een dergelijk focus mag dan voor Suriname ongewoon zijn, voor Afrikanisten is dat niet het geval: de relatie tussen religieuze specialisten en guerrilla's heeft daar vaak aandacht gekregen (Behrend 1999; Lan 1985).

WAT VOORAF GING

Vanaf 1984 overvielen kleine groepjes Marrons in het oostelijk kustgebied militaire transporten en overheidsinstellingen; in Moengo waren ze ook verantwoordelijk voor een bankoverval. In juli 1986, aangevuurd door het Surinaamse verzet in Nederland, besloot een groepje onder leiding van Ronnie Brunswijk tot een gewapende opstand. Een militaire post te Stolkerstijver aan de Commewijne werd met succes overvallen, de aanval op een kazerne in de grensplaats Albina werd door de militairen afgeslagen. Op 'de zeven', zoals men het kleine groepje opstandelingen in eigen kring noemde, werd nu door het Nationaal Leger jacht gemaakt. Via vluchtkampjes bereikten de opstandelingen een plaats aan de Marowijne waar zij dachten zich veilig te kunnen reorganiseren. Het Nationaal Leger zette zijn beste troepen in om 'de zeven', inmiddels uitgegroeid tot zo'n twintig man, te vernietigen. Het geluk was nu aan de zijde van de opstandelingen: zij overvielen een bivak van de militairen in het vloedgebied van de Marowijne waarbij een elite-eenheid van het Nationaal Leger vernietigd werd. Een tweede detachement, dat probeerde vanaf de rivier het kamp van de guerrilla's aan te vallen, moest zich na zware verliezen terugtrekken. De groep van enkele tientallen opstandelingen zwol in augustus en

september 1986 aan tot een klein legertje van enkele honderden vrijwilligers. Voor de opstandelingen betekende de verovering van Moengo in november 1986 een hoogtepunt. Het legertje van het Junglecommando, zoals zij zich waren gaan noemen, telde toen zijn maximale omvang; door ooggetuigen geschat op meer dan duizend man.¹ In diezelfde maand sloeg het Nationaal Leger hard terug. Het heroverde Moengo en de Marrons in de oostelijke kustvlakte werden door dreigementen en gerichte terreurdaden, waarvan de slachting bij Moiwana (Moiwana 1990) de bekendste is geworden, uit het gebied verjaagd. Duizenden trokken naar Paramaribo terwijl ongeveer 9.000 asiel vonden in Frans-Guyana.

Militair was nu een impasse ontstaan die tot aan het eind van de Binnenlandse Oorlog (1992) zou blijven voortduren. Door zijn numerieke sterkte, maar vooral door zijn grote vuurkracht, beheerste het Nationaal Leger de kustvlakte. Het Junglecommando moest zich terugtrekken naar het gebied boven de eerste watervallen en bleek daar vrijwel onaantastbaar. In de kustvlakte konden de 'Jungles' of 'Commando's' (beide namen werden door de opstandelingen gebruikt) weinig meer doen dan van tijd tot tijd prikacties uitvoeren, soms boekten ze daarmee enig succes, soms werden het ook faliekante mislukkingen. Hun gelederen dunden sterk uit. Na november 1986 telde het opstandelingenlegertje zelden meer dan tweehonderd man, terwijl er ook perioden waren dat slechts veertig Commando's bereid waren de bosweg die naar Langatabiki voert te verdedigen. De jaren van het lange wachten waren nu begonnen.

Deze bijdrage is uitsluitend gericht op de gebeurtenissen in Oost-Suriname. Op de rol die het Junglecommando speelde bij de Saramaka in Centraal-Suriname heb ik geen zicht. Spreek ik hier van Marrons dan doel ik meestal op de Ndyuka van het stroomgebied van de Marowijne en de oostelijke kustvlakte, maar ook de in hetzelfde gebied gevestigde Pamaka en Aluku Marrons spelen in dit verhaal een rol. De eersten namen aan de opstand deel; de tweede groep, waarvan de dorpen bijna allemaal in Frans-Guyana liggen, verleende het Junglecommando vaak logistieke steun.

BEKERING

De gebeurtenissen van juli en augustus 1986 waren in veel opzichten beslissend voor de opstelling van de leiders van het Junglecommando. Een groep jonge Marrons, aanvankelijk geheel gericht op het stedelijk milieu, zag zich geplaagd voor de noodzaak contacten te leggen met religieuze specialisten uit een samenleving die men meende achter zich gelaten te hebben. De toestroom van vrijwilligers en het verleggen van de basis van kustvlakte naar binnenland speelden hierbij een rol. Nog belangrijker voor deze koerswijziging was de omstandigheid dat religieuze specialis-

1 Mondelinge mededeling van André Pakosie die in november 1986 in Moengo verbleef.

Plengoffer voor de overleden priesters van *Gaan Gadu* bij hun *Faakatiki* (gebedspaal). Votiefdoeken zijn rond de paal gewikkeld. Foto: H.U.E. Thoden van Velzen, april 2004.

ten de formele of informele leiders van hun verwantschapsgroepen zijn. De heroriëntatie op deze specialisten moet al in 1985 begonnen zijn; als iemand gewond raakte of een onderduikadres zocht, klopte hij aan bij een religieuze specialist. Wie op de vlucht was voor politie of militairen, zoals Brunswijk in 1985 en de eerste helft van 1986, dook onder bij deze religieuze leiders. Daardoor kwamen zij sterker in aanraking met

de Afro-Surinaamse religie van de ouderen, terwijl de noodzaak van tijd tot tijd een schuiladres te vinden de overtuigingskracht van die religieuze noties alleen maar groter gemaakt kan hebben. Brunswijk heeft aan Van der Beek, zijn biograaf, verteld hoe hij geleidelijk steeds overtuigender raakte van de waarde van de obiya, de mer bovennatuurlijke kracht geladen voorwerpen en medicijnen. Van der Beek (1987: 84) geeft Brunswijks mening als volgt weer:

Brunswijk staat nu voor 100% achter de cultuur. Hij gelooft er heilig in. Wie er niet volkomen op vertrouwt kan ook geen aanspraak maken op bescherming. 'Vroeger niet', zegt hij. 'Toen vond ik het maar flauwekul. Totdat ik aan den lijve ondervond dat ik wel degelijk werd beschermd. Ik heb dat een paar keer moeten meemaken voordat ik er echt in ging geloven'.

EEN VONDST

Toen de 'groep-Brunswijk' in augustus 1986 zich het Junglecommando ging noemen, was de terugkeer tot de Afro-Surinaamse religie eigenlijk al een feit. Toch voltrok de bekering, zoals zo vaak bij dergelijke religieuze verschijnselen, zich nog plotseling, dramatisch en onverwacht. In augustus 1986, toen de guerrilla's hun tenten hadden opgeslagen ten zuiden van Albina, in het getijdengebied van de Marowijne, vonden twee leden van het Junglecommando een stenen jeneverkruik (*wan seton bataa wan kaniki*) in het bos. Bij terugkeer in hun bivak verkeerden de mannen in trance. Algemeen concludeerde men dat zij waren aangestoken door de krachten van een elixir dat zich in de kruik bevond. De trance sloeg over

op de andere bewoners van het kamp. De verzetstrijders geraakten in geestelijke beroering: druk pratend, zingend of gillend liepen of renden zij door het kamp. De godheid van het elixir, al gauw gedefinieerd als *Sweli*, had zich gemanifesteerd. De conclusie lag voor de hand: van nu af aan zou deze god de opstandelingen leiden. Er ontrolde zich een oeroud, maar nog steeds gebruikt ritueel. De stenen kruik werd in doeken gewikkeld en op een plank vastgebonden. Twee Jungles droegen vervolgens deze constructie als een tabernakel door het kamp. Divinatie behoorde nu tot de mogelijkheden: er konden vragen voorgelegd worden aan de godheid in de kruik. De godheid reageerde op die vragen door zijn dragers bepaalde bewegingen te laten uitvoeren. Sommige hiervan waren zelfs voor een niet-ingewijde te duiden: een voorwaartse beweging betekende een bevestigend antwoord, terwijl schudden in zijwaartse richting op ontkenning wees. Opwinding of woede van de godheid verried zich door woeste bewegingen. Het was duidelijk dat het Junglecommando zich had verzekerd van een 'draagorakel' (*afaaku* of *tyai-a-ede*), zoals alle Marrongemeenschappen in Oost-Suriname die bezitten (Pakosie 1999: 24).

In de loop der jaren heb ik met een aantal opstandelingen van het eerste uur gesproken. De meesten hadden er geen moeite mee hun godheid *Sweli* te noemen. Toen de Marrons in de zeventiende en achttiende eeuw het juk der slavernij afwierpen, vluchtten zij eerst pas de wildernis in nadat zij met hun medevluchtelingen een heilige eed (*sweli*) hadden gezworen om samen 'weg te lopen', elkaar bij te staan en elkaar nimmer te verraden. Met andere woorden: het was een eed om elkaar te steunen in opstand en verzet. Aan alle *sweli* kleefden een bovennatuurlijk element; wie een *sweli* verbrak, riep goddelijke wraak over zich af (Bilby 1997; Pakosie 1999: 22). Sommige *sweli* werden niet alleen gesloten tussen individuen, maar ook tussen groepen en werden daardoor naar een sociaal hoger niveau getild. Zo kon het gebeuren dat een *sweli*, die vertegenwoordigers van alle Ndyuka groepen in het Tapanahonigebied met elkaar sloten in vorige eeuwen, consequenties kreeg voor alle Ndyuka die zij vertegenwoordigden. Deze *sweli*, die *Sweli Gadu* (God van het Verbond) werd genoemd, zag ook toe op de gedragingen van zijn volk. Elke ernstige overtreding die stamgenoten jegens elkaar begingen, stelde hij strafbaar; het elkaar schade berokkenen met vergif of bovennatuurlijke middelen (*wisi*) werd gedefinieerd als een hoofdzonde. Zelfs de koestering van een dergelijke intentie werd als zondig gezien. Zo werd in vorige eeuwen de *Sweli Gadu*, de God van het Verbond, een van de drie belangrijke goden in het Afro-Surinaamse pantheon van de Ndyuka Marrons. Voor de meeste Jungles gaf de naam *Sweli* voldoende inzicht in de aard van de godheid. Sommigen echter meenden dat zich andere goden zouden kunnen verbergen achter deze naam. Deze theologische discussie is al in de eerste weken van augustus 1986 begonnen en duurde voort tot het eind van de Binnenlandse Oorlog.

Gaan Gadu's tabernakel uit Gaanboli wordt door het dorp Diitabiki gedragen. Foto: H.U.E. Thoden van Velzen, maart 2004.

EEN KOELE ONTVANGST

Alle Commando's waren ervan overtuigd dat de godheid die zij in de omgeving van hun bosbivak hadden aangetroffen, van betekenis was. Wat nu nog moest plaatsvinden, was erkenning ervan door een superieure geestelijke macht, te weten een van de drie hoofdorakels van de Ndyuka aan de Tapanahonrivier. Men koos voor het *Sweli Gadu* of *Gaan Gadu*-orakel in Diitabiki.²

De twee andere hoofdrichtingen in de Afro-Surinaamse religie van de Ndyuka zijn die van *Na Ogi*

(Het Gevaar) en *Gedeonsu*, de God van vruchtbaarheid en geborgenheid. Alle drie culten worden ondersteund door priester groepen die regelmatige consultaties van draagorakels tot hun verantwoordelijkheid rekenen. De twee laatste culten komen in dit artikel slechts terloops aan de orde. Meestal werken de drie hoofdculten goed samen, maar botsingen, zoals we weldra zullen zien, doen zich ook voor.

In de eerste dagen van september 1986, kort na hun eclatante successen in het getijdengebied van de Marowijne, reisde een delegatie van het Junglecommando, geleid door Ronnie Brunswijk, en bestaande uit de meeste kopstukken van deze beweging, naar Diitabiki, het dorp waar een van de twee hoofdorakels van *Gaan Gadu* is gevestigd. Het is ook het dorp van *gaanman* Gazon, het groot-opperhoofd van de Ndyuka. Wat de delegatie wenste te horen was dat de Jungles een rechtvaardige oorlog voerden, waarbij zij op goddelijke bijstand mochten vertrouwen. Zo'n verklaring zou ook de *gaanman* verplichten tot morele steun aan de guerrilla's, ook al was deze gezagsdrager zelf niet verbonden aan de erediens voor *Gaan Gadu*. Naast dit hoofddoel had de delegatie de bedoeling het *Gaan Gadu*-orakel een uitspraak te laten doen over de precieze identiteit van 'hun' godheid en over de steun van de kant van *Gaan Gadu* waarop de Jungles in de toekomst zouden kunnen rekenen.

Het bezoek werd een grote teleurstelling voor de Commando's. Zonder dat zij dit van tevoren hadden beseft waren Brunswijk en zijn mannen

² *Gaan Gadu* kan ook in het Tapanahonidorp Gaanboli geraadpleegd worden. Deze godheid staat ook bekend onder de namen *Bigi Gadu*, *Sweli Gadu*, *Gaan Tata* en de esoterische naam *Gwangwella*.

in een politiek moeras terechtgekomen. Dit had verschillende oorzaken. In de eerste plaats verkeerde de staf van het *Gaan Gadu*-orakel in diepe crisis. In de jaren zeventig had Akalali, de toenmalig geestelijk leider van een van de drie religieuze hoofdstromingen, de *Na Ogi*-cultus, verordeneerd dat bepaalde praktijken van de *Gaan Gadu*-priesters zo verderfelijk waren dat de eredienst onmiddellijk moest worden stopgezet. De priesters gehoorzaamden, uit angst voor hun leven. Alleen hun chef, de hogepriester Amelikan weigerde zijn draagorakel af te geven (Thoden van Velzen & Van Wetering 2004: 195-225). Ook na de dood van Akalali (1983) werd het werk niet hervat. De priesters vreesden niet alleen voor de wraak van de geest van hun overleden tegenstander, zij waren evenzeer beducht voor de publieke opinie. Akalali had zijn grote successen in de jaren zeventig vooral te danken aan de krachtige steun die hij uit vrijwel alle delen van de Ndyuka-samenleving had ontvangen. Na zijn overlijden hadden de Ndyuka erop aangedrongen dat de herinvoering van de *Gaan Gadu*-eredienst afhankelijk zou worden gemaakt van een fiat van de *gaan kuutu*, een bijzondere vergadering van de kapiteins en notabelen van alle dertig dorpen in het dal van de Tapanahoni. Het was dit argument waarmee *Gaan Gadu*'s priesters probeerden de zaak op de lange baan te schuiven. Het bijeenroepen van de *gaan kuutu* zou een uitstel van minstens enkele weken betekend hebben, want op kortere termijn valt zo'n grote vergadering niet te organiseren. Ondertussen zou men dan kunnen kijken hoe de politieke en militaire situatie zich ontwikkelde. De dramatische gebeurtenissen aan de kust en de grote steun die de delegatie van het Junglecommando van veel jongeren kreeg, maakten een dergelijke strategie echter onmogelijk. Men eiste dat het orakel onmiddellijk zou worden geraadpleegd; zij die op uitstel aandrongen, werden weggehoond.

Na veel aarzelen en gemor werd het draagorakel van *Gaan Gadu* weer uit de kast gehaald; men vond twee priesters bereid de sacrale bundel te dragen. De eerste communicaties van de godheid duiden op afstand nemen: 'Waarom had men hem nu nodig, terwijl al sinds jaren niemand naar hem omkeek? De Ndyuka hadden hem met pensioen gestuurd, zonder dat hij hierom gevraagd had. En nu kwamen deze jonge mensen uit een ver oord zijn mening inwinnen. *Gaan Gadu* kon zich niet herinneren deze jongemannen eerder gezien te hebben. Wat wilden zij van hem?' De priesters smeekten de godheid niet kwaad te worden: 'gezien de moeilijke omstandigheden waarin het Ndyuka-volk zich bevond, konden zij niets anders doen dan bij hem aankloppen voor steun: er wordt geschoten, huizen staan in brand, wij weten niet meer wat te doen', zo besloten zij hun pleidooi.

Het antwoord van *Gaan Gadu* was in eerste instantie ontwijkend: 'Zeker, ook hij had rook gezien en schoten gehoord, maar zou het niet veel beter zijn om informatie in te winnen bij degenen die geschoten hadden en die gebouwen in brand hadden gestoken? Daar zou men de beste informatie

kunnen verkrijgen'. Hierop volgde een traditionele tegenzet: de godheid werd in het gelijk gesteld, maar men verzocht hem toch, gezien de ernst van de situatie, 'de jongens' te helpen. *Gaan Gadu* gaf nu lucht aan zijn verbazing: 'Toen zij aan het branden en schieten waren, toonden zij geen behoefte mijn advies in te winnen, waarom dan nu wel? Nu was het te laat; ze hadden te lang gewacht'. Dit oordeel van de godheid viel samen met de mening van *gaanman* Gazon, die bij verschillende gelegenheden had laten blijken ernstig ontstemd te zijn over de acties van 'de zeven', waardoor zijn volk tegen zijn zin in een oorlog terecht was gekomen. Tegelijkertijd stelde Gazon zich op het standpunt dat hij het binnenland niet zou mogen sluiten voor de leden van het Junglecommando.³ Het tabernakel werd teruggedragen naar de tempel; de consultaties waren afgelopen. De teleurstelling in het kamp van de opstandelingen was groot: jaren later vertelde men mij hoe teleurgesteld men zich die dag gevoeld had: 'Het was tenslotte onze eigen *gaanman* die ons liet vallen', klaagde een van de leiders.⁴

De volgende dag, kort vóór vertrek, werd de delegatie van het Junglecommando naar het orakel geroepen. De godheid had nog een boodschap mee te geven: *Gaan Gadu* vond het van belang dat zij zijn gehele oordeel over de huidige situatie kenden. Het was hem niet ontgaan dat het 'ronde huis' (het oude hoofdkwartier van politie aan de Waterkant in Paramaribo) in vlammen was opgegaan. Ook had hij gehoord dat in de stad het bloed van advocaten vergoten was. Tenslotte toonde hij zich vertoerd over de manier waarop soldaten met allerlei tijdrovende en onnodige controles 'zijn' vrachtaarders hadden lastig gevallen in de uitoefening van hun beroep: 'op de rivieren van het binnenland behoren zij mijn kinderen met rust te laten'. Hoewel deze drie punten met hun verwijzing naar de militaire coup van 1980, de decembermoorden van 1982, en de bemoeienis van militairen met de vrachtaarders, een veroordeling van het militaire bewind inhielden, kon deze desavouering de delegatie van de guerrilla's niet bevredigen. De orakelzitting eindigde met verwijten aan het adres van de priesters en de *gaanman*, een handgemeen werd op het laatste moment voorkomen. Een van de oudere priesters zei bij die gelegenheid: 'Akalali heeft dit voorspeld! Toen zij hem uit het Tapanahonigebied verjoegen, sprak hij de profetie uit dat op een dag jongemannen met geweren bewapend de *gaanman* en zijn volgelingen in

3 Het morele dilemma waarin Gazon zich bevond, is voortreffelijk weergegeven door Pakosie (1999: 148-150). Hier vindt men ook een verslag van de concrete stappen van *gaanman* Gazon om de belangen van zijn volk te behartigen.

4 Da Jopen van Sanbendumi, alias Commandant Raegan (interview in 1987) en Max Belfort (interview 21 maart 2001). De verslagen van deze Commando's verschilden nauwelijks van de rapporten die mij bereikten van de zijde van Baja Gazon, adjudant van *gaanman* Gazon, en Yoti, beide inwoners van Diitabiki (interviews in 1987). De twee laatsten hadden echter weinig waardering voor het optreden van de Jungles op die bewuste dag.

hun eigen dorp voor rotte vis zouden uitmaken. "Zoals ze mij vernederd hebben, zo zal het ook hen vergaan", had Akalali toen gezegd⁵.

HET DRAAGORAKEL VAN DE COMMANDO'S

De delegatie van het Junglecommando keerde onverrichter zake huiswaarts. Het was duidelijk dat er van *Gaan Gadu's* bedienaren niets te verwachten viel, een extra reden om het bestaande kapitaal goed te beheren en systematisch uit te bouwen. Deze tijd werd dan ook gekenmerkt door een intensief gebruik van een eigen draagorakel en een fervent zoeken naar nieuw spiritueel kapitaal. In oktober 1986 was een Nederlandse journalist ooggetuige van de raadpleging van het orakel in een guerrillabasis ten zuiden van Moengo (De Lange: 1986)

Tegen het invallen van de duisternis neemt het religieuze leven een aanvang (...). Het gaat erom de steun van de geesten te verwerven bij de komende aanval. Twee mannen dragen op hun hoofd een plank door het kampement. Erop staat de *obia*, een door een *obiaman* (medicijnman) samengesteld pakket, dat met bier is overgoten. Alle mannen volgen het tweetal naar een open plek in het bos. In het schijnsel van zaklantaarns schaart men zich rondom de twee plankdragers die door hun hoofd, en daarmee de plank, te bewegen antwoorden op vragen van Brunswijk en de *obiaman*. De plank wijst aan wie naar de aanval kan gaan. Als een van de eersten wordt Kenny, een huurling, uitverkoren. Dan volgen de meeste anderen, zeer verheugd over hun uitverkiezing, die hun onkwetsbaar maakt in de strijd. Dit ritueel neemt twee uur in beslag.

Vele jaren later, in 2003, herinnert Karl Penta, een van de drie huurlingen die toentertijd een aantal maanden voor het Junglecommando werkten, zich nog deze nachtelijke consultaties. Het was voor hem een uitgemaakte zaak dat Brunswijk aanwijzingen aan de dragers van de plank gaf wie men moest kiezen voor de militaire expeditie.⁵ Ook Max Belfort, een Jungle van het eerste uur, vertelde mij dat Ronnie Brunswijk de dragers van tijd tot tijd influisterde wie ze wel en wie ze niet moesten nemen. Zo kregen zij een duidelijk signaal dat zij Olson, een piloot die met zijn Cessna in handen van de guerrilla's was gevallen, niet met de expeditie mochten meesturen. Een buitenstaander denkt dan al gauw aan doorgestoken kaart, aan boerenbedrog. Want ligt hier dan de conclusie niet voor de hand dat niet een godheid de dragers stuurt, maar de mensen? Toch ligt dit wat ingewikkelder. De Ndyuka, zoals alle Marrons, houden er rekening mee dat dragers en raadplegers van het orakel mensen van vlees en bloed zijn, met persoonlijke voorkeuren en antipathieën die de godsspraak gedurende kortere of langere tijd kunnen vertekenen.

⁵ Interview afgenomen in Liverpool, 2003.

Zijn er teveel aanwijzingen voor systematische vertekeningen van de orakeluitspraken dan worden de dragers vervangen. Een dialoog tussen de godheid en de interpreten, de priesters of specialisten die de orakelbewegingen moeten duiden, wordt echter niet gezien als bewijs van fraude. Max Belfort, in tegenstelling tot Penta, ging niet uit van systematisch bedrog. Hij beschouwde het feit dat de interpreten de dragers (en dus de godheid) aanwijzingen gaven niet als bewijs van fraude of oplichterij. 'Waarom mogen de mensen niet met de goden spreken, alvorens een godsspraak tot stand komt', was zijn retorische vraag. En inderdaad, Belfort stond niet alleen in zijn oordeel. Uit de geschiedenis zijn mij vele gevallen bekend van belangrijke priesters die er geen geheim van maakten dat zij een aandeel hadden geleverd in de godsspraak van die dagen.⁶

Een tweede taak van het draagorakel was de screening van de vrijwilligers die vanaf eind augustus 1986 zich in groten getale bij het Junglecommando aanmeldden. De vrees bestond dat zich spionnen onder hen zouden kunnen bevinden, of misschien ruziezoekers die de eenheid in het guerrillakamp dreigden te verstoren. Om dit risico uit te sluiten werden de nieuwkomers verplicht onder het draagorakel door te kruipen: wie slechte bedoelingen had werd door het orakel vastgezet, dat wil zeggen op opvallende wijze tegen de grond geklemd. Er zijn enkele gevallen bekend van 'vrijwilligers' die gedwongen werden rechtsomkeert te maken.

Tenslotte kreeg het draagorakel ook als taak de morele statuur van de gevallen te bepalen. Dit leek een spiegeling van een van de traditionele taken van het *Gaan Gadu*-orakel. Vanaf het begin van de regelmatige en openbare raadpleging van *Gaan Gadu* (c. 1890) had het tot de taken van het orakelpersoneel behoord om de godheid te vragen zich uit te spreken over het morele kaliber van overledenen. Bij sterfgevallen verdeelde de godheid de mensen over twee categorieën: *gadu dede* (door god gedood) en *yooka dede* (door een geest gedood): de eerste categorie betekende dat men bij heksen en zondaars werd ingedeeld; werd het laatste oordeel geveld dan ging het om een eerzaam lid van de gemeenschap. Het orakel van de Commando's volgde dezelfde basisindelingen maar gebruikte een andere, rooms-katholieke, terminologie: wie in de strijd viel, maar zonder smet op zijn blazoën, kreeg het epitheton 'Zalig' voor zijn naam. Zo onderscheidde zij postuum Nel Aboikoni, Baka Gadu en Dyango met Zalig Nel, Zalig Baka Gadu en Zalig Dyango.⁷ Wie wat op zijn kerfstok had, moest het zonder deze eretitel stellen en kreeg, afhankelijk van de zwaarte van de overtreding, geen behoorlijke begrafenis. Het haastig gegraven ondiepe graf, zonder het eresaluut van geweerschoten, was het

6 Zie bij voorbeeld de wijze waarop Da Labi Gumasaka rond 1890 het eerste *Gaan Gadu*-orakel een zetje in de goede richting gaf (Thoden van Velzen & Van Wetering 2004: 96-97).

7 Aboikoni sneuvelde bij een van de eerste aanvallen op Albina; Baka Gadu en Dyango verloren het leven bij een aanval op de militaire post bij Victoria, februari 1987.

lot van deze laatste categorie, min of meer conform de behandeling van de *gadu dede* aan de Tapanahoni.⁸

Neem bijvoorbeeld wat er met de Ndyuka Marron Sawini na zijn dood gebeurde. In de kritieke periode kort na het begin van de vijandelijkheden in juli 1986 deed het Junglecommando een beroep op alle Marron-*obiyaman*, die in Paramaribo werkten om hun steun aan de zaak van de opstandelingen te geven. Niet elke *obiyaman* (hier ook sjamaan of medicijnman genoemd) gaf hieraan gevolg, maar Sawini wel. In augustus 1986 voegde hij zich bij de Commando's. Zijn belangrijkste rituele wapen, een met bovennatuurlijke kracht geladen houwer, had hij meegenomen. Bij de tweede aanval op Albina, in augustus 1986, raakte Sawini zwaargewond. Hij overleed enkele dagen later. Zoals bij elke gesneuvelde Commando werd het draagorakel geraadpleegd. Sawini, aldus de *Sweli*, was door zijn ingrijpen gedood. De godheid had ontdekt dat Sawini een geheime overeenkomst met legercommandant Bouterse had gesloten. In de verpakking van de houwer waren *obiya* verborgen die de zaak van de opstandelingen zware schade konden toebrengen. De houwer werd ritueel onschadelijk gemaakt; Sawini kreeg niet het epitheton 'Zalig' en zijn stoffelijk overschot kreeg geen behoorlijk graf. Zoals mij later werd uitgelegd, had Sawini zich bij de Commando's kunnen voegen omdat in die eerste weken het draagorakel nog niet als onderzoeksinstrument werd gebruikt.

Dread, die in 1987 in een *sula* verdronk, kreeg wel een militaire begrafenis, maar zijn reputatie liep toch schade op; het draagorakel gaf aan dat hij verantwoordelijk was voor een situatie van *buuya*, een toestand van ernstige onvrede binnen een groep die ongunstig bovennatuurlijke ingrijpen afroept. Een vrouwenkwesie was door hem niet aan de notabelen van de betrokken verwantschapsgroepen voorgelegd. Hierdoor konden de moeilijkheden zich verdiepen: het 'Zalig' werd de overledene niet toegekend.

EEN WILDEMAN MET EEN BIJL

Van het allereerste begin hebben de opstandelingen relaties met hun *obiya-man* gecultiveerd, ervan uitgaande dat de strijd niet alleen, en zelfs niet in de eerste plaats, door kogels zou worden beslist. Voor zover ik heb kunnen nagaan was de definitie van de stenen kruik als een *Sweli*-tabernakel niet het werk van een bepaalde sjamaan, maar steunde deze op een algemeen gevoelen onder de Jungles. Tegelijkertijd was men bezig met het rekruteren van religieuze specialisten voor de vervaardiging van additionele *obiya*

8 'Min of meer,' want aan de Tapanahoni worden bij *gadu dede* twee categorieën onderscheiden: *wisi dede* (een heksendood) en *misi dede* (een zondaarsdood). Voor zover mij bekend werd deze onderscheiding wel gehanteerd in het kamp der opstandelingen, maar werden de lijken van *wisiman* (heksen) niet onbegraven in het bos achtergelaten.

Gaan Gadu's tabernakel, overgekomen uit Gaanboli, is gereed voor consultatie. Foto: H.U.E. Thoden van Velzen, maart 2004.

en de behandeling van wonden en de genezing van patiënten.

Tijdens de laatste maanden van 1986 maakte een sjamaan furore die een geheel andere kant van de religieuze traditie van de Marrons belichaamde. Het was Thoma, die terugkeer predikte naar de religieuze traditie van Wensi, een sjamaan en profeet die in de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw veel opschudding

had veroorzaakt in het Surinaamse binnenland.⁹ Wensi had opstand gepredikt tegen de belangrijkste religieuze tradities van de Ndyuka en hij had de daad bij het woord gevoegd door sacrale plaatsen van de Marrons te ontheiligen. Wensi beriep zich hierbij op het *Amanfu obiya*, volgens de Ndyuka een van de oudste *obiya* uit de geschiedenis.¹⁰

Thoma, zoon van een voormalig assistent van Wensi, had al in de jaren voorafgaande aan de binnenlandse oorlog naam gemaakt als iconoclast door op enkele plaatsen langs de Marowijne de heilige boom van de Marrons, de *kankantii* of wilde kapokboom, om te hakken. Thoma, gesteund door een broer, verklaarde dat de stenen kruik eens aan Wensi had toebehoord; kort vóór zijn dood zou hij het op deze afgelegen plaats verborgen hebben. Terwijl andere *obiya* aan de gebruikers allerlei beperkingen oplegden, gold dit niet voor *Amanfu*, het *obiya* van Wensi, zo verkondigde Thoma. Integendeel, het gaf de gebruikers de gelegenheid terug te keren naar de oude gebruiken van de voorouders uit de onafhankelijkheidsoorlog, ongehinderd door welk taboe dan ook. Alles wat vroeger gebruikelijk was, maar dat door latere generaties verworpen werd als gevaarlijk en onbeheersbaar, kon nu weer in ere hersteld worden. En zo kon Penta (2002: 124), een Engelse huursoldaat die enkele maanden in dienst van de Jungles werkte, het volgende opschrijven:

9 Zoveel opschudding dat enkele katholieke geestelijken gouverneur Kielstra (1933-1944) verzochten in te grijpen. Kielstra voelde hier niets voor; zelfs de studie van Wensi's religieuze beweging door Wong, de toenmalige districtcommissaris van Marowijne, keurde hij af als een begin van ongewenste bemoeienis met inheemse culturen (Thoden van Velzen & Van Wetering 1988: 272-273).

10 Max Belfort vertelde mij dat het een *katibo ten obiya* was. *Katibo ten* zijn de jaren waarin de Marrons onder het juk van de slavernij leefden (interview 21 maart 2001).

Terwijl wij in de rij stonden te wachten op ons eten, hing er een verschrikkelijke en verstikkende stank. Achter het keukenhuisje bevond zich een voodoo schrijn waarin op een stok een hoofd in verregaande staat van ontbinding, maar met helm, zichtbaar was. Het stonk en was omgeven door een wolk vliegen. Ik verloor mijn beheersing, rende er heen, sloeg het hoofd van de stok om de vliegen te verjagen en pakte het op aan de helmband. Dit was iemands zoon, iemands man. Ik had het eigenlijk geen trap mogen geven. Hij moest snel begraven worden. Ik droeg het hoofd naar Radjin (een Hindostaan die voor het Junglecommando werkte) en vroeg hem: 'Wat voor de donder is dit?' [Radjin antwoordde] 'O, ik kan deze jongens niet tegenhouden; ze zijn steeds met voodoo bezig'.

Een collega van Penta, Keith geheten, bracht het volgende onder zijn aandacht:

De voodoo man overgoot alle vijftig die daar waren, inclusief Keith, met water uit een emmer die naast de schrijn stond. De volgende morgen ging Keith naar de schrijn; toen hij terugkwam ontplofte hij bijna. Hij had nu kunnen zien wat er in die emmer zat: een bodempje met water waarin het hoofd van een soldaat van de vijand lag. Niet ver daarvandaan stond een vat van zo'n honderd liter dat voor driekwart gevuld was met water waarin de harten, handen, voeten en hoofden van vijandelijke soldaten dreven. Bij iedere gelegenheid waarbij de Jungles een van Bouterse's mannen konden doodschieten, sneden ze het lichaam aan stukken en gooiden het in het vat. De voodoo man koos vervolgens die afgesneden lichaamsdelen en organen uit die hij voor een bepaalde ceremonie nodig had. Deze mensen geloofden dat het mogelijk is je de kwaliteiten van je slachtoffers toe te eigenen (Penta 2002: 43).

Toen ik voor het eerst deze passages las, was ik geneigd die terzijde te schuiven als een uiting van de overspannen fantasie van een huursoldaat, een man die onder zware spanningen leefde. Alleen het woord voodoo al maakte het relaas voor mij ongeloofwaardig. Bij de Marrons bestaat voodoo niet als algemeen begrip voor de Afro-Surinaamse religies. Een belangrijk religieus genootschap van de Marrons draagt de naam *Vódu* (*Papagadu*) maar het is beperkt in rituele taken en selectief voor wat betreft de mensen die het toelaat tot de cultusbijeenkomsten. Voodoo was dus geen begrip dat inzicht bood in wat zich in 1986 in de kampen van de guerrilla's afspeelde.

Bij navraag bleek mij echter dat andere aspecten van het religieus gebeuren wel degelijk een reële basis kenden. Thoma had zich al enkele jaren voor het begin van de strijd een aanhanger van de traditie van Wensi getoond: het omkappen van een aantal *kankantii* is daarvan een voorbeeld. Mij is daarentegen geen enkel voorbeeld bekend dat Wensi ooit zou hebben ge-

tracht lichaamsdelen van vijanden bij zijn cultushandelingen te gebruiken. Toch schijnen in enkele heiligdommen van Ndyuka-sjamanen menselijke schedels een prominente plaats in te nemen. Deze schedels dateren uit het begin van de vorige eeuw toen zich met enige regelmaat gevechten voordeden tussen Marronvrachtaarders en goudzoekers in Frans-Guyana. Deze liepen soms slecht af voor de gelukzoekers. In enkele gevallen hangen de schedels van de omgekomen goudzoeker in het heiligdom van de *obiya*man die de vrachtaarder na het dodelijk treffen geestelijke bijstand geeft. De schedel is in die gevallen geen uiting van triomf over een gedode goudzoeker, maar eerder een herinnering aan een traumatische gebeurtenis en de noodzaak tot schulddeging.¹¹

Wat bracht Thoma er toe zich zo te gedragen? Hij zal zich zeker geïnspireerd hebben gevoeld door het woeste optreden van zijn grote voorbeeld Wensi. Wellicht is hem door de mondelinge overlevering bekend dat de Aluku guerrilla's van het eind van de achttiende eeuw de hoofden van gedode tegenstanders op stokken rond hun dorpen plaatsten.¹² Twee eeuwen waren verstreken sinds de gevechten tussen de Nederlandse expeditionaire macht en de Aluku Marrons. De 'woeste bijman' had de tijd niet mee. Onder invloed van de kritiek op Thoma, die niet alleen kwam van de drie huursoldaten, maar vooral van de Commando's zelf,¹³ zag Brunswijk zich gedwongen Thoma een andere werkkring te geven. Hij werd naar het binnenland gestuurd om de goudzoekers van de Sellakreek (Boven-Tapanahoni) te bewegen de guerrilla's financieel te ondersteunen.

TERUG NAAR DE HELDEN UIT DE ONAFHANKELIJKHEIDSSTRIJD

Een medicijnman, die enkele jaren zijn stempel op de religieuze activiteiten van het Junglecommando heeft gedrukt, was Boodoo, een Pamaka Marron. Hij wist de Jungles ervan te overtuigen dat het *obiya* dat zij gevonden hadden, een *Kumanti obiya* was, bijzonder geschikt voor curatieve en militaire doeleinden. Sterker nog, met behulp van dit *obiya* zou men de weg weten te vinden naar de verborgen schat van Boni, de bekendste van de achttiende-eeuwse guerrilla's, een man die jarenlang met succes tegen de koloniale troepen had gevochten (Hoogbergen 1990). Deze schat bestond niet uit goud, maar uit *obiya* geschikt voor de oorlogvoering. Het Junglecommando stelde een speciale expeditie

11 Interview met Thomas Polimé, 22 december 2002.

12 In 1775 rapporteerde Stedman (1988/1790: 406-407), een officier in het koloniale leger dat jaren lang strijd leverde met de Boni over wat hij waarnam na de verovering van een dorp van de opstandelingen in het Cotticagebied: 'But here we Also found Something of a Different Nature. Viz. 3 Skulls upon Stakes Which were part of the Relics of our own People formerly kill'd, - & What Surprised us 2 Negro heads Which had the Appearance of to be fresh Cutt off, (...)'.
13 André Pakosie vertelde mij dat in de eerste helft van 1987 een aantal Commando's hun nood kwam klagen over het optreden van Thoma.

samen om deze wapens op te graven en aan het bestaande arsenaal toe te voegen. Onder leiding van Boodoo trok men naar Bonidoro, een eiland in de Marowijne dat de reputatie genoot een van de bolwerken van Boni geweest te zijn.¹⁴ Men heeft mij verteld dat het Commando door deze opgravingen inderdaad sterke *obiya* aan zijn arsenaal heeft kunnen toevoegen. De Aluku Marrons, de afstammelingen van Boni en zijn achttiende-eeuwse strijders, waren weinig gelukkig met deze excursie van Ndyuka en Pamaka naar een van hun meest sacrale plaatsen en al helemaal niet met de opgravingen die daar plaatsvonden. Hun belangrijkste bezwaar was dat niet vooraf toestemming was gevraagd.

DE SYSTEMATISCHE REKRUTERING DER GODEN

Behalve Boodoo (Pamaka) en Thoma (Ndyuka) waren tenminste een half dozijn andere sjamanen ingeschakeld. Zo schreef Bilby (1990: 512) in een monografie over de Aluku Marrons:

Men heeft mij verteld dat een sjamaan van het dorp Motende een bijzonder belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de oorlog van het Junglecommando. Niet alleen zorgde hij voor een aantal beschermende rituelen voor diegenen die de kogels van het regeringsleger trotseerden maar hij, zo werd me verteld, nam ook deel aan deze gevechten waarbij hij grote moed aan de dag legde. (Hij behoorde tot het kleine groepje Aluku, een handjevol, dat zich direct met de strijd inliet.) Vertrouwend op de kracht van zijn *obia* liep hij tussen de strijdende partijen door waarbij hij wapens en ammunitie van de lijken van de vijand verzamelde om deze in een grote zak op te bergen die hij over zijn schouders meedroeg.

Onder de Ndyuka en Pamaka was de betrokkenheid van religieuze specialisten bij de oorlog duidelijk. Tijdens bootreizen langs de Marowijne en Tapanahoni in de periode 1987-1989 heb ik voor de gebedshuizen van *Kumanti* sjamanen de heilige koorden en andere parafernalia zien hangen. Mijn reisgenoten legden mij uit dat die koorden, sjerpen en amuletten bij die heiligdommen geparkeerd bleven zolang de eigenaren niet actief aan de strijd deelnamen. Dergelijke voorwerpen kunnen immers makkelijk hun magische lading verliezen als ze onopzettelijk in contact zouden komen met vrouwen gedurende hun menstruatietijd, of met kraamvrouwen die nog niet aan het openbare leven mogen deelnemen. In een klein dorp aan de Tapanahoni met zo'n tweehonderd inwoners kende ik een sjamaan die zes jongemannen instrueerde in de rituelen, de sacrale taal en liederen van de *Kumanti*-goden. Als de opleiding ver

¹⁴ In de archiefstukken over de periode rond 1790 komen herhaaldelijk verwijzingen naar Bonidoro voor, een plaats waar Boni onderhandelingen met de koloniale troepen wenste te voeren (Hoogbergen 1990: 146-148).

genoeg gevorderd is, kan men zich vestigen als medicijnman. In dit geval moet waarschijnlijk het eerste doel geweest zijn om bescherming tegen kogels te garanderen. De Jungles, die aan deze opleidingen deelnamen, werden tegelijkertijd ondergedompeld in hun oude cultuur, iets wat zonder deze oorlogssituatie niet vanzelfsprekend gebeurd zou zijn.

Wat mij pas later duidelijk is geworden dat binnen het Junglecommando een aparte afdeling bestond die als taak had op systematische wijze spiritueel kapitaal te vergaren. Vanaf 1987 bezocht een kleine delegatie, onder leiding van Maikel Dapaw, alle hoofdorakels en alle onafhankelijk opererende *obiyaman*. In Diitabiki kwam Dapaw geen stap verder dan Brunswijk in 1986; hij werd vriendelijk ontvangen maar *Gaan Gadu*, zo kreeg hij te horen, was met pensioen gegaan. Meer steun ontving hij van Alibonnet, een man die aan de Tapanahoni de traditie van *Na Ogi* levend hield. Alibonnet verhuisde naar de kampen van het Junglecommando. Zijn werk werd gewaardeerd; zijn concurrenten kregen ontslag. Dapaws grootste succes was de steun die hij van de zijde van de priesters van *Gedeonsu* wist te verwerven. In de laatste jaren van de strijd (1988 en 1989) vernam Dapaw dat de godheid medelijden had gekregen met het zielige restant van het Junglecommando: slechts veertig man resteerden van wat eens een machtig opstandelingenleger was geweest. *Gedeonsu* kondigde aan dat de vrede in aantocht was. Kort daarna begonnen de eerste verkennende besprekingen te St. Jean in Frans-Guyana tussen politici uit Paramaribo en Brunswijk, geassisteerd door enkele vertrouwelingen. Toen echter, een half jaar later, Brunswijk en Bouterse rechtstreeks met elkaar in onderhandeling traden, trok *Gedeonsu* zijn steun terug en beschouwde Dapaw zijn missie als mislukt.¹⁵

¹⁵ De interviews met Mikael Dapaw werden gehouden in 1993. Over andere activiteiten van Dapaw heb ik uitvoerig gerapporteerd in Thoden van Velzen & Van Wetering 2004: 255-257).

LITERATUUR

Alert, 1988

Suriname; An International Alert Report. London: International Alert.

Amnesty International, 1987

Suriname; Violations of Human Rights. London: Amnesty International Publications.

Beek, F. van der, 1987

Ronnie Brunswijk; Dagboek van een verzetsstrijder. Weesp: Centerboek.

Behrend, H., 1991

'Is Alice Lakwene a Witch? The Holy Spirit Movement and its Fight Against Evil in the North.' In: H.B. Hansen & M. Twaddle, (eds.), *Changing Uganda; The Dilemmas of Structural Adjustments & Revolutionary Change*. London: James Currey, pp. 162-177.

- Bilby, K.M., 1990
The Remaking of the Aluku; Culture, Politics, and Maroon Ethnicity in French South America. 2 vols. Dissertatie, Johns Hopkins University, Baltimore.
- Bilby, K.M., 1997
'Swearing by the Past, Swearing to the Future; Sacred Oaths, Alliances, and Treaties among the Guianese and Jamaican Maroons.' *Ethnohistory* 44 (4): 655-689.
- Hoogbergen, W., 1990
The Boni Maroon Wars in Suriname. Leiden: Brill.
- Hoogbergen, W. & D. Kruijt, 2005
De oorlog van de sergeanten; Surinaamse militairen in de politiek. Amsterdam: Bert Bakker.
- Hoogbergen, W. & T.S. Polimé, 2002
'Oostelijk Suriname 1986-2002.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde en Geschiedenis* 21 (2): 225-242.
- Lan, D., 1985
Guns & Rain; Guerrillas & Spirit Mediums in Zimbabwe. London: James Currey.
- Lange, A. de, 1986
'Gepanserd door de "Winti" ten aanval tegen Bouterse.' *Het Parool*, 1 november 1986.
- Moiwana, 1990
Memre Moiwana. Paramaribo: Stichting Moiwana '86.
- Pakosie, A.R.M., 1999
Gazon Matodja; Surinaams stamhoofd aan het einde van een tijdperk. Utrecht: Stichting Sabanapeti.
- Penta, K., 2002
A Mercenary's Tale. London: John Blake.
- Polimé, T.S. & H.U.E. Thoden van Velzen, 1988
Vluchtelingen, opstandelingen en andere Bosnegers van Oost-Suriname, 1986-1988. Utrecht: Instituut voor Culturele Antropologie. [Bronnen voor de Studie van Afro-Surinaamse Samenlevingen, 13.]
- Polimé, T.S. & W. Hoogbergen, 2002
'Oostelijk Suriname 1986-2002.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde en Geschiedenis* 21 (2): 225-242.
- Price, R., 1995
'Executing Ethnicity; The Killings in Suriname.' *Cultural Anthropology* 10 (4): 437-471.
- Scholtens, B., 1994
Bosnegers en overheid in Suriname; De ontwikkeling van een politieke verhouding, 1651-1992. Proefschrift, Katholieke Universiteit Nijmegen.

Stedman, J.G., 1988

Narrative of a Five Years Expedition against the Revolted Negroes of Surinam. Baltimore: Johns Hopkins University Press. [Orig. 1790.]

Thoden van Velzen, H.U.E., 1988

'De Brunswijk-opstand; Antropologische kanttekeningen bij de Surinaamse burgeroorlog.' *Sociologische Gids* 35 (3): 212-236.

Thoden van Velzen, H.U.E., 1994

'Priests, Spirit Mediums, and Guerrillas in Suriname.' In: J. Verrips (ed.), *Transactions; Essays in Honor of Jeremy F. Boissevain*. Amsterdam: Het Spinhuis, pp. 209-227.

Thoden van Velzen, H.U.E. & W. van Wetering, 1988

The Great Father and the Danger; Religious Cults, Material Forces, and Collective Fantasies in the World of the Surinamese Maroons. Dordrecht: Foris.

Thoden van Velzen, H.U.E. & W. van Wetering, 2004

In the Shadow of the Oracle; Religion as Politics in a Suriname Maroon Society. Long Grove (Illinois): Waveland Press.

Volker, G., 1998

'De Surinaamse Burgeroorlog, 1986-1992.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde en Geschiedenis* 17 (2): 157-168.

Vries, E. de, 2005

Suriname na de Binnenlandse Oorlog. Amsterdam: KIT Publishers.

H.U.E. (Bonno) Thoden van Velzen is emeritus hoogleraar culturele antropologie van de Universiteit Utrecht (1971-1991) en de Universiteit van Amsterdam (1991-1999). Hij verrichtte antropologisch onderzoek bij de Ndyuka Marrons van het Tapanahonigebied. Het eerste onderzoek vond plaats in de periode 1961-1962; het laatste in 2004.

De Surinaamse meertaligheid

INLEIDING

Suriname is een meertalig¹ land met vanaf 1667 één officiële taal, het Nederlands. Maar al vanaf de stichting van de plantagekolonie is er sprake van meertaligheid geweest. Bij de Indianentalen, het Engels en de Afrikaanse talen voegden zich het Spaans en Portugees toen de Sefardische joden als gevolg van de inquisitie via Brazilië naar ons land kwamen. Daar kwam dan weer het Frans bij na de komst van honderden uitgeweken Fransen (metselaars, smeden, timmerlieden en landbouwers), die onder meer gouverneur Van Sommelsdijck vergezelden toen hij in 1683 het bestuur van Suriname op zich nam (Wolbers 1970: 65). Tot het einde van de slavernij kwamen er nog andere Europese talen bij, met name het Duits. In 1772 verzocht de toenmalige gouverneur om toezending van medische werken in het Duits, 'omdat bijna alle chirurgijnen in het stadshospitaal en buitenposten Duitsers' waren (Van Lier 1971: 25). Daarnaast ontwikkelden zich creooltalen als het Sranan en het Saramaccas.

Met de komst van de contractarbeiders na 1853 zijn de nieuwe talen het Chinees (Hakka of Kejia, zoals het regenwoordig genoemd wordt [Tjon Sie Fat 2002: 233]), Hindostaanse talen waar het Sarnami uit voortkomt, en het (Surinaams-), Javaans. Hiernaast werd het Libanees Arabisch aan het begin van de twintigste eeuw aan het palet toegevoegd en na de onafhankelijkheid ook het Haïtiaans Creools, het Guyanees Engels, het Braziliaans en het Mandarijn Chinees.

Dit brengt het aantal talen in Suriname op meer dan twintig. Een treffende illustratie van de Surinaamse meertaligheid werd al in 1903 gegeven door gouvernementssecretaris, C.F. Schoch in *Neerlandia*, het maandblad van het Algemeen Nederlands Verbond (Gobardhan-Rambocus 2001: 111-112). Schoch neemt in zijn opsomming de volgende benamingen op: Nederlands, Negerengels, Frans, Engels, Duits, Portugees, Syrisch, Chinees, Maleis, Javaans, Hindostaans, Nagri, Urdu, Bosnegerengels en Papiamentu.

De vragen die nu, dertig jaar na het bereiken van de staatkundige onafhankelijkheid, gesteld kunnen worden, zijn de volgende. Is de meertaligheid van Suriname een belemmering of een verrijking voor het land? Moet Suriname het Nederlands als officiële taal behouden? Een eerste

1 Meertaligheid heeft zowel betrekking op de sprekers als op de taalsituatie. In een land kunnen meertalige situaties voorkomen, maar er hoeven niet per se veel meertalige sprekers te zijn, dat wil zeggen mensen die regelmatig meer dan één taal gebruiken. In Suriname is dit laatste wel het geval.

antwoord hierop kan kort zijn: meertaligheid is meestal een verrijking voor een land en voor ons land in het bijzonder. Mensen nemen immers niet alleen hun talen mee, maar ook de culturen waarvan deze talen een deel zijn. Meertaligheid is niet alleen een individuele eigenschap van de burger, maar ook een maatschappelijk verschijnsel. Individuele meertaligheid van burgers hoeft een goede beheersing van de officiële taal, in ons geval het Nederlands, niet in de weg te staan. Suriname moet doorgaan met het Nederlands, want het heeft voorlopig geen andere keuze. Hoe lang, dat valt nu niet te zeggen. Dit artikel beschrijft de sociaal-historische ontwikkeling van Suriname's meertaligheid.

In de meertalige Surinaamse maatschappij had het Nederlands de beste kaarten: het was de bestuurstaal en daarnaast vanaf de leerplicht (1876) de schooltaal. Het onderwijs was vanaf toen het middel tot vernederlandsing van de samenleving. Aan het begin van de twintigste eeuw werd Suriname dan ook al de meest Nederlandse kolonie genoemd.

Het overheidsbeleid was absoluut niet gericht op meertaligheid. Vanaf het begin ondernamen de bewindvoerders telkens weer actie om de burgers in het gareel van het Nederlands te laten lopen met voorbijgaan aan hun eigen moedertaal. De regeerders vaardigden steeds opnieuw plakaten, ordonnantiën en andere wetten uit om de burgers te dwingen in hun contacten met het bestuur het Nederlands te hanteren (Schiltkamp & De Smid 1973: 5, 75, 179 en 655). Maar in de privé sfeer bleven velen hun eigen talen gebruiken, waardoor die zich verder ontwikkelden. Dat is te begrijpen. Taal is deel van de identiteit van mensen en zodra mensen die dezelfde taalachtergrond hebben, bij elkaar zijn in een vreemde omgeving, zullen ze bijna automatisch hun eigen talen gebruiken, omdat ze daarmee de groepsidentiteit bevestigen. Ze hebben bovendien behoefte aan de onderstreping van de onderlinge solidariteit.

TALEN IN SURINAME

Op Surinaamse bodem zijn sinds het begin van de koloniale periode drie soorten talen geweest: de inheemse talen, de geïmporteerde talen en de talen die hier zijn ontstaan. Indianentalen zijn de Inheemse talen; tot de geïmporteerde talen behoren de moedertalen van de immigranten/kolonisten. Voor de talen die hier zijn ontstaan, kunnen we een tweedeling maken: creooltaal en koine. Ze zijn beide nieuwe talen. Het verschil zit hem hierin dat een creooltaal ontstaan is uit talen die niet aan elkaar verwant zijn. Voor de Marrontalen en het Sranan geldt dat ze zich gevormd hebben uit Afrikaanse talen in combinatie met Europese talen. Het Sarnami is een koine, ontstaan uit aan elkaar verwante Indiase talen. Hiernaast hebben we het (Surinaams-)Nederlands en het (Surinaams-)Javaans, geïmporteerde talen die zich in Suriname hebben ontwikkeld als varianten van de talen uit de landen van oorsprong van deze moedertaalsprekers. Alle talen in Suriname staan in een bepaalde maatschappelijke verhouding tot elkaar,

in een diglossierelatie, en ondergaan zodoende elkaars invloed, de ene taal meer dan de andere. In deze taalverhoudingen is er sprake van een taal met een hoog prestige, het Nederlands dat toegang verschaft tot macht. In de taalwetenschap spreekt men dan van een 'H-taal'. Een H-taal is de officiële taal, de schooltaal, de taal van de wetenschap; kortom een taal die gebruikt wordt in alle gebieden die gerelateerd zijn aan macht. Hier tegenover staan de (moeder)talen met een laag prestige (L-talen), die meestal gebruikt worden in de domeinen gerelateerd aan thuis. Deze L-talen hebben niet alle dezelfde positie. Het Sranan heeft ten opzichte van de overige talen een andere status vanwege zijn functie van algemene omgangstaal, die soms in officiële communicatiesituaties gebruikt wordt. Toch worden ook de overige moedertalen in steeds meer domeinen gebruikt. Een domein is in dit geval een situatie waarin een bepaalde taalvariëteit gehanteerd wordt.

HET OVERHEIDSBELEID

In het voorgaande is al gesteld dat het Surinaamse overheidsbeleid nooit gericht was op meertaligheid. Wat de koloniale overheid wilde was van Suriname een ééntalige, Nederlandse samenleving maken. Daar zijn de Surinamers zelf mee doorgegaan toen ze in 1954 het heft in handen kregen. Voor de beschrijving van het overheidsbeleid maak ik een driedeling: de koloniale periode tot de afschaffing van de slavernij, de periode van 1863 tot 1954 en de periode van 1954 tot nu. Dit laatste tijdperk valt uiteen in twee delen: 1954-1975 en 1975-nu.

1667-1863

Over de jaren tussen 1667 en 1863 valt niet veel meer te melden dan wat al in het voorgaande is gesteld. Maatregelen tot vernederlandsing van de samenleving zijn echter nauwelijks genomen. Integendeel, de slavenbevolking, de onderkant van de samenleving, mocht geen Nederlands leren. Wel werd steeds gehamerd op het feit dat in een Nederlandse kolonie de Nederlandse taal gebruikt moest worden, zeker in het openbare leven. Na de verovering van Suriname op de Engelsen in 1667 gold de Nederlandse wet. De bewoners kenden echter nog geen Nederlands. Het eerste bewaard gebleven plakkaat over het gebruik van het Nederlands dateert van 1688: brieven, verzoekschriften, en dergelijke aan het wettige gezag zouden alleen in behandeling genomen worden als ze in de officiële taal gesteld waren (Schiltkamp & De Smidt 1997: 179). Uitgaande van het beleid is dit niet verwonderlijk, want aan het eind van de zeventiende eeuw waren Joden en Fransen de twee grootste vrije bevolkingsgroepen (Van Lier 1971: 24-50). Er is onder meer in 1759 een notificatie uitgevaardigd, waarin stond dat post in het Frans geadresseerd, niet geaccepteerd zou worden (Schiltkamp & De Smidt 1997: 655).

1863-1954

Na 1863 veranderde de situatie in talig opzicht. De leerplicht werd in 1876 ingesteld voor kinderen van 7 tot 12 jaar. Hierbij werd bepaald dat het Nederlands dé onderwijstaal zou zijn. Kinderen van ex-slaven moesten nu wel Nederlands leren. De katholieke missie en de evangelische broedergemeente (EBG) exploiteerden enkele scholen. De EBG bediende zich voornamelijk van het Sranan.² Ze had moeite met het overschakelen naar het Nederlands, omdat vooral Duitssprekende zendelingen en onbevoegden onderwijsactiviteiten ontplooiden. Pas toen de hoogste autoriteit op onderwijsgebied, de Inspecteur voor het Onderwijs, dreigde met stopzetting van de onderwijssubsidie begon men aan de kwaliteit van de onderwijzers te werken. Vanuit Nederland werden bevoegde onderwijzers aangetrokken die onderwijs konden geven met het Nederlands als instructietaal (Gobardhan-Rambocus 2001: 179, 181-185).

Dat Suriname een ééntalige Nederlandse samenleving moest worden kwam bijvoorbeeld tot uiting tijdens het Tweede Koloniaal Onderwijscongres in 1919. Daar werd duidelijk gesteld dat: 'het beschaafde Nederlandsch de taal [moest] worden, die door allen zonder onderscheid in Suriname gesproken wordt'.³ Deze opvatting werd enige jaren later onderstreept door de minister van Koloniën, Koningsberger die stelde dat: 'in Suriname [...] wordt aangestuurd op de samensmelting van alle rassen [...] tot één Nederlandse taal- en cultuurgemeenschap'.⁴

Toch was de koloniale overheid niet consequent in haar beleid. Voor kinderen van Brits-Indische immigranten werden vanaf 1890 scholen opgericht,⁵ waar onderwijs werd verzorgd in de Hindostaanse taal. Dit deed de overheid omdat zij graag zag dat de Brits-Indiërs zich blijvend in Suriname zouden vestigen. Door hun kinderen onderwijs in de eigen taal aan te bieden, zouden ze zich hier thuis gaan voelen, meende het bestuur. Dit type onderwijs werd vanwege hevige tegenstand uit de samenleving in 1906 opgeheven. Om tegemoet te komen aan het verlangen van de ouders werden de onderwijzers van de opgeheven scholen tijdelijk aangesteld tot onderwijzers van bijstand 'om behulpzaam te zijn bij het onderwijs in het Hollandsch aan de koeliekinderen die voor het eerst de school bezoeken en om in den eersten tijd eenig onderricht in Hindostansche talen aan de koeliekinderen te geven'.⁶ Vanaf 1906 was het gebruik aan districtsscholen onderwijzers van bijstand te verbinden.

2 Volgens de leer van Zinzendorf dienden zijn zendelingen zich in te spannen de taal en de cultuur van het gastland te leren kennen om zodoende het evangelie in de taal van de mensen tot hen te brengen (Gobardhan-Rambocus 2001: 85; Zamuel 1994: 115).

3 Koloniaal Onderwijscongres 1919: 4.

4 Handelingen der Staten-Generaal 1928-1929 II: 1053.

5 Voor koeliescholen zie Gobardhan-Rambocus (2001: 134-149).

6 Koloniaal Verslag 1907: 21.

Ook hiertegen was er in de kolonie nogal wat verzet maar het duurde tot 1929 voor deze tijdelijkheid beëindigd werd.⁷

1954-1975

Na de Tweede Wereldoorlog werd begonnen met de uitvoering van de staatkundige veranderingen, die koningin Wilhelmina in haar befaamde radiorede van 7 december 1942 vanuit Londen beloofd had. Deze veranderingen behelsden onder meer autonomie voor de overzeese gebiedsdelen. In 1954 trad het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden in werking. Volgens art. 41 lid 1 zouden Suriname en de Nederlandse Antillen vanaf toen zelfstandig hun eigen aangelegenheden behartigen (Van Helsdingen 1957: 478).

Autonomie⁸ betekende in de praktijk dat het rijksdeel Suriname een regering kreeg die uitsluitend uit Surinamers bestond. De belangrijkste groepering in het begin waren de lichtgekleurde Creolen, de inheemse elite, die zich al in 1943 hadden verenigd in de Unie Suriname, een sociaal-educatieve vereniging die al heel snel een sterke invloed kreeg op Surinames politieke ontwikkeling. Ze had bij het toen bestaande censuskiesrecht de meeste zetels in het parlement, vormde ook de eerste regeringen en bepaalde het binnenlandse beleid voor het rijksdeel, waarin ze haar visie op taal en cultuur kon uitdragen. Deze groep vooruitgeschoven landskinderen wenste loyaal te zijn aan het moederland. Een belangrijke trekker, Johan Ferrier, de laatste gouverneur en de eerste president van de republiek Suriname, zei al in 1943 dat de jeugd paraat gemaakt moest worden voor de toekomst met de leus: 'Bouwen aan Groot-Nederland, door te bouwen aan en te werken voor een krachtig, gelukkig en steeds meer vooruitgaand in Suriname'.⁹

HET (TAAL)BELEID

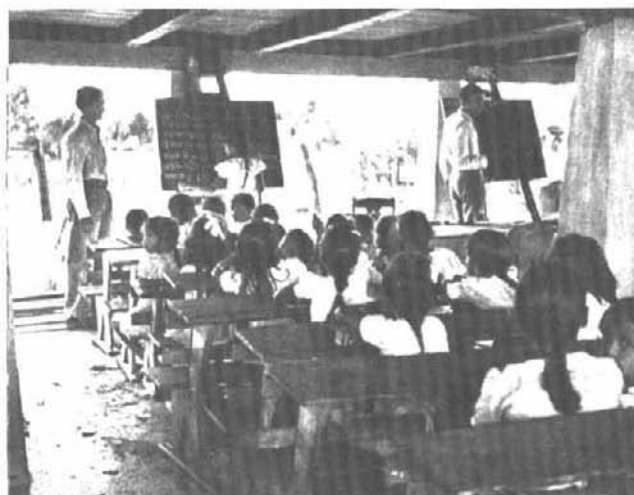
De heersende bestuurselite voelde zich als een vis in het water. Zij alleen was in staat het bestuur over te nemen, omdat ze het Nederlands goed beheerste. Al in 1946 meende Lou Lichtveld (Albert Helman) dat 'beschaafde Surinamers' in Holland een streepje voor hadden, vooral door het gemak waarmee zij zich van het Hollands bedienden.¹⁰ Aan de vooravond

7 Koloniaal Verslag 1930: 11.

8 In de aanloop tot de autonomie werden vanaf 1946 politieke partijen opgericht, die elk hun eigen etnische achterban vertegenwoordigden: Hindostanen, Javanen en Creolen. In 1948 werd het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen ingevoerd. Het kiesstelsel dat de Staten van Suriname, het parlement, daarop aannamen, zorgde er echter voor dat de invloed van immigranten en hun nakomelingen op het beleid vooral in de jaren vijftig gering was. Na 1963, toen het kiesstelsel enigszins gewijzigd werd, werd de participatie van deze groepen groter.

9 *De West*, 29 augustus 1943.

10 *De West*, 26 augustus 1946.

Onderwijs in het Hindi op een lagere school in een district vóór

van zijn vertrek naar Paramaribo,¹¹ waar hij in de eerste Landsregering minister van Onderwijs en Volksgezondheid zou worden, stelde hij onder meer dat we in Suriname ter wille van 'de culturele continuïteit' het Nederlands zouden moeten handhaven, 'om deel te nemen aan de algemene Europese cultuur, aan het verwesteringsproces'.¹² Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Creoolse elite zich – net als Lichtveld en Ferrier,

de toonzetters – op het standpunt stelde dat het bij een eventuele eigen taalkeuze van Suriname duidelijk moest zijn dat geen van de moedertalen ervoor in aanmerking kwam de plaats van het Nederlands in te nemen. Wat zeker een rol speelde was dat zij, de Creolen in een voorhoedepositie, automatisch belangrijke sleutelfuncties in een tijdens de autonomie te vormen regering zouden krijgen, want zij waren het beste geassimileerd, zij kenden de Nederlandse taal en cultuur het best. De overige groepen waren immers nog druk bezig met hun eigen emancipatie en werden toen nog nauwelijks als Surinamers, landskinderen, beschouwd.

In 1950 was Ferrier van mening dat het Nederlands dé taal was die bij het onderwijs gehanteerd diende te worden, omdat de intellectuele bovenlaag van Creolen en Hindostanen het Nederlands reeds aanvaard had. Hij wenste wel dat het Nederlands dat in Suriname gehanteerd werd, geen 'typisch Surinaamse structuur' mocht gaan vertonen (Ferrier 1950: 113-114). Hierbij dient aangetekend te worden dat de Surinaamse variant van het Nederlands, het Surinaams-Nederlands, al volop in ontwikkeling was en dat de intellectuele bovenlaag van Hindostanen toen slechts enkele personen omvatte.

11 *De West*, 27 augustus 1949.

12 Nationaal Archief, Den Haag, 2.19.114, invoernummer 147, Lou Lichtveld, De culturele koers van Suriname. Verslag van de causerie gehouden op 27 augustus 1949 in het I.C.C. te Amsterdam.

STICUSA

De Sticusa (Stichting voor Culturele Samenwerking)¹³ is een belangrijke schakel geweest bij de pogingen om die ééntalige Nederlandse samenleving vorm te geven. Ze financierde in 1949 het eerste grote onderzoek naar de taalsituatie in Suriname onder leiding van Hellinga en Pée. In Suriname was er, volgens Hellinga, toen niet alleen sprake van een hoog percentage analfabeten, maar ook van een klein aantal Nederlandstaligen. De laatste groep was echter belangrijk voor de verbreiding van de Nederlandse taal en voor de bevordering van de volksontwikkeling in de Nederlandse taal. Hier werd verder aan gewerkt door de oprichting in 1958 van het Bureau Volkslectuur, naar het model in Nederlands-Indië (Balai Poestaka¹⁴). In tegenstelling tot Nederlands-Indië waren de meeste publicaties in het Nederlands geschreven. Er was zelfs een basiswoordenlijst, Basisch Nederlands voor Suriname (1958), die tot doel had de leesbaarheid en verstaanbaarheid van de uitgaven van Volkslectuur te vergroten. In 1962 kwam een Taalbureau van de grond. Dit bureau organiseerde in 1963-1964 in opdracht van de minister van Onderwijs een congres van taalleraren (Gobardhan-Rambocus 2001: 442-451 en 476-479). Een aanbeveling van dit congres was het instellen van een lagere akte voor Nederlands. Het beleid voerde deze aanbeveling uit. In oktober 1964 begon deze opleiding die vanaf 1966 opging in het Didactisch Instituut. In 1969 werd de naam veranderd in Instituut voor de Opleiding van Leraren (IOL), dat nog steeds het voortgezet onderwijs in Suriname voorziet van bevoegde docenten (Gobardhan-Rambocus 2001: 481-484).

1975-2005: NEDERLANDS EN ENGELS

In april 1974, aan de vooravond van de onafhankelijkheid, werd een duidelijke taalpolitieke daad gesteld met verstrekkende gevolgen. De minister van Onderwijs, Venetiaan, kondigde een nieuw taalbeleid aan in de *Nota vreemde talen in het onderwijs* (1974) en koos hierin voor het Nederlands – hoewel niet van harte – en ook voor het Engels.

De slechte schoolresultaten voor Engels en Nederlands en de Surinaamse taalsituatie maakten volgens hem een evaluatie van dit onderwijs noodzakelijk. Het talenpakket dat onderwezen werd, was ingesteld op de eisen

13 De Sticusa werd in 1948 opgericht en had tot doel culturele samenwerking tussen Indonesië, Suriname, de Nederlandse Antillen en Nederland. Tot een samenwerking met Indonesië is het toen niet meer gekomen. In 1955 werd een tweede Sticusa opgericht, waarin voor Indonesië geen plaats meer was ingeruimd. Sticusa kan beschouwd worden als het medium om Nederlandse culturele waarden uit te dragen. Uitingen van de Nederlandse cultuur werden over Suriname heengestort. Aan de andere kant is het zeker zo dat jonge Surinamers in de kunst- en cultuursector via werk- en studiebeurzen de gelegenheid kregen zich te verdiepen of bij te scholen in verschillende kunstsectoren (Gobardhan-Rambocus 2001: 392-412, 437-451).

14 Voor een beschrijving van activiteiten van Balai Poestaka zie Groeneboer 1993 en Jedamski 1997.

die voor Nederland golden en dat moest veranderen (Nota 1974: 4). Het Nederlands zou voorlopig officiële taal en schooltaal blijven en de Surinaamse leerling zou zich moeten blijven inspannen om het Nederlands te leren en om andere vakken met behulp van het Nederlands onder de knie te krijgen (Nota 1974: 5). In de nota werd wel de verwachting uitgesproken dat Suriname – gezien de kleine omvang van het Nederlandse taalgebied – op den duur zou gaan omzien naar een andere officiële taal die óf Surinaams óf internationaal was. Ook beheersing van het Engels werd van belang geacht, want het Engels verschafte toegang tot noodzakelijke informatie en tot het overgrote deel der wereld. In serieuze discussies werd het ook aangemerkt als een van de toekomstige kandidaten voor de officiële taal, wat ook de sterke positie van het Engels op de scholen verklaarde, aldus de nota.

1975-2005: OVERIGE SURINAAMSE TALEN

In de hierbovengenoemde nota werden de overige Surinaamse talen ‘bewust buiten beschouwing gelaten’, omdat ‘de problematiek die samenhangt met de introductie van Surinaamse talen [...] van een andere gaardheid en een ander kaliber’ was (Nota 1974: 12). Nadat in 1959-1960 de regering-Emanuel (1958-1963) een tweede couplet in het Sranan¹⁵ had toegevoegd aan het Surinaamse volkslied en een voorlopige spelling¹⁶ voor het Sranan had afgekondigd, bleef het betrekkelijk stil rond de Surinaamse talen. In 1979 begon echter een groot taalonderzoek, ‘Taal en taalgedrag als functie van de multilinguale Surinaamse samenleving’. De overheid wilde vooral weten hoe de verschillende Surinaamse talen afzonderlijk en / of gezamenlijk het taalgedrag van de burgers en het taalonderwijs beïnvloedden. Het project begon voortvarend, gefinancierd uit fondsen verkregen in het kader van de ontwikkelingssamenwerking Nederland-Suriname, maar het kwam in 1982 tot een vervroegd einde vanwege een tijdelijke beëindiging van de ontwikkelingssamenwerking (Gobardhan-Rambocus 1993: 172).

Een paar jaar later werden commissies benoemd, die voorstellen moesten doen voor de spelling voor het Sranan (1984), het Sarnami (1984), het Surinaams-Javaans (1986) en het Karaïbs (1986). De eerste drie spellingsvoorstellen zijn in 1986 aangenomen en gepubliceerd in het *Staatsblad van de Republiek Suriname* (Gobardhan-Rambocus: 172-174). Jammer genoeg is met betrekking tot de overige talen weinig meer gebeurd, terwijl er in Suriname zeker twintig talen min of meer actief gebruikt worden.

15 De regering gaf Trefossa (Henny de Ziel) de opdracht in deze tekst de eenheid van het volk en de verbondenheid met het Surinaamse grondgebied tot uitdrukking te laten komen. De Sranantekst veroorzaakte wat commotie in de samenleving, maar het parlement keurde deze in 1959 goed (Gobardhan-Rambocus 1995: 167-168; Van Kempen 2003, I: 439-441; Meel 1999: 112-113).

16 De Stichting Volkslectuur stelde in 1961 in nauwe samenwerking met de spellingscommissie een woordenlijst samen. In 2004 verscheen de vierde herziene uitgave (Woordenlijst 2004).

CARICOM

In 1995 trad Suriname toe tot de Caribbean Community (Caricom). In discussies in de samenleving vroeg men zich destijds af of het Nederlands als officiële taal de verdere ontwikkeling van Suriname niet in de weg zou staan. Bepaalde leden van De Nationale Assemblee meenden zelfs dat het Nederlands meteen vervangen moest worden door het Engels. Hiermee gaven ze een opvatting weer die bij delen van de samenleving veel gehoord werd. In januari / februari 2005 is er ook in de media (radio en kranten, zoals *De Ware Tijd*, de *Times of Suriname* en het *Dagblad Suriname*) een uitgebreide discussie geweest over Surinames taaltoekomst naar aanleiding van het congres Onderwijs in en van het Nederlands dat in de tweede week van januari in Paramaribo gehouden was. In tegenstelling tot eerdere discussies / polemieken werden nu ook keuzes gemaakt voor het Nederlands, maar het Engels bleef een belangrijke tweede keuze.

Suriname heeft meer dan zestien televisiestations; dertien daarvan kunnen in Paramaribo en omstreken opgevangen worden. Ze hebben allemaal op vaste tijden buitenlandse nieuwsrubrieken, voornamelijk in het Engels, zoals CNN, BBC en Fox News; hiernaast wereldnieuws in het Chinees (CCTV), het Hindi (Zee TV) en het Arabisch (LBC). BVN (Het Beste van Nederland en Vlaanderen) zendt uit in het Nederlands en komt ook tot ons via de lokale tv-stations. De kijkdichtheid van deze stations is, volgens mij, groot en mede hierdoor en ook door alle andere Engelstalige programma's – zonder ondertiteling – wordt het besef in Suriname groter dat Engels, een taal met een hoge communicatiewaarde (Q-waarde) – om het in de woorden van Abram de Swaan (2002: 34-35) te zeggen – steeds belangrijker wordt, een lingua franca zoals in vroegere eeuwen in de westerse wereld het Latijn of het Frans. Wereldwijd is de snelst groeiende groep die der meertaligen, een nieuwe mondiale elite. In veel gevallen zullen meertaligen een taal met een hoge status leren, in casu het Engels, omdat ze beseffen dat ze zichzelf hiermee toegang verschaffen tot een grotere wereld. Dat is ook in Suriname het geval. De minister van Onderwijs in het vorige kabinet-Venetiaan (2000-2005) gaf vanaf 2001 stellig aan dat Engels vanaf de lagere klassen van het basisonderwijs aangeboden zou worden, maar deze beleidsintentie werd niet uitgevoerd. Hoewel er niet gestructureerd aan gewerkt wordt, lijkt het Engels toch ook een taal van Suriname te worden. *De Ware Tijd* komt uit met een nieuwsbrief in het Engels, waarop men zich kan abonneren. De *Times of Suriname*¹⁷ neemt ook dagelijks Guyanees, Surinaams en wereldnieuws op in het Engels, meestal twee tot drie pagina's. De volgende twee citaten uit interviews geven naar mijn oordeel een goede weergave van wat er leeft in de Surinaamse samenleving:

17 *Times of Suriname* heeft ook nieuwspagina's gepubliceerd in het Chinees en het Braziliaans. Volgens een medewerker van *Times*, mevrouw Rina Basant, zal dat in de toekomst weer gebeuren; nu zijn er wat vertaalproblemen.

We moeten gewoon meer aan het Engels gaan doen in ons onderwijs en ons niet minder voelen omdat we een deel van de CARICOM zijn en Nederlands praten, want ik weet zeker dat binnen de EU niet elke Nederlander elke Fries verstaat. Dus een taal moet ons niet opnieuw gaan verdelen. Anders kan het Caribisch Gebied straks ook nog zeggen: we maken deel uit van Latijns-Amerika en we moeten aansluiting zoeken, dus we gooien alles om naar het Spaans. Dan is het einde zoek. We leven, praten en denken in het Nederlands. Het Nederlands maakt ons uniek (Steven van Frederikslust, een bekende mediawerker).¹⁸

Het [Nederlands] is onze taal, onze cultuur en onze identiteit. We spreken het langer dan twee- of driehonderd jaar en het leeft bij ons. Met dat van de CARICOM moet het Engels weliswaar worden geïntensiveerd. Iedereen moet in staat zijn een mondje Engels te kunnen praten. We zouden sowieso ons onderwijs moeten richten op het CARICOM-gebeuren, zoals vrij verkeer, studie en knowhow. Maar we hebben geen Engelse achtergrond of cultuur, dus Engels als hoofdtal zou ons ontheemd doen raken. We moeten niet, omdat we lid zijn van de CARICOM onze cultuur aan de kant zetten. We moeten juist leren van elkaar, want in de CARICOM zijn er ook Spaans- en Franssprekenden. Het zou natuurlijk gemakkelijk zijn als we Engels spraken, maar dat is geen garantie voor integratie (Harish Monorath, Caricom-jeugdambassadeur).¹⁹

SURINAAMSE DIPLOMATEN

Naar aanleiding van bovenstaande citaten heb ik enkele Surinaamse diplomaten gevraagd wat hun ervaringen zijn in de Caricom. De volgende vragen werden gesteld. Wat zijn uw ervaringen met het Nederlands? Is het een handicap; is het een voordeel? Welke talen worden in de vergaderingen gehanteerd en hoe gaat men met vertalingen om? Wat vinden Caricomburgers van uw talenkennis? Hierop reageerden Albert Ramdin, assistent-secretaris-generaal van de Organisatie van Amerikaanse Staten (OAS) en eerder in dezelfde functie werkzaam bij de Caricom, mevrouw Manorma Soeknandan, Surinaamse ambassadeur in Guyana, waar het hoofdkwartier van de Caricom gevestigd is, en Marie Levens, die in haar hoedanigheid van minister van Buitenlandse Zaken van Suriname (2000-2005) veel met de Caricom te maken heeft gehad.

Ramdin geeft aan dat voor velen Suriname nog onbekend is: men weet wel waar het land ligt, maar kent de geschiedenis niet. Verrassing en nieuwsgierigheid komen naar voren als men hoort dat Suriname het enige land in de Amerika's is waar Nederlands de officiële taal is, omdat de meesten ervan uitgegaan dat het Engels dat is; enkelen nemen zelfs

¹⁸ *De Ware Tijd*, 29 januari 2005.

¹⁹ *De Ware Tijd*, 29 januari 2005.

aan dat het het Spaans is. Velen zijn van mening dat het spreken van een andere taal naast Engels of Spaans een bijzondere waarde heeft. Engels, zegt Ramdin, was in mijn tijd de werktal in de Caricom en men ging wel extra letten 'op je capaciteit om goed, alert en professioneel in het Engels te kunnen communiceren.'

Mevrouw Levens stelt dat in Suriname al jaren voorlichting over de Caricom in het Engels wordt verspreid, voornamelijk folders over de *Caricom Single Market* en nu ook over de *Single Economy*. Het ministerie van Handel en Industrie kreeg na veel moeite subsidie om de folders in het Nederlands te vertalen. Cariforum heeft nu een project goedgekeurd – de financiering is nog niet rond – voor de vertaling van officiële stukken in het Nederlands, Frans en Spaans.

Bij de opening van de *Caribbean Court of Justice* heb ik voor het eerst gezien dat op een en dezelfde folder en op de grote affiches op de luchthaven en in de stad het Nederlands pontificaal en even groot als het Engels voorkwam. Een licht gevoel van overwinning ging door me heen, maar eerlijk gezegd moest ik bij het zien van zo een grote affiche op de luchthaven van Trinidad zelf ook even wennen aan het lezen van een Nederlandse tekst in het Engelssprekend Caribisch gebied. [...] Op dit soort momenten kom je tot de ontdekking hoezeer een taal je uitsluit of je er juist bij betreft. De behoefte om naast het Nederlands steeds beter het Engels en het Spaans te beheersen vanwege onze samenwerking en integratie in eigen regio, is dan ook begrijpelijk.

Volgens mevrouw Soeknandan wordt binnen de Caricom voornamelijk Engels gesproken en geschreven. Sinds 2004 zijn in Cariforum-verband het Nederlands, Frans en Spaans als werktalen erkend. Verschillende documenten zijn ook al vertaald, vooral die van de Caribbean Court of Justice (CCJ). Spandoeken, uitnodigingskaarten voor de ceremoniële oprichting van de CCJ waren in het Nederlands vertaald. Soeknandan zei in de besprekingen: 'When my President arrives at the airport in Trinidad, there must be clear signs for everyone to see that Suriname is a member of Caricom and the CCJ.' Een van de rechters van het CCJ spreekt zelfs Nederlands. Ook Soeknandan stelt dat men de talenkennis van Surinamers bijzonder vindt.

OPVATTINGEN MEERTALIGEN

Hoe denken Surinamers vanaf de onafhankelijkheid tot nu over hun talen? In de afgelopen dertig jaar zijn er verschillende onderzoeken en enquêtes geweest, waarbij taalgebruik en/of taalkeuze een belangrijke rol speelden. Vaak werd de mensen naar hun taalvoorkeur gevraagd. In november 1997 werd een enquête gehouden onder de bezoekers van de Jaarbeurs te Paramaribo. Op een vraag tot welke groep men zichzelf rekende, kwam als

De ingang van de haven van Paramaribo. N.V. Havenbeheer Suriname laat hiermee duidelijk zien hoe zij de taaltoekomst van Suriname ziet, wat het formele niveau betreft. Foto: Pearl Gerding.

antwoord: lager kader 14 percent; middenkader 45 percent hoger kader 20 percent en anders 21 percent. Onder andere werd hun gevraagd wat in de toekomst de nationale taal van Suriname zou moeten zijn: Engels, Spaans, Nederlands of Sranan. Voor het Spaans koos 3 percent, 21 percent voor het Sranan, 31 percent voor het Engels en 46 percent voor het Nederlands. Zowel mannen (39 percent) als vrouwen (61 percent) kozen voor het Nederlands als eerste taal.²⁰ Hieruit bleek de grote bereidheid om Nederlands te leren. Als tweede taal kwam het Engels uit de bus.

In 2001 werd *Een nationaal onderzoek voor een cultuurbeleid in Suriname* (Mitrasingh & Badal 2002) verricht, waarbij een enquête werd gehouden onder 3161 scholieren bij het voortgezet onderwijs en 675 volwassenen. Voor dit artikel zijn vooral de taalvragen interessant. Van de jeugdigen gaf op een vraag daarnaar 70,7 percent aan dat het Nederlands de taal was die ze het beste spraken, van de volwassenen 57,0 percent. De meest gesproken taal was voor 67,9 percent van de scholieren het Nederlands, voor de volwassenen was dat 58,1 percent. Tevreden met het Nederlands als officiële taal was 87,6 percent van de scholieren en 83,95 percent van de volwassenen. Als tweede taal zou 52,3 percent van de jeugd graag het Engels willen en 64,3 percent van de volwassenen. Voor wat het lezen en

²⁰ Persbericht Sibibusi Beweging 1997.

schrijven betreft kon 82,9 percent om 90,8 percent het beste lezen in het Nederlands en voor het schrijven gold dat voor 81,8 om 92,3 percent (Mitrasingh & Badal: 35-36). Deze cijfers worden ondersteund door de laatstgehouden volkstelling (2004). *De Ware Tijd* kopte op 4 september 2005: 'Grootste deel bevolking is alfabeet.' Uit gegevens van de Zevende Algemene Volks- en Woningtelling blijkt dat het overgrote deel van de bevolking ouder dan zes jaar (74,1 percent) kan schrijven. Het hoogste percentage werd gehaald in het district Wanica (88,8 percent) en het laagste (35,9 percent) in Sipaliwini (Landelijke resultaten 2005: 21). Schrijven betekent in dit geval in het Nederlands. Omdat de instructietaal in het onderwijs het Nederlands is, kan wie naar school gegaan is, niet alleen schrijven en lezen, maar ook het Nederlands communicatief gebruiken. Dat er een grote drang is om het Nederlands te leren, bleek ook in 1984. Tijdens de landelijke alfabetisatiecampagne, Alfa '84, wilden de bewoners in het binnenland leren lezen en schrijven in het Nederlands en niet in hun eigen talen. Dat vonden ze voor hun sociale mobiliteit heel belangrijk. Overigens was de campagne geen succes (Rensch 1985).

Bij een onderzoek in 2004 onder studenten Nederlands (Asin, Gobardhan & Krishnadath 2004: 15-17) kwam naar voren dat studenten voor wie Nederlands moedertaal was, tot alle bevolkingsgroepen behoren. De meeste studenten uit de Creoolse cultuurgroep gaven het Nederlands als moedertaal op. Die uit de Hindostaanse cultuur zowel Nederlands als Sranami.²¹ Het grootste deel van de studenten sprak ook Sranan. Uit andere keuzes bleek dat in veel gezinnen het spreken van twee talen een normaal verschijnsel is. Die andere taal was in de meeste gevallen het Nederlands. Zou je kunnen concluderen dat het Nederlands dé moedertaal van deze gezinnen is? Daar valt over te twisten. Uit het bovenstaande kunnen we concluderen dat er niet alleen sprake is van meertaligheid onder deze groep maar ook dat er verschuivingen zijn opgetreden ten gunste van het Nederlands.²² Het wekt dan ook verbazing dat in *Taalpeil* (september 2005), een speciale uitgave in verband met het vijftienvestigjarige bestaan van de Nederlandse Taalunie, wordt vermeld dat voor 62 percent van de Surinamers het Nederlands de moedertaal is. Trendbox BV voerde een onderzoek uit in Paramaribo en Wanica. De vraag is hoeveel waarde aan zo'n onderzoek gesteld kan worden, want meer dan de uitkomst kennen we niet.²³ Welke

21 Uit eerder onderzoek van Deprez en De Bies blijkt dat Creolen uit de hogere klassen het Nederlands als thuistaal hebben en dat Hindostanen vaker tweetalig zijn opgevoed (Deprez & De Bies 1985: 192-193).

22 Op het IOL verzorg ik een module De Surinaamse taalsituatie, waar een uitgebreid gesprek over moedertaal aan voorafgaat. De laatste jaren constateer ik dat de groep studenten die zegt het Nederlands als moedertaal te hebben, steeds groter wordt. Opvallend is dat de meesten komen uit de Creoolse cultuur, gevolgd door die uit de Hindostaanse cultuur, vooral afkomstig uit Paramaribo en omstreken.

23 Zie ook het commentaar van Van Kempen 2005.

vragen zijn gesteld; hoe was de setting? Is het aantal van 253 representatief en zijn Wanica en Paramaribo dat voor een meertalig Suriname? En wat doen Surinamers? 'Die doorspekken hun Nederlands met exotische woorden.' Trendbox BV heeft zich duidelijk niet beziggehouden met de context van meertaligheid, waarbinnen het Nederlands een belangrijke taal is, terwijl Linde van den Bosch in haar toespraak bij de opening van het congres Onderwijs in en van het Nederlands wel nadrukkelijk stelde dat het voor de Taalunie een uitdaging is betrokken te zijn bij het brede proces van onderwijsvernieuwing in Suriname; de bijdrage zal zich hierbij richten op de taal. 'Niet de Nederlandse taal op zich, maar de Nederlandse taal temidden van de andere talen in Suriname en dan in het bijzonder de Nederlandse taal in het onderwijs in Suriname' (Van den Bosch 2005: 8). In de loop van 2006 zullen wat meer betrouwbare gegevens beschikbaar komen als Volume IV van de laatstgehouden census, *Karakteristieken van huishoudens & gezinnen en van woonverblijven*, gepubliceerd zal zijn. Dan zal een duidelijker beeld verkregen worden van het aantal talen dat in de samenleving een rol speelt. In het huishoudformulier zijn twee vragen over taal gesteld: 'Welke taal wordt het meest gesproken in dit huishouden? [...] Welke taal wordt als 2e gesproken in dit huishouden?' Respondenten mochten kiezen uit Nederlands, Sranantongo, Sarnami, Javaans, Arowaks, Caraïbs, Saramaccaans, Aucaans, Paramaccaans, Chinees, Portugees, Engels, Frans en 'andere, nl. ...'. Op een vraag over deze keuze aan mevrouw Soeddhwa, plaatsvervangend algemeen leider van het censusteam, stelde zij dat de hierboven genoemde talen de belangrijkste talen zijn die in het land gesproken worden.

TEN SLOTTE

Samenvattend kan gesteld worden dat ook in de periode van de autonomie en daarna – na de onafhankelijkheid weliswaar niet met nadruk – het overheidsbeleid vooral gericht was op een ééntalige Nederlandse samenleving, wat niet succesvol was, omdat de inwoners hun eigen talen bleven gebruiken en voor hun sociale mobiliteit het Nederlands omarmden. De vernederlandsing van de samenleving begon, zoals gezegd, met de leerplicht en vanaf de autonomie nam die vernederlandsing een dusdanige vlucht, dat we kunnen stellen dat in de laatste periode de adoptie ingang vond en het Nederlands, het Surinaams-Nederlands, gedurende de afgelopen vijftig jaar van een opgelegde eigen taal is geworden. Deze ontwikkeling had vooral te maken met het veranderde onderwijsbeleid door het – vanaf 1948 – uitvoeren van de aanbevelingen van het rapport D'Haens,²⁴ zoals de opheffing van de achtjarige muloschool, het instellen

24 Meer informatie hierover in Gobardhan-Rambocus 2001: 343-351, 452-453, 458-459 en 463-465.

van GLO-A- en -B-scholen, de oprichting van de Surinaamse Kweekschool en de Algemene Middelbare School, beide dagscholen. Meer gebruik van het Nederlands leidde ertoe dat de krampachtigheid van het Nederlands taalgebruik steeds minder werd, met als gevolg acceptatie van het Surinaams-Nederlands, een vloeiender Surinaams-Nederlands, dat meer eigen werd. De generatie die het Nederlands met moeite geleerd had, gebruikte dat nu ook in het domein thuis, waardoor kinderen het in hun natuurlijke omgeving leerden, het Surinaams-Nederlands was dus moedertaal geworden. In 1952 stelde Hellinga dat Suriname een hoog percentage analfabeten telde;²⁵ in 1955 noemde hij de officiële onderwijspolitiek niet juist, want de school was er niet in geslaagd de bevolking Nederlandssprekend te maken. De positie van het Nederlands was bovendien zwak, terwijl het de officiële taal was. Ruim vijftig jaar later is de ongeletterdheid tot beheersbare proporties teruggebracht. Het beleid is er dus in geslaagd de samenleving in zekere mate Nederlandssprekend te maken, terwijl hiernaast ook de eigen talen duidelijke functies hebben. Hieruit wordt ook duidelijk dat individuele meertaligheid niet schadelijk is voor een goede beheersing van het Nederlands. De taalverhoudingen vertonen de laatste decennia een zekere stabiliteit. Deze bestaat hierin dat er sprake is van een grootschalige, functionele meertaligheid: de talen vervullen in het sociaal-maatschappelijke verkeer elkaar aanvullende functies, zonder dat er van strikte complementariteit sprake is. In de toekomst zullen de verhoudingen ongetwijfeld enige verschuivingen ondergaan, maar in welke mate is nu niet goed aan te geven. De situatie en de context waarbinnen er gewerkt wordt, bepalen welke taal er gehanteerd wordt, zeker in de mondelinge communicatie. Maar ieder die op de maatschappelijke ladder wil stijgen, zal in de toekomst een behoorlijke kennis van het Nederlands en ook van het Engels moeten hebben. In het schriftelijke verkeer, zeker naar buiten toe, is naast het Nederlands het Engels een belangrijke taal. Voor het functioneren binnen de Caricom is het een vereiste het Engels goed te beheersen. De overheid zal nu meer dan ooit alle beleidsintenties met betrekking tot het Engels daadwerkelijk moeten uitvoeren.

In 1974 stelde de minister van Onderwijs, Venetiaan, zoals eerder gezegd, dat het Nederlands officiële taal en schooltaal zou blijven en dat het Engels meer aandacht moest krijgen. Nu, dertig jaar na dato, heeft Venetiaan als president van Suriname in januari 2005 bij de opening van het Taaluniecongres in Paramaribo dit nog eens herhaald: het taalbeleid zal dus voorlopig geen ander spoor volgen. Suriname blijft nog heel lang én een meertalige én een Nederlandstalige samenleving, waarin de positie van het Nederlands, het Surinaams-Nederlands heel sterk is.

²⁵ NA, 2.29.114, invoernummer 56, W.Gs Hellinga, Rapport over taalonderzoek in Suriname, 1952.

LITERATUUR

Asin, L., L. Gobardhan & I. Krishnadath, 2004

Onderwijs in en van het Nederlands in Suriname. Congres Nederlandse Taalunie 12, 13 en 14 januari 2005 Hotel Krasnapolsky Paramaribo. Den Haag: Nederlandse Taalunie.

Bosch, L. van den, 2005

'Onderwijs: taal centraal.' *Nederlands in Suriname; Tijdschrift van de Surinaamse Vereniging van Neerlandici* 9 (2) en 10 (1): 8-10.

Deprez, K. & R. de Bies, 1985

'Creolen en Hindustanen over Nederlands, Sarnami en Sranan; Een onderzoek in Paramaribo. *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis* 4 (2): 191-211.

Ferrier, J.H.E., 1950

De Surinaamse samenleving als sociaal-pedagogische opgave. Groningen: Wolters.

Gobardhan-Rambocus, L., 1993

'Het Sarnami.' In: L. Gobardhan-Rambocus & M.S. Hassankhan (red.), *Immigratie en ontwikkeling; Emancipatieproces van contractanten*. Paramaribo: Anton de Kom Universiteit, pp. 159-183.

Gobardhan-Rambocus, L., 1995

'Het Sranan; Ontwikkeling en emancipatie.' In: L. Gobardhan-Rambocus, M.S. Hassankhan & J.L. Egger (red.), *De erfenis van de slavernij*. Paramaribo: Anton de Kom Universiteit, pp. 147-171.

Gobardhan-Rambocus, L., 2001

Onderwijs als sleutel tot maatschappelijke vooruitgang; Een taal- en onderwijsgeschiedenis van Suriname, 1651-1975. Zutphen: Walburg Pers.

Groeneboer, K., 1993

Weg tot het Westen; Het Nederlands voor Indië 1600-1950. Leiden: KITLV Uitgeverij.

Hellinga, W.Gs, 1955

Language Problems in Suriname; Dutch as the Language of the Schools. Amsterdam: North-Holland Publishing Compagnie.

Helsdingen, W.H. van, 1957

Het Statuut van het Koninkrijk der Nederlanden; Wordingsgeschiedenis, commentaar en praktijk. 's-Gravenhage: Staatsdrukkerij- en uitgeverij.

Jedamski, D., 1997

'De taalpolitiek van de Balai Poestaka.' In: Kees Groeneboer (red.), *Koloniale taalpolitiek in Oost en West; Nederlands-Indië, Suriname, Nederlandse Antillen, Aruba*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Kempen, M. van, 2003

Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur. Band I, 1596-1957 & de orale literatuur. Breda: De Geus.

- Kempen, M. van, 2005
 'Wat Surinamers over taal denken?' *Oso, Tijdschrift voor Surinamistiek* 24 (2): 404-407.
- Lier, R. van, 1971
Samenleving in een grensgebied; Een sociaal-historische studie van Suriname. Deventer: Van Loghum Slaterus. [Eerste druk 1949.]
- Mitrasingh, B.S. & C.R. Badal, 2002
Een nationaal onderzoek voor een cultuurbeleid in Suriname. Verslag van een enquête onder 3.161 scholieren en 675 volwassenen. Paramaribo: Unesco-project 00 SUR 602.
- Meel, P., 1999
Tussen autonomie en onafhankelijkheid; Nederlands-Surinaamse betrekkingen 1954-1961. Leiden: KITLV Uitgeverij.
- Nederlandse Taal Unie, 2005
Taalpeil; De Nederlandse taal: feiten, cijfers en meningen. Speciale uitgave 25 Nederlandse Taalunie.
- Nota, 1974
 Nota Vreemde Talen in het Onderwijs. Paramaribo: Minov [Ministerie van Onderwijs en Volksontwikkeling].
- Rensch, S., 1985
 'De nationale alfabetisatiecampagne een mislukking.' *Brandpunt* 1 (3): 6-7.
- Schiltkamp, J.A. & J.Th. de Smidt (red.), 1973
West Indisch Plakaatboek; Plakaten, ordonnantiën en andere wetten, uitgevaardigd in Suriname. Deel I 1667-1761; deel II 1761-1816. Amsterdam: Emmering.
- Swaan, A. de, 2002
Woorden van de wereld, het mondiale talenstelsel. Amsterdam: Bert Bakker.
- Tjon Sie Fat, P. B., 2002
 'Kejia; A Chinese language in Suriname.' In: E.B. Carlin & J. Arends (eds.), *Atlas of the Languages of Suriname*. Leiden: KITLV Press.
- Wolbers, J., 1970
Geschiedenis van Suriname. Amsterdam: Emmering. [Orig. 1861.]
- Woordenlijst, 2004
Woordenlijst Wordlist; Sranan-Nederlands; Nederlands-Sranan; English-Sranan. Paramaribo: Vaco. [Orig. 1961.]
- Zamuel, H.S., 1994
Jobannes King; Profeet en apostel van het Surinaamse Bosland. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Zevende Algemene Volks- en Woningtelling, 2005
Landelijke resultaten. Volume 1; Demografische en Sociale karakteristieken. Paramaribo: Algemeen Bureau voor de Statistiek.

Lila Gobardhan-Rambocus studeerde Nederlands en Algemene Taalwetenschap. In 2001 promoveerde zij in Leiden op een taal- en onderwijs geschiedenis van Suriname. Zij is opleidingscoördinator Nederlands aan het IOL te Paramaribo en publiceert over Surinaamse talen, cultuur en onderwijs. E-mail: sabitrie@cq-link.sr.

■ Anne Blanksma

Etniciteit en nationalisme tijdens de Surinaamse verkiezingscampagne in mei 2005

In aanloop naar de verkiezingen op 25 mei 2005 heb ik onderzoek gedaan naar de manier waarop politieke partijen in Suriname campagne voerden. In deze bijdrage probeer ik te verklaren op welke manier verschillende partijen etniciteit en nationalisme in 2005 hebben ingezet in hun verkiezingscampagne en trek ik voorzichtige conclusies over welke implicaties dit heeft voor de werking van de Surinaamse politiek als geheel.

Mijn onderzoek¹ heb ik gedaan door het bezoeken en transcriberen van campagnebijeenkomsten van verschillende partijen. De belangrijkste data voor mijn onderzoek zijn 22 verslagen van campagnebijeenkomsten die ik heb bezocht tussen 25 februari en 25 mei 2005 in Suriname. Op twee manieren heb ik data verzameld tijdens de bijeenkomsten. Ten eerste heb ik bandopnames gemaakt van de speeches. Van deze opnames zijn transcripties gemaakt door Surinaamse studenten² die waren geselecteerd door Jack Menke als voorzitter van de Stichting Wetenschappelijke Informatie in Paramaribo. In hun transcripties hebben de studenten alle gesproken talen (Sranan, Sarnami, Javaans, Saramakaans en Aukaans) vertaald naar het Nederlands. Ongeveer de helft van de bijeenkomsten is volledig vertaald, de andere helft is meer samenvattend beschreven aan de hand van geschreven instructies. Ten tweede heb ik tijdens de bijeenkomsten aantekeningen gemaakt van zaken die mij zijn opgevallen. Ik heb daarbij vooral gelet op 'non-verbale mobilisatie' van kiezers door middel van zaalinkleding, gebaren, kleding, samenstelling publiek en sprekers (naar etniciteit) et cetera.

Ik heb een selectie moeten maken van het aantal te bezoeken bijeenkomsten en het aantal te onderzoeken partijen. Ik heb vier districten geselecteerd waar ik bijeenkomsten heb bezocht: Paramaribo, Commewijne, Wanica en Brokopondo. Deze districten heb ik gekozen op basis van de criteria: bereikbaarheid, verdeling stad – platteland – binnenland,

¹ Met dank aan: Liza Nell, Meindert Fennema en John Jansen van Galen van het Instituut voor Migratie en Etnische Studies, Jack Menke van de Stichting Wetenschappelijke Informatie en het NCDO, IMES, UvA en AUV voor financiële ondersteuning. Belangstellenden kunnen deze scriptie bij mij bestellen.

² Kirtie Algoe, Annelies Asside, Angela Bendt, Jerice Djanam, Jennifer de Goede, Verouchka Sastro, Dana Wardi en Saskia Wip.

en verschillende etnische samenstelling. Ik heb de grootste participerende partijen geselecteerd in de opiniepeilingen: NDP (multi-etnisch), NPS (Creools), VHP (Hindostaans), Pertjajah Luhur (PL – Javaans), DNP₂₀₀₀ (multi-etnisch), BVD (Hindostaans) en KTPI (Javaans). Helaas is het me niet gelukt bijeenkomsten van DNP₂₀₀₀ te bezoeken. Wel heb ik bijeenkomsten bezocht van de A-Combinatie, omdat zij als enige combinatie een etnische bundeling was van alle partijen die zich op Marrons richtten.

Vanwege het geringe aantal observaties³ (22 bijeenkomsten) en het gebrek aan vergelijkend perspectief (door de tijd of met andere landen) kan ik niets zeggen over de intensiteit van etnische en nationalistische mobilisatie. Allereerst een toelichting op de begrippen etniciteit en nationalisme.

ETNICITEIT

Etniciteit en nationalisme worden in analyses van de Surinaamse politiek vaak gebruikt, maar blijken als werkbare wetenschappelijke definities vaak lastig af te bakenen. In wetenschappelijke publicaties over de Surinaamse politiek (zie Dew 1978 en 1994; Van Lier 1971) worden bevolking en politieke partijen meestal onderverdeeld in etnische categorieën: Creolen, Hindostanen, Javanen, Marrons, Inheemsen, Chinezen en Europeanen. Etniciteit is dan het vertrekpunt van analyse.

Maar wat is etniciteit? Aanvankelijk werd etniciteit gezien als een statisch begrip. Ieder individu is lid van een etnische groep hetgeen overerfbaar is. Etniciteit is in deze visie het sterkst bij geïsoleerde gemeenschappen waar de etnische identiteit nog het meest 'puur' is. Deze benadering werd later de primordialistische school genoemd. Als reactie hierop werd in de jaren zeventig een meer dynamische visie ontwikkeld die dominant is geworden. Etniciteit volgens deze structuralistische school⁴ ontstaat bij de interactie van verschillende (etnische) groepen. Etniciteit volgens deze opvatting is 'de ideologie waarin etnische verschillen gestalte krijgen' (Eriksen 2002: 19-35). Etniciteit ontstaat dus pas wanneer verschillende groepen met een andere achtergrond elkaar ontmoeten. De manier waarop mensen zich in dergelijke ontmoetingen etnisch definiëren is volgens de structuralistische school dynamisch en steeds open voor verandering. In de Surinaamse politiek is vaak het model van *consociational democracy* (Lijphart 1977) gebruikt om de rol van etniciteit in de Surinaamse politiek te analyseren (Dew 1974; Hoppe 1976). Met dit model wordt de relatieve democratische stabiliteit in Suriname verklaart door de samenwerking van partijelites van de belangrijkste etnische segmenten in coali-

3 In mijn scriptie maak ik ook gebruik van krantenverslaggeving van bijeenkomsten (52) die dienen als ondersteuning van de kerndata: de bijeenkomsten. Zie: Blanksma 2006.

4 Voor een uitgebreide beschrijving over het verschil tussen de primordialistische en structuralistische opvatting van etniciteit, zie Chandra 2001.

tieregeringen. Hoewel de toepasbaarheid van dit model op Suriname niet onomstreden is (zie: Derveld 1999; Fernandes Mendes 1989) maak ik in mijn conclusie enkele opmerkingen hoe het gedrag van partijen tijdens de verkiezingscampagne volgens dit model kan worden bekeken.

Uit de wetenschappelijke literatuur over etniciteit heb ik vier etnische strategieën herleid die politieke elites kunnen gebruiken om kiezers te mobiliseren in een multi-etnische samenleving. De eerste is interetnische mobilisatie; etnische uitspraken of gebruik van symbolen waarmee afgezet wordt tegen een andere etnische groep. Deze manier van etnische mobilisatie wordt vaak verondersteld te leiden tot verdeeldheid en verscherping van etnische scheidslijnen. De tweede etnische mobilisatie is intra-etnische concurrentie. Verondersteld wordt dat politieke partijen vooral concurreren met partijen die zich op dezelfde (etnische) kiezersmarkt begeven. De derde etnische mobilisatiestrategie is 'inbreken' bij andere etnische groepen. Door te appelleren aan taal- en cultuuruitingen van een andere etnische groep dan de dominante groep binnen de partij kan geprobeerd worden extra stemmen te halen. Een laatste etnische strategie wordt gebruikt om de multi-etniciteit van een partij uit te dragen. Door in de presentatie van de partij rekening te houden met een evenwichtige aandacht voor verschillende bevolkingsgroepen wordt de etnische verscheidenheid van de partij benadrukt.

NATIONALISME

In de context van een multi-etnische samenleving wordt nationalisme vaak als tegenhanger van etniciteit gezien. Etniciteit wordt dan beschouwd als bron van verdeeldheid en nationalisme als mogelijkheid voor integratie. Dit idee is bijvoorbeeld terug te vinden bij Marshall die in 2003 zijn proefschrift over Surinaams nationalisme de normatieve ondertitel 'natievorming als opgave' gaf.

Een nieuwe definitie van nationalisme zette in de jaren tachtig de bestaande opvattingen over nationalisme en naties op zijn kop. Anderson definieerde de natie als 'imagined political community' (1987: 15). Volgens Anderson zijn naties 'imagined' omdat leden van naties een beeld hebben van een gemeenschappelijke identiteit terwijl ze elkaar nooit allemaal hebben gezien. De natie heeft dus net als etniciteit te maken met een collectief beleefde identiteit. Naties zijn onlosmakelijk verbonden met de staat. Naties zijn het product van een nationalistische ideologie (Eriksen 2002: 104) die dient als legitimatie van staatsgezag. De natie kan zowel worden gevormd door een staat die van bovenaf een nationalistische ideologie propageert om daarmee bestaande (of beoogde) staatsgrenzen te legitimeren, als van onderaf om legitimatie te verschaffen aan het streven om een eigen staat te stichten.

In postkoloniale multi-etnische landen ontstond bij het behalen van onafhankelijkheid een grote behoefte aan een ideologie die de onderdanen

van de (bestaande) staat als gemeenschap samen bond. Nationalisten in deze samenlevingen zagen zich gesteld voor de taak om van een etnisch verdeelde samenleving een eenheid te smeden. In pogingen vanuit politieke elites om een nationale identiteit te vormen (natievorming), onderscheid ik vier nationalistische (mobilisatie) strategieën: Ten eerste etnisch nationalisme. Deze nationalistische strategie stelt impliciet of expliciet de cultuur van één etnische groep centraal in de formulering van een nationale identiteit en stelt deze als norm voor alle burgers om te assimileren. Een tweede nationalistische strategie neemt het multi-etnische karakter van de samenleving als gegeven en stelt dit centraal in de formulering van een nationale identiteit. Het vreedzaam samenleven van verschillende etnische groepen en de veelkleurigheid van de samenleving worden als nationale trots gepresenteerd. Een derde strategie werkt niet door het erkennen van nationale etnische groepen, maar juist door de etnische identiteit van burgers als niet relevant te bestempelen. Etnische identiteit moet volgens deze strategie zoveel mogelijk worden bestreden als basis om zich te organiseren en te manifesteren. De vierde strategie is om interne verschillen tegen te gaan door de tegenstelling met het buitenland te benadrukken. In post-koloniale landen komt dit vooral neer op afzetten tegen de ex-kolonisator waarmee het land vanwege de historische banden nog vaak hechte (asymmetrische) relaties onderhoudt. Deze strategieën kunnen ook worden gecombineerd.

ETNISCHE MOBILISATIE

Een issue dat in aanloop naar de verkiezingen etnisch het gevoeligst lag binnen Nieuw Front (een bundeling van de Creoolse NPS, de Hindostaanse VHP, de Javaanse PL en de aan vakbond C-47 gelieerde SPA) was de beslissing wie namens de combinatie moest worden gepresenteerd als presidents- en vice-presidentskandidaat. Bij de VHP achterban leefde breed het gevoel dat het nu hun partij was die recht had op het presidentschap. De PL achterban vond dat het tijd was voor een Javaan om een belangrijke post in de nieuwe regering te bekleden. Omdat deze kwestie zo gevoelig lag besloot Nieuw Front de kandidaatstelling uit te stellen tot na de verkiezingen. De partij binnen Nieuw Front die dan de meeste zetels zou hebben gehaald zou het presidentschap krijgen. Deze afspraak betekende dat de Nieuw Front partijen in de verkiezingscampagne ook onderling zouden concurreren. Met het argument dat een stem op de eigen partij de positie binnen Nieuw Front zou verstevigen kon men zo kiezers mobiliseren die anders misschien op een andere partij of combinatie zouden hebben gestemd. Bij de NDP en de VVV-Combinatie verliep de kandidaatstelling minder problematisch. Beide stelden een Creool als presidents- en een Hindostaan als vice-presidentskandidaat.

CONCURRENTIE BINNEN NIEUW FRONT

Dat er ook sprake was van onderlinge concurrentie binnen Nieuw Front was het duidelijkst in het district Commewijne. De NPS had zich ten doel gesteld voor het eerst een parlamentszetel in dit district te behalen. Om voldoende stemmen te bemachtigen werd vooral gelonkt naar de Javaanse stem. Tijdens een NPS campagnebijeenkomst⁵ werd op verschillende manieren gepoogd te appelleren aan Javaanse cultuuruitingen. De eerste spreker was een Javaanse man die mensen in het Javaans welkom heette en benadrukte dat de NPS er voor alle etnische groepen was. De speeches werden afgewisseld met verschillende muzikale intermezzo's van een traditioneel gamelan orkest en een dansoptreden van Javaanse meisjes in etnische kledij. Ook een groepje meisjes dat nieuwe sprekers naar het podium begeleidde was gehuld in traditionele Javaanse en Hindostaanse klederdracht.

Dat de NPS mobilisatie onder Javanen in Commewijne door de PL-leiding met argusogen werd gevolgd, bleek mij tijdens een PL-vergadering⁶ ter voorbereiding van een Nieuw Front massameeting. Eén spreekster noemde het 'vies' dat sommige Javanen stemmen op de Creoolse NPS, terwijl Javanen toch al door PL in Nieuw Front worden vertegenwoordigd? De voorzitter van de vergadering sloot af met de boodschap dat de VHP en NPS de Javanen altijd al hebben gedomineerd en 'langs de weg hebben laten staan' en dat het daarom belangrijk was dat PL zijn macht in Commewijne zou laten zien door een massale opkomst tijdens de Nieuw Front-massameeting de volgende dag. Tijdens deze massameeting⁷ werd overigens met geen woord gesproken over of gerefereerd aan een specifieke etnische achterban.

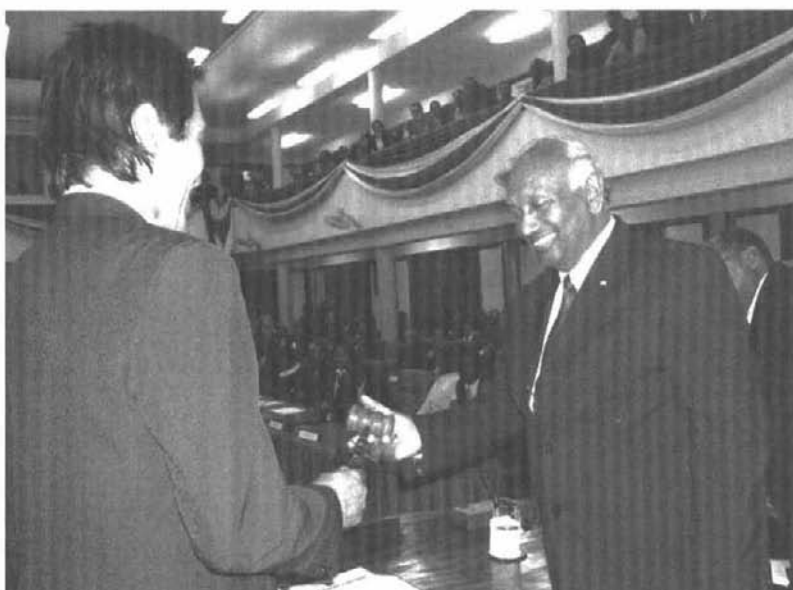
De VHP was bij een bijeenkomst in Commewijne⁸ die ik bezocht het meest expliciet in haar etnische mobilisatie. Bij de bijeenkomst waren twee pandits aanwezig. Eén van deze geestelijken was erg expliciet in de manier waarop hij de VHP presenteerde als beschermer van Hindostaanse belangen. Hij bad: 'Dankzij de partij wordt de cultuur in stand gehouden. Je hebt niet alles voor het zeggen binnen de combinatie, maar je moet religie en cultuur beschermen. [...] We moeten deze partij ondersteunen en willen niet onderdrukt worden.' Bij de afsluiting wees de VHP parlamentskandidaat in Commewijne erop dat niet alleen naar Nieuw Front moet worden gekeken, maar ook daarbinnen. Volgens hem was er sprake van hiërarchie binnen Nieuw Front en daarom moesten volgens hem 'onze broeders ook macht hebben.'

5 NPS wijkvergadering Commewijne, 16 april 2005, transcriptie door Verouchka Sastro.

6 PL voorbereidende vergadering voor NF massameeting Commewijne, 4 april 2005.

7 NF massameeting, Commewijne, 5 mei 2005, transcriptie door Angela Bendt.

8 VHP kernvergadering Commewijne, 5 april 2005, transcriptie door Kirtie Algoe.

De overdracht van de voorzittershamer door Ram Sardjoe aan Salaam Somohardjo. Foto: *Dagblad Suriname*.

INTRA-ETNISCHE CONCURRENTIE

Intra-etnische concurrentie verwachtte ik bij de Hindostanen het meest tussen VHP en BVD en bij de Javanen tussen PL en KTPI. Dit vermoeden werd bevestigd tijdens bijeenkomsten, alleen was de aard van de aanvallen meestal niet etnisch van aard. De BVD en KTPI beschuldigden de VHP en PL verschillende malen van misbruik van staatsmacht. De PL zou eigen partij-aanhang voortrekken op het door hen beheerde ministerie van Sociale Zaken, bij de BVD was veel verontwaardiging over een vlagencampagne die de VHP zou voeren, waarbij deze partij ongevraagd en met staatsmiddelen huis aan huis partijvlaggen zou plaatsen. Ook fulmineerde de BVD veelvuldig over de hoogte van VHP ministersalarissen en corruptie op VHP ministeries. Een etnisch argument dat tijdens een KTPI bijeenkomst⁹ werd aangehaald om niet op PL te stemmen was dat zij een meer ervaren en traditionele partij zou zijn. KTPI partijleider Soemita stond in tegenstelling tot PL leider Somohardjo bekend als vrome moslim.

De BVD beschuldigde de VHP juist van etnische politiekvoering. Een spreker tijdens een bijeenkomst: 'Omdat mijn vader die partij aanhing, mijn grootvader die partij aanhing, omdat mijn overgrootvader die partij

⁹ KTPI kernvergadering, Commewijne, 7 maart 2005, transcriptie door Anne Blanksma (vertaling Martin Sastoredjo).

aanhang bent u verplicht om op die partij te stemmen. Zo moet u niet stemmen.¹⁰ De bijeenkomsten van de BVD waren overigens wel vrijwel uitsluitend gericht op een Hindostaans publiek, de sprekers en muziek waren Hindostaans en er werd afwisselend Nederlands en Sarnami gesproken. Door in speeches parabels met Bollywood acteurs en actrices te gebruiken probeerden sprekers hun verhaal beter over het voetlicht te brengen.

De beschuldigingen van VHP en PL over BVD en KTPI gingen vooral over de regering Wijdenbosch waaraan deze partijen van 1996 tot 2000 hadden deelgenomen. Toehoorders werden er steeds aan herinnerd welke financiële puinhoop deze regering had veroorzaakt. Door VHP sprekers werden ook etnische argumenten genoemd in hun aanvallen op rivaliserende Hindostaanse partijen. Tijdens een VHP bijeenkomst werd door een ouder kaderlid een lied gezongen: 'Dit is het land waar ik ben groot gebracht en het huis dat de VHP heeft gebouwd moet je niet trachten te breken. VHP schut ons wakker, je moet loyaal zijn aan de mensen die er voor je zijn. Neem geen verkeerde stappen.' VHP partijleider Sardjoe deed verschillende malen een oproep aan andere partijen om terug te keren naar de 'moederpartij'.

Ook PL was soms etnisch defensief. Bij aanvang van een bijeenkomst¹¹ riep de voorzitter op om te stemmen op de PL om 'de belangen van de Javanen te behartigen'. Partijleider Somohardjo memoreerde dat vroeger aanhangers van andere Javaanse partijen dan de KTPI afgetakeld werden. Nu is PL de grootste partij, zo vervolgde hij optimistisch.

ETNISCHE MOBILISATIE VAN DE A-COMBINATIE

Als bundeling van alle Marronpartijen was de A-Combinatie het meest expliciet in haar etnische mobilisatie. De campagnestrategie van deze combinatie was gericht op verschillende elementen die steeds terugkeerden in speeches. Ten eerste het benadrukken van de heroïsche geschiedenis van Marrons als vrijheidsstrijders. Volgens Ronnie Brunswijk, één van de politiek leiders van de A-Combinatie, waren het de Marrons die door strijd tegen de blanke onderdrukkers de afschaffing van de slavernij hadden bewerkstelligd. Ook waren het de Marrons die, volgens hem, met de Binnenlandse Oorlog in 1987 democratie terugbrachten in Suriname. Maar na elke bevrijding van de Marrons volgde, zo vervolgde Brunswijk zijn verhaal, het verraad van de stadscreolen. Zowel na afschaffing van de slavernij als na de militaire dictatuur ontzegden zij Marrons politieke macht, en gingen zij door met onderdrukking. Brunswijk: 'Ze [de stadscreolen] namen de plaats van de Nederlanders in'.¹²

¹⁰ BVD kernvergadering, Wanica, 13 maart 2005, transcriptie door Kirtie Algoe.

¹¹ PL wijkvergadering, Para, 18 april 2005, transcriptie door Verouchka Sastro.

¹² A-combinatie massameeting, Brokopondo, 14 mei 2005, transcriptie door Annelies Asside.

Dit laatste is een tweede element dat steeds in speeches werd aangehaald: discriminatie van Marrons door andere bevolkingsgroepen, in het bijzonder door (stads-)Creolen. Volgens Paul Abena, een andere politieke leider van de A-Combinatie, was het doel van hun (verkiezings)strijd niet minder dan om: 'te tonen dat wij ook mensen zijn'.¹³ Steeds werd tijdens bijeenkomsten gewaarschuwd – en dat is het derde element in de etnische mobilisatie van de A-Combinatie – niet te stemmen voor partijen met een andere etnische achtergrond. Toehoorders zouden niet moeten zwichten voor de 'spiegels en kralen' die andere partijen nu naar het binnenland kwamen brengen. Na een tirade van een spreker over hoe 'die domme Dyuka's' zich steeds maar weer door andere partijen in de luren lieten leggen, sprak hij op agressieve toon: 'Als iemand [na de verkiezingen] bij mij komt klagen en jammeren dat die stadsnegers ze weer hebben beetgenomen ga ik die persoon omver stoten met mijn elleboog'.¹⁴

Een vierde element in de mobilisatiestrategie van de A-Combinatie was om de indruk weg te nemen dat deze combinatie er alleen was voor de Aukaners en niet voor de andere Marronstammen. Een oudere Saramakaanse spreker probeerde dit in zijn speech¹⁵ te ontkrachten met het argument: 'Die negers in de stad noemen ons allemaal Dyuka's, dus laten we dingen van en voor Dyuka's doen'. Bovendien zo voegde de conferencier van de bijeenkomst hieraan toe: 'Omdat de voorzitters van de A-Combinatie geen Saramakaners zijn, gaan jullie stemmen op PL? Wel dan, wie is Somo van jullie? Is hij een Saramakaner? Lijken jullie op mensen van BVD of VVV of NDP? Of lijken jullie op Venetiaan?'

ETNISCHE MOBILISATIE DOOR MULTI-ETNISCHE PARTIJEN

De NDP en NPS benadrukten in hun campagne consequent dat ze etnisch neutraal waren en alle bevolkingsgroepen in zich verenigden. De NDP trok vaak fel van leer tegen de 'etnische verkavelingspolitiek' van Nieuw Front en de NPS beschouwde zich als enige nationale partij binnen de Nieuw Front combinatie. Toch maakten beide partijen ook gebruik van etnische mobilisatietactieken. Beide hadden bijvoorbeeld een speciale werkgroep voor de mobilisatie van Chinese kiezers. De campagne van de NPS in Com-mewijne was, zoals beschreven, vooral gericht op Javaanse kiezers.

Tijdens NDP bijeenkomsten werd etniciteit vaak niet genoemd, maar werden etnische cultuuruitingen wel op subtiele wijze in bijeenkomsten benadrukt. Zo waren er vaak kinderen in etnische klederdracht die de sprekers naar het podium vergezelden. Bij opkomst van bijvoorbeeld een

13 A-combinatie wijkvergadering, Paramaribo, 12 mei 2005, transcriptie door Annelies Asside.

14 A-combinatie massameeting, Brokopondo, 14 mei 2005, transcriptie door Annelies Asside.

15 A-combinatie massameeting, Brokopondo, 14 mei 2005, transcriptie door Annelies Asside.

Hindostaanse spreker werd begeleidende Hindostaanse muziek gespeeld. Het doel van deze etnische cultuurelementen leek vooral de etnische verscheidenheid binnen de NDP te tonen. Een symbool van een bepaalde etnische groep ging steeds samen met symbolen van andere etnische groepen. Politiek leider Bouterse werd daarbij gepresenteerd als de enige nationale leider in Suriname die boven alle etnische groepen staat. De kleding van Bouterse was etnisch neutraal of – zoals tijdens de afsluitende massameeting op 21 mei – appelleerde aan de Inheemsen. Hoewel hij zich daarmee associeerde met één etnische groep versterkte hij daarmee in de praktijk juist zijn nationalistisch imago: Inheemsen zijn de enige 'oorspronkelijk' Surinaamse etnische groep die stamt van voor de koloniale overheersing. Sprekers tijdens NPS bijeenkomsten in Paramaribo refereerden nauwelijks aan etniciteit. Hoofdthema's tijdens deze bijeenkomsten waren voornamelijk de zegeningen die de Nieuw Front regering had gebracht en de aanstaande vernietiging daarvan als de NDP of DNP2000 aan de macht zou komen. Zowel de NPS als de NDP maakte wel veel gebruik van verwijzingen naar religie. Bij de NDP leek dit vooral een manier om de eerlijkheid en oprechtheid van de partij te benadrukken als tegenwicht tegen de beschuldigingen van andere partijen over het morele gehalte van de partij. Ook was het voor de NDP een vorm om hoop in de toekomst van Suriname te benadrukken (zoals in de partijslogan: 'Let a faya baka!'). Bij de NPS leek het vooral een manier om de eigen zuiverheid te benadrukken tegenover het 'duivelse' verleden van de NDP. Tijdens een NPS wijkvergadering in Paramaribo waarschuwde partijleider Venetiaan voor Babylon, waarmee hij in bijbelse termen de NDP bedoelde.¹⁶

De PL probeerde zich in de verkiezingscampagne ook als multi-etnische partij te presenteren. Als bewijs voor haar multi-etnische karakter werd meestal aangehaald dat ze in Paramaribo een Chinese en in Marowijne een Inheemse parlamentskandidaat hadden. Overigens gaf partijleider Somohardjo hier met een vergelijking weer een etnische draai aan, wat tot veel hilariteit leidde in de straten van Paramaribo. Tijdens een bezoek aan Marowijne noemde hij Inheemsen 'Bosjavanen', de Chinese PL minister van Handel noemde Chinezen tijdens een bijeenkomst in Para 'Winkeljavanen'. Anders dan bewijs voor het multi-etnische karakter van PL waren de kandidatuur van een Chinees en een Inheemse vooral een poging van de PL leiding om deze relatief kleine bevolkingsgroepen in Suriname binnen de partij te accommoderen.

NATIONALISTISCHE MOBILISATIE

Ik heb een globale indeling gemaakt van meer en minder nationalistische partijen. Tijdens bijeenkomsten heb ik geturfd welke partijen wel en welke niet gebruik maakten van nationalistische symbolen bij uitstek: de

¹⁶ *De Ware Tijd*, 17 mei 2005, 'Venetiaan waarschuwt voor "Babylon"'.

Surinaamse vlag en het volkslied. Vlag en volkslied waren bij de NDP, het Nieuw Front en de NPS een vast onderdeel van elke bijeenkomst. Bij PL, BVD en A-Combinatie waren beide elementen soms aanwezig. Tijdens bijeenkomsten van de VHP en KTPI heb ik nooit het volkslied horen zingen of een Surinaamse vlag gezien.

HET ETNISCH TABOE

Alle politici en campagnevoerders die ik sprak ontkenden krachtig dat zij etnisch mobiliseerden, omdat ze dat beschouwden als een verwijt dat ze geen nationale loyaliteit bezaten. Alleen tijdens campagnebijeenkomsten in eigen kring werd soms toegegeven dat etnisch werd gemobiliseerd. Een spreker tijdens een VHP bijeenkomst gaf als excuus dat mensen in Suriname nou eenmaal stemmen 'op mensen die op hen lijken': 'en als iedereen dat doet, is het niet verstandig de VHP te verzwakken'.¹⁷ Zelfs de A-Combinatie noemde zich een nationale partij en sprekers probeerden zich in speeches te verdedigen tegen beschuldigingen van andere partijen dat ze etnisch zouden mobiliseren. Als verdediging voerden ze echter – net als de VHP – aan dat ook andere partijen dit deden. Eén van de sprekers¹⁸ verdedigde zich door te zeggen dat de NPS vroeger ook stond voor Neger Partij Suriname¹⁹ en zij zaten nu toch ook in het machtscentrum, waarom zou de A-Combinatie dat dan niet mogen?

De uitspraak 'stemmen op mensen die op je lijken' werd tijdens bijeenkomsten van verschillende partijen trouwens vaker sceptisch aangehaald. Deze uitspraak werd toegewezen aan Somohardjo die dit een keer zou hebben gezegd om Javanen te mobiliseren. De afkeuring waarmee dit citaat door de meeste partijen werd aangehaald bevestigde mijn indruk dat openlijk etnisch mobiliseren in Suriname taboe is. Door deze uitspraak in het openbaar te doen had Somohardjo een ongeschreven regel in de Surinaamse politiek geschonden: etnisch mobiliseren wordt alleen toegestaan als het gebeurt in het verborgene, in eigen kring. Naar buiten toe moet te allen tijde de schijn worden opgehouden dat elke partij de belangen van alle etnische groepen vertegenwoordigt.

Zowel de partijen in de VVV-Combinatie als de NDP vielen de Nieuw Front combinatie veelvuldig aan op haar etnische karakter. Vooral de NDP ging hier in haar bijeenkomsten steeds uitgebreid op in. De etnische politiekvoering van de Nieuw Front partijen werd door hen uitgelegd als poging van een corrupte verouderde elite om aan macht te blijven.

De NDP en de VVV-Combinatie leken in hun campagne soms te concurreren om wie door de kiezer als meest nationalistisch zou worden

¹⁷ VHP kernvergadering, Commewijne, 5 april 2005, transcriptie door Kirtie Algoe.

¹⁸ A-combinatie massameeting, Brokopondo, 14 mei 2005, transcriptie door Annelies Asside.

¹⁹ Met deze boodschap loog deze spreker, de afkorting van de NPS staat al vanaf haar oprichting voor Nationale Partij Suriname.

beschouwd. Tijdens een bijeenkomst van de NDP²⁰ verkondigde een spreker bijvoorbeeld dat eigenlijk elke ochtend verplicht op de radio de zin 'Suriname is mijn land en dat waardeer ik' zou moeten worden afgespeeld. Tijdens een bijeenkomst van de BVD²¹ kondigde een spreker aan dat de VVV-Combinatie twintigduizend Surinaamse vlaggen ter beschikking zou stellen. Als verklaring hiervoor gaf de spreker: 'Onze kinderen moeten weer bewust gemaakt worden. Vaderlandsliefde staat aan de basis van de ontwikkeling van een land. En dat moeten we de mensen gaan leren.'

CREOOLS NATIONALISME

In verschillende publicaties over Suriname is discussie gevoerd over hoe het nationalisme van de jaren vijftig, zestig en zeventig in Suriname moet worden geplaatst. Volgens Peter Meel (1998: 262-263) en John Jansen van Galen (2000: 170-188) propageerden Wie Eegie Sanie, de PNR en de NPS in die jaren weliswaar nationale bewustwording van de gehele bevolking, maar bestonden deze organisaties vrijwel uitsluitend uit Creolen en werden zij ook algemeen gezien als dragers van de Creoolse emancipatie. Edwin Marshall probeert in zijn proefschrift te ontcrachten dat deze organisaties een Creools nationalisme representeerden. In zijn betoog presenteert hij zich echter als exponent van deze cultureel en politiek nationalistische stroming, door Creolen als 'draggers van het nationaal besef' (2003: 247) in Suriname te beschouwen. De vraag in mijn onderzoek is of en hoe partijen tijdens de verkiezingscampagne van 2005 blijk gaven van een mobilisatiestrategie gericht op Creools nationalisme.

De meest multi-etnische partijen (NDP, DNP²⁰⁰⁰, NPS) hadden tijdens de verkiezingen allemaal een Creool als politiek leider. De NDP en DNP²⁰⁰⁰ hadden daar tegenover een Hindostaan als vice-president gekandideerd. Zowel het publiek als de sprekers op het podium waren tijdens de NPS bijeenkomsten in Paramaribo die ik bijwoonde bijna volledig Creools. Bij bijeenkomsten van de NDP was het publiek meer multi-etnisch samengesteld. Om de bijeenkomsten in Paramaribo te verlevendigen waren er zowel bij de NPS als de NDP optredens van brassbands, die in Suriname bekend staan als Creoolse cultuuruitingen. Afgezien van deze Creoolse elementen werd niet naar een Creoolse identiteit verwezen.

Zoals ik al schreef deed de NPS, behalve in Commewijne, nauwelijks aan etnische campagnevoering. De NPS maakte ook bijna geen gebruik van nationalistische mobilisatie. De relatie met Nederland kwam tijdens NPS bijeenkomsten weinig aan de orde; er werd ook niet gerefereerd aan de slavernij of de onafhankelijkheid die destijds onder leiding van de NPS was doorgevoerd. De campagnestrategie van de NPS leek volledig gericht

20 NDP massameeting, 21 mei 2005, transcriptie door Angela Bendt.

21 *De Ware Tijd*, 15 maart 2005, 'VVV stelt 20.000 Surinaams vlaggen ter beschikking'.

op het bestrijden van de NDP – en in mindere mate de DNP₂₀₀₀ – met niet-etnische argumenten.

In haar verwijzingen naar het verleden had de NDP wel een Creools karakter. De slavernij was een geliefd onderwerp tijdens NDP bijeenkomsten. Volkshelden naar wie werd verwezen waren uitsluitend van Creoolse komaf, zoals Anton de Kom. De NDP probeerde van deze geschiedenis wel nadrukkelijk een Surinaamse en niet-Creoolse geschiedenis te maken door de koloniale onderdrukking en (etnische) verdeeldheid door te trekken naar het heden. De staatsgreep in 1980 werd daarbij gepresenteerd als begin van een nieuw Suriname – los van neokoloniale inmenging en etnische vriendjespolitiek – waarin doelstellingen waren gesteld voor de ontwikkeling van heel Suriname.

Tijdens bijeenkomsten van zowel NDP, NPS als DNP₂₀₀₀ was Sranan de voertaal van sprekers van alle bevolkingsgroepen. Sporadisch werden door sommige sprekers tijdens NDP bijeenkomsten korte stukjes in het Javaans of Sarnami vertaald. De VHP en BVD waren de enige partijen waar het Sranan zo veel mogelijk werd vermeden, bij aanwezigheid van publiek met een andere etnische achtergrond of bij de VHP in Nieuw Front verband werd door deze partijen bij voorkeur gesproken in het Nederlands. Bij vrijwel alle andere partijen was Sranan zo niet de eerste, dan toch de tweede spreektaal tijdens bijeenkomsten. Sranan leek dus bij Javanen en Marrons niet alleen meer geassocieerd te worden met Creolen, Hindostanen leken nog steeds een voorkeur te hebben voor het etnisch neutrale Nederlands.

HET BUITENLAND

Voorals de NDP gebruikte de afkeer van de Verenigde Staten en Nederland om de achterban te mobiliseren. Tijdens de verkiezingscampagne speelden twee affaires waarin de NDP deze nationalistische campagnestrategie voluit benutte. De eerste affaire was de operatie Ficus waarbij verschillende Surinaamse zakenlieden door de politie werden opgepakt op basis van een samenwerkingsovereenkomst tussen Nederland en Suriname. Het bestaan van de operatie Ficus werd door Bouterse in een televisieprogramma in februari 2005 openbaar gemaakt. Volgens Bouterse hield deze operatie in dat Nederland de mogelijkheid kreeg Surinaamse staatsburgers te ontvoeren. Maar eigenlijk was de operatie volgens Bouterse bedoeld om hem op te pakken. Hij dreigde Nederland dat het daarmee haar eigen staatsburgers in Suriname in gevaar zou brengen.²² Omdat dit verdrag was gesloten door Venetiaan beschuldigde hij hem ervan een marionet te zijn 'van het buitenland, van die witte mensen'.²³

²² NDP massameeting, Paramaribo, 26 februari 2005, transcriptie door Dana Wardi.

²³ NDP ingelaste bijeenkomst, Paramaribo, 11 maart 2005, transcriptie door Jerice Djanam.

De tweede affaire ontstond met de uitspraak vanuit de Amerikaanse ambassade aan *De Ware Tijd*²⁴ dat de VS Bouterse niet als president van Suriname zou accepteren. Naar aanleiding van deze gebeurtenis was door de NDP een speciale bijeenkomst ingelast om hierop te reageren.²⁵ De speech van Bouterse was een lange tirade tegen de inbreuk van de VS op de soevereiniteit van Suriname. Hij legde de uitspraak

Ronnie Brunswijk tijdens het afleggen van de eed als lid van de Nationale Assemblée. Foto: *Dagblad Suriname*.

uit als een poging van de VS om Nieuw Front in het zadel te houden, nu de NDP afstevende op een verkiezingsoverwinning. Een Nieuw Front regering is voor het buitenland een garantie dat hun belangen niet worden geschaad, zo smaalde Bouterse. Voor andere partijen was de uitspraak aanleiding om de dreiging van internationale isolatie als de NDP aan de macht zou komen nog iets aan te dikken.

De neokoloniale invloed die Nederland nog zou hebben in Suriname was een centrale stelling in alle NDP bijeenkomsten. Door te bedelen bij Nederland zou Suriname nooit op eigen benen kunnen staan zo werd herhaaldelijk gezegd. Tijdens een bijeenkomst vroeg Jenny Simons, derde kandidaat voor de NDP in Paramaribo, het publiek haar woorden te herhalen: 'Onze voorouders zijn gestorven onder de zweepen van die witte mannen, dit land is van ons!'

Terwijl de NDP mobiliseerde door zich af te zetten tegen het buitenland, waren het de Nieuw Front partijen die juist de steun van het buitenland voor hun regering benadrukten. Ook de NPS – die bekend staat om zijn kritische toon over Nederland – sprak bijna uitsluitend op negatieve wijze over Nederland en Amerika. De VHP besteedde in haar bijeenkomsten de meeste aandacht aan de steun van het buitenland voor Nieuw Front. Sardjoe: 'Wij willen dat we een goeie band hebben met Amerika en met Nederland, dan zullen wij ontwikkelingshulp krijgen van Nederland. Wij krijgen ontwikkelingshulp van India, China, Japan, Brazilië.'²⁶

²⁴ *De Ware Tijd*, 8 maart 2005, 'Regering VS wil geen samenwerking met een regering geleid door Bouterse'.

²⁵ NDP ingelaste bijeenkomst, Paramaribo, 11 maart 2005, transcriptie door Jerice Djanam.

²⁶ VHP wijkvergadering, Paramaribo, 23 maart 2005, transcriptie door Kirtie Algoe.

MULTI-ETNISCH NATIONALISME

De VHP was ook het meest uitgesproken in haar multi-etnisch nationalisme. Verschillende malen gebruikte politiek leider Sardjoe de metafoor van een bloementuin als hij sprak over de Surinaamse samenleving: 'Alle culturen zijn net bloemen in een bloementuin. Elke cultuur heeft zijn eigen waarden. Gezamenlijk met erkenning van elkaars *tjauumin* en *roti*, cultuurgebruiken, zeden en gewoonten, *koto* en *sari*, willen we een land hebben als een bloementuin. Laat Suriname een bloementuin blijven.'²⁷

Het multi-etnisch nationalisme van de andere Nieuw Front partijen kwam niet zozeer naar voren in speeches, maar vooral in de manier waarop zij zich presenteerden. Bijeenkomsten van Nieuw Front waren opgezet volgens een vast patroon dat vooral het evenwicht tussen de verschillende partijen en etnische culturen leek te benadrukken. Nieuw Front bijeenkomsten begonnen altijd met het volkslied, gevolgd door gebed. Meestal werden meerdere gebeden gehouden door religieuze voorgangers van de drie hoofdgodsdiensten in Suriname: het christendom, het hindoeïsme en de islam. De eerste speeches werden vervolgens gesproken door kandidaten uit het district, de laatste vier speeches door de politiek leiders van de vier Nieuw Front partijen. Uit de volgorde waarin de Nieuw Front leiders spraken was meestal de etnische samenstelling van het district te herleiden. De partijleider van de partij die de kleinste etnische groep vertegenwoordigde begon zijn spreekbeurt, de partij met de grootste etnische achterban mocht de bijeenkomst afsluiten. Zo was tijdens een Nieuw Front massameeting in Commewijne de volgorde: SPA, VHP, NPS, PL; in Brokopondo: VHP, PL, SPA, NPS.

De VVV-Combinatie bestond ook uit meerdere partijen, waarvan in ieder geval de BVD (Hindostaans), KTPJ (Javaans), Pendawa Lima (Javaans) en PPRS (Javaans) mobiliseerden bij specifiek etnische doelgroepen. Verschil met Nieuw Front was dat binnen de VVV-Combinatie één partij met een multi-etnische achterban, DNP2000 onder aanvoering van Jules Wijdenbosch, een duidelijk overwicht had. DNP2000 leverde binnen de VVV-Combinatie de president- en vice-presidentkandidaat, in zeven van de tien districten de lijsttrekker en van de 52 beschikbare plaatsen op de verschillende kieslijsten leverde zij 28 kandidaten uit verschillende etnische groepen. De NDP kwam het dichtst in de buurt van een multi-etnische nationale partij met een machtsbasis die niet lag in een hechte relatie met een naar etniciteit opgedeeld electoraat, maar vooral in de aantrekkingskracht van een charismatische leider.

CONCLUSIE

De manier waarop partijen etniciteit en nationalisme inzetten in hun campagne, kan vooral begrepen worden vanuit hun historische context.

²⁷ VHP partijbijeenkomst, Paramaribo, 13 maart 2005, transcriptie door Kirtie Algoe.

De VHP, KTPI en NPS vanuit hun historie als oudste partijen, die oorspronkelijk vooral de maatschappelijke emancipatie van hun etnische achterban tot doel hadden. De BVD en PL die ontstonden uit onvrede met de politiekvoering binnen hun 'etnische zuil' en in hun mobilisatie vooral stemmen probeerden af te snoepen van de VHP en KTPI. En de NDP (en vanaf 2000 de afsplitsing DNP₂₀₀₀) met haar wortels in de militaire dictatuur van de jaren tachtig, die door participatie aan het democratische proces vanaf 1987 voor een nieuwe scheidslijn in de Surinaamse politiek zorgde. De A-Combinatie tenslotte, betekende als etnische bundeling van Marronpartijen een nieuwe politieke ontwikkeling in de jongste Surinaamse parlementaire geschiedenis. Marrons wisten tot nu toe geen vaste plek te veroveren in de nog steeds veelal naar etniciteit verdeelde politiek. De harde etnische campagne, vooral gericht tegen 'stadscreolen' (Marrons waren tot nog toe vooral geaccommodeerd bij de NPS en NDP) lijkt hieruit te kunnen worden verklaard.

De vraag of en in hoeverre het nationalisme van de meest multi-etnische partijen die ik heb onderzocht – NPS, NDP en DNP₂₀₀₀ – nog steeds voornamelijk Creools georiënteerd is, is open voor wetenschappelijk onderzoek. Mijn onderzoeksdata geven daarover geen uitsluitsel. Enerzijds is het aandeel van Creolen in aanhang en kader van deze partijen, met name in hoge posities, relatief groot. Anderzijds werd een Creoolse identiteit in de campagne niet echt benadrukt. De NDP²⁸ lijkt met haar strategie om zich af te zetten tegen Nederland vrij succesvol in pogingen om haar nationalistische mobilisatie te laten aanslaan bij meerdere bevolkingsgroepen. Dit effect werd versterkt door de manier waarop partijleider Bouterse werd gepresenteerd als leider van alle Surinamers die beschermd moest worden tegen complotten vanuit Nederland.

Het *consociational democracy* model is voor Suriname vooral gebruikt om de verbroederingspolitiek van de NPS en VHP in de jaren vijftig en zestig te verklaren. In 2005 lijkt dit model ook een interessante analyse op te leveren, niet van de strijd tussen partijen, maar van de dynamiek binnen partijcombinaties. Alle partij(blokken) – met uitzondering van de A-Combinatie – waren deze verkiezingen multi-etnisch van aard. Binnen combinaties gedroegen veel partijen zich echter als representant van een etnisch segment. De autonomie om zelfstandig campagne te voeren, vetomacht om binnen de combinatie vitale beslissingen tegen te houden en evenredigheid in presentatie van de verschillende partijen en etnische groepen leken het grootst binnen Nieuw Front, daarop volgend de VVV-Combinatie en het minst aanwezig bij de NDP. De vorming van Nieuw Front in 1987 heeft bij NPS, VHP en KTPI voor een verschuiving gezorgd van *consociationalism* tussen partijen naar *consociationalism* binnen de partijcombinatie.

²⁸ Van de DNP₂₀₀₀ heb ik onvoldoende data om hetzelfde te kunnen concluderen.

De logica van politiekvoering in Suriname verschilt daarmee in 2005 wezenlijk van de periode vóór 1980. Niet langer zijn het de etnische scheidslijnen die dominant zijn in de tegenstelling tussen de verschillende partij- of combinatielijsten waarop een stem kan worden uitgebracht. De verschillen tussen partijblokken liggen vooral in de tegenstelling tussen oppositie en coalitie en tussen partijen met hun wortels in de jaren tachtig en zij die zich hier tegen afzetten. Etniciteit speelde in de verkiezingscampagne van 2005 nog steeds een grote rol, maar vooral als scheidslijnen binnen partijcombinaties. Of dit kan worden gezien als een volgende stap in het proces van natievorming in Suriname? De toekomst zal het uitwijzen.

LITERATUUR

Anderson, B., 1987

Imagined Communities; Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.
Londen: Verso. [Orig. 1983.]

Blanksma, A., 2006

De koek en de kruimels; Etnische en nationalistische mobilisatie tijdens de Surinaamse verkiezingscampagne 2005. Amsterdam: Instituut voor Migratie en Etnische Studies, Doctoraal Scriptie Universiteit van Amsterdam.

Chandra, K., 2001

'Cumulative Findings in the Study of Ethnic Politics.' *APSA-CP Newsletter* 12 (1): 7-11.

Derveld, F., 1999

'Veranderingen in de Surinaamse politiek 1975-1998.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis* 18 (1): 5-21.

Dew, E., 1972

'The Test of Consociationalism.' *Plural Societies* 3 (4): 35-56.

Dew, E., 1978

The difficult Flowering of Surinam; Ethnicity and Politics in a Plural Society.
Den Haag: Martinus Nijhof.

Dew, E., 1994

The Trouble in Suriname; 1975-1993. Londen: Praeger Publishers.

Eriksen, Th.H., 2002

Ethnicity and Nationalism. Londen: Pluto Press. [Orig. 1993.]

Fernandes Mendes, H., 1989

Onafhankelijkheid en parlementair stelsel in Suriname. Zwolle: Tjeenk Wilink.

Hoppe, R., 1976

'Het politieke systeem van Suriname; Elite-kartel democratie.' *Acta Politica* 11: 145-177.

Jansen van Galen, J., 2000

Hetenachtsdroom; Suriname, erfenis van de slavernij. Amsterdam: Contact.

Lier, R.A.J. van, 1971

Frontier Society; A Social Analysis of the History of Surinam. Den Haag: Martinus Nijhoff. [Orig. 1949.]

Lijphart, A., 1977

Democracy in Plural Societies; A Comparative Exploration. New Haven: Yale University Press.

Marshall, E., 2003

Ontstaan en ontwikkeling van het Surinaamse nationalisme; Natievorming als opgave. Delft: Eburon.

Meel, P., 1998

'Toward a Typology of Surinamese Nationalism.' *New West Indian Guide/ Nieuw West-Indische Gids* 72 (3&4): 257-281.

Anne Blanksma is als politicoloog afgestudeerd aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn doctoraal scriptie schreef hij over de Surinaamse verkiezingen in 2005. Eerder werkte hij mee aan publicaties over politiek en media tijdens Nederlandse verkiezingscampagnes. Momenteel werkt hij aan een publicatie over etnisch stemgedrag tijdens de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen.

Recensies

Sanderien Verstappen, **Jong in Dollywood; Hindostaanse jongeren en Indiase films**. Amsterdam: Het Spinhuis 2005. 136 p., ISBN 90 5589 240 8, prijs € 14,50.

In de zomer van 2005 haalde een Indiaas filmfestival in Amsterdam enkele dagen de landelijke pers. Op de televisie zagen we Surinaams-Hindostaanse jongeren wachten om in levende lijve hun filmidolen te aanschouwen. Vanwaar die belangstelling van de media? Was dit nieuws? Ook de centrale vraag van *Jong in Dollywood* doet vermoeden dat het hier om een bijzonder fenomeen gaat dat uitleg behoeft. Deze vraag luidt: Waarom voelen zij zich toch zo aangetrokken tot films uit India?

Het voor de hand liggende moeten we niet gaan verbijzonderen en mij lijkt die belangstelling logisch, immers Hindostaanse jongeren in Nederland zijn opgegroeid met Indiase filmmuziek, keken als kind met hun ouders mee naar Indiase films, herkennen bepaalde waarden en normen, kunnen de taal enigszins volgen. Eigenlijk is deze belangstelling voor Indiase films niets anders dan de belangstelling van Nederlanders voor films uit de Verenigde Staten of de belangstelling van Achterhoekers voor de muziek van de popgroep Normaal. Het is een kwestie van smaak die samenhangt met socialisatie binnen een bepaald cultureel referentiekader. Op deze kwestie gaat de auteur slechts summier in.

Jong in Dollywood gaat over Surinaams-Hindostaanse jongeren in uitsluitend Den Haag. Deze titel (de D staat verwijst naar Den Haag) is misleidend omdat in deze stad immers geen films worden geproduceerd. De productie van Indiase films in India, hoe en waarom die in de loop der jaren zijn veranderd en welke rol de Indiase diaspora hierin speelt, komen na de inleiding aan bod. Ook wordt aandacht besteed aan de rol van deze films bij de oriëntatie op het herkomstland (lange-afstandsnationalisme) en de gevolgen daarvan voor integratie. Het hoofdstuk erna behandelt in vogelvlucht de geschiedenis van de Hindostanen in Suriname en Nederland.

Jong in Dollywood, gaat verder dan de vraag naar waarom Hindostaanse jongeren zich toch zo aangetrokken voelen tot Indiase films. Er zou de afgelopen tien jaar zelfs een toenemende belangstelling zijn. Hierover handelt het hoofdstuk 'Een trendy traditie'. Helaas onderbouwt de auteur dit niet met kwantitatieve gegevens. Er wordt slechts aangegeven hoe vaak jongeren nu naar Indiase films kijken. Dit ontbrekende bewijsmateriaal

doet de vraag rijzen of er niet eerder sprake is van een grotere zichtbaarheid van deze belangstelling dan een werkelijke toename. De auteur gaat wel uitvoerig in op de oorzaken van de veronderstelde toename. Ten eerste zouden de Indiase films de laatste jaren beter in elkaar zitten, omdat filmproducenten meer rekening zijn gaan houden met de wensen van Hindostanen in diaspora. Ten tweede hebben de komst van de Indiase digitale televisiezender *Zee TV* en de steeds goedkoper wordende dvd's met Engelse ondertiteling voor een grotere beschikbaarheid gezorgd. Interessant hierbij is dat vooral de laagopgeleide jongeren een voortrekkersrol vervullen in deze Bollywoodscene, omdat hun ouders eerder dan de hoogopgeleiden een abonnement hebben op *Zee TV* en deze jongeren het eerst op de hoogte zijn van allerlei nieuwe ontwikkelingen. De derde reden voor de toename is de beeldvorming in Nederland over de populaire cultuur in India, ofwel de 'Hipheid van Bollywood', waardoor jongeren hun voorliefde gemakkelijker ook buiten de eigen gemeenschap kunnen uitdragen.

Het hoofdstuk 'De Bollywoodscene' is, evenals de rest van het boek, vooral beschrijvend van aard. Het behandelt dit Haagse uitgaansleven niet alleen engere zin; alle vormen van cultuuruitingen rondom de Indiase films, zoals dans en muziek, komen aan bod.

In het hoofdstuk 'Film en werkelijkheid' wordt aan de hand van zes portretten van Hindostaanse jongeren aangegeven dat zij de overdreven, karikaturale, geromantiseerde films toch als realiteit zien, omdat ze hun een referentiepunt bieden om over hun eigen problemen (vooral conflicten met ouders) na te denken. De films bieden in ieder geval meer herkenning dan de Nederlandse soaps en films.

Hoe zien de jongeren India en wat is de rol van de Indiase films daarbij? Deze vragen worden in het hoofdstuk 'Hier en daar' beantwoord. De meesten beschouwen de Indiase films overwegend als fictie. Andere media spelen een grotere rol bij hun beeld van India. Overigens zijn de meeste jongeren amper geïnteresseerd in India; het is de geromantiseerde werkelijkheid die boeit. Jongeren associëren India vooral met armoede, de slechte positie van de vrouw en het kastenstelsel, aspecten die in de films trouwens nauwelijks aan bod komen, hetgeen de jongeren overigens niet betreuren.

In het laatste hoofdstuk gaat de auteur in op de vraag of Indiase films integratie belemmeren. Voor Den Haag luidt het antwoord nee, omdat hier de Indiase films als aanvulling en niet als vervanging dienen. Bovendien worden de films door de ouders niet als educatief hulpmiddel ingezet en tot slot identificeren de jongeren zich niet met India. Als contrast worden Punjabi's in Londen aangevoerd, waarvan sommigen evenals de Surinaamse Hindostanen twee keer zijn gemigreerd, maar hun contacten met India wel hebben behouden en de optie van vertrek naar dat land openhouden.

Hoewel het boek gebaseerd is op wetenschappelijk onderzoek (participerende observaties, interviews, enquête) lijkt het eerder op een journalistiek werk. Er staan bijna dertig foto's in, helaas grotendeels zonder onderschrift en bronvermelding. Het is vlot en toegankelijk geschreven en er zijn veel observaties, interviewfragmenten en filmbeschrijvingen in verwerkt. Hierdoor is het goed leesbaar. Tegelijkertijd mist het boek diepgang. Hoewel er veel uitstapjes zijn gemaakt naar bijvoorbeeld familiebanden, moderniteit en traditionalisme, kaste, positie van de vrouw en gearrangeerd huwelijk, blijft het oppervlakkig. Analyses ontbreken. Terwijl de vraagstelling doet vermoeden dat er een verklarend onderzoek is uitgevoerd, is de auteur blijven steken in beschrijving. Dat komt ook doordat slechts heel summier is ingegaan op welke jongeren géén belangstelling hebben voor de Indiase films en waarom, en welke factoren (opleidingsniveau, religieuze belangstelling, opvoeding et cetera) de mate van belangstelling kunnen verklaren. Daarbij ontbreekt cijfermatige onderbouwing, is geen onderscheid gemaakt tussen de functie en betekenis van de films en wordt niet inzichtelijk gemaakt hoe de jongeren nu precies betekenis verlenen aan de films. De auteur merkt haast terloops op dat de Indiase filmconsumptie onder Hindostaanse jongeren maar een klein deel uitmaakt van de totale mediaconsumptie: 'Het overgrote deel van de geënquêteerden heeft een uitgesproken voorkeur voor commerciële Nederlandse zenders' (p. 48). Zo bezien is de belangstelling van Hindostaanse jongeren voor Indiase films in mijn ogen niet alleen niet bijzonder, het is zelfs nauwelijks belangwekkend.

Lucie Bloemberg

John Jansen van Galen, **Laatste gouverneur, eerste president; De eeuw van Johan Ferrier, Surinamer**. Leiden 2005: KITLV Uitgeverij. 109 p., ISBN 90 6718 248 6, prijs € 15,00.

De leuze 'no span, Ferrier é tan' (wees gerust, Ferrier blijft) fungeerde rond de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 als een soort mantra om daarmee de angst over de onzekere toekomst bij de verschillende bevolkingsgroepen weg te nemen en typeert de politicus en bestuurder Johan Ferrier, die in de samenleving gold als een bruggenbouwer. Ferrier was de laatste gouverneur van Suriname als deel van het Koninkrijk der Nederlanden en werd ook de eerste president van de nieuwe republiek. Hiermee belichaamde hij de continuïteit tussen kolonialisme en dekolonisatie in Suriname. In 2000 werd Ferrier uitgeroepen tot Surinaams politicus van de eeuw en enkele jaren later kreeg hij de Kwakoe Award uitgereikt, een prijs die jaarlijks op het Kwakoe-festival in de Bijlmer wordt uitgereikt aan een prominente Surinamer.

Laatste gouverneur, eerste president is de biografie over Ferrier van de hand van John Jansen van Galen. Dit boek is gebaseerd op 24 interviews met de hoofdpersoon in 2005. Het telt achttien hoofdstukken met een gemiddelde omvang van drie tot tien bladzijden per hoofdstuk en is rijkelijk geïllustreerd met foto's.

'Ernstig trachten God en je land naar beste vermogen te dienen' was de leidraad in het leven van deze bijzondere Surinamer. Het is de belofte die hij als padvinder aflegde en waaraan hij al meer dan tachtig jaar trouw is.

Johan Ferrier is geboren op 12 mei 1910 en volgde de opleiding tot onderwijzer. Door zijn vriendschap met Wim Bos Verschuur, leraar tekenen, vakbondsman en lid van de Koloniale Staten, raakte Ferrier eind jaren dertig bij de politieke ontwikkelingen betrokken. Toen de Unie Suriname in de oorlogsjaren door zijn vriend en geestverwant Bos Verschuur werd opgericht en die meer zelfstandigheid binnen het Koninkrijk eiste, werd Ferrier de eerste secretaris. In dezelfde periode werd hij ook verkozen tot voorzitter van het Surinaams Onderwijzers Genootschap. Hij ontwikkelde zich tot de opponent van Koenders, een cultuurnationalist die pleitte voor het 'Negerengels' als onderwijstaal, en vond dat vastgehouden moest worden aan het Nederlands omdat die taal jongeren mogelijkheden van studie en vorming bood.

Na de oorlog beijverde Ferrier zich voor één grote politieke partij om de vooruitstrevende doelstellingen van de Unie Suriname in politiek om te zetten. Die hoop bleek al gauw ijdel, want de politieke partijen die werden opgericht organiseerden zich langs etnische en religieuze scheidslijnen. Hij sloot zich aan bij de protestants-Creoolse NPS, maar vertrok in 1947 naar Nederland om pedagogiek te studeren. In 1950 promoveerde hij in Leiden op *De Surinaamse samenleving als sociaal-pedagogische opgave*. In zijn proefschrift pleitte Ferrier voor onderwijs dat Suriname zou voegen in het Nederlandse taal- en cultuurgebied met als ideaal een blijvende band met de Europees-Nederlandse cultuurgemeenschap.

In 1953 werd hij directeur op het departement van onderwijs. Ferrier stond aan de basis van de oprichting van kleuterscholen en de kleuterweek (Onderwijsakte-A). Deze nieuwe kleuterweek vormde een belangrijke grondslag voor de emancipatie van de Surinaamse vrouw voor wie tot dan de enige beroepsopleiding de hoedenvlechtschool was.

In politiek opzicht woedde ondertussen begin jaren vijftig binnen de Creoolse NPS een strijd om de macht tussen exponenten van de lichtgekleurde elite (Bos Verschuur, Findlay) en de zwarte Creoolse volksklasse (Pengel). Die strijd leidde er uiteindelijk toe dat de lichtgekleurde groep de NPS verliet en eigen partijen oprichtten (SDP, PS). Bij de verkiezingen van 1955 versloeg het Eenheidsfront (voornamelijk SDP en PS) de NPS. Aan Ferrier, hoewel nog officieel NPS-er, werd gevraagd het nieuwe kabinet te leiden. Hij combineerde zijn lidmaatschap van de NPS met dat van de SDP, een combinatie die hij niet als een onoverkomelijke tegenstelling zag.

Onder Ferriers leiding werd de economische ontwikkeling van Suriname ter hand genomen. Het voornaamste onderdeel hiervan betrof de bouw van de Brokopondo-stuwdam. Toen Suriname bij Nederland aanklopte voor financiële hulp kreeg het van de Nederlandse regering te horen over tien jaar maar eens terug te komen. Deze afwijzing beschouwde Ferrier in zijn periode als minister-president als zijn grootste teleurstelling. Hij zou bewijzen dat Suriname ook zonder Nederlandse hulp wel in staat was iets groots tot stand te brengen. Met hulp van de Wereldbank en de Alcoa slaagde de regering Ferrier erin de bouw van de stuwdam alsnog te realiseren. Door politieke machinaties verloor de regering-Ferrier drie jaar na aantreden haar meerderheid in de Staten. De verkiezingen in 1958 leverden een verlies op voor het Eenheidsfront en Ferrier vertrok in 1958 naar Nederland, waar hij op het ministerie van Onderwijs een eervolle baan kreeg als raadadviseur voor internationale wetenschappelijke betrekkingen. Als de Nederlandse Billiton in 1966 op zoek gaat naar een nieuwe directeur voor haar maatschappij in Suriname valt de keuze op Ferrier.

Nog geen jaar later werd hij vanwege het vertrek van gouverneur De Vries door de Nederlandse regering gepolst voor het gouverneurschap. In maart 1968 werd hij beëdigd als gouverneur. De jaren na 1968 waren voor hem als gouverneur niet de makkelijkste. In 1969 en 1973 werd Suriname geconfronteerd met massale stakingsacties. De etnische tegenstellingen werden na 1969 scherper en de roep om onafhankelijkheid werd in radicale kringen steeds luider. Ferrier zelf werd in pamfletten aangemerkt als pion van het kapitaal, Nederland en Oranje.

Begin jaren zeventig werd hij tweemaal geconfronteerd met een fait accompli rond de staatkundige status van Suriname. Groot was zijn deceptie toen hij in 1973 via het nieuws moest vernemen dat het nieuw aangetreden kabinet Den Uyl aanstuurde op onafhankelijkheid van de rijksdelen binnen zijn regeringsperiode. Volgens Ferrier moest Suriname de eer aan zichzelf houden en zelf beslissen onafhankelijk te worden. Kort daarop werd hij voor de tweede maal opnieuw overvallen door een regeringsverklaring, ditmaal van Surinaamse zijde toen de regering-Arron in februari 1974 verklaarde te streven naar onafhankelijkheid ultimo 1975. Ondanks dit gegeven en de vlucht van tienduizenden Surinamers naar Nederland nam hij elke kans te baat om te betogen dat de bevolking vertrouwen moest hebben in eigen kunnen.

Ondertussen woedde de discussie tussen voor- en tegenstanders van de onafhankelijkheid in een gepolariseerde sfeer voort en leek Suriname af te stevenen op een etnische strijd. Toen het voor oppositieleider Lachmon begin november 1975 duidelijk werd dat zijn verzet tegen de onafhankelijkheid een verloren zaak was, vestigde hij zijn hoop op Ferrier in wie hij een garantie zag voor de toekomst: 'Dan moet u president worden, want we vertrouwen niemand anders' (p. 88). Ferriers bemiddelende en

verzoenende rol leidde uiteindelijk tot de bekende omhelzing (*brasa*) van Arron en Lachmon.

Na de onafhankelijkheid van Suriname werd het politieke klimaat beheerst door de voortdurende strijd tussen regering en oppositie. Toen de militairen in 1980 de macht overnamen, was over het algemeen de opluchting onder de bevolking tamelijk groot. De eerste weken na de militaire machtsovername ervoer Ferrier de gebeurtenissen niet als een staatsgreep. De grondwet was immers nog in werking en het parlement officieel nog in functie. De president zag het als zijn taak zowel de grondwet als de parlementaire democratie te behouden. Hij verhaalt dat er steeds mensen naar het Onafhankelijkheidsplein kwamen om te kijken of de president er nog was. Als vervolgens de coupplanners hem in augustus 1980 vragen het parlement te ontbinden en de grondwet buiten werking te stellen om daarmee de idealen van de 'revolutie' te verwezenlijken, is de maat voor hem vol: 'Als de grondwet afgeschaft en het parlement gesloten wordt, is dat het einde van president Ferrier' (p. 99), aldus Ferrier in een onderhoud met Bouterse en de zijnen. Op 14 augustus 1980 diende hij zijn ontslag in en vertrok naar Nederland. Als de inmiddels in Nederland opgerichte Raad voor de Bevrijding van Suriname Ferrier benadert voor een erefunctie binnen deze raad is zijn reactie: 'Ik speel dit spel niet meer mee' (p.102).

Laatste gouverneur, eerste president is een voor een breed publiek geschreven studie over een politicus en bestuurder met de missie land en volk te dienen en een bruggenbouwer te zijn in de samenleving. Voor kenners van de politieke ontwikkelingen in Suriname in de twintigste eeuw mag veel van het gepresenteerde in dit boek als bekend worden verondersteld. Het is te hopen dat deze publicatie gevolgd zal worden door een meer diepgravende studie over deze markante Surinamer.

Hans Ramssoedh

Paul Tjon Kiem Sang (samenst.), **De beminde kinderen van een vader zijn wij; Vastenbrieven van Monseigneur Aloysius Zichem**. Paramaribo: Dienst voor Geloof, Cultuur en Communicatie Bisdome Paramaribo (Sanousch Books/Oms Erf) 2005. 119 p., ISBN 99914 673 1 9, prijs SRD 40,00.

In de rooms-katholieke kerk van Suriname is een traditie van vastenbrieven gegroeid. Deze vastenbrieven heten ook wel vastenmandamenten. De kerkelijke leiding scherpte aan het begin van de zeer belangrijke 40-daagse vasten (40 dagen voor Pasen) nog eens de regels van vasten en onthouding voor jong en oud aan via de voorlezing van de bepalingen. Dit genre herderlijk schrijven, bedoeld om de gelovigen geestelijke richting en steun te geven, bestond al in de negentiende eeuw. De eerste Surinaamse bisschop, Mgr. A. Zichem, die van 1970 tot 2003 bisschop

van Paramaribo was, is ermee doorgestaan. Mij is wel eens verteld dat Mgr. Th. van Roosmalen, een van de voorgangers van Zichem, zei dat katholieke gelovigen een gat in een plank van hun huis, afgeplakt en gedicht hadden met zijn vastenbrief. Een uiterst duidelijke verwijzing naar het eventuele nut van de brieven.

Zijn laatste secretaris, Paul Tjon Kiem Sang, heeft uit respect en waardering alle 26 herderlijke brieven van bisschop Zichem verzameld en gebundeld. In 1973, 1975, 1978, 1981-1982, 1995 zijn geen vastenbrieven aangemaakt en rondgestuurd. De eerste brief, die van 1971, schreef Zichem samen met de oude bisschop Mgr. St. Kuypers. Verder zijn er twee brieven (1972 en 1980) van het Comité Christelijke Kerken die mede ondertekend waren door Mgr. Zichem in de bundel opgenomen. Uit die jaren bestaan geen vastenbrieven. Er wordt niet bij vermeld waarom juist deze twee en niet die vele andere brieven van het CCK, zoals die van 1978 en 1979 (over de slechte gang van zaken in de ontwikkelingshulp), of die van 1982 (koersbepaling) opgenomen zijn. Meerdere van deze brieven zijn gepubliceerd in *Omhoog, De Ware Tijd*, in andere Surinaamse kranten en in bij voorbeeld het Nederlandse *Katholiek Archief*, later het *Archief van de Kerken*, maar daar wordt in deze bundel niet naar verwezen (en is dus niet nader uitgezocht). De titel van de bundel is genomen uit de vastenbrief van 1999 (p. 91). De bundel werd de oud-bisschop aangeboden op 2 dec. 2005 (*Omhoog*, 11 dec. 2005).

Deze vastenbrieven behandelen vele facetten van het leven in Suriname, maar dan toegespitst op de houding van de katholieke gelovige. Enkele aandachtspunten in deze brieven zijn: de komende onafhankelijkheid (1972), nationalisme, armoede, (slechte) onderlinge verhoudingen, geweld, dictatuur, de decembermoorden, inzet voor ontwikkeling, charismatische beweging, gebed, gezin en familie, opvoeding, verzelfstandiging van het denken en doen in het bisdom, de dialoog van de religies, een (on)deugdencatalogoog. Kortom een heel scala van doen en denken, negatief en positief, om de gelovigen een hart onder de riem te steken, inzicht in de eigen geloofssituatie aan te reiken en aan te sporen na te denken en te handelen naar aanleiding van de vastentijd: een tijd van bezinning en goede werken.

Deze brieven moesten in de kerken voorgelezen worden. Dat was vaak een probleem omdat de brieven meer het karakter van een schrijfttekst dan van een voorleestekst hadden. Bovendien kon het ook wel eens voorkomen dat de brieven pas op het allerlaatste moment bij de pastorie of kerk aankwamen, zodat de voorbereiding niet optimaal was. Veelal waren er exemplaren genoeg om aan de kerkgangers mee te geven. Nu deze brieven gebundeld zijn, is dat element er niet meer. Dat geeft een andere dimensie aan dit genre.

De brieven kaartten geen wereldschokkende zaken aan. De thema's waren (en zijn) bekend in de geloofsgemeenschappen. Soms vroeg de

bisschop op pastoorvergaderingen naar onderwerpen en soms hielpen mensen hem bij de samenstelling.

Het is altijd wel handig om na te gaan wat er niet in voorkwam. In ieder geval staan in deze vastenbrieven geen forse politieke, en zeker geen partijpolitieke uitspraken, geen namen en toenames in kwesties van geweld en schending van mensenrechten, eigenlijk ook geen pastorale consequenties voor de organisatie van de parochies, geen zaken dus die als splijtzwammen konden werken, niets over het oecumenische kerkcongres 'Christen-zijn in de revolutie' van 1981, niets over de moord op pater A. Gerritsen in 1973, over ongelukken en sterfgevallen (ook niet van zijn voorganger), niets over de zaligverklaring van Petrus Donders, niets over de uitzetting van pater M. Noordermeer in 1985. Er is meer materiaal van Mgr. Zichem voorradig, maar dat betreft geen vastenbrieven. Allerlei zaken speelden zich door het jaar heen af, dus niet altijd rond het begin van de vastentijd. De tekst concentreerde zich op het persoonlijke geloofsleven, eventueel in parochieverband: zij was niet drammerig, niet wild, maar bescheiden, suggererend en respectvol naar de vrije wil van mensen. Zo hadden deze brieven een eigenaardige, specifieke plaats in het kerkelijke leven van de katholieken (en anderen).

Merkwaardig is dat er maar een handjevol Sranantongo woorden in voorkomen: *mofokuranti* (p. 48), *bigi yari* en *ouru yari* (p. 91) en *tjuku* (p. 101), laat staan woorden en begrippen van andere talen die bij delen van de beminde gelovigen bekend waren.

Het geheel geeft een tijdsbeeld van kerk en samenleving en dat is voor nu en later handig, evenals de aanvulling met historisch materiaal over kerk en samenleving. De bundel heeft nog twee korte bijdragen. Hein Eersel besteedt aandacht aan de vastenbrieven en de geschiedenis van de jonge republiek Suriname (p. 105-110). Hij deelt die tijd als volgt in: de voorbereiding tot de onafhankelijkheid; de beginjaren van de republiek, de militaire dictatuur en het langzame en moeizame herstel van de democratie. Volgens Eersel, een goede bekende van Mgr. Zichem, gaat het om brieven van een betrokken bisschop (p. 110). De theoloog en catecheet Peter Sjak Shie reflecteert over de spiritualiteit die in de vastenbrieven van Mgr. Zichem naar voren komt (p. 113-119). Hij gebruikt de term 'verankerde spiritualiteit' en bedoelt ermee dat de thema's van de brieven verankerend zijn in de dingen van alledag. Sjak Shie gebruikt kopjes als: bemoedigend en aansporend, vertrouwvol, deugden, gebed, Christus volgen.

De bundel, met een fraaie foto van Mgr. A. Zichem, op chic papier en opvallende *lay-out*, is een mooi cadeau voor de bisschop, die vanwege ziekte vanaf eind 2002 gedwongen was af te treden. Nog een opmerking: in de binnenflap staat dat hij 8 februari 1971 bisschop gewijd is. Dat moet 8 februari 1970 zijn.

Het zou mooi zijn als deze bundel de eerste uit een reeks was. Ook alle brieven en *statements* van het Comité Christelijke Kerken zouden gebun-

deld moeten worden, of de gezamenlijke brieven van de religieuze leiders. In november 2005 verzamelde ik de volgende: 'Oproep van het Comité Christelijke Kerken; Vrede laat ik u na: mijn vrede geef ik u', van 1 nov. (*Omhoog*, 13 nov.); 'Divali boodschap Arya Dewaker Suriname' (*Dagblad Suriname*, 2 nov.); 'Id ul-Fitr en haar bijdrage tot natievorming van Instituut voor Islamitische Studies en Publicaties' (*Dagblad Suriname*, 2 nov.); 'Moslims wensen Suriname een gezegend Ied-Ul-Fitre 2005 van de Madjlies Moesliemien Suriname' (*DWT*, 5 nov.), 'Bodoboederschap uit Meerzorg' (*DWT*, 5 nov.), 'Kerk-zijn: nog steeds een uitdaging' (*DWT*, 22 nov. en *Omhoog*, 27 nov.). 'Onafhankelijkheid 30 jaar' van Mgr. W. de Bekker, die Zichem als bisschop van Paramaribo opvolgde (*Omhoog*, 20 nov.). Dat is nog maar een schijntje van het vele voorhanden materiaal. We hebben te doen met een ritueel: bij opvallende gebeurtenissen komt een aantal instanties in actie met verklaringen, brieven, *statements*, boodschappen. Het tijdstip en de inhoud zijn belangrijk maar ook, en misschien meer nog, zijn de achtergronden van degenen die boodschappen, *statements* en verklaringen menen te moeten rondsturen in de wijde wereld, de moeite van nader onderzoek en analyse waard.

Joop Vernooij

Elizabeth Mohkamsing-den Boer, **Dreams and Transitions; The Royal Road in Surinamese and Australian Indigenous Society**. Nijmegen: eigen beheer 2005. 170 p., ISBN 90 9010315 4, prijs € 20,00.

Elizabeth Mohkamsing-den Boer promoveerde op 24 oktober 2005 aan de Radboud Universiteit Nijmegen op *Dreams and Transitions; The Royal Road to Surinamese and Australian Indigenous Society*. Mohkamsing-den Boer heeft in Leiden godsdienstpsychologie en vergelijkende godsdienstwetenschappen gestudeerd. Ze heeft voor haar onderzoek een vrij nieuw onderwerp gekozen, namelijk dromen, en dan in vergelijkend kader. Aanvankelijk wilde ze veldonderzoek doen bij de Aboriginals in Australië maar daar was geen gelegenheid toe. Ze heeft toen materiaal rond dromen bij *Indigenes* (Inheemsen) in Suriname verzameld en daar veldonderzoek gedaan. Ze heeft gesproken met mensen van Galibi, Bigi Poika, Paramaribo en andere plaatsen. De auteur heeft ten aanzien van de Aboriginals literatuuronderzoek gedaan.

De dissertatie, in het Engels, met een samenvatting in het Nederlands (p.165-170) telt 171 bladzijden. Dat is niet dik, maar de inhoud is interessant en van belang. Mohkamsing-den Boer begint met een nadere definitie van dromen en het specifieke genre waarin ze belang stelt. Het gaat bij haar niet om dagdromen, nachtmerries, luchtkastelen, maar om dromen waar elementen als wereldvisie, kosmologische achtergrond,

verbondenheid met hemel en aarde en eigen levensperspectief aan de orde zijn; verder dromen waarin voorouders en andere overledenen die je wijzer maken voorkomen en tenslotte dromen die te maken hebben met de overgang van de ene levensfase in de andere, zoals rond puberteit, trouwen, doodgaan en aanvaarding van een functie (zoals *piyai*). Een tweede probleem is of de droom onder woorden te brengen is. Kan er een verhaal van gemaakt worden? Vervolgens speelt de kwestie of de droom wel of niet publiek gemaakt mag en kan worden.

Het is een hele toer om mensen hun dromen te laten vertellen. Sommige mensen vinden het onderwerp van de droom te intiem, andere mensen kunnen ermee scoren. Bovendien is er soms geen goed verhaal van te maken en soms is de droom te individueel en niet geschikt om aan anderen te vertellen. Mohkamsing-den Boer moest een selectie maken en daarom koos ze voor dromen die iets hadden met transcendente contacten, iets van het geestelijke en het wereldse, iets van wat van mensen is maar toch ook de mens te boven gaat, iets van verleden en toekomst. Mensen zijn vaak op zoek naar de betekenis van hun dromen en zoeken uitleg ervan of naar een systeem erin. Bij haar veldwerk in Suriname hebben vooral vrouwen, zij het een klein aantal, over hun dromen verteld.

Mohkamsing-den Boer wilde geen dromen uitleggen of duiden, maar hun structuur op het spoor komen. De Inheemse vertelsters zelf hebben wel een verklaring (daarom hebben ze in dromen onthouden en kunnen ze er een verhaal van maken), die dan weer in hun sociaal-relacioneel leven kan of moet passen en daarin zin krijgt of zou moeten krijgen. Haar stelling is dat een bepaald genre dromen de overgang naar een andere levensfase in iemands leven faciliteert. Een sterke uitspraak die ze bij haar onderzoek van mensen zelf gehoord heeft, is dat dromen emoties voorbereiden. Bij de Australische Aboriginals zijn dromen heilig en geheim. Die komen van de voorouders die via dromen wijze lessen geven. Je kunt en mag die dromen niet aan vreemden vertellen. In Suriname liggen de zaken ten aanzien van dromen anders. Dat heeft te maken met een andere constructie van het wereld- of levensbeeld, met de verscheidenheid aan kosmologische visies tussen de Inheemsen van Suriname en de Aboriginals van Australië.

In de antropologie cirkelt allang de term *rites de passage*, afkomstig van Arnold van Lennep's (1873-1908) publicatie uit 1908. Van Lennep analyseerde sociale gebeurtenissen en goot de gebeurtenissen in een systeem. Hij ontwikkelde een terminologie voor dit systeem ten aanzien van de overgang van de ene naar de andere levensfase (een nieuw kind in de familie, trouwen, overlijdensrouw). Er is een fase van scheiding (afscheid nemen van het oude), van zich in de marge bevinden (liminaliteit, in de buurt van het oude en in de buurt van het nieuwe) en vervolgens van de integratie in de nieuwe leefsituatie. Daarnaast bestaat het begrip *mythes de passage*, wat wil zeggen dat verhalen over vroeger de weg naar de overgang naar een nieuwe levensfase vergemakkelijken. Volgens

Mohkamsing-den Boer is een bepaald soort dromen daar innig mee verbonden. Dat zijn haar specifieke onderzoeksdromen. Zij ziet er een vergelijking in en heeft het daarom over *rêves de passage*, dromen van overgang, zowel in Suriname als in Australië.

De ondertitel van de dissertatie verwijst naar een uitspraak van Sigmund Freud, die dromen de koninklijke weg naar het onbewuste noemde. Dromen zijn echter meer, in het bijzonder wat betreft de overgangen van de ene levensfase naar de andere. Deze studie toont een facet van leven en cultuur van de Inheemsen dat tot heden nauwelijks bij wetenschappelijk onderzoek ter sprake is gekomen. Het is goed dat dit aan de orde wordt gesteld, juist ook om de Inheemsen beter te begrijpen. Dat is de bijdrage van deze studie voor de Surinamistiek. Misschien bestaat dit genre dromen ook wel in de westerse wereld, of is in het oosten bekend en is het niet typisch iets van de Inheemsen of de Aboriginals. Wat dit soort dromen betreft maakt Mohkamsing-den Boer geen uitgebreid onderscheid tussen die van de Kal'ina, Lokonon, Trio, Wayana en Akuriyo.

Naar haar eigen zeggen, gaan de vrouwen steeds gemakkelijker dit type dromen vertellen. Haar voorraad is daarom toegenomen. Het is jammer dat Mohkamsing-den Boer geen index en lijst van verklaringen van vreemde woorden aan haar boek heeft toegevoegd.

Joop Vernooij

R. Berenstein, **Relatie; Wintireligie en het christendom**. Noord-Scharwoude: Bergboek 2005. 159 p., ISBN 90 77668 43 8, prijs € 21,00.

R. Berenstein (Paramaribo 1942), die volgens de achterflap bekend is vanwege zijn verhandelingen in kerk- en mystieke maandbladen en door de dichtbundel *Sommige dingen* (1982), heeft zich gestort op het thema van de relatie tussen winti en christendom. Hij begint vanzelfsprekend bij het begin van de verwerping van de religieuze cultuur van de slaafge-maakten in Latijns-Amerika, en dus ook in Suriname. Hij trekt dat door en strijdt tegen alle christelijke voorgangers die het religieuze erfgoed vanuit West-Afrika verwerpen. Berenstein wil zijn volk bevrijden van zelfverachting, zwak zelfbewustzijn en geestelijke achterstelling.

De auteur wil aantonen dat winti een religie is die met respect behandeld dient te worden. Hij wijst op de kosmische, esoterische en mystieke dimensies van het denken van de wintigelovige. Op 26 november 2005 heeft apostel Adolphe Bakaman uit Amsterdam in de Stadszending van de evangelische broedergemeente te Paramaribo het boek *'De waarheid van de leugen'*; *Handboek voor leiders in de bevrijdingsbediening* gepresenteerd. Bakaman heeft het over een andere bevrijding, namelijk van winti (de winti ontmaskerd door Gods Woord) en alles wat dies meer zij.

Het punt van Berenstein is terecht, maar niet nieuw. Wel nieuw is zijn lancering van het begrip wintichristendom. Hij vindt dat alle Afro-Surinamers ertoe kunnen en moeten overgaan een combinatie te maken van het erfgoed uit de slavernij en het christendom dat zij hebben aangenomen. Beide hebben grote waarde en dienen dus gecombineerd te worden. Hij zegt het fraai: 'Al zou de wintitraditie weerstanden van onze dominees ondervinden, dan merken we toch gekomen te zijn op één zandkorrel in Suriname' (p. 143).

Uitgangspunt is dat beide religies gelijkwaardig zijn. Voor Berenstein bestaat er een esoterische relatie. Hij geeft hier geen heldere omschrijving van, maar hij ziet de aanvaarding van winti als een einde aan de lichamelijke onderdrukking (p. 145). Een klein verschil is volgens hem dat het christendom pas bij de doop begint en winti al bij de conceptie. Voor Berenstein is duidelijk: 'Waarom zal de Afro-Surinamer zich innerlijk met beide religies niet blijven ontvouwen in het Licht en in de geest ten hemel opgaan?' (p. 148).

In feite zijn talloze mensen via een set van rituelen en via hun visie op samenleving, eindbestemming, mens en de transcendente wereld allang bezig met dit wintichristendom. Berenstein heeft het over de uiteindelijke eenwording. Maar religies zijn dynamisch en dus bestaat er alle kans dat er na die uiteindelijke eenwording toch weer iets anders zal ontstaan. Bovendien zou winti best eens met vormen van hindoeïsme, islam et cetera in verband gebracht kunnen worden, want de Afro-Surinamers hebben niet alleen met christendom (in haar vele varianten) te maken.

Jammer van het boek is dat de schrijver de groeiende en uitgebalanceerde literatuur rond winti en christendom van Surinaamse origine in zijn beschouwingen niet meeneemt. Dat zou zijn traktaat meerwaarde hebben gegeven. Hij verwijst wel naar literatuur en naar internetsites aan het eind van de tekst (p. 158-159). De Afro-Surinamers in Suriname zijn niet de enigen die met de kwestie van twee of meer religies (opgescheept) zitten. Daarom zal het goed zijn bij andere bevolkingsgroepen en ook internationaal onderzoek te doen, want de problematiek speelt overal in de wereld. Er zijn, zoals te verwachten valt, modellen, patronen van hybridisering, creolisering, syncretisme, osmose en acculturatie. Berenstein zelf gebruikt de term assimilatie (p. 157). Hij voegt eraan toe dat het bij religie gaat om '[d]aarmee verlangen naar verdraagzaamheid, harmonie, rust, vrede, respect en liefde in onze religieuze wereld te bevredigen en voor eeuwig te bestendigen' (p. 157). Helaas is het Nederlands van deze oproep tot erkenning en verbinding niet altijd even gemakkelijk te volgen.

Joop Vernooij

Cándani, **Geef mij het land dat in jou woont; Historische gedichten**. Schoorl: Conserve 2005. 191 p., ISBN 90 5429 187 7, prijs € 19,00.

In 1990 publiceerde de in Suriname geboren dichter Cándani (maanlicht, pseudoniem van Ashakoemarie Radjkoemar, geboren 1965) haar eerste dichtbundel in Den Haag. Voor de presentatie van deze bundel kreeg zij een reis naar Nederland en zij is daar toen blijven wonen. Af en toe echter reist zij weer naar Suriname. Na 1990 bracht zij nog verschillende andere dichtbundels uit en in 2001 haar eerste roman. Afgelopen jaar verscheen opnieuw een dichtbundel, nu een verzameling 'historische gedichten'. De gedichten zijn geschreven en bewerkt tussen 2000 en 2001. De uitdrukking 'historische gedichten' wil zeggen dat ze te maken hebben met de geschiedenis van haar geboorteland. Volgens de achterflap van de bundel gaat het haar uiteindelijk om de vraag naar de toekomst van dit land. Cándani hoort tot de tweede generatie Surinaamse dichters, maar verschillende dichters uit een oudere generatie vormden, getuige deze bundel, voor haar een belangrijke bron van inspiratie. Belangrijker dan de dichters en schrijvers zijn in deze bundel de mensen die een belangrijke rol speelden in het verzet in haar geboorteland: het verzet tegen de slavernij, het verzet tegen de moeilijkheden van een leven als contractarbeider, het verzet van iemand als Anton de Kom – in Suriname en later in Nederland – en niet in het minst het verzet tegen de militaire dictatuur. Vijf gedichten zijn gewijd aan mannen die vermoord werden op 8 december 1982 of aan hun weduwen, wat echter niet wil zeggen dat deze bundel wordt gedomineerd door de politieke geschiedenis van Suriname. Van alles komt aan de orde. Cándani vraagt zich op pagina 25 bijvoorbeeld af:

*Waarom die witte taal moeder
de geest van de wittelingen
moet doortrokken zijn in alles.
Zo voelen ze zich overal aanwezig.
Ze noemen dat 'volkseenheid'.*

Een en ander gebeurt gelukkig niet op een hinderlijke wijze en uitsluitend verwijtende toon. Op pagina 26 schrijft zij immers:

*In mijn oren begonnen
de Nederlandse woorden
als muziek te klinken.
Schoon en gaaf!
De taal die ik eerst
niet mocht vervuilen
met mijn zwarte tong*

Ondertussen leert de lezer al lezende de diepte- en (weinige) hoogtepunten van Surinaamse geschiedenis kennen, én de interpretatie daarvan door een Surinaamse vrouw. Zo schrijft Cándani over de wreedheid van de slavernij (p. 36):

*Mijn arme moedertje stierf
Met de kettingen om haar enkel
En de bel om haar nek rinkelde niet meer.*

Of zij bekritiseert de mooie namen van plantages, zoals bijvoorbeeld 'Rust en Vrede', omdat die slechts de hoop van de plantage-eigenaren symboliseren. Een naam als 'Plantage Brand de Slaaf Levend' zou immers beter passen. Ook het cliché 'Suriname heerlijk land' wordt becommentarieerd (p. 64):

*Hoezee voor Suriname ... land van armoede
Heerlijk tropenland*

Over de niet vastgelegde geschiedenis van de Hindostaanse contractarbeiders schrijft zij (p. 112):

*De geschiedenis die
Zij niet hebben geschreven
Kleeft als blaren op hun huid*

En over een Javaanse contractarbeider die terugkeerde naar Indonesië vermeldt Cándani (p. 94):

*Je broer schrikt van de armoede daar
De mensen kennen hem niet.
Alleen en eenzaam duwt
hij zijn leven voort
in het land van zijn voorvaderen.*

Helaas wordt de bundel ontsierd door een aantal storende slordigheden en fouten. Zo wordt de naam van de landspreuk van Suriname verkeerd weergegeven 'Justitia! Piëta! Fides' (p. 36) in plaats van Justitia, Pietas Fides, en wordt de naam van de Javaanse politicus Somohardjo tweemaal verkeerd gespeld als Somoradjo (p. 96). Ook heeft de dichteres af en toe net het verkeerde Nederlandse woord gebruikt. De zinsnede 'en bedenkelijk met je hoofd knikken' (p. 73) had beter geklonken als het 'en bedachtzaam met je hoofd knikken' was geweest. Daarnaast maakt de auteur een aantal ernstige historische fouten: Chinezen verkochten in de negentiende eeuw namelijk geen nasi, maar pinda's. En Suriname

werd niet rijk door de katoen, maar door de suiker. Verder lagen de slaven niet aan kettingen en hadden zij geen bel om de nek. Suriname kende verschrikkelijke straffen (radbraken, vierendelen), maar 'levend verbranden' niet. Het laatste doet eerder aan de heksenverbrandingen in Europa denken dan aan de verschrikkelijke werkelijkheid van de slaven in Suriname.

De kracht van de bundel ligt in de manier waarop Cándani schrijft over de Hindostaanse geschiedenis en cultuur. Dan is haar toon authentieker dan wanneer ze schrijft over de Creolen. Tenslotte nog ter illustratie van Cándani's schrijverschap een kort vers over het dorp Moi Wana waar door militairen werd vermoord (p. 163):

*Zoveel bloedovergoten pagina's van de geschiedenis
was ik nog aan het lijmen toen Moi Wana stierf*

Ondanks de fouten en slordigheden staat er veel moois in dit boek dat in een handzaam formaat is uitgegeven. Een klein advies: ook voor wie dicht, geldt: schoenmaker, houd je bij je leest.

Chan Choenni en Freek Bakker

Barbara Scheld, **Winti en christendom in Paramaribo; Over het gecombineerd praktiseren van twee religies**. Masterscriptie, faculteit Sociaal Culturele Antropologie, Vrije Universiteit Amsterdam, 2005.

Roselien M. Rotgans, **Op weg naar een Afro-Surinaamse theologie; Christelijke geloof in de context van de winti-religie**. Masterscriptie, Theologische Universiteit Kampen, 2004.

Doctoraal- of masterscripties kunnen, eenmaal in stoffige bibliotheken beland, gemakkelijk anoniem blijven of zelfs volledig in vergetelheid raken. Dat is jammer, omdat er tussen de vele scripties zeker ook enkele te vinden zijn die de moeite waard zijn om door een breder publiek gelezen te worden. Ik ben twee scripties op het spoor gekomen die naar mijn mening de moeite van het bespreken waard zijn. Het thema van beide scripties is de religie in Suriname, met name de wintireligie in relatie tot het christendom. Dit is een belangwekkend thema omdat het nadenken over de Afro-Surinaamse identiteit daarmee ten nauwste verbonden is. Werd de wintireligie eertijds als heidens en afgodisch veroordeeld door de christelijke kerken, thans wordt er op een serieuze wijze, zonder vooringenomenheid, naar deze religie gekeken en wordt naar de verschillende aspecten hiervan onderzoek gedaan. Bij de grote christelijke kerken is het weliswaar niet langer taboe, maar de omgang met het onderwerp is

nog tamelijk omzichtig. Van openlijke bespreking en een positieve stellingname is echter nog lang geen sprake. Wetenschappelijk onderzoek kan helpen dit thema bespreekbaar te maken en te ontdoen van voorin genomenheid en irrationele veroordelingen.

De masterscriptie van Barbara Scheld is vooral beschrijvend-analyserend van aard en gaat over het gelijktijdig praktiseren van twee ogenschijnlijk van elkaar afwijkende religieuze zingevingskaders: christendom en winti. Het theoretische kader van haar scriptie wordt gevormd door de *rational choice theory* van Rodney Stark en Roger Finke. Deze theorie en ook de kritieken daarop worden uitvoerig beschreven in het eerste hoofdstuk. In deze theorie gaat men ervan uit dat de keuze voor een religie wordt bepaald door een kosten- batenanalyse op godsdienstig niveau. Voor elke godsdienst moet men iets laten, de 'kosten', en bij elke godsdienst wint men iets, bijvoorbeeld een gemeenschap die naar je omkijkt of maatschappelijk aanzien. Scheld geeft zelf een aangepaste versie van deze theorie, omdat de *rational choice theory* in principe uitgaat van de keuze voor één religie. De centrale vraag van haar onderzoek is: welke culturele, religieuze en sociale factoren spelen een rol bij het gecombineerd praktiseren van winti en christendom door Creolen in Paramaribo? Hoe staan grote gevestigde kerken als de evangelische broedergemeente en de rooms-katholieke kerk grosso modo tegenover de winti?

Binnen de broedergemeente zijn de meningen sterk verdeeld en gepolariseerd. Hierbij moet wel worden aangetekend dat wanneer iemand openlijk een bepaalde mening geeft, die niet parallel hoeft te lopen met het eigen handelen of de tolerantie tegenover het handelen van anderen. Volgens de onderzoekster 'vormen de tegenstanders een grote meerderheid en de gematigden een min of meer geïsoleerde minderheid'. De 'preciezen' vrezen voor een terugval naar afgoderij en primitiviteit als er over 'winti' wordt gesproken. Ze vermijden dit onderwerp en keuren de praktijken met stelligheid af. De 'rekkelijken of gematigden' kiezen voor een dialoog tussen christendom en winti en pleiten ervoor meer onderzoek te doen. Bij de rooms-katholieken wordt een minder uitgesproken standpunt ingenomen over deze materie. Er is geen sprake van officiële of openlijke afkeuring van de wintireligie, voorzover deze wordt opgevat als onderdeel van de cultuur.

Voor sommige Creolen zijn christendom en winti samengevloeid tot een geheel en is er sprake van syncretisme. Men probeert de winti te incorporeren in het christelijke geloof. De winti zijn de lagere machten van God, die zich bezighouden met de mensen.

Op grond van een benadering gebaseerd op de *rational choice theory* is nagegaan welke kosten en baten een rol spelen in de religieuze afwegingen van de Creolen. De keuze voor het christendom heeft alles te maken met maatschappelijke status en aanzien in de maatschappij. De 'kosten' van het christendom liggen vooral in het bezoeken van de kerk en het

volgen van de gedragsregels. Voor de winti ligt het anders: de 'kosten' hebben te maken met het statusverlagende effect van de winti, de materiële kosten die aan deelname verbonden zijn en de vele eisen in verband met onderhoud van de rituelen die gesteld worden. De 'baten' worden vooral gevonden in de rituelen van de winti-religie: de *winti-prey*, de *kratafra*, de genezing en de bescherming tegen het kwade, de band met de voorouders, de *wasi*, de *luku* en de harmonie in de gemeenschap.

De masterscriptie van Roselien Rotgans is minder beschrijvend. Zij wil de mogelijkheden onderzoeken om te komen tot een Afro-Surinaamse theologie, waarbinnen ruimte is voor elementen uit de winti. Het aantrekkelijke van deze scriptie is dat de schrijfster de grenzen van Suriname overschrijdt en ook een blik werpt op de theologiebeoefening in andere delen van de wereld, met name in Afrika en Zuid-Amerika.

De verworvenheden van deze *crosscultural* theologie komen in haar scriptie in voldoende mate aan de orde. Het eerste hoofdstuk is vooral historiografisch van aard: een beschrijving van de hernnhutter zending vanaf de slavernij. Het tweede hoofdstuk geeft een beschrijving van de wintireligie. In de hoofdstukken drie en vier komt het eigenlijke thema pas goed van de grond. Op overtuigende wijze laat de schrijfster zien dat geloof en cultuur nauw met elkaar zijn verweven. Wat in Suriname door zendelingen en missionarissen is gebracht als 'het christelijke geloof' is de vrucht van langdurig syncretisme tussen evangelie en omringende culturen (Romeinen, Grieken, Germanen et cetera). Overal waar het evangelie wordt gebracht zal er sprake zijn van een wisselwerking tussen evangelie en cultuur.

Rotgans toont zich daarom een voorstander van de contextuele theologie die door Schreier (1984) wordt gedefinieerd als 'een proces waarbij christenen in hun eigen levensomstandigheden nadenken over het Evangelie'. Daarnaast beschrijft ze enkele contextuele theologieën, waaronder de bevrijdingstheologieën uit Azië, Afrika en Latijns Amerika.

Wat de hernnhutters om pragmatische redenen wel hebben gedaan, is zich de taal van de slaven, het Sranantongo, eigen maken om de Blijde Boodschap te kunnen verkondigen. Dit heeft bijgedragen aan de positieve waardering van het Sranantongo. Ondanks alle goede bedoelingen hebben de zendelingen de ziel van de Afro-Surinamer echter niet ten volle kunnen raken, omdat ze te weinig aandacht schonken aan hun godsdienstige en culturele wereld. Voorzover ze dat deden hadden ze een negatieve preoccupatie: die cultuur was inferieur, afgodisch, heidens en duivels.

In haar laatste hoofdstuk komt Rotgans met een aanzet voor een Surinaamse theologie. Ze kiest haar uitgangspunt in de Surinaamse samenleving met de eigen religieuze patronen en de aanwezige etnische groepen. Dit betekent voor haar dat het christelijke geloof een Surinaams gezicht zal moeten krijgen. 'Het gezicht van Christus zal een Moksi zijn, een

Christus met Chinese ogen, de donkere huidskleur van de Afro-Surinamer, het haar van de Hindostaan, het postuur van de Indiaan etc.' (p. 66).

Rotgans noemt ook een aantal zaken uit de wintireligie die een plaats zouden kunnen krijgen in de christelijke religie:

- De aanwezigheid van God in geheel de schepping, wat wil zeggen dat de gehele schepping doordrongen is van Gods existentie. Dit leidt tot milieubewustzijn en een goed omgaan met alle aspecten van de schepping;
- De sterke gemeenschapszin, de verbondenheid met de medemens; en
- De doop als teken van het afwassen van onreinheid en de bescherming tegen het kwaad.

Het is jammer dat Rotgans die aanzet niet verder heeft kunnen of willen uitwerken. Ik denk aan zaken als de rouwbeleving en verwerking (*ayti-dey*), de harmonie met de natuur en de medemens, reinheid (*kaseri*), de *wasi*, *sreka*, de *kratafra*, geboorte, genezing van ziekte, heelheid en groei, dankbaarheid en vergeving. Daarom roept dit masterwerkstuk om nadere uitwerking en verdieping op de vele terreinen van de contextuele theologie. Rotgans heeft wel een lange aanloop genomen om tot het *pièce de résistance* van haar werkstuk te komen, maar haar sprong is mijns inziens te kort geweest. Het is opvallend dat ze geen gebruik heeft gemaakt van de literatuur van rooms-katholieke auteurs als Milton George, Hooplot en Vernooij. Mij bekwam het gevoel dat de schijfster niet echt durfde uit te pakken, de sprong niet echt durfde te maken. Was dat soms uit beduchtheid voor de mogelijke reacties van de kerken in Suriname?

Toch geloof ik dat ook in Suriname theologen deze uitdaging moeten aanvaarden. Zij moeten nadenken over de contextuele theologie om zodoende de ziel van de gelovigen ten volle te kunnen raken. De werkstukken laten zien dat er nog veel onderzoek verricht moet worden, nagedacht, gediscussieerd en geschreven om te kunnen komen tot een Surinaamse theologie van heelheid en bevrijding. Daar is veel mensenwerk voor nodig. Dit zal moeten gebeuren in alle openheid, *sine ira et studio*.

Edwin K. Marshall

Geneviève Escure en Armin Schwegler (red.), **Creoles, Contact, and Language Change; Linguistic and Social Implications**. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 2004, 355 p., ISBN 90 272 5249 1 (Eur.) 1 58811 551 8 (US), prijs € 140,00.

In dit boek vinden we een keuze uit de voordrachten die gehouden werden op bijeenkomsten van de Society for Pidgin and Creole Linguistics in 2001 en 2002. Het werk geeft een goede indruk van de onderwerpen die de creolisten tegenwoordig vanuit verschillende invalshoeken bestuderen.

De vijftien gekozen artikelen zijn over vier groepen verdeeld: geschiedenis, taalverwerving, aspecten van de structuur en *discourse* (een term die gewoonlijk niet wordt vertaald, maar die de analyse dekt van grotere taalgeheelen zoals conversaties).

Overall waar mensen met elkaar in contact komen die elkaars taal niet kennen en evenmin een gemeenschappelijke taal beheersen, kunnen *pidgins* ontstaan. Onder bepaalde omstandigheden groeien die uit tot nieuwe moedertalen die we dan creooltalen noemen. Het is niet verbazingwekkend dat de meeste creooltalen zijn ontstaan in de vroegere kolonies waarheen op grote schaal slaven uit dikwijls zeer uiteenlopende gebieden van Afrika werden getransporteerd, maar ook elders in de wereld vonden en vinden vrijwillige of gedwongen verhuizingen plaats van groepen met uiteenlopende talen.

Het woord *pidgin* is ontstaan aan de Chinese oostkust (uit het Engelse *business*). Daarom is het zeer toepasselijk dat het eerste artikel van Umberto Ansaldo en Stephen Matthews gewijd is aan de creooltaal van Macao waaraan behalve Chinese talen en Portugees ook Maleis en misschien nog meer talen hebben bijgedragen. In het laatste artikel houdt Sarah J. Roberts zich bezig met het creools van Hawaï, dat pas is ontstaan tussen 1900 en 1930.

In de bundel staan twee artikelen over Surinaamse creooltalen. Margot van den Berg en Jacques Arends schreven *Court Records as a Source of Authentic Early Sranan*. Van den Berg schonk eerder al, onder andere in de *Oso* van 2001 (p. 241-253) aandacht aan deze vroeg achttiende-eeuwse rechtbankverslagen waarin we de oudste bronnen in het Sranan aantreffen. Van den Berg en Arends vergelijken een aantal syntactische kenmerken in het Sranan van de rechtbankverslagen met andere vroege bronnen en komen tot de conclusie dat deze overeenkomen, wat pleit voor de betrouwbaarheid van zowel de taal in de rechtbankverslagen als van die van de andere bronnen. Verder merken zij op dat er op fonologisch en morfologisch gebied nog veel interessant onderzoek op basis van het Sranan in de deze verslagen verricht kan worden.

Het andere 'Surinaamse' artikel is geplaatst in de categorie *discourse*. Bettina Migge bespreekt in 'The Speech Event *kuutu* in the Eastern Maroon Community' de karakteristieken van de *kuutu*, de vergaderingen, die zij heeft bijgewoond in verschillende Paramakaanse dorpen (in de eerste plaats in Langatabiki) en in St. Laurent. Zij geeft een beeld van de wisselwerking tussen de *takiman* (degene die zijn zaak naar voren brengt) en van de *pikiman*, degene die niet alleen min of meer stereotiepe antwoorden geeft, maar in feite de vergadering in de juiste banen leidt en voorkomt dat de spreker of andere aanwezigen gezichtsverlies lijden. Het spreektempo, de woordkeus, de aanspreekvormen en het gebruik van beeldspraak (dikwijls zijn dat spreekwoorden, maar soms ook fabels of parabels) zijn aan regels gebonden.

De auteur meent dat naast de meer gangbare analyse van de dagelijkse spreektaal op grond van informele interviews, een nader onderzoek van deze meer formele vorm van taalgebruik beter inzicht kan verschaffen in de taalmogelijkheden van creoolsprekers. Het is niet mogelijk elk artikel te bespreken, maar stuk voor stuk en tezamen geven zij een uitstekend beeld van de grote verspreiding van de creooltalen en van de vaak zeer uiteenlopende recente onderzoeken en onderzoeksmethoden. Een welkome aanvulling van de serie 'Creole Language Library'.

Eva Essed-Fruin

Astrid H. Roemer, **Zolang ik leef ben ik niet dood; Een autobiografisch proces.** Soesterberg: Uitgeverij Aspekt 2004. 366 p., ISBN 90 5911 319 5, prijs € 22,95.

Lezers lezen een schrijversbiografie of autobiografie omdat ze geïnteresseerd zijn in 'hun' auteur en daar alles van willen weten. Nou ja, alles? Dat is nog de vraag. Astrid H. Roemer gunt de lezer in haar *Zolang ik leef ben ik niet dood* een uitvoerige kijk in haar leven. *Een autobiografisch proces*, zoals de ondertitel luidt, gaat over vier nogal los van elkaar staande onderwerpen. Allereerst wordt er over veel *persoonlijke* zaken heel gedetailleerd geschreven waardoor we lezen over allerlei *intieme* aspecten van haar leven, de relatie tot haar moeder en met name haar liefdesleven met Bill, de 'man-van-mijn-hart-lichaam-ziel' en haar lesbische relaties. Van andere orde in deze privé-sfeer is de uitvoerige beschrijving van het kopen van het huis met allerlei details van makelaars en vaklieden over de vloer: 'Heb ik een huis? Had ik een huis? Zal ik in Europa ooit een *home* kunnen hebben? En ergens in de tropen?' Ten slotte zijn er in deze categorie de steeds terugkerende opmerkingen over het functioneren van het eigen lichaam.

Ten tweede bevat *Zolang ik leef ben ik niet dood* filosofietjes en ideetjes over van alles en nog wat, van de koude en de warme grond, over Nederland en Suriname die ze door haar biografie heen strooit. Astrid H. Roemer studeerde cum laude af aan de Universiteit voor Humanistiek: 'Helaas, steeds weer bleek ik te kritisch te zijn en te eigenzinnig om mij langdurig en systematisch te laten volstoppen met kennis van anderen; vooral als die anderen voornamelijk ook nog "blanke, bourgeois West-Europese mannen en vrouwen" waren. Toch heb ik altijd iets gehad met het Humanisme.' Terugkerend motief is de aloude trits van het Goede, het Ware en het Schone – met hoofdletters. 'Zoals veel christenen hun Godsgevoel operationaliseren en personifiëren als Vader & Zoon & Heilige Geest beleef ik mijn godsgevoel in een klassiek waardenstelsel van Schoonheid, Waarheid en Goedheid'. Voor haar zijn naar haar zeggen drie waarden van steeds meer belang geworden voor haar levensgeluk:

vrijheid, intimiteit, onafhankelijkheid. In de aloude bijbelse trits Geloof, Hoop en Liefde staat voor haar de laatste centraal: 'Iets is voorbij maar hoe houdt het op?' Dat iets is voor haar de liefde, de relatie met Bill als minnaar en leidmotief.

Ten derde komen politieke en maatschappelijke aspecten van Suriname en Nederland aan de orde zoals racisme, kolonialisme en neokolonialisme, onderwijs en minderheden, de periode van haar 'partij-politieke flirt' bij GroenLinks en de verklaring en rechtvaardiging van haar handelwijze ten opzichte van Bouterse. Over onderwijs aan buitenlandse kinderen in Nederland oordeelt ze fel en ongenueanceerd: De leerkrachten behoren veelal tot het kaf van het onderwijzersbestand. Barstensvol ervaringsdrab zitten de meesten hun tijd uit in een slecht geoutilleerd klaslokaal. Slecht gekleed. Slecht verzorgd. Slecht gemanierd. Slecht gemotiveerd.

Ten slotte gaat er veel – gelukkig – in deze autobiografische herinneringen over literatuur en schrijverschap, over mede-auteurs, over het literaire leven en relaties met uitgevers en critici, het literaire congrescircuit en het prijzencircuit en vooral over de eigen boeken en het schrijven, de aanleiding en de omstandigheden, de keuzes en de uitwerking, de thematiek en de auteursintentie. Het is dat onderdeel waar de in een schrijversbiografie geïnteresseerden hun materiaal vinden: 'Toch heb ik in mijn jeugd stil gehuild bij Anna Karenina, zacht geslapen met de kleine gedachten van Tagore, van lachen gebruld bij Pippi Langkous en gebeefd bij de sprookjes van de gebroeders Grimm'.

Het boek begint met de deelname van Roemer aan de Zesde Internationale Feministische Boekenbeurs in Australië, waaraan ze vervolgens een vakantie in Thailand vastknoopt en een *writer-in-residence*-schap in de Verenigde Staten. Over haar bijdrage luidt het: 'Mijn reading was formidabel. Ik was compleet congruent met wat ik uitsprak. God, wat had ik graag in de zaal gezeten om mij-zelf aan te horen'.

Zolang ik leef ben ik niet dood gunt de lezer een kijk in de keuken. Roemer noemt mede-auteurs als Marion Bloem, Gabriël García Márquez, Alice Walker en Toni Morrison, haar beëindigde relatie met de Stichting Schrijvers School en Samenleving die haar niet meer uitnodigde nadat ze drie, vier keer niet kwam opdagen, en haar kritiek op critici. Over haar manier van werken doet ze verhelderende uitspraken: 'Ik kan dagen, weken, maanden en misschien een heel jaar zijn zonder een woord te spreken. Vooral voor mijn werk als literair auteur is niet-spreken een absolute voorwaarde. Ben ik bezig met een roman dan ben ik ook helemaal van de roman.' Over een interview heet het: 'Hoeveel zin had het hem uit te leggen dat ik mij voor het schrijven los wikkeld van alles; niet slechts van anderen maar ook van mijn persoonlijke voorkeuren, meningen, ervaringen enzovoort; dat ik leeg en weerloos begin aan een roman, wetend dat de schrijfperiode mijn dagen zal vullen, mijn honger stillen, mijn dorst zal lessen, mijn lusten bevredigen. Zelfs mijn angsten

veranderen in oases van kalm water.'

Naast deze algemene uitspraken over haar wijze van schrijven en haar poëtica doet Roemer uitspraken over afzonderlijke werken, de structuur en de thematiek die ze wilde verwoorden. Zo schrijft ze over het onlangs herdrukte *Neem mij terug Suriname* dat haar grondgedachte daarin de vraag was of het mogelijk is met iemand de lichamelijke liefde te bedrijven zonder van die persoon te houden, of liefde en seks te scheiden zijn. In *Over de gekte van een vrouw* zocht ze naar de 'grenzen van vrijheid en naar de leefruimte van een aantrekkelijke Creools-Surinaamse vrouw in het Paramaribo van vlak voor en na mijn geboorte in 1947'. In *Levenslang gedicht* verwoordde ze haar 'verbijstering over gewelddadig sterven, een serenade op het samenleven in haar intimiteit, waarbij alle registers van mijn emotioneel kunnen zijn opengetrokken'. Dit soort uitspraken geeft de schrijverskijk op werk waar lezers in hun reacties vaak heel andere accenten leggen.

De visie in haar trilogie over de recente Surinaamse geschiedenis verdedigt ze meermalen uitgebreid en gedetailleerd: 'Ik schrijf niet over personen maar over waarden. Ik oordeel niet maar articuleer gevoelens. Ik richt een herdenkingsmonument op, maar één met duidelijke gaten naar de toekomst.' Ze verwijt de literaire pers dat deze de trilogie besproken heeft als 'politiek issue en niet als modernistische literaire roman met klassieke thema's in een mooie structuur'.

Tenslotte wordt deze auteursvisie op het werk weer verbonden met de persoonlijke situatie in de niet uit te roeien onzekerheid van de migrant: 'Wie zou ik toch zijn geworden als ik in Paramaribo bij mijn bloedverwanten was gebleven?' Met het ouder worden steekt van tijd tot tijd, impliciet of expliciet, het heimwee de kop op in de vraag naar de juistheid van de gemaakte keuze tussen Suriname en Nederland en het besef van de migrantenervaring: 'Ik mag dan wel het verlangen naar mijn geboorteland kwijt zijn geraakt – eigenlijk ben ik gewoon het zicht op Suriname & Surinamers kwijt – maar het gevoel dat ik onderweg ben heb ik behouden'. Even later schrijft Roemer over haar 'zeemansgevoel' waardoor ze nooit het idee zal kunnen hebben ergens voorgoed te zijn aangekomen. Astrid H. Roemer, *Zolang ik leef ben ik niet dood; Een autobiografisch proces* is oppervlakkig gelezen het verslag van een migrant die een huis zoekt door het inrichten van een vervallen zeskamerflat, maar het is ook en vooral het verslag van een migrantenauteur die een ideologisch thuis vindt in het schrijverschap. Of in de combinatie van deze twee: het Surinaamse schrijverschap in een Nederlandse zeskamerflat.

Wim Rutgers

H.A. Ahmad Ali, **De Toescheidingsovereenkomst inzake nationaliteiten tussen Nederland en Suriname**. 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij 1998. 337 p., ISBN 90 5409 183 5.

Het schrijven van een recensie over dit proefschrift zat reeds lang in de pen, maar het kwam er maar niet van. De actualiteit heeft me echter gedwongen om alsnog de beloofde recensie te schrijven. Suriname overweegt namelijk om de Toescheidingsovereenkomst, zo mogelijk, eenzijdig op te zeggen. Er lopen processen en er zijn al vonnissen gewezen tegen de Republiek Suriname, over te toepassing van deze overeenkomst. Deze Nederlandse vonnissen hebben de interpretatie van de overeenkomst van de Surinaamse overheid veelal als onjuist gekwalificeerd. Hierbij komt nog dat de Surinaamse rechter en de Nederlandse rechter in een vergelijkbare casus verschillend vonnis wijzen.

Nu het proefschrift zelf. De auteur wil met dit proefschrift antwoord geven op de volgende vragen:

- Welke politieke en maatschappelijke factoren hebben de inhoud van de Toescheidingsovereenkomst inzake de nationaliteiten bepaald?
- Hoe verhoudt de Nederlandse staatspraktijk zich tot die van andere Europese staten die in het kader van het naoorlogse dekolonisatieproces nationaliteitsregelingen met de voormalige koloniën hebben gerealiseerd?
- Hoe verhoudt de inhoud van de Toescheidingsovereenkomst zich tot moderne ontwikkelingen in het nationaliteitsrecht op het volkenrechtelijke en nationale niveau?
- Hoe is de Toescheidingsovereenkomst in beide landen uitgelegd en toegepast en welke problemen hebben zich daarbij voorgedaan? en
- Hoe is de relatie tussen de Toescheidingsovereenkomst en regelingen in beide landen met betrekking tot het verblijf en de naturalisatie van wederzijdse onderdanen?

Al deze vragen worden in de hoofdstukken 2 tot en met 13 beantwoord. Het proefschrift is heel systematisch en gestructureerd opgebouwd en daardoor goed toegankelijk, ook voor niet-juristen.

De Toescheidingsovereenkomst was het directe gevolg van de onafhankelijkheid van Suriname op 25 november 1975. 'Geen onafhankelijkheid zonder eigen nationaliteit', aldus de voorzitter van de Nederlandse sectie van de Koninkrijkscommissie. Bij het concipiëren van de Toescheidingsovereenkomst zijn onder meer de volgende zaken aan de orde geweest: het voorkomen van het ontstaan van dubbele nationaliteit, het toekennen van beperkte optierechten, en het toekennen van rechten vanuit remigratieperspectief.

De auteur gaat hierbij niet alleen in op de relatie Suriname-Nederland, maar behandelt ook de praktijk in andere landen, zoals Groot-Brittannië, Frankrijk en Portugal, die eerder met dit bijtje hebben gehakt. Op één

grondslag ga ik wat dieper in, omdat deze een belangrijk onderwerp is in de onderhandelingen tussen Suriname en Nederland. Het betreft artikel 5 van de Toescheidingsovereenkomst, waarin een aantal bijzondere rechten zijn toegekend aan de op het tijdstip van de soevereiniteitsoverdracht buiten Suriname gevestigde Nederlanders van Surinaamse origine. Het gaat om zaken als het verkrijgen van de Surinaamse nationaliteit door optie, het recht van onvoorwaardelijke toelating tot Suriname, het recht om in Suriname behandeld te worden als Surinaams staatsburger, het verkrijgen van de Surinaamse nationaliteit van rechtswege bij een verblijf van twee jaar in Suriname. Deze rechten hebben tot doel de remigratie naar Suriname te vergemakkelijken. Dit aspect geeft het bijzondere karakter van de Toescheidingsovereenkomst weer.

Dit thema komt in hoofdstuk 10 van het proefschrift aan de orde. In de loop van de tijd is de Surinaamse regering artikel 5 van de Toescheidingsovereenkomst als bezwaarlijk gaan voelen. Met name werd het feit opgevoerd dat er, al dan niet met steun van de Nederlandse overheid, 'maatschappelijk gehandicapten' naar Suriname werden gestuurd die een zware belasting vormden voor de maatschappij. Van een restrictieve interpretatie van dit artikel wilde de Nederlandse regering niets weten. De auteur is van mening dat bij Suriname wat betreft de uitvoering van dit artikel een ambivalente houding valt te constateren (p. 308). Suriname wil nu van deze regeling af. Nederland stelt zich vooralsnog op het standpunt aan de overeenkomst te willen vasthouden, dan wel een nieuwe overeenkomst te sluiten waarin de rechten van de Surinamers in Nederland zijn gewaarborgd.

De actualiteit van dit onderwerp blijkt uit het *SIO-bulletin* van december 2005, jaargang 14, nr. 2 waarin het Surinaams Inspraak Orgaan (SIO) een dringend beroep doet op de Nederlandse en Surinaamse regering: 'om de bijzondere banden van de Surinaamse Nederlanders met hun vaderland en omgekeerd de banden van Surinamers met hun familie, vrienden en kennissen die als ex-landgenoten buiten Suriname wonen te respecteren en deze in een verdrag met speciale rechten voor toelating en verblijf te regelen'. Het proefschrift is helder geschreven en daardoor goed toegankelijk. Aangezien de auteur dicht bij het vuur heeft gezeten en bij de totstandkoming van deze overeenkomst aanwezig is geweest, zou het ook goed zijn geweest om de lezer gedetailleerder inzicht te geven in het onderhandelingsproces. De rechtssociologische kant van deze gevoelige materie had naar mijn mening meer accent mogen krijgen om daardoor beter de achterliggende motieven te kunnen verstaan. Nu wordt – zoals juristen vaak doen – gerefereerd aan officiële documenten die slechts een geditilleerd beeld van de complexe werkelijkheid geven. Nochtans is het een proefschrift dat ik ter lezing kan aanbevelen.

Edwin K. Marshall

Marijke van Mil, **De zingende drum**. Amsterdam: Uitgeverij Vassallucci 2005. 126 p., ISBN 90 5000 615 9, prijs € 12,50.

De zingende drum is een verhaal met een moraal voor kinderen. Het gaat over afgunst, jaloezie, rijkdom, macht en vertrouwen. Hoewel de gebeurtenissen zich in een fantasiewereld afspelen, zijn hierin telkens alledaagse gebeurtenissen en belevenissen te herkennen. Mij doet *De zingende drum* denken aan de Taliban in Afghanistan, die de mensen hadden verboden om naar muziek te luisteren. Het verschil tussen goed en kwaad wordt heel duidelijk aangegeven.

Het boek begint met een heftige scène, waarin de duivel Diebrie op zoek gaat naar een zingende drum. Diebrie zoekt vooral naar Oema, want zij heeft de zingende drum ergens verborgen. Het huis waar Oema woont met haar man Iekoo en hun zoontje Maali, wordt door Diebrie verwoest. Kort daarna krijgt Diebrie ook de zingende drum in handen. Het is duidelijk dat er met Diebrie niet te spotten valt en dat hij het kwaad vertegenwoordigt. De zingende drum echter brengt troost en liefde.

Nadat Oema door toedoen van de duivel is verdwenen en de zingende drum in zijn handen is gevallen, worden er tien jaar overgeslagen. Daarna gaat het verhaal weer verder. Maali is inmiddels tien jaar geworden. Hij gaat op pad naar de hel om de zingende drum terug te halen, zodat zijn vader Iekoo die ziek is, het lied kan horen dat de drum zingt.

Ofschoon Maali in het verhaal af en toe iets te volwassen overkomt, bijvoorbeeld als hij de omslagdoek van zijn moeder Oema aan vader Iekoo moet geven, betoont hij zich een zeer sympathieke en goedwillende jongen.

Onderweg naar de hel ontmoet Maali diverse figuren uit de mensen- en de dierenwereld, onder andere het kuiken Toekie. Toekie wil spelen met Maali – wat erg komisch beschreven wordt –, maar Maali heeft hier geen trek in. Wel redt Maali Toekie uit de handen van een slang en van deze heldendaad zal Maali nog veel profijt hebben. Wat bovendien ook erg grappig is, is dat Maali niet tegen bloed kan. Dit zorgt voor leuke en onverwachte wendingen.

Sowieso zit het verhaal vol onverwachte wendingen, onder andere ook bij de ontmoeting met een pad en op het moment dat Maali de krokodil Tobias wil helpen. Je verwacht dan dat het verhaal op een bepaalde manier verder zal gaan, maar dan loopt het opeens heel anders. Zo wordt het geen enkel moment saai. Ook helpt dat er in het verhaal veel gebeurt.

Het boek is goed leesbaar. Er komt geen wollig taalgebruik in voor, de schrijfstijl is helder. Aan de stijl is bovendien te merken dat de schrijfster een professionele verhalenvertelster is. Daardoor is het verhaal goed hardop voor te lezen. Het is boeiend en spannend. De schrijfster weet goed de sfeer te tekenen van de situaties waarin Maali terecht komt,

zoals de hel die ruikt naar zwaveldamp en rotte eieren. Ondanks dat het verhaal bij de eerste indruk wat vreemd over kan komen – de staart van de duivel wordt aan een paal gehangen op een begraafplaats –, zit het geheel goed in elkaar. De tekeningen geven het geheel een extra dimensie ondanks de wat somber ogende kleuren zwart en wit. Ook in de tekeningen is op heel inventieve wijze een komische en onverwachte wending gemaakt. Het boek is echt een aanrader, ook voor volwassenen.

Waar ik nog niet goed uit ben, is de vraag voor welke leeftijd dit boek geschikt is. Ofschoon het een kinderboek is, lijkt niet alles geschikt voor de jeugdige lezer. De duivel Diebrie eet bijvoorbeeld als toetje rauwe lymfeklieren. Ook het verminken van zijn knechtje dat van Diebries koeienogen zat te snoepen is vrij bot beschreven. Een aantal bibliotheken geeft aan dat het boek geschikt is vanaf acht jaar, sommige vanaf twaalf jaar. Daarom lijkt *De zingende drum* niet geschikt voor al te jonge lezers.

Ramona Stigter

Guilly Koster, **De lakjurk; Verhalen en foto's vol erotiek**. Schoorl: Conserve 2005. 123 p., ISBN 90 5429 215 6, prijs € 18,00.

De hoofdpersoon in Guilly Koster's debuutbundel *De lakjurk* is een dikke neger met rastavlechtjes die in Nederland is opgegroeid en die als televisiemaker werkt voor de Nederlandse televisie. Wie meent hierin de bekende zwarte tv-persoonlijkheid Guilly Koster te herkennen, heeft het mis. Gelijk men weet dient men het lyrische ik uit de verhalen duidelijk te onderscheiden van de schrijvers- en televisiepersoonlijkheid. De ik in de verhalen bestaat slechts uit woorden en de schrijver mag toevoegen en weglaten zoveel hij wil. Wij als lezers kunnen het waarheidsgehalte als het gaat om de beweerde lengte van de piemel van de heer Koster niet toetsen, maar als van de verhaalfiguur gezegd wordt dat die over een exemplaar van flink formaat beschikt, dan moeten wij dat als een vertelgegeven accepteren. Nu, dit is dan althans de theorie; Koster doet zó weinig moeite om te verhullen dat een aantal gegevens puur autobiografisch is, dat hij het de lezers niet kwalijk kan nemen als die in de hoofdfiguur wel degelijk de bekende Guilly Koster ontwaren. In dit opzicht hebben de verhalen ook wel een exhibitionistisch-provocerend karakter.

Het erotisch verhaal is een lastig genre. Het laveert tussen gevaarlijke klippen door: platheid, vulgariteit en banaliteit liggen altijd op de loer. Is de wijze van uitdrukken niet trefzeker dan wordt het vertelde gauw lachwekkend (lachen en seks, dat gaat nu eenmaal moeilijk samen). En wordt een erotisch verhaal al te serieus, dan ondergraaft het zichzelf, want men kan nu in combinatie met erotiek niet alle zaken ter sprake brengen (een vrijscène gecombineerd met een conversatie over de honger in de Sahel).

Ik ben zelf geen groot consument van het genre erotisch verhaal en heb ook niet echt doorgestudeerd voor de SM-variant daarbinnen, maar (of misschien juist: *en daarom*) heb ik toch veel waardering voor de wijze waarop Guilly Koster in zijn debuutbundel erotiek tot verhalen omsmeedt. Het gaat me er nog niet eens om dat hij zowat de eerste is die binnen de Surinaamse gemeenschap het waagt het genre zonder enig taboe te beoefenen (Rappa deed eerder enkele pogingen in een meer scholierachtige variant – zonder SM, want gelijk men weet beschimmelt leer snel in de tropen), het gaat me om de wijze waarop Koster dat doet. Als hij erotische *literatuur* heeft willen schrijven, dus verhalen rond een seksuele thematiek maar met literaire kwaliteiten, dan is hij daar in een aantal van zijn verhalen in geslaagd. Zijn verhalen onderscheiden zich hierin van de verhalen in seksblaadjes dat Koster ook nog iets anders dan alleen maar seksscènes neerzet. En hij doet dat in een stijl die verraadt dat de schrijver – ik hoop niet dat het dubbelzinnig klinkt – wat in zijn mars heeft (en dat is niet gezegd vanuit die dubieuze plichtmatigheid waarmee men zo vaak debutanten meent te moeten aanmoedigen, zelfs als er niks aan het debuut klopt).

Wat Guilly Koster kan, laat het langste verhaal van de vijf uit de bundel, getiteld 'De Kikkerprins en de Kolibrieprinses', zien. De Surinaamse ik-figuur is naar Suriname gereisd om te schrijven. Deze Gabriël is evident iemand die in het vrijgevochten stadsleven van Nederland is opgegroeid en niet vertrouwd is met het leven in Suriname. Het is winst dat Koster die figuur ook op die manier, rauw neerzet (al kun je je afvragen of een benaming als 'Drie Tabiki' voor Diitabiki niet een doodordinaire slordigheid is, evenals de foute spelling van *sibibushi's*). Gabriël loopt een zekere Filize tegen het lijf, Surinaamse uit het Nederlandse Anna Paulowna, en beleeft met haar spetterende seksavonturen in hotel Krasnapolsky, zeker als in de Domineestraat ook nog een gewillige bakradame opgepikt kan worden die niet terugschrikt voor een taboeloze *ménage-à-trois*. Maar het verhaal gaat verder in Nederland. De ik worstelt met zijn geweten en zijn gezin, Filize blijkt allesbehalve een lichtzinnige sekspoes te zijn en heeft heel wat te stellen met haar ongelukkige jeugd en aan het eind van het verhaal staat Gabriël tegenover een ijskoude voormalige minnares. Lefgozer die hij was, ziet hij op dat moment al zijn troeven uit zijn handen geslagen. De kikkerprins is niet meer dan één uit velen en het Balinese sprookje krijgt een wrange afloop. Guilly Koster weet dat allemaal met veel inlevingsvermogen neer te zetten. Zijn personages zijn niet van bordkarton maar laten in de loop van een verhaal een andere persoonlijkheid zien, ze zijn complexer, kwetsbaarder dan men op het eerste gezicht vermoedde. Het meegeven van veel *naturel* aan verhaalfiguren: dat is voor een schrijver altijd het moeilijkste. Koster lukt dat, en het gaat ook direct mis wanneer hij op kunstmatige manier zijn verhaal wil opkloppen en op pagina's 40 en 41 komt aanzetten met informatie

over de vrouw in de Surinaamse geschiedenis. Hij krijgt die passage totaal niet in het verhaal geïntegreerd. Elke vakbekwame tekstredacteur had hier direct het mes in gezet.

En dat is dan direct het zwakke punt van deze bundel: het evidente gebrek aan redactionele aandacht voor een auteur die echt wel wat kan. Dat gebrek aan aandacht blijkt niet enkel uit de zetfout op het omslag of de complete miszetting van pagina 17, maar ook uit het grote aantal clichés en alle al duizendmaal bij beginnelingen aangetroffen foute zinswendingen die een redacteur er onverbiddelijk uit had moeten halen. Als je een verhaal ('Video', over een witte vrouw die het met twee zwarte mannen doet, terwijl haar man door de wand gluurt) opent met schrikbarende clichés als 'Verblind had zij mij met haar passie. Het verlangen had onmeetbare proporties aangenomen', en vervolgens stapelt dat verhaal ook nog werkwoordsfout op werkwoordsfout, dan is dat verhaal al op voorhand verloren, ook al zorgt de schrijver er met moralistische opmerkingen zelf ook wel voor dat het niets wordt. Je ziet dat de auteur worstelt met beschrijvingen en soms hopeloos ten onder gaat. Wat gebeurt er nou eigenlijk als iemand zegt: 'Ze schokte lichtelijk toen hij boven de materie van haar slijpe haar kut beroerde.' (p. 85)? En 'haar roze dijen waren wijd open' (p. 100) zal wel opwindend moeten zijn, maar lijkt me eerder een zin uit een scène over seks voor melaatsen (Peerke Donders wordt echter nergens genoemd). In het verhaal 'De oude vos en het bloed', waarin de hoofdpersoon zijn lul achteraloopt en de vrouw van zijn beste vriend versiert, moet de daad becommentarieerd worden met deze zin: 'Nadat het liefdesspel gespeeld was, bleken de illusies slechts een parade van marionetten en de rede vervaagde' (p. 105). Tjonge, wat klinkt dat geweldig! Maar wat zou het in godsnaam kunnen betekenen?

Ik heb me zeker geamuseerd met het lef dat de personen in de verhalen van *De lakjurk* tentoonspreiden, maar ook vaak geërgerd aan de gemakzucht waarmee Koster het schrijversvak beoefent. Alsof lef en een grote bek alles kunnen compenseren. Schrijven is een *vak* dat geleerd moet worden, met talent alleen redt niemand het. Men zou Guilly Koster een goede schrijftraining wensen, vooruit dan: met een flink wit wijf met de 'rood gestifte lippen, de strakke kont, de korte rok, hoge hakken, gelakte nagels en ronde borsten' van pagina 95, en dat allemaal op kosten van het Koninkrijk der Nederlanden, al dan niet vergoed via de Taalunie. Want de literatuur is een kostbaar goed, mits beoefend met intense aandacht.

Michiel van Kempen

Arno Ruitenbeek, **Het leven van een drugskoerier**. Schoorl: Uitgeverij Conserve 2003. 124 p., ISBN 90 5429 179 6, prijs € 15,00.

'Het is een warme februaridag. Op de Jopie Pengel Luchthaven te Zanderij staan lange rijen passagiers klaar voor hun vlucht naar Amsterdam. Zo ook Vincent Wijnstein, een dertiger uit Hoorn, geboren uit een Surinaamse vader en een Nederlandse moeder. Hij heeft weer een paar verrukkelijke weken achter de rug in het zwoele nachtleven van Paramaribo. Dankbaar mijmert hij over de aantrekkelijke Surinaamse politieagente, "tegen wier warme bibs hij zich de laatste nacht nog lekker heeft aangedrukt". Hij had haar tijdens zijn verblijf in Paramaribo ontmoet. De rij wachtenden voor de douanecontrole slinkt traag. Er wordt gefouilleerd, gewogen en op inhoud gecontroleerd. Dan is Vincent aan de beurt. Hé, hoe komt het toch dat deze man zo zwaar lijkt? De douane loodst hem naar de visitatiekamer. De oorzaak van zijn overgewicht wordt snel duidelijk. Maar liefst drie kilo cocaïne is op zijn blote lichaam geplakt!

Om een lang verhaal kort te maken: Vincent wordt veroordeeld tot ruim tweeënehalf jaar gevangenisstraf wegens cocaïnesmokkel. Een deel moet hij uitzitten in de gevreesde gevangenis Santo Boma. Het is de nachtmerrie van elke drugskoerier, want slechte voeding, gebrekkige medische verzorging, vernederingen, geweld en verkrachting zijn er aan de orde van de dag. Vincent is doodsbenauwd, maar neemt zich voor er het beste van te maken. Vanaf de eerste dag zal hij zijn ervaringen aan het papier toevertrouwen, een succesvolle overlevingsstrategie. Deze dagboek aantekeningen heeft hij nu gepubliceerd onder redactie van de journalist Arno Ruitenbeek.

Wijnsteins relaas leest vlot en bevat leuke anekdotes die met gevoel voor humor zijn opgeschreven. Het stipt veel kanten van het gevangenisleven aan die sociologisch zeer interessant zijn, zoals de onderlinge machtsverhoudingen, informele economie, botsing tussen culturen, sociale uitsluiting, liefde en homoseksualiteit. Vanuit de sociale wetenschap gezien is het jammer dat de auteurs deze thema's niet erg diep uitwerken. Toch weten ze een indringend beeld te schetsen van het leven te 'Boma'.

Santo Boma. De strafinrichting huist in een omvangrijk gebouwencomplex met zestien paviljoenen. De gebouwen zijn gereserveerd voor de commandanten, directie en administratie, in de paviljoenen zijn de veroordeelden en het Huis van Bewaring gehuisvest. Verder vindt men er een werkplaats, een keuken, een polikliniek, een kleine winkel, een recreatiezaal en veel kostgrondjes. De inrichting herbergt in totaal 300 zielen. In de vrouwen vleugel zitten 27 vrouwen, waarvan 65 procent Nederlandse bolletjesslikkers. De jeugdgevangenis herbergt 40 jongeren.

Hier zit Vincent zijn straf uit in het gezelschap van andere gedetineerden, waaronder ook Polen, Kaap-Verdianen en Antillianen. De gevangenis is gemaakt voor iedereen, luidt een oud gezegde. De aanwezigheid van deze

buitenlandse groepen prikkelt de nieuwsgierigheid. Waarvoor zitten ze, hoe verloopt het onderlinge contact? Vragen die de auteurs open laten. De rode draad door het boek is hoe een buitenstaander de harde Surinaamse gevangeniscultuur overleeft. Uit Wijnsteins relaas valt een aantal boeiende strategieën te destilleren, die echter weinig worden uitgewerkt. Om te beginnen, door hard je best te doen om cultuurbotsingen te vermijden. Ten tweede door je dom te houden. Helaas geeft het boek hiervan geen voorbeelden. Door dat twee jaar lang vol te houden kon Wijnstein voorkomen dat hij werd neergestoken of neergeschoten; hij vermeldt echter niet hoe hij dit precies aanpakte. Ten derde: ken je plaats in de gevangenishiërarchie. Surinaamse gedetineerden staan boven aan de ladder, op de onderste tree de 'Euro-Surinamers'. Dit onderscheid tussen autochtoon-allochtoon lijkt me overigens een al te eenvoudige stratificatie van de gevangenisbevolking. Uit criminologische studies blijkt immers dat er achter deze ruwe indeling een complexere subhiërarchie schuilgaat, waarin moordenaars bijvoorbeeld veel status hebben, terwijl pedofielen en verkrachters als paria's worden beschouwd.

Als allochtone gedetineerde, maar mét de Nederlandse nationaliteit had Vincent het in een aantal opzichten toch iets beter dan de Surinaamse medegevangenen. Hij ontving maandelijks geld van de Nederlandse ambassade en spullen van zijn familie uit Nederland. Dit versterkte zijn onderhandelingspositie in de informele economie binnen de gevangenis-muren. Anders dan zijn Surinaamse celgenoten hoefde hij niet constant om goederen te bedelen, bij de meeste gevangenen een beproefde overlevingsstrategie.

Wijnsteins relaas verschaft interessante inzichten in Boma's informele economie. Omdat de gedetineerden geen geld mogen hebben, ruilen ze goederen, of 'betalen' ze met pakjes sigaretten. Tabak, het bruine goud, is een schaars artikel. Vincent heeft een goede overeenkomst met Hindoe, een andere celmaat. Vincent zorgt voor Hindoe's tabak, terwijl die voor Vincent kookt: pompoen, gebraden kip, *griti bana supu* (bananensoep). Een cruciale overlevingsvoorwaarde is het verkrijgen van respect. Hoewel Vincent deels een Surinaamse achtergrond heeft, duurt het een jaar voor hij wat meer respect van celmaten en cipiers verwerft. De omslag komt wanneer hij zijn penis laat *piercen* met kogeltjes. *Seti bugru* is een oude traditie onder Afro-Surinaamse gevangenen. Zonder enige verdoving wordt een aantal balletjes via kleine insnijdingen in de voorhuid van de penis geplaatst. Na een paar dagen groeit de huid dicht. Een met kogels opgetuigde penis moet de partner bij thuiskomst extra seksueel genot verschaffen. In de bajes verdien je er respect mee: 'Nadat ik deze ingreep achter de rug had, was ik niet langer een gezicht. Ik was Patat...' *Nick-naming* ofwel het verwerven van een bijnaam is de ultieme uiting van respect binnen bepaalde subculturen. Maar de *grani* is relatief. Het leven in de gevangenis vereist dat je constant op je hoede bent. Uit de kritieken

van lotgenoten kan Vincent opmaken dat ze hem soms toch als 'een vriendje' zien, wat hem behoorlijk frustrereert. Hij doet al zo zijn best! De tijd in het gevang brengen de gedetineerden door met werkzaamheden in keuken, werkplaats of kostgrond. Hier zou wat meer informatie welkom zijn: wat voor arbeid verrichten de gevangenen, waartoe dient de productie? Goed werkgedrag is een uitstekende manier om te overleven. Wie zich goed gedraagt maakt promotie. Vincent wordt eerst afdelingscorveeër en schopt het later tot bibliotheekmedewerker. Dat hij daardoor meer verdient en een betere kamer krijgt is meegenomen. Maar het geeft hem vooral de gelegenheid nog meer aandacht te besteden aan een andere vorm van overleven, namelijk lezen. Ook het geloof biedt uitkomst. In de bajes zoekt en vindt Vincent de Heer en laat zich tot christen dopen. Voor de gedane arbeid ontvangen de gedetineerden een lage beloning. Daarmee kunnen ze in de winkel te Boma zeep, sigaretten of tandpasta kopen. Op papier, want het loon wordt door de administratie beheerd. Deze salarisvoorziening maakt het leven van de gevangenen niet gemakkelijker. In het economisch noodlijdende Suriname viert corruptie onder ambtenaren hoogtij. Zonder enige schroom draaien gevangenismedewerkers de gedetineerden een financiële poot uit. Ze gappen zelfs een keer de helft van Vincents loon.

Dit brengt ons bij de rol van de cipiers te Boma. Net als de gestraften lopen ook zij op eieren. Dat ze op hun hoede moeten zijn is aannemelijk. In het kleinschalige Suriname moeten ze bedacht zijn op wraakacties van ex-gedetineerden, want iedereen kent elkaar. Hoewel cipiers in Zuid-Amerikaanse gevangenissen slecht bekend staan, zeggen de auteurs weinig over de rol van deze gezagsdragers bij intimidatie, geweld, diefstal en seksueel misbruik tegenover gevangenen.

Liefde en homoseksualiteit binnen de gevangensmuren vormen een groot taboe dat ook Wijnstein verhuult. Hij heeft het summier over 'ruggenklammers', die volgens hem in Santo Boma nauwelijks voorkomen. Maar dat valt te betwijfelen. Over avances richting vrouwenvleugel is Vincent mededeelzamer. Mannen en vrouwen leven in aparte vleugels, maar bij kerkbezoek of sportwedstrijden proberen de mannen hun slag te slaan. Hofmakerij is vooral een spel van ogen en lichaamstaal, wat hij erg mooi beschrijft. Vincent raakt in de ban van de Antilliaanse schone Hermien. Ziet ze hem staan? Heeft ze de liefdesbrief gelezen die hij haar stiekem toespeelde? In de kerk hoopt hij op oogcontact, tijdens vrouwenlagbal bespiedt hij haar. Het haalt niets uit. God, die hem tot de orde roept, heeft vast iets beters voor hem in petto.

Het is interessant dat een drugskoerier beschrijft hoe het hem is vergaan in een buitenlandse gevangenis, zeker in deze tijden van grootschalige drugssmokkel. Momenteel zitten tweeduizend Nederlanders vast in buitenlandse gevangenissen, vooral wegens drugs. De auteurs maken voldoende duidelijk dat het leven in Santo Boma geen pretje is. Hoe

intens Wijnstein zijn gevangenschap heeft beleefd, blijft in het vage. Wel is te lezen dat hij nogal paranoïde was, heimwee had en veel piekerde. Maar hoe dit zijn dagelijkse overleving bemoeilijkte, komt de lezer niet te weten, noch hoe zijn persoonlijkheid voor het overige was. Dat hangt samen met zijn schrijfstijl: droogkomisch en enigszins afstandelijk. *Het Leven van een drugskoerier* heeft geen literaire pretenties, maar is prettig geschreven. Onderhoudende kost voor op een lege maag tijdens de vlucht van Amsterdam naar Paramaribo.

Aspha Bijnaar

■ Irene Rolfes

Recente publicaties

Bakker, Freek L., 2005

'Hindoeïsme en zending, speciaal in Nederland; Een kritische bezinning op genezen in de westerse cultuur.' *Wereld en Zending* 34 (4): 12-30.

Beker, G.D., 2005

1 jaar TRIS-troepenmacht in Suriname 1962-1963. Utrecht: www.mijneigenboek.nl, 146 p.

Bijwaard, Govert, 2005

'Bijna helft immigranten geen blijvers.' *Demos* 21 (9): 65-69.

Birjmohan, Basisoendajal L., 2005

Surinaamse parelen uit Brits Indië. Leidschendam: [Birjmohan], 226 p.

Caprino, M.H., 2005

De rechtszaak tegen Codjo, Mentor, Present en anderen. Paramaribo: Afaka International, 64 p.

Carney, Judith, 2005

'Rice and Memory in the Age of Enslavement; Atlantic Passages to Suriname.' *Slavery & Abolition* 26 (3): 325-347.

Cornips, Leonie, 2005

'Het Surinaams-Nederlands in Nederland.' In: Noline van der Sijs (red.), *Wereldnederlands; Oude en jonge variëteiten van het Nederlands*. Den Haag: Sdu Uitgevers, pp. 131-147.

Derksen, Guido, 2005

Hutspot Holland; Gesprekken over de multi-etnische staat van Nederland. Amsterdam: Atlas, 476 p.

Diemont, Carla, 2005

'Dag van de Marrons 2005 in Nederland druk bezocht door jongeren.' *Siboga* 15 (2): 33-36.

Diemont, Carla, 2005

'Sten Pieka herdacht met expositie van zijn werken.' *Siboga* 15 (2): 25-28.

Diemont, Carla, 2005

'Vijftien jaar Stichting Sabanapeti.' *Siboga* 15 (2): 29-32.

Dijs, Henk G., 2005

'Huwelijken tussen Chinezen en geëmancipeerden tijdens de periode van het staatstoezicht; Een overzicht.' *Wi Rutu* 5 (2): 7-13.

Dikland, Philip, 2005

'Landmeters in Suriname 1667-1861 (deel 1).' *Wi Rutu* 5 (2): 47-57.

- Donovan, Thomas W., 2004
 'The French Guiana-Suriname Boundary Dispute at the Itany-Marouini Triangle.' *The Journal of Caribbean History* 28 (2): 213-242.
- Donselaar, J. van, 2005
 'Pindakaas, een oud woord uit Suriname.' *Trefwoord* (okt.): 4 p.
 www.fa.knaw.nl.
- Donselaar, J. van, 2005
 'Surinaams-Nederlands.' In: Nicoline van der Sijs (red.), *Wereldnederlands; Oude en jonge variëteiten van het Nederlands*. Den Haag: Sdu Uitgevers, pp. 111-130.
- Doorson, Andries, 2005
Van Afrikaan naar Creool. Rotterdam: Sangrafu, 42 p.
- Dresselhuys, Cisca, 2005
 'Vrouw van de maand; Laetitia Griffith, wethouder van Financiën en Economische Zaken in Amsterdam.' *Opzij* 33 (7-8): 94-95.
- Economische Voorlichtingsdienst, 2005
Zakendoen in de Antillen, Aruba, Marokko, Suriname en Turkije. Den Haag: EVD, 73 p.
- Elskamp, John Wladimir, 2005
Holland heeft ook takroesani; En andere verhalen. Paramaribo: Ralicon, 127 p.
- Enthoven, Victor & Henk den Heijer, 2005
 'Nederland en de Atlantische wereld, 1600-1800; Een historiografisch overzicht.' *Tijdschrift voor Zeegechiedenis* 24 (2): 147-166.
- Faken, Gert, 2005
 'Het boekje van Boedie (een voor aankondiging).' *Wi Rutu* 5 (2): 26-29.
- Gijsberts, Mérove & Jaco Dagevos, 2005
Uit elkaars buurt; De invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 119 p.
- Goudzand Nahar, Henna, 2005
Hele dagen in de regen. Breda: De Geus, 191 p.
- Gummels, Soucy, 2005
Circle of Love. Colombia: Tigress Press, 299 p.
- Gummels, Soucy, 2005
Liefde op het eerste gezicht; Roman. Schoorl: Conserve, 234 p.
- Hamid, Jamila & Stella Maravelias, 2005
Dagverzorging allochtone ouderen. Utrecht: Multicultureel Instituut Utrecht, 25 p.
- Hering, Martha A., 2005
 'Ben jij familie van ...??' *Wi Rutu* 5 (2): 14-25.
- Hoefte, Rosemarijn, 2005
 'Different Modes of Resistance by British Indian and Javanese Contract Labourers in Suriname?' In: Gad Heuman & David V. Trotman (eds), *Contesting Freedom; Control and Resistance in the Post-Emancipation Caribbean*. Oxford: MacMillan Caribbean, pp. 142-155.

- Hoogbergen, Wim & Dirk Kruijt, 2004
 'Ethnic Relations in the Marowijne Region, Suriname; Maroons, Indigenous Peoples and Brazilian Garimpeiros.' *Wadabagei* 7 (2): 27-48.
- Hoogbergen, Wim & Dirk Kruijt, 2005
De oorlog van de sergeanten; Surinaamse militairen in de politiek. Amsterdam: Bert Bakker, 314 p.
- Hupsel, Roué, 2005
Zwarte magie; Door demonen bezeten. Schoorl: Conserve, 301 p.
- Jansen van Galen, John, 2005
Laatste gouverneur, eerste president; De eeuw van Johan Ferrier, Surinamer. Leiden: KITLV Uitgeverij, 109 p.
- Jonge, Josien de, 2005
Licht en duisternis; De Surinaamse schilder Leo Glans 1911-1980. Enschede: Stichting Kunstwerken Leo Glans; Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 176 p.
- Kerk, Desmond, 2005
Out of the Island. Paramaribo: Ralicon, 318 p.
- Knipscheer, Jeroen & Rolf Kleber (red.), 2005
Psychologie en de multiculturele samenleving. [Amsterdam]: Boom onderwijs, 216 p.
- Koningsbloem, Truus L., 2005
 'Jongeren in Suriname zetten herdenking dag van de Marrons voort.' *Siboga* 15 (2): 37-39.
- Koster, Guilly, 2005
De lakjurk; Verhalen en foto's vol erotiek. Schoorl: Conserve, 123 p.
- Kuipers, Giselinde, 2005
 'De strenge regels van de etnische grap; Over de gevaren en de noodzaak van humor in een multiculturele samenleving.' *Migrantenstudies* 21 (4): 194-204.
- Landveld, Erney R.A.O., 2005
De marroncultuurgemeenschap in Suriname. [Noord-Scharwoude]: Bureau Kirja, 202 p.
- Leetz, Judith, 2005
 'Hindoe tempel Shri Ram in Rotterdam.' *Colorfull Magazine* 1 (3): 84-87.
- Lugt, A.F. van der, W.J.H. Voorn & G.J. Lutteken, 2005
Suriname-Nederland; Werken en leren op een gemeenschappelijk cultureel erfgoed; De restauratie van het Nola Hatterman Instituut, case study. Amsterdam: Stichting Herstelling/Maatwerk Amsterdam, 20 p.
- Maas, Cornald, 2006
 "'Ik laat me niet uit het veld slaan"; Humberto Tan.' *Volkskrant Magazine* 8 (304): 12-14, 16-17.
- Man A Hing, William, 2005
 'Sranan roots; Louis Sen-A-Kauw, de eerste Surinaamse nationale damgrootmeester.' *Wi Rutu* 5 (2): 42-46.

- Mgr. Swinkels Stichting, 2005
Batavia in de tijd van Pater Donders. Paramaribo: Mgr. Swinkels Stichting, 64 p.
- Mosis, André N., 2005
 'Wereld van marronkunstenaars verliest een veelbelovende collega.' *Siboga* 15 (2): 22-24.
- Muskiet, Mariska, 2005
 'Moiwana; Mensenrechtenschending veroordeeld door Inter-Amerikaans Hof.' *Siboga* 15 (2): 3-10.
- Naar, Ronald, 2005
 'Suriname gaat het maken.' *Reizen* 12: 36-41.
- Nijmeijer, Bert, 2005
 'Blue Skies voor Sonny Boy.' *HP/De Tijd* 16 (29): 51-54.
- Nood, Marco de (fotogr.) & Toon Fey (einred.), 2005
Suriname Discovered. Schiedam: Scriptum, 165 p.
- Northolt, Maurits, 2005
 'Nageslacht van Carolina van Emicke en Hans Joachim Emicke.' *Wi Rutu* 5 (2): 30-41.
- Ogawa, Reiko, 2005
 'Suriname as a Bus Stop; The Experience of Being Twice Migrants.' 93 p. (MA Thesis Leiden University)
- Paesie, Ruud, 2005
 'De illegale goederen- en slavenreis van het fregat de "Peerl", 1700-1702.' *Tijdschrift voor Zeegechiedenis* 24 (2): 167-178.
- Pakosie, André R.M., 2005
 'Diagnoses in conflict; Conflicterende oorzakelijke interpretaties van ziekelijke verschijnselen bij de Surinaamse cliënt.' *Siboga* 15 (2): 11-16.
- Pakosie, André R.M., 2005
 'In memoriam dr. C.N. Dubelaar.' *Siboga* 15 (2): 40-42.
- Pakosie, André R.M., 2005
 'In memoriam Sten Pieka.' *Siboga* 15 (2): 17-21.
- Pos, Gert Jan, 2005
Beatrix; Koningin van alle Nederlanders. Amsterdam: Van Gennep; [Utrecht]: Forum, 167 p.
- Post, Ijja, 2005
 'Het serieuze gezicht achter de lolbroek; Jörgen Raymann.' *Straatmagazine* 106 (sept.-okt.): 8-11.
- Pronk, Jan, 2005
Willens en wetens; Gedachten over globalisering en politiek. Amsterdam: Bakker, 297 p.
- Reitsma, Theo, 2005
Lucia; Million Dollar Babe; Biografie van een wereldkampioene boksen. Baarn: Tirion, 140 p.

- Rijssen, Jules, 2005
Een reconstructie van enige redeneerpatronen in het maatschappelijke debat over de slavernij. [S.l.: s.n.], 9 p.
- Roemer, Astrid H., 2005
Neem mij terug, Suriname; Roman. Schoorl: Conserve, 166 p.
- Rözer, Marcel, 2005
Winston Bogarde; Deze neger buigt voor niemand. Antwerpen/Amsterdam: Houtekiet, 175 p.
- Romondt, Alice van (red.) ... [et al.], 2005
Gedenkboek 50 jaar statuut; Een Koninkrijksbundel. Zutphen: Walburg Pers, 429 p.
- Ross, Tomas, 2005
 'De terugkeer van de Eurosuri's.' *Vrij Nederland* 66 (47): 80-86.
- Samwel, Diederik, 2005
 'Het tragische succes van FCS Nacional; Bobby Jaikaran.' *Supporter* 5 (19): 18-20.
- Samwel, Diederik, 2005
 'Wie weet, tot ziens in Suriname.' *Volkskrant Magazine* 7 (299): 23, 25, 27-28.
- Slieker, George, 2005
 'Een slaaf voor het kerkboek.' *Nieuw Letterkundig Magazijn* 23 (2): 58-60.
- Sloot, Elsie, 2005
 'Wij' kent geen kleur; *Opvoeden in twee culturen.* Amsterdam: SWP, 190 p.
- Snijders, Armand, 2005
 'Jeugdjournaal in Surinaams jasje.' *De Journalist* 110 (13): 32-33.
- Spalburg, Henna, 2005
Herinneringen aan mijn vaderland; Paramaribo 1900-1965, deel 3. Utrecht: [Spalburg], 380 p.
- Stiller, Louis, 2005
 'Ontwikkelingsland af; Suriname viert dertig jaar onafhankelijkheid.' *Internationale Samenwerking* 20 (9): 36-40.
- Sutorius, Jan-Willem, 2005
Moengo door de ogen van meester Jan; Stage op de Barronschool Moengo Suriname. Den Haag: Stoom, Stichting Ondersteuning Onderwijs Marowijne, 89 p.
- Thompson, Alvin O., 2005
 'Gender and "Marronage" in the Caribbean.' *The Journal of Caribbean History* 39 (2): 262-289.
- Tjong-Ayong, Carry-Ann, 2005
Pe dede de, libi de = Waar dood is, is leven. Utrecht: Vice Versa, 62 p.
- Trustfull-Woodruff, Loes, 2005
Saramaccaanse vertellingen. Paramaribo: [Trustfull-Woodruff], 99 p.

Turner, Joyce Moore, 2005

Caribbean Crusaders and the Harlem Renaissance. Urbana: University of Illinois Press, 291 p.

Veenstra, Emma, 2005

“‘Bekneld’ in de eigen cultuur.’ *Opzij* 33 (9): 60-61.

Velzen, Geneviève van, 2005

‘Het succes van een mierzoet drankje; Fernandes is here to stay.’ *Contrast* 12 (dec.): 26-29.

Ven, Colet van der, 2005

“‘In ieder mens schuilt een boek’; Biografie Annejet van der Zijl.’ *Opzij* 33 (7-8): 50-53.

Vrij, Jean Jacques, 2005

‘Jan Nepveu en de vrije Alida.’ *Wi Ritu* 5 (2): 58-61.

Welten, Anke, 2005

‘Drie miljard verwijten; Wordt de relatie Nederland-Suriname na dertig jaar normaal?’ *La Chispa* 314: 7-9.

Onderzoek en debat

SURINAME EN DE NEDERLANDSE TAALUNIE

John Leefmans

Nog maar pas wees ik op de gevaren, bij het opstellen van *Sranan*-woordenlijsten, van het onvoldoende bewaken van de grens tussen Surinaams-Nederlands en *Sranan*, en maande om nooit twee soorten spelling (twee verschillende conventies dus) te mengen (*Oso*, 24/2), en nu word ik reeds geconfronteerd met soortgelijke problemen in omgekeerde richting. Waar gaat het om?

Vele decennia te laat is Suriname toegelaten tot de Nederlandse Taalunie. Naar aanleiding daarvan heeft men het in 1995 nodig geoordeeld om enkele woorden die typisch geacht worden voor het Surinaams-Nederlands, op te nemen in de *Woordenlijst Nederlandse Taal* (het 'Groene Boekje'). Die lijst is nu *mir nichts dir nichts* met vijfhonderd dergelijke woorden uitgebreid. Het is niet duidelijk wie hierover de uiteindelijke beslissingen neemt, noch welke argumenten er gelden voor het opnemen van elk van deze woorden. Nu zijn zelfs engelen behoedzaam wanneer zij dit terrein betreden, omdat zij weten, dat *Sranan*-sprekers ook binnen eenzelfde gesprek voortdurend van code kunnen wisselen, en Nederlandse woorden door hun *Sranan* plegen te mengen. (Uiteraard gebeurt het omgekeerde al even frequent: een gesprek in het Surinaams-Nederlands is gewoonlijk gelaardeerd met woorden uit het *Sranan*.)

Maar net zo min als Surinaams-Nederlandse woorden *Sranan* worden door ze te gebruiken in een *Sranan*-gesprek, zijn veelgeleende *Sranan*-woorden aan te merken als (Surinaams) Nederlands. Terzake vallen in de lijst woorden op als *bakabana*, *bitawiwiri*, *blakaman*, *brasa*, *dansi*, *fransmanbirambi*, *hebi*, *kasmoni*, *Keti Koti*, *koto*, *Kromanti*, *kwasiwita*, *makaperi*, *monkimonki*, *mofokoranti*, *moksimeti*, *obia*, *obiaman*, *pastifi*, *pina*, *Srananman*, *Sranantongo*, *tori*, *wasi*, *wisi*. Men kan toch moeilijk in gemoede volhouden dat deze *Sranan*-woorden via een pennenstreek Nederlands worden?

In dit verband komt een tweede vraag om de hoek kijken: Welke spelling moet voor de aangebrachte woorden worden aangehouden in de Nederlandse woordenlijst?

Dit is met name van belang voor woorden die puur en onvervalst *Sranan*

zijn. In de tijd van de 'Nederlandse' spelling van het Sranan zou het antwoord eenvoudig zijn: *apintie, bitawiwirie, bolletrie, brassa, fransmanbirambie, ghie, grietjebie, goejave, hibbie, herieherie, kankantrie, kasirie, kasmonie, kotomisie, kraukrau, Koermantijn, kwiekwie, makkapirrie* (makkapeirie?), *mofokorantie, moksiemetie, napie, obiah, padie, powies, swiepie, torie, Oajana, Warau, wassie, wientie, wiesie*, et cetera.

Hoewel ik tegen de opname ben van vrijwel al deze woorden, meen ik wel dat er, zodra is beslist dat zij (voorzover nodig!) inderdaad worden opgenomen in de *Woordenlijst Nederlandse Taal*, een beredeneerde spelling hiervoor moet worden vastgesteld. Het vraagstuk is immers gecompliceerd geworden na 1986, toen een geheel andere spelling voor het Sranan werd voorgeschreven. Na 1986 is de vraag derhalve, of men in de taallijst deze jongste Sranan-spelling aan wil houden: *apinti, boletri, brasa, fransmanbirambi, ghi, griki, guyave*, ('guave' is noch vlees noch vis en dient te worden uitgespuugd), *heriheri*, (moet dit niet 'her'heri' zijn?) *kankantri, kasiri, kasmoni, kotomisi, krawkraw, Kromanti, kwikwi, makaperi* ('makapeiri'?), *mofokoranti, moksimeti, napi, obia, padi, powisi, swipi, tori, Wayana, Warau, wasi, winti, wisi*?

Maar deze spelling (een andere conventie) invoeren voor een aantal woorden in de Nederlandse woordenlijst, kan alleen maar tot verwarring en geheid tot een verkeerde uitspraak leiden. Maar wat dan wel? Terugkeren naar een Nederlandse spelling voor deze woordenlijst?? Dit lijkt logisch. (Indien men deze woorden althans daadwerkelijk op zou willen nemen!)

Een derde probleem vormen leenwoorden uit een derde taal, die hun oorspronkelijke betekenis hebben behouden. Moeten die woorden nu (via het gebruik in het Surinaams-Nederlands) ook opgenomen worden in de Nederlandse woordenlijst? In dit kader vallen bijvoorbeeld te signaleren: *charger* (oplader), *contest*, *cube-ijs* (blokjes-ijs), *fortnight*, *garimpeiro*, *guesthouse* (logement), *kaisoi*, *mall* (winkelcentrum), *microwave* (magnetron), *plane*, *ricecooker* (rijstpan). Het valt niet in te zien waarom deze leenwoorden zo nodig en via deze route in het Nederlands geïncorporeerd zouden moeten worden.

Een vierde aspect: van oudsher zijn er in Suriname (tropische) vruchten waarvoor men in dat land reeds een goethollandse naam had verzonnen. Eerst de laatste jaren ziet men deze vruchten ook op de Nederlandse markt, maar uit onwetendheid houdt de groenteman een met de import meegekomen vreemde naam aan. Zo ziet men bij de Nederlandse groenteboer 'limoenen' of 'limoentjes', maar nooit een *lemmetje*. Men ziet er 'cashewnoten', maar nooit *kasjoenoten*. Men ziet 'mango' en 'ugly', maar noch *manje* noch *pompom*. Zelfs kan men tegenwoordig 'chirimoya' vinden, maar geen *kaneelvrucht*. Men zou dus verwachten dat van Surinaamse zijde al deze woorden vast en zeker zouden worden aangemeld, maar helaas staat alleen *lemmetje* op de lijst.

Een vijfde probleem bestaat hierin dat een willekeurige spreker van het Surinaams-Nederlands zich er mogelijk niet van bewust is dat een bepaald woord dat *hij* als typisch Surinaams-Nederlands ziet, (reeds) een normaal en in dezelfde betekenis gebruikt Europees Nederlands woord is, – of dat het aangebrachte woord is samengesteld uit in Nederland (en Vlaanderen) bekende delen, waardoor de Surinaamse betekenis zich wel doet raden. Zo vallen in dit opzicht in de lijst op: *airstrip*, *baksis* (in het Nederlands: *baksjissj*), *cassavebrood*, *filaria*, *giftshop*, *grondhuur*, *Hindostaan*, *hindostaans*, *modeboek*, *modiste*, *nummerbewijs*, *onafhankelijkheidsdag*, *onderstand*, *padie*, *presidentsvrouw*, *registratiebewijs*, *reuzenmierener*, *schuier*, *steenduif*, *stembusafpraak*, *tarantula*, *uitlandig*, *uitlandigheid*, *wonderblad*, *zijdens*, *zwagerin*. Het vooraf raadplegen van een goed Nederlands woordenboek, had deze onzin op zijn minst voor een deel, kunnen voorkomen.

Een zesde aspect vormen de vele, vele Surinaamse afkortingen, die kennelijk, liefst aaneengeschreven, moeten worden opgenomen in de lijst, zoals BOG, ASFA, AMS, enzovoorts. Volgens de spellingsregels van het Nederlands, zouden de letters van deze afkortingen toch altijd door punten gescheiden moeten worden? Dan zal dat in een officiële woordenlijst ook aldus moeten zijn, – zelfs wanneer de Surinaamse pers gemakshalve en allesbehalve andragogisch, 'BOG' schrijft in plaats van 'B.O.G.'. (In de lijst die ik mocht inzien, waren al deze afkortingen aaneengeschreven.)

Bovendien vielen op: 'twk' wat kennelijk gelijk staat aan wat ook in het Nederlandse Ambtenarees 'terugwerkende kracht' heet; 'eto' wat een bepaalde winkel is; 'vp' wat kennelijk niet de internationale afkorting is voor *volti preste* (bij muziek een waarschuwing dat men spoedig het blad om moet slaan), maar 'vice-president' moet betekenen, welk woord ook bij *Van Dale* bestaat, zij het als 'V.P.' afgekort.

Als zevende probleem dit: bij gebrek aan een gezaghebbend lichaam voor het Nederlands in Suriname (of gezaghebbende commentatoren) zal vaker dan in Nederland of in Vlaanderen een woord verkeerd worden vertaald uit het Engels, zeker wanneer er van de overheid geen correctie uitgaat. Een voorbeeld: schoolkinderen in de Europese landen van de Taalunie vertalen het Engelse 'member-state' wel eens als 'lidland' en worden dan gecorrigeerd en er op gewezen dat de juiste vertaling 'lidstaat' moet zijn. In Suriname gebruikt men kennelijk toch 'lidland'. En moet dit onelegante, door Nederland eerst als foutieve vertaling afgewezen woord, nu dan via het Surinaams gebruik toch in de *Woordenlijst* opgenomen worden? Men hoeft nog geen purist of pedagoog te zijn om hiervan koude rillingen te krijgen.

Als achtste punt kan gelden: de eventueel verkeerde transcriptie van een leenwoord uit een niet-Westerse taal. Zo bijvoorbeeld het woord dat in de lijst voorkomt als 'dal'. Aldus gespeld, zal de gemiddelde Europeaan dit woord met een korte *a* uitspreken, zoals in 'het groene dal', maar de

Hindostaan zegt iets dat in het Nederlands als 'dahl' of 'daal' weergegeven zou moeten worden. Hier is het probleem geschapen door de verkeerde transcriptie van de klank door de opsteller van de Surinaamse lijst.

Als negende kwestie noem ik dan nog dit stokpaard: het naar mijn mening lamlendig elkaar naschrijven door opeenvolgende geleerden van een apert onjuiste spelling bij een bepaald type woorden. Volgens de algemene regels van de huidige spelling van het Sranan (1986) zouden de bedoelde woorden als men consequent zou zijn, worden gespeld: 'anyisa' en 'panyi'. Maar nee, bij het vaststellen van die spelling heeft men uit wanbegrip, speciaal voor deze woorden een uitzondering op de logica gemaakt, en voorgeschreven 'angisa' en 'pangi', terwijl een dergelijke spelling zich volstrekt tegen de normale uitspraak verzet, en de uitzondering geheel onnodig is. Hoe kan deze hardnekkige verwarring zijn ontstaan? Een notoir feit is dat het Nederlands in bepaalde perioden van zijn geschiedenis met graagte Franse woorden overnam. Dit leverde een relatief groot aantal (onderhand wel ingeburgerde) 'franse' woorden in het Nederlands op. Zo kreeg men ook woorden als *armagnac*, *bagno*, *besogne*, *campagne*, *champagne*, *chignon*, *cocagne*, *cognac*, *compagnon*, *gesoigneerd*, *lorgnet*, *peignoir*, *pignon*, *seigneur*, *signaal*, *signaleren*, *signatuur*, *signeren*, *vignet*, enzovoort.

En zie, in de lingua franca van Suriname werden de eerste Nederlandstalige deskundigen geconfronteerd met eenzelfde klank, die men toen dan ook met dezelfde symbolen heeft weergegeven bij het op schrift stellen van die taal (Nederlandse spelling!). Maar zoals het ook Nederlandse schoolkinderen vergaat (en dyslectici), moet een van de codificeerders van het Sranan de symbolen hebben verwisseld, en hebben geschreven 'paNGI' toen hij bedoelde 'paGNI' en 'aNGisa' toen hij bedoelde 'aGNI-sa'. En sedertdien heeft iedere woordenlijstenmaker deze autoriteit maar nageschreven. Zelfs heeft men – met het onlogische ervan geconfronteerd, liever dan toegeven dat er een foutje was begaan – voor deze woorden een uitzondering op de spellingsregels van het Sranan geconstrueerd in 1986, (wat dus in twee opzichten onjuist is) – zodat men nu officieel in het Sranan opgescheept zit met 'angisa' en 'pangi'. En nu wenst de Taalunie deze woorden, in die spelling, in de Nederlandse woordenlijst op te nemen? Waar is men toch mee bezig? Bij *bangi* en *tangi* kan men nog twijfelen, omdat deze woorden soms worden uitgesproken met de NG van de Engelse woorden *fling* en *sing*, maar evenmin als er twijfel bestaat in de nieuwe spelling van *alanya*, *banya*, *bonyo*, *manya*, *monyoy*, *panya*, dient er twijfel te bestaan bij *anyisa* en *panyi*. Deze woorden spellen als zouden zij thuishoren in de reeks *dringi*, *fringi*, *pingi*, *singi*, *tingi*, *tringi*, (waarin de NG inderdaad de NG-klank van de Engelse woorden *fling* en *sing* vertegenwoordigt), leidt onherroepelijk en vooral onnodig, tot vergissingen.

Maar... in principe zie ik niet in, waarom de woorden *panyi* en *anyisa*, in

welke spelling dan ook, tot de Nederlandse woordenlijst zouden moeten behoren: het zijn Sranan-woorden.

Indien de Nederlandse Taalunie tot nog toe uit onverschilligheid, gebrek aan werkelijke interesse, of terwille van de lieve vrede, of vanuit een blind vertrouwen, of waarom dan ook, de woorden die van Surinaamse zijde werden aangeleverd klakkeloos overnam, wordt het tijd dat men enige werkwijze ontwerpt om althans de hierboven opgeworpen aspecten terdege te (laten) bestuderen, voordat men tot overname van die woorden overgaat.

SURINAAMS-NEDERLANDSE WOORDEN IN HET GROENE BOEKJE EN IN DE GROTE VAN DALE; EEN LEXICOGRAFISCHE VERKENNING

J. van Donselaar

In oktober 2005 verschenen twee belangrijke lexicografische publicaties die ook voor de surinamistiek van betekenis zijn. Het gaat om de derde versie van de *Woordenlijst Nederlandse Taal*, alias het 'Groene Boekje', en de veertiende uitgave van *Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal*, alias de 'Grote Van Dale'. Ze bevatten ieder een eigen selectie uit het deel van onze woordenschat dat als specifiek Surinaams aangemerkt kan worden, woorden dus waarin het Nederlands van (of uit) Suriname zich onderscheidt van het Nederlands in Europa.

In beide gevallen doen zich vragen voor die aan de hand van die boeken zelf niet of niet voldoende beantwoord kunnen worden, als daar zijn: hoe groot is de hier bedoelde selectie, welke criteria zijn voor de opname van een woord gebruikt, waar, wanneer en door wie is de selectie uitgevoerd, wat kan opgemerkt worden over het resultaat, welke instantie is verantwoordelijk voor de publicatie in de huidige vorm?

De hele en halve antwoorden op deze vragen in dit artikel berusten op analyse en beoordeling van betreffende documenten, op publicaties in de (populair) wetenschappelijke en de 'gewone' pers, op inlichtingen verkregen van rechtstreeks betrokkenen (casu quo niet geheime *inside information*), eigen ervaringen als zijdelings betrokkene en eigen onderzoek. Gezien de cruciale rol in dezen van de Nederlandse Taalunie ten aanzien van het 'Groene Boekje', moet nu eerst aandacht geschonken worden aan deze organisatie, in het bijzonder aan zijn relatie tot Suriname, en een in dit verband gehouden taalcongres.

DE NEDERLANDSE TAALUNIE

Dat sedert 1980 de Nederlandse Taalunie bestaat is algemeen bekend, maar dat heeft, voor zover ik weet, van de kant van de surinamistiek nooit bijzondere aandacht gekregen. Wellicht heeft het verwarrende van de naam daartoe bijgedragen. Die naam kan namelijk suggereren

dat het gaat om een Nederlandse unie die zich met taal bezig houdt. In werkelijkheid echter betreft het een unie van de Nederlandse en aanvankelijk de Belgische, later de Vlaamse regering ten behoeve van overleg, menings- en besluitvorming over hun gemeenschappelijke taal, het Nederlands. 'Nederlandse' hoort dus niet bij 'unie', maar bij 'taal'. Vroege belangstelling uit Suriname, waar het Nederlands immers ook een (zelfs de enige) officiële taal is, zou dus te rechtvaardigen zijn geweest. Er waren sedert 1991 al wel enige contacten tussen de Taalunie en Suriname, maar die hadden voor de meeste, deels formeel deels informeel, betrokkenen niet de surinamistiek als bron van inspiratie. Concrete resultaten hebben ze tot 2003 niet opgeleverd. Ook pogingen van de Taalunie en het Surinaams Museum in 1994-1995 om mijn *Woordenboek van het Surinaams-Nederlands* naar Suriname te krijgen hadden geen succes, ondanks de al in 1989 verleende invoervergunning.

DE ASSOCIATIE-OVEREENKOMST EN HET TAALCONGRES

In december 2003 sloten de Nederlandse Taalunie en de regering van Suriname een associatie-overeenkomst, die op 2 december 2004 in werking trad. Om dit laatste heuglijke feit een duidelijk kenbare aanzet te geven en luister bij te zetten organiseerde de Taalunie van 12 tot 14 januari 2005 een taalcongres in Paramaribo. Dit begon met enige toespraken en voordrachten van onder anderen de Surinaamse en Nederlandse ministers van Onderwijs. Daarop volgde van Surinaamse zijde de presentatie van een startnotitie, die het uitgangspunt vormde voor uitvoerige gedachtenwisselingen en discussies onder de titel 'Het onderwijs in en van het Nederlands in Suriname'. Een beperkt verslag van dit alles is gepubliceerd in *Nederlands in Suriname* (het tijdschrift van de Surinaamse Vereniging van Neerlandici) van mei 2005, hier verder aangehaald als *NinS*. Een uitvoeriger verslag is te vinden op internet, www.taalunieversum.org/taalunie/Suriname. Ik baseer mij verder op *NinS*.

Eerst iets over de aard van het nieuwe samenwerkingsverband. Dat is door velen, ook in de media, veelal niet helemaal goed begrepen en uitgelegd, en dat duurt nog steeds voort, zelfs bij sommigen van de meest direct betrokkenen – ik schrijf dit in januari 2006. Het gaat om een overeenkomst die inhoudt, dat Suriname bij bepaalde werkzaamheden van de Taalunie betrokken kan worden. Suriname is niet 'lid geworden van' of 'toegetreten tot' de Taalunie. Ik citeer, om een idee te geven, enige fragmenten uit artikel 4: 'De vertegenwoordiger van de Republiek Suriname volgt de vergaderingen van het Comité van Ministers [het hoogste orgaan] als waarnemer en kan door het Comité van Ministers worden uitgenodigd zitting te nemen in werkgroepen'. Het leek wel of van de sprekers aan het begin van het congres alleen de heer Sandriman, toen Surinaams minister van Onderwijs, duidelijk wist en besepte hoe de vork aan de steel stak. De Nederlandse minister, mevrouw Van der Hoeven,

daarentegen zei: 'We vieren hier vandaag dat de Republiek Suriname officieel is toegetreden tot de Nederlandse Taalunie.' Zo ook mevrouw Van den Bosch, de algemeen secretaris van de Taalunie: 'Wat is de Taalunie? In de Nederlandse Taalunie voeren de Vlaamse, Nederlandse en Surinaamse overheid gezamenlijk beleid op het gebied van de Nederlandse taal, onderwijs en letteren.' Opmerkelijk ook is een artikel in *NinS*, waarin een scribente stelt: Suriname is niet langer een koekoeksjong en we spreken voortaan niet meer over 'Surinaams' Nederlands. Het land is nu volwaardig lid van de Nederlandse Taalunie.'

ENIGE REACTIES

NRC Handelsblad meldde op 22 januari 2005, dat, een maand na de inwerkingtreding en een week na het congres, in de Nationale Assemblée van Suriname serieuze bezwaren tegen de overeenkomst naar voren waren gebracht – 'liever het Engels als officiële taal', 'dat het gebruik van het Nederlands Suriname ophoudt in zijn ontwikkeling', 'taalimperialisme vanuit Nederland' en iemand pleitte voor 'een parlementair debat over de taalkwestie'. Dit lijkt erop te wijzen dat iets dergelijks er niet geweest is voor december 2003, ook niet voor december 2004.

Het taalcongres gaf in Paramaribo ook aanleiding tot een 'taalbeleidsconferentie' op 4 februari, onder het motto 'Suriname in de N.T.U.: wat nu?' (Zie *NinS*.) Organisator was de faculteit der Maatschappijwetenschappen van de universiteit; er waren 35 deelnemers. Hier werd (terecht) geconstateerd dat het niet voldoende is de aandacht te beperken tot het onderwijs in de Nederlandse taal, zoals op het congres leek te gebeuren. Er werd op deze conferentie gediscussieerd over de plaats van het Nederlands in het talige landschap van Suriname, van de regio en van de wereld, en de vraag waarmee Suriname in dezen het meest gediend zou zijn.

Uit Nederland werd hier ingebracht wat naar aanleiding van de overeenkomst ter sprake is geweest op een conferentie van het Instituut Nederlandse Antillen – Aruba -Suriname voor Onderzoek en Onderwijs (INAASOO) op 4 april 2005 in Den Haag, in het kader van het Samenwerkingsverband tussen de republiek Suriname en de gemeente Den Haag (SSDH).

HET GROENE BOEKJE – WAT ERAAN VOORAF GING

Er was kennelijk al lang te voren besloten, dat in de nieuwe versie van het 'Groene Boekje' plaats zou worden ingeruimd voor woorden uit het Surinaams-Nederlands. Ook stond op voorhand vast, dat het er maximaal vijfhonderd zouden zijn. Aangezien het werd samengesteld door het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL) in Leiden in opdracht van de Taalunie, zou je dit boekje dus kunnen beschouwen als het eerste tastbare product van de associatie-overeenkomst – ook de tegenwoordige Surinaamse minister van Onderwijs, Wolf, kreeg in Nederland een eerste

exemplaar. Wat is daar nu aan Surinaams-Nederlands in opgenomen en wat is daaraan voorafgegaan?

Al tijdens het taalcongres verstrekte de Taalunie aan de media in Suriname en in Nederland een lijst van 28 woorden, met hun vertaling in Europees Nederlands, die toen kandidaat stonden voor opname. Dat was wel even slikken. Vijf van deze woorden stonden er al in, twee waren ook Europees Nederlands, waarvan één in Suriname niet gebruikelijk, één was verkeerdt gespeld en vijf hadden een verkeerde vertaling. Dat laatste was in zoverre niet erg, dat die vertaling er in het boekje toch niet bij zou komen te staan. Maar toch, wie waren hier aan het selecteren geweest en wat stond ons nog te wachten? Merkwaardig was ook dat er onder de congresdeelnemers al meer onrijp materiaal in omloop was dan de genoemde lijst. Minister Van der Hoeven dacht aan de hand van haar informatie te kunnen stellen: 'Dan weten ook de *bakra's* dat een *boulangier* behalve een bakker in Frankrijk ook een ander woord voor aubergine is, en dat je van een *dansmeestertje* [soort vogeltje] misschien wel dansen leert, maar dat het geen gewone dansleraar is'. Aldus *NinS*. Zij scheen dus te denken dat het 'Groene Boekje' van de Surinaams-Nederlandse woorden wel een vertaling zou geven. Terzijde: Dat vogeltje dankt zijn Surinaamse naam aan de overeenkomst van zijn bewegingen met die van een marionet.

Dan was er een 'open brief' aan de Taalunie via *De Ware Tijd* van 12 januari, geschreven door ene zich noemende 'Badmaas'. Het als representatief Surinaams-Nederlands en grappig bedoelde stuk werd in mei in *NinS* overgenomen. Waarom? De Surinaams-Nederlandse elementen erin zijn gemarkeerd, en wat blijkt? In 22 gevallen is dat correct, in vier gevallen is dat nagelaten. *Bieb* (als afkorting voor bibliotheek?), *kouwewekak*, *vreselijk*, *verschrikkelijk*, *slippers* en *koeterwaals* zouden Surinaams-Nederlands zijn. Hoe komt het dat deskundige Surinamers hun eigen Nederlands zo (laten) presenteren en analyseren in een vaktijdschrift?

Na het congres is krachtig en met succes aan de woorden doorgewerkt, als omschreven door de verantwoordelijke projectleider namens het INL in het 'Groene Boekje' (p. 122-123): 'Voor de selectie van de Surinaams-Nederlandse woordenschat werd een beroep gedaan op verschillende Surinaamse experts; de geselecteerde lijst hebben we vervolgens getoetst aan krantenedities en ander materiaal dat beschikbaar is op internet', en op p. 5 staat dat die woorden courant moesten zijn. Mij werd meegedeeld, dat met 'krantenedities' *De Ware Tijd* bedoeld wordt en dat de toetsing vooral betrekking had op frequentie van voorkomen.

De omschrijving hierboven lijkt te kunnen betekenen dat de ongeveer 350 Surinaams-Nederlandse woorden die al stonden op de cd-rom van de vorige (de dertiende, van 1999) uitgave van de 'Grote Van Dale' ook bekeken zouden kunnen zijn. Verder kan er hier op gewezen worden, dat de bedoelde Surinaamse experts ook de beschikking hadden over twee al bestaande woordenboeken van het Surinaams-Nederlands, namelijk het

mijne (1989, zie hiervoor), met ongeveer 4200 gangbare woorden, en het gespecialiseerde van De Bies (1996), met ongeveer duizend woorden. Vermelding verdient ook, dat de Taalunie in deze fase vier lijsten met in Nederland verzamelde woorden naar Suriname heeft gestuurd.

Tenslotte: een bevinding van de onderzoekers, die hen pas in een laat stadium deed besluiten tot een voor dat moment belangrijke ingreep, betrof de spelling van leenwoorden uit het Sranan. Men besloot deze woorden, voor zover in het Sranan geschreven met *u* voor de Nederlandse *oe*-klank en ook de meeste met *ty* voor de Nederlandse *tj*-klank, buiten beschouwing te laten. Hierover meer in een aparte paragraaf verderop.

HET GROENE BOEKJE ZELF

Op zaterdagmorgen 5 november 2005 verzorgde Hans Heestermans, ooit een van de hoofdredacteuren van 'Van Dale', op Radio 4 het muziekprogramma 'Een goede morgen'. Hij viel met de deur in huis door te zeggen dat hij, om zijn verdriet (jawel) over het 'Groene Boekje' te stillen, troost zocht bij de prachtige stem van zijn favoriete zangeres, Maria Callas, die hij toen ook meteen liet horen. Dit was wellicht de meest krasse onder de voornamelijk negatieve reacties op het nieuwe boekje, bij zowel deskundigen, als de schrijvende pers, als het gewone publiek. Zie bijvoorbeeld de artikelen van Daniëls en van de eigen redactie in *Onze Taal* (november 2005). Een redactioneel artikel in *NRC Handelsblad* voegde met betrekking tot de taalpolitiek de betrokken overheden zelfs toe: 'Hoed u voor daadkracht, en behoed de taal voor de Taalunie'. Maar al die kritiek had bijna alleen betrekking op de nieuwe spelling, in ruime zin. Geen woord over het hier vrijwel nieuwe Surinaams-Nederlandse element. Dat had toch sowieso aandacht verdiend, te meer omdat het ook enige harde noten te kraken geeft.

Dat we voor de formele verantwoording van het boekje, als fenomeen, namens de Taalunie (de opdrachtgever) twee Nederlandse en twee Vlaamse handtekeningen aantreffen, geeft een afspiegeling van de verhoudingen zoals die nu vorm hebben gekregen; of die zo zullen blijven moeten we afwachten. Deze keer zat het boekje al in de molen nog voordat de overeenkomst van kracht werd. Voor de verantwoording van de inhoud en de wijze waarop deze tot stand gekomen is tekenen professor Van Sterkenburg en dr. Beeken van het INL (de opdrachtnemer).

Volgens een via de Taalunie beschikbaar gekomen lijst zijn er als nieuw 428 Surinaams-Nederlandse woorden opgenomen – het boekje zelf spreekt van bijna vijfhonderd. Inmiddels is mij gebleken, dat enkele daarvan later weer zijn afgevallen en andere zijn toegevoegd. Hoe dan ook, het is een klein deel van het totale aantal (mij) bekende, momenteel gebruikte en inmiddels ook lexicografisch gedocumenteerde Surinaams-Nederlandse woorden, naar schatting 4000 à 4500. Het hangt ervan af welke je meetelt van de vele, qua uitspraak (vrijwel) onveranderde

woorden uit het Sranan. Er was dus nog voorraad genoeg geweest om de vijfhonderd vol te maken.

Niettemin, als je dan kijkt hoe die lijst is uitgevallen, kun je na alle voorafgaande onduidelijkheid en verwarring toch een zucht van verlichting slaken, als je tenminste niet meteen gespitst bent op bedenkelijkheden. *The proof of the pudding is in the eating*. Al is het een vage uitspraak: de lijst spreekt aan, toont authentiek, en doet het kandidatenlijstje vergeten. Hij wemelt van de 'gewone' woorden, van welke iedere kenner zal zeggen 'Ja, dat is echt typisch Surinaams-Nederlands.' Er zit van alles bij; enige voorbeelden van huisraad en keukengerei: *hobbelstoel, tafeldoek, gasbom, ricecooker*; van gereedschappen: *houwer, pleier*; van kledingstukken: *koto, orni, slaapjurk*; van etenswaar en dranken: *cassavebrood, dal, heriheri, dram, orgeade*; van 'landschap': *schelprits, visgat, trens*; van cultuur: *bazuinkoor, dansi, suripop, boekenbank*; van dieren: *monkimonki, grietjebie, doks, mampier*; van planten: *lokus, awara, beschuuitgras, bitawiwiri*; enzovoort.

Opvallend is het nogal grote aantal woorden en namen en hun afkortingen ontleend aan het staatsbestel, alsmede afkortingen van andere instituties, samen 64. Dit doet vermoeden dat niet alleen taaldeskundigen, maar ook ambtenaren een vinger in de pap hebben gehad. Wellicht is het begrijpelijke streven geweest het boekje meteen maar zo goed mogelijk bruikbaar te maken voor de eigen landsdienaren. Het is jammer, dat de functie van het boekje als spellingwijzer bij deze eerste selectie niet beter tot zijn recht is gekomen. Er zijn vele woorden opgenomen van welke de schrijfwijze geen probleem kan zijn, maar niet opgenomen zijn, bijvoorbeeld: *madame jeannette, leysboon, fritta, clutchen, red snapper, kana, sapotille-orchidee, pailletketi* en *quaker oats*. Trouwens, *taalunie* ontbreekt ook.

Dan enige van die bedenkelijkheden. Willekeur lijkt aan de orde als *moksi-alesi* niet opgenomen is, maar *moksime* wel, terwijl het eerste tot het meest algemene volksvoedsel hoort en het tweede doorgaans buitenshuis gegeten wordt. *Mauritiuspalm* is een boekenwoord voor wat gewoon *morisi* heet. *Cellulair* staat erin, maar de burger noemt zijn mobieltje meestal kortweg *cell*. Verder: *kwatta-aap* is een pleonasme, *bosyaws* is niet een meervoud, *lemmetjeboom* zal wel vergissing zijn, maar wat is een *winti-ensemble*?

Een echte uitglijder is *handknie*. Dat vond minister Wolf het ergste woord van het jaar 2005, en terecht. Het bestaat niet. 'In Suriname gebruiken wij het woord *elleboog*', zegt hij tegen de redactie van *Onze Taal* (74: 341). Ook hoopt hij, dat er 'volgende keer alleen meer afstemming is over de selectie van de [Surinaams-Nederlandse] woorden'. Wat bedoelt hij hier precies?

Een aantal namen van districtsbewoners lijkt bij deze gelegenheid te zijn bedacht: *Brokopondonees, Sipaliwinees, Wanicaan* en eigenlijk ook *Pa-*

ramariboër. Verder zou je kunnen denken dat er in Suriname vechtlustige lieden zijn, *knokkers*, die evenwel niet verder gaan dan het uitdelen van *porren* – *porknokkers* dus. Het doet denken aan het *krijk* der *Frannen* (Ewoud Sanders in *NRC Handelsblad*).

LENEN EN SPELLEN

Het 'Groene Boekje' behandelt onder het hoofdstuk 'Beginselen van de Nederlandse spelling' de spelling van leenwoorden geheel vrijblijvend, dat wil zeggen zonder iets voor te schrijven of aan te bevelen, maar door de feitelijke situatie bij het Nederlands van Europa als volgt te beschrijven: 'Woorden die we uit andere talen overnemen, schrijven we aanvankelijk in de uitheemse spelling, maar naarmate een woord zich aanpast aan het Nederlandse taalsysteem, wordt ook de schrijfwijze vernederlandsd'. En dat wordt dan nog in dezelfde alinea herroepen ten aanzien de Engelse woorden.

Dat betekent, dat men in Suriname onder meer moet uitmaken welke zuivere Sranan (en andere vreemde) woorden die in een Nederlandse context (vrijwel) met dezelfde uitspraak gebruikt worden, beschouwd moeten worden als behorend tot het Surinaams-Nederlands, en hoe je die dan moet spellen. Dat is dus in zoverre al gebeurd dat de woorden van de lijst in het 'Groene Boekje' staan. We weten echter nog niet wat er gebeuren zal met de vele die er niet in staan. En wat hun spelling betreft, ik heb in de lijst maar één vernederlandsing aangetroffen, namelijk *pireng*.

Hoe het ook zij, het lijkt me een interessante, maar buitengewoon moeilijke opgave een juist onderscheid te blijven maken tussen twee talen, hier het Sranan en het Surinaams-Nederlands, die door velen van hun sprekers permanent worden onderworpen aan codewisseling en codevermenging, oftewel door elkaar worden gebruikt.

En dan moet die *uloe*-kwestie, hiervoor al genoemd – ik beperk me verder tot deze – nog opgelost worden. Kennelijk stuit het onveranderd laten van woorden als *markusa*, *kupari*, *sabaku*, *Buru* en dergelijke op problemen, hoewel de huidige generatie van Surinaamse schrijvers dat zo toch niet lijkt te voelen. Als ik een Surinamer was, zou ik hierover bezorgd zijn. Zoals het er nu uitziet, hangt de Surinaamse schooljeugd nog steeds boven het hoofd ooit te zullen moeten lezen (ik citeer mezelf uit de *Weekkrant Suriname*, 1989): 'Moeder koopt onder de markt kubi, snoek, sukwa, soepgroente, kumbu, groene bananen, markusa, meloen, pun, zoete patatten, kukalesi, koekjes, zuurgoed van augurk en kroepoek (of krupuk?). Wat zullen we smullen!'

DE GROTE VAN DALE

Tot en met de twaalfde uitgave (1992) was in de 'Grote Van Dale' het aantal woorden uit Suriname of 'West-Indië' klein en niet duidelijk traceerbaar. Daar kwam een eind aan met de dertiende uitgave (1999). De

redactie vroeg mij toen dit bestand te beoordelen, te verbeteren en op te nemen in een nieuwe selectie van Surinaams-Nederlandse woorden. Deze selectie diende gericht te zijn op de Nederlandse gebruikers van het woordenboek en daarom beperkt te blijven tot woorden waarmee dezen toentertijd in het dagelijks leven in aanraking zouden kunnen komen, ook bij het lezen van romans en dergelijke uit of over Suriname. Enkele andere, als bijzonder karakteristiek voor het Surinaams-Nederlands geachte woorden mochten eventueel toegevoegd worden. Voor de spelling moest per woord gekozen worden voor de het meest aangetroffene.

Ik heb toen waar het de literatuur betrof als maatstaf voor opname genomen, dat een woord in minstens drie verschillende boeken van drie verschillende Surinaamse auteurs uit de naoorlogse periode gebruikt werd. Verder zocht en vond ik materiaal in Nederland, in het bijzonder in de *Weekkrant Suriname*, bij Surinaamse marktkooplieden, winkeliers (waaronder juweliers) en restaurants. Mijn voorstel tenslotte was om de hele aldus verkregen collectie op te nemen, bestaande uit 408 uitsluitend Surinaams-Nederlandse woorden en andere Nederlandse woorden met een specifiek Surinaamse betekenis. Ik maakte daarbij onderscheid tussen woorden die alleen in Suriname gebruikt werden en andere die dankzij de komst van Surinamers ook in Nederland hun intrede hadden gedaan. Van deze 408 woorden werden er door de redactie 346 uitgekozen om opgenomen te worden, waaronder er 29 een verkeerde omschrijving kregen. De redactie volstond ermee de aandacht op het voorgaande te vestigen door in het voorwerk mede te delen: 'Speciale aandacht is besteed aan de eigen lexicale kenmerken van het Surinaams-Nederlands'. De woorden van deze categorie werden voorzien van een label, 'Sur.', dat omschreven werd als '(afkomstig uit) Surinaams-Nederlands'. Het onderscheid tussen wel of niet ook voorkomend in Nederland werd terzijde gelaten. De spelling van de leenwoorden was, overeenkomstig de opdracht en mijn bevindingen, nogal vernederlandst, althans als die term hier toepasbaar geacht kan worden. De meeste Surinamers, ook schrijvers, schreven, voordat het Sranan zijn officiële spelling kreeg, onbekommerd *markoesa*, enzovoort.

In de nieuwe uitgave van 'Van Dale' wordt geen gewag gemaakt van het Surinaams-Nederlandse element en ook Ton den Boon, een van de hoofdredacteuren, besteedt er in een interview geen aandacht aan (Grezel 2005). Er zijn enige Surinaams-Nederlandse woorden toegevoegd, het label en de betekenis daarvan zijn hetzelfde gebleven.

Wat de spelling betreft was 'Van Dale' al akkoord gegaan met die van de Taalunie in het 'Groene Boekje' (Walters 2005), dus niet meer *awarra* en *kwiekwie*, maar *awara* en *kwikwi*. Aangezien er niet over alle spellingvragen al een besluit genomen was, kon de redactie van *Van Dale* vrijelijk zijn eigen keuze maken in onder meer de *u/oe*-kwestie. Het is bij *markoesa* en 22 soortgelijke gevallen *oe* gebleven of geworden. Wel-

licht was dat mede met het oog op de eigen doelgroep, de Nederlandse gebruikers.

Uit al het voorgaande mag blijken, dat bij de 'Grote Van Dale', evenals bij het 'Groene Boekje', de gebruikers in het ongewisse worden gelaten over de gevolgde selectieprocedure ten aanzien van het Surinaams-Nederlands. Wie, Surinamer of Nederlander, een woord uit de Surinaams-Nederlandse woordenschat zoekt en het niet aantreft, kan niet weten wat daarvan de oorzaak of de achtergrond is. Er kunnen dan vragen opkomen als: is het woord dan wellicht door de lexicografen over het hoofd gezien, is het niet courant, mag het niet als Surinaams-Nederlands beschouwd worden, valt het buiten de opzet van het boek, behoort het niet tot de doelgroep?

Dit artikel is het resultaat van wat ik een 'verkenning' genoemd heb, te weten naar het verleden en heden van het onderwerp genoemd in de titel. Wat de toekomst brengen zal, mede door toedoen van de Nederlandse Taalunie, is een belangwekkende vraag. Er zijn activiteiten en plannen, maar die liggen voor nu buiten mijn bestek.

LITERATUUR

Bies, R. de, 1996

Woordenlijst Surinaams-Nederlands; Vijftien jaar administratietaal van de Republiek Suriname. Paramaribo: Universiteit van Suriname.

Daniëls, W., 2005

'De kunst van het aanmodderen; Het nieuwe Groene Boekje.' *Onze Taal* 74: 298-301.

Donselaar, J. van, 1989

'Klari-kaba-finished.' *Weekkrant Suriname*, 28 april.

Donselaar, J. van, 1989

Woordenboek van het Surinaams-Nederlands. Muiderberg: Dick Coutinho. [Orig. 1976.]

Grezel, J.E., 2005

'We stellen inburgeringseisen aan nieuwe Nederlandse woorden; Interview met Ton den Boon, hoofdredacteur van Van Dale.' *Onze Taal* 74: 292-295.

Nederlandse Taalunie, 2003

Associatieovereenkomst tussen de Nederlandse Taalunie en de Republiek Suriname. Ambtelijk document; tekst 4 pp., toelichting 4 pp.

Redactie *Onze Taal*, 2005

'Gemor over het nieuwe Groene Boekje.' *Onze Taal* 74: 322.

Redactie *Onze Taal*, 2005

'Taaljaar 2005; Meningingen van bekende taalgebruikers.' *Onze Taal* 74: 340-341.

Stichting Volkslectuur Suriname, 1995

Woordenlijst/wordlist Sranan-Nederlands, Nederlands-Sranan, English-Sranan. Paramaribo: Vaco.

Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal, 1999

Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal. Utrecht & Antwerpen: Van Dale Lexicografie. [13^e uitgave.]

Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal, 2005

Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal. Utrecht & Antwerpen: Van Dale Lexicografie. [14^e uitgave.]

Walters, D., 2005

'Als ze maar niet "hij bedoeld" schrijven.' *NRC Handelsblad* 17/18 december.

Woordenlijst Nederlandse Taal, 2005

Woordenlijst Nederlandse Taal. Tiel: Lannoo Uitgeverij & Den Haag: Sdu.

Berichten

IBS-COLLOQUIUM 2006

Het jaarlijkse IBS-colloquium wordt op veler verzoek wat vervroegd en zal dit jaar plaatsvinden op 28 oktober. Het thema zal zijn 'Paramaribo the City; Nieuwe sociale en etnische dimensies in multicultureel Suriname'. De bijeenkomst zal weer plaatsvinden in het Tropentheater (Soeterijn-Theater) te Amsterdam. Zoals gebruikelijk zal het voorjaarsnummer van de *Oso* in 2007 over hetzelfde thema handelen. Auteurs die over het thema in dit nummer willen publiceren wordt verzocht contact op te nemen met de hoofdredacteur van *Oso*, Dr. Wim Hoogbergen (w.s.m. hoogbergen@fss.uu.nl).

OPROEP OVER GEGEVENS OVER REPUBLIEK OF MIJN HOOP

Al enige tijd woon ik op plantage Republiek in het district Para. In verband met mijn culturele activiteiten kreeg ik informatie dat op Republiek / Mijn Hoop op het erf waar het gemeenschapscentrum staat, vroeger een begraafplaats voor (blanke) soldaten moet hebben gelegen. Deze informatie is afkomstig van een bonuman. Weet één van de lezers van *Oso*, iets over deze begraafplaats? Weet iemand of er op Republiek of Mijn Hoop een militaire post is geweest? Ik ben ook al heel tevreden met suggesties over waar ik verder op onderzoek kan gaan. (Antwoorden aan Wolfgang Jost, Plantage Republiek, Distrikt Para, Suriname, 00597-325 418; wolfgang@cq-link.sr.)

SURINAMISTIEKPRIJS VOOR WIM HOOGBERGEN

Op het IBS-colloquium van 26 november 2005 in het Tropentheater in Amsterdam is de Surinamistiekprijs voor de eerste keer uitgereikt aan Wim Hoogbergen, hoofdredacteur van *Oso*. In 2004 heeft het bestuur aangekondigd om in 2005 bij het vijftienvig jarig bestaan van de stichting IBS de Surinamistiekprijs uit te reiken. De prijs wordt vijfjaarlijks uitgereikt en is in de eerste plaats een oeuvreprijs, en niet bestemd voor een eenmalig boek of eenmalig onderzoek.

Het doel van de Surinamistiekprijs is een laureaat te huldigen vanwege zijn/haar verdiensten op het terrein van de Surinamistiek, anderen op het terrein van de Surinamistiek een voorbeeld te stellen, de studie van de Surinamistiek te promoten en de discussie over de kwaliteit van de Surinamistiek te stimuleren. Bij deze prijs hoort een kunstwerk en een

geldbedrag van € 1.500.

Er zijn drie redenen geweest om Wim Hoogbergen deze prijs toe te kennen. Hij heeft op het terrein van de Marrongroepen vele publicaties op zijn naam staan waarvan zijn dissertatie uit 1985, *De Boni-oorlogen, 1757-1860; Marronage en guerilla in Oost-Suriname*, het bekendst is. Deze studie werd gevolgd door het *Het kamp van Broos en Kaliko* dat in 1996 verscheen. Eind november 2005 verscheen van hem en Dirk Kruijt *De oorlog van de sergeanten; Surinaamse militairen in de politiek*, over de Surinaamse militairen en de Binnenlandse Oorlog. Voorts is Wim al jaren bezig met de emancipatieboekenreeks waarvan inmiddels twee delen zijn verschenen. Daarnaast schreef hij meer dan veertig artikelen in Nederlandse en buitenlandse

wetenschappelijke tijdschriften, voornamelijk over Marrons. Een tweede reden voor de toekenning van de prijs is dat hij als eindredacteur van *Oso, Tijdschrift voor Surinamistiek* sedert 1992 een grote bijdrage heeft geleverd aan kwaliteitsverbetering en voortzetting van de uitgave van het tijdschrift. Naast eindredacteur van *Oso* is Wim ook eindredacteur van de *Bronnenserie voor de Studie van Suriname*, de BSS-serie, waarvan inmiddels 25 delen zijn verschenen. Met zijn publicaties en activiteiten als eindredacteur van *Oso, Tijdschrift voor Surinamistiek* en de BSS-serie heeft hij een grote bijdrage geleverd aan de bevordering van de Surinamistiek in het algemeen en de activiteiten van de stichting IBS in het bijzonder.

Het kunstwerk dat bij de prijs hoort is deze keer gemaakt door kunstenaar Glenn Kallasingh uit Den Haag. De opdracht aan hem luidde een kunstwerk te maken waarbij de Maluana, het logo van de stichting dat altijd op de achterflap van *Oso, Tijdschrift voor Surinamistiek* staat afgebeeld, als inspiratiebron moest dienen.

Peter Sanches overhandigt het kunstwerk van Glenn Kallasingh aan Wim Hoogbergen. Foto: Arjan van Lith.

■ André Pakosie

In Memoriam Kees Dubelaar (1917–2005)

Dr. Cornelis Nicolaas Dubelaar was allereerst neerlandicus. Van 1951 tot 1965 werkte hij als leraar Nederlands aan de AMS (Algemene Middelbare School) in Paramaribo, een periode die richtinggevend voor zijn leven is geweest. In Suriname trok hij veel op met Justus Gonggryp die hem de liefde voor Inheemse rotstekeningen bijbracht. De meeste Surinaamse rotstekeningen (petroglieden) bevinden zich aan de oevers van de Corantijn en de Marowijne. Dubelaar begon in zijn laatste jaren in Suriname deze te documenteren. Na zijn terugkeer in Nederland studeerde hij Algemene Taalwetenschappen in Nijmegen.

In 1968 en in 1974 kwam Dubelaar terug naar Suriname om zijn inventarisatie van de Surinaamse petroglieden te voltooien. In 1984 promoveerde hij tot doctor in de Letteren aan de Universiteit van Leiden op het proefschrift: *South American and Caribbean Petroglyphs*. Voor zijn verdiensten voor de archeologie van het Caraïbisch gebied kreeg Dubelaar een prijs waaraan een flink geldbedrag verbonden was. Hij kocht hiervoor onder andere een computer en ging onvermoeibaar met de studie verder, waarbij hij zijn aandacht verlegde naar de petroglieden op de Antilliaanse eilanden.

Gonggryp interesseerde Dubelaar ook voor het Afakaschrift van de Aukaanse Marrons. Tussen 1957 en 1982 reisde Dubelaar vaak naar de Tapanahoni, waar hij onderzoek verrichtte naar dit bijzondere schrift. Hij ontmoette verschillende kenners daarvan die hem toestemming gaven hun Afakageschriften te fotograferen. Dubelaar publiceerde in de periode van 1961 tot 1995 veelvuldig over dit schrift. Begin jaren zestig nog samen met Gonggryp. Een vruchtbare samenwerking met André Pakosie vanaf 1973 leidde ook tot belangwekkende publicaties, waarvan de belangrijkste was *Het Afakaschrift van de Tapanahoni in Suriname* (1999, uitgegeven in de BSS-serie).

Daarnaast verzamelde Dubelaar Afro-Surinaamse volksverhalen. In 1972 publiceerde hij in *Negersprookjes uit Suriname* vijf niet eerder verschenen *Anansitori*, waarvan twee in het Sranan met eronder een woord-voor-woord-vertaling en drie alleen maar in de Nederlandse versie; alles voorzien van uitgebreide toelichtingen. De uitgave werd ook in het Engels uitgebracht. Voor zijn onbezoldigd archeologisch en taalkundig onderzoek ontving Kees Dubelaar in 1987 de De la Courtprijs. In 1989 kreeg hij van de samenwerkende Marronorganisaties een Marron Award.

■ Aad Versteeg

In Memoriam Eugène Waaldijk (1921–2005)

Dr. E. Th. Waaldijk stierf op oudejaarsdag 2005 na een ziekbed ten gevolge van een hersenbloeding. Waaldijk was als student in Nederland actief betrokken bij de cultureel-nationalistische beweging Wi Egi Sani en de Vereniging Ons Suriname. Eugenius Theodorus Waaldijk promoveerde in 1959 te Münster op *Die Rolle der niederländischen Publizistik bei der Meinungsbildung hinsichtlich der Aufhebung der Sklaverei in den westindischen Kolonien*. Na zijn promotie keerde hij terug naar Suriname waar hij directeur werd van de regeringsvoorlichtingsdienst (RVDS). Na (enige) kritiek op de NPS en haar leider Johan Pengel kreeg Waaldijk op staande voet ontslag. Hij liet zich niet uit het veld slaan en richtte begin jaren 1960 samen met Frits Pengel en Rudy Bedacht een journalistieke opleiding op. Ook brachten zij de krant *De Vrije Stem* uit. Deze krant had als missie dat het vrije woord te laten horen in Suriname. Waaldijk werd in Suriname als nationalist regelmatig uitgemaakt voor communist en extremist. Reden waarom hij besloot zich in Nederland te vestigen.

Naar aanleiding van de Bijlmerramp in 1992 schreef Waaldijk de bundel *De Bijlmerhemel leek een hel; Lamentatie langs een bloemenhek; Gedichten en een epiloog over de vliegtuigramp*.

Adressen auteurs & redactieleden

Dr. Freek L. Bakker
Van Slingelandtplantsoen 2
2253 WT Voorschoten
bakker.atsma@wanadoo.nl

Dr. Aspha E. Bijnaar
NiNsee, Linnaeusstraat 35-f
1093 EE Amsterdam
a.bijnaar@planet.nl

Drs. Anne Blanksma
Quellijnstraat 106 1a
1072 XZ Amsterdam
anne@blanksma.nl

Dr. Lucie Bloemberg
Delfzijlstraat 41
6835 CL Arnhem
l.bloemberg@maw.ru.nl

Dr. Chan E.S. Choenni
Kennedyplein 23
2011 MH Haarlem
c.choenni@minjus.nl

Drs. Eva Essed-Fruin
Van Nijenrodeweg 682
1082 JB Amsterdam
eva.essed@kpnplanet.nl

Dr. Hugo K. Fernandes
Mendes
Duke Ellingtonstraat 18
2324 LA Leiden
fernandes.
mendes@worldonline.nl

Dr. Lila Gobardhan-
Rambocus
POB 9008
Paramaribo-Suriname
sabitrie@cq-link.sr

Dr. Rosemarijn Hoeft
KITLV
Postbus 9515
2300 RA Leiden
hoft@kitlv.nl

Dr. Wim Hoogbergen
Instituut voor Culturele
Antropologie
Heidelberglaan 2
3584 CS Utrecht
w.s.m.hoogbergen@fss.
uu.nl

Dr. Michiel van Kempen
Rue Henri Linchet 12
5020 Flawinne
België (Namur)
Michiel_van_Kempen@
hotmail.com

Mr. John Leefmans
Ocarinalaan 592
2287 SK Rijswijk (ZH)

Walter Lotens
Mertensstraat 33
2140 Borgerhout
België
walterlotens@yahoo.com

Mr. dr. Edwin K. Marshall
L. Bogtmanstraat 2
7558 HP Hengelo
E.Marshall@slo.nl

Dr. Peter Meel
Bolpraamwerf 13
2317 ED Leiden
p.j.j.meel@let.leidenuniv.nl

Dr. Hans Ramsoedh
Delfzijlstraat 41
6835 CL Arnhem
hans.ramsoedh@han.nl
Irene Rolles
KITLV
Postbus 9515
2300 RA Leiden
rolles@kitlv.nl

Dr. Wim Rutgers
Universiteit van Aruba
P.O. Box 5
Oranjestad, Aruba
univaruba@setarnet.aw

Peter Sanches
Kon. Wilhelminastraat 18
2811 TV Reeuwijk
psanches@worldonline.nl

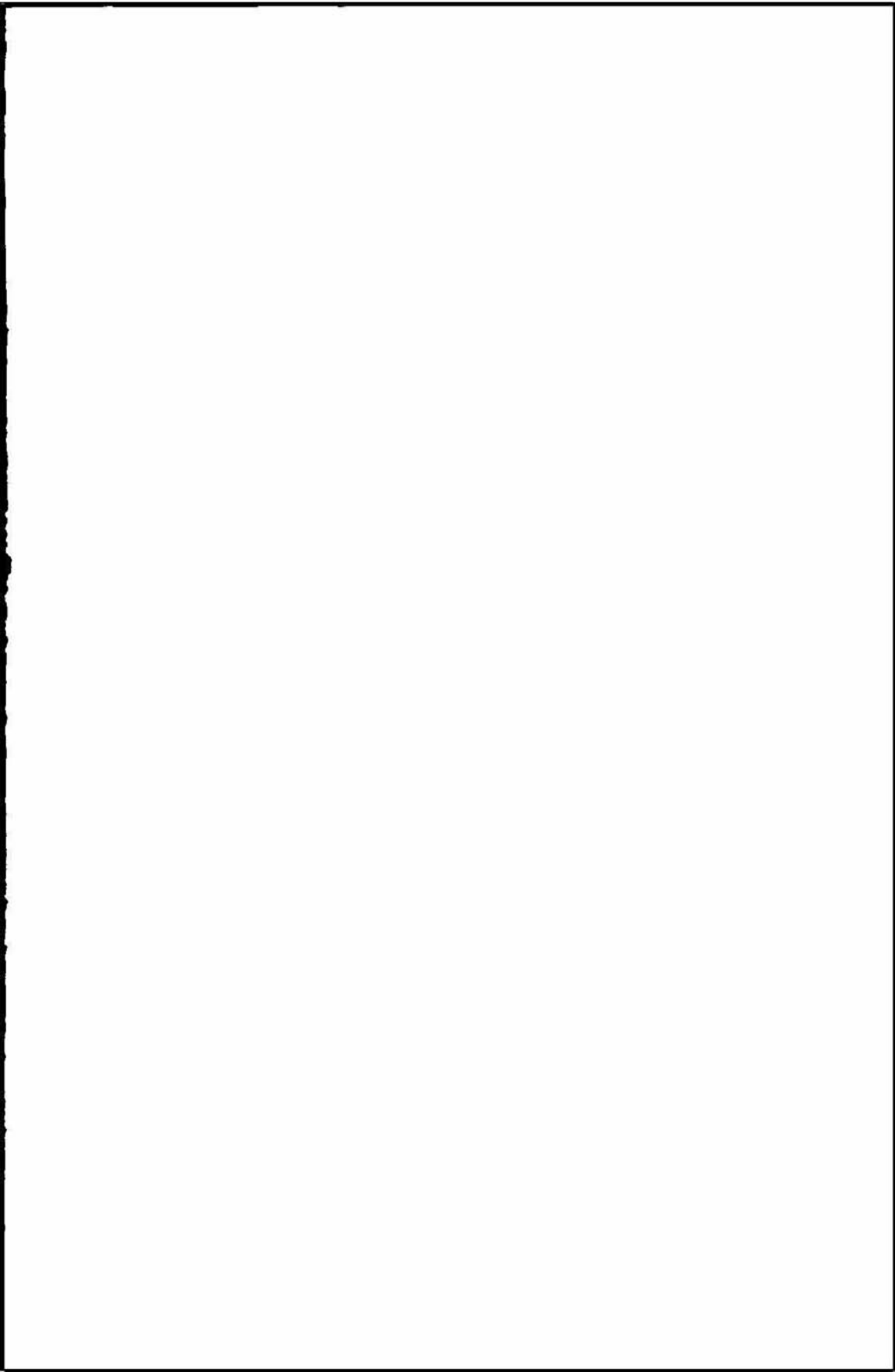
Dr. Marein van Schaaik
C. Jolstraat 50
2584 ET Den Haag
macroabc@wanadoo.nl

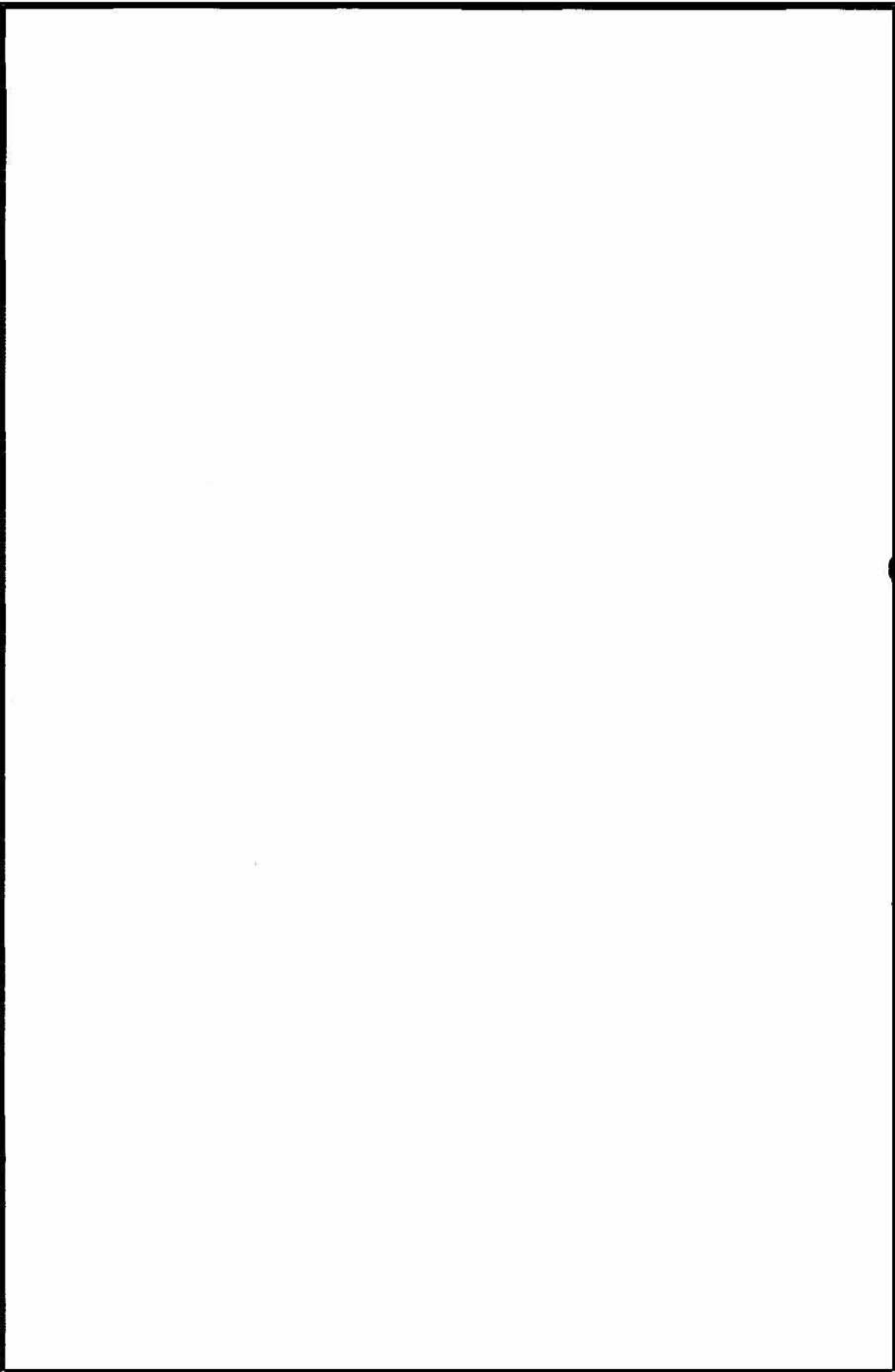
Dr. Marten Schalkwijk
NGO Instituta for Training
and Research
Albergastraat 44
POB 2416
Paramaribo
nikos@sr.net

Ramona Stigter
Stadtvliedt 9
3319 WH in Dordrecht
tjssstigter@hetnet.nl.

Prof. Dr. H.U.E. Thoden van
Velzen
Staartoestraat 28
4635 RB Huijbergen
0164-643533
thoden@planet.nl

Dr. Joop Vernooij
Prof. Molkenboerstraat 7
6524 RN Nijmegen
j.vernooij@theo.kun.nl

Richtlijnen voor auteurs

Oso, Tijdschrift voor Surinamistiek is een wetenschappelijk tijdschrift in de Nederlandse taal. In de *Oso* worden artikelen geplaatst die betrekking hebben op Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis. *Oso* is een zogenaamd *refereed journal*. Aangeboden artikelen worden anoniem geïnterpreteerd door twee daartoe aangezochte wetenschappers. Het artikel mag niet elders zijn gepubliceerd of aangeboden. De uiterste inlevertermijn van artikelen en recensies is 15 december voor het aprilnummer en 15 juni voor het oktobernummer.

Artikelen

Artikelen worden ingediend bij de hoofdredacteur Wim Hoogbergen. Dat kan digitaal via het e-mail adres: w.s.m.hoogbergen@fss.uu.nl.

De tekst dient als volgt aangeleverd te worden

- Aangemaakt in Word, niet afbreken, niet opmaken (platte tekst),
- Het artikel bevat *tussenkopjes*, voorafgegaan door één witregel,
- Gebruik bij voorkeur: Times New Roman, 10 puntsletter, zowel voor de tekst als de voetnoten,
- De tekst is ingedeeld in alinea's,
  - Een alinea eindigt met een harde return,
  - Een nieuwe alinea begint voor aan de regel (geen tab, geen spaties en/of witregels),
- In de tekst dient verwezen te worden naar tabellen en afbeeldingen (een tabel of afbeelding kan bij de opmaak op een afstand van de begeleidende tekst komen te staan, hiermee moet in de tekst rekening worden gehouden),
  - De tabellen, kaartjes en afbeeldingen nummeren (dus in de tekst bijvoorbeeld: zie Tabel 4),
  - Tabellen, kaartjes en afbeeldingen hebben een titel en een bronvermelding,
  - Tabellen, kaartjes en afbeeldingen dienen in aparte bestanden te worden aangeleverd,
- De *Oso* werkt met voetnoten, maar de artikelen dienen met eindnoten te worden ingeleverd. Deze kunnen automatisch in Word worden aangemaakt,
- De literatuurlijst dient opgemaakt te zijn volgens de *Oso*-werkwijze (zie hiervoor een recente *Oso*; let op de juiste volgorde; let ook op de plaats van uitgave + uitgever),
  - Literatuurverwijzingen in de tekst geschieden door te verwijzen naar auteur + jaartal + pagina in de tekst tussen haakjes. Indien geciteerd of geparafraseerd wordt, dient altijd naar een pagina te worden verwezen (bijvoorbeeld: Hartsinck 1770: 213). Dus geen literatuur in de noten!
- Het artikel eindigt met enige persoonlijke informatie over de auteur van het artikel; in de *Oso* worden de post- en e-mail adressen van de auteurs vermeld. Wij verzoeken de auteurs deze onder het artikel te vermelden.

Mocht een artikel niet voldoen aan bovenvermelde richtlijnen, dan wordt dit door de eindredacteur teruggestuurd, met het verzoek een en ander in orde te maken. Zijn deze zaken wel in orde, dan zendt de eindredacteur de kopij aan twee terzake deskundige wetenschappers, die de kopij toetsen op de volgende criteria:

- De omvang van een artikel is maximaal 6.000 woorden (inclusief noten en literatuurlijst),
- Het artikel behandelt een aspect uit de Surinamistiek,
- Het artikel is in goed Nederlands geschreven,
- Het artikel is de weerslag van een empirisch, wetenschappelijk onderzoek,
- In het artikel wordt op wetenschappelijke wijze verwezen naar gebruikte literatuur,
- Het moet duidelijk zijn hoe de auteur het empirische materiaal heeft verzameld,
- Het artikel moet meerwaarde hebben ten opzichte van eerder gepubliceerde boeken of artikelen,
- Het artikel eindigt met een opgave van de gebruikte literatuur (zie voor de manier van weergeven een recente *Oso*).

Afbeeldingen

De auteurs worden met klem verzocht bij hun artikel voor minimaal twee afbeeldingen te zorgen. Wees creatief! Deze afbeeldingen bij voorkeur aanleveren met een resolutie van 300 dpi in bmp- of jpg-format. Dit kan als attached file (w.s.m.hoogbergen@fss.uu.nl) of op een cd-rom (toesturen aan Wim Hoogbergen, Dept. Culturele Antropologie, Heidelberglaan 2; 3584 CS Utrecht).

Over het copyright

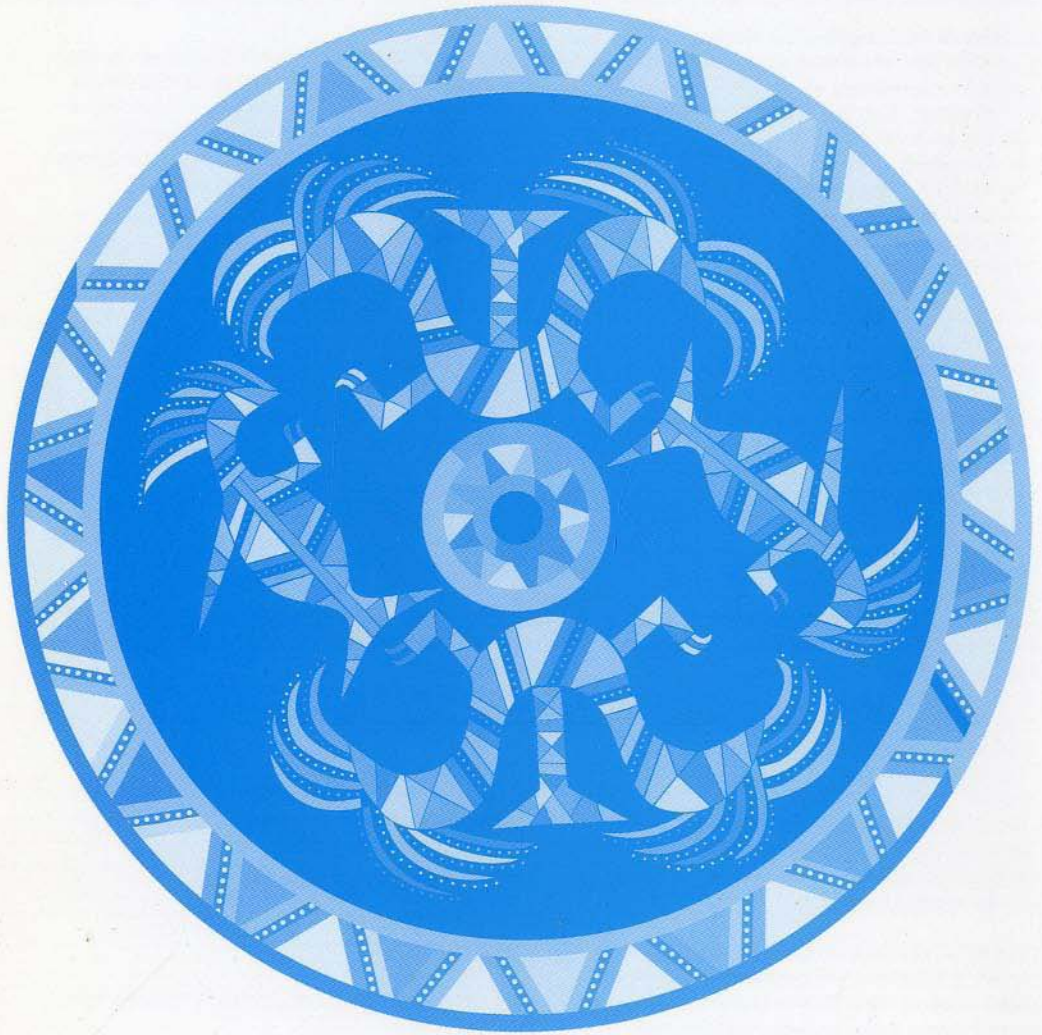
- Met het insturen van kopij geeft de auteur automatisch toestemming tot eventuele plaatsing; het copyright wordt overgedragen aan de Stichting IBS,
- Het artikel mag niet elders zijn gepubliceerd of aangeboden, tenzij de redactie dit weet en dit geen bezwaar vindt,
- Het is de auteur toegestaan na publicatie een versie in een andere taal te publiceren (in een tijdschrift of boek). Dit mag zonder toestemming,
- Indien de *Oso* uitverkocht is, zal IBS de artikelen op het internet plaatsen,
- Auteurs krijgen geen vergoeding voor geleverde artikelen; wel krijgen zij twee gratis exemplaren van het nummer toegestuurd.

Recensies

Recensies worden toegestuurd aan de eindredacteur van de recensieboek, Freek Bakker (bakker.atsma@wanadoo.nl). Hij toetst de aangeboden kopij aan de hand van de volgende criteria:

- Maximaal 1000 woorden,
- Inlevering recensie uiterlijk acht weken na ontvangst van het boek (tenzij de omvang van de publicatie een ruimere tijd voor het schrijven van de recensie nodig maakt),
- Maximaal twee boeken per recensent per *Oso*-nummer, tenzij het niet anders kan. Verantwoordelijkheid hiervoor ligt bij de recensieredactie,
- Auteurs krijgen geen vergoeding voor hun recensies; zij mogen het besproken boek behouden en krijgen een gratis exemplaar van het *Oso*-nummer waarin de recensie is opgenomen, toegestuurd.

Voor de wijze van aanleveren van de tekst voor recensies, zie de richtlijnen hierboven.

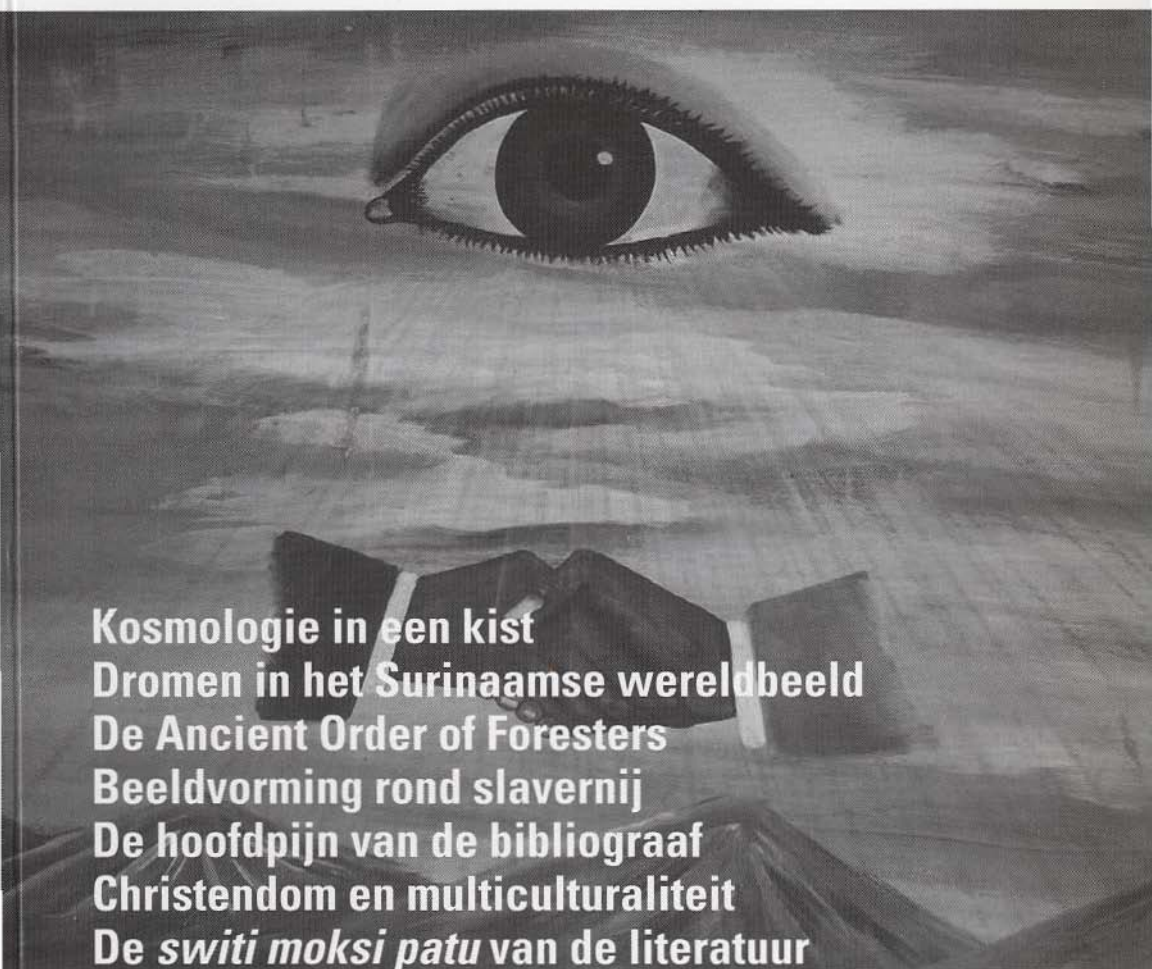
2

JAARGANG 25

OSO

OKTOBER 2006

TIJDSCHRIFT VOOR SURINAMISTIEK

**Kosmologie in een kist
Dromen in het Surinaamse wereldbeeld
De Ancient Order of Foresters
Beeldvorming rond slavernij
De hoofdpijn van de bibliograaf
Christendom en multiculturaliteit
De *switi moksi patu* van de literatuur
Kipsalami in mondiaal perspectief
Een lijk in het waterreservoir**

OSO Tijdschrift voor Surinamistiek 2006.2

In *Oso* worden Nederlandstalige bijdragen opgenomen over Suriname die volgens de redactie voldoen aan de algemeen geldende normen voor wetenschappelijke artikelen. Uiteraard geeft de redactie van *Oso* ook ruimte aan bijdragen waarin ideeën naar voren komen en meningen worden geuit, waarmee zij het niet eens is.

Afbeeldingen omslag

Foto voorkant: Het Alziende Oog van de Opper Chief Ranger is een belangrijk en veel voorkomend symbool van de Ancient Order of Foresters in Suriname.

De afbeelding op de achterzijde is een *maluana*. Dit is een ronde houten schijf van bijna een meter middellijn die door de Wayana wordt gebruikt om in ronde huizen de nok van binnen af te sluiten. Op deze *maluana*, waarvan het origineel in het Academiegebouw te Leiden te zien is, zijn aan weerszijden van het middelpunt figuren afgebeeld die een zogenaamde *kuluwayak* voorstellen, een dier (geest) met twee koppen en kuifveren.

2

JAARGANG 25

OSO

OKTOBER 2006

TIJDSCHRIFT VOOR SURINAMISTIEK

Inhoud

- Fabiola Jara & Zaïre van Arkel
- 6 Kosmologie in een kist; Verslag van een etnografische ontmoeting een eeuw na dato**
- Elizabeth Mohkamsing-den Boer
- 27 Dromen in het Surinaams Inheemse wereldbeeld**
- Jannes H. Mulder
- 42 De Ancient Order of Foresters in Suriname**
- Lucia Hogervorst
- 56 Is de slaaf slecht bedeed in het onderwijs? Een onderzoek naar beeldvorming rond slavernij in de naoorlogse Nederlandse geschiedenisboekjes**
- Michiel van Kempen
- 68 De hoofdpijn van de bibliograaf; De kunst van het titelbeschrijven in het digitale tijdperk**
- Joop Vernooij
- 81 Christendom en multiculturaliteit in Suriname**
- Els Moor
- 97 De *switi moksi patu* van de Surinaamse kinderliteratuur**
- Anne Gordijn
- 106 Kipsalami in mondiaal perspectief; De invloed van mondialisering op de religieuze praktijk van Hindostaanse moslims in Paramaribo**
- Essay**
- Xanta Jabini
- 122 Een lijk in het waterreservoir**

129 Recensies

Pitou van Dijck (red.), *De toekomst van de relatie Nederland-Suriname* (door Peter Meel); Roué Hupsel, *Zwarte magie; Door demonen bezeten* (door Lila Gobardhan-Rambocus); Wim Hoogbergen & Dirk Kruijt, *De oorlog van de sergeanten; Surinaamse militairen in de politiek* (door Marten Schalkwijk); John Wladimir Elskamp, *Holland heeft ook takroesani en andere verhalen* (door Michiel van Kempen); Trudi Martinus-Guda, *Drie eeuwen banya; De geschiedenis van een Surinaamse slavendans* (door Hilde Neus); Henna Goudzand Nahar, *Hele dagen in de regen* (door Wim Rutgers); Soucy Gummels, *Liefde op het eerste gezicht en Circle of Love* (door Wim Rutgers); Marilyn Simons, *Drie Surinaamse verhalen en Carrousel; Verhalen en Koorddansers* (door Wim Rutgers).

Peter Sanches & Rosemarijn Hoeft

152 Signalementen

Irene Rolfes

157 Recente publicaties

165 Onderzoek en debat

Rectificatie (John Leefmans)

166 Berichten

Hugo Fernandes Mendes

172 In Memoriam Coen Ooft (1920-2006)

Michiel van Kempen

173 In Memoriam Surianto (1937-2006)

Mavis Noordwijk

176 In Memoriam John Nelom (1930-2006)

Ronald Sniijders

177 In Memoriam Archie Sumter (1936-2006)

Eva Essed Fruin

179 In Memoriam Leo Ferrier (1940-2006)

182 Adressen auteurs & redactieleden

■ Fabiola Jara & Zaïre van Arkel

Kosmologie in een kist

Verslag van een etnografische ontmoeting een eeuw na dato

SPOREN ZOEKEN

'Waarde Thom, het was waarlijk een groot genoegen voor mij in uwe brief van 21 november te lezen dat gij de kisten met boeken en manuscripten hebt ontvangen', schrijft Arthur Penard in een brief, gedateerd 11 december 1909, aan zijn broer in de Verenigde Staten. De 27 genummerde pakjes die zich in deze kisten bevonden, bevatten het materiaal voor 'een psychologische studie; een alfabetische beschrijving van het socialistische systeem en de aanbidding; een encyclopedie der Caraïben', zoals de gebroeders Penard hun laatste werk omschreven.

Enige tijd geleden werden in Leiden twee dozen met manuscripten en een collectie tekeningen van de gebroeders Penard gevonden.¹ Te midden van deze schat aan materiaal bevindt zich een mapje met 43 losse blaadjes met aantekeningen en 4 grote vellen met daarop 22 tekeningen. De tekeningen zijn gemaakt door de Kaliña sjamaan Saka. Het mapje maakt deel uit van een serie van 22 soortgelijke mapjes en schriftjes, genummerd A t/m V, waarvan het merendeel tekeningen van Inheemse informanten en aantekeningen van Frits en Arthur Penard bevat. Deze tekeningen zijn maar een deel van het etnografisch materiaal dat de gebroeders Penard tijdens hun korte leven hebben verzameld. We hebben hier te maken met een serie ongepubliceerde etnografische overleveringen van een eeuw geleden. De collectie tekeningen is van een indrukwekkende schoonheid en de woordenlijsten en andere geschreven notities over mythen en kosmologie zullen een rijke toevoeging zijn op de bestaande gegevens over de Kaliña en Arawak taal en cultuur. In dit artikel zullen wij een deel van dit materiaal presenteren met aanvullend commentaar uit andere werken van de Penards maar ook uit latere bronnen.

Het gevonden materiaal biedt ons een bijzonder perspectief op wat we een ontmoeting bij een kruispunt zouden kunnen noemen. Wie de werken van de gebroeders Penard leest en vervolgens naar het onlangs gevonden etnografisch materiaal kijkt, kan met weinig moeite vaststellen dat in dit materiaal twee uiteenlopende ideeënstelsels samenkomen. De tekeningen en notities reflecteren enerzijds het verhaal van de Indiaanse informanten en hun kennis van de Kaliña kosmologie en taal. Anderzijds weerspiegelt

1 Wij danken de Bibliotheek van het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden voor de verleende medewerking en de toegang tot het archief.

het materiaal het bijzondere leven van de gebroeders Penard, hun opmerkelijke nieuwsgierigheid naar de inheemse talen en kosmologie en de filosofische stroming waarin zij zich tussen 1904 en 1909 bevonden. Het materiaal is sterk getekend door de geschiedenis van de omstandigheden waaronder deze bijzondere mensen elkaar ontmoetten. Een van de doelstellingen van dit artikel is dan ook een verkenning van de omstandigheden waaronder deze data zijn ontstaan. De methode die wij daarbij gebruiken, heeft een archeologisch karakter. Wat hield deze mensen, Frits en Arthur en Saka, bezig tijdens hun gesprekken? Waar ligt het scharnierpunt van zulke, op het eerste gezicht uiteenlopende kosmologieën en levenswijzen? Het project van de Penards is altijd al van persoonlijke aard geweest, hun queeste is er niet een naar de religie en kosmologie van de Kaliña op zichzelf. Zij zochten in de Kaliña taal de sporen van een andere, universele, taal, of vanuit hun eigen perspectief de basisstructuur van de menselijke taal. In dit artikel willen wij laten zien hoe deze zoektocht hun werk heeft bepaald. Wij zijn diep geraakt door de rijkdom die in dit archief bewaard is gebleven, niet alleen aan etnografisch materiaal maar vooral ook aan menselijke verbintenissen.

PRIESTERS IN GESPREK

Frederik Paul (Frits), Thomas Edward (Thom) en Arthur Philip Penard zijn in Paramaribo geboren tussen 1876 en 1880, telkens met een interval van twee jaar. Zij waren drie van de vier zonen van Frederik Paul Penard en Philippina Salomons. Het gezin van de welgestelde handelaar was van Franse oorsprong. De Penard familie kwam naar Suriname samen met andere protestante gezinnen in de zeventiende eeuw, waarschijnlijk om religieuze redenen. Toen Frederik Paul negen jaar was, werd bij hem lepra geconstateerd en moest hij van school. Toen hij elf jaar was, kreeg Arthur Philip ook lepra. De rest van hun leven hebben de broers opgesloten doorgebracht in hun ouderlijk huis aan de Waterkant (Haverschmidt 1949). Door hun afzondering hadden zij veel tijd en een zeer beperkt sociaal leven. Frits las en schreef veel. Behalve een gevoelig lichaam had hij ook een gevoelige geest, hij was ontvankelijk voor fundamentele levensvragen. Frits was een intelligente en nieuwsgierige geest. In de kladversie van de voorrede van de Encyclopedie schreef Arthur:

Merkwaardig is het dat Frits op vierjarige leeftijd een bijzondere voorliefde koesterde voor Ind: waterkannen. Als hij ergens op een partij of zoo, genoodigd was wou hij van dansen of spelen niets weten. Hij verzocht dat men hem bij de waterkannen zou brengen, streefde deze liefkozend met zijn handen deed allerlei vragen zoo als zijn ze vol, wie heeft ze gemaakt, hoe komt het dat ze zoo rood zijn enz. enz. De zolder van ons huis was dan ook vol met kleine waterkannen die hem van alle kanten werden toe gezonden (Schrift T: 13: a).

Wij weten dat Frits en Arthur Penard een encyclopedische belangstelling hadden in de natuur en in de Inheemsen. De contacten met Indiaanse jagers begonnen toen zij bezig waren met hun boek over de vogels van Brits-Guiana (Penard & Penard 1910). Hun belangstelling voor Inheemse geneeswijzen en de sjamanistische leer is vermoedelijk even oud.

Naast Frits en Arthur was ook broer Thomas betrokken bij het project dat tot de Caraïbische Encyclopedie moest leiden. Nadat Frits in september 1909 stierf, werkte Arthur vanuit het huis aan de Waterkant intensief aan de voltooiing van de Encyclopedie samen met Thomas, die reeds in de Verenigde Staten woonde. Dit blijkt uit de uitvoerige correspondentie uit de periode oktober 1909-maart 1910. Arthur stierf op 12 september 1932. In Arthurs brieven aan Thomas wordt Frits geschetst als een priester, een visionair en zelfs als een profet. Frits is in de ogen van zijn broers verlicht en gezegend door inzicht en werkelijke kennis. 'Frits was de leider, de rechterhand, de ziel van al ons werk', schrijft Arthur. De Encyclopedie is het werk van Frits, zegt zijn broer, en hij bedoelt hier meer dan een formeel auteurschap mee. Hij bedoelt dat de Encyclopedie de kennis bevat die Frits in en mét zijn leven heeft verworven. Desalniettemin lijkt de hechte band en nauwe samenwerking tussen Frits, die zijn stem op een zeker moment verloor, en Arthur, die steeds slechter kon zien, de grote kracht achter hun werk te zijn geweest.

De andere stem in de dialoog is die van de *pyjai* Saka en nog een tiental andere Kaliña en Lokono mannen en vrouwen van wie de broers uiteenlopende informatie kregen. Hierover schreef Arthur in zijn 'korte schets van ons leven' welke in de inleiding van de Encyclopedie verwerkt moest worden:

Onze kennis making met de Ind: was ongeveer 5 jaren geleden in de maand Augustus, toen een groot aantal, uit alle delen van Suriname, zich in de stad verenigd hadden, om het feest van koninginse jaardag te vieren. Toen hadden wij een collectie van ongeveer 400 soorten geprep: vogel huiden. Wij lieten enige groepen rood huiden binnen roepen om ons de Ind: namen der vogels te zeggen. Zoo werd onze vriendschap met de roode menschen gesloten. Onder hen tellen wij thans meer dan 100 bekenden. Van deze stip ik hier de namen der Caraib: pujaimannen aan, die ons met de Encyclopedie geholpen hebben. SAKA of RINSI, van BISIRI in de Para district, zijn doop naam is Jozef. Zijn pujai naam is JOPOTOME-ALITIALOWA d.w.z. de groote dragt van waarheid. Deze man verleende ons de meeste hulp.

Saka is ongetwijfeld de belangrijkste informant van de Penards geweest, tijdens hun studie voor de Encyclopedie en wellicht ook tijdens hun eerdere werken. Over de Kaliña *pyjai* schrijven de broers dat hij de enige Indiaanse informant was die hen volledig vertrouwde. Uit notities die verspreid over de correspondentie aangetroffen worden en speciale notities die Arthur

voor het correctiewerk van de Encyclopedie naar zijn broer in de Verenigde Staten stuurde, weten wij dat Saka getrouwd was met een vrouw uit de Marowijne en een dochter met haar had, zijn oudste. Hij had nog meer kinderen maar hierover zijn verder geen details bekend. De schoonmoeder van Saka, Maria, met de reisnaam Itja-ju lamu en de geheime naam Ali jemu, was ook een belangrijke informant van de gebroeders. Zij heeft de broers tal van legenden verteld en vele tekeningen voor hen gemaakt.

Frits en Arthur Penard hebben nooit veldwerk verricht, het inheemse leven waaraan zij in hun geschriften refereren, hebben zij nooit lijfelijk kunnen aanschouwen. Alles wat zij weten, danken zij aan de gesprekken die plaatsvonden in het huis aan de Waterkant, en dankzij het feit dat Saka en anderen van hun inheemse vrienden hen trouw bleven bezoeken. De broers voorzagen de informanten van schrift en potlood, die zij meenamen naar hun dorpen, waar zij dan naar eigen keuze tekeningen maakten, zo vertelt Arthur in zijn brieven aan Thomas. Bij terugkomst in de stad voorzagen de tekenaars hun schetsen van een toelichting. Deze ontmoetingen en gesprekken die vijf jaren duurden, resulteerden in een verzameling van woordenlijsten, taalkundige aantekeningen, orale overleveringen in de vorm van verhalen, notities over de orde van het heelal, de oorsprong van het leven en van de mens, korte uiteenzettingen van genezingsrituelen, namen van dieren en (geneeskundige) planten en de leefregels van de Kaliña. De gebroeders waren niet ongevoelig voor systematiserende en validerende criteria met betrekking tot hun gegevens. Ze ontvingen meerdere bezoekers uit verschillende dorpen, zowel mannen als vrouwen. Als het ging om tekeningen en patronen en om de symboliek ervan, lieten zij verschillende informanten over hetzelfde tekenen en vertellen, bovendien lieten zij een informant op verschillende momenten tekenen of uitleg geven. In een van zijn brieven aan Thomas schrijft Arthur: 'Wanneer een indiaan op verschillende momenten dezelfde tekening maakt komen zij geheel overeen, soms slechts gedeeltelijk en soms in het geheel niet. Vooral de grote tekeningen variëren sterk. Wanneer de indiaan gevraagd wordt naar deze variatie, stelt hij dat de details kunnen verschillen, maar dat de hele tekening hetzelfde fenomeen vertolkt.' De indruk die wij krijgen uit de correspondentie over de Encyclopedie is dat zij alles wat zij er in schreven dubbel gecheckt hebben.

KUPIRISI-JUMU, DE GEEST VAN DE LUIHEID EN WIJSHEID

In een van zijn brieven aan Thomas schrijft Arthur: 'De reden waarom de Indianen ons met hunne geheimen hebben vertrouwd is omdat wij niet getracht hebben om hen te leren maar om door hen geleerd te worden; wij hebben nooit met hunne verklaringen gespot. De voornaamste reden echter is onze ziekte, want niet alleen zijn wij beiden melaatsch maar ook broeders. Onder de indianen staan wij als de tweeling zonen van der slangen geest bekend' (aanhangsel bij brief van Arthur Penard naar Thomas van 6 november 1909). Frits en Arthur schreven dat zij door hun

belangrijkste informanten, hun Indiaanse vrienden, beschouwd werden als 'the first white men who ever comprehended an Indian'. Zij kregen van de naam *Kupirisi-jumu*, de geest van de luiheid en wijsheid. De bijzondere gebeurtenis die zich in februari 1907 voordeed, is ongetwijfeld ook van invloed geweest op deze bijzondere status die de melaatse broers genoten.

Gij herinnert u zeker dat maatje eenige jaren geleden schreef over eene korte verstand verbijstering van Frits. Even als de indianen, die ons bezoeken hield Frits vol dat het eene begeestering was, te weeg gebracht door de studie der talen; Merkwaardig is thans de door hem gedane voorspelling dat hij op 33 jarige leeftijd zou sterven; ook zag hij vele wonderlijke visioenen maar wil daarover niet uitweiden, want het is een lange geschiedenis die u geen belang zou inboezemen (brief van Arthur aan Thomas, 4 december 1909).

In een aanhangsel van een latere brief, beginnend met de woorden 'iets over de inspiratie van Frits' beschrijft Arthur deze twaalf uur durende begeestering en de twaalf dagen van ziekte van zijn broer gedetailleerder. Volgens de Indiaanse informanten was Frits door Tamusi, god, zelf bezield geweest. Arthur schrijft daarover naar Thomas: 'het ontroerde mij, van de lippen der indianen hetzelfde te horen, wat Frits reeds in het geestenland ervaren had' (brief 14 januari 1910).

Bij de Kaliña speelt ziekte een belangrijke rol in het verkrijgen van specialistische kennis. Delirium en een hallucinerende staat door koorts zijn momenten waarin de ziel toegang krijgt tot een geestenwereld en daar voor enige tijd blijft dwalen. Een pyjai is hij of zij die van deze plaats terugkeert en zijn/haar pad naar de mensenwereld min of meer zelfstandig, maar dikwijls met de hulp van geesten, heeft teruggevonden. De geneeskundige praktijken van de pyjai's steunen op het vermogen om deze paden te leren kennen, te onthouden. Uit het archief en andere publicaties van de gebroeders Penard weten wij dat de begeestering van Frits als een pyjai-initiatie werd gezien. De ziekte van Frits was een belangrijk gegeven, zowel voor Frits als voor Saka en andere Inheemse informanten. Lepra is geen inheemse ziekte en de gebroeders Penard deelden de in het Caraïbisch gebied wijd verspreide opvatting, dat de Indianen niet ontvankelijk zouden zijn voor deze infectueuze ziekte. Deze overtuiging, gefundeerd of niet, heeft er in ieder geval voor gezorgd dat de gebroeders Inheemse vrienden konden maken tijdens hun afzondering en dat zij met hen intensief en veelvoudig onderhoudingen hielden. De belangstelling van Saka en andere inheemse sjamanen voor de gebroeders en hun ziekte, was vermoedelijk verankerd in hun eigen visies op de etiologie van de ziekte. Vanuit een antropologisch gezichtspunt is de initiatie van Frits Penard tot pyjai het leidende motief van de bijzondere relatie tussen Saka en de gebroeders. Hun Neo-Sophia-studie en de verzameling van ander etnografisch materiaal drukt deze basis menselijk en hoogst persoonlijk uit.

NEO-SOPHIA EN SJAMANISME

Een zeer belangrijke drijfveer achter het project van de Encyclopedie en het werk van de Penards in bredere zin, was de zoektocht van de broers naar de grondslagen van de oorspronkelijke mensentaal. In het Karaïbisch meenden zij veel aanknopingspunten te hebben gevonden voor de reconstructie van het universele alfabet. De gebroeders benadrukten herhaaldelijk dat zij wilden aantonen hoe de religieuze systemen en de grammatica's van de 'meest barbaarse en meest geciviliseerde naties' in grote mate onderling overeenkomen en tot dezelfde conclusies leiden: 'Alle talen zijn volmaakt en vormen zamen een harmonisch geheel, het alles scheppende alfabet, de rede van den mensch (GOD). Elk woord van welke taal ook is een berekening, in verband met dit geheel. Elke letter heeft een betekenis, doch die betekenis heeft men in de loop der tijden vergeten' (Schrift T: 13: k). Het moge duidelijk zijn dat de gebroeders zich lieten inspireren door de leer van de kabbala. *De menschetende aanbidders der zonnelang* (Penard & Penard 1907, 1908) is het eerste boek waarin een deel van dit materiaal verwerkt is. Een tweede project van de Penards, helaas onvoltooid, was de Caraïbische Encyclopedie. Een deel van het ruwe materiaal dat zich in de doos in Leiden bevindt, is al gebruikt in *De menschetende aanbidders*. Een ander niet onaanzienlijk deel werd daar nog niet of onvolledig in verwerkt. Uit de correspondentie over de Encyclopedie blijkt dat *De menschetende aanbidders* ten grondslag ligt aan de Encyclopedie en dat het etnografische materiaal van beide projecten voor een deel overeenkomt. Frits en Arthur ontvingen veelvuldig commentaar op hun werk in brieven, maar ook in de vorm van boekrecensies. Hun tijdgenoten C. de Goeje (1908) en W. Rodway² prezen de gebroeders voor hun inzet en voor de waarde van hun gegevens omtrent de kosmologie, sjamanistische kunsten en andere aspecten van het leven en de kunst van de Inheemsen van Suriname. Zij raadden de gebroeders echter ook herhaaldelijk af om associatief met taalelementen uit uiteenlopende wereldstreken te spelen.

Frits en Arthur beschouwden zichzelf op de eerste plaats als ornithologen en gingen ook met hun etnografische gegevens in die lijn te werk. Zij brachten de Indiaanse concepties onder in ordes, families etcetera, net zoals zij eerder met de vogels van Suriname hadden gedaan. Een voorbeeld hiervan is het schema hieronder (Figuur 1). Zij onderscheidden een aantal klinkers en medeklinkers die elk afzonderlijk een bepaalde betekenis dragen. Elke klinker vertegenwoordigt een levend principe, de medeklinkers zijn de actieve elementen. Samengevoegd vormen de letters syllaben met eigen betekennissen, specifieke formaties van de principes en de acties. Deze syllaben zijn de diepe betekenisstructuren waaruit de Kaliña taal bestaat. De gebroeders Penard noemden dit systeem het Neo-Sophia.

2 Brief van James Rodway aan Arthur Penard van 18 maart 1909 uit het Penard-archief in de bibliotheek van het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden.

Figuur 1. Kern van de Neo-Sophia-conceptie volgens de gebroeders Penard³

zingende den eeuwigen levenszang
van Drie in Een
OEI
welke zich verenigend vormt
U
dan bezwarend:
A
en het Oneindige doortrilt als de Eeuwige Cirkel - Drie Eenheid
E I
O U
A
S L K T M N P-B
De banden der Zevenster

De Penards waren er van overtuigd dat de Kaliña het geschrift hadden gekend en waren vergeten. Voor de bewijsvoering van de broers was de kosmologische kennis van Saka en zijn talent om deze kennis met behulp van vele registers over te dragen onontbeerlijk. Hun belangstelling voor de figuren van de ornamentiek en rotstekeningen is onmiskenbaar met deze overtuiging verbonden. In het Leidse archief bevinden zich kopieën en overtrokken tekeningen van de rotstekeningen van de Demerara en Rupununi.⁴

De interesse in de rotstekeningen dient bovendien begrepen te worden vanuit de joods-christelijke achtergrond van de broers. Daarbij deelden de gebroeders en hun Inheemse informanten belangrijke noties over taalideologie. Saka voorzag de gebroeders van een lijst van klinkers en medeklinkers met hun diepe betekenis, betekenissen die een elementaire verbintenis met de natuur vertonen. Voor de Penards die zichzelf vragen stelden over de relatie tussen taal en de natuur, het geestelijke en stoffelijke, de schepping, was deze kennis van Saka buitengewoon interessant. Nadat Arthur over de lijst met letterbetekenissen naar zijn broer Thomas had geschreven, reageerde deze laatste: 'So you are Indian Priests now! And in possession of their secrets!' (brief 20 oktober 1907). Dit alles resulteerde in het manuscript 'De God der Caraïben' uit het Leidse archief.

Het is geen idiosyncrasie van Saka maar een wijdverspreid idee onder de Inheemsen dat pyjailiederen, in het bijzonder de Aremi, in een 'diepe' taal vertolkt worden die niet door de gewone mensen te begrijpen valt, daar de liederen op bijzondere machtige klanken en harmonieën steu-

3 Wij komen hier later op terug.

4 Deze tekeningen zijn onlangs veelvuldig beschreven en gepubliceerd, zie onder andere D. Williams (1993, 1995) in publicaties van het W. Roth Museum in Georgetown, Guyana. Geen van de huidige studies suggereert dat deze *shamanic signs* voor een alfabetische interpretatie vatbaar zouden zijn.

nen.⁵ In het manuscript 'Kaliña or Carib Indians of Guyana' refereren de Penards aan reverend Dance en pater Rochefort,⁶ die eveneens melding maken van het bestaan van 'a mysterious language, only known to the old man in which they take resolutions of war'. Maar, zo schrijven de Penards over pater Rochefort: 'he never penetrated into that mysterious language'. De gebroeders probeerden hier op hun eigen wijze wel in te slagen, namelijk door een overbrugging te maken tussen de Karaïbische klankenleer, de symboliek en het schrift.

De zoektocht van de broers naar aanknopingspunten voor de reconstructie van de Universele Taal werd, zoals wij zullen aantonen, voortgezet in de gesprekken met Saka. Het resultaat is een magnifieke collectie tekeningen en vertellingen die de bijzondere kenmerken heeft van een bevolgen dialoog tussen diep geraakte geesten die een begrippenbrug probeerden te bouwen tussen de oude en de nieuwe wereld.

ARCHEOLOGIE VAN EEN DIALOOG IN 22 BEELDEN

Aan de hand van de tekeningen en aantekeningen uit Boek D kunnen wij een goede illustratie geven van het etnografische materiaal dat de gebroeders Penard hebben verzameld en hoe zij dit gebruikten voor hun Neo Sophia-project. In vergelijking met de andere schriften is Boek D een verzameling van op het eerste gezicht uiteenlopende thema's. De nadruk ligt hier op thematiek, in tegenstelling tot de rest van het materiaal voor de Encyclopedie is dit schrift niet in alfabetische volgorde opgezet en op het eerste gezicht is het ook niet geredigeerd. De andere uitzondering is Boek A, ook van de hand van Saka.⁷ Het merendeel van de tekeningenboeken in de verzameling daarentegen bestaan uit woordenlijsten met de tekeningen als illustraties. De tekeningen zijn uit het oorspronkelijke bladpapier geknipt en onder het corresponderende woord geplakt. Het betreffen meestal afzonderlijke figuren, patronen of figuratieve tekeningen van dieren, planten en gebruiksvoorwerpen. De tekeningen zijn waarschijnlijk zonder enige onderlinge samenhang getekend, of in ieder geval uit hun context geknipt door de auteurs.⁸ Boek D is samengesteld uit verschillende tekeningen op foliopapier. Deze papierbladen zijn bij uitzondering intact gebleven. Dit maakt het mogelijk zich enigszins een voorstelling te vormen van de dynamiek van de gesprekken waarin de uitleg over de tekeningen en de vertaling van deze uitleg tot stand kwam. Op basis van thematiek en stijl kan er een ruwe classificatie gemaakt worden van de

5 Voor recent onderzoek met betrekking tot dit thema in de Guyana's zie: Boven 1999; Jara 1989; Magaña 1988; Van Nie 1993.

6 Vermoedelijk refereren de Penards hier aan de werken van C. de Rochefort (1681) en D.C. Dance (1881).

7 Wij hebben gekozen om Boek D centraal te stellen in dit artikel, wegens de rijkdom van de collectie tekeningen en de beperkingen van de lengte van dit artikel.

8 Ook uit dit materiaal kunnen belangrijke inzichten verworven worden. Wij denken daar een schat aan taalkundig materiaal te vinden.

tekeningen uit Boek D. Wij kunnen hier niet elke afzonderlijke tekening behandelen, we zullen de verschillende tekeningengroepen benoemen en daar enkele tekeningen uit lichten.

OKOJUMU EN ANDERE TRAWANTEN

Een eerste groep tekeningen onderscheidt zich door de decoratieve patronen die de overhand hebben. De decoratieve motieven zijn redelijke vaste vormen, die ook vaak naar mythen en andere narratieve genres verwijzen. Tot deze tekeningenserie behoren de tekeningen *Silitio omiomipio mere* (D1), een samenstelling van de boa en de sterfiguur *asinao*; *Silitio emali mere* (D2), het motief van *asinao*, zesmaal herhaald; *Tulutulu apolo mere* (D4), een afbeelding van een bekend vlechtpatroon met het motief van de *туру-туру*, het blad van de boomorchidee; *Woto mere* en *Epuimiapo mere* (D6 en D7), eveneens bekende patronen, de eerste met het motief van de visgraten, de tweede met de kruismotieven die veelal op de bodem van aardewerkschalen worden aangebracht; tenslotte *Tuna jumu mere* (D8), een afbeelding van zandloperfiguren.

De eerste tekening *Silitio omiomipio mere* laat zien hoe de boa uit haar oude huid kruipt en zich verjongt. Binnen in het lichaam van de boa is het patroon van *asinao* afgebeeld. Zowel de boa als *asinao* zijn bekende motieven in de Caraïbse ornamentiek en worden eveneens toegepast als vlechtpatroon. Saka tekende de figuren enigszins in de stijl van de vlechtwerkpatronen, de samenvoeging van de figuren is echter geen vast conventioneel patroon. Op de tekening staat geschreven 'figure symbol of a star changing its hide like a boa'. Het is de metaforische conjunctie van de boa en de ster, Saka is in dit opzicht de auteur van de voorstelling. De tweede tekening, *Silitio emali mere*, lijkt een vervolg op, of een toevoeging bij, de voorgaande tekening te zijn. Het motief van *asinao*, ditmaal niet in twee delen ontvouwen maar enkelvoudig afgebeeld, wordt zesmaal herhaald. *Asinao* ligt op twee parallelle lijnen en twee parallelle rijen van punten. In de aantekening wordt *Asinaombo*, de oude *asinao*, ook vertaald als de geest van *asinao*: 'it also represents the great boa changing its hide'.

De slangengeesten (Okojumu, Alamali en Ikiliju) zijn meerdere malen onderwerp van de tekeningen uit Boek D. Met de tekeningen *Silitio omiomipio mere* en *Silitio emali mere* laat Saka zich op de eerste plaats uit over de astronomische cycli en daarmee ook de jaarcyclus. *Siritio* zijn immers de jaarsterren. De vervellende boa in de eerste tekening was al de representatie van de jaarcyclus, nu is het de weg van de ster die de groeicyclus van de boa symboliseert. De belangstelling van de gebroeders Penard voor de parallellen tussen het vervelproces van de slang en de jaarcyclus zien we al in hun eerdere werk, *De menschetende aanbidders der zonneslang*. De boa in al haar gedaantes is de spil waar het begrip van de Karaïbische kosmologie en taal van de gebroeders Penard om draait. Recenter onderzoek naar de etno-astronomie van de Kaliña laat zien hoe de noties over het jaar berusten op de observatie van de zonnwenden

in combinatie met de posities van een aantal opzienbare sterrenbeelden zoals de Plejaden, Scorpius, Sirius en Orion. Het begin van het jaar wordt aangegeven door de gecombineerde observatie van de positie van de twee belangrijkste sterrenbeelden: de Plejaden en Scorpius, de zonnesterren genoemd. Scorpius is de boaster die de Plejaden, de kinderen van de zon, achtervolgt (zie onder andere E. Magaña & F. Jara 1982).

Dit brengt ons bij een volgende tekening uit deze groep. *Tuna jumu mere* (D8) is voorzien van een tekst met uitleg en veel extra aantekeningen, zowel in de tekening zelf als op de losse bladen die bij het schrift horen. Er zijn drie overeenkomstige patronen afgebeeld, van rechts naar links respectievelijk *tuna jumu mere*, *kuwe mere* en *pipa mere*. Het zijn zandloperfiguren die regelmatig toegepast worden in de Caraïbse vlechtkunst. Uit de aantekeningen blijkt dat de rechterhelft van de tekening kort laat zien hoe de drie zonnekinderen of zon-bloemen opgeslokt en uitgespuugd worden door de boa. De linkerhelft van de tekening stelt het verhaal gedetailleerder voor: de zonnekinderen worden achterna gezeten door de boa, hij haalt hen in en eet hen op, de kinderen veranderen in *kuwe* (slakken) en ontsnappen weer. Maar de boa volgt hun slijmspoor en verorbert hen opnieuw. De zonnekinderen veranderen zich nu in padden, desalniettemin wordt hun spoor weer door de boa gevonden, die hen dan nogmaals opslokt. De eerste episode eindigt met het ontstaan van de vloed op het moment dat de zonnekinderen bij de bron van de rivier neerstorten. In deze mythologische cyclus zijn de Plejaden de kinderen (de cultuurhelden) die Tamusi verschillende malen maakt en die telkens weer door de boa achtervolgd worden. Dit herhaalt zich een aantal keren totdat de juiste astronomische afstand tussen de jaarsterren *Siritio* en de boaster wordt verkregen en de boa de kinderen niet meer kan inhalen. De uitkomst is de cyclische opeenvolging van de seizoenen. Deze episode vormt een breed bekende sterrenmythe in de Karaïbische en Arawakse mythologie van de Guyana's. De waterboa veroorzaakt de seizoenencyclus waarmee wij terugkomen bij een vernieuwingsproces en het thema van regeneratie. De boa en in het bijzonder het vervelproces van de slang, zoals afgebeeld in de eerste twee tekeningen (*Silitio omiomipio mere* en *Silitio emali mere*), heeft echter zeer waarschijnlijk nog een heel andere betekenis voor Saka en de Penards gehad. In de Inheemse visie bestaat er een belangrijke relatie tussen de anaconda (*Eunectes marinus*) en aandoeningen van de huid, een relatie die niet op de laatste plaatst gelegd wordt vanwege het vermogen van deze dieren om te vervellen.

Op een volgend folioblad staan enkele kleine figuren afgebeeld. Zij tonen geen bekende patronen noch duidelijke verhalen, of slechts fragmentarisch. Wij treffen hier *Kuwe jumu mere* (D9), een afbeelding van de waterslak; *Atita mere* (D10), een tekening van de landslak; *Siulu emali mere* (D11), een afbeelding van de kreeft en tenslotte *Konomeru ierembo mere* (D12), een tekening van een verentooi. D9, D10 en D11 tonen alle de wegen van schaaldieren, het is niet ondenkbaar dat zij verklaringen van het

verhaal van de zonnekinderen zijn. Wij hebben sterk het vermoeden dat achter deze tekeningen een gesprek schuilgaat over de oorsprong van de seizoenencyclus, het jaar (*siritio*) en de rol van de boa daarin, zoals ook al bij de voorgaande tekeningen het geval was. De tekening *Konomeru ierembo mere* (D12) is op hetzelfde blad getekend als de afbeeldingen D9, D10 en D11, maar vooralsnog kunnen wij geen duidelijke narratieve relatie tussen deze tekening en de andere drie tekeningen ontdekken. Het is een afbeelding van een verentooi. De aantekeningen indiceren dat in het midden van de tooi zich de geest van de elektrische aal, de bliksem, bevindt en tevens staat er vermeld dat de sidderaal verantwoordelijk is voor het onweer. De drie veren stellen de tanden van de donder voor. In het manuscript 'Popular Notions Pertaining to Primitive Stone Artifacts in Surinam', dat zich eveneens in het Leidse archief bevindt, verwijzen de Penards meerdere malen naar Saka's tekening van *Konomeru ierembo mere*. De volgende opmerking in een voetnoot verklaart wellicht de grote belangstelling van de broers voor deze specifieke tekening:

It is worthy of note that the feathercrown, as drawn by Saka, has very much the appearance of the upper positions of some of the more elaborate rock inscriptions to be found in Guiana. Compare especially with the petroglyph found near Marlissa Rapids Berbice river, reproduced on the cover of Timehri the Journal of the Royal Agricultural and Commercial Society of British Guiana; see the lower figure at the entrance left. See Im Thurn: in Journal of Anthr. Int. St. Britain and Ireland, vol II p. 647.

Deze gegevens getuigen van de pogingen van de Penards om een verloren gegaan schrift te herontdekken. Overeenkomsten tussen de tekeningen van Saka met de in Brits-Guiana gevonden petrogliefen waren voor de broers ongetwijfeld belangrijk bewijsmateriaal in die richting.

IN HET SPOOR VAN DE KUNSTENAAR

Een derde groep tekeningen onderscheidt zich sterk van de voorgaande series en doet zich voor als een verzameling van zeer persoonlijke composities van Saka. In al deze afbeeldingen staan expressieve, geabstraheerde vormen in dienst van de verhalen die Saka met de tekeningen vertelt. De herhalingen van geabstraheerde vormen kunnen niet als symbolen geïnterpreteerd worden, maar zijn op de eerste plaats indicaties voor de verhaallijn. Tot deze serie behoren de tekeningen *Okope-mere* (D18), met als basisfiguur een simpele samenstelling van vier curven die de vleugels en de borst van de vleermuis verbeelden; *Kuvelolo-mere* (D19), een afbeelding van spiraalvormige slakkenhuizen; *Alisitia-mere* (D20), in de aantekeningen vertaald als 'a kind of elongated mussel shell'; de tekening *Ikiliju tamulo* (D21), een afbeelding van de zonneboa Ikiliu; en tenslotte *Wato Wala Mere* (D22), een vervolg op de voorgaande tekening, in de aantekeningen beschreven als 'figure symbol of burning fire'. Ook *Awa-*

luape mere (D17) behoort tot deze tekeningengroep. Deze specifieke afbeelding heeft ons in het bijzonder geraakt, vanwege haar uitzonderlijke schoonheid en geraffineerde compositie. De tekening handelt over Awaluape de *Tiger Lord*, een bekend personage uit de Kaliña mythologie, die, net zoals de decoratieve patronen, intrinsieke eigenschappen en verhalen met zich meedraagt. Zij beslaat maar liefst vier A4-tjes en toont een rondreis van de jaguar. De centrale figuur in de tekening is het patroon van Awaluape's voetsporen. Dat deze tekening, net als vele andere tekeningen van Saka's hand, een rondreis laat zien, is meer dan alleen een vorm waarmee het cyclische karakter van de tekeningen en kosmologische concepten tot uitdrukking komen. Het maakt dat er een aanzienlijke speling in tijd en ruimte ontstaat. Met zijn tekening verbindt Saka verschillende landschapsfactoren aan gebeurtenissen, waarmee het landschap gesocialiseerd en geactualiseerd wordt.

EEN WERELDREIS

In Boek D treffen wij ook vier afbeeldingen van huizen. De eerste twee zijn vrij nauwkeurige schetsen van specifieke Kaliña bouwsels: de *tokai* en de *tukusipan*. *Tokai mere* (D13) is de pyjaihut, dubbel afgebeeld als een antipode. Aan beide uiteinden van de overigens goed herkenbare kegelvormige hut staan de *eleteli*, de middenposten, in Ahlbrinck *i-reti-ri* (1931: 119), het zijn de openingen waardoor de opgeroepen geesten binnen komen. Aan de linkerkant bij de onderste hut staat een *itapute*, een van palmbalderen gevlochten scherm dat bij de openingen van gesloten huizen als deur gebruikt wordt, *etapu-ti* of *etapuri* in Ahlbrinck (1931: 163). De tekening laat de *tokai* van de buitenkant zien en geeft tegelijkertijd ook details van de binnenkant van het bouwsel: het toont de centrale post die beide huizen draagt, de middenposten en de *watapu*, de zijposten waarop de geesten plaatsnemen tijdens de pyjaisessie. Verder in het midden van het onderste huis bevindt zich de plaats waar de pyjaiman zelf zit tijdens de genezingsessie. De tweede huizentekening, D14, is een afbeelding van de *tukusipan*. Ahlbrinck (1931: 120) beschrijft de 'tukusiban' als 'een groote, ronde woning, wier wanden eerst tot manslengte recht opgaan, daarna schuins naar binnen loopen om in hoogen spits te eindigen'. In de tekening geeft Saka details over de verdeling van de ruimte. Naast de ingang links bevindt zich het gedeelte voor de jongeren, rechts de plaats van de oude vrouwen en vooraan in het midden het gedeelte waar de pyjaiman omgeven door de oudere mannen zit. Aan de top, bij de middenposten is de *boa* afgebeeld. De *tukusipan* wordt in de Wayana dorpen van de Boven-Marowijnerivier nog steeds gebouwd als gastenverblijf en ceremonieel huis (Boven & van Nie 1988; Magaña 1992; Schoeft 1972), maar is vandaag de dag minder bekend bij de Kaliña.

De *tokai* en de *tukusipan* zijn allerminst gewone huizen. De *tokai* wordt speciaal gebouwd voor de geneessessies en meteen daarna ontmanteld. Onder de Wayana en Trio van Suriname, hebben de auteurs geobserveerd dat

de tukusipan gebruikt wordt als vergaderplaats, als gastenverblijf en als ceremoniële ontvangstplaats voor de jagers. Beide bouwsels hebben rituele functies en dienen als plaatsen waar het sociale leven in een liminale situatie verkeert. De geneeshut van de sjamaan zondert de zieke en de genezer van het gewone leven af. In de tokai vindt er tijdens de genezingsceremonie een herstelproces plaats. In de Inheemse etiologie ligt de oorzaak van ziekte bij een verstoring van de sociale relaties. Tijdens de initiatieriten van de jongeren wordt de gewone sociale omgang onderbroken door in de tukusipan te verblijven in plaats van in de familiehuizen. Het hele dorp komt dan bijeen onder één dak. Bovendien worden de mensen herschikt naar 'oorspronkelijke' categorieën, zoals mannen – vrouwen, jongeren – ouderen, dansers – zangers etcetera. Hierdoor wordt de liminale situatie gecreëerd die nodig is voor de passage van de jongeren naar de volwassenheid. Kenmerkend voor Saka's beschrijving van de huizen, is de nadruk die hij legt op de midden- en centrale posten van zowel de tokai als de tukusipan. Het zijn de overgangspunten tussen de verschillende werelden. Het heelal heeft in de Inheemse kosmologie van de Guyana's de vorm van een opeenstapeling van kegelvormen, die aan een zandloperfiguur doen denken. De oppervlakte waar de mensen wonen is de bodem van een dergelijke kegel. Als antipode hierop bevindt zich de wereld van de geesten van de dieren. Aan het andere uiteinde, de apex van de kegel, staat de mensenwereld in verbinding met de omgekeerde kegel, van de wereld van de gieren, de zielen en de woonplaats van de Demiurg, Tamusi. De tokai en de tukusipan bevinden zich op de drempel van deze werelden.

Met tekening D15, *tamusi aute mere*, gaat het gesprek over de orde van de wereld en zijn schepper, Tamusi, verder. De tekening wordt in de vertaling van Frits en Arthur 'het huis van god' genoemd. Het huis is afgebeeld met alle attributen van de vorige tekeningen: het heeft een deuropening (*epena*) en een scherm (*itapute*) om deze te dichten, middenposten, en boven een opening voor de toevoer van lucht. In de binnenplaats zijn de huishoudelijke attributen aangegeven: de pyjaibank, de plaats waar Tamusi's hoofdtooi hangt en de plaats waar de pijlpunten verstopt zijn. Tevens zien we zes menselijke figuren, de wachter van de weg die naar het huis leidt, wordt daarbij uitzonderlijk vermeld. Het huis in zijn geheel wordt omringd door een dubbele lijn met daarin een stippellijn. De omheining wordt gevormd door een grote rechthoek, aan de bovenkant daarvan zijn twee grote oren bevestigd die, zo staat in de aantekeningen, het huis omhoog tillen. *Alamali aute penali* wordt in de aantekeningen vertaald als 'the door (e-pena) of the boa house (auto)'. Met enkel de aanwijzingen in de tekening is de betekenis van dit alles zeer moeilijk te doorgronden. Gelukkig hebben de Penards in *De Surinamer* (1909: aflevering 14) het kamp van Tamusi onder andere beschreven als een *kanawa* (kano) vol *Tukajana's* (krijgers) – als een *matapi* (cassavepers) – of als een ketel voor *kasseripo* (cassavesap). In het geval van de kano, dan drijft hij op de mythische rivier: de wereld van de waterboa, waar-

door de aantekening *Alamali aute penali* minder moeilijk te begrijpen valt. De laatste vergelijking met de ketel maakt de merkwaardige oren, de hengsels, die aan het huis bevestigd zijn inzichtelijk, vooral wanneer we dit gegeven in verband brengen met een andere aantekening uit de tekening. De opmerking refereert aan 'de mensch zijn *auto wera*', het huis, de *wera*, ofwel de buik waar de mensen terugkomen. De Kasseripoketel is een metafoor voor de baarmoeder en in verschillende mythen worden de cultuurhelden, de maan en de zon of de Plejaden-broers in een pot tot volwaardige mensen gemaakt (Magaña 1989). Mogelijk wordt het huis van Tamusi afgebeeld als een vertrek, grenzend aan of omringd door het huis van Alamari, de zonneslang.

De laatste huizentekening *Tamusi emali mere* (D16) lijkt een voorstelling te zijn van een achtervolging van de boa door Tamusi. Aan de rechterkant van de tekening staat de *apone*, de speciale sjamaanbank met de koppen van de boa en de koningsgier. Deze vierkante figuur met een kruis erop getekend, lijkt het begin van de vertelling te zijn, zij is aangeduid met het nummer 1. De sequentie gaat van 1 tot en met 10 en het is aannemelijk dat het op een opeenvolging van gebeurtenissen duidt. Tamusi begint bij de bank te lopen. Hij houdt zich aan iets vast met behulp van zijn kromme nagels en kruipt onder de wand van het huis door. Hij staat nu aan de binnenkant naast de deuropening en bevindt zich dan op de hoogte van de middenposten en loopt vervolgens over de dwarsbalken. Daar komt hij bij een van zijn zitplaatsen. Op de vloer van het kamp blijven zijn voetafdrukken achter. Hij komt eindelijk aan de voet van de centrale post en klimt tot aan de nok van het huis waar de *okujumo ipuli* zich bevindt. Dit wordt in de aantekeningen vertaald als 'the flower of the snake spirit'. In de tekeningen staat aan de top van het huis een koepelfiguur. *Okoyu l-casiri'poli* betekent volgens Ahlbrinck (1931: 331) het bittere cassavewater van de slangen, ofwel hun vergif. Tamusi bevindt zich nu in de nok van het huis en kijkt door de opening van het dak naar buiten. Aan de linkerkant buiten het huis, parallel aan de centrale post, staat *Ikiliu*, de grote boa, afgebeeld. Tamusi ziet dan de weerspiegeling van de gekleurde huid van de boa aan de hemel. Het lijkt ons het meest waarschijnlijk dat Saka met deze tekening over een pyjaisessie vertelde, waarin Tamusi, de pyjai, in een strijd met de boa verwickeld is. Al pyjai-achttervolgt Tamusi, die zich op dat moment heeft losgemaakt van de mensenwereld, de boa door zijn speciale pyjaihut heen.

NAAR DE BRON VAN HET LEVEN

Tot de laatste tekeningengroep behoren *Apose jumu mere* (D3) en *Alawali mere* (D5). Zij kennen geen bekende decoratieve patronen en er lijkt geen conventionele, kunstzinnige bewerking aan vooraf te zijn gegaan. In deze zin kunnen de figuren gezien worden als ondersteuning van een gesprek, in de vorm van illustratie en uitleg. In tekening D3 zijn drie menselijke figuren als wachters afgebeeld. Zij dragen de namen *Akatombo* en *Tilitili*,

het zijn kaaimangeesten, helpers van de pyjai, die deze tijdens geneessessies roept.⁹ In de tekening staat geschreven: 'zij zijn wachters tegen *suwi-suwi*,¹⁰ soort duivel dief die *Alakali* (ka [ziel]) steelt'. Tevens kunnen wij lezen dat de wachters zich bevinden op *tolotolo emali*, de weg van *tolotolo*, beschreven als de ruwe vislijn waarlangs de *suwi-suwi* (dieven) klimmen om de vissen van de zon te stelen. Of deze vissen iets te maken hebben met de ziel (*ka*) van de mensen, is niet gezegd. Zonder al te ver te gaan in onze uitspraken, kunnen wij opmerken dat Kaliña sjamanen een systeem van antipoden hanteren, zoals wij in de vorige paragraaf al kort hebben toegelicht. In de kosmologie worden drie niveaus onderscheiden, te weten: de oppervlakte waar de mensen leven; de bovenwereld waar de zielen van de mens zich bevinden; en de onderwereld (onder het water en ondergronds) waar de geesten van de dieren wonen. Dit impliceert dat vanuit het perspectief van de watergeest de mensen als vogels gezien worden, de mensen hun eigen voorouders als gieren zien en omgekeerd dat de gieren de mensen als vissen zien. Hoe het ook zij, deze tekening vertelt een verhaal waarvan wij slechts fragmenten kunnen bespeuren. Het verhaal gaat vermoedelijk over de wachters die een poging tot diefstal door *suwi-suwi* op de visvoorraad van de zon moeten voorkomen. In de aantekeningen echter wordt een duidelijke link gelegd naar de weg naar de hemel en de gevaren die de ziel onderweg kan ondervinden. Hierbij speelt de rivaliteit tussen de zon en de *suwi-suwi* geest een belangrijke rol. Aanleiding voor deze tekeningen kunnen ook gesprekken over de pyjai en genezingsessies, of over de initiatie van de pyjaileerling zijn geweest. De volgende tekening is getiteld *Alawali mere* (D5). Het woord *Alawali* wordt niet vermeld door Ahlbrinck (1931). Wel troffen wij het woord *Arewae* in het *Diccionario ilustrado Panare*¹¹ – *Español, Español – Panare*. Daarin staat onder *Arewa*, *Areawae* vermeld: 'nombre del lugar paradisíaco donde viven las almas de los muertos' [naam van de paradijselijke plaats waar de zielen van de doden wonen] (Mattei Muller 1994: 20). Wij troffen *Alawali* ook al aan bij tekening D2, *Siritio emali mere*, de Penards beschreven het daar als de plaats waar de zielen na de dood naartoe reizen. Ook in Ahlbrinck wordt er melding gemaakt van de weg en de reis van de zielen. De reis begint voor de Kaliña bij de Mara-uni-rivier. Volgens Ahlbrinck (1931: 270) is dit de Marowijnerivier: 'de rivier waarover volgens de oude pujaiman de gestorven mensch henen moet, wil hij in 't land van hiernamaals aankomen'. De tekening D5 beeldt de laatste bestemming uit als een waterpoel. Aan de rechter bovenkant stromen de zielen binnen en aan de rechter onderkant verlaten zij het meer om terug te keren naar de

9 Ahlbrinck (1931: 462-463) beschrijft *tititiri* als de grote kaaiman, ook wel de zitbank van Okojumo, en *Akare* eveneens als een kaaimansoort.

10 Volgens Ahlbrinck (1931: 448) is *suwi-suwi* een der booze geesten die mensen 's nachts naar het bos lokt door het prachtige gezang van de *suwi-suwi* vogel na te bootsen.

11 De *Panare E'peña* zijn een etnische groep woonachtig in het oosten van Venezuela aan de Orinoco, in de staat Bolívar. Hun taal maakt deel uit van de Carib-familie.

aarde. De compositie bestaat uit halve cirkels en korte parallelle lijnen die als brug dienen tussen de cirkels. De cirkelvormen, zo staat er in de aantekeningen, stellen waterbellen voor en bevatten mannelijke (*alisere*) en vrouwelijke (*aloke*) elementen, de principes van de menselijke voortplanting: de vagina en de genitalia. Als zij in elkaar vloeien wordt de reproductie op gang gezet. Bovendien schreef Frits als opmerking in de tekening dat het geheel het levenswater verbeeldt dat uit een bron ontspringt. Aan het einde van de cyclus staat *aloke emulu jumu*, de zoon (Penard & Penard 1908: 103; Ahlbrinck 1931: 305). Hij staat tevens aan het begin van een nieuwe cyclus. Wij bevinden ons hier midden in een gesprek over een thema dat in de etnografie van de Kaliña van Suriname zeer spaarzaam aangeroerd wordt en, ondanks de werken van latere antropologen, fragmentarisch bekend is gebleven. Helaas kunnen wij er in dit artikel niet te lang op in gaan, maar enkele opmerkingen zijn hier wel op hun plaats. Voor de Kaliña's bestaan er verschillende wegen voor verschillende zielen en verschillende bestemmingsplaatsen (Jara 1988). Het motief, van een reis door de rivier, is er een dat zich telkens herhaalt. Bovendien weten wij dat in de Kaliña kosmologie de aardse wateren verbonden zijn met de melkweg en de hemelse wateren. Het motief van Alawali is duidelijk een variant in de reeks. De tekening van Saka blijft echter opmerkelijk door haar uitzonderlijk abstracte voorkomen. Het is geen deel van een mythe. Mythen maken, in de regel, gebruik van personages en vertellen over gebeurtenissen die aan de oorsprong staan van de huidige wereldorde. Wat wij in Saka's tekening zien, is een beschrijving van hoe de wereld is. Het is een kosmologische notie. Met betrekking tot kosmologische aspecten van de sjamanistische leer is er meer bekend onder de Karaïben en Arawaken uit het noordwesten van Colombia en onder de volkeren in de oostelijke savannes van Venezuela.¹² Tegen de achtergrond van deze hedendaagse kennis, waaruit duidelijk is gebleken dat er van een pan-amazonische kosmologie gesproken kan worden, kunnen de etnografische notities van de Penards op hun juiste waarde geschat worden. De gesprekken waarvan de tekeningen D1, D2 en D5 illustraties zijn, tonen bij uitstek de preoccupatie van Saka met de vraag naar de levensprincipes en het voortbestaan van de ziel.

Voor de Penards op hun beurt, lijkt Alawali ook een sleutelbegrip, in *De menschetende aanbidders* wordt Alawali al regelmatig aangehaald. Hoewel het in eerste instantie niet erg zichtbaar is, treffen we in deze tekening van Saka bovendien opnieuw de boa aan. Het manuscript 'Okojumu als Moedergeest van Zang en Kennis'¹³ geeft aanknopingspunten om de rela-

12 Met betrekking tot het noordwesten van Colombia refereren wij onder andere aan het werk van Hugh-Jones (1979) en voor Venezuela aan Butt-Colson (1988).

13 Het manuscript maakt vermoedelijk deel uit van een introductie in de Kaliña grammatica. Dit zou oorspronkelijk een deel van de Psychologische Encyclopedie worden. Hierover schreef Arthur in een van zijn brieven aan Thomas dat hij het niet langer verantwoord vindt om deze noties over de grammatica op te nemen, daar hij hun kennis (van Frits en hemzelf) van de Kaliña grammatica ontoereikend acht. Hij eindigt zijn brief met de opmerking dat de grammatica bij nader inzien niet in de Encyclopedie opgenomen dient te worden.

rie tussen de boa, de Inheemse kosmologie en het Neo-Sophia-project van de Penards uit deze tekening te lichten. Het betreft een manuscript van elf vellen folioformaat, met zwarte inkt beschreven. Het is duidelijk nog een werk in wording. De tekst is doorlopend geschreven en er zijn correcties in aangebracht: woorden en zinnen zijn ingevoegd of soms juist doorgestreept. In de marges zijn er aanvullingen geschreven en er staan enkele voetnoten en N.B.'s aan de onderzijde van de bladzijde. Er is veel aandacht geschonken aan de typografie, dat wil zeggen er wordt veelvoudig gebruik gemaakt van hoofdletters en onderstrepingen, deze zijn allemaal van inhoudelijke betekenis. Op bladzijde 2 staat een diagram afgebeeld, gevormd door de letters van het Kaliña alfabet, in een specifieke volgorde neergezet (zie Figuur 1): eerst de klinkers op een cirkel en daaronder een rij medeklinkers. Verder in dezelfde tekst staat een pentagonfiguur afgebeeld waarin de klinkers op specifieke hoeken staan geplaatst. Het manuscript eindigt met een warrige paragraaf, vol afkortingen en kortschrift. De laatste leesbare paragraaf is waarschijnlijk ook de concluderende alinea. In het betreffende manuscript wordt een poging gewaagd de Karaïbische taal in de orde van de Neo Sophia af te bakenen. Het volgende citaat uit de tekst is veelzeggend:

Onder Okojumo wordt niet letterlijk bedoeld Moedergeest ener aardsche slang, maar wel de zinnenbeeldige golving van het licht der Zon, der Gedachte. De golving der toonen samengevat in het geringste geluid van af een ademzucht, een tik, een snik en vloek tot den donder, die het luchtruim doortrilt, alles voorgebracht door de beweging in het Licht.

De hoofdletters in de titel en in het citaat hierboven zijn betekenisvol. De hoofdletters bij Zang, Kennis, Zon, Gedachte, Licht hebben een onderscheidende functie. In *De menschetende aanbidders* (1908: 155) schrijven de Penards: 'Wala betekent zooveel als een ding, een aardsche soort, een figuur. Alles op aarde heeft en is een Wala, een materie geworden zang, vorm, de W vervullende Ala of kleuren ontstaan uit Eli, de etherlicht-lijnen, de Ala of datgene, onderwijs enz., het materiele in Alawali, de levenslicht-zang enz., de harmoniën welke het Oneindige vervullen'. Vervolgens schrijven de auteurs: 'En de ruimte *momere* is vervuld van de bekorende, onderwijzende Lichtharmonie, de Alawali gelijk de toonen voortgebracht door de bekorende fluit, vervullende den Boom van Kennis. En elke wala is een schepsel uit dezen levens stroom van kleur en licht. *Wala-jumu* geldt als de naam der Vrouw bij de Pujai's, wijl zij het is, die aan de levensvormen hun figuur en kleur geeft. Zij vormt de Okojumu in een meer materieel begrip' (Penard & Penard 1908: 158). Samenvattend is Alawali de plaats van de reproductie van het heelal. In het voorgaande doen de Penards een poging om de noties van Saka te verwoorden in een reeks kosmologische principes, de omzetting van de immateriele geestelijke stof (de ziel) in materiele lichamen. In Alawali

ontstaat de stof, door de harmonische ordening van geluid, kleuren, licht en gedachten, zo veronderstelden de Penards.

Desalniettemin bleven er voor de Penards, na hun pogingen Saka's noties te vertalen, nog veel zaken onduidelijk. Hun volgende opmerking uit *De menschetende aanbidders* spreekt voor zichzelf: 'Wij hebben eens een Pujai onder het opzeggen van een formule een berekening zien maken in lijnen, krommingen en punten. Toen hij gereed was, sprak hij. Dit is de *mere* grondslag hoe de sterren draaien in de *Alawali*. Het geheel leek een ingewikkelde, *meeninglooze tekening*' (Penard & Penard 1908: 154). Nieuw verworven kennis van de filosofie van inheemse sjamanen in het Amazone- en Guyanagebied laat zien dat sjamanen complexe theorieën kennen over energicycli in de levende natuur en in het universum, en dat zij bovendien veel van hun noties ondersteunen met observaties van het lichtspectrum middels rotskristallen. Ook geluid en trillingen zijn focus van sjamanistische reflectie, bepaalde harmonieën worden in geneeskundige liederen verwerkt. De meest bizarre passages in *De menschetende aanbidders* worden dus wel degelijk gedragen door de noties van de informanten van de Penards.

CONCLUSIES

Middels de tekeningen uit Boek D hebben wij gepoogd een reconstructie te maken van de zoektocht van de gebroeders Penard naar de Universele Taal. Saka die hen in deze zoektocht van materiaal voorzag, werd zelf ook geleid door allerlei vragen die hij zichzelf als sjamaan stelde. De zoektocht van de Penards en die van Saka verschilden uiteindelijk veel minder van elkaar dan wij vooraf konden vermoeden. Zonder de pyjai-initiatie van Frits en de ziekte van de gebroeders zou er vermoedelijk nooit voldoende vertrouwen en basis zijn geweest waarop deze bijzondere gesprekken plaats konden vinden.

Op de eerste plaats waren zowel de Penards als Saka geïnteresseerd in de wijze waarop taal betekennissen vormt. De Penards verwoordden dit in termen van het Neo-Sophia waarbij de Karaïbische taal het archaische overblijfsel van de scheppende taal is, een taal die door beschaving in verwarring is gebracht en voor de moderne mens verloren is gegaan. De taal van 'primitieve' volkeren, zoals het Kaliña, zou het oorspronkelijke harmonische geheel nabij zijn gebleven. Saka, op zijn beurt, hield zich bezig met de diepe pyjaitaal die de kracht bezit de verschillende lagen van de kosmos te verbinden en aan de basis staat van het verband tussen de mens en zijn natuurlijke omgeving. Deze algemene noties over taal en haar scheppende vermogen zijn de ontmoetingsplaats van de gebroeders met Saka geweest.

Opvallend is dat Okojumo in al zijn/haar gedaanten steeds terugkomt in de gehele tekeningenserie. In de eerste twee tekeningen (D1 en D2) stond de boa, en het vervelproces in het bijzonder, in relatie met regeneratie en vernieuwing, en uiteindelijk ook met de jaarcyclus. Dit bracht ons bij

de narratievenreeks over de boa en de zonnekinderen, waarvan tekening D8 een expliciete illustratie is. Vanuit de religieuze en filosofische achtergrond van de Penards zou dit er gemakkelijk toe geleid kunnen hebben Tamusi, god, en de boa als tegengestelde krachten te beschouwen: de eerste als scheppende en de laatste als vernietigende kracht. Het is bewonderenswaardig dat de Penards zich niet tot dergelijke kortzichtige conclusies lieten verleiden. Saka vertelde met deze tekening op de eerste plaats over harmonie, de juiste afstand tussen de jaarsterren, teweeggebracht door de strijd tussen Tamusi en de boa en daarmee het belangrijke gegeven van de cyclische opeenvolging der seizoenen. Ook de tekeningen D9 tot en met D12 werden vermoedelijk binnen ditzelfde gesprekskader geproduceerd en besproken. Hoewel de tekeningen D17 tot en met 20 op het eerste gezicht, met name wat tekenstijl en compositie betreft, sterk afwijken van de voorgaande tekeningen, zijn zij geen onlogisch uitstapje binnen het gesprek over de wereld en het heelal. Met deze tekeningen vertelde Saka over een belangrijk onderdeel van dit geheel, namelijk over de natuurlijke omgeving en de dierenwereld, een wereld waar de mens constant mee in aanraking komt. In de serie huizentekeningen kwamen wij de boa wederom tegen. In de genezingspraktijken is hij de hulp en toeverlaat van de pyjaimannen. In de tukusipan heeft de boa een vaste plaats op de top van het huis. Onder haar toezicht wordt de continuïteit van het sociale leven door middel van de initiatieceremoniën van nieuwe generaties jongeren verzekerd. Het achterliggende gesprek bij de huizentekeningen (D13 tot en met D16) handelt over de mensenwereld en de geestenwereld. Het gesprek gaat over de 'raakvlakken' van deze twee werelden, tijdens genezingsprocessen, tijdens de initiatie tot een nieuwe levensfase en een nieuwe sociale rol en, algemener en fundamenteeler, tijdens de totstandkoming van de wereld. Tekening D3 gaat vermoedelijk ook over dit eerste of tweede aspect, de ontmoeting tussen de geesten- en mensenwereld tijdens een genezing- of initiatieritueel. D5 is wellicht de belangrijkste tekening in deze hele discussie, in ieder geval geeft deze uitdrukking aan Saka's persoonlijke levenskennis en de kennis die hij als pyjai verworven heeft. Met deze opmerkelijke tekening over de plaats van de zielen belanden de gebroeders en Saka in een ontologische discussie. De gebroeders beschouwden hun Encyclopedie niet voor niets als een Psychologische. Deze ontologische discussie die achter de tekeningen schuilging, bood ruimte voor het complexe relationele denkkader van de inheemsen. Als resultaat van de dialogische aard van de geleverde etnografische krachtingspanning zijn gemeenschappelijke noties ontstaan die bruggen slaan tussen de filosofische preoccupaties van de Penards en Saka. Inzicht in dit creatieve proces helpt ons om door het bizarre van sommige passages heen te kijken en van de antropologische rijkdom van deze ontmoetingen te genieten.

LITERATUUR

Ahlbrinck, W., 1931

Encyclopaedie der Karaïben. Amsterdam: Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

Boven, K., 1999

'Van jachttopzichter tot genezer; De Wayana Piyai.' *Oso, Tijdschrift voor Suri-naamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis* 18 (2): 187-195.

Boven, K. & M. van Nie, 1988

'A Wayana Shaman; Sessions and Spirits.' *Revindi, Revista Indigenista Latinoamericana* 2: 3-19.

Butt-Colson, A., 1989

'La Naturaleza del Ser. Conceptos fundamentales de los Kapón y Pemon.' In: J. Bottasse (ed.), *Las Religiones Amerindias 500 años después*. Vol iv. Quito: Abya-Yala, pp. 53-90.

Dance, D.C., 1881

Chapters from a Guianese Log-Book or, The Folk-Lore and Scenes of Seacoast and River Life in British Guiana; Comprising Sketches of Indian, Boven-ander, and Negro Life, Habits, Customs, and Legendary Tales, with Historic Notes, Political and Natural. Georgetown: Royal Gazette.

Goeje, C.H. de, 1908

Recensie van *De menschetende aanbidders der zonnenslang*. Deel 1. *Internationales Archiv für Ethnographie* 18: 191-192.

Haverschmidt, F., 1949

'Bibliographical Notes on the Penard Brothers.' *Auk* 66 (1): 56-60.

Hugh-Jones, C., 1979

From the Milk River; Spatial and Temporal Processes in Northwest Amazonia. Cambridge: Cambridge University Press.

Jara, F., 1988

'Mostrosité et Alterité; Le mythe des Amazones des indiens Kaliña et Xikrin.' In E. Magaña (ed.), *Les Monstres dans l'imaginaire des Indiennes de l'Amérique Latine. Circé, Cahiers de recherche sur l'imaginaire* 16-19: 49-80.

Jara, F., 1989

'Alemi Songs of the Turaekare of Surinam.' *Latin American Indian Literatures Journal* 5 (2): 4-14.

Magaña, E., 1988

'Reminencias personales de un Indio Tareno.' *Arbor* 515/16: 177-218.

Magaña, E., 1992

Literatura de los pueblos del Amazonas; Una introducción Wayana. Madrid: Mapfre.

Magaña, E. & F. Jara, 1983

'Astronomy of the Coastal Caribs of Surinam.' *L'Homme, Revue d'Anthropologie Française* 23 (1): 111-133.

Magaña, E. & F. Jara Gomez, 1982

'The Carib Sky.' *Journal de la Société des Américanistes* 68: 115-132.

Mattei Muller, M.C., 1994

Diccionario ilustrado Panare-Español índice Español-Panare; Un aporte al estudio de los Panare-E-ñepa. Caracas: Comisión Nacional del Quinto Centenario Venezuela-España.

Nie, M. van, 1993

'Voordat er piyais waren; Toen de sjamanen nog Alilimi heetten en toen er nog geen tabak was.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis* 12 (2): 227-239.

Penard, F. P. & A. P. Penard, 1907

De menschetende aanbidders der zonneslang. Paramaribo. H.B. Heyde.

Penard, F. P. & A. P. Penard, 1908a

Het woord van den Indiaanschen Messias. Paramaribo: H.B. Heyde.

Penard, F. P. & A. P. Penard, 1908b

Neo-Sophia of de Cirkelleer van tijd en ruimte. Paramaribo: H.B. Heyde.

Penard, F. P. & A. P. Penard, 1908-1909

'Indiaansche legenden en verhalen.' *De Surinamer* 15: 98 t/m 16: 31.

Penard, F. P. & A. P. Penard, 1910

De vogels van Guyana (Suriname, Cayenne en Demerara). Paramaribo: Wed. F.P. Penard.

Rochefort, C. de, 1681

Histoire naturelle et morale des Iles Antilles de l'Amerique. Rotterdam: chez Reinier Leers.

Schoeft, D., 1972

'Historique et situation actuelle Wayana-Aparai du Brésil.' *Bulletin du musée d'ethnographie Genève* 15: 33-64.

Williams, D., 1993

'The Forms of the Shamanic Sign in the Prehistoric Guianas.' *Journal of the Walter Roth Museum of Anthropology* 9: 3-21.

Williams, D., 1995

Pages in Guyanese Prehistory. Georgetown: Walter Roth Museum of Anthropology.

Fabiola Jara is als onderzoeker en docente verbonden aan de vakgroep Culturele Antropologie van de Universiteit Utrecht. Zij verricht veldwerk onder de Inheemse groepen van Suriname sinds 1980, onder andere bij de aan de kust wonende Kaliña, maar ook onder Wayana, Trio en Akuriyo. Haar laatste bezoek aan het veld is in 2004 geweest. Haar specialisatie beslaat de kosmologie, sociologie en de cultuur van de inheemsen van het Guyana- en Amazonebekken.

Zaire van Arkel studeerde Culturele Antropologie aan de Universiteit Utrecht en verrichtte veldwerk onder de Kaliña van Donderskamp (Wayombogebied). Momenteel werkt zij aan het Penard-archief van het Rijksmuseum voor Volkenkunde Leiden en aan de publicatie van haar veldwerkgegevens.

■ Elizabeth Mohkamsing-den Boer

Dromen in het Surinaams Inheemse wereldbeeld

Dromen spelen een belangrijke rol in het wereldbeeld en de leefwijze van de Inheemse bevolking van Suriname. Toch is hiernaar relatief weinig onderzoek verricht. In dit artikel¹ ga ik in op de betekenis van dromen en droomsymbolen, zowel voor wat betreft het individu, de gemeenschap en de relatie tot de spirituele wereld. Ik heb me beperkt tot de betekenis van dromen bij de Arawak en Karina, twee Inheemse volkeren in het kustgebied van Suriname.² Hoewel er in Suriname verschillende Inheemse volkeren wonen (in de kustvlakte en in het diepe zuiden) die tot twee verschillende taalfamilies³ behoren, maak ik geen onderscheid tussen hun droomverhalen omdat er grote overeenkomsten bestaan tussen de betekenis en functie die zij hieraan geven. Die overeenkomsten maken het idee van een gezamenlijke pan-Inheemse oorsprong plausibel (vergelijk Van Kempen 2002: 179-80). Ik benader dromen vanuit de object-relatie-theorie waarbij het begrip transitioneel fenomeen centraal staat. Dromen die bijdragen tot het verwerken van belangrijke en/of ingrijpende gebeurtenissen en het volwassenwordingsproces bevorderen noem ik *rêves de passage* (Mohkamsing-den Boer 2005: 41), ofwel transitionele dromen. Deze term verwijst enerzijds naar bepaalde raakvlakken met begrippen als *rites de passage* van Van Gennep (1909) en *mythe de passage* van Róheim (1945). Anderzijds verwijst de term naar de object-relatie-theorie en met name naar de term transitioneel fenomeen zoals ontwikkeld door de Engelse kinderarts Winnicott (1971) en Khan (1993) over de droomruimte. Centraal in de object-relatie-theorie staat de relatie tussen object en subject, het 'ik' en het 'niet-ik', de innerlijke wereld en de buitenwereld. Transitionele fenomenen helpen

1 Dit artikel is gebaseerd op mijn proefschrift uit 2005.

2 Om hierin meer inzicht te krijgen heb ik veldonderzoek gedaan in verschillende Karina en Arawak dorpen in Suriname in twee perioden van ongeveer vijf maanden in 2001 en 2004. Daarbij heb ik met ongeveer 75 mensen gesproken en circa 30 mensen verschillende keren geïnterviewd, waarvan enkelen diepgaand. Centraal in het onderzoek stonden de dorpen Bigi Poika, Cassipora en Pikin Powaka. De vragen werden gesteld in het Nederlands, maar omdat een aantal oudere mensen het prettiger vond in het Sranan te antwoorden werd soms gebruikt gemaakt van een tolk (N. Mohkamsing). De respondenten luisterden wel goed mee naar de vertaling en als ze het niet eens waren met de juiste bewoordingen gaven ze dat aan.

3 De taalfamilies zijn het Carib en Lokono of Arawak. Tot de eerste behoren de Karina in het noorden, de Trio, Wayana, Akuriyo, Sikiayana en Tunayana in het zuiden. Tot de tweede behoren de Arawak of Lokono in het noorden en Mawayana in het zuiden (Carlin & Boven 2002: 37).

het individu bij de overbrugging van de interne naar de externe wereld. Ook dromen kunnen hierin een belangrijke rol spelen, in geval van crisis kunnen zij namelijk het verwerkingsproces ondersteunen. *Rêve de passage*, de transitionele droom, representeert daarom bij uitstek een genre dromen dat tijdens belangrijke transitie voorkomt en het individu hierin ondersteunt. In dit genre worden sociale en religieuze betekenissen uit de culturele omgeving creatief gebruikt. Dit genre wordt daarom ook getypeerd door de drie lagen van betekenis die het kan hebben. De eerste laag is de individuele betekenis en dus altijd aanwezig, de tweede de religieuze betekenis en de derde de sociale betekenis.

DROMEN

Bij de Inheemse bevolking van Suriname worden de betekenis en functie van dromen meestal uitgelegd in termen van de geestenwereld. Om dromen te begrijpen is het noodzakelijk inzicht te verwerven in de geestenwereld en de relatie van Karina en Arawak met hun omgeving. Kennis hiervan werd en wordt grotendeels doorgegeven door het vertellen van verhalen, via dromen en aan droom gerelateerde verhalen. Van Kempen (2002: 144) merkt terecht op dat muziek, zang, dans en liedteksten gewoonlijk een onlosmakelijk geheel vormen, ingebed in rituelen en feesten. Samen met de mythologie en dromen vormt het een geheel, wat laat zien dat een traditioneel wereldbeeld niet onafhankelijk op zichzelf kan bestaan. Niet alleen mythen, spreekwoorden en gezegden, maar ook gereedschappen, het bewerken van het land en allerlei activiteiten in de gemeenschap maken deel uit van de kosmologie (Magaña 1989: 137; 1993: 169-170). Dit betekent dat het dagelijkse leven is doortrokken van elementen die direct of indirect zijn terug te voeren op de kosmologie. Dromen nemen hierin een aparte plaats in omdat ze tot het zeer persoonlijk domein van het individu behoren. Toch spreken veel mensen over hun dromen met uitzondering van dromen die liggen op het terrein van de *piyai* (religieus specialist). Dit zegt al iets over de sociaal-culturele plaats die dromen innemen in de kosmologie en in het sociale leven (Mohkamsing-den Boer 2005: 13).

In alle culturen bestaan verschillende ideeën over wat een droom is en wat er gebeurt als iemand droomt. Zo ook in de Surinaams Inheemse context. Verschillende bronnen suggereren een relatie tussen dromen en belangrijke psychologische en eschatologische processen. Gedurende de slaap verlaat de ziel het lichaam. Dit maakt dat zowel het in slaap vallen als het wakker worden gevaarlijke transitie zijn. De Goeje (1943: 7) stelt dat volgens de Kalina

de slaap een tijdelijke dood [is]. Gedurende de slaap verlaat de ziel het lichaam: het maakt gebruik van een opening, zo klein als een speldenprik, in de schedel. Wanneer we wakker worden schiet de harmonie der tijden als een droom door de ontwakende hersenen, die op zijn beurt wordt gevormd door gedachte en spraak. Dromen zijn meestal vage herinneringen

van vroegere levens, die de levenscyclus vormen. Iemand wakker maken is gevaarlijk; de ziel zou eventueel niet kunnen terugkeren.

Jara (1990: 314) verwijst ook naar de relatie tussen dromen en dood onder de Akuriyo van Suriname. Zij schrijft dat de dood wordt gezien als een reis door de wereld van dromen vanwaar geen terugkeer mogelijk is. Ook ik heb tijdens mijn onderzoek onder de Arawak en Kari'na aanwijzingen gevonden voor het idee dat de ziel het lichaam verlaat tijdens de slaap. Mensen staan erop dat een slapende persoon zeer voorzichtig gewekt dient te worden. Men laat echter iemand liever rustig wakker worden. Een directe verwijzing naar eventuele vorige levens in verband met dromen heb ik niet gevonden, hoewel wel verwijzingen worden gemaakt naar een eerder bestaan van dezelfde persoon op aarde. Het zou kunnen wijzen op een zekere vorm van reïncarnatie.

Over dromen zelf, merkt De Goeje (1943: 7) op dat volgens de Kari'na 'de ziel of een deel van de ziel (*aka-ri*) huist in het hoofd. Wanneer een persoon slaapt, komt de natuurgeest (*yurokon*), neemt de *aka-ri* en sleept die het bos in; en dat is de droom [...] Wanneer de *aka-ri* weggenomen is door een slechte geest, wordt iemand gek of zwak.' Over de natuur van dromen vervolgt hij (1943: 8): 'De Indiaan beschouwt dromen als echte gebeurtenissen of als een profetie of als een hint over wat hij moet doen'. Dit komt heel dicht bij mijn bevindingen over de voorspellende capaciteit van dromen.⁴ In dromen komen mensen in contact met anderen, dier of mens, dit blijkt uit het verhaal van de Trio over de oorsprong van dromen, waarin dromen worden gedefinieerd als 'voorzien van een ziel' (Koelewijn & Rivière 1987: 89; Koelewijn 2003: 516).

Dromen werden en worden zeer gewaardeerd in het Amazonegebied. Nimuendaju (1952: 46), een Braziliaan van Duitse afkomst die door de Guaranis als lid van hun gemeenschap werd opgenomen, schrijft hierover dat degene die droomt, veel meer weet en kan doen, dan degene die niet droomt. Daarom cultiveert de medicijnman de dromen als een belangrijke bron van kennis en macht.⁵ Over de Sipaïas (een Inheemse groep van het Braziliaanse Amazonegebied) merkt hij op dat dromen 'de bron van de complete wijsheid van medicijnmannen zijn' (1952: xiv).

Dit is echter de traditionele zienswijze. De Inheemse bevolking kwam gedurende de kolonisatie al vroeg in aanraking met het christendom, met als resultaat een beïnvloeding van de Inheemse kosmologie door deze westerse godsdienst. Toch vinden we nog veel prechristelijke geloofsvormen en rituelen terug, met name rituelen die gerelateerd zijn aan dood

4 Zie ook Ahlbrinck 1931: 339; Penard & Penard 1907: 229.

5 Zie ook Kracke (1981: 261) over de Kagwahiv: 'Dromen worden geïnterpreteerd in termen van toekomstvoorspellingen over jacht en gezondheid, bemiddeld door traditionele droomsymbolen'. Vergelijk Gregor (1981: 354) over de Mehinaku, een Arawak sprekend volk in Centraal-Brazilië.

en rouw. Ook ideeën over de 'zienlijke' en 'onzienlijke' wereld spelen een grote rol. Fenomenen zoals geesten, zielen en spoken behoren tot de bovennatuurlijke wereld. Hechten de Inheemsen hier nog geloof aan? Deels niet, maar voor een deel van de mensen vormen geesten een deel van de dagelijkse realiteit. De geestenwereld wordt beschouwd als een deel van de reële, sociale wereld, 'anders maar toch niet afgescheiden'.⁶ Volgens de Inheemse mens verschillen de gemeenschap van de geesten en dieren niet zoveel van de gemeenschap van de mensen. Beide worden als gelijkwaardig beschouwd (Vernooij 1993: 13). Over de Wayana schrijft Boven (1998: 15) dat geesten bij hen als anders worden gezien, 'maar zijn net zo echt als bijvoorbeeld Amerikanen'. Zo zijn dieren bewoners van het bos en de Inheemsen inwoners van de dorpen, waartussen een relatie van uitwisseling bestaat. Ook de structuur van de verschillende gemeenschappen is hetzelfde, alle hebben bijvoorbeeld een kapitein en religieus specialisten. De dieren-piyai communiceert met mensen door middel van dromen en interpretatie, soms met de hulp van een piyai, en kan de activiteiten van de komende dag(en) beïnvloeden.

Toch is er ook sprake van een duidelijk onderscheid tussen de verschillende werelden wat Rivière (1994): '*What You See Is Not Necessarily What You Get*' noemt. Niet alles is zoals het lijkt te zijn, de transformatieve natuur is deel van de realiteit. Dit blijkt onder andere uit de structuur van de Caraïbische talen: wanneer een zelfstandig naamwoord naar de geestenwereld verwijst krijgt het het suffix *-me* (Carlin & Arends 2002: 50). Zo geeft de structuur van de taal ook aan hoe de realiteit vanuit verschillende perspectieven wordt bekeken en vanuit iedere andere invalshoek een andere betekenis krijgt.

DE BETEKENIS VAN DROMEN

In het algemeen kunnen dromen op verschillende niveaus betekenis hebben: individueel, sociaal en religieus (zie Tabel 1 voor voorbeelden van droomsymbolen). Vooral dromen tijdens of in de tijd rond belangrijke transitie in de levenscyclus kunnen van grote waarde zijn voor het individu. Wanneer deze dromen inderdaad de transitie ondersteunen of zelfs vergemakkelijken worden ze *rêves de passage*, overgangsdromen, genoemd. Dit betekent op individueel niveau dat iemand in geval van voorspellende dromen met betrekking tot de dood, zoals hieronder nog volgt, voorbereid is op wat gaat komen.

Toegepast op de Inheemse bevolking van Suriname komt dit aspect sterk naar voren omdat men gelooft dat wanneer iets gedroomd is het ook zeker zal gebeuren; het lot kan niet veranderd worden. Zeker in geval van overlijden is dat heel belangrijk; soms kunnen nabestaanden

6 Hiermee verwijs ik naar Ter Haar & Ellis (2004: 14) 'that religion refers to a belief in the existence of an invisible world, *distinct but not separate* from the visible one, that is home to spiritual beings with effective powers over the material world'.

achterblijven met een gevoel 'als ik anders had gehandeld had iemand niet hoeven te overlijden'. Maar als het gedroomd is, hebben de nabestaanden de overtuiging dat het niet anders had gekund. Hierdoor leggen zij zich makkelijker neer bij het verlies van iemand. De dood wordt 'makkelijker' geaccepteerd vanwege de dromen. Deze dromen hebben de functie van een transitioneel fenomeen, immers ze faciliteren belangrijke gebeurtenissen in het leven en bevorderen het volwassenwordingsproces. Zowel belangrijke gebeurtenissen en veranderingen als ook minder belangrijke zaken kunnen door dromen worden begeleid en zo omstandigheden makkelijker maken. En dat kunnen ook heel alledaagse dingen zijn zoals jacht, landbouw en visserij. Het is niet altijd zo dat een droom zo werkt. Het kan ook zijn dat iemand reeds zo getraumatiseerd is door gebeurtenissen dat de droom geen faciliterende werking kan hebben.

De kapitein van Corneliskondre

Ook op sociaal vlak kunnen dromen veel betekenen: de dromen worden gedeeld. Mensen praten met elkaar over dromen die bijzonder zijn of die hen van streek maken of soms gewoon omdat hij een leuk verhaal bevat om door te vertellen als vorm van vermaak. Wanneer iemand een bijzondere droom heeft, wordt die niet zomaar doorverteld. Er wordt iemand gezocht die geschikt is, iemand die je kunt vertrouwen en die goed zal luisteren naar de betekenis van de droom. Dit hoeft niet altijd dezelfde persoon te zijn: er zijn dromen die iemand aan zijn of haar moeder of oma vertelt, of aan een ander ouder iemand, of liever alleen aan leeftijdgenoten, en met bijzondere dromen zal iemand naar de piyai gaan. Op deze manier weten mensen wat er in de gemeenschap omgaat. Belangrijke kwesties kunnen makkelijker bespreekbaar gemaakt worden. Ook is het voor een buitenstaander een manier om te weten te komen wie belangrijk, betrouwbaar is of veel kennis over religieuze en/of culturele zaken heeft. Door het vertellen van dromen worden sociale relaties opgebouwd, in stand gehouden en versterkt.

Op religieus gebied worden deze dromen als een bron van kennis ervaren: de dromen worden gezien als een middel waardoor de geestelijke wereld spreekt. Dit laatste geeft dromen veel autoriteit: vooral in geval van conflict kunnen dromen een oplossing bieden omdat het moeilijker wordt om tegen te spreken. Hierin ligt echter ook het gevaar van manipulatie. Het kan soms goed uitkomen om een droom te verzinnen om daar zelf voordeel uit te halen.

De autoriteit van dromen komt ook voort uit het idee van daadwerkelijk in een andere dimensie met de geesten te kunnen communiceren. Op dit

niveau hebben dromen een tripartiete structuur, vergelijkbaar met de driedelige structuur van initiatieriten zoals beschreven door Van Gennep (1960).⁷ De eerste fase is *separatie*: door het in slaap vallen wordt de dromer letterlijk van de actieve buitenwereld afgescheiden in een andere vorm van bewustzijn; hier treedt de dromer de interne, private droomruimte binnen. Dan volgt de *liminale* fase waarin de dromer informatie over de transitie (de nieuwe situatie) krijgt. Tijdens een initiatieritueel is dit de periode waarin de initiant symbolisch 'buiten de gemeenschap' wordt geplaatst. Tijdens de slaap en droom is de dromer tijdelijk in een vergelijkbare situatie. Uiteindelijk ontwaakt de dromer en treedt deze opnieuw de gemeenschap binnen. Wanneer hij/zij zich de droom herinnert en de droom deelt, wordt de inhoud of boodschap van de droom in iemands leven en in de gemeenschap geïncorporeerd.

Niet elke droom is van betekenis; daarom kan gesproken worden van verschillende droomgenres al naar gelang de betekenis en functie die de droom heeft voor individu en gemeenschap. Zo wordt gesproken over *schaduw dromen* wanneer de dromen bij het ontwaken vergeten zijn of als onbelangrijk worden beschouwd of omdat het verwerkingsdromen zijn van voorbijge, onbelangrijke gebeurtenissen. Een tweede genre bevat dromen die iets aankondigen of onthullen wat van sociaal belang is voor de gemeenschap op het gebied van de dagelijkse routine, dit kan bijvoorbeeld ook voor de lokale politiek gelden. Het derde genre dromen zijn de dromen van groot spiritueel en/of ceremonieel belang. Dit laatste genre kan betrekking hebben op bijvoorbeeld geboorte, dood, ritueel, gezondheid en zielereizen tijdens de slaap (Mohkamsing-den Boer 2005: 41-47).

Wanneer er gesproken wordt over het belang van dromen voor de Inheemse bevolking van Suriname, wordt er vooral verwezen naar dromen van het tweede en derde genre, waarbij het laatste genre als het belangrijkste wordt ervaren.

DROMEN EN KOSMOLOGIE

Eliade (1958: 128) stelt dat religie, ritueel en dromen met elkaar verbonden zijn en dat initiatie minder vaak in rituele voorstellingen voorkomt dan in dromen. Maar, zegt hij, er is meer. De imaginaire activiteit en de droomervaringen van moderne mensen zijn nog steeds doortrokken van religieuze symbolen, figuren en thema's. Ook de antropoloog Grimes bouwt hierop voort. In dromen, fantasieën, psychotherapie en kunst, strompelen we onwetend door initiatiepatronen, stelt hij. Er zijn culturen, waar onder die van de Surinaams Inheemse volkeren, waarbij deze patronen niet alleen begeleid worden door rituelen, maar ook door dromen, waarbij de dromen een deel van de transitie uitmaken.

Dromen nemen binnen de kosmologie een bijzondere plaats in omdat zij

7 Deze structuur vinden we ook bij Hubert & Mauss (1964: 19-50) in hun bestudering van het offer: *entrée - victime - sortie*.

worden ervaren als voertuigen van communicatie met de spirituele wereld. Dit geldt niet alleen voor de Inheemse volkeren van Suriname, maar voor bijna alle volkeren en religies. In de veda's, bijbel en koran treffen we talloze voorbeelden aan. Het belang en de functie van dromen kunnen dan ook niet gescheiden worden van hun oorsprong en betekenis omdat die geworteld zijn in de mythologie.

Voor de Inheemse volkeren van Suriname kies ik bewust voor de term kosmologie (in plaats van religie) omdat, in Matthews woorden,

cosmology serves to orient a community to its world, in the sense that it defines, for the community in question, the place of humankind in the cosmic scheme of things. Such cosmic orientation tells the members of the community, in the broadest possible terms, who they are and where they stand in relation to the rest of creation.⁸

Het leven is doordrongen van de kosmologie, immers het is esoterisch (religieus in de westerse zin van het woord), epistemologisch (het bevat een theoretische kennis), sociaal (bevat morele lessen)⁹ en psychologisch (het vormt het zelf).

In relatie tot de kosmologie laat de Surinaamse Trio-mythologie zien dat dromen niet altijd hebben bestaan. Dromen zijn een gift van de mythologische voorouders (Koelewijn & Rivière 1987: 89; Koelewijn 2003: 516). Dit heeft een aantal implicaties. Het verhaal toont, zoals vele Inheemse verhalen, de relaties tussen mensen, dieren en geesten. Een ander belangrijk element is dat hierdoor dromen als een geschenk van de voorouders worden gezien en er dus naar geluisterd moet worden. Wanneer een belangrijke droom wordt genegeerd kan dit worden uitgelegd als het negeren van de voorouders. Dit aspect verleent dus een enorme autoriteit aan dromen. Wijze raad zal bijvoorbeeld eerder worden opgevolgd als iemand zegt de raad in een droom gekregen te hebben. Zo kan van dromen ook een troostend effect uitgaan: iemand heeft iets gedroomd dus het moest gebeuren, wat je zelf ook eventueel ook had gedaan, het had geen zin. Je kunt niet aan je lot ontkomen.

LUISTEREN NAAR VERHALEN VAN DE SLAAP

Karina en Arawak hebben met grote regelmaat dromen van voorspellende aard. Die hebben niet alleen betrekking op zaken van spirituele betekenis, maar ook op het gebied van alledaagse zaken zoals landbouw, jacht en visserij. De Inheemsen hebben de beschikking over een grote hoeveelheid droomsymbolen. Het is niet zo dat de betekenis zeer rigide is; er is altijd ruimte voor eigen interpretatie. Opvallend is dat alle Inheemse mensen die ik sprak over dromen wel een paar droomsymbolen met betekenis noem-

⁸ Geciteerd in Bowie 2000: 119.

⁹ Vergelijk Borsboom 2003: 83.

Een *Aity Dey* bijeenkomst

den, vooral voorspellingen die met overlijden te maken hebben. Een groot deel hiervan heeft bij de Kari'na en Arawak dezelfde betekenis (zie Tabel 1 met een selectie van veelvoorkomende symbolen). Hier volgen twee van dat soort dromen, de eerste is verteld door Wiesje Adrian, een Kari'na vrouw die in het Arawakse dorp Klein-Powaka woont. 'Sinds een paar dagen

heb ik een droom die steeds weer komt. Iedere nacht droom ik dat reeds overleden familieleden, gekleed in het wit, op mijn erf komen dansen en me roepen.' Vrouw Wiesje wilde graag weten wat deze droom betekende, eigenlijk wist ze het al, namelijk dat iemand, heel dicht bij haar, zou komen te overlijden. In diezelfde periode had vrouw Wiesje's moeder al gezegd dat ze haar naar haar geboorteplaats, naar Coppenamepunt moesten terugbrengen en wat er ook zou gebeuren, ze zouden haar niet mogen terugbrengen naar Klein-Powaka.¹⁰ Enkele weken na deze droom is vrouw Wiesje's moeder naar Coppenamepunt gegaan. Daar aangekomen, werd ze getroffen door een hersenbloeding. Er was niemand die haar goed kon verzorgen en zij werd dus toch teruggebracht naar haar dochter in Klein-Powaka. Kort na haar terugkomst aldaar overleed ze.

De belangrijkste beelden in de droom van de dochter, namelijk het dansen op het erf verwijzen naar een oud begrafenisritueel, namelijk als vroeger een Kari'na overleed, werd hij of zijn in de grond onder het eigen kamp begraven. Daarna werd de grond aangestampt en werd er 'gedanst'. Maar het verwijst ook naar *aity dey*,¹¹ bij de eerste afsluiting van de rouw wordt immers gedanst. Heel belangrijk in een droom als deze zijn de overledenen die roepen. Immers, degene die zal overlijden wordt reeds welkom geheten. Die persoon komt niet in een vacuüm; hij

¹⁰ Hiermee refererend aan een traditioneel gebruik om te willen sterven in je geboorteplaats.

¹¹ *Aity dey* is de achtste dag van het rouwritueel en is het einde van eerste rouwperiode. Het is vooralsnog onmogelijk de oorsprong van dit ritueel te achterhalen. Enerzijds bevestigen Ahlbrinck (1931: 149) en Malajuwara (1998: 66) dat de oorsprong Kari'na is, anderzijds veronderstelt Kloos (1971: 150) dat dit ritueel waarschijnlijk een Creoolse oorsprong heeft, zoals de term aangeeft. De Arawak (enkele oudere inwoners van Alfonsdorp en Cassipora) delen de overtuiging dat *aity dey* van oorsprong Kari'na is omdat zij dit, net als veel andere gebruiken, hebben overgenomen van de Kari'na.

of zij, de familie en vrienden geloven dat hun geliefde welkom is in de plaats waar hij of zij zal gaan. Zo'n soort droom bereidt mensen voor op hetgeen komen gaat, namelijk de dood. Door die voorbereiding voelen mensen zich vaak getroost: immers je weet al wat je te wachten staat en wat je lot is. Niets kan er aan veranderd worden, want de dood kun je niet ontlopen. Vrouw Wiesje zei na de dood van haar moeder dan ook dat dit soort dromen voorspellend zijn; ze 'bereiden je emoties voor!'

In het Arawak dorp Cassipora vertelde Reinout Sabajo over de dood van zijn vader: 'Voor mijn vader dood ging, droomde ik eerst dat er een nieuw kostgrondje werd klaargemaakt. Toen zag ik in mijn droom een hut en mensen die op het erf om de hut renden. Ik werd met een schok wakker en dacht "mijn vader is ziek; ik moet naar hem toe; misschien is hij al dood!"' Na een korte stilte vertelt Reinout een tweede droom: 'Een paar dagen later zag ik in mijn droom de zon ondergaan en hoorde ik de kerkklok luiden. Twee weken daarna is mijn vader overleden.' Reinout legt vervolgens zelf de dromen uit:

In de eerste droom stelt de hut de plaats voor waar het lichaam van de overledene op de baar wordt gelegd en het erf verwijst naar de begraafplaats. Degenen die rondrenden waren de geesten van overleden mensen. De ondergaande zon symboliseert het leven dat ten einde loopt, zoals de dag ten einde loopt. En voor de binnenlandse oorlog, toen de kerk nog een klok had, werd die geluid als er iemand overleden was.

Beide dromers waren blij met deze dromen als aankondiging van de dood. Zo konden ze zich emotioneel voorbereiden op het heengaan van hun ouders. Maar buiten deze individuele functie van emotionele voorbereiding hebben deze dromen ook een sociale kant: de dromen worden aan anderen verteld, dus ook de gemeenschap heeft al een idee van wat er kan gaan gebeuren. Deze dromen hebben buiten deze individuele en sociale betekenis ook nog een spirituele laag: er is contact geweest met de geestelijke wereld, die van de overleden familieleden. En juist deze laag maakt dat de dromen autoriteit hebben, boodschappen uit de geestelijke wereld moeten serieus genomen worden.

MEDICINALE PLANTEN

Het tropische regenwoud staat bekend als een onuitputtelijke bron van medicinale planten. Reeds lang voor de farmaceutische industrie dit had ontdekt, waren haar inwoners zich hiervan bewust. Ook nu nog hebben de meeste oudere Arawakken en Kari'na enige kennis van planten en hun medicinale betekenis wanneer het gaat om eenvoudige toepassingen als huismiddeltjes. Bij de religieuze specialist¹² gaat deze kennis veel verder.

¹² Tegenwoordig wordt meestal het Kari'na woord *piyai* gebruikt, incidenteel ook bij Arawakken hoewel het Arawakse woord *semetsji* is.

Er bestaan vele verhalen over het ontstaan van de eerste *piyai* en hoe hij¹³ zijn kennis kreeg. Een bekend Kari'na verhaal is dat een man werd ontvoerd door een koningsgier en naar een grot werd gebracht. In de grot kreeg hij alle kennis op het gebied van, onder andere, de geestelijke wereld en geneeskunst. Nadat hij alles had geleerd werd hij teruggebracht. Hij bleek zo'n lange tijd te zijn weggeweest dat de dorpelingen dachten dat hij dood was.

De religieuze specialist is een genezer voor zowel lichaam als geest; de kennis behoort tot het typische gebied van Inheemse traditionele kennis en wetten. Maar de religieuze specialist is vooral een mediator tussen de wereld van de mensen en de geestelijke wereld. Tot voor enkele decennia behoorde de religieuze specialist tot de intellectuelen van de gemeenschap; vaak was hij tevens de leider ervan. Zo leidde hij de gemeenschap op sociaal, politiek en spiritueel gebied. Zijn kennis op ieder gebied was en is omringd door mysterie. Hoewel de meeste *piyaikon* in het kustgebied zich vooral bezighouden met reinigingsrituelen of het voorschrijven dan wel bereiden van medicijnen uit planten, zijn deze bezigheden uiteindelijk vrij marginaal. Belangrijk is hierin toch vooral *hoe zij* hun kennis hebben gekregen en nog steeds krijgen. Enerzijds vertellen de mensen die met planten werken dat zij de kennis van ouderen (hun ouders of grootouders) hebben doorgekregen. Anderzijds blijken dromen een grote rol te spelen. Zo zijn er mensen die zeggen dat de planten rechtstreeks tot hen spreken via de droom; het is de geest van de *plant* die spreekt en daar moet je naar luisteren. Zo was er een vrouw die stekjes van medicinale planten van een tante had gekregen. Het was de bedoeling dat ze ook met deze planten zou gaan werken, in plaats daarvan, plantte ze de stekjes op haar erf en keek er niet meer naar om. Deze stekjes groeiden uit tot mooie, stevige planten. Toen kreeg de vrouw nachtmerries. Ze belde haar zus en haar tante. Beiden vertelden haar dat het de planten waren die tot haar spraken: zij wilden gebruikt worden. Ze vond echter dat ze daar nog niet aan toe was en besloot de planten van haar erf te halen. De planten kwamen terug en de nachtmerries gingen door. Ze had het gevoel dat ze gek werd, dat ze zou sterven. Uiteindelijk ging ze naar de planten toe en zei: 'Ik vind jullie mooi maar kan jullie *nog* niet gebruiken!' Daarop stopten de nachtmerries. Het laatste *nog* heeft betrekking op het idee zich eventueel tot *piyai* te laten wijden; deze droom maakte deel uit van een serie dromen die daarop wezen. Andere mensen die met planten werken, vertellen hoe ze meestal in de droom leren welke plant ze voor een bepaalde persoon moeten gebruiken. Deze mensen geloven dat dromen de manier zijn waarop de geest van de plant tot ze spreekt. Deze droom behoort tot het genre dromen waarin iets geopenbaard wordt en heeft ook religieuze waarde. De droom verwijst namelijk naar

13 Hoewel er tegenwoordig ook sprake is van vrouwelijke *piyaikon*, is het niet duidelijk of deze functie in het verleden ook veelvuldig door vrouwen werd vervuld.

De kerk van Cassipora

de praktijk van de piyai, iets waar de droomster serieus mee bezig is. Immers, vooral de religieus specialisten claimen een groot deel van hun kennis via dromen te hebben verkregen.

CONCLUSIE

Dromen ontstaan niet in een vacuüm maar bevatten over het algemeen cultureel bepaalde symbolen en betekenis. Ook speelt het idee van culturele verwachting een belangrijke rol: wanneer van jongs af aan dromen worden besproken en er ook gehandeld wordt naar aanleiding van dromen zal een verwachtingspatroon ontstaan om inzake bepaalde gebeurtenissen ook daarover te dromen. Zo spelen dromen ook een belangrijke rol bij het doorgeven van traditionele kennis; dromen kunnen goede aanknopingspunten bieden om in te gaan op verhalen, gebruiken en gewoonten die de ouders belangrijk vinden voor de opvoeding van hun kind tot een goed functionerend lid van de gemeenschap.

Dromen houden een duidelijk verband met de kosmologie, maar vooral ook met de dagelijkse gebeurtenissen. In de droom grijpen sociale, culturele en religieuze elementen in elkaar waardoor ze een middel vormen voor de dromer om op al deze vlakken tegelijk betrokken te zijn. Zo vormt de studie van dromen een manier om kennis te verkrijgen van alle gebieden van de Inheemse leef- en denkwijze.

Veel Arawak en Kari'na ervaren dromen als troostend en faciliterend bij grote veranderingen in hun leven. Daarnaast spelen dromen ook in het dagelijkse leven nog steeds een belangrijke rol. De transformatieve, troos-

tende en vergemakkelijkende aspecten van dromen komen duidelijk naar voren in, met name, dromen met betrekking tot de dood. Dit laatste is een teken van volwassenheid en vormt een basis voor psychische gezondheid. De meeste Inheemsen delen deze zienswijze en drukken dat op hun eigen manier uit met de woorden 'dromen bereiden je emoties voor'.

Tabel 1 Voorbeelden van droomsymbolen

Onderwerp van de droom	Verwijzing	Betekenis	Arawak/Karina
Vis	Vruchtbaarheid	Zwangerschap/'je zult veel kinderen krijgen'	Arawak
Krobja of kwikwi	Kleine en ovale (zoals vagina) gevormde vis	Zwangerschap van een meisje	Karina
Pataka of Logologo-achtige vis	Lange (penisachtig) gevormde vis	Zwangerschap van een jongen	Karina
Schoonmaken van cassave, vis of vlees	Vrouwelijke taken	Zwangerschap van een meisje	Arawak
Plukken en spinnen van katoen	Vrouwelijke taken	Zwangerschap van een meisje	Arawak
Man draagt een geweer	Jagen is een taak voor mannen	Zwangerschap van een jongen	Arawak
Katoen om een hangmat van te maken	Vrouwelijke taken	Vrouw wordt zwanger	Karina
Een nieuw(e) hut/huis bouwen	Een jonge man die met een meisje wil leven met eerst een hut/huis voor haar.	Vinden van een levenspartner (voor een jongen)	Arawak, Karina
Geweer kopen	Schieten van wild voor de aanstaande schoonvader en bruid	Huwelijk	Arawak, Karina
Verzamelen van mango's	Mango als symbool voor testikels	Vinden van de levenspartner, seks hebben, wild vinden	Arawak, Karina
Erotiek		Wild schieten, met name vrouwelijk wild	Arawak, Karina
Geprikt worden door een vishaak of naald	Tanden	Grote verandering, gebeten worden door een slang in het bos	Arawak
Water tot aan je knieën	Water	Zware regen of een slecht voorteken	Karina
Huilen	Water	Regen	Arawak
Huilen	Lachen	Goed voorteken	Karina
Dood of rouwrituelen	Geloof in tegenstrijdigheden	Zeer goed voorteken	Karina
Eigen dood	Geloof in tegenstrijdigheden	Een lang leven voor jezelf	Arawak
Naar grote vis hengelen	Vissenschubben = muntstukken, geld	Rijkdom	Arawak
Groot brood met vis	Vissenschubben = muntstukken, geld	Geld komt jouw kant op	Arawak
Jezelf volstoppen met voedsel	Gierigheid, tegenstrijdigheden	Je zult altijd honger hebben	Karina
Naar het toilet gaan		Rijk worden of iemand zal je beschamen	Arawak, Karina

Onderwerp van de droom	Verwijzing	Betekenis	Arawak/Karina
Broer, zus of goede vriend arrivoert dronken	Rouwrituelen wanneer mensen eten en veel drinken	Voorteken van ernstige ziekte of dood	Arawak, Karina
Vuur		Ruzie of gevecht	Arawak, Karina
Tigri (jaguar, luipaard)	Gevaar	Mensen roddelen over je of komen je te na	Arawak, Karina
Landschildpad	Wijsheid, serieusheid, vriendelijkheid	Goed voorteken in het algemeen	Karina
Zeeschildpad*	Slechte geest van de rivier of zee	Slecht voorteken	Karina
Een hert	Springt her en der	Slecht voorteken	Karina
Begravenis, iedereen is mooi in het wit gekleed en treurt, bloemen op het graf	Rouwplechtigheid, geloof in tegenstrijdigheden	Je leven gaat de goede kant op; na regen [begravenis] komt zonneschijn [geluk]	Arawak, Karina
Bliksem	Geluid doet denken aan de aarde die op de lijkist wordt gegooid	Slecht voorteken, iets zal fout gaan	Arawak, Karina
Munten	Bezoekers brengen vaak iets mee	(Familie) bezoek	Arawak
Vallen	Letterlijk, als je valt heb je een probleem	In problemen komen of al in problemen zijn	Karina
Je foto wordt genomen	'Zwarte magie' (het vroegere geloof dat met het maken van een foto ook je ziel wordt weggenomen).	Iemand keert zich tegen je en probeert je kwaad te doen	Arawak
Voortand verliezen	Teken van verval	Dood van ouder of kind	Arawak, Karina
Alle tanden verliezen	Teken van verval	Dood van een ouder persoon	Arawak, Karina
Nieuwe hut, kampoe, huis nog niet betreden	Tot de komst van de missionaris- sen werden de doden in hun hut of erf begraven. Meestal werd de hut daarna verlaten en/of vernietigd.	Voorteken van dood of ernstige ziekte	Arawak, Karina
Lekke hut	Doodskist	Voorteken van dood	Karina
Bananenboom met fruit op een verlaten kostgrondje		Voorteken van dood van een van de kinderen	Karina
Kapotte trap	Teken van verval	Voorteken van dood	Karina
Groot feest in je eigen huis of kampoe	Rouwritueel: <i>pura blaka</i> (weghalen van het zwart, de rouw)	Voorteken van dood binnen één maand	Arawak, Karina
Broer, zus of goede vriend die dronken aankomt	Drinken van <i>kasiri</i> tijdens de rouw rituelen en <i>pura blaka</i>	Voorteken van dood of ernstige ziekte	Arawak, Karina
Dansende familieleden	Rouwritueel	Voorteken van dood	Arawak, Karina

* Alleen voor gebieden waar deze dieren daadwerkelijk voorkomen, bijvoorbeeld Galibi.

LITERATUUR

- Ahlbrinck, W.G., 1931
Encyclopaedie der Karaïben; Behelzend taal, zeden en gewoonten dezer Indianen. Amsterdam: Koninklijke Akademie van Wetenschappen.
- Borsboom, A.P., 2003
'Seeing the Inside; Aboriginal Spirituality and Identity.' In: A.P. Borsboom & F. Jaspers (eds), *Identity and Religion; A Multidisciplinary Approach*. Nijmegen: Niccos, pp. 79-91.
- Boven, K., 1998
Hunters and Spirits in the Southern Forest. Paramaribo: Department of Culture Studies.
- Bowie, F., 2000
The Anthropology of Religion; An Introduction. Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Carlin, E.B. & J. Arends, 2002
Atlas of the Languages of Suriname. Leiden: KITLV Press.
- Eliade, M., 1958
Patterns in Comparative Religion. London: Sheed & Ward.
- Gennep, A., van, 1960
The Rites of Passage. London: Routledge & Kegan. [Oorspr. 1909.]
- Goeje, de, C.H., 1943
Philosophy, Initiation and Myths of the Indians of Guiana and Adjacent Countries. Leiden: Brill.
- Gregor, T., 1981
'Content Analysis of Mehinaku Dreams.' *Ethos* 9 (4): 353-390.
- Haar, G. ter & S. Ellis, 2004
Worlds of Power; Religious Thought and Political Practice in Africa. London: Hurst & Co.
- Hubert, H. & M. Mauss, 1964
Sacrifice its Nature and Function. Bristol: Western Printing Services. [Oorspr. 1898.]
- Jara Gomez, F., 1990
El Camino del Kumú; Ecología y ritual entre los Akuriyó de Surinam. Utrecht: ISOR.
- Kempen, M.H.G. van, 2002
Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur. Paramaribo: Okopipi.
- Khan, Masud, M., 1993
'The Use and Abuse of Dream Psychic Experience.' In: S. Flanders (ed.), *The Dream Discourse Today*. London: Routledge, pp. 91-100.
- Kloos, P., 1971
The Maroni River Caribs of Surinam. Assen: Van Gorcum.
- Koelewijn, C., 2003
Tēmēta Inponopibpē Panpira (Testament van Tamenta). Katwijk: Van den Berg.

Koelewijn, C. & P. Rivière, 1987

Oral Literature of the Trio Indians of Surinam. Dordrecht: Foris Publications.

Kracke, W. H., 1981

'Kagwahiv Mourning; Dreams of a Bereaved Father.' *Ethos* 9 (4): 258-275.

Magaña, E., 1989

'Orale traditie; Cosmologie en dagelijks leven bij de Indianen van Suriname.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis* 8 (2): 137-149.

Magaña, E., 1993

'Hellemond in Zuid-Amerika; De priester en de Indiaan.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis* 12 (2): 167-174.

Malajuwara, F., 1998

'Begrafenis- en rouwrituelen bij de Kalinha.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis* 17 (1): 63-71.

Mohkamsing-den Boer, E.P., 2005

Dreams and Transitions; The Royal Road to Surinamese and Australian Indigenous Society. Dissertatie Radboud Universiteit Nijmegen.

Numuendaju, C., 1952

The Tukana. Berkeley: University of California Press. [Oorspr. 1919.]

Penard, F.P. & A.P. Penard, 1907-1908

De menschetende aanbidders der zonnenslang. Paramaribo: B. Heyde.

Rivière, P., 1994

'WYSINWYG in Amazonia.' *JASO* 25(3): 255-262.

Róheim, G., 1945

The Eternal Ones of the Dream. New York: International University Press.

Vernooij, J., 1993

De Pyjai; Religie van Inbeemsen van Suriname. Paramaribo: Leo Victor.

Winnicot, D., 1971

Playing and Reality. London: Tavistock.

Dr. Elizabeth Mohkamsing-den Boer is als docent en onderzoekster verbonden aan de Faculteit Maatschappijwetenschappen van de Anton de Kom Universiteit van Suriname. Zij is in 2005 gepromoveerd aan de Radboud Universiteit Nijmegen op het proefschrift *Dreams and Transitions; The Royal Road to Surinamese and Australian Indigenous Society*. Zij doet onderzoek op het gebied van onder andere de kosmologie van de Kari'na en de ontwikkeling van religie in Suriname.

■ Jannes H. Mulder

De Ancient Order of Foresters in Suriname

De Ancient Order of Foresters (AOF) in Suriname is een geheim genootschap dat 120 jaar geleden werd opgericht. Leden zijn voornamelijk oudere Afro-Surinamers die elkaar met broeder en zuster aanspreken. Zij ontmoeten elkaar regelmatig in zogenoemde courts. De Foresters in Suriname hechten zeer aan orale tradities, ceremoniële bijeenkomsten en rituelen rond initiatie en overlijden. In dit artikel ga ik nader in op hun afleggers, lijkendragers en begraafplaats.¹ Omdat de oorsprong van de Foresterie in Engeland ligt, beschrijf ik eerst in het kort de ontwikkeling van de AOF buiten Suriname.

IN ENGELAND

De Orde van Foresters (houtvesters) zou ontstaan zijn uit de Carbonari (houtschoolbranders) en de Fendeurs (houthakkers) die in de elfde eeuw in Frankrijk en later in Engeland opereerden (Essed 1986). Vast staat dat in 1745 de Foresters in de koninklijke bossen van Sherwoods in Yorkshire hun oprichtingsbijeenkomst hielden. Aanvankelijk vormden zij een gilde van houtvesters. Later kwamen er andere beroepen bij en werd de orde de Royal Order of Foresters genaamd. In 1834 richtte de Foresters in Leeds hun eerste gemeenschapsgebouw of *court* op.² Dit is Court No. 1 en sindsdien krijgt ieder nieuw court waar ook ter wereld een nummer en aan dat nummer valt de anciënniteit af te lezen. De belangrijkste doelstelling was onderlinge hulp en de eerste fondsen van de Foresters voor zieken, begrafenissen, weduwen, wezen en het weldadigheidsfonds voor broeders en zusters in nood werden al vroeg opgericht.

Ook buiten Engeland ontstonden afdelingen van de AOF en van het begin af aan waren Foresters actief in het Caraïbisch gebied. Al vroeg waren er Foresters in Barbados (1846), weldra gevolgd door alle andere landen in de regio. De groei van het aantal courts vooral buiten Engeland is aan

1 Om een enigszins betrouwbaar beeld van de AOF te schetsen, heb ik vele semi-gestructureerde gesprekken gevoerd. Ik dank in het bijzonder de broeders C. Andries, H. Kensmil, F. van Russel, A. Starke en zuster A. Wolff voor hun hulp. De inhoud van dit artikel inclusief eventuele fouten, is mijn verantwoordelijkheid.

2 Court No. 1 Perseverance van 1817 van de Royal Order of Foresters te Leeds. Op 4 augustus 1834 werd de Royal Order omgedoopt tot de Ancient Order. Onder invloed van de Friendly Society Act van 1896 werd de toevoeging van Royal vervangen door Ancient waarmee het de Ancient Order of Foresters (AOF) werd. De toevoeging Friendly Society achter de naam komt van de genoemde wet en is te vergelijken met de toevoeging besloten vennootschap. Deze voor de Foresterie gunstige wet voorkwam de betaling van zegelrecht en inkomstenbelasting.

Broeder Waackhuysen met alle regalia was de eerste voorzitter of Chief Ranger van Court Charity No. 7416. Dit oudste gemeenschapshuis of court van de Foresters in Suriname van 1886 staat aan de Burenstraat in Paramaribo.

de gegevens verzameld voor het honderdjarige bestaan van de AOF in Engeland goed af te lezen. In 1934 waren er in Engeland 3400 courts met 600.000 leden en buiten het moederland 9.600 courts met twee miljoen leden. Het gaat daarbij behalve het Caraïbisch gebied vooral om Australië (1843), Nieuw Zeeland (1852), Zuid-Afrika (1862), Canada en de Verenigde Staten (1872-1873), Ghana (1882) en Nigeria (1890). In Europa zijn Nederland (1880) en België (1905) tot de AOF toegetreden. Het centrum van de AOF, het High Court in Londen met alle zogenoemde Subsidiary High Courts onder andere in Suriname (1972) vormen een wereldfederatie. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn in Londen vele historische objecten verbrand en dat heeft er mede toe geleid dat de gewoonten en rituelen van de Foresters in Engeland in vergelijking met die in Suriname lijken te zijn verwaterd.³

COURT CHARITY TE PARAMARIBO

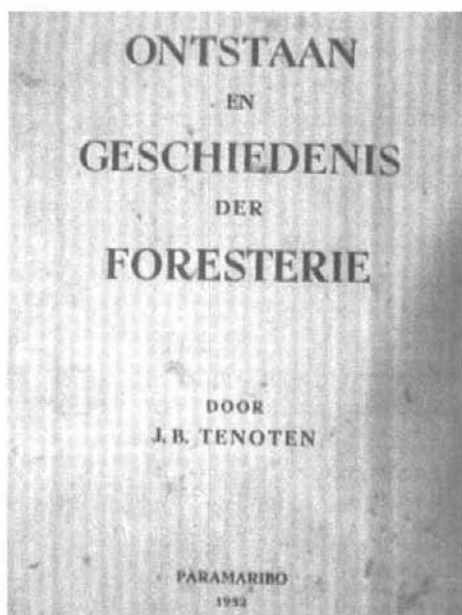
De initiatiefnemer tot de oprichting van de AOF in Suriname, broeder Waakhuyzen, hoorde van een landgenoot, de kleermaker Oosthuizen, in 1884 de enthousiaste verhalen over de grondbeginselen en werkwijze van de Foresters in Georgetown.⁴ Direct werd contact met Brits-Guyana opgenomen met het verzoek de oprichting van een Surinaamse afdeling te ondersteunen.⁵ Na officiële toestemming uit Engeland kon op 29 juli 1886 de inwijding van het eerste court in Suriname plaatsvinden. Dit court in Paramaribo kreeg de naam en het nummer Charity No. 7416.⁶ In aanwezigheid van vertegenwoordigers uit Brits-Guyana waaronder de 38 leden van Charity voorlopig zouden ressorteren, werd broeder Waakhuyzen de eerste voorzitter, *chief ranger*, van Suriname.⁷

- 3 De vertegenwoordigers van de AOF Engeland waren bij het tweede lustrum van de Subsidiary High Court in 1982 zeer onder de indruk van de wijze waarop in Suriname de tradities van de AOF in stand waren gehouden. De Engelsen waren eveneens onder de indruk van de gasten uit Suriname tijdens de viering van het honderdvijftigjarig bestaan van de moeder AOF in Southampton. Kensing sprak in zijn toespraak over All One Family (AOF).
- 4 Oosthuizen heette waarschijnlijk Thomashuyzen, die een van de drie oprichters van Charity was. Hij was in Brits-Guyana getuige van de oprichting van Georgetown Lili no. 6869.
- 5 Lie A Kwie & Esajas 1995. Het Guyana United District stuurde eind 1884 het Surinaamse verzoek door naar de Uitvoerende Raad van het High Court in Engeland die op 8 december 1885 toestemming (in Forester terminologie: dispensatie) voor de oprichting van een court in Suriname verleende. De Founders van Charity, de moeder van alle courts in Suriname, zijn Abandanon, Thomashuyzen en Waakhuyzen.
- 6 Het grondoppervlak van Charity aan de Burenstraat 26 is circa tien percelen breed en is met vooruitziende blik indertijd aangekocht op aandringen van Azijnman, deurwaarder van het Hof van Justitie en Chief Ranger van Charity, en Abrahams, beiden van de joodse gemeenschap. Rond 1890 is het court tijdelijk verhuisd naar Wolfenbuttel maar nadat de eigenaar Balanco de oude cacaoloods aan de Foresters had verkocht, is Charity definitief aan de Burenstraat gebleven.
- 7 Deze eerste Chief Ranger van Charity verdronk in 1894. De Verlengde Brokopondolaan is in 1985 omgedoopt tot Waakhuyzenstraat en daar is toen een monument voor Waakhuyzen opgericht.

In 1923 werd een Surinam District voor 155 leden opgericht. Met de oprichting van het Subsidiary High Court met Uitvoerende Raad in 1972 in Suriname werd de AOF in Suriname zelfstandig en volwaardig lid van de internationale AOF. Anno 2006 zijn er in Suriname zeventien courts met in totaal 1600 broeders en zusters.⁸ In Nederland viert de Rotterdamse AOF, met voornamelijk Afro-Surinamers als leden, in 2006 haar 25-jarig jubileum.⁹

Zonder één court te kort te willen doen, verdienen in chronologische volgorde vier courts een aparte vermelding. Court Sanctuary Charity No. 7416 is uniek omdat elders in de wereld de Order of Shepherds van 1815 is uitgestorven.¹⁰ Onder leiding van de voorzitter, bij de schaapherders *pastor* in plaats van *chief ranger* genoemd, krijgen binnen dit court uitsluitend op de bijbel gebaseerde, geestelijke onderwerpen aandacht. Van Stad Paramaribo No. 10010 is het nummer terug te vinden in de naam Ten-o-ten, auteur van het boekje over de Foresterie en één van de pseudoniemen van Albert Helman.¹¹ Van Vigilantia No. 10118 kunnen alleen *chief rangers* en *past chief rangers* lid zijn. De nadruk binnen Vigilantia ligt op onderricht en het houden van lezingen. Het eerste vrouwencourt Unitas No. 10056 werd opgericht in 1938.¹²

- 8 Het eerste Surinam District (SD) is van 28 april 1924 en het tweede Surinam United District (SUD) is van 28 juni 1981. In de periode 1975-1988 zijn totaal negen van de zeventien courts opgericht. Na 1988 zijn geen courts meer opgericht. Ieder court heeft eigen statuten die zijn gebaseerd op die van Charity. In de oude tekst staat dat het gaat om: '(1) den leden genees- en heilkundige hulp te verschaffen (het vullen en schoonmaken van kiezen en tanden hieronder niet begrepen), en ingeval van overlijden van dezen aan den door hem aangewezen persoon gelden uit te keeren voor de begrafenis; (2) wekelijkschen onderstand te verleen aan leden, wanneer zij lichamenlijk of geestelijk ziek zijn; (3) leden in moeilijke omstandigheden verkeerende te hulp te komen, zoo ook in gevorderden leeftijd (boven zestig jaren); (4) leden te ondersteunen, die ten einde werk te bekomen, noodzaak zijn te reizen.' Vele courts delen één court locatie. Een mannencourt heeft onlangs besloten gemengd te worden vanwege een dreigend te kort aan quorum. Ondanks de dreigende leegloop en vergrijzing is tot nog toe geen enkel court opgeheven of gefuseerd. Zulke fusies vinden overigens in andere landen van het Caribische gebied wél plaats.
- 9 Het gaat om Concordia No. 10240 van 13 juni 1981 met de werkarm Naomie, de afleggersvereniging van 6 maart 1988. In Amsterdam bestaat Perseverens No. 10257. De sfeer in Rotterdam zou traditioneler zijn dan in Amsterdam.
- 10 *Gouvernements Advertentie-Blad* 9 augustus 1968. Na 1887 mocht de Ancient Order of Shepherds geen sanctuaria meer vormen en de band met de AOF is verbroken, behalve in Suriname.
- 11 Museum Zorg en Hoop, Paramaribo, Nr. 11603, J.B. Tenoten, J.B., *Geschiedenis en Ontstaan der Foresterie*, 1952.
- 12 Lie A Kwie & Esajas 1995. Unitas is opgericht op 19 februari 1938. In dat zelfde jaar op 4 juni ontstond via Humaniteit het tweede vrouwen court (Humanitas). Dit heeft te maken met de periode van animositeit van 1935-1946 binnen de Foresterie waarbij Charity, Excelsior en Moengo tegenover Humaniteit en Stad Paramaribo stonden. Rising Sun van 1982 is speciaal voor jonge zusters. De introductie van vrouwen in de Foresterie zou tot stand zijn gekomen door een ad hoc inwijding van een schoonmaakster die per ongeluk de tempel aan het afstoffen was en daardoor allerlei geheime zaken zou hebben kunnen gezien.

Albert Helman schreef dit werkje en de voorletters J.B. staan voor Junior Beadle of tweede deurwachter van de tempel en Tenoten (Ten-O-Ten) verwijst naar het nummer van het Court 10010 aan de Gravenstraat in Paramaribo waarvan Helman lid was.

Behalve de Foresters zijn er in Suriname nog andere broederschappen actief. De oudste broederschap van geheel Zuid-Amerika is Loge Concordia van de Vrijmetselarij vanuit Den Haag in 1761 te Paramaribo opgericht.¹³ Ook de Rozenkruisers, Druids, Oddfollows en de Mechanics mogen niet onvermeld blijven.¹⁴ Hoewel er sinds kort een gemeenschappelijke Dag van het Orde Wezen bestaat en sommige leden van meerdere ordes lid zijn, functioneert iedere court, loge of lodge zelfstandig.¹⁵

EEN GENOOTSCHAP MET GEHEIMEN

Courts, loges, lodges en broederschappen hebben in de ogen van het grote publiek iets geheimzinnigs. Sommigen denken bij de Foresters zelfs aan afgoderij. De AOF is echter niet zo zeer een geheim genootschap, het kan beter als een genootschap met geheimen beschreven kan worden.¹⁶ Zo kennen de leden van een court de plicht van geheimhouding. Zo is er bijvoorbeeld een

broeder of zuster in het bestuur met de functie van *beadle* of deurwachter. Zijn of haar taak is te zorgen dat niemand zonder het uitspreken van het

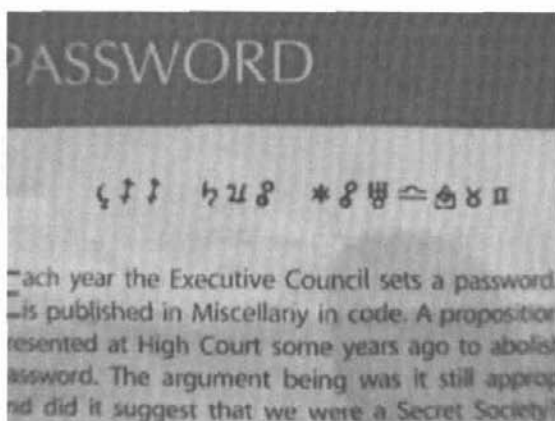
- 13 Loge Concordia is van 17 november 1761, La Zélée van 1767 en L'union van 1771 is van uitsluitend Portugees-Joodse afkomst. Sommige Foresters zijn tevens lid van de Mechanics of van de Vrijmetselarij.
- 14 Op de Landdag van 18 juli 1999 georganiseerd door de Vrijmetselarij waren behalve de Vrijmetselaars, Mechanics en Rozenkruisers ook de Foresters aanwezig.
- 15 Bibliotheek Anton de Kom Universiteit, BR. 9095 R.J. de Kort, 'Verslag Landdag, zondag 18 juli 1999 Orde van Vrijmetselarij in Suriname' mei 2003. Het initiatief tot de Dag van het Orde Wezen komt van Charity en vindt ieder jaar op de laatste zondag van juli plaats. Doel is meer samenwerking tot stand te brengen tussen de diverse orders, courts en genootschappen. Er vindt een processie plaats waarbij een honderdtal deelnemers elkaars kerk (behalve de rooms-katholieke kerk) en/of locaties bezoekt.
- 16 Behalve in de tempel vinden er ook ceremoniën met onder andere vaandels 'in de bossen' plaats. Op Sherwoodday op de eerste zondag in oktober trekken de 'boswachters' zich terug 'buiten de bewoonde wereld' zoals achter Zanderij waar Charity sinds een beschikking van Essed van 1971 in het district Para aan de Carolinakreek en de rijweg naar Krakka het 12-ha grote vakantie- en recreatieoord Alatomakabergie heeft. Behalve toespraken vindt er een quiz tussen de courts plaats waarbij feitenkennis over de Foresterie wordt getoetst. Stad Paramaribo heeft sinds 1968 achter Zanderij een vakantieoord Ten-O-Ten. Het jaar sluit af op de laatste zaterdag van december met het Sylvesterfeest, en is bedoeld om eventueel bestaande meningsverschillen uit te praten en bij te leggen.

password de vergadering binnen een court kan betreden. De nog steeds bestaande traditie eist dat het wachtwoord via een code ieder jaar vanuit Engeland vernieuwd wordt. Dit wachtwoord is ook van belang voor een bezoek aan een court in het buitenland¹⁷ en heeft iets weg van een paspoort of pincode.

Lid van de Foresterie zijn voornamelijk protestants-christelijke Creolen.¹⁸ Zij komen uit zeer uiteenlopende sociale klassen. De leden spreken elkaar aan met broeder en zuster, wat verwijst naar de gedachte van *Unitas Fraterum* of Verbondenheid aan alles wat er geschapen

is door de Opper Chief Ranger, een almachtig Opperwezen met steunende en ordende kracht. De Verbondenheidsgedachte kent drie componenten (Essed 1982). De eerste heeft betrekking op de relatie tussen mens en natuur. De verbondenheid van de Foresters met de natuur spreekt voor zich. Natuur- en lichtsymboliek staan op de voorgrond en lijken van oudere oorsprong dan de bouwsymboliek van passer en winkelhaak van de Vrijmetselarij. Toch zijn Foresters niet speciaal actief op het terrein van natuurbescherming net zomin als Vrijmetselaars praktiserende architecten, timmerlieden of metselaars zijn.

De tweede component betreft de relatie van mensen onderling, ook wel het 'sociaal criterium' genoemd. Deze verbondenheid uit zich in begrip-pen als onderling hulpbetoon, het weldadigheidsfonds voor noodhulp en de ziekteverzekering.¹⁹ Omringd door bos, dieren, stropers en struikro-

Ieder jaar ontvangt de AOF in Suriname in geheime taal vanuit Engeland een nieuw paswoord waarmee de broeder of zuster zich moet kunnen identificeren bij de beadle of deurwachter. Daarna wordt hij of zij pas toegelaten tot de vergadering.

17 Tot 1939 gebruikten de Foresters twee wachtwoorden. Eén voor vergaderingen en één voor reizen. Het Forester-alfabet bestaat uit geheime tekens en ieder jaar moet het nieuwe *password* vanuit Engeland gedecodeerd worden. Daarnaast kennen de Foresters een zogenoemd 'Heilig Woord' waar ik uiteraard verder niet over ben geïnformeerd.

18 Tot 1939 gebruikten de Foresters twee wachtwoorden. Eén voor vergaderingen en één De precieze religieuze samenstelling van Foresters is niet duidelijk: de meerderheid is EBG, het percentage rooms-katholieken is onbekend. Omgekeerd is meer onderzoek nodig naar de houding van de kerken ten opzichte van de Foresters. De 'officiële' EBG en de 'officiële' rooms-katholieke kerk zouden 'tegen' de Foresterie zijn terwijl 'hervormd en luthers niet moeilijk doen'. Dat laatste lijkt me te kloppen omdat in het verleden heel wat bijeenkomsten van de AOF in de hervormde kerk hebben plaatsgevonden.

19 De overdracht van inkomens van de rijke naar de arme is het leidende beginsel van Robin Hood, de schutspatroon van de Foresterie. Deze filosofie is van invloed geweest op de totstandkoming van het nog te bespreken Forester Centrum.

vers had iedere houtvester de ander nodig. Aanvankelijk had ieder court een eigen geneesheer en apotheker.²⁰ Dat is allang niet meer zo, want de leden zijn al jaren regulier verzekerd tegen ziektekosten via bijvoorbeeld het Staatsziekenfonds. Wat wél nog steeds bestaat, is het instituut van de *woodwards*, bosopzieners tevens ziekenbezoekers. Deze *woodwards* zorgden vroeger voor de uitkering aan zieken. Tegenwoordig dragen zij de verantwoordelijkheid van aanvullende materiële hulp en geestelijke aandacht voor zieke broeders en zusters.

De laatste component betreft de verbondenheid met mensen in opeenvolgende generaties. Dit uit zich vooral in de begrafenisfondsen en het weduwen- en wezenfonds van de courts. Zichtbaar is deze verbondenheid in de aandacht voor de teraardebestelling.

RITUELEN

'De dood wacht ons allen, de koning en de slaaf, allen delen zij hetzelfde lot' en 'Wie de dood vreest, weet niet waarvoor hij leeft' zijn typische spreuken van Foresters. Overlijdt een broeder of een zuster, dan wordt eerst het bestuur van het betreffende court daarvan in kennis gesteld. Daarna wordt in overleg met de familie één van de twee afleggersverenigingen Eldaah of de Samaritaan van de Foresters verzocht de lijkbewassing op zich te nemen.²¹ Het afscheid vindt plaats in het court vóór de rituele bewassing van het lichaam en biedt de nabestaanden de laatste gelegenheid eventueel spijt te betuigen, berouw te tonen of het bezwaarde geweten vrij te praten. Nadat de overledene is gewassen, aangekleed en opgemaakt wordt de familie uitgenodigd definitief afscheid te nemen. Vervolgens dragen de afleggers of *dinari's* de kist over aan de Sherwood Brothers, de dragers van de Foresters (De Ramdanie 2004). Deze brothers waaronder sinds kort ook een zuster beheersen de kunst van het dragen als geen ander.²² Al naar gelang de wens van de overledene wordt de broeder of zuster op de Foresterbegraafplaats René's Hof dan wel op één van de andere begraafplaatsen in Paramaribo begraven. In het laatste geval dragen de Sherwood Brothers de kist over aan de dragers van de

20 *Gouvernements Advertentie-Blad* 20 juni 1924.

21 *De Ware Tijd* 1 februari 2004. Voor Humaniteit No. 9865 van 6 augustus 1921 gelegen aan de Dr Sophie Redmondstraat (vroeger de Steenbakkersgracht) zorgt De Samaritaan voor de lijkbewassing.

22 De Sherwood Brothers zijn opgericht op 19 december 1984; voor 1984 werden zij Werkers genoemd. De Brothers zijn circa vijftien dragers in zwarte broek, wit overhemd met stropdas, zwart vest en zwarte hoed (vroeger baret). De leeftijden van de dragers variëren van 35 tot 79 jaar. Indien het een overleden Forester betreft, worden attributen (regalia) van de Foresterie als vaandels, *aprons* (traditionele schorten), bijl, hoorn, speer, spades en groene blaadjes meegedragen. Zij zijn binnen de Surinaamse gemeenschap toenemend populair en verzorgen zelfs staatsbegravenissen. Sommigen gaan zo ver door de ceremoniële begrafenis van de Foresters als een wervingsactie voor de Foresterie te beschouwen onder het motto 'één begraven is twee nieuwe leden winnen'. Overigens laten Foresters zich ook cremieren.

betreffende begraafplaats.²³ Belangrijk voor de Foresters is de rouwvergadering van het court zes weken na de teraardebestelling.²⁴ Familie en vrienden van buiten zijn daarbij welkom.

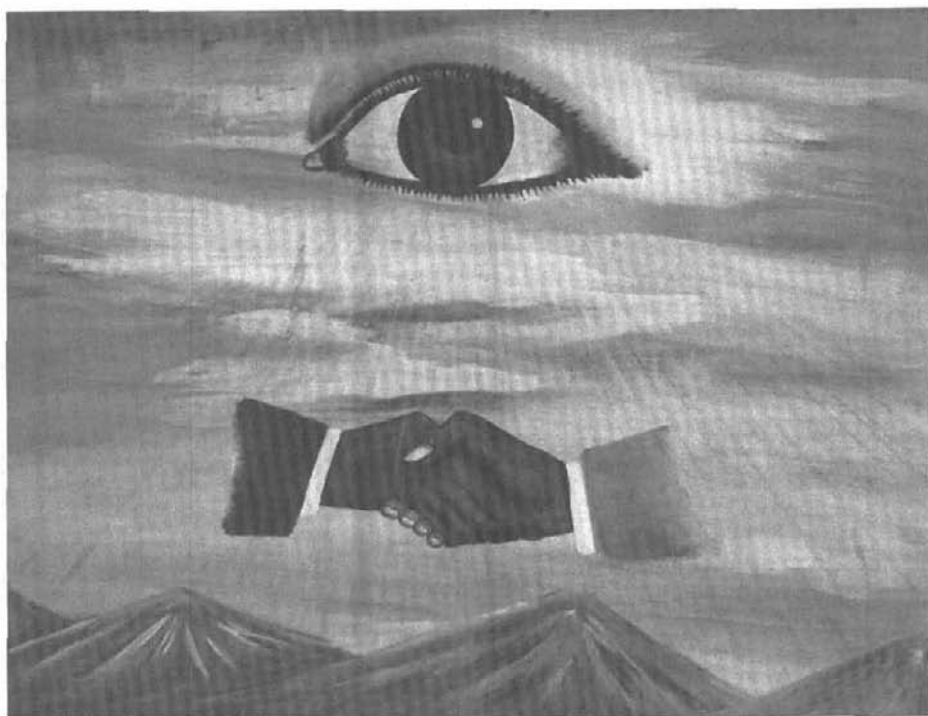
Bij de inwijding van een nieuw lid tot een court van de AOF zijn buitenstaanders echter niet welkom. Lid worden van een court vraagt geduld en toewijding alsof het een proces van ontwikkeling en geboorte betreft. Nadat het aspirant-lid gevraagd heeft of hij of zij lid van een court mag worden, meldt de introducé zich bij het bestuur aan. Nadat de verklaringen van goede gezondheid en van onbesproken gedrag zijn aangeleverd, gaat een geheime onderzoekscommissie van het court aan de slag. Gelijkzeitig gaan er convocaties naar alle andere courts om eventuele bezwaren te vernemen. Dit toelatingsproces kan enige tijd in beslag nemen. Ook al kan niemand op grond van geslacht, geloof of politieke overtuiging worden afgewezen, toch kan een kandidaat soms gedeballoteerd en alsnog afgewezen worden. De inwijding van circa vijf broeders en/of zusters vindt plaats op een speciale vergadering. Tijdens het initiatieritueel klinkt het onweer in het bos, wat dikwijls buiten op straat te horen is. Leken zullen dan verschrikt opkijken want op weg naar hun zaterdagavondfeestje klinkt in het gebouw van de Foresters het geluid van onweer. Is dat mogelijk een bron van praatjes over de Foresters? Na deze inwijding krijgen de leerlingen én keer per maand op de zogenoemde leetuurvergaderingen onderricht in zelfkennis, zelfkritiek en zelfinkeer en in de gewoonten en rituelen van de AOF.²⁵ Na deze periode van 'africhten' zoals sommigen dat noemen, betreden de kandidaten de eerste trede van het gradensysteem. Dan is hij of zij *ranger* en bestaat vervolgens de mogelijkheid na een half jaar officier te worden.

De sfeer tijdens de courtvergaderingen is er  en van orde en wellevendheid. Dit geldt vooral voor bijzondere vergaderingen zoals bij overlijden en rouw en bij de inwijding van nieuwe leden. In dergelijke situaties is

23 Zie Mulder & Dikland 2005. Er is een Chaplain van de AOF van Charity die als geestelijk vader voor alle courts optreedt. Niet alle Foresters kiezen voor René's Hof om begraven te worden. Meestal gaat het om Foresters die begraven willen worden op de Hervormde, Lutherse of EBG-begraafplaats. In dat geval komt de predikant op het court om de plechtigheid tot het gewenste einde te brengen. Indien een Forester een aansluitende rooms-katholieke begrafenis zou willen hebben dan is de samenwerking AOF en het bisdom principieel beperkt tot ieders terrein. De pastor komt niet meer in een Forester court en bijvoorbeeld Sherwood Brothers met hun attributen dienen buiten de rooms-katholieke kerk te blijven.

24 Ook al is een lid van een court in het buitenland overleden en begraven, altijd dient de vlag halfstok te hangen en zal op een rouwvergadering van dat court het overleden lid herdacht worden.

25 De zeven lecturen worden in een periode van 17-24 maanden doorgenomen. De Rangers dienen na afronding van iedere leetuur in aanwezigheid van een vertegenwoordiger van het Subsidiary High Court een toets af te leggen. Ooit was het de bedoeling een aparte Rangerschool op te zetten. De General Laws van de Engelse AOF worden in Suriname naar mijn beste weten niet gebruikt. Het Surinaamse Foresterwetboek 'Algemene Wetten' is van 12 april 1972 (No. 4073).

Het Alziende Oog van de Opper Chief Ranger is een belangrijk en veel voorkomend symbool van de *Ancient Order of Foresters* in Suriname.

sprake van een zogenoemde *rite de passage* waarbij tijdens de ceremonie rituele handelingen en het gebruik van symbolen op de voorgrond staan (De Vlucht 1996).²⁶ Aan de wanden van de tempel hangen panelen beschilderd met bomen, hert en jager.²⁷ Het plafond van de tempel is beschilderd met blauwe lucht, witte wolken en de beeltenis van de Opper Chief Ranger in de vorm van het Alziend Oog van God. Belangrijke spreuken als 'Niemand is ter behartiging van uitsluitend eigen belangen geboren' of een citaat uit de bijbel staan op de muur geschreven. Belangrijke symbolen zijn het Alziend Oog en de Pijl en Boog, de *bow*

²⁶ De Vlucht 1996. In dit artikel op basis van een interview met Harry Kensmil, past High Chief Ranger en Lid van Humaniteit, komen enkele rituelen ter sprake die ernstige heroverweging behoeven. Immers *rituelen* kunnen contraproductief voor de organisatie zijn en de organisatie stigmatiseren omdat de functie van het *ritueel* niet duidelijk is. Dus de vraag is niet of een ritueel moet worden afgeschaft – dit is zelden het geval – maar hoe het ritueel bij te stellen is.

²⁷ In Engeland is het de eik, in het Caraïbisch gebied zijn het afbeeldingen van de kankantie, katoen- of kapokboom, *Ceiba Pentandra*. Deze boom is niet alleen voor de AOF maar voor de hele Surinaamse samenleving van bijzondere betekenis.

of *benevolence speeding the arrow of assistance*.²⁸ Kleuren hebben bij de Foresters een symbolische betekenis.²⁹ Het groen van het bos is de basiskleur die terugkomt in alle banieren en vaandels van de Foresters. De vierkante ruimte met hekwerk en elektrische kandelaars op de vier hoeken met daarbinnen het altaar in het centrale gedeelte van de tempel³⁰ is zo opgesteld dat de entree van de sacrale ruimte in westelijke richting tegenover de plaats van de Chief Ranger is. Tegen de ene wand zitten de broeders in donker kostuum, tegen de andere de zusters in het wit. De schuin gedragen banier of *chas* en de *neck ribbon*³¹ die precies de positie van de broeder of zuster in de hiërarchie markeren, geven extra cachet. De Chief Ranger bevindt zich in het rode Oosten op de as van geestelijke openbaring naar het donkere of zwarte Westen. De zogenoemde materiële as staat loodrecht op de geestelijke as en loopt van de penningmeester in het goud-gele Zuiden naar de Secretaris in het witte Noorden. Het altaar bevindt zich op het kruispunt van beide assen. Sommige van deze kleuren komen terug in de versierselen aan het uiteinde van de banier en verwijzen naar de graad van betrokkene. Na het schallen van de hoorn, ten teken dat de vergadering is geopend, krijgt een broeder of zuster van de Chief Ranger het woord. Interrumperen wordt beboet.³² De tempel wordt niet alleen voor erediensten gebruikt. Bij de Foresters is het heel gewoon materiële en financiële zaken in de tempel te bespreken. Een verjaardagslied voor de jarigen van de maand klinkt er regelmatig, maar godsdienstige zaken en politiek zijn taboe (Polak 1981). Na afloop van de vergadering is er buiten vaak een gezellig samenzijn.

28 De Pijl en Boog heeft een zevenledige boodschap van doel en richting, eenheid en verbondenheid, hulpbetoon en weldadigheid, stabiliteit en eensgezindheid, sympathie en activiteit, spanning en innerlijke kracht en, tenslotte, kracht en vooruitgang. De pijl komt vanuit het Alziend Oog van God als boogschutter (Het Woord) en gaat naar de Mens. De uiteinden van de boog staan voor Natuur en Generaties.

29 Sommigen gaan zover dat de kleuren van de nationale vlag van Suriname van oorsprong van de Foresters moet zijn.

30 De tempels van maçonnieke orden zouden volgens Essed (1982) van de Egyptisch-Israëlitische gebedshuizen afstammen, terwijl de Foresters uitgaan van een opengekapte en afgescheiden plek in het bos ten behoeve van een heilig doel en dit zou afstammen van de Grieks-Romeinse cultuur.

31 Zie *Ancient Order of Foresters Illustrated Catalogue of Regalia and Jewels* (London: Hudson & Kearne, 1934) in bezit van broeder Andries. Groen (Lincoln Green) is de kleur van de franje van de *chas* voor rangers, rood voor officieren, witzilver voor leden van de districtsbesturen en geelgoud voor leden van de Uitvoerende Raad / Subsidiary High Court.

32 Er bestaan vele boetes die nauwkeurig in de statuten staan omschreven. Zo dienen de leden van het bestuur ruim op tijd aanwezig te zijn, afwezigheid zonder kennisgeving is niet acceptabel, elkaar interrumperen is niet toegestaan en aan niet-ingewijden doorgeven van het password uit den boze, enzovoort. De boetes komen ten goede van de diverse fondsen en hebben een symbolische betekenis. In dit kader is de rol van penningmeester interessant. Hij of zij kan geen betalingen doen zonder de expliciete goedkeuring van de voorzitter en secretaris samen.

STICHTING PIJL EN BOOG

Het leven van een bos wordt door sommige Foresters met het leven van een bos vergeleken: groei, *verdorring* en wederopleving. De huidige aanpak van de Stichting Pijl en Boog bewijst dat deze vergelijking ook op het Forester Centrum en René's Hof van toepassing is. Onder het inspirerend leiderschap van Frank E. Essed is rond 1984 het Forester Gemeenschapscentrum aan de Waakhuyzenstraat gebouwd en uitgegroeid tot een bloeiend centrum. Na ongeveer tien jaar trad 'verdorring' in. De Stichting Pijl en Boog van de AOF is beheerder van dit terrein inclusief de daarop gelegen begraafplaats René's Hof.³³ Het centrum inclusief de begraafplaats (2,9 ha) is in 1974 met ontwikkelingshulp van Nederland tot stand gekomen. De begraafplaats van de Foresters is van 1973. Vanaf het begin stond de begraafplaats open voor niet-Foresters. René Braaf, overleden op 20 april 1984, is als eerste op René's Hof begraven. De begraafplaats moest een boomrijk park worden. Ondertussen is door ruimtegebrek, vooral op de rooms-katholieke begraafplaats, de belangstelling voor deze begraafplaats groeiende. Dit genereert inkomsten voor Pijl en Boog, die de huidige herstelwerkzaamheden aan het centrum ten goede komen. Het gedeelte van René's Hof voor de Foresters zelf dreigt nu echter in verdrukking te komen. Het graf van Braaf ligt niet in het Foresterblok en is nu omringd door graven van niet-Foresters.

Na de onafhankelijkheid is de opbouw van het Forester Centrum ter hand genomen. De concrete bouw begon in 1981, de opening vond één jaar later plaats. Het Forester Centrum was bedoeld voor de Surinaamse gemeenschap. De gebouwen werden gebruikt voor examens, wedstrijden, recreatie en cursussen. Het centrum heeft circa tien jaar redelijk gefunctioneerd. Onderlinge verschillen van inzicht plus favoritisme in combinatie met een ongelukkige keuze van bouw materiaal hebben aan de neergang van het Forester Centrum bijgedragen. Anno 2006 de oprijlaan opkomend, staat rechts een groot zwaar gehavend gebouw dat ooit dienst heeft gedaan als vergaderzaal, theater en bar. Dit geeft aan hoe ambitieus de AOF het gemeenschapscentrum indertijd heeft opgezet.³⁴ Drie grote panelen op de eerste etage wijzen op de vergane glorie van een tempel. Aan de linkerkant van de oprijlaan staat de onlangs gerestaureerde en wederom in gebruik genomen aula waar sinds kort vele begrafenisdiensten plaatsvinden, vooral voor niet-Foresters. Ooit zouden in dit gebouw

33 Het terrein met de oorspronkelijke ingang aan de Doekhieweg is van de AOF. Dit heeft *alles* te maken met de verdeling door de regering van het hele gebied tussen Copennamestraat en Doekhieweg Oost over diverse etnische en religieuze bevolkingsgroepen ten behoeve van de aanleg van begraafplaatsen.

34 Andere, naar later bleek te ambitieuze, plannen waren een fotogalerie van bestuursleden van de Foresterie, die ooit in het trappenhuis aangelegd werd maar nu *verdwenen* is. De aanleg van een collectie vaandels is nooit gerealiseerd. Het tehuis voor ouden van dagen en het weeshuis werden ook niet gebouwd. Het Forester tijdschrift *Aurora*, officieel orgaan van de ADF in Suriname is slechts éénmaal in april 1975 verschenen.

een bibliotheek en een leeszaal komen. Op de herstelde voorgevel van dit gebouw prijkt het opgeschilderde teken van Pijl en Boog. De vele herstelactiviteiten duiden op wederopleving en bieden hoop voor de toekomst.

DE NOODZAAK VAN VERGROENING

Het leven op de plantages was van de wieg tot het graf geregeld. Denkbaar is dat door de afschaffing van de slavernij de behoefte aan georganiseerd onderling hulpbetoon ontstond. Dit zou de belangstelling van Afro-Surinamers voor de structuur zoals die 120 jaar geleden door de AOF in Engeland werd geboden, kunnen verklaren. Verder valt de strenge handhaving van hiërarchie en de gehechtheid aan oude gewoonten van de Foresters in Suriname op.³⁵ Duidelijk is dat de AOF in Suriname meer waarde hecht aan ceremoniën, rituelen en symbolen dan de AOF in Engeland, het moederland van de Foresterie. Een ander kenmerk van de Surinaamse Foresterie is het hoge aantal van zeventien courts. Het gemiddelde aantal leden per court is in vergelijking met bijvoorbeeld Engeland echter laag (circa 80). Dit fenomeen van kleinschaligheid is eveneens waarneembaar onder vakbonden, NGO's, sportverenigingen en andere groeperingen binnen de Surinaamse samenleving. Een verschil van inzicht hoe gedeelde belangen het best te behartigen, leidt al spoedig tot afscheiding en hergroepering. Waarschijnlijk speelt de behoefte aan het bekleden van een functie in de hiërarchie ook een rol. Iedere afsplitsing vereist immers een nieuwe voorzitter en nieuwe bestuursleden met alle bijbehorende parafernalia. Sommige courts hebben mede door de vergrijzing een zodanig laag aantal leden dat hun voortbestaan wordt bedreigd. Vergroening van het ledenbestand is dus noodzakelijk, maar het aantrekken van nieuwe en vooral jonge leden stuit op een imago probleem. Het idee van favoritisme binnen de broederschap en de geheimzinnigheid rondom de inwijdingsceremonie in de tempel dragen bij tot deze negatieve beeldvorming. Rituelen in het algemeen zijn belangrijk want zij zorgen voor orde in het dagelijkse leven. Maar rituelen kunnen na verloop van tijd leeg zijn. Rituelen moeten altijd een functie hebben die aan de deelnemers uit te leggen is. Een totaal geritualiseerde werkwijze binnen een organisatie richt zich meer op de handhaving van structuur en hiërarchie, dan op de inhoud of op de beantwoording van de vraag waartoe de organisatie überhaupt bestaat. Spelregels dienen met behoud van functie met de tijd mee te gaan en geheime spelregels zijn anno 2006 voor de meeste mensen niet acceptabel, tenzij gebaseerd op sterke argumenten. De rituelen van de Foresterie zouden daarom tegen het licht moeten worden gehouden met het doel na te gaan waar bijstelling en eventuele afschaffing mogelijk en verantwoord is.

35 Dit blijkt ook uit een getypt document Biografie Forester's loopbaan van Ere Chief Ranger Charles Andries van 16 juni 1991 op schrift gesteld door Th. M. Dorder. De verzameling van unieke documenten, foto's en geschriften van Andries is voor de Foresterie Suriname zo belangrijk dat ik hoop dat zijn court die later met respect zal beheren.

Het Forester centrum met het gerestaureerde multifunctionele gebouw/aula en de opgeknapte begraafplaats René's Hof onder leiding van Stichting Pijl en Boog biedt nieuwe kansen want de behoefte aan zelfhulp en welbegrepen wederzijdse solidariteit neemt met de toenemende marktwerking en maatschappelijke tweedeling in Suriname alleen maar toe. Anders gezegd: de wortels van de 120 jaar oude levensboom van de Surinaamse Foresterie hebben nieuwe aarde nodig. De boom mist jonge blaadjes. Blaadjes van een fris groene kleur, de oorspronkelijke kleur van de Foresters.³⁶

³⁶ Zie bijvoorbeeld www.foresters.biz om te zien hoede Foresters in de VS zich profileren. Foresters als *trademark* voor concrete community-based onderlinge hulpverlening (bijvoorbeeld in het geval van orkaan Katrina) en met speciale campagnes tegen onder andere kindermishandeling. In Engeland is de naam AOF veranderd in IOF, *Independent Order of Foresters* en ook daar doen zich voor Suriname relevante ontwikkelingen voor (www.iof.org).

LITERATUUR

Andries, C., 1971

Historisch overzicht in verband met de Oprichting van het Subsidiary High Court for Surinam. [Paramaribo]: A.O.F. Suriname.

Essed, Frank F., 1982

A.O.F. Bos-arbeid; Uitgave ter gelegenheid van de verjaardag van de Foresterie in Suriname 29 juli 1982. Paramaribo: A.O.F. Suriname.

Essed, Frank F., 1986

Aloude en moderne Foresterie; Bijkans 1000 jaar georganiseerd; Uitgave naar aanleiding van eeuweest Foresterie in Suriname. Paramaribo: A.O.F. Suriname.

Lie A Kwie & J. Cor & Henk G. Esajas, 1995

'De Foresterbeweging in Suriname = The Forester Movement in Suriname.' *Suralco Magazine* 17 (3): 1-28.

Mulder, Jannes H. & Philip Dikland, 2005

'Bedreigde begraafplaatsen in Paramaribo.' *Oso, Tijdschrift voor Surinamistiek* 24 (2): 263-275.

Polak, J.A., 1981

'Foresters (The Ancient Order of).' In: H.D. Benjamins & J.F. Snelleman (red.), *Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië*. Amsterdam: Emmering, pp. 304-305.

Ramdanie, Nancy de, 2004

'Begraven met een glimlach; Met de complimenten van Robin Hood.' *Paramaribo Post* 2: 1.

Vlugt, Ingrid de, 1996

'Forester-gemeenschap; Dood is toegang tot nieuw leven.' *Kompas weekblad* 1 (26): 20-22.

Jannes Mulder was internist-oncoloog en promoveerde op muizenonderzoek. Later heeft hij op het Ministerie van VWS te Den Haag gewerkt. Hij verbleef in 2003-2004 op het Ministerie van Volksgezondheid te Paramaribo. Mulder doet nu onderzoek naar rituelen en geritualiseerde gewoonten.

■ Lucia Hogervorst

Is de slaaf slecht bedeed in het onderwijs?

Een onderzoek naar beeldvorming rond slavernij in de naoorlogse Nederlandse geschiedenisboekjes

INLEIDING

'De slaaf is karig bedeed op school' kopte *NRC Handelsblad* boven een artikel in zijn editie van 4 september 2001. Hierin vertelde toenmalig Minister voor Grote Stedenbeleid Roger van Boxtel dat hij zich van zijn lagere schoolperiode herinnerde, dat er in zijn geschiedenisboekje slechts enkele regels aan het slavernijverleden waren gewijd.¹ Cynthia McLeod, auteur van verschillende romans over het Surinaamse slavenverleden, stelde in een interview in het blad voor geschiedenisleraren *Kleio* (Bogaerts 2001) ongeveer hetzelfde: 'Het slavernijverleden wordt soms maar in een paar regels afgedaan'.

De uitspraken van Van Boxtel en McLeod staan niet op zichzelf. Regelmatig duikt het idee op dat in Nederlandse geschiedenisboeken maar weinig is terug te vinden over de Nederlandse betrokkenheid bij slavenhandel en slavernij. Deze beweringen bleven tot dusver echter nogal in de lucht hangen bij gebrek aan systematisch onderzoek naar de feitelijke inhoud van geschiedenisboekjes waar het gaat om het Nederlandse aandeel in slavenhandel en slavernij.

In mijn onderzoek *Van ethnocentrisme naar cultuurrelativisme?* (Hogervorst 2004) stelde ik de historische beeldvorming van het Nederlandse koloniaal verleden in geschiedenisboekjes voor het lager- en basisonderwijs in de periode 1945-2000 aan de orde. Ik onderzoekte de beeldvorming met betrekking tot twee voormalige koloniën: Nederlands-Indië en Suriname. De keuze voor deze twee landen heeft te maken met de veranderde Nederlandse bevolkingssamenstelling na de Tweede Wereldoorlog. De onafhankelijkheidsverklaring van Indonesië op 17 augustus 1945 en de hierop volgende koloniale oorlog met Nederland bracht een stroom repatrianten op gang. De onafhankelijkheid van Suriname op 25 november 1975 deed veel Surinamers besluiten naar Nederland te vertrekken. Zowel de migranten uit voormalig Nederlands-Indië als uit Suriname zijn hier omdat 'wij' ooit daar waren. Inmiddels maken zij al

1 Bas Blokker & Guus Valk, *NRC Handelsblad*, 4 september 2001.

een aantal generaties deel uit van de Nederlandse samenleving. Om die reden is het relevant om de vraag te stellen hoe het Nederlandse koloniale verleden in de naoorlogse geschiedenismethoden wordt weergegeven. Mijn onderzoek richtte zich op de vraag in hoeverre er sprake is geweest van verschuivingen in de beeldvorming rond dat koloniale verleden en welke oorzaken daarvoor zijn aan te wijzen. Etnocentrisme en cultuurrelativisme, op te vatten als culturele arrogantie respectievelijk culturele bescheidenheid, waren daarbij attenderende begrippen.

Met de onderzoeksresultaten kunnen uitspraken als die van Van Boxtel en McLeod getoetst worden aan de feitelijk gebruikte geschiedenismethoden. In dit artikel stel ik eerst het belang van het schoolboek als boodschapper aan de orde om vervolgens, verdeeld over drie decennia, een aantal geschiedenisboekfragmenten over slavernij de revue te laten passeren. Ik plaats deze voorbeelden vervolgens in de historische context van het decennium waaruit zij afkomstig zijn en besluit, met verwijzing naar een recente geschiedenismethode, met een blik op de toekomst.

HET SCHOOLBOEK ALS BOODSCHAPPER

Zowel Roger van Boxtel als Cynthia McLeod verwijzen naar lesmethodes wanneer ze vaststellen dat het geschiedenisonderwijs te weinig aandacht aan slavernij besteedt. Kennelijk dichten ze het schoolboek een belangrijke rol toe. Maar hoe zwaar weegt het belang van geschiedenisboeken eigenlijk als mediator in de beeldvorming over het koloniale verleden?

Schoolboeken zijn van oudsher een belangrijk leermiddel. Ook bij het vak geschiedenis wordt er royaal gebruik van gemaakt. Door middel van tekst – voorzien van illustraties en kaartmateriaal – wordt de leerinhoud overgebracht op de leerling. Die tekst is mede bepalend voor het beeld dat schoolkinderen zich vormen over een bepaald thema. Beeldvorming komt echter niet rechtlijnig tot stand. Het is een gelaagd proces, dat op diverse manieren en op verschillende niveaus plaatsvindt. Schoolkinderen ondergaan vele invloeden, die alle bepalend zijn voor de uiteindelijke beeldvorming. Het gaat daarbij om de interactie tussen leerkracht en leerling, de interactie tussen leerlingen onderling en het gebruik van de bibliotheek, het documentatiecentrum en de computer als leermiddelen. Maar minstens zo invloedrijk zijn de opvoeding thuis, de interactie tussen school en ouders en het gebruik van media in gezinsverband. Het zijn echter invloeden die zich moeilijk laten vangen in één onderzoeksdesign.² Het gebruik van geschiedenismethodes is één van de weinige driedimensionale en constante factoren in mijn onderzoek geweest, reden waarom ik dit leermiddel tot uitgangspunt heb genomen. Andere leermiddelen, zoals schoolplaten, FIBO-filmpjes of schoolradio, waren aan ontwikke-

2 Antoon de Baets (1994) onderzocht de correlatie tussen beeldvorming via geschiedenismethodes en de visie op andere culturen op latere leeftijd. Het blijkt uitermate lastig om deze correlatie aan te tonen.

lingen onderhevig of raakten in onbruik. Het lesboek als boodschapper is blijven bestaan, wat pleit voor het belang van dit leermiddel.

Na deze constatering wilde ik nagaan of er eigenlijk al eerder schoolboekonderzoek was verricht dat mij tot voorbeeld zou kunnen dienen. Schoolboekonderzoek bleek in Nederland een weinig ontwikkelde discipline.³ In Duitsland bestaat sinds 1997 aan de Universiteit van Augsburg het 'Internationale Gesellschaft für historische und systematische Schulbuchforschung'. In september 2003 organiseerde dit genootschap een internationaal symposium met als thema 'Kulturelle Integration durch das Schulbuch? - Die Auseinandersetzung mit dem Fremden'. Hoe belangwekkend dit initiatief ook was, mijn inspiratie bij het opzetten en uitvoeren van mijn onderzoeksproject vond ik vooral in het werk van De Baets (1994). Hierin baseert hij zich met name op het Belgische koloniaal verleden.

TEKSTFRAGMENTEN OVER SLAVERNIJ

Ik verdiepte me voor mijn onderzoek in het Nederlandse koloniaal verleden en nam vervolgens naoorlogse geschiedenismethodes door op koloniale tekstfragmenten. Het bleken er veel te zijn. Die hoeveelheid noopte tot een keuze. Fragmenten over Nederlands-Indië en Suriname kwamen centraal te staan. Daarbinnen koos ik voor een aantal periodes – de jaren vijftig, zeventig en negentig van de vorige eeuw – en tevens voor een aantal thema's. Eén van de thema's voor Suriname was de slavernij. In de navolgende paragrafen geef ik tekstfragmenten weer uit de jaren vijftig, zeventig en negentig, geplaatst in de institutionele context van uitgeverij en onderwijsveld.

De jaren vijftig

In de verzuilde jaren vijftig besteedden de geschiedenisboekjes voor het lager onderwijs over het algemeen weinig aandacht aan het thema slavernij. In de door mij onderzochte methodes komt het aandeel Surinaams koloniaal verleden niet boven de 0,3 procent uit, terwijl dit in dezelfde periode voor Nederlands-Indië op 6,7 procent ligt. Wanneer het slavernijthema aan de orde wordt gesteld, varieert de behandelwijze van 'onder het tapijt vegen' tot luid en duidelijk blijk geven van morele verontwaardiging. Deze verschillen hebben te maken met verzuilde inzichten, maar ook met de persoonlijke invulling die schoolboekauteurs aan lesboekjes konden geven. Menig auteur was schoolhoofd en schreef met het oog op bijverdiensten een lesmethode. Hij volgde daarbij overigens de lange tijd gebruikelijke feitenchronologie, lopend van prehistorie tot heden. Een aantal voorbeelden maakt duidelijk hoe er in deze periode geschreven werd over slavernij. In het protestants-christelijke *Geschiedenis van de*

3 Een voorbeeld van Nederlands schoolboekonderzoek is Mok 1999. De Utrechtse Stichting Parel beoordeelt leermiddelen vanuit een antiracistisch perspectief en publiceert hierover. Voor meer informatie: www.parel.nl.

Nederlanden besteedt de auteur welgeteld één regel aan de slaven op de plantages in Suriname en aan de slechte omstandigheden waaronder zij leefden en werkten, om aansluitend in zes regels de zending in die gebieden te behandelen: 'Heel wat van die eerste dappere zendelingen zijn gestorven in de oerwouden, waar blanken bijna niet kunnen leven, omdat zij ook de slaven en Indianen van de Heiland wilden vertellen.'⁴ De auteur geeft de zendelingen een fikse schouderklop, maar onderneemt geen poging de omstandigheden van de slaven te verklaren en velt er ook geen oordeel over. W.G. van de Hulst is heel wat explicieter in de veelgebruikte protestants-christelijke geschiedensmethode *Toen en nu*. Als rasverteller schetst hij de leerlingen een beeld van een buitenverblijf aan de Vecht, waar de gastheer zijn gasten een heerlijke maaltijd laat serveren door een negerbediende. Die bediende hoeft nu niet meer als één van de vele slaven te werken op een koffieplantage in West-Indië. De auteur veroordeelt duidelijk de slavenhandel en slavernij: 'Ze werken voor – niets. Ze zijn gevangen in Afrika – als beesten; daar zijn ze verkocht aan de meester van de plantages, en daar moesten ze werken onder 't striemen van de zweep – als beesten.'⁵

De aandacht voor het slavernijthema in rooms-katholieke boekjes is evenmin overdadig te noemen. *Het heden uit het verleden* schrijft: 'Erger voor de W.I.C. was de slavenhandel. Die heeft ons land een slechte naam gegeven en het liefst praten we er niet over. Scheepsloadingen vol negers en negerinnen werden uit West-Afrika naar Amerika verscheept en daar verkocht.' Vervolgens laat de auteur het hierbij.⁶ Inderdaad, het liefst werd er niet over gepraat.

Het neutrale *Hoe het groeide* bagatelliseert het Nederlandse aandeel in de slavenhandel en de slavernij. In een stukje over de ontdekking van Amerika wordt benadrukt dat de Portugezen en Spanjaarden, na eerst gebruik te hebben gemaakt van Indianen als werkkrachten voor hun plantages, overstapten op slavenhandel en slavernij en hoe onmenselijk ze daarbij te werk gingen. Bijna een gehele bladzijde (inclusief kaartje) wordt hieraan besteed. Het Nederlandse aandeel wordt verderop in de geschiedensmethode in één regel afgedaan: 'Toen in 1863 eindelijk de vreselijke slavernij gelukkig werd afgeschaft [...].'⁷ De gebruikte bijvoeglijke naamwoorden maken duidelijk dat de slavernij als een afschuwelijk systeem wordt beschouwd, maar tegelijk wordt in retrospectief een vertekend beeld gegeven van de tijd waarin slavernij 'heel gewoon' was. De uiting van afschuw sluit overigens aan bij de vaker gebezigde morele verontwaardiging, ook met betrekking tot andere thema's in deze periode.

4 *Geschiedenis van de Nederlanden*. Groningen/Djakarta: Wolters, deel 3, 1952, pp. 89-90.

5 *Toen en nu*. Groningen/Djakarta: Wolters, deel 3, 1959, p. 64 (Cursivering van Van de Hulst).

6 *Het heden uit het verleden*. Apeldoorn: Stenvert, deel 3B, 1958, p. 17.

7 *Hoe het groeide*. Groningen: Noordhoff, deel 2, 1958, pp. 32 en 127.

Van de Hulst en Huijzena,
Toen en Nu III.

In de Pruijken-tijd.

J. B. Wolters,
Groningen.

Regentenfamilie met op de achtergrond hun 'negerbediende'
(Illustratie van de hand van H. Isings, gepubliceerd in deel 3 van W.G. van de Hulst,
Toen en nu. Groningen: Wolters Noordhoff, 1959, zestiende druk;
met dank aan Wolters Noordhoff)

De jaren zeventig

In de jaren zeventig bestaan er nauwelijks nog verzuilde uitgeverijen. Veel bedrijven verdwijnen van het toneel door fusies. De overblijvende schoolboekenuitgeverijen professionaliseren zich. Zij ontwikkelen voortaan zelf hun methodes en maken daarbij gebruik van de expertise van geschiedenisleraren, historici, onderwijsbegeleiders, professionele illustrators en kinderboekenschrijvers. Geschiedisonderwijs wordt in deze periode op thematische leest geschoeid, maar krijgt een ondergeschikte rol toebedacht in de maakbaar geachte en toekomstgerichte samenleving van dat moment. Veranderingen in de samenleving, waaronder de komst van vele Surinamers naar Nederland, wijzigen ook de kijk op het Nederlandse aandeel in de slavernij. In de enkele methode die in dit decennium aandacht aan het slavernijthema besteedt, wordt door de nadruk op zijn ellendige bestaan vooral het slachtofferschap van de slaaf beklemtoond. In *Geschiedenis in onderwerp en opdracht*, de meest gebruikte methode in deze periode, is de aandacht voor Suriname en daarmee voor de slavenhandel en de slavernij, nihil. In de thematische geschiedenis methode *Hoe het is, hoe het was* wordt 2,4 procent van de beschikbare ruimte aan dit thema besteed. In het hoofdstuk *Kopen en verkopen* staat het volgende geschreven:

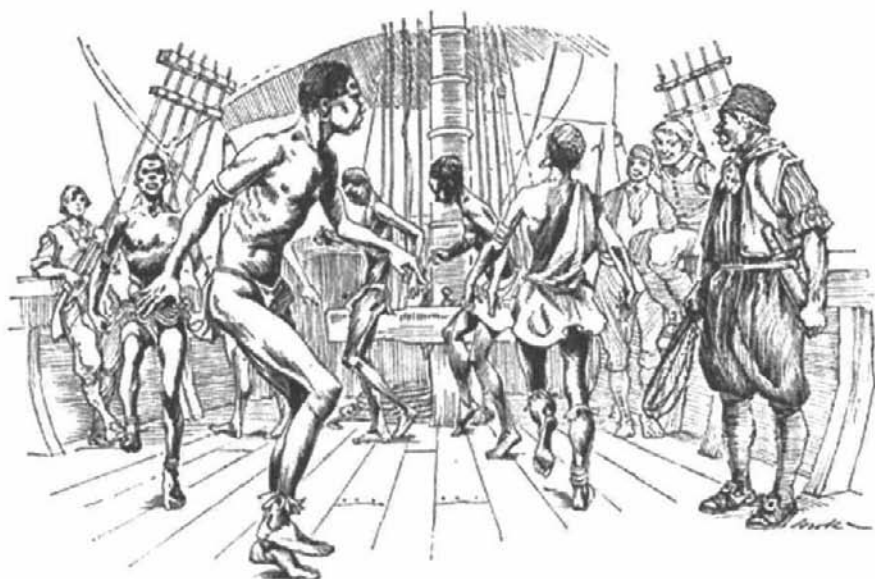
Hollandse kooplieden deden ook verkeerde dingen. Ze zonden schepen naar de kust van Afrika. Daar kochten ze mensen van negerkoningen. Soms ook werd een negerdorp overvallen en werden de gezonde mannen en vrouwen meegenomen. Men bracht de negers naar Amerika waar ze op de plantages moesten werken. Aan deze slavenhandel werd veel verdiend. De negers hebben veel geleden. Negers die tijdens de overtocht ziek werden, werden overboord gegooid.⁸

Het laat aan duidelijkheid niets te wensen over, wat ook geldt voor het verhaal *Negerslaaf*, waarin onder andere over de gevangenneming wordt verteld: 'De ongelukkigen worden door slavendrijvers opgejaagd' en 'Wie niet verder kan, wordt tot bloedens toe geslagen. Velen bezwijken en zullen een ellendige dood vinden.'⁹ De jonge gebrandmerkte slaven uit het verhaal heten Karwanja en Buwana en zijn iets ouder dan de westerse lezertjes van hun historie. Karwanja overleeft de overtocht over de Atlantische Oceaan, maar 'de volgende dag reeds moet hij het zware rad in de suikerfabriek ronddraaien, dag in, dag uit'.¹⁰ Vluchten was een optie, maar op weglopen en andere vergrijpen stonden zware lichamelijke straffen, soms met de dood tot gevolg. Ze waren bedoeld als afschrikwekkend voorbeeld voor potentiële vluchtelingen. *Hoe het is, hoe het was* geeft een

8 *Hoe het is, hoe het was*. Zutphen: Thieme, deel 2, 1972, pp. 73-74.

9 *Hoe het is, hoe het was*. Zutphen: Thieme, deel 3, 1972, p. 67.

10 *Hoe het is, hoe het was*. Zutphen: Thieme, deel 3, 1972, p. 68.

Slavernij jaren zeventig
 (Illustratie van de hand van Cor van Kralingen, gepubliceerd in
 deel 3 van *Hoe het is hoe het was*. Zutphen: Thieme, 1972)

expliciete opsomming van deze gruwelijke straffen.¹¹ Hoewel de methode het niet vermeldt, wijst alles erop dat de auteurs zich baseerden op *Wij slaven van Suriname* van Anton de Kom, dat in 1971 voor het eerst sinds 1934 weer werd uitgegeven.

De nauwelijks gebruikte methode *Mobiel*, die onder leiding van historica en pedagoge Lea Dasberg tot stand was gekomen, heeft een andere insteek. Slavenhandel en slavernij krijgen ruimschoots de aandacht, maar de methode benadrukt het aandeel van de Noord-Amerikaanse blanken hierin: 'De negers waren slaven van de blanken; de blanken konden precies met de negers doen wat ze wilden, ze konden de negers zelfs doden zonder ervoor gestraft te worden' en 'Maar ook al schaften de blanken later de slavernij af, velen van hen beschouwden de negers toch nog niet als gelijkwaardig. En dat is nu nog zo. Daartegen protesteren de negers, vooral in Amerika. Sommigen van hen noemen zich de mensen van de "Black Power".'¹² Medio jaren zeventig is de stemming in deze methode duidelijk anti-blank Amerika, wat mogelijk te maken heeft met de rassendiscriminatie jegens de Amerikaanse gekleurde bevolking en het oorlogsdrama in Vietnam.

¹¹ *Hoe het is, hoe het was*. Zutphen: Thieme, deel 3, 1972, p. 68.

¹² *Mobiel 1 – Wegwijzers*. Groningen: Wolters Noordhoff, 1975, p. 15.

De jaren negentig¹³

Geschiedenisonderwijs krijgt in dit decennium weer een belangrijke rol toebedeeld, kennelijk vanuit de gedachte dat wie zijn geschiedenis niet kent, zijn toekomst niet kan begrijpen. De chronologie is terug van weggeweest, maar wordt nu dikwijls met thema's vermengd. De professionalisering, die in de jaren zeventig inzette in de wereld van de schoolboekenuitgevers, is duidelijk zichtbaar in het uiterlijk van de methodes. Het zijn goed verzorgde, gebonden lesboeken. De teksten gaan vergezeld van mooie kaartjes en foto's en zijn op glanzend papier gedrukt.

Het Nederlandse aandeel in de slavenhandel en de slavernij krijgt meer aandacht in deze periode. De percentages lopen wat dit betreft uiteen van 0,9 procent tot 5,9 procent voor de hier genoemde methodes, wat duidt op een aanzienlijke toename in vergelijking tot de jaren vijftig. De lesboeken uit de jaren negentig weerspreken daarmee alle het beeld dat in de media in stand gehouden wordt: 'De slaaf is karig bedeed op school.' Zowel *Een zee van tijd*, *Bij de tijd*, *Wijzer door de tijd* als *De grote reis* besteden veel aandacht aan het thema, in het bijzonder aan de achterliggende oorzaken en gevolgen. Elke methode legt daarbij zo haar eigen accenten.

Een zee van tijd stelt de strenge straffen aan de orde die tegenover slaven gebruikt werden, maar biedt ook ruimte – twee pagina's – aan een verhaal over succesvol slavenverzet op houtplantage La Paix in Suriname in 1757. Zo'n verhaal biedt de mogelijkheid het slachtofferbeeld van slaven te nuanceren. *Wijzer door de tijd* gaat in op de lange historie van slavenhandel en slavernij in het stukje Noord-Afrika. De leerlingen komen hierdoor aan de weet dat de Romeinen en later de Arabieren al slavenhandel bedreven in dit deel van het continent. De methode benadrukt dat hier mensen leefden die veel wisten van wetenschap en kunst en geeft Afrika daarmee een positieve benadering: 'Er waren mensen in Europa die dit wel wisten. Maar de meeste Europeanen geloofden liever de verhalen over onbeschaafde, wilde "zwarten". Zo voelden ze zich niet schuldig bij hun onmenselijke slavenhandel.'¹⁴ In het tekstfragment *Gevangen* wordt

'Met dit soort stempels werden de slaven gebrandmerkt.' (Illustratie van de hand van Fred Marchall, gepubliceerd in *Bij de tijd*, leerlingboek 8. Den Bosch: Malmberg, 2000)

¹³ Voor deze periode worden ook lesmethodes die zijn uitgegeven in de jaren 2000 en 2001 besproken.

¹⁴ *Wijzer door de tijd*. Groningen: Wolters Noordhoff, boek 8, 2001, p. 61.

de gevangenneming van het Afrikaanse meisje Mandiba vanuit haar eigen beleving weergegeven, waarmee het hedendaagse westerse kinderen mogelijk wordt gemaakt zich te verplaatsen in de belevenissen van een slaaf. Ook *Bij de tijd* geeft het thema ruim aandacht. Met een begeleidende tabel, waarin gegevens uit 1685 zijn verwerkt, laat de methode zien hoeveel Afrikanen tijdens de tocht over de Atlantische Oceaan kwamen te overlijden.¹⁵ Zo'n tabel heeft soms veel meer impact dan pagina's vol tekst. *Bij de tijd* vertelt ook over het zware slavenbestaan en de pogingen van slaven hieraan te ontkomen. Daarbij wordt een verband gelegd met het ontstaan van Marrongemeenschappen in Suriname: 'Uit haat en om aan eten te komen vielen ze [de Marrons] de plantages aan'.¹⁶ Er wordt ook een verklaring gegeven voor de uiteindelijke afschaffing van de slavernij: 'In de zeventiende en achttiende eeuw vonden de meeste mensen het heel normaal dat slaven gehouden werden. Vanaf 1800 veranderde dat. De burgers in Europa uitten veel kritiek op de manier van leven van hun landgenoten in de kolonies.'¹⁷

De methode *De grote reis* neemt in het overzicht van methodes uit de jaren negentig een bijzondere plaats in. De koloniale geschiedenis van Suriname komt aan de orde in een vijf pagina's tellend hoofdstuk, getiteld 'Herkomst'. De herkomst van de bewoners van het multi-etnische Suriname vormt een logische aanleiding om dieper in te gaan op de geschiedenis van slavenhandel en slavernij en het Nederlandse aandeel hierin. Fort Elmina fungeert als uitgangspunt om de overtocht van de slaven te beschrijven: 'De scheepstochten waren verschrikkelijk. De Afrikanen werden als dieren in de scheepsruimen vastgebonden. Onderweg stierf bijna eenderde van hen.'¹⁸ Naast aandacht voor de slechte behandeling van de slaven komen ook talrijke andere facetten van hun leven aan bod, zoals hun vluchtpogingen, hun verzet, de straffen die zij ondergingen en het behoud van hun eigen – Afrikaanse – cultuur.

OORZAKEN VOOR VERANDERINGEN IN DE BEELDVORMING

De voorgaande paragrafen maken duidelijk dat de aandacht voor het thema slavernij in de loop der decennia zowel kwantitatief als kwalitatief is veranderd. In de jaren vijftig was er weinig aandacht voor het onderwerp, al ontbrak de morele verontwaardiging over de verschrikkingen van de slavernij niet. In de jaren zeventig legde een weinig gebruikte methode vooral de nadruk op het slachtofferschap van de slaaf, terwijl in de jaren negentig uitgebreid aandacht aan slavenhandel en slavernij besteed wordt en bovendien in vele nuances. Voor deze veranderingen is niet één oorzaak aan te wijzen, maar spelen meerdere factoren een rol.

15 *Bij de tijd*. Den Bosch: Malmberg, leerling-boek 8, 2000, p. 61.

16 *Bij de tijd*. Den Bosch: Malmberg, leerling-boek 8, 2000, p. 62.

17 *Bij de tijd*. Den Bosch: Malmberg, leerling-boek 8, 2000, p. 62.

18 *De grote reis*. Den Bosch: Malmberg, leesboek B, groep 7, 2000, p. 46.

Ik gaf bij de voorbeelden van tekstfragmenten al aan dat wijzigingen op institutioneel niveau – in de uitgeverwereld, in het onderwijsveld – van invloed waren. Maar ook die veranderingen staan niet op zichzelf. Ze maken deel uit van ontwikkelingen in de samenleving.

De kolonie Suriname moest het gemeten naar aandacht altijd al afleggen tegen voormalig Nederlands-Indië. In de jaren vijftig was dat zeker het geval, toen iedereen nog vervuld was van de traumatisch verlopen dekolonisatie in 'de Oost'. In veel geschiedenisboekjes uit de jaren vijftig walmen de emoties over het verlies van Indonesië als vanzelf uit de bladzijden omhoog. Boosheid, teleurstelling, verdriet, gelatenheid: de auteurs geven er ongeneemd uiting aan. Zoals ik eerder al aanhaalde, leverden schoolhoofden een manuscript in voor een methode, al dan niet geassisteerd door een geschiedenisleraar met een M.O.-akte. Bij goedkeuring van het manuscript werd het door een schoolboekuitgever van een bepaalde denominatie gepubliceerd. Schoolhoofden konden in deze periode hun persoonlijk ei kwijt over 'de loop der geschiedenis'. In de huidige constellatie is dat nauwelijks meer mogelijk. Schoolboekuitgevers ontwikkelen de methodes zelf en werken multidisciplinair. Dat levert een veel neutraler en zakelijker geschreven verhaal op.

Aan deze verzakelijking heeft ook bijgedragen dat Nederland vanaf de jaren zestig steeds meer de blik naar buiten is gaan richten. Nederlanders kregen oog voor rassendiscriminatie in Noord-Amerika en Zuid-Afrika, voor de oorlog in Vietnam en voor de problematiek van Derde Wereldlanden in bredere zin. Met deze aandacht voor 'de ander' en 'het andere' raakte het tot in de jaren vijftig gehanteerde ethocentrisme in onbruik en verdween de term 'vaderlandse geschiedenis' van de kaften. Er werd niet meer in termen van 'wij Hollanders' of 'onze flinke jongens' geschreven. Ook woorden als 'inlanders' en 'inheemsen' – wanneer het over bewoners uit voormalig Nederlands-Indië ging – en 'negers' – wanneer gerefereerd werd aan een bepaalde etnische groep uit Suriname – raakten in onbruik. Er wordt thans op een neutralere toon geschreven. Woorden als 'Nederland', 'Nederlanders', 'mensen uit Indië' en 'slaven' of 'Afrikanen' zijn nu veel meer in zwang. De komst van vele Surinamers naar Nederland in combinatie met onderzoeksresultaten uit studies als de culturele antropologie maakten een andere kijk op het Nederlandse aandeel in de slavenhandel en de slavernij onontkoombaar. Dat zien we duidelijk weerspiegeld in de geschiedenismethodes voor het basisonderwijs in de jaren negentig.

TOT BESLUIT

Dat lange tijd het idee is blijven bestaan dat er slechts enkele regels over slavernij geschreven werden in geschiedenismethodes voor het basisonderwijs heeft mogelijk ook te maken met het langdurige gebruik van methodes uit de jaren vijftig. De methode *Toestanden en gebeurtenissen* van B. Laarman spande wat dat betreft de kroon: de eerste uitgave dateert uit 1898, de laatste druk die ik vond was van 1959. De methode werd

dus ruim zestig jaar op de markt gebracht, maar is waarschijnlijk tot ver in de jaren zestig gebruikt. Ook andere methodes uit de jaren vijftig gingen lang mee. Die lange omlooptijd had te maken met het beperkte budget waarover scholen beschikten, maar leidde ertoe dat geschiedenis als een vaststaande canon kon worden opgevat. Dat gebeurt kennelijk nog steeds, getuige de eerder aangehaalde uitspraken van Van Boxtel en McLeod. Dat er wel degelijk sprake is geweest van een bijstelling in de beeldvorming, ook met betrekking tot het thema slavernij, is helaas nog geen gemeengoed geworden. Ik hoop dat mijn onderzoek een bijdrage aan deze bijstelling kan leveren.

De kijk op onze geschiedenis wordt in belangrijke mate bepaald door het hier en nu. Tot die conclusie kwam ook de historicus G.W. Kernkamp, toen hij opmerkte dat iedere geschiedschrijving 'het navelmerk [draagt] van den tijd, die haar baarde'.¹⁹ Geschiedenis wordt steeds vanuit het heden geschreven en staat onder sterke invloed van gebeurtenissen en ontwikkelingen in datzelfde heden. In die zin is het interessant een blik te werpen op een recente geschiedenismethode. Hoe wordt daarin over slavernij geschreven?

Thieme Meulenhoff bracht in de zomer van 2004 de geschiedenis-methode *Speurtocht* voor het basisonderwijs uit. De methode speelt duidelijk in op de heersende commotie rond de Nederlandse identiteit. De bijbehorende reclamefolder laat weten dat de methode 'vanuit Nederlands perspectief' is geschreven. Vanwege dit predikaat rees bij mij ogenblikkelijk de vraag wat hiermee in relatie tot de geschiedschrijving over slavernij bedoeld wordt. Op twee bladzijden wordt in deeltje zeven ingegaan op de slavenhandel en de slavernij.²⁰ Van het tekstdeel gaat ongeveer de helft over de situatie van de slaven en de afschaffing van de slavernij in Noord-Amerika. Waar het Nederlandse aandeel in de slavenhandel en de slavernij wordt besproken, wordt vrij afstandelijk in de 'ze'- of 'zij'-vorm geschreven. De slaven moesten hard werken en werden slecht behandeld, zo staat er in het boekje, maar hoe hard en hoe slecht wordt niet duidelijk gemaakt. De methodes uit de jaren negentig waren wat dat betreft explicieter en boden leerlingen meer mogelijkheden tot identificatie en bewustwording en deden bovendien een dwingend beroep op hun inlevingsvermogen.

Aan de hand van één methode valt niet te bepalen of hier sprake is van een ongewenste ontwikkeling. De manier waarop het geschiedenisonderwijs met het thema slavernij omgaat, is echter belangrijk genoeg om te volgen. De feiten erover zijn nu boven tafel en het idee dat er weinig over geschreven wordt, kan voor het basisonderwijs in ieder geval worden bijgesteld. De beeldvorming via geschiedenisboekjes blijft echter, getuige de methode *Speurtocht*, een punt van aanhoudende zorg.

19 Dit citaat van G.W. Kernkamp (1864-1943) is opgenomen in Luykx & Slot 1997: 7.

20 *Speurtocht*. Utrecht: Thieme Meulenhoff, deel 7, pp. 66-67.

LITERATUUR

Baets, Antoon de, 1994

De figuranten van de geschiedenis; Hoe het verleden van andere culturen wordt verbeeld en in herinnering gebracht. Hilversum: Verloren.

Bogaerts, Tineke, 2001

'De historische romans van Cynthia McLeod; Interview met Cynthia McLeod'. *Kleio* 42 (5): 24-27.

Hogervorst, Lucia, 2004

Van ethocentrisme tot cultuurrelativisme? Over de historische beeldvorming van het Nederlands koloniaal verleden in de geschiedenisboekjes voor het lager- en basisonderwijs in de periode 1945-2000. Doctoraalscriptie maatschappijgeschiedenis Erasmus Universiteit Rotterdam.

Luykx, Paul & Pim Slot (red.), 1997

Een stille revolutie; Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig. Hilversum: Verloren.

Mok, Ineke, 1999

In de ban van het ras; Aardrijkskunde tussen wetenschap en samenleving, 1876-1992. Amsterdam: ASCA Press.

Lucia Hogervorst studeerde maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit van Rotterdam. Zij studeerde in 2004 af op de scriptie Van ethocentrisme tot cultuurrelativisme? Over de historische beeldvorming van het Nederlands koloniaal verleden in de geschiedenisboekjes voor het lager- en basisonderwijs in de periode 1945-2000. Op basis van haar scriptie stelde ze de tentoonstelling 'Van heldendaad tot schandvlek; Het Nederlands koloniaal verleden in de geschiedenisboekjes' samen. Deze was van juni tot en met oktober 2005 te zien in het Nationaal Onderwijsmuseum te Rotterdam en van februari tot en met mei 2006 in Bronbeek in Arnhem. De scriptie is via www.onderwijsmuseum.nl in te zien en te downloaden (via tentoonstellingen - geweest - Van heldendaad tot schandvlek - lees meer).

■ Michiel van Kempen

De hoofdpijn van de bibliograaf

De kunst van het titelbeschrijven in het digitale tijdperk

Bibliografieën vertellen oneindig veel verhalen. Evenals de encyclopedieën, de woordenboeken, de jaarboeken met necrologieën behoren de bibliografieën tot het onmisbare instrumentarium van elke onderzoeker. Een goede bibliografie bespaart de nieuwsgierige mens maanden werk. En de wijze waarop titels beschreven staan in een bibliografie is van cruciaal belang voor elk onderzoek. Ga maar na hoe belangrijk het is te weten of een Tsjechische roman verschenen is vóór of na de val van de Berlijnse muur. De materiële kant van boeken – papier-soort, formaat, illustraties, bindwerk enz. – kan ons zoveel informatie geven, dat er bijzondere studiedisciplines voor in het leven zijn geroepen aan verschillende universiteiten. In het Nederlandse taalgebied is misschien H. de la Fontaine Verwey, oud-directeur van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, de bekendste hoogleraar op het vakgebied van de Boek- en Bibliotheekwetenschap. Tegenwoordig bekleedt Lisa Kuitert de post. Hoezeer het bibliografische vak ook van elementair belang is voor de Surinamistiek wil ik in het volgende toelichten aan de hand van een aantal concrete gevallen. Ik ga uit van het in 1997 verschenen *Suriname; a bibliography 1989-1995* van Irene Rolfes, de laatst verschenen grote Suriname-bibliografie. Ik zal het belang van het werk van documentalisten proberen aan te tonen en daarbij ook uit eigen ervaringen putten. Ten slotte komen we op de veranderingen die de digitalisering in het bibliografische vak heeft bewerkstelligd en binnen dat kader op het jongste project: de digitalisering van Surinaamse teksten door de Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren.

ROLFES

Irene Rolfes is documentaliste bij wat vroeger de Caraïbische Afdeling van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) te Leiden heette; tegenwoordig is die afdeling omgedoopt tot Kenniscentrum Caraïbistiek. In 1990 publiceerde Rolfes samen met haar collega Jo Derckx *Suriname; a bibliography 1980-1989* en in 1992 kwam *Women in the Caribbean; a bibliography 1986-1990* uit. Verder verzorgt zij samen met anderen de reeks *Caribbean abstracts* waarin niet enkel titels maar ook een korte samenvatting van publicaties wordt gegeven. In 1997 verscheen *Suriname; a bibliography 1989-1995*, beschrijvingen van 3321 titels die betrekking hebben op Suriname, boekuitgaven zowel

als tijdschriftartikelen, bijdragen tot *Festschrifte* en verzamelbundels enz. Alle disciplines zijn vertegenwoordigd, maar het zwaartepunt ligt bij de humaniora en de sociale wetenschappen – de voornaamste verzamelgebieden van het KITLV. Zo vindt de gebruiker een ruim scala aan onderwerpen, van lesbische relaties tot schoolloopbaanverbetering van Surinaamse leerlingen in Nederland, en van biodiversiteit tot culinaire kunst. Omdat het een beschrijving is van de collectie die in Leiden aanwezig is, had het boek volgens goed bibliografisch gebruik 'catalogus' moeten heten en niet 'bibliografie', want de laatste is een lijst van publicaties ongeacht de vindplaats ervan. Rolfes volgt waarschijnlijk de Angelsaksische traditie. In haar manier van titelbeschrijven beperkt zij zich tot auteur, titel, uitgever, plaats en jaar van uitgave, aantal pagina's en reekstitel. Het formaat van een boek wordt niet vermeld, evenmin als de eventuele aanwezigheid van illustraties, register, tabellen, kaarten en bibliografie; voorwoorden en inleidingen door andere auteurs worden evenmin vermeld. Dat het niet om te verwaarlozen pietluttigheden gaat, zou ik gemakkelijk kunnen aantonen door een reeks boekjes uit mijn kasten te trekken die met Rolfes' wijze van beschrijven identiek zouden zijn, maar die op grond van het al dan niet aanwezig zijn van illustraties, het formaat en de kleur van het omslag duidelijk behoren tot verschillende drukgangen – en dus een afzonderlijke beschrijving voor zich opeisen. Eén voorbeeld: de eerste en tweede druk van het jeugdboek *Veren voor de piari* van Ismene Krishnadath zijn geheel identiek op de belettering van het omslag en de achtergrondkleur van de rug na.

HOE HET MIS KAN GAAN

De West-Indische publicisten maken het de bibliografen niet gemakkelijk. Boeken die bibliografisch rommelig zijn uitgegeven zijn eerder regel dan uitzondering – een situatie die overigens de laatste jaren wel verbeterd. Dat de titelpagina ontbreekt, is nog het minste. Vaak ontbreekt de auteursnaam, soms is onduidelijk wat de titel van een publicatie is, plaats en jaar van verschijnen worden niet vermeld. Deze zaken zijn uiteraard het gevolg van een situatie waarin het merendeel van de auteurs boeken in eigen beheer uitbrengt. Het is een simpele wet: bij registratie voor een Internationaal Standaard Boek Nummer worden bibliografische gegevens meestal behoorlijk vastgelegd, maar voor dat nummer moet betaald worden, en aangezien ook het distributiecircuit onder de directe controle van de auteur zelf valt, hebben auteurs lange tijd gedacht weinig te winnen bij zo'n ISB-nummer en het ISBN-gebeuren maar als hinderlijk en overbodig ervaren. In sommige gevallen is er dan nog een bijzondere motivatie om een nieuwe uitgave niet te laten registreren: niet alle publicaties kunnen informatie over auteur en verschijning vermelden, zeker als het om vormen van Samizdat-literatuur gaat. Dat soort ondergrondse publicaties heeft in Suriname nooit een grote vlucht genomen, maar een fraai voorbeeld daarvan geeft niettemin nr. 0003 in Rolfes' bibliografie.

Het gaat om een boekje van 15 pagina's met de titel *Aan patria*; 'alle verzen voor ieder, voor ieder een vers'. Het is geschreven als reactie op de moorden van 8 en 9 december 1982 in Suriname, en de gedichten zijn opgedragen aan de vijftien slachtoffers die op het voorblad en op pagina 15 worden genoemd. Bij de titelbeschrijving ervan is heel wat misgegaan, maar dat kan Irene Rolfes eigenlijk niet worden aangerekend. Op de eerste plaats: Rolfes klasseert het als een anonieme uitgave onder het eerste woord uit de titel. Maar onder het voorwoord staat een pseudoniem: Patria, dus het boekje moest alfabetisch onder de P worden gerangschikt (los van de vreemde kwestie dat iemand die zich Patria noemt een titel verzint als opdracht aan zichzelf: Aan Patria). Het boekje heeft geen titelpagina, geen plaats en jaar van uitgave. Hoe Rolfes dus 1993 kan vermelden zal voor velen een raadsel zijn. Toch weet ik bijna zeker hoe ze eraan is gekomen. Op 2 december 1993 bespreekt 'onze boekenredacteur' het bundeltje in de *Weekkrant Suriname*, het inmiddels verdwenen weekblad dat veel boekinformatie bevatte, maar die informatie helaas niet altijd op betrouwbare wijze meedeelde aan de lezers. Onze boekenredacteur zegt: 'Aan de gedichtenstroom is een nieuwe loot toegevoegd en wel in gebundelde vorm.' Dit is niet alleen een hopeloos kromme vorm van beeldspraak, ook inhoudelijk klopt er niets van het medegedeelde. In 1993 was het boekje al jaren geleden verschenen. Ik zelf bezit een exemplaar dat door de auteur gesigneerd is op 4 januari 1989, maar het boekje is van nog veel oudere datum: naspeuringen hebben mij geleerd dat het verschenen is in Utrecht in 1983, direct na de decembermoorden. Tien jaar na dato is het dus gerecenseerd in de *Weekkrant Suriname*! In de titelbeschrijving van de Leidse Suriname-catalogus had in ieder geval het jaartal tussen vierkante haken moeten staan, omdat het om een toevoeging gaat van informatie die niet in de uitgave zelf is te vinden (dit geldt voor veel meer gevallen: in de roman *De vlindervrouw* van Dieuwke Winsemius bijvoorbeeld kun je nergens het vermelde verscheeningsjaar 1993 vinden). Vreemd is ook dat Rolfes 'alle verzen voor ieder, voor ieder een vers' opneemt als ondertitel. Mij dunkt dat de aanhalingstekens een duidelijke indicatie zijn dat het hier niet om een ondertitel, maar om een motto gaat.

Mijn exemplaar verraadt ook wie er achter het pseudoniem Patria schuilgaat, want het is gesigneerd door D.S. Rambocus. Deze Dew Rambocus is de oudere broer van de bij de decembermoorden doodgemartelde Surindre Rambocus. Overigens komt de auteursnaam voor in het artikel in de *Weekkrant Suriname*. Nu wil de ironie dat de 'dichter' Rambocus al eerder een bundel publiceerde, *Frambo* (Sranan voor: Fakkelt, ook al een uitgave zonder vermelding van het verscheeningsjaar, dat jaar was 1977) en in die bundel verheerlijkte Dew Rambocus de strijd en het geweld van het zich bevrijdende Surinaamse volk. Nu, die 'bevrijding' heeft inmiddels velen onder wie zijn jongere broer, de dood in gejaagd. 'De geschiedenis is getuigend', zo besloot hij het voorwoord tot *Frambo*.

Getuigend van de ironie van de geschiedenis dan en de holheid van de revolutionaire frasen.

Aldus een klein stukje Surinaamse boekgeschiedenis om te laten zien hoe lastig de taak van de bibliograaf is en hoe nauw het vak luistert. Het verhaal is daarmee overigens nog niet ten einde. De titels uit de *Suriname bibliography* maken immers deel uit van de totale onlinecatalogus van het KITLV in Leiden. Hoe staat *Aan Patria* daar tegenwoordig geregistreerd? Er blijkt een beschrijving te zijn met als titel: *Aan Patria: 'alle verzen voor ieder, voor ieder een vers'*, dus met een enkel en een dubbel aanhalingsteken en met tussen haken (!) het verschijningsjaar 1993. Maar opvallend genoeg is er nog een titelbeschrijving, die is gedateerd [ca. 1989], die Patria als schrijver vermeldt en waarvan de titel luidt: *Aan Surindre Rambocus, Jivan Sheombar, John Baboeram, Eddie Hoost, Harold Riedewald ...* Hier is de catalogiseerder op het verkeerde been gezet door de rommelige typografie van het voorplat, waar inderdaad in kapitalen staat AAN en dan ter rechterzijde de namen van de slachtoffers van 8 december!

Dat in *Suriname; a bibliography 1989-1995* niet afzonderlijk melding wordt gemaakt van voor- en nawoorden en inleidingen is vooral een gemis voor wie een auteursbibliografie samenstelt – een beschrijving van alle afzonderlijk en verspreid verschenen publicaties van één auteur. Juist de laatste categorie, de verspreid verschenen publicaties, zijn meestal het lastigst op te sporen. Stel bijvoorbeeld dat een vroeggepensioneerde de rest van zijn leven niets meer te doen heeft en de Sisyphus-arbeid op zich zou nemen om een bibliografie van de verspreid verschenen publicaties van Albert Helman te vervaardigen. Dan is het handig om te zien dat Helman een voorwoord heeft geschreven in het door Marcel Weltak geredigeerde *Surinaamse muziek in Nederland en Suriname* (1990). In de onlineversie van de KITLV-catalogus is die informatie nu gelukkig gemakkelijk te vinden.

PINDA'S EN KOKOS

Boekjes waar je als titelbeschrijver nauwelijks houvast aan hebt: het is een plaag voor de titelbeschrijver, al gaan grote collecties zoals universiteitsbibliotheken daar soms wel erg gemakkelijk mee om. Die 'lastige' boekjes worden betiteld als 'grijze literatuur' en het liefst ergens in een doos gedumpt. Toen ikzelf met Kees van Doorne – nu wijlen¹ – aan de *Suriname-Catalogus van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam* werkte, moesten we stad en land bewegen om aannemelijk te maken dat de uitgaafjes van een land als Suriname nu eenmaal niet aan westerse beschrijvingscriteria voldoen. Er liepen bibliothecarissen rond die vonden dat dat soort 'pruluitgaafjes' maar helemaal niet beschreven moesten worden en liever in een archiefdoos terecht konden komen! Maar met het etiket 'grijze

1 Zie zijn In Memoriam (Van Kempen 2005).

literatuur' zou een flink deel van het corpus aan Surinaamse publicaties helemaal wegvallen. Het was telkens opnieuw op eieren lopen om de Pierson-kamer waar de titelbeschrijvers zitten, niet te overvoeren met dat soort uitgaven. Want laten we wel wezen: al die grijze literatuur betekent méér werk voor de toch al zwaar overbelaste titelbeschrijvers. Ik zie me nog binnenkomen met een hele doos die in 1993 uitgebracht was als een pakket ontwikkelingseducatie voor 6 tot 8-jarigen: *Post uit Suriname* heette die. Er zat een handleiding in, maar ook bouwplaten, enveloppen, leesboekjes, werkbladen, een stamboom, een kinderboek van Thea Doelwijk, en wat het helemaal mooi maakte: zakjes met pinda's en kokos om aanschouwelijk te maken wat Suriname aan producten voortbrengt. De titelbeschrijvers zaten net gezellig bij elkaar om een verjaardag te vieren, toen ik hun het nieuwe 'boek' voorhield en ze verslikten zich bijna in hun stuk taart. Het heeft minstens driekwart jaar geduurd voor die doos beschreven was en tot mijn verdriet waren de zakjes pinda's en kokos niet in de beschrijving opgenomen (nr. 5269 in de *Suriname-Catalogus van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam*). Ik heb het net nog gecontroleerd in mijn eigen collectie: pinda's en kokos zijn dertien jaar na 'verschijning' wel wat uitgedroogd, maar niet bedorven. Aan Rolfes is deze beker voorbijgegaan: *Post uit Suriname* komt niet in de KITLV-catalogus voor.

HEERENBOEKJES

Het werk van een titelbeschrijver is alles behalve een vorm van lopende-bandwerk. Bij de beschrijving van oude drukken – waar in de regel onder wordt verstaan: uitgaven van vóór 1800 of 1850 – gaat het zelfs om zeer gespecialiseerd werk, waarbij het resultaat er soms uitziet als een wiskundige formule. Ik neem een titel over uit de *Suriname-Catalogus van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam* (nr. 3823):

Nieuwe wereldt ofte Beschrijvinghe van West-Indien, ... Met kaerten ende tafels. Leyden: in de druckerye van Isaack Elzevier, 1625. f°. Willem's 230. Sig.: *-2*4 A-2X⁴ (2X6 blanco).

Het gaat hier om een collatie die tot stand is gekomen op grond van de telling en nummering van de verschillende katernen. In vroeger eeuwen hadden boeken geen doorlopende paginanummering, maar werden de afzonderlijke katernen van nummeringen voorzien. Het formaat van een boek werd bovendien niet in centimeters uitgemeten, maar uitgedrukt op grond van papierformaten – hier is dat: f° (folio).

De grootste worsteling hebben Kees van Doorne en ik gevoerd met de zogenaamde 'Heerenboekjes'. Onder de verzamelterm 'Heerenboekjes' wordt een reeks van een soort jaarboekjes verstaan, waarin al de namen van de bewindhebbers, militairen, ambachtslieden, schrijvers enz. enz. van de West-Indische Compagnie en van de Geoctroyeerde Sociëteit van Suriname werden vermeld. Die jaarboekjes begonnen al te verschijnen in

1684. Men kan zich voorstellen dat deze reeks – die doorloopt tot in de twintigste eeuw toen er al lang heel andere machtsverhoudingen golden – een schat van informatie bevat voor alle historici. Nu wil de ironie dat die boekjes alleen in de volksmond ‘Heerenboekjes’ werden genoemd, om die reden in het verleden in de kaartcatalogus van de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek werden gecatalogiseerd onder die titel, maar nooit die titel op het titelblad hebben gedragen. Ze heetten bijvoorbeeld *Naam-wyser Waar in verthoont worden De Naamen en Woonplaatsen van haar Ed. Gr. Achth. de Regeerders der Stad Amsterdam, deses jaers ... Mitsgaders van verscheyde andere Collegien en Beampten. Tot dienst van alle Liefhebbers in goede orde gestelt*. Of ze heetten: *Naamwijzer en adresboek van de leden van het bestuur van Amsterdam enz.* Groot probleem is dat niet alleen de titel voortdurend veranderde, maar ook de uitgevers van die boekjes. Er zijn jaren dat er twee boekjes verschenen en vaak ook werden verschillende van die boekjes samengebracht in convoluten (banden met meer dan één uitgave). In sommige naamwijzers werden bovendien almanakken opgenomen met afzonderlijke titelbladen. Alsof dat allemaal nog niet verwarrend genoeg was, waren er in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam verschillende reeksen aanwezig onder verschillende signatures (plaatsingsnummers). De Amsterdamse Universiteitsbibliotheek is namelijk gegroeid uit de stadsbibliotheek van vroeger eeuwen die een rijke collectie werken over Suriname opbouwde, omdat de zetel van de West-Indische Compagnie in Amsterdam gevestigd was. Wij moesten maar zien hoe we al die reeksen goed onder de correcte titel kregen gecatalogiseerd. Na twee dagen uitzoekertijd waren we compleet in de war. We besloten helemaal opnieuw te beginnen, bandje voor bandje, titel voor titel. Uiteindelijk was het resultaat een correcte beschrijving die misschien zes titels in die hele *Suriname-Catalogus* van circa 8000 titels opleverde. De worsteling met de Heeren was ten einde en had meer dan een volle week geduurd.

MCLEOD, MACLEOD, MC LEOD

Bij hedendaags drukwerk is de taak relatief eenvoudig, wat niet wil zeggen: simpel. De titelbeschrijver wordt vaak genoeg voor puzzels gesteld. Boekjes moeten worden afgespeurd naar een verschijningsjaar, soms moeten andere bronnen worden geraadpleegd, auteursnamen die niet consequent zijn gespeld moeten toch ergens bij elkaar worden getrokken, omdat de systeemgebruikers anders zouden kunnen denken dat het om verschillende auteurs gaat (het komt vaker voor dan u denkt – ik ken gevallen van auteurs die niet weten hoe ze hun eigen naam moeten schrijven, sterker nog: ik ken één geval van een schrijver die analfabeet is!). En ook omgekeerd: soms worden twee auteurs met dezelfde voornamen of voorletters ten onrechte bij elkaar geveegd. Zo bestaat er een Robert David Simons en een Robert David George Philippus Simons, de eerste historicus en onderwijzer, de tweede medicus. In de oude landelijke

gecomputeriseerde bestanden waren die op grond van hun voornamen bij elkaar gezet; het vereist kennis van de personalia om te weten dat dat onjuist is, en kennis van geautomatiseerde systemen om dat dan ook daadwerkelijk in een computer door te voeren. (En wat er eenmaal in een computersysteem zit, gaat er ook weer moeilijk uit: toen de Surinaamse schrijfster Dorothy Wong Loi Sing bij de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam werkte, schreef ze commentaar op haar collega's in een computerbestand, zodat gebruikers van de computercatalogus zich jarenlang hebben kunnen vermaken met haar dolle beschrijvingen.)

Bij Rolfes valt op dat ze namen van auteurs uniformiseert. Zo weet de gebruiker dat het om dezelfde auteursnaam gaat, maar de wetenschappelijke beschrijving vindt dat niet acceptabel omdat die uitgaat van de naam zoals die op de titelpagina voorkomt. Het boek *Verdronken land, verdwenen dorpen* (1991) is verschenen onder de naam van Carlo Hoop, maar staat nu gerangschikt onder Carlo U. Hoop. Dramatisch? Nee, niet echt en nu zeker niet meer nu de onlincatalogi gemakkelijk doorverwijzen van de ene naamsvariant naar de andere, maar toch: iedereen die ooit met een computer of met internetzoekacties werkt, weet hoe je het bos in kunt worden gestuurd, als je ook maar één letter verkeerd intikt. In de KITLV-catalogus 1980-1989 stond de naam van Cynthia McLeod gespeld als MacLeod, in de catalogus 1989-1995 als McLeod (zonder a); overigens zijn beide schrijfwijzen incorrect: er moet een spatie tussen voorvoegsel en Leod (de onlincatalogus bevat gelukkig alle schrijfwijzantanten en alle publicaties zijn dus gemakkelijk te vinden, al ontbreekt bij sommige titels de spatie waar Cynthia zelf – terecht – aan hecht).

In een gedrukte catalogusvorm wordt het probleem nog groter als een hele reeks boeken die zijn verschenen onder de naam Don Walther Donner, niet onder de D van Don of Donner te vinden zijn, maar allemaal als auteursnaam Don Walther hebben gekregen en onder de W gezocht moeten worden. Ook het namenregister biedt hier geen vangnet, men kan alleen hopen dat de gebruiker even wil doorzoeken.² Problematischer vind ik de gevallen met een meervoudige auteursaanduiding. Nr. 1359 luidt:

Kamala'imïn; La'imo; Ilu'imïn; Peter Kloos; Nardo Aluman (opgetekend en vertaald door).

2 Prettig is wel de toegift die Rolfes geeft: ze neemt in het personenregister van *Suriname; a bibliography 1989-1995* ook vermeldingen op van personen die in een publicatie voorkomen, terwijl dat uit de titelbeschrijving-sec niet is op te maken. Dit ondervangt natuurlijk wel het niet vermelden van voorwoorden en nawoorden in de titelbeschrijvingen, maar erg helder wordt de zaak er niet op. Als het trefwoord Helman in de index verwijst naar de bundel met politieke essays *In de schaduw van de Mamabon* van Theo Para, dan weet de gebruiker nog niet of Helman onderwerp van de essays is, of – zoals hier het geval is – de auteur van het voorwoord.

Het gaat hier om drie Karaïbse vertellingen die zijn verschenen in het tijdschrift *Mutyama*, maar wie doet hier nu wat? Ik heb het tijdschrift bij de hand, en kan dus natrekken dat de eerste drie de vertellers zijn en de laatste twee de optekenaars en vertalers, maar helder is dat in deze titelbeschrijving niet (de onlineversie is identiek). Zo ook staat bij nr. 2102 in Rolfes' Suriname-catalogus over de jaren 1989-1995:

Pakosie, André R.M. ... [et al.] (eindred.).

Hier wordt een speciale uitgave beschreven van het tijdschrift *Siboga* over de *gaanman* (grootopperhoofden) van de stam der Ndyuka-bosnegers. De titel ervan ontleent Rolfes aan het omslag, maar voor de auteursaanduiding gaat zij uit van het colofon van het tijdschrift. Dit is echter incorrect: er is hier maar één auteur en dat is André R.M. Pakosie, precies zoals het ook op het omslag staat. De onlineversie blijkt overigens wél correct te zijn.

Dit brengt mij op nog een andere merkwaardigheid: in het laatste geval gaat het om een tijdschriftspecial met een afzonderlijke titel. Het is goed gebruik om die titel dan ook als gecursiveerde hoofdtitel aan te houden. Rolfes suggereert echter dat het om een tijdschriftartikel gaat, zet de titel tussen aanhalingstekens en voert de paginanummering ook in als bij een tijdschriftartikel. Dit lijkt een futiel verschil, maar wat dat betekent wordt het best geïllustreerd aan de hand van de twee opgenomen titels van André Demedts. In het eerste geval staat er: 'Albert Helman als dichter', in het tweede: 'Lou Lichtveld - Albert Helman: negentig jaar'. Nu gaat het in het eerste geval om een artikel van Demedts zelf, in het tweede om de titel van een tijdschriftspecial; het artikel is opgenomen in de special, maar beide krijgen een gelijke behandeling. Waarom de hele tijdschriftspecial onder Demedts gerangschikt staat, is trouwens toch een raadsel, want als er geen samensteller van een special bekend is, wordt zo'n nummer of gecatalogiseerd als anoniem onder het eerste woord van de titel, of onder de eerste auteur die een bijdrage aan de special heeft geleverd. Maar helemaal vreemd wordt het wanneer het Caraïbische nummer van *Kruispunt* uit 1995 weer wél als afzonderlijke titel cursief wordt gezet, d.w.z. bij alle afzonderlijke artikelen uit die special die zijn gecatalogiseerd – terwijl een beschrijving van het hele nummer als zodanig nergens te vinden is! De altijd ijverige Benoît Verstraete die het nummer redigeerde, krijgt gelukkig in de onlinecatalogus wél de eer die hij verdient. In die elektronische versie vinden we zijn naam bovendien ook bij het congresverslag *L'émancipation dans la littérature néerlandophone des Caraïbes* uit 1997, waar hij als tweede auteur staat vermeld. De titelbeschrijving is geheel correct, maar dat Verstraete zijn toenmalige professor Gilbert Van de Louw als eerste auteur moest laten voorgaan, is op grond van de daadwerkelijke inzet een onrechtmatigheid waar hoogleraren zich voor zouden moeten schamen (Gilbert Van de Louw wordt

overigens bij een andere titel voor straf Gerard Van de Louw genoemd; ik treur daar niet echt om).

SPEUREN

Hoe het aanschafbeleid van het KITLV er exact uitziet, weet ik niet, maar het lijdt geen twijfel dat er op geen enkele andere plaats de acquisitie van boeken uit en over de voormalige Nederlandse gebiedsdelen in de West zo systematisch georganiseerd is. Je moet in ieder geval goed zoeken om iets niet te vinden: de Bezige Bij-uitgave van *Ethiek als vitaal belang* (1994) van Anil Ramdas en *Metropolitan blues* (1993) van Paul Middellijn bijvoorbeeld. Maar worden herdrukken aangeschaft? Zo te zien mondjesmaat, en dat is bij ongewijzigde herdrukken wel begrijpelijk. Maar de herdruk van Anil Ramdas' *De papegaai, de stier en de klimmende bougainvillea* uit 1993 drukte de opmerkelijke persstemmen af, die nog niet op het omslag van de eerste druk stonden; de herdruk is volgens de catalogus niet bij het KITLV aanwezig. Ander geval: na de eerste druk van Mc Leods roman *Hoe duur was de suiker?*, verschenen bij Vaco in Paramaribo in 1987, zie ik geen van de Vaco-herdrukken vermeld, terwijl vanaf de tweede druk de tekst ingrijpend werd gecorrigeerd – juist voor de receptiegeschiedenis van een auteur die om haar stijl en slordigheden nogal wat kritiek ondervond, een belangrijke kwestie. De onlinecatalogus geeft aan dat blijkbaar later wel bij het KITLV de eerste 'Nederlandse' herdruk van *Hoe duur was de suiker?*, verschenen bij uitgeverij Conserve in Schoorl, is aangeschaft, maar bijvoorbeeld de twee pocketedities – in de reeksen Ooievaar Pockets en Zilver Pockets – zijn niet in de Leidse collectie aanwezig, noch de editie in de Grote Letter Bibliotheek. Daarentegen staan de twee (!) Duitse vertalingen en de recent in Suriname uitgekomen Engelse vertaling wél in Leiden in de kast.

Winst wordt bij het KITLV niet alleen geboekt met de daar aanwezige uitgaven uit Suriname zelf, maar vooral ook met verspreide publicaties die in tijdschriften verschijnen die maar zeer incidenteel eens iets over Suriname opnemen en die geïnteresseerden gemakkelijk over het hoofd zien. Niemand kan het opbrengen om alle nieuwe nummers van *Time*, *Geografie*, *Humanist*, *Het Bedrijfsleven*, *Dietsche Warande & Belfort*, *L'Homme*, *Neerlandica extra muros* en ga-zo-maar-door telkens op Surinamica uit te vlooiën. Omdat vele auteurs het KITLV als centraal informatiepunt kennen, sturen velen overdrukken van hun artikelen daar naartoe, en voor de rest is er de nooit eindigende speurzijn van Irene Rolfes die de Surinamisten telkens weer op verrassingen trakteert. Ze zou daarvoor van Surinaamse zijde met minstens een wekelijks fles goede Borgoe-rum beloond mogen worden.

DOOR DE TECHNIEK INGEHAALD

Aan het begin van de jaren negentig werd er nog over gedacht om de toen bestaande Suriname-bibliografieën en -catalogi (bijvoorbeeld die

van G.A. Nagelkerke, die van Rolfes en verschillende andere catalogi van instituten) in een groot 'alomvattend' bestand bij elkaar te brengen. Daartoe werd ook in 1992 de Stichting Bibliografie van Suriname in het leven geroepen (zie *Oso* 23 [2] van november 2004). De vorderende techniek van computer en internet zou het welslagen van zo'n onderneming gemakkelijker dichterbij brengen, werd toen gedacht, maar het tegendeel bleek waar: juist door het online beschikbaar komen van heel veel belangrijke collecties met Surinamica, is de noodzaak van een kostbare onderneming als één uniforme, centrale Suriname-bibliografie verdwenen. Elke Surinamist kan nu vanuit zijn werkkamer toegang krijgen tot catalogi overal ter wereld. Omdat die catalogi dagelijks worden bijgewerkt, is ook het bezwaar dat aan elke gedrukte catalogus kleeft – het buiten beeld blijven van oudere titels die alsnog later worden aangeschaft – verdwenen.

De kans dat er nog eens een Suriname-catalogus of -bibliografie in gedrukte vorm verschijnt, moet niet erg groot worden geacht. Een flexibel systeem dan een computercatalogus is er niet: het hoeft niemand te verbazen wanneer de hierboven gesignaleerde kleinere mankementen niet meer terug te vinden zijn in de Leidse catalogus, omdat ze al direct gecorrigeerd kunnen zijn. Vroeger brachten grotere bibliotheken deelcatalogi uit, die lieten zien hoe rijk de bibliotheek op een bepaald terrein was; de *Suriname-catalogus van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam* is daar een voorbeeld van. Ook dat soort deelcatalogi is uit de tijd, nu aan elke titelbeschrijving gemakkelijk een *tag* of een trefwoord gehangen kan worden, zodat de gebruiker met één druk op de knop alle titels over een specifiek onderwerp op een rij ziet. Voor de bibliografie in gedrukte vorm bestaat enkel nog een toekomst wanneer het gaat om de neerslag van bibliografisch speurwerk in een groot aantal, sterk verspreide collecties, zodat de gebruiker zelf veel speurwerk bespaard blijft (voorbeelden daarvan zijn *Winti-religie in Suriname en Nederland; Een bibliografie (1970-1991)* van Mildred Raijmann, verschenen in 1992 en inmiddels door de explosie aan nieuwe studies over winti uiteraard dringend aan updating toe, en de petrogliefenbibliografie van C.N. Dubelaar, zelf verschenen zonder jaartal, maar daterend van 1991). Maar ook dergelijke gespecialiseerde bibliografieën vinden hun weg veel gemakkelijker over de aardbol, wanneer ze op het internet worden gepubliceerd; men zie bijvoorbeeld de lijst van 'Literatuur van niet-Surinamers over Suriname' met koloniale en postkoloniale belletrise, te vinden op de website van de Stichting IBS: <http://www.surinamistiek.nl/literatuur/index.htm>.

DIGITALE BIBLIOTHEEK

Ten slotte: bibliografisch materiaal is nu veel gemakkelijker bereikbaar geworden dan in 1997. Maar ook het corpus via internet te raadplegen teksten breidt zich snel uit. Door een subsidie van de Nederlandse Taalunie is de Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren (DBNL) te Leiden

aan de slag om nog vóór het einde van 2006 maar liefst 20.000 (!) bladzijden uit de Surinaamse literatuur te digitaliseren, en via de website van de DBNL ter beschikking te stellen aan het publiek. Daarmee wordt de Surinaamse literatuur in één klap op de digitale kaart gezet en wordt een machtig online-apparaat geschapen ten dienste van de literatuurstudie aan beide zijden van de oceaan.³ Nu al zijn historische teksten te raadplegen als *Reinhart, of Natuur en godsdienst* (1791-92) van Elisabeth Maria Post en *De Manja; Familie-tafereel uit het Surinaamsche volksleven* (1866) van C. van Schaick, naast twintigste-eeuwse teksten van onder meer Albert Helman, Michaël Slory, Shrinivási, Hugo Pos, Edgar Cairo en Corly Verlooghen. Ook belangwekkende historische, niet strikt-literaire teksten zijn al op het internet te vinden als *Dagverhaal van eene reis naar Paramaribo en verdere omstreken in de kolonie Suriname* (1842) van G.P.C. van Breugel, *De neger-slaven in de kolonie Suriname* (1842) van M.D. Teenstra, en de *Geschiedenis van Suriname* (1861) van J. Wolbers. Andere historische en antropologische beschrijvingen als die van Blom, Herlein, Hartsinck, Fermin, Pistorius en Van Lier zullen binnen afzienbare tijd beschikbaar zijn. Het ligt in de bedoeling dat de reeks literaire teksten in een vlot tempo wordt uitgebreid met teksten van tal van auteurs – onder meer van Cynthia McLeod (zonder a, met spatie) – zodat een representatief corpus van Surinaamse teksten voor eenieder kosteloos te raadplegen is. Daarnaast zal een collectie secundaire teksten worden aangeboden: artikelen over de Surinaamse cultuur en literatuur. Te hopen valt dat als het project is afgerond, Surinaamse teksten met regelmaat in het reguliere digitaliseringsprogramma van de DBNL worden meegenomen, zodat het corpus zich gestaag kan uitbreiden.

- 3 Ter begeleiding van het project is een commissie benoemd bestaande uit Kenneth Boumann, Jerry Egger, Henna Goudzand, Carl Haarnack en Bert Paasman, onder voorzitterschap van de schrijver van dit artikel. Zij zijn verantwoordelijk voor de eerste, representatieve groslijst, waarbij zij een bijzonder oog hebben voor de zeer zeldzame en moeilijk te raadplegen teksten zoals de Letterkundige Uitspanningen van het Genootschap De Surinaamsche Lettervrienden (1785-1787), waarvan op de gehele wereld maar één complete set bewaard is gebleven, in de UB van Leiden.

LITERATUUR

Derkx, Jo & Irene Rolfes, 1990

Suriname; a bibliography 1980-1989. Leiden: Department of Caribbean Studies, Royal Institute of Linguistics and Anthropology.

Doorne, Kees van Doorne & Michiel van Kempen (samenstelling), 1995

Suriname-Catalogus van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Amsterdam: Universiteitsbibliotheek van Amsterdam.

Dubelaar, C.N., [1991]

Bibliography of South American and Antillean Petroglyphs. [Amsterdam/Aruba]: Foundation for Scientific Research in the Caribbean Region (Publication 129)/Archaeological Museum Aruba. [Publication 5.]

Kempen, Michiel van, 2005

'In Memoriam Kees van Doorne (1938-2005).' *Oso, Tijdschrift voor Surinamistiek* 24 (1): 238-239.

Raijmann, Mildred (samenstelling), 1992

Winti-religie in Suriname en Nederland; een bibliografie (1970-1991). Amsterdam: Discom. [Nederlandse Bibliografische Studies 11.]

Rolfes, Irene, 1992

Women in the Caribbean; a bibliography 1986-1990. Part 3. Leiden: Department of Caribbean Studies, KITLV/Royal Institute of Linguistics and Anthropology.

Rolfes, Irene, 1997

Suriname; a bibliography 1989-1995. Leiden: KITLV Press. [Caribbean Bibliographies.]

LIJST VAN LINKS VAN ENKELE BELANGRIJKE SURINAME-COLLECTIES

De links geven direct toegang tot de catalogi.

- Bibliotheek Anton de Kom-Universiteit van Suriname, Paramaribo (aangesloten op verschillende netwerken) via: <http://www.uvs.edu/bibliotheek.html>
- Bibliotheek Universiteit van de Nederlandse Antillen, Willemstad: http://library.una.an/library/vubis.csp?Profile=Profile_3
- Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren: <http://www.dbnl.org/>
- Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage: <http://opc4.kb.nl/>
- Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden: <http://lbs4-kitlv.pica.nl>
- Koninklijk Instituut voor de Tropen, Amsterdam: <http://testbiblio.kit.nl/biblio/kitcatal-home.htm>
- Library of Congress, Washington: <http://catalog.loc.gov>
- Mongui Maduro Foundation, Curaçao: <http://www.madurolibrary.org/html/library/index.html>
- Openbare Bibliotheek Curaçao: <http://www.curacaopubliclibrary.an/nederlands/informatie/links.html>
- Stichting Instituut voor de Bevordering van de Surinamistiek: <http://www.surinamistiek.nl/>
- Stichting Surinaams Museum (bibliotheek nog niet online): <http://www.cq-link.sr/museum/>
- Theater Instituut Nederland, Amsterdam: <http://www.theaterinstituut.nl/index.cfm/site/>
- Universiteitsbibliotheek van Amsterdam: <http://opc.uva.nl:8180/cgi-bin/wwwopc4menu/>

- Universiteitsbibliotheek Utrecht: <http://aleph.library.uu.nl/>
- Zeeuwse Bibliotheek: <http://www.zebi.nl/index.php?url=/catalogi/catalogus>.

Michiel van Kempen (1957) is redacteur van *Oso*, auteur van o.m. *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur* (2003) en mederedacteur van *Wandelaar onder de palmen* (2004) en *Noordoostpassanten: 400 jaar Nederlandse verhaalkunst over Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba* (2005). Zijn laatste boek is de roman *Vluchtwegen* (2006). Sinds 1 september 2006 is hij bijzonder hoogleraar West-Indische Letteren aan de Universiteit van Amsterdam.

■ Joop Vernooij

Christendom en multiculturaliteit in Suriname

INLEIDING

Toen de Surinaamse ambassadeur op 27 mei 2004 zijn geloofsbriefen aan het Vaticaan aanbood, verklaarde de paus dat Suriname *'rich and varied cultural and religious traditions'* heeft en dat het daarbij gaat om de on-ervreemdbare waarde van ieder mens. De paus had het over *'cultural and religious pluralism'*. Hij verwees naar het Comité Christelijke Kerken en de Interreligieuze Raad in Suriname: *'helping Surinamese society to develop more closely in conformity within the dignity and rights of its citizens.'*¹

Christendom en multiculturaliteit zijn in Suriname manifeste en bepalende karakteristieken. Het ligt dan ook voor de hand nader te reflecteren over het verband tussen beide: wat deed en doet het christendom met multiculturaliteit en omgekeerd? In dit artikel wil ik de ontwikkelingen dienaangaande binnen de twee grote christelijke instituties, de evangelische broedergemeente Suriname en de rooms-katholieke kerk, nagaan en analyseren. Allereerst ga ik in op de betekenis van de termen christendom en multiculturaliteit. Daarna haal ik enkele veelzeggende momenten uit de geschiedenis van land en kerk ten aanzien van deze kwestie naar voren. Ik zal tevens kort ingaan op deze problematiek in het Caraïbisch gebied. Een en ander zal samengevat worden in conclusies. Er is erg veel historisch materiaal beschikbaar, maar ik zal voor dit artikel moeten selecteren en ik meld daarom op voorhand dat het artikel onvolledig zal zijn.

In Suriname is het christendom meegekomen met de Europese kolonistoren. De planters waren merendeels Nederduitsch-gereformeerd (hervormd). Moravische broeders (sinds 1735) werkten onder de gekleurde en zwarte bevolking en de evangelisch-lutherse kerk (sinds 1741) was er vooral voor de Duitsers. Katholieke priesters werden lang geweerd. Zij begonnen hun missionerende werk eigenlijk pas in 1817. Dit christendom in Suriname dat een Noord-Europees accent had, kreeg eind negentiende eeuw concurrentie van het hindoeïsme en de islam en verloor zodoende haar monopoliepositie in de kolonie. Eind negentiende eeuw kwamen ook enkele christelijke kerken naar Suriname, zoals de baptisten, de adventisten, het leger des heils, de vrije evangelisatie en de African Methodist Episcopal Church. Het bleven kleine gemeentes en marginaal ten opzichte van de vier koloniale kerken. Vanaf de jaren 1960 ontstonden vele religieuze gemeentes met een pinksterkarakter, waarin de vrijheid van de bijbelse hei-

1 *Pro Dialogo Bulletin* 118(1)2005: 21.

lige geest alle ruimte moest krijgen. Eind vorige eeuw voegden zich bij hen enkele neo-pentecostale gemeentes die nadruk leggen op geloofservaring en opbouw van nieuwe gemeenschappen. Er is bij de aanhangers van deze nieuwe gemeentes nogal eens sprake van *church-hopping* en *-shopping*, zodat het aantal leden van deze nieuwe varianten van het christendom niet erg opvallend toeneemt. De christenen van de oude kerken, voornamelijk Creolen, hebben ook een houvast aan het religieuze erfgoed van het gebied van herkomst waar ze creatief mee omgaan. De meeste leden van gemeentes hebben minstens een dubbele religieuze loyaliteit.

Sinds 1942 zijn de vier oudste christelijke groepen verbonden in het Comité Christelijke Kerken. In 1989 is de Interreligieuze Raad in Suriname (IRIS) opgericht. Binnen deze twee instituties, zowel christelijk als interreligieus, zijn niet alle stromingen en richtingen van religieus Suriname samengebracht. Het meest opvallende daarbij is dat de diverse vormen van volksreligie, zoals *winti*, *inderjaal* en *kejawan*, niet in de twee lichamen vertegenwoordigd zijn.

De religies in Suriname zijn diasporisch: mensen hebben hun religie meegebracht van elders. Men kan wat religie betreft grofweg onderscheid maken tussen sterke, oude tradities en de jonge, vrij nieuwe evangelicale of pentecostale groepen, tussen de religies van buiten (christendom, islam, hindoeïsme) en die van binnen (Inheemsen, *winti*), de religies die openstaan voor anderen (Interreligieuze Raad in Suriname) en religies met een exclusief karakter, tussen religies met een netwerk in het buitenland en religies onder leiding van eigen personeel, religies met steun van de overheid en andere die dat niet hebben, religies met sociale sancties en andere die lossier zijn (*winti*, Inheemsen). Religie heeft altijd sterk te maken met sociaal-politieke fenomenen, voor Suriname waren dat slavernij, migratie, (neo)-kolonialisme en allesomvattende afhankelijkheid. Religies kunnen veranderingsgezind en behoudend zijn, kunnen aandacht hebben voor interne versterking en kunnen een langetermijn perspectief hebben, zijn wel of niet verbonden met partijpolitiek, belijden al of niet de scheiding van kerk en overheid (de twee rijken theorie). Dat hele complex van religie is in Suriname voorradig.

Binnen elk groter verband bestaan vele variaties. In de islam hebben we te doen met Hindostaanse, Javaanse en Creoolse moslims, met soennieten, *ahmaddis*, de Javaanse oost- en westbidders, de Lahore- en de Qadiani moslims. Een dergelijke verscheidenheid (vaak ook gescheidenheid) bestaat ook bij christenen, joden, hindoes en belijders van *winti*.

Suriname heeft de naam een plurale, gesegmenteerde samenleving te zijn. De republiek heeft een kleine bevolking van een half miljoen. De groepen Inheemsen zagen Europeanen verschijnen, later de slaven van West-Afrika, weer later mensen uit China, India, Indonesië, de Caribische regio, uit Libanon, Guyana, Haïti, Brazilië. De migratie, zowel immigratie als emigratie en transmigratie, gaat nog steeds door. Onder de paraplu van de officiële taal, het Nederlands, blijkt een veelheid aan talen te functi-

oneren. Datzelfde fenomeen vond plaats wat religie betrof: in het begin gold de gereformeerde/hervormde religie als een soort staatsreligie en dat betekende verachting van de religie van de Inheemsen en van de mensen uit West-Afrika. Later kregen andere religies kans van leven.

Onder cultuur versta ik de complexe dynamiek van wisseling van levensstijl (handelen, denken, visie en perspectief) met een constitutieve vaardigheid van veranderen. Zoïets als *makandrasani* (elkaars zaken), maar dan steeds van belang en functie veranderend. Cultuur is altijd multi-cultuur tenzij de idee van cultuur versmald wordt tot een statische momentopname. Religie valt onder het complexe fenomeen van wat we gemakshalve in navolging van anderen, cultuur noemen. De begrippen cultuur en religie zijn pas recentelijk in gebruik gekomen en binnen diverse culturele complexen werden zij tot voor kort niet gebruikt.

Cultuur of levensstijl kunnen we onderscheiden naar haar etnische of demografische dimensie, maar we kunnen dat ook doen naar haar inhoud, optie, oriëntatie, naar de historische ontwikkelingen of evolutie of haar ritueel en routine. We kunnen in Suriname onderscheid maken naar de cultuur van de armoede, of die van de vrouwen (gender), of de cultuur van de verbroederingspolitiek, of die van het principe: eenheid in verscheidenheid, de cultuur van gescheidenheid of die van hybridisme (vorm van samengroei), de cultuur van verscheidenheid of die van de compartimentaliteit (als een apart deel toegevoegd) of de cultuur van diversiteit en complementariteit. Zo komt in de publicatie *Sranan; Cultuur in Suriname* (Binnendijk & Faber 1992) duidelijk een ander concept van cultuur naar voren dan in Helmans *Cultureel Mozaïek* van 1977. Opmerkelijk in *Sranan* is dat de verschillen juist de nadruk krijgen en zo de waarde van de multiculturaliteit bepalen.

Cultuur en identiteit hebben alles met elkaar te maken. Op religieus vlak kunnen we bijvoorbeeld spreken van de cultuur van de hervormde kerk, die van de Anitri, van de adventisten en pentecostalen, de cultuur van de onderkant en die van de bovenkant van de samenleving en de religieuze instituties. Multiculturalisme kan een term voor de werkelijkheid zijn, maar ook een ideologisch begrip: het op gang brengen van multiculturaliteit en de waardering en waarde ervan bevorderen (Taylor 1992; Gutman 1994). De kwestie is nu hoe die multiculturaliteit, in feite opgelegd en voorgeschreven niettemin aanvaard en gebruikt, functioneert binnen maatschappelijke instituties als onderwijs, arbeid, religie en politiek.

In deze bijdrage ga ik na hoe de verhouding multiculturaliteit en christendom zich in Suriname ontwikkeld heeft. Ik ga vooral op zoek naar de processen van verandering. Kortom: hoe zijn de christelijke kerken met de vele talen en religies omgegaan en hoe heeft de samenleving daarop gereageerd, of ook: hoe is de wisselwerking verlopen. We kunnen enkele patronen van verandering, structureel, formeel (gesegmenteerd, verbroedering, gesurinamiseerd, diversiteit) en inhoudelijk (negatie, exclusief, dialectisch, inclusief en interreligieus), in de historie van Suriname on-

derkennen en met voorbeelden illustreren. Op basis daarvan kunnen we enig perspectief ontwikkelen.

LOGISTIEK-ORGANISATORISCH

Allereerst aandacht voor enkele aspecten van de vele bewegingen vanuit de christelijke kerken binnen en buiten haar eigen cultuur. We kunnen daarin enkele fasen onderscheiden. De eerste Zeeuwse dominee van de gereformeerde kerk, Jan Basseliers, onderkende zijn opdracht tot evangelisatie.

Ik bevinde in haar een kennis van God, maar sodanig dat se hem verbeelden een aanzienlijken Indiaan, de veel potten met drank heeft, daarse na de dood mee sullen joelen, diese Tamoeshen noemen [...]. Om quaden te voorkomen hebben se duyvelbanders, die door eenige vreemde grillen wanen de duyvel te cunnen verdrijven (Van der Linde 1966: 201).

Basseliers was een dominee voor de planters. Als hij al een boodschap had voor de Inheemsen en slaven, kwam van de verkondiging daarvan weinig terecht, daar hij hun talen te moeilijk vond. De herrnhutters stonden wel open voor verkondiging van het evangelie aan niet-christenen. Zij vertaalden bijbelgedeelten naar het Sranantongo en schreven teksten in die taal voor hun kerkliederen en gebeden. Daarmee gaven de herrnhutters ruimte aan andermans cultuur en taal. Pas in de negentiende eeuw gingen ook de vier koloniale kerken (hervormden, luthersen, broedergemeente en r.k.-gemeente) het Sranan gebruiken.

Naast christenen vestigden zich ook joden in Suriname. In de wetgeving werden zij apart behandeld en zij behandelden ook hun slaven, zelfs hun eigen mulatten joden, apart. Die moesten achter de Theba zitten. Joden die gemengd huwden, werden niet langer als joden beschouwd. Kleurling joden richtten in 1759 een eigen Siva op (op het Sivaplein), die in 1800 weer werd afgebroken. Deze mulatten joden kregen de naam *Jebidim*. Zij golden niet als echte jood. Ze konden op een aparte tijd *mitswa* ontvangen. Ze werden als congregant aangemerkt en werden ook nog eens apart begraven volgens de wet van 1775 (De Bye 2002: 62).

Binnen de Surinaamse samenleving ontstond langzaam een nieuwe groep, die van de mulatten of gekleurden. Van het begin af kende de Surinaamse samenleving een fundamentele scheiding tussen mensen op basis van macht, kleur en stand. Zo publiceerde de koloniale overheid op 9 mei 1741 in een notificatie dat 'het gedrag van slaven tegens blanken dat niet alleen de slaaven 't behoorlijk respect teegens de blanke verschuldigt doet vergeten en hun stout en vrijpostig maekt. Voor een blanke uyt de weg treden.' Dat betekende ook:

Dat ook alle slaaven en slavinne gehouden sijn sullen bij dag of avond eenige blancke op straat teegen coomende off op straat staande uyt den weg sullen moeten gaen en wijken, alsmeede aan deselve te bewijzen de

erbed die een slaeff verschuldigt is aen een blancke te doen, op peene alshier omtrent het dobbelen en speelen en loopen met stocken is vast gestelt (Schiltkamp & De Smidt 1973: 481-484).

Na de afschaffing van de slavernij overwoog de koloniale overheid al snel de immigratie van Brits-Indiërs, zoals in de Engelse en Franse gebieden van de regio, voor de plantage-arbeid. Later kwamen de Javanen. Daardoor kregen de Creolen te weinig tijd om thuis te raken in de vrije landbouw en het bezit van grond. De problematiek van de multiculturaliteit werd toen nauwelijks gevoeld omdat de Nederlandse, koloniale cultuur uitgangspunt was en bleef, ondanks tegenargumenten. S. van Praag stelde zelfs:

Stelt *Nederland* zich ten doel om Suriname te maken tot eene kolonie met eene heterogene bevolking, om het prijs te geven aan een noodlottigen strijd van verschillende rassen, zooals men elders reeds ziet voeren? Beoogt *Nederland* daarbij juist die rassen het overwicht te doen verkrijgen, die als onderdanen eener magtige vreemde Mogendheid deze een geschikt voorwendsel zouden kunnen verschaffen om op zedelijk, maatschappelijk en vooral godsdienstig gebied, met betrekking tot die rassen eischen te doen, die haar meer en meer een wijden weg zouden openen om zich in Nederlandsch Guijana in te dringen? (Van Praag 1877: 61).

Met de komst van de contractanten uit het oosten veranderde de culturele constellatie van de kolonie aanmerkelijk. De komst van vormen van confusianisme, hindoeïsme en de islam brak het monopolie van de Europese en christelijke cultuur. Het behoud van religie, taal en cultuur uit de hoek van de contractanten, vooral ook omdat ze op plantages woonden die ver van elkaar lagen en communicatie nauwelijks mogelijk was, dwong de rest van de bevolking om te zien naar een nieuwe vorm van samenlevingsorganisatie. De etnisering van de samenleving begon toen duidelijke vormen aan te nemen.

In deze periode maakte pater C. van Coll een kleine catechismus in het Kaliña (Caraïben) en een in het Lokonon (Arowaks), vertalingen van de universeel voorgeschreven katholieke catechismus. Inhoudelijk was er dus niets van de Inheemsen binnengebracht. In de katholieke kerk werd rond 1890 een aparte kapel achter de kathedraal ingericht voor de kerkdiensten en pastoraal voor Engelsprekenden, de St. Georgiuskapel (*Litterae Annales* 1895: 57). Vele mensen uit de Caraïbische regio waren als vrije arbeiders of als contractanten naar Suriname gekomen, evenals de mensen die participeerden in de *goldrush*. Pater Gifkins van de Engelse provincie der redemptoristen, kwam in 1892 speciaal voor de bediening van de Engelsprekenden. Hij werkte ook kort in Nieuw-Nickerie maar vertrok weer in 1894 (*Litterae Annales* 1896: 84). De Antonius-van-Paduakerk in de Burenstraat van Paramaribo werd de kerk voor de Chinezen en de St. Georgius (achter de kathedraal) voor de Engelsprekenden. De Nederlands-

Surinaamse priester Henri Rikken leerde al in zijn studietijd in Nederland Chinees en begon in 1892 de zielzorg onder de Chinezen. In tabel 1 is een overzicht te vinden van het aantal jongens en meisjes, naar etniciteit ingedeeld van het katholieke jongens- en meisjesweeshuis in 1892. In tabel 2 is het aantal gedoopten te vinden in de jaren 1892, 1897 en 1899.

Tabel 1 Het aantal jongens en meisjes, naar etniciteit ingedeeld, van het katholieke jongens- en meisjesweeshuis in 1892

	meisjes	jongens
Caraïben	3	
Arrowakken	11	
Chinezen	5	
Hindostanen	17	5
Mulatten	17	18
Negers	46	21
Totaal	85	58

Bron: Wittem, Nederland, Archief Bestuur V.P. Suriname, nr. 3076, 5, verslag over 1892, 31 Dec.

Tabel 2 Het aantal gedoopten in de jaren 1892, 1897 en 1899

	1892	1897	1899
Creolen (Incolae)	653	584	610
Chinezen	45	57	71
Hindostanen	41	70	53
Arrowakken	28	26	46
Caraïben	19	47	50
Marrons	1	60	4
Totaal	787	844	834

Bronnen:

Archief Bestuur V.P. Suriname, nr. 3076, 4, verslag over 1892, 31 Dec.

Litterae Annales 1902: 192, 194.

Deze verdeling naar etnische afkomst werd in de kerk gewoon. Toen de rooms-katholieke apostolisch vicaris met de waardigheid van bisschop, mgr. W. Wulfingh, 25 jaar priester was op 1 oktober 1891 werden er grote versieringen in de Petrus-en-Pauluskathedraal van Paramaribo aangebracht. Met borden en teksten in Latijn en met chroniemen. Een heeft als tekst: 'De Indische stammen wenschen U vurig toe, de vrucht uws arbeids en de vreugde des hemels.' En ook de Inheemsen worden genoemd: 'Ontvang, o bisschop, de kinderlijke wenschen die wij Indianen, op onze wijze U brengen.' Ook de Portugezen hadden een tekst: 'Uwe Portugeesche schapen, geven eer.' Er was ook een bord waarop de Chinezen genoemd

werden. In die week had de *Katholieke Waarschuwer* ook de aankondiging dat er iedere zondag half 9 kerkdienst was voor de Chinezen in de school, in geromaniseerd Chinees. Er was een vertaling in het Sranantongo.² Deze categoriale zielzorg of benadering zou zich na het begin van de twintigste eeuw voortzetten ten aanzien van andere nieuwe groepen. De broedergemeente begon in 1901 speciale aandacht te geven aan de Brits-Indiërs en iets later aan de Javanen. De katholieke kerk zag die nieuwe optie van haar concurrent en benoemde priesters voor die categorieën van mensen. Zo ontstonden instituten als Sukh Dhaam, Rajpur, Girjapur en later Taman Putro en Siswa Tama. Een zeer duidelijk voorbeeld van deze situatie is de gelukwens van de katholieke kerk aan de Nederlandse kardinaal en redemptorist Willem van Rossum. Hij was prefect (hoofd) van de Congregatie van de Propaganda Fide waaronder het missiegebied Suriname kerkrechtelijk viel. De katholieke kerk van Suriname stuurde hem in een prachtig foedraal een gelukwens in de vele talen van Suriname. Dus in het Sranantongo, Hindi, Javaans, Indiaans, Portugees, Engels. En in de betreffende schrijfwijze.³ Een klassiek schoolvoorbeeld van de verscheidenheid. De nieuwe bevolkingsgroepen begonnen zich al snel via zelforganisaties duidelijker te profileren in de Europees-Creoolse samenleving. Zij wisten door interne versterking een positie te verwerven. De overheid introduceerde koeliescholen en later de desso scholen. In 1913, bij de herdenkingen rond de afschaffing van de slavernij 50 jaar tevoren, kwamen de andere groepen nog nauwelijks ter sprake en dan nog alleen voorzover zij vermengd waren met andere groepen, wel de mensen die hun negerdom wilden ontkennen of verdonkeremanen (*Gedenkboek* 1913). Er waren dus in het Suriname van toen groepen op zoek naar identiteit en groepen die daar niets mee te maken wilden hebben. De overheid koos voor het model van de assimilatie: het leiden van verscheidenheid naar uniformiteit in taal, Europese cultuur via onderwijs en politiek. Onder gouverneur Kielstra werd deze politiek verlaten. De overheid paste de huwelijkswetgeving aan en introduceerde in 1940 de nieuwe Aziatische huwelijkswetgeving, die afweek van de bestaande wettelijke en christelijke regels. Die instituten gedoogden de nieuwe facetten van de Surinaamse samenleving niet helemaal van harte. In 1942 startten ze het Comité Christelijke Kerken, zich ook sterk makend tegenover de niet-christelijke wereld van Suriname. In de katholieke kerk was niet alleen de categoriale opzet naar etniciteit van het werk aan de orde. In 1932 richtte apostolisch vicaris Th. van Roosmalen een religieuze zustercongregatie op, de Dochters van Maria Onbevlekt Ontvangen (Zusters van Paramaribo). Leden van de diverse etnische groepen traden in. Zo werd deze congregatie een model voor eenheid in verscheidenheid en bewees dat het op kleine schaal best mogelijk was een vorm van eenheid te scheppen.

2 *De Katholieke Waarschuwer*, 9 oktober 1891.

3 Nijmegen, Nederland, Katholiek Documentatie Centrum, Archief Van Rossum, 831.

De strijd om erkenning van de kant van de immigrantengroepen werd sterker in de politieke partijvorming, merkwaardig genoeg begonnen met de Moslim Partij als een klankbord, zoals in de beweging *Baas in Eigen Huis*. Het nationalisme van *Wie Eegie Sanie* (Wi Eygi Sani) kwam op tegen te grote invloed van de koloniale cultuur en onderstreepte het belang van Sranantongo. Iets later mondde dat uit in de verbroederingspolitiek. Politieke leiders kozen voor vormen van eensgezindheid en in ieder geval kozen ze voor verbroedering en niet voor etnisch geweld zoals elders in de regio. Men koos liever voor eenheid in verscheidenheid zoals in de wapentekst *Bhinneka Tunggalika* van het in 1945 onafhankelijk van Nederland onafhankelijk geworden Indonesië.

Van de weeromstuit bleek dat de aanpak van met name de broedergemeente en de katholieke kerk met hun categoriale zielzorg, kon leiden tot verdeeldheid, ook in de christelijke kerken. Dat stond de gedachte van uniformiteit in de weg. De binding van afkomst was vaak sterker dan de binding in geloof. Zo kozen katholieke Hindostanen voor de etnisch Hindostaanse partij en niet voor de katholieke Progressieve Surinaamse Volkspartij (PSV). De katholieke kerk contracteerde in die tijd enkele priesters uit India en China voor pastoraal werk in Suriname. De Volkstelling 1964 heeft gedetailleerde gegevens over de religieuze band (zie tabel 3) en de data zijn verhelderend voor het religieuze panorama in die tijd. Bij de categorie overig horen confusianen, jehova's getuigen, joden, volle evangelie, geen, onbekend en eigen religie. De categorie eigen religie telde een aanzienlijk aantal, namelijk 17.166 en de categorie geen 10.433.

Tabel 3 Etnische groep en religieuze oriëntering in 1964

	Moslim	Hindoe	R. K.	EBG	Herv.Luthers	totaal
Creolen	565	351	50.820	47.297	9.294	119.009
Hindostanen	24070	110.958	4.494	1.314	115	142.917
Javanen	49.045	323	3.379	1.762	96	59.688
Inheemsen	31	15	7.019	287	66	8.070
Chinezen	47	7	3.878	598	196	6.029
Europeanen	15	3	1.405	147	990	3.999
Marrons	33	13	8.017	7.907	34	35.838

De volkstelling van 1980 koppelde de religie niet aan de etnische achtergrond. De schattingen voor de onderverdeling naar religies waren: hindoes 90.841; katholiek 80.922; moslim 69.638 en EBG 55.625 (Vernooij 1994: 61).

Schalkwijk schatte dat in 1900 ongeveer 1 procent van de Hindostanen christen, in 1930 was dat ongeveer 3 procent, in 1950 rond de 4 procent en eind 2000 rond de 5 procent. Er is enige concentratie namelijk in de districten Commewijne en Saramacca in 1970 ongeveer 2 procent, in de districten Suriname en Nickerie 4 procent en in Paramaribo 11 procent.

Volgens Schalkwijk is het percentage christenen onder de Hindostanen in Guyana dubbel zo groot, en in Trinidad viermaal zo groot als in Suriname (Schalkwijk 2001: 52-53).

In de aantocht naar de staatkundige onafhankelijkheid beëindigde de katholieke kerk planmatig en bewust haar categoriale aanpak en koos voor een nationale opstelling. Priesters werden niet meer benoemd voor specifieke groepen maar dienden overal inzetbaar te zijn. Op politiek vlak kwam de ideologie van de verbroederingspolitiek naar voren. Enige vormen van nationalisme groeiden door. De strijd om erkenning en groepsemancipatie liep met succes ten einde. Een nieuw samenlevingsmodel diende zich aan, namelijk een onder de noemer: eenheid in verscheidenheid. De nationale vlag van 1959 met vijf sterren in kleur (van de bevolkingsgroepen) werd in de nationale vlag van 1975 één gouden ster. De basis ervan zijn de pijlers van gelijkwaardigheid, interdependentie, kortom de begrippen in het wapen van de Republiek: *justitia pietas et fides*. De vlag van de vijf sterren is een eerbiedwaardig museumstuk geworden. De Boodschap van het Comité Christelijke Kerken op 25 november 1975 was dan ook: 'Wij moeten tevreden zijn en dankbaar bij elk symptoom van nieuwe eensgezindheid, van nieuwe samenwerking, van innerlijk beleefde afhankelijkheid van elkaar' (CCK 1975).

Gedurende de decennia op het eind van de twintigste eeuw kwam de politieke partijvorming op raciale basis onder druk te staan. Interetnische accenten werden belangrijker geacht. Bovendien nam *inter-marriage* sterk toe. De behoefte aan groepsprofilering en etnische positionering liep af. De nadruk op de etnische factor in de politiek werd minder en werd zelfs als een hinderpaal voor de toekomst van het land gezien. Het accent kwam te liggen op surinamisering, zeker ook daartoe gestimuleerd door de groeiende contacten met de volken van de regio. De dreiging die van groepen ten opzichte van elkaar uitging voor zelfbehoud en emancipatie nam af en maakte langzaam plaats voor erkenning en waardering van de verscheidenheid. De omslag van het zoeken naar eenheid tot de waardering van de waarde van de verscheidenheid heeft na de staatkundige onafhankelijkheid plaatsgevonden. Dat wijst op een andere manier van arrangement. In dat kader plaats ik multiculturaliteit. Er wordt dan ook gesproken van *religie in ontwikkeling*. Dat is duidelijk in vaak gebruikte termen als syncretisme, hybridisme, osmose en cosmose. Mensen kunnen blijkbaar om welke reden dan ook vele opties en oriëntaties samenbrengen en in diverse richtingen gestuurd worden; ze kunnen zich verzetten maar ook meegaan. Dat tekent zich af in de Surinaamse historie.

ORIËNTATIE

In deze paragraaf ga ik in op de feitelijke keuzes van de kerken met betrekking tot een multiculturele samenleving. Er zijn enkele min of meer duidelijke onderscheidingen te maken.

Negatie

Toen het gebied Suriname door de Zeeuw Abraham Crijnsen veroverd werd, bepaalde hij samen met William Byam op het schip *Zeelandia* op 6 maart 1667 in artikel 4:

Dar alle tegenwoordige Inwoonders, van wat natie die zouden moogen weezen, zullen hebbende genieten, alle gelyke Privilegiën, als de Nederlanders, die met haar zullen cohabiteeren (*Benjamins & Snelleman* 1981: 434).

Artikel 9 stelt:

Dat alle akten, wetten ende declaratiën sullen gepubliceert werden in de Duytsche en Engelsche taelen, doordien de inwoonders de Duytse tael niet en verstaen en dat de inwoonders sullen geregeert werden bij de Nederlantsche wetten (*Benjamins & Snelleman* 1981: 435).

Dat lijkt op een positionering van de nieuwe kolonie als een meervoudige samenleving. Maar de Inheemsens en de slaven worden niet genoemd. Het is een negatie van de aanwezige groepen of volken. Zij komen onder het juk van de Europese samenleving. Basseliers heeft dan wel Inheemsens gezien en gesproken, maar kon er verder niets mee. De Inheemsens en slaven kregen te maken met macht: de expliciete voorkeur van de eigenaars, de witte christenen deed ertoe. Dat heeft lang geduurd. De evangelische broedergemeente begon dan wel snel de taal van de slaven en die van de Inheemsens te gebruiken, maar het machtspatroon bleef eender. Inhoudelijk was het Europese model maatgevend. Dat betekende de presentatie van religie als een etnische religie, toebehorend aan een bepaalde groep, en dan met name aan de machtigste groep in de samenleving, de eigenaars, bestuurders en administrateurs. Via plakkaats en notificaties werden allerlei elementen van het erfgoed van anderen genegeerd en zelfs als afkeurenswaardig gekenmerkt.

Exclusivisme

Graaf von Zinzendorf hanteerde het begrip *Volkstum*, als begrip van het eigene der cultuur van een volk en dat is meer dan religie. Hij proclameerde wel de idee van Hernhutter Ell, zijn maatstaf voor zending. Zendingen dienden oog te hebben voor dit *Volkstum*, maar dat is vaak niet gebeurd. Zendingen wilden een nieuwe cultuur introduceren. De broedergemeente beschouwde zich exclusief als het uitgangspunt. Broeder Bielke die in 1909 mer het werk onder de Javanen begonnen was, schreef in *Ons Suriname* van 1929 in een terugblik op het zendingsveld der Javanen dat: 'De gloed der hartstochten verteert alle hogere geestelijke behoeften' en dat ze: 'vleeschelijk zijn, verkocht onder de zonde. Men had

daar, zoals ook bij de overheid, geen hoge pet op van de andere volken. Men stelde zich als hoogste, belangrijkste, maatgevend en exclusief op.

Dialectisme

In de loop van de volgende decennia groeide een andere situatie. Men kan niet meer ontkennen dat er andere volken, talen en culturen zijn en houdt er rekening mee. Maar de eigen taal, cultuur en religie blijven de belangrijkste. Men heeft dan ook met een dubbele situatie te maken: enerzijds is men zich bewust van de andersheid van de ander en onderkent dat fenomeen, maar blijft toch de eigen cultuur als de belangrijkste positioneren omdat men nu eenmaal gelieerd was met de koloniale macht wat taal, cultuur en religie betreft. De oude, koloniale kerken bleven, ondanks de erkenning van het bestaan van andere religies, het alleenrecht behouden. Bossers prijst de voorgangers die gebeden en catechismussen in het Neger-Engels gemaakt hebben maar voegt er aan toe dat ze te maken hadden met een: 'arme taal, die geen enkele uitdrukking voor eenig afgetrokken denkbeeld aanbiedt, de geheimen des geloofs aan onbevatelijke mensen te verklaren (Bossers 1884: 250).

Enige dichotomie komt duidelijk naar voren in een regulier verslag van de tweede apostolisch vicaris J. Schaap C.Ss.R in 1880 voor de Congregatie van de Propaganda Fide. Op de vraag wat de ergste kwaal van de katholieken in Suriname is, antwoordt hij dat ze naar de *dede oso* bijeenkomsten gaan waar mensen van andere religies samenkomen en ook wel mannen en vrouwen samen. Onmiddellijk daarna zegt hij dat de ergste oorzaak van de kwalen in Suriname het gedrag van de witten is, de elite en de overheid die atheïstisch en anti-religieus in de media aan het werk zijn. Hij keurt een stuk erfgoed van de gelovigen af en tevens keurt hij zijn Europees model af. Daartussenin zit de kerk en die wil een eigen zuil stichten met eigen broederschappen, later een krant, leprozerie en ziekenhuis (*Studia Donderseriana*, 1982: 76).

Inclusivisme

In dit kader is sprake van surinamisering, presentatie van alle groepen, gelijkschakeling van alle bevolkingsgroepen. Dat hield onder andere in de opheffing van aparte etnische internaten voor Hindostaanse, Javaanse, Inheemse of Marronkinderen. Er groeit een verschil tussen de officiële en de onofficiële religie, de formele en informele. Belijders van religie kunnen met groot gemak multifocaal (ook wel *code switching* geheten) zijn: gericht op een diversiteit van religie. Taalgebruik is in dit geval van wezenlijk belang. Diverse religies, en zeker ook de christelijke groepen, gebruiken diverse talen, soms binnen een gemeente, soms binnen grotere verbanden. Dat geeft de kerk een beeld van veelzijdigheid en multiculturaliteit: niettemin blijft veelal uniformiteit in leer en liturgie vereist. Ik vind deze opmerkingen nodig om misverstanden te voorkomen en erop te wijzen dat een zekere mate van generalisering en stereotypering niet valt te vermijden.

Interreligieus/intercultureel

Suriname heeft alles om aan interreligieuze en interculturele accenten te werken. Alles is voorhanden om de nieuwe politieke, sociaal-culturele en religieuze situatie van de laatste decennia vorm te geven en te arrangeren volgens de lijnen van eenheid in verscheidenheid, respect en wederzijdse uitwisseling. Dat is een nieuw model van samenleven. In het kleine en jonge Suriname liggen daartoe mogelijkheden voor het oprapen bijzonder in zang, muziek en ritueel. Ik moet evenwel opmerken dat in Suriname de meeste religieuze instituties (nog) niet intern multireligieus laat staan interreligieus zijn. Integendeel, vele religies zijn exclusivistisch: ze zien zichzelf als zaligmakend en alleen heersend.

IN DE REGIO

In Guyana kwamen 238.909 Brits-Indiërs werken, in Trinidad 143.939, in Guadeloupe 42.326, in Jamaica 37.027, in Suriname 34.404, in Martinique 25.404, in Frans Guiana 8.500 en Grenada 3.200. De migranten naar Suriname kwamen min of meer van het Noorden-Oosten (Bihar en Uttar Pradesh, terwijl bijvoorbeeld de migranten naar Guyana voor een groot deel uit het Zuiden kwamen evenals die van Guadeloupe en Martinique (Samaroo 1996). Een recent boek over Martinique heeft als ondertitel *Het recht op bestaan* (Gamess & Gamess 2003). In de Franse gebieden van de regio gold dat ieder Frans moest praten en rooms-katholiek moest zijn. Er was geen plaats voor andere opties. In de naburige Engelse, Franse en vroegere Deense gebieden is de bevolkingssamenstelling iets anders gegroeid dan in Suriname. De Nederlandse koloniale politiek was anders dan die van de burens, waar niet zoveel ruimte was voor verscheidenheid (veel kleiner gebied), of omdat daar de eenheid opgedrongen werd. Vandaar dat in die gebieden de mensen in hun groei belemmerd werden. Daar bestond een heel andere situatie dan in het Suriname van de twee vorige eeuwen. Vandaar die titel. In het Caraïbisch gebied is sprake van een Indo-Caribbean naast een Afro-Caribbean. Suriname heeft daar dan het specifieke Javanees element bij. In de andere gebieden van de regio vinden we weer Chinezen, Libanezen, Portugezen van Madeira, Vietnamezen, Haïtianen en Brazilianen. Dat zijn kleine groepen. Guyana heeft een grote groep Inheemsen maar die zijn minder traditioneel als die van Suriname. In Jamaica is een groep Marrons, maar die groep is niet zo groot en van betekenis als in Suriname. In St. Vincent en Dominica zijn speciale reservaten voor Inheemsen gecreëerd. In Guyana was rond 1990 37 procent van de bevolking hindoe, 9 procent moslim, 14 procent anglicaan en 11 procent katholiek.⁴ Trinidad telde in 1990: rooms-katholiek 330.655; hindoe 267.041; moslim 65.732; en anglicaan 122.787 (Murray 1998: 144). Andere religies dan de christelijke zijn er duidelijk van groot belang. In het buurland Guyana is de bevolking half Afro-Guyanees en half In-

4 *Caribbean Catholic Directory* 1994, p. 6. St. John's (Antigua).

disch: daar zijn nogal eens raciale spanningen. Het eiland Trinidad kent ook een dergelijke verhouding, maar is het Indische element pas sinds enkele decennia belangrijk geworden. In de Franse gebieden Guadeloupe en Martinique zijn ongeveer net zoveel Brits-Indische migranten binnen gekomen als in Suriname, maar daar is hun demografische groei nauwelijks aangetrokken. Officiële gegevens spreken over een gemengde bevolking. Momenteel kennen de Franse gebieden een beweging *coolitude* om het Indisch element meer naar voren te halen, als een vervolg of reactie op de beweging van *négritude* en *créolité* van de Creolen van die gebieden.

AFSLUITING

Het Surinaamse christendom, met name dat van de twee grootste christelijke groepen, werd dan wel multicultureel van infrastructuur (taal, naamgeving, optie voor bepaalde groepen), maar geenszins wat inhoud betreft. Met name haar grootste groep lidmaten, de Creolen, zijn vergeten in hun andersheid en hebben altijd het patroon van Nederland en Europa voortgehouden gekregen. Met lede ogen hebben Creoolse lidmaten gezien dat er vanuit die kerken specifieke aandacht was voor het Aziatische element (taal, religie, kleding, gebruiken) maar niet voor het Afrikaanse. Pater C. de Klerk, die in 1930 in Suriname was komen werken en bijzonder onder de Hindostanen, schreef in de *West-Indische Gids* een artikel over de Hindostanen in Suriname. Wat de religie betreft merkte hij op: 'De taak van de Christenmissionaris is het nu aan te toonen dat de Hindoe, wanneer hij Christen wordt, niet ten volle breekt met zijn eigen religieus cultuurbezit, maar dat hij wat schoon en goed was in zijn eigen opvattingen, veredeld en verrijkt terugvindt in 't Christendom' (De Klerk 1942: 116-117).

De Klerk pleitte dus voor respect en voor processen van verandering. Het tegenovergestelde was aan de hand bij de Creolen. De christelijke kerken keurden veel, zo niet alles, van hun traditie en erfgoed af als slecht, heidens en demonisch. De kerken gebruikten dan wel het Sranantongo, maar verder was er voor de kerken uit het culturele en religieuze erfgoed niets te halen. Daarom zijn die kerken schatplichtig aan specifiek hun Creoolse leden omdat hun identiteit en authenticiteit in het gedrang zijn gekomen. Die problematiek wordt momenteel schoorvoetend door de oudere kerken onderkend. Maar nu zijn de nieuwste christelijke groepen (pentecostalen en evangelicalen) vaak weer veroordelend en zelfs verachtend ten aanzien van het erfgoed uit West-Afrika in hun prediking, genezing en hun praktijken van uitdrijving van kwaad en duivel.

We hebben gezien dat met name de twee grootste christelijke kerken het politiek-cultureel model van de overheid volgden wat nieuwe bevolkingsgroepen betreft. De situatie wekt de indruk van bijna aan de leiband lopen. In ieder geval is er geen opvallend sterke accentuering van inclusivisme van de kerken naar de overheid toe uitgegaan. De kerken gebruikten multiculturele elementen voor *goodwill*, toegang, maar veranderden intern nauwelijks iets in organisatie, liturgie, theologie en pastoraal. Dat

wekte (wekt) de indruk dat de kerken aan het vernissen waren, een façade bouwden: wel multicultureel van aanzicht maar eigenlijk toch niet. De politieke partijen en de vakbeweging, waarin alle religies aan de orde zijn, waren de aanvankelijke promotors van inclusief handelen wat religie betreft. Dat schiep een nieuw elan voor eenheid in verscheidenheid onder de jonge bevolking met alle haken en ogen van dien. Vanuit een gedehumaniseerde en achtergestelde positie is dat toch maar tot stand gebracht. De kerken zijn haar wegen via karakteristieken van klasse, racisme en uitsluiting gegaan en zijn nu aangeland bij vormen van inclusivisme. Hoewel niet altijd van ganser harte en ook nog niet altijd pastoraal vertaald.

De Volkstelling 2004 geeft de volgende verdeling van de bevolking: 135.117 Hindostanen, 87.202 Creolen, 72.500 Marrons, 71.879 Javanen, gemengd en anders 61.524. Deze zevende Volkstelling toont ook aan dat 40,7 procent van de bevolking van 492.829 christen is, 20 procent is hindoe; 13,5 procent is moslim; 16.291 personen belijden een traditionele religie; 21.785 gelooft niet; 75.832 mensen weten niet welke religie ze aanhangen en tenslotte gaven 1.381 mensen geen informatie over dit punt gegeven. De Inheemsen zijn voor 82 procent christen, de Creolen voor 77 procent, de Marrons voor 60 procent, de Javanen voor 14 procent en Hindostanen voor 6 procent.⁵

In 2001 was de uitsplitsing van de christenen: rooms-katholiek 39,7 procent; broedergemeente 30,8 procent; volle evangelie 12,7 procent; hervormd 5 procent; jehovahgetuigen 3,5 procent; baptist/adventist/methodist 3,3 procent; andere 3,3 procent, luthers 1,6 procent. De volle evangelie heeft 200 gemeentes, de protestantse kerken (inclusief de broedergemeente) 100 gemeenten, de baptisten en de meer evangelicalen 80 en de rooms-katholieke kerk telt 70 gemeenschappen (Schalkwijk 2004: 6). Deze data geven aan dat Suriname in een paar eeuwen als een complexe samenleving is geconstrueerd. Nu dient zich de wereld van het interreligieuze en interculturele aan. Van groot belang is dat er zich een eigen Surinaamse theologie kan ontwikkelen, niet alleen contextueel, maar ook interreligieus en intercultureel. In de regio is veel vergelijkingsmateriaal te vinden. Dat zou een grote zorg van alle religieuze instituties kunnen zijn. Ervaringen van familie in Nederland kunnen helpen verder te werken aan een nieuw model van samenleven waarin religies geen struikelblokken zijn, maar juist uitdagen mee te denken, het eigen erf te verlaten, volop mee te doen met nieuwe experimenten en constitutief aanwezig te zijn in de context van nieuwe zingeving.

5 *De Ware Tijd*, 9 september 2005.

LITERATUUR

Bakas, Adjiedj, e.a., 2000

Polderpalet; Management van diversiteit. Alphen aan den Rijn: Samsom.

Benjamins, H.D. & J.F. Snelleman (red.)

Encyclopaedia van Nederlandsch West-Indië. 's-Gravenhage: M. Nijhoff & Leiden: E.J. Brill. [Orig. 1914-1917.]

Bielka, H., 1940

Nita Pawiro; De eerste Javaansche evangelist in Suriname. Zeist: Zeister Zendings Genootschap.

Binnendijk, Chandra van & Paul Faber (red.), 1992

Sranan; Cultuur in Suriname. Amsterdam/Rotterdam: KIT en Museum voor Volkenkunde.

Bisnauth, Dale, 1966

'Hinduism and Islam in the Caribbean'. In: Dale Bisnauth, *History of religions in the Caribbean*. Kingston: Kingston Publishers Limited, pp. 140-164.

Bye, John de, 2002

Historische schetsen uit het Surinaamse jodendom. Schoorl: Conserve.

Bossers, Adr., 1884

Beknopte geschiedenis der Katholieke Missie in Suriname. Gulpen: M. Alberts.

Comité Christelijke Kerken, 1975

Boodschap van het Comité Christelijke Kerken. Paramaribo.

Games, Roselyne & Yves Games, 2003

De L 'Inde à la Martinique; Le Droit d'exister. Paris: Desormeaux.

Gedenkboek, 1913

Gedenkboek ter gelegenheid van het Gouden Emancipatiefeest in Suriname op 1 juli 1913. Paramaribo: Oliviera.

Gutman, Amy (ed.), 1994

Multiculturalism; Examining the politics of recognition. Princeton: Princeton University Press.

Helman, Albert (red.), 1977

Cultureel mozaïek van Suriname. Zutphen: De Walburg Pers.

Klerk, C. de, 1942

'De Britsch-Indiërs in Suriname.' *West-Indische Gids* 25: 97-117.

Linde, Jan Marinus van der, 1966

Surinaamse suikerheren en hun kerk; Plantagekolonie en handelskerk ten tijde van Johannes Basseliers, predikant en planter in Suriname. Wageningen: H. Veenman en Zonen.

Litterae Annales, 1902

Litterae Annales de rebus gestis Provinciae Hollandicae Congregationis SS. Redemptoris annis salutis 1897-1898-1899. Ultrajecti.

Murray, Eric, 1998

Religions of Trinidad and Tobago. Port of Spain: Murray Publications.

- Praag, Samuel van, 1877
Suriname; De zoogenaamde immigratie van koelies, het verderf dier kolonie en harer negerbevolking. Amsterdam: Olivier.
- Redevoeringen
 Redevoeringen gehouden in de zittingen der Koloniale Staten van Suriname van 2 en 5 februari 1874 en 11 en 14 december 1876. Amsterdam: M. Olivier.
- Rossum, E. V., 1913
Emancipation Jubilee in Surinam, Dutch Guiana on 1st and 2nd July 1913. Paramaribo: B. Heijde.
- Samaroo, Brinsley (ed.), 1996
Pioneer Presbyterians; Origins of Presbyterian work in Trinidad. St. Augustine, Trinidad: University of the West Indies.
- Schalkwijk, Jan, 2001
Hindoestaanse zending 1901-2001. Paramaribo: Theologisch Seminarie der EBG. [Nr. 8.]
- Schalkwijk, Marten, 2004
 Aspecten van gemeentegroei in de EBG. [Paramaribo, Lezing 135 Jaar Stadszending.]
- Schiltkamp, J. & J. de Smidt, 1973
West-Indisch Plakaatboek; Plakaten, ordonnantiën en andere wetten, uitgevaardigd in Suriname. I, 1667-1761. Amsterdam: S. Emmering.
- Studia Donderseriana, 1982
Studia Donderseriana. Romae: Collegium S. Alfonsi de Urbe. Bibliotheca Historica C.S.S.R. [Nr. 11.]
- Taylor, Charles, 1992
Multiculturalism and 'the politics of recognition'. Princeton: Princeton University Press.
- Vernooij, J., 1994
 'Een religieuze kaart van Suriname.' *Interactie; Journal of the University of Suriname* (2):61.

■ Els Moor

De *switi moksi patu* van de Surinaamse kinderliteratuur

In de *Kinderboekenfestival-Krant* van maart/april/mei 2006, uitgegeven door de stichting Projekten Protestants Christelijk Onderwijs Suriname (PCOS), vinden we in de rubriek 'De Kinderjury' de keuze van twee kinderjury's, uit Paramaribo en de Para, voor het 'allerleukste' Surinaamse kinderboek. De jury's mochten kiezen uit zes boeken en beide jury's kozen *Bruine bonen met zoutvlees* (1992) van Ismene Krishnadath boven *Henri in de gele jurk* (1998) van Francis Vriendwijk, *De kersenboom* (2005) van Cindy Kruidenhof, *Leena en Jopie reizen mee naar Nickerie* (2005) van Indra Hu, *Xarlos, de flessenwasser* (2005), ook van Francis Vriendwijk en het allereerste Surinaamse kinderboek *Baccha het ezeljong* (1962), dat aan Albert Helman toegeschreven wordt.

Waarom is *Bruine bonen met zoutvlees* zo'n leuk Surinaams kinderboek, waar volwassenen ook van genieten? In de eerste plaats is de Anansi uit de slaventijd dichterbij gekomen. Hij leeft in het Suriname van de jaren tachtig en haalt nog steeds zijn streken uit, nu in voor iedere Surinamer herkenbare situaties. Het binnenland ligt in puin als gevolg van de Binnenlandse Oorlog en veel bewoners komen naar de stad. Anansi ook, met zijn 'lieve vrouw' Makoeba en hun tien spinnenkindertjes. Onderweg is hun pick-up gestolen. Ze kloppen aan bij zus Nanza en haar man Prem, die onmiddellijk stroop en pindakoekjes op tafel zetten. Nanza besluit dat ze voor het eten wat rijst moet bijkoken. In een vlaag van overmoed doet de straatarme Anansi (zijn spaargeld is net genoeg om een broodje pindakaas te kopen!) het aanbod om over een week een feest te geven voor de buurt met grote hoeveelheden bruine bonen met zoutvlees.

Wij lezers voelen op onze slippers aan dat hem dat gaat lukken. Hij schakelt de zwerver Freko in, die hij met zijn fluit post laat vatten voor de deur van een groot importbedrijf van blikjeswaren en peulvruchten. Freko is hinderlijk met zijn fluit. De baas, Midas, wil hem weg hebben, maar het lukt hem niet ... tot 'dokter' Anansi hem tegen beloning van grote emmers zoutvlees een tip aan de hand doet: Freko doet zo gek omdat hij ziek is, hij heeft een ernstig tekort aan koolhydraten en dat is nou precies wat er plenty in bruine bonen zit. Gemaakt, dus! De bruine-bonen-met-zoutvlees-party is een groot succes. Freko is natuurlijk van de partij en knapt zodanig op dat hij Anansi's dochter Prodomientje het hof maakt.

Waarom dankt dit moderne Anansiverhaal zijn succes? Natuurlijk aan de slim bedachte oplossing van Anansi om aan zoutvlees en bruine bonen te komen. Vooral ook aan de herkenbare figuur van de zwerver. Paramaribo wordt door zulke types overstroomd en velen ergeren zich groen en geel,

zoals Midas, de baas van het grote bedrijf. Speel je bij zo'n belangrijk man de deskundige, compleet met doktersjasje, is je succes verzekerd. De hele sfeer in het verhaal, de handelingen, de gastvrijheid en *no-span*-mentaliteit, de dialogen tussen de figuren, het vormt allemaal een beeld van wat we steeds weer om ons heen meemaken. Bovendien onderstrepen de humoristische tekeningen van Gerold Slijngard het verhaal op een bijzonder knappe manier. Echte Nederlanders zullen zo'n verhaal belachelijk vinden. Wat is er immers zo bijzonder aan bruine bonen, en dan nog wel met 'zoutvlees' (je ziet de afkeer op die gezichten)? Ze kosten bovendien bijna niks, waarom daar zo'n drukte om gemaakt?

Het is cultuur van de armoede waar je in literatuur voor de goede verstaander mee kunt grappen.

CRITERIA

We hebben door dit voorbeeld een paar criteria voor 'goede' Surinaamse kinderliteratuur beet, misschien zelfs wel voor goede kinderliteratuur in het algemeen: inventiviteit en creativiteit, de sfeer van het beschreven milieu authentiek weergegeven en de taal begrijpelijk, maar niet kinderachtig en met humor. Ik kan zo nog een paar van die boekjes noemen, die niet in het rijtje voor de kinderjury's van de Stichting Projekten PCOS voorkomen, maar waarvan ik tijdens mijn activiteiten met boeken tijdens dertien Kinderboekenfestivals in Paramaribo, de districten en het binnenland heb geconstateerd dat het grote successen zijn. *Rani en de slangenkonink* (1991) van Effendi Ketwaru, bijvoorbeeld, is een topper. Een sprookje met een echte heks, goed en kwaad tegenover elkaar, ernst en humor in afwisseling, spannend en gevoelig, zielig zelfs en toch een

happy end. En de grote helper daarbij is een slang, het dier dat alleen maar angst aanjaagt in de samenleving, een clichédoorbrekend personage! De tekeningen van de schrijver zelf zijn zo mooi en duidelijk dat ze voor kinderen met taal- of leesproblemen een flinke ondersteuning vormen en een push om door te lezen.

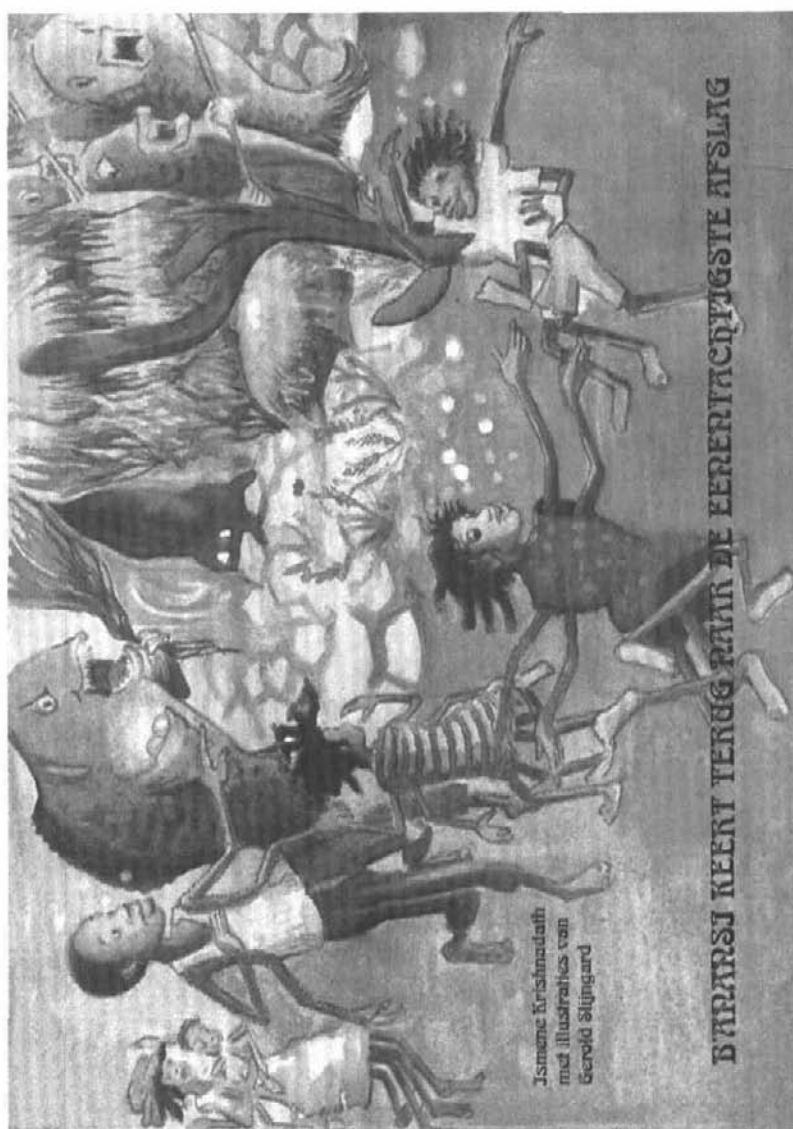
Ook bij ander werk van Ismene Krishnadath, die in 1993 de eerste en tot nu toe enige Staatsprijs voor Jeugdliteratuur uitgereikt kreeg, is succes verzekerd. *B'Anansi keert terug naar de eenentachtigste afslag* (1997) speelt eveneens in de tijd van de Binnenlandse Oorlog. Anansi en gezin vluchten op ingenieuze wijze naar de maan. Maar daar is het saai. Je kunt er alleen zachte, zoete, groene maanbroden eten, en drinken is er niet nodig. Eén maanspin woont er maar, Moena, een stijve, keurige spinnevrouw. Verder is er *nèks* te beleven. Logisch dat de Anansi's heimwee krijgen, verlangen naar bruine bonen met zoutvlees, *soft* om te drinken en *poku* om de pootjes los te gooien. Ze laten zich dan ook op een echt spinachtige manier weer zakken naar moeder aarde en komen natuurlijk in switi Sranan terecht.

In hetzelfde jaar verscheen *De groene fles*, een prachtige *moksi* van harde en sprookjesachtige werkelijkheid. In april van 2006 heb ik met 'de kinderen van de Osembolaan' (die al eens een Kinderboekenfestival geopend hebben met een wervelende boekenshow!) een toneelbewerking van Ismenes boek voorbereid. De negenjarige Jayant speelde Kwame, de jongen uit het binnenland die het redt in de stad door zijn inventiviteit en daarvoor op toverachtige wijze beloond wordt.

Goede Surinaamse kinder- en jeugdliteratuur heeft universele kanten. Net als overal ter wereld spelen figuren uit de orale cultuur er een rol in, wordt er een spel gespeeld tussen goed en kwaad, is er een grote herkenbaarheid, worden jongens en meisjes verliefd op elkaar, veranderen dieren in mensen of omgekeerd, gebeuren er zielige en gekke dingen en is de taal vaak mooi of grappig. De meerwaarde van goede kinderboeken voor Surinaamse kinderen is dat het verhaal een spiegel van de eigen dagelijkse wereld van kinderen en volwassenen geeft, altijd een beetje een lachspiegel, zoals we zo duidelijk zien in *Bruine bonen met zoutvlees*.

EIGEN BEHEER

De heel eigen manier van uitgeven van werk, meestal in eigen beheer, maakt dat Surinaamse kinderliteratuur ook een andere kant heeft: de schrijver heeft meestal weinig geld voor de uitgave en niemand die zijn werk kritisch volgt. Vanuit de koloniale christelijke traditie zijn verhalen vaak te braaf en wil de schrijver soms ook wel een beetje preken. Gerrit Barron heeft daar lang een handje van gehad. Hij wilde de jeugd ook doordringen van zijn politieke ideeën, maar in zijn laatste boeken *De kinderen van Sadoema* (2003) en *De kleine Jaggernath* (2005) is dat al een stuk minder. Maatschappijkritiek blijft in zijn werk doorklinken en dat is alleen maar goed, als kinderen maar op hun eigen manier kunnen

meedenken. Hij heeft echter niet zo'n vlotte en humoristische pen als Ismene Krishnadath.

Surinaamse auteurs die in eigen beheer uitgeven (zoals meestal het geval is), missen kritische redacteurs die samen met hen aan de kwaliteit werken. Zij maken meestal kleine papieren boekjes die weinig kosten. Dat laatste is ook positief, want ouders kunnen niet veel betalen voor boeken, maar het gebrek aan stevigheid maakt dat de boekjes geen lang leven beschoren is en dat ze dus ook gauw worden vergeten.

OPLEVING

Pas de laatste jaren is er een enorme opleving gekomen in de Surinaamse kinder- en jeugdliteratuur. Er zijn in Paramaribo nu minstens vier goed-gevulde boekhandels die rijk voorzien zijn van jeugdliteratuur, zowel Surinaamse als Nederlandse, en hun vaste stand hebben op de Kinderboekenfestivals. Maar de opleving is vooral te danken aan de door de Stichting Projekten PCOS georganiseerde Kinderboekenfestivals, jaarlijks in Paramaribo en in twee districten of het binnenland. Daar worden veel boeken verkocht en de kinderen worden er nieuwsgierig naar gemaakt door verschillende creatieve activiteiten, of door gewoon rustig in een 'boekenhoek' te zitten lezen en plaatjes te kijken. In 2000, op een Boekenfeest in Nickerie, had van een publiek van meer dan honderd kinderen, ouders en leerkrachten niemand ooit van Ismene Krishnadath gehoord toen ik vroeg wie wel eens iets van haar gelezen had. Nu, in 2006, na dertien KBF's zijn er al toppers die iedereen kent. De boekjes van Francis Vriendwijk bijvoorbeeld, gebaseerd op oude Surinaamse verhalen. *Bigi-Bere, Bigi-Ede en Fini-Futu* (1997), de bekendste, over drie overmoedige poppenkinderen met wie het slecht afloopt, doet het goed bij de kleinsten, maar ook bij ouderen; iedereen vindt het leuk en *Pikin Todo en Pikin Sneki* (1998) over de twee vriendjes die vijanden bleken te zijn, ook. Beide boekjes zijn vakkundig en functioneel geïllustreerd, zodat kinderen die het Nederlands nog niet voldoende beheersen, goed geholpen worden. De duidelijke plaatjes maken het verhaal begrijpelijk en onbewust leer je de woorden en de zinsbouw. Hier duikt weer een functie op van leuke, eenvoudige kinderboekjes: kinderen, ook oudere, die worstelen met het moeilijke Nederlands, kunnen aan de hand van creatieve werkvormen met kinderboekjes ontdekken dat diezelfde taal ook heel boeiend kan zijn, dat je ervan kunt leren houden. De gedichtjes uit de bundeltjes *Popki patu*, deel 1 en 2 (1986) van Orlando Emanuels lenen zich daar goed voor. Jonge en oudere kinderen spelen graag met de taal wanneer ze versjes horen of lezen, en langzaam maar zeker doorbreken ze hun angst om fouten te maken.

Er wordt momenteel hard gewerkt om kweekschoolstudenten, leerkrachten op basisscholen en bibliotheekjuffen te leren om met creatieve werkvormen kinderboeken dichter bij kinderen te brengen. Het leren werken met een 'boekenhoek' is daarbij ook zeer belangrijk. In 2007 zal er vanuit de Stichting Projekten PCOS een handleiding verschijnen met creatieve werkvormen bij ongeveer zestig Surinaamse kinderboeken uit de lijst van meer dan tweehonderd. Vanaf oktober zullen de werkvormen al in de praktijk uitgetoetst worden. Zo komen we stapje voor stapje vooruit op de typisch Surinaamse weg vol kuilen en *tokotoko* naar leesplezier voor alle kinderen, leesplezier, voornamelijk met Hollandse boeken, dat zo lang voorrecht was voor kinderen van ontwikkelde ouders.

Kijken we nog even naar het totaal van de Surinaamse kinder- en jeugdliteratuur, dan kunnen we die indelen in verschillende categorieën:

- eenvoudig en goedkoop uitgegeven kleine boekjes voor jonge en wat oudere kinderen, altijd geïllustreerd;
- boeken van steviger formaat en meer dan honderd pagina's voor oudere kinderen die het Nederlands, de schooltaal, beheersen. De jeugdromans van Ismene Krishnadath en Frits Wols kunnen als voorbeelden dienen van deze categorie en de meeste boeken van Gerrit Barron; en
- boeken van Surinaamse auteurs die in Nederland wonen en daar uitgeven. Thea Doelwijt is de bekendste onder hen. Zij weet de Surinaamse toon te treffen en zet oudere kinderen aan tot denken, omdat er altijd wel een maatschappelijk conflict in haar thematiek zit. *O sekoer! Help!* (2000) en *Stop je hoofd nooit in een spinnenweb* (2006) hebben dezelfde hoofdpersoon, de Surinaamse, in Suriname wonende jongen Martin Plaat die in het eerste boek met zijn oma op vakantie is in Frankrijk en daar een diamantroof oplost, waardoor hij zijn land enorm helpt. In het tweede boek raakt hij met zijn uit Nederland gekomen vriendinnetje betrokken bij goudsmokkel en ook hier ontdekken ze belangrijke dingen. Binnen de spannende plots die te maken hebben met hedendaagse criminaliteit, stelt Thea Doelwijt vragen aan de orde waarover de jongeren moeten nadenken.

Ook Marijke van Mil is een voorbeeld van zo'n auteur van Surinaamse huize die schrijft vanuit Nederland. Haar *De zingende drum* (2005) is de bewerking van een oud verhaal over een jongen die erin slaagt de zingende drum die de duivel uit zijn dorp gestolen had, terug te brengen. Het is een prachtig verhaal dat helaas nog weinig bekendheid geniet in Suriname, waar het wel in de boekwinkels ligt.

Tot slot wil ik kort zeven kinderboeken en -boekjes bespreken van de veertien die tijdens de drie Kinderboekenfestivals (Para, Paramaribo en Saramacca) van 2006 gepresenteerd zijn. Ik kies voor de boeken van volwassen auteurs en laat de verzamelingen winnende kinderverhalen en dergelijke hier achterwege. Gezamenlijk geven ze een goed beeld van de wisselende kwaliteit van de Surinaamse kinder- en jeugdliteratuur:

Thea Doelwijt: *Stop je hoofd nooit in een spinnenweb*. Een spannend boek over menselijke gevoelens. Goed geschreven, zowel voor Surinaamse als Nederlandse kinderen.

Aly Hilberts: *Kamiel redt een super Reus*. Sluit aan bij het thema van het Kinderboekenfestival, het milieu, 'redt ons bos'. Kamiel gaat op een dag niet meer naar school, maar naar zijn vriend de Superreus, een kankantri, waarin hij een plekje vindt om te blijven. Hij krijgt zelfs een werk: het oliën van de zagen waarmee mannen in het bos de bomen kappen. Als hij het gevaar voor zijn vriend Superreus inzielt, gaat hij terug naar zijn moeder. Maar kunnen ze de oprukkende mannen met hun zaagmachines tegenhouden? Het is een wat onwerkelijk verhaal van buitenaf beschreven, zonder die lekkere Surinaamse tongval en humor. De tekeningen in zwart-wit zijn houterig. Niet erg overtuigend.

Eveline Wielzen: *Tjubi ú matu! / Red ons bos*. Ook in dit boekje gaat er een woudreus tegen de vlakke en kunnen de mensen van het bos er niets tegen doen. Twee lijnen lopen door elkaar: die van het generatieconflict tussen een marron-oma en haar tienerkleinkinderen uit de stad en de dreiging van de houtkap in het binnenland. Ook dit boekje is nogal onprofessioneel in elkaar gezet. De waarde ervan is dat Eveline Wielzen er wel in slaagt in de huid van haar verhaalfiguren te kruipen. Op een niet te nadrukkelijke manier spreekt haar grote engagement om het bos te redden uit het verhaal. En de figuren, de tieners en hun oma, zijn goed getekend.

Marylin Simons: *Edo Eén-shirt en Potje Pindakaas*, uitgegeven door de Stichting Klimop. Het beertje is bedroefd, want zijn shirtje is te klein; hij wil niet meer eten. Potje Pindakaas snapt er niks van; hij wil juist vol zijn, want leeg verdwijnt hij in de vuilnisbak. Gelukkig loopt het goed af: als potje leeg is mag hij verder gaan als potje voor de bloemen. En Edo Eén-Shirt krijgt een nieuw shirt waar hij toch wel blij mee is, en hij is nog klein genoeg om gewoon op mama's schoot te blijven zitten als ze verhaaltjes voorleest. Een verhaal voor kleuters en vanuit het gevoelsleven van kleuters, prachtig van taal en tekeningen, mooie grote letters: een voorbeeldboek, waaraan je ziet dat het wél kan in Suriname zelf.

Wim Veer, oud-aardrijkskundeleraar op het Instituut voor de Opleiding van Leraren, heeft een serie uitgebracht van fotoboekjes met teksten over dieren, waarvan *Modo todo* de laatste is, over de Surinaamse kikkers en de dieren die samen met hen het water bewonen. Eenvoudige rijmende teksten in grote letters bij fraaie foto's. Zo is de hele serie, waar ouders zowel als kleuters enthousiast over zijn. Met steun van Conservation International mooi uitgegeven in de vormgeving van Claudett de Bruin: vakwerk!

Ook Paul Middellijn geeft via de Stichting Projekten PCOS een serie uit. Platte maar stevige boeken met grote platen en weinig tekst, over avonturen van dieren. De laatste is *Agama de kameleon*. Marjo Hofman heeft de tekeningen gemaakt en die maken deze serie tot een succes. Schitterend! De rijmende onderschriften van Middellijn zijn niet allemaal even sterk. *Agama de kameleon* is de zwakste tekst uit de serie, met nogal wat rijm dwang en op het eind blijkt het verhaal een droom te zijn, wat ik altijd een afknapper vind ... gefopt, voel je je dan. Maar de serie bestaat uit prachtig uitgevoerde boeken met stevige kaft. Niet kapot te krijgen! Met Ismene Krishnadath begon ik dit artikel, met haar eindig ik. *Kook mee; Een kook- en verhalenboek* is de titel. Voor meisjes én jongens van 8-15 jaar. Weer met die expressieve tekeningen van vakman Gerold Slijngard. Eten, *switi nyan*, is een leidmotief voor de Surinaamse mens. Dat vinden we terug in de Surinaamse kinderliteratuur, maar vooral in het werk van Ismene Krishnadath. In dit boek leeft ze zich uit als schrijfster en als kokkin. Het hoofdverhaal gaat over het gezin Wolfenbittel dat van een verre oom een historisch huis erft. In een la in de keuken vinden ze

zijn kookboek en dan begint een ontwikkeling naar een eigen restaurant. De tienerverliefdheid van zoon Fred voor een Chinees meisje speelt hierbij een belangrijke rol. Dit verhaal is maar een raamwerk. Het bevat veel andere verhalen die allemaal met eten te maken hebben en in verband daarmee veel recepten. De Anansi-achtige verhalen over dieren blinken uit door humor en verwijzingen naar situaties in de samenleving, zoals suikerschaarste en winstbejag. Het leukste verhaal vind ik dat waarin uitgelegd wordt hoe de naam van de hete gele peper Madame Jeannette ontstaan is. Lees het zelf. *Kook mee* is een boek om zelf te hebben!

Surinaamse kinderliteratuur, een wereld, een spiegel van Suriname met kwaliteit en geklungel, met humor en gezapige 'wijze lessen', met originaliteit en clichés, maar samen vormen al deze boeken, boekjes en flodertjes, meer dan tweehonderd in één kast, een schat voor het Surinaamse kind. Het werken aan verbetering van de kwaliteit is al op gang gekomen via workshops bij vele gelegenheden, er wordt overleg gepleegd over meer beklijvende begeleiding. Het grote probleem is en blijft voorlopig nog de verspreiding. Tot diep in het binnenland zie je schoolbibliotheken vol (vaak 'afgekeurde') Hollandse kinderboeken. 'Snappen de kinderen deze boeken?', vraag ik steeds aan het hoofd of de biebleerkracht. 'Ze begrijpen die boeken niet; het is een ander Nederlands dan ze zelf spreken en de situaties zijn niet herkenbaar', is steeds het antwoord. Op het Kinderboekenfestival vraag ik aan alle begeleidende leerkrachten: 'Heeft jullie school een bibliotheek?' Meestal is het antwoord: 'Ja'. 'Hebben jullie ook deze Surinaamse boeken', vraag ik dan, en dan is het antwoord; 'Nee' en in het gunstigste geval: 'Een paar'. Hoe goedkoop ook, Surinaamse boeken kosten geld en Hollandse worden geschonken. Een absurditeit!

Hier moeten we aan werken. De scholen moeten bevoorrad worden met de eigen boeken. Anders is al het gezwets over de kwaliteit nutteloos. Want de boeken zijn voor de kinderen!

LITERATUUR

Barron, Gerrit, 2003

De kinderen van Sadoema. Paramaribo: Afaka international.

Barron, Gerrit, 2005

De kleine Jaggernath. Paramaribo: Afaka international.

Doelwilt, Thea, 2000

O sekoer! Help! Amsterdam/Antwerpen: Piramide.

Doelwilt, Thea, 2006

Stop je hoofd nooit in een spinnenweb. Assen: Educatieve uitgeverij Marc-tak.

Emanuel, Orlando, 1986

Popki patu. 2 delen. Paramaribo: De Volksboekwinkel.

- [Helman, Albert], 1962
Baccha het ezeljong; Een Surinaamse vertelling voor kinderen. Paramaribo: Bureau Volkslectuur.
- Hilberts, Aly, 2006
Kamiel redt een super Reus. Paramaribo: Stichting Projekten Protestants-Christelijk Onderwijs Suriname.
- Hu, Indra, 2005
Leena en Jopie reizen naar Nickerie. Paramaribo: Ralicon.
- Ketwaru, Effendi, 1991
Rani en de slangenkoning. Paramaribo: Cyco. [Tweede, herziene druk: Artex, 1991; derde druk: Leo Victor, 1992.]
- Krishnadath, Ismene, 1992
Bruine bonen met zoutvlees; Een Anansiverhaal. Paramaribo: Lees Mee.
- Krishnadath, Ismene, 1997
B'Anansi keert terug naar de eenentachtigste afslag. Paramaribo: Cultureel Centrum Suriname.
- Krishnadath, Ismene, 1997
De groene fles. Paramaribo: Lees Mee.
- Krishnadath, Ismene, 2006
Kook mee; Een kook- en verhalenboek voor meisjes én jongens. Paramaribo: Publishing Services Suriname.
- Kruidenhof, Cindy, 2005
De kersenboom. Paramaribo: Stichting Projekten Protestants-Christelijk Onderwijs Suriname.
- Middellijn, Paul, 2006
Agama de kameleon. Paramaribo: Stichting Projekten Protestants-Christelijk Onderwijs Suriname.
- Mil, Marijke van, 2005
De zingende drum. Amsterdam: Vassallucci.
- Simons, Marilyn, 2006
Edo Eén-shirt en Potje Pindakaas. Paramaribo: Stichting Klimop.
- Veer, Wim, 2006
Modo todo. Paramaribo: in eigen beheer.
- Vriendwijk, Francis, 1997
Bigi-Bere, Bigi-Ede en Fini-Futu. Paramaribo: in eigen beheer.
- Vriendwijk, Francis, 1998
Henri in de gele jurk. Paramaribo: in eigen beheer.
- Vriendwijk, Francis, 1998
Pikin Todo en Pikin Sneki. Paramaribo: in eigen beheer.
- Vriendwijk, Francis, 2005
Xarlos, de flessenwasser. Paramaribo: in eigen beheer.
- Wielzen, Eveline, 2006
Tjubi ú matu! Red ons bos! Paramaribo: Stichting Projekten Protestants-Christelijk Onderwijs Suriname.

■ Anne Gordijn

Kipsalami in mondiaal perspectief

De invloed van mondialisering op de religieuze praktijk van Hindostaanse moslims in Paramaribo

Paramaribo, 21 februari 2006. Het is benauwd in de islamitische slagerij. De ventilator zwoegt en kreunt om de vochtige lucht rond te stuwen, wat slechts een beetje verlichting brengt. In de kleine werkruimte naast de winkel is het nog warmer: hier staan de grote pannen met bere¹ en vleesworst² op hoog vuur. De ingevroren worstjes ontdooien snel en dat moet ook, want klanten staan te wachten op deze lekkernij. Vandaag is die kleine ruimte mijn werkplaats. Hier beweegt mevrouw Ali de grote 'worst' met kippenvlees langs de snijmachine. Plakjes kipsalami vallen op de schaal aan de andere kant van het snijvlak. Ik zweet en bedenk dat mevrouw Ali het nog warmer moet hebben met de witte hoofddoek die ze onder haar kin heeft vastgemaakt en die tot over haar schouders reikt. Eén, twee, drie, vier plakjes, dat is honderd gram. Ik pak ze voorzichtig op en vouw zie iets dubbel om ze in het plastic zakje te laten glijden. Een moeilijk klusje want de plakjes dreigen steeds uit elkaar te vallen. 'Eigenlijk moeten ze nog dunner', zegt mevrouw Ali. Ik knik instemmend, maar bedenk me dat het verpakken dan nog lastiger zal worden. Als ik een stapel zakjes heb, draai ik me om. In setjes van twee leg ik de zakjes in de sealmachine om het vlees luchtdicht te verpakken. Vervolgens breng ik alle pakjes naar de vriezer. Er ligt weer een nieuwe voorraad halaal broodbeleg te wachten op de klanten.

INLEIDING

Hoewel het op het eerste gezicht niet zo lijkt, maakt de islamitische slagerij van de familie Ali deel uit van een wereld waarin mensen op steeds intensievere wijze over landsgrenzen met elkaar communiceren, opvattingen en ideeën uitwisselen en producten en diensten verhandelen. Kennis van het Indiase subcontinent bereikt de inwoners van een stad in Zuid-Amerika via televisie, het internet en mensen die 'even overvliegen'. Surinaamse ondernemers gebruiken Nederlandse machines om hun producten te vervaardigen. Deze uitwisselingen en relaties hebben

1 Stukken dikke darm, maag en andere ingewanden, gemarineerd in diverse kruiden.

2 Gekruid gehakt, als worstjes verpakt in een omhulsel van runderdarm. Om het te eten, druk je het vlees uit het omhulsel in je mond.

het mondialiseringproces op gang gezet, waarbij lokale levens op steeds intensievere wijze verbonden zijn met, en beïnvloed worden door, letterlijk, de wereld om hen heen. Hoewel dit proces mondiaal is, is het vooral goed zichtbaar op lokaal niveau in de manier waarop mensen vorm en betekenis geven aan hun dagelijkse activiteiten. In dit artikel wil ik laten zien hoe mondialisering ingrijpt op het lokale leven van individuele mensen. De mensen die erin voorkomen, zijn lid van de Surinaamse Moeslim Associatie (SMA). Deze Hindostaanse islamitische vereniging, *djema'et*, wordt in Suriname beschouwd als orthodox. Zij is hanafitisch soennitisch en richt zich voor de inhoud en uitvoering van de religie vooral op Pakistan en India, waar de moslims zich laten leiden door de Hanafi-leerschool. De imposante groenwitte hoofdmoskee van de *djema'et* staat aan de Kankantriestraat in Paramaribo. Zij is één van de twee grootste islamitische organisaties in Suriname. De Surinaams Islamitische Vereniging (SIV) is de andere grote *djema'et*. Deze vereniging werd kort na haar oprichting gedomineerd door de Ahmadiyya-beweging, die ervan uitgaat dat er na Mohammed nog een profeet is opgestaan, Hazrat Mirza Ghulam Ahmad (1835-1908). Naast deze twee *djema'ets* zijn er nog tenminste twee binnen de Hindostaanse moslimgemeenschap. Bovendien moet niet worden vergeten dat ook een groot aantal Javanen moslim is en ook zij hebben verenigingen gesticht.

De leden van de SMA zijn zeer actief. In de vijfenvijftig jaar dat de *djema'et* nu bestaat heeft zij onder andere meer dan twintig moskeeën en vier scholen gebouwd, drie begraafplaatsen aangelegd, armenfondsen in het leven geroepen en leden opgeleid tot lokale leermeesters.³ In dit artikel zullen twee *case-studies* het mondialiseringproces illustreren: de case van Ahmad, die de islam door de toename van het aantal lokale leermeesters intensiever is gaan praktiseren en op dit moment met behulp van het internet zeer actief deelneemt aan het mondialiseringproces en de case van de al eerder genoemde familie Ali, die haar halaal slagerij ontwikkelt met behulp van de middelen die het mondialiseringproces hen biedt.

Het mondialiseringproces heeft invloed op de manier waarop mensen in lokale context vorm en betekenis geven aan hun dagelijkse activiteiten. Lokale gemeenschappen raken steeds meer verweven met mondiale processen, een eigenschap van het mondialiseringproces. Volgens Inda & Rosaldo (2002: 2) wordt dit proces dan ook gekenmerkt door 'toenemende

3 Tijdens mijn onderzoek, dat aan de basis ligt van dit artikel en plaats heeft gevonden in de maanden februari, maart en april 2006, heb ik met zeventien leden één, maar vaak meer ongestructureerde diepte-interviews en informele gesprekken gehouden. Ik heb een week bij een familie in huis gewoond en meegedraaid in hun dagelijks leven. Ik heb religieuze feesten en bijeenkomsten bijgewoond en literatuuronderzoek verricht. Daarnaast heb ik diepte-interviews gehouden met vier leden van andere *djema'ets* en vier wetenschappers die zich bezig houden met de islam of de Hindostaanse groep in Suriname. Door ook met mensen buiten de SMA-gemeenschap te spreken, heb ik de visies van leden uit de SMA-gemeenschap kunnen vergelijken met die van mensen uit andere groepen.

wereldwijde verbondenheid', met daaruit voortvloeiend 'een wereld van beweging en vermenging, contact en verbintenissen en aanhoudende culturele interactie en uitwisseling'.⁴ Bij deze uitwisseling van lokale ideeën, gebruiken, goederen en diensten worden die 'producten' eerst uit hun oorspronkelijke context gehaald. Zij verliezen daarbij hun lokale betekenis (*deterritorialisering*). Vervolgens vindt ergens anders *reterritorialisering* plaats, waarbij mensen de producten en ideeën overnemen, maar er een nieuwe betekenis en vorm aan geven die aansluiten bij hun eigen context. Hoewel een aantal auteurs aandacht besteedt aan de Hindostaans islamitische groep, bespreken zij vooral haar geschiedenis en ontwikkeling in Suriname (Bakker 2002; Buddingh' 1995, Hoogbergen & Ramsoedh 2002; Lalmahomed 1998 en Mahawat Khan 2003) en de komst naar en ontwikkeling in Nederland (Choenni & Adhin 2003; Landman 1992 en Vernooij & Van der Burg 1986). Deze auteurs leggen echter niet erg de nadruk op de rol die het mondialiseringsproces speelt in deze ontwikkelingen. Freek Bakker (2002) laat wel zien hoe contacten met het buitenland nieuwe ontwikkelingen op gang brengen binnen de Hindostaanse moslimgemeenschap van Suriname, maar hij plaatst dit niet in het grote verband van het mondialiseringsproces dat de wereld ondergaat. Alleen Welmoed de Boer (2001: 292-293) vermeldt kort dat kennistoename en de invloed van de westerse cultuur hebben bijgedragen aan het verdwijnen van het zeer populaire Tajiya-festival. Tajiya is de rouwplechtigheid rond de martelaarsdood van Hussein, de kleinzoon van de profeet Mohammed. Tot de jaren tachtig van de vorige eeuw werd hierbij een processie gehouden, waaraan zowel moslims als hindoes deelnamen en waarbij een versierde, van bamboe gemaakte piramidale *tadjia* onder luid tromgeroffel naar een rivier werd gedragen en daar symbolisch werd begraven (Choennie & Adhin 2003: 29; De Boer 2001: 287). Ook nu wordt de martelaarsdood nog herdacht, maar alleen met religieuze diensten in de moskeeën. De Boer verbindt het verdwijnen van het festival echter niet met het proces waarvan het deel uitmaakt, namelijk van de toenemende mondialisering van de Hindostaanse moslims in Suriname. Veranderingen in de religieuze praktijk geven inzicht in de wijze waarop individuen deel uitmaken van de mondialiserende wereld.

MONDIALISERING IN DE PRAKTIJK: AHMAD

Onder invloed van buitenlandse *maulana's* (islamitische theologen) is sinds het begin van de jaren zeventig het aantal Surinaamse *ostad* (leermeesters) binnen de SMA-gemeenschap aanzienlijk gegroeid.⁵ Maulana's

4 De oorspronkelijke Engelse citaten in dit artikel zijn door mij vertaald in het Nederlands.

5 De maulana's hebben de SMA-gemeenschap aangespoord eigen leraren op te leiden, maar ook de taalbarrière tussen de maulana's en de Surinaamse kinderen, spanningen binnen de gemeenschap, veroorzaakt door de aanwezigheid van deze maulana's en de hoge kosten om maulana's te laten overkomen hebben ertoe bijgedragen dat de *djema'* eigen leermeesters is gaan opleiden. Voor meer informatie over de invloed van maulana's, zie Gordijn 2006.

hielden in die tijd voordrachten, gaven les over de islam zoals deze in Pakistan en India werd beleden en leerden de Hindostaanse moslims hoe zij de islam op een 'betere' manier konden praktiseren. Culturele elementen, meegebracht uit India, zoals het vieren van het Tajiya-festival tijdens de rouwplechtigheid voor Hussein, werden door de maulana's ontmoedigd. Leden van de SMA-gemeenschap namen deze kennis over en pasten haar toe in hun religieuze praktijk. De Hindostaanse islam werd op deze manier gestandaardiseerd en ontdaan van haar specifiek Hindostaanse kenmerken. Een toenemend aantal ostad verspreidde de kennis over deze gestandaardiseerde religieuze praktijk tijdens hun lessen op een wijze die aansloot bij de taalkennis en interesses van de lokale jongeren. Via deze ostad nam de kennis over de islam binnen de gemeenschap nog verder toe en gaven de leden een eigen invulling aan de lessen van de maulana's.

Het gevolg van het optreden van de maulana's was dat de verhouding van de leden van de SMA tot de andere Hindostaanse moslims, die tot die tijd redelijk goed was, verslechterde. SMA-leden weigerden nog langer een voet te zetten in de huizen van hun moslimfamilieleden die lid waren van de SIV. Bovendien wilden zij niet meer aanwezig zijn bij de begrafenisplechtigheden van overleden verwanten die tot de SIV behoorden, zelfs al ging het om een van hun ouders. In de jaren tachtig luwden de onderlinge conflicten enigszins, omdat van beide kanten pogingen werden gedaan de tegenstellingen van de scherpste kantjes te ontdoen (zie Bakker 2002: 70-71).

Tegenwoordig vindt kennisverspreiding vooral plaats door middel van lessen die kinderen en jongeren krijgen van ostad. De huidige leermeesters zijn jongeren en dertigers die zijn opgeleid door een eerste generatie ostad, mannen die vaak nog les hebben gehad van de maulana's zelf. De invloed van deze eerste generatie is groot te noemen: zij heeft ervoor gezorgd dat niet alleen het aantal ostad onder de huidige generatie jongeren is toegenomen, maar ook dat een deel van de ouders van deze jongeren actievere geloofsbelijders is geworden. Hier wil ik op ingaan aan de hand van de case van Ahmad.

Ahmad is in 1946 in Paramaribo geboren en woonde het grootste deel van zijn jeugd, van zijn vijfde tot zijn achttiende, in Moengo, een stad in het oosten van Suriname met destijds ongeveer 2500 inwoners. Zijn vader werd als moslim geboren en groeide op buiten de stad in het district Wanica. Hij ging wel eens naar de moskee en deed mee met de vasten, maar koranles heeft hij nooit gehad. Zijn moeder was van geboorte hindoe en werd pas na haar huwelijk moslim. Ze had zeer weinig kennis van de islam. En aangezien zijn vader vanwege zijn werk alleen in de weekenden thuis was, leerde Ahmad van zijn ouders niet veel over deze religie.

Zijn omgeving was evenmin een goede bron van informatie: in Moengo woonden in die tijd misschien vijf of zes Hindostaanse moslimfamilies en er was geen soennitisch-islamitische leraar. Alleen tijdens hoogtijdagen bezocht de familie de moskee. Naar eigen zeggen is Ahmad overwegend

westers, niet-islamitisch opgevoed. Zijn islamitische opvoeding is 'elementair' geweest: elementair in de zin dat hij weet dat hij geen varkensvlees mag eten, dat hij moet vasten en dat hij met Id-ul-fitr (Suikerfeest) naar de moskee moet. Waarom moslims deze dingen moeten doen, weet hij dan echter niet: 'daar was ook niet veel behoefte aan omdat het geen deel van ons leven was. Het is varken dus je eet het niet [...].' Het eten van halaal voedsel (volgens de islam toegestaan voedsel) is in zijn jeugd helemaal niet aan de orde.

Omdat in die tijd het mulo het hoogste onderwijsniveau was in Moengo, vertrok hij op zijn achttiende naar Paramaribo voor het voortzetten van zijn opleiding. Zijn vader liet hem daar koranles volgen, maar dit duurde niet lang: de leraar kon hem niet goed motiveren en deze man sprak slecht Nederlands, terwijl Ahmad het Hindostaans niet machtig was. Naar eigen zeggen was hij er toen ook niet goed op voorbereid om moslim te zijn: 'Kijk, als je nooit hebt gevoetbald, er nooit naar hebt gekeken en je er nooit iets van hebt aangetrokken, dan is het moeilijk om je ervoor in te zetten als iemand opeens zegt: "hé, ik ga je leren voetballen". Het gaat makkelijker als je al van jongs af aan met de bal hebt gespeeld [...].' Na twee of drie maanden stopten de lessen.

In die tijd hield Ahmad zich niet aan de islamitische regels van bidden, vasten en moskeebezoek op vrijdag. Hij ging niet uit in openbare gelegenheden, maar op familiefeesten, of als hij werd uitgenodigd voor een feest bij mensen thuis, deed hij mee als er gedanst werd of dronk hij een glaasje alcohol. Ook rookte af en toe en in zijn keuken hing een poster van een vrouw in bikini. In 1967 trouwde hij met Nisha, een verre achternicht van hem. Zij was rustiger: 'Het zat niet in haar, dat soort leven. Ze vond het niet prettig.' In het begin probeerde hij haar, onbewust wellicht, zijn soort leven te laten leiden. Soms deed zij mee, maar: 'Je zag dat ze het moeilijk vond, want ze had het nooit gedaan'.

Hun eerste zoontje Sirag werd geboren in 1968. Toen het jongetje ongeveer vijf jaar oud was, besloot Ahmad om één richting te volgen in het leven. Hij wilde niet dat zijn zoon opgroeide in de tweesprong waarin de moeder een ander leven leidde dan de vader: 'Niet vandaag naar de moskee en morgen dansen'. Zo ging hij langzaam aan een meer islamitisch leven leiden. Hij stopte bijvoorbeeld met het drinken van alcohol en dansen op de feestjes waarvoor hij werd uitgenodigd.

Toen Sirag een jaar of acht was, wilde hij op Arabische les. In de stad kwam het jongetje vaak langs een groepje jongens en meisjes dat met toppies op stond te wachten voor het huis waar zij les kregen. Sirag was nieuwsgierig en wilde hier ook aan meedoen. Thuis zat hij dan voor zijn lessen te studeren, de Koran te lezen, te bidden. 'Ik voelde dat ik een heel groot probleem had als ik als vader niets deed,' zegt Ahmad. Daarom begon Ahmad ook af en toe te bidden. Dit ritueel leerde hij zichzelf aan door Engelstalige boeken uit Engeland en Pakistan: 'Elke maand kocht ik boeken, stapels boeken.'

Toen zijn jongste zoon Sharief, geboren in 1973, ongeveer zeven jaar oud was, kreeg ook deze jongen Arabische les. Als Sharief iets niet snapte, ging hij naar zijn vader voor uitleg. Ahmad was deze taal niet machtig en hij voelde zich genoodzaakt ook Arabisch te leren. Zijn oudste zoon gaf hem thuis les: de lessen die Sharief die avond zou krijgen, leerde Ahmad 's middags eerst zelf. De eerste les vond plaats op 3 juni 1980. Hij was toen 34 jaar. Later zette hij zijn koranlessen voort bij dezelfde leraar die hem in eerste instantie niet had kunnen motiveren.

Zo is Ahmad via zijn zoons op een intensieve manier in contact gekomen met de islam. Voor hem en zijn vrouw heeft dit ertoe geleid dat zij nu zeer actief praktiserende moslims zijn. Beide zijn *hadjies* (moslims die de bedevaart hebben ondernomen); ze bidden vijfmaal per dag en eten strikt halaal. Hij gaat vrijwel iedere vrijdag naar de moskee, zijn vrouw draagt op straat altijd een hoofddoek en meestal een *salwaar* (lange bloes) met lange broek. In hun huis zijn geen afbeeldingen te vinden, alleen platen en schilderijen van koranteksten of heilige islamitische plaatsen. De islam speelt een grote rol in hun leven, het is doorgedrongen in de kleinste details van de dag:

Ik ben vrij, maar ten aanzien van religie kan ik zeggen dat ik door de ontwikkelingen met die jongen en vrouw geen moment blijf zonder religie. [...] Als ik uit huis ga, dan zeg ik in mezelf een gebedje, dat ik het in de naam van God doe. Ik kan in de auto zitten en rijden en dan lees ik uit mijn hoofd een tekst uit de Koran. Ik ben constant bezig met het geloof. Als ik eet zal ik opletten dat het volgens de religie is. Daarnaast zijn er de vijf verplichte tijden om te bidden, waarbij je tijd maakt om dat te doen. Dat lukt in meer dan negentig procent van de gevallen. Dat zijn belangrijke dingen. Ik laat me veel leiden door religie door bij alles wat ik doe te kijken of ik niet in overtreding ben van de religie. Maar ik maak ook fouten, ik ben niet perfect.

STANDAARDISERING EN RETERRITORIALISERING

Op dit moment is Ahmad al bijna tien jaar met pensioen. Eén van zijn grootste hobby's is zijn computer: 'Ze zeggen wel eens dat de computer mijn eerste vrouw is'. Hij heeft een ADSL-aansluiting en brengt veel tijd door met het surfen op internet en het downloaden van informatie over de islam. Deze informatie gebruikt Ahmad voor zichzelf, maar deelt hij ook met anderen. Zo drukt hij maandelijks een islamitische kalender af met daarop de tijden van de zonsopkomst en -ondergang in Paramaribo, hetgeen van belang is voor het islamitisch gebedsritueel. Deze kalender geeft hij ook aan zijn jongste zoon, die hem ophangt bij de moskee waaraan hij verbonden is: zo hebben deze leden altijd toegang tot de actuele gebedstijden. Op dit moment is Ahmad bezig met het samenstellen van een DVD met informatie voor mensen die op bedevaart gaan en een DVD voor het leren van de Arabische taal. Dit laatste vindt hij van belang

omdat veel moslims het Arabisch wel kunnen lezen (wat nodig is om de Koran te reciteren), maar het vaak niet begrijpen en de spreektaal niet machtig zijn. De DVD richt zich op het leren van de grammatica en het begrijpen en spreken van de taal zelf. Zijn beweegreden om deze DVD te maken is dat zijn jongste zoon de taal nog moet leren. Op deze manier wil hij zijn zoon daarmee helpen en tegelijkertijd kunnen ook anderen van dit medium gebruik maken.

Alle benodigde informatie haalt hij van het internet. Informatie en nieuwtjes die hij belangrijk vindt en interessant acht voor anderen, geeft hij ook aan zijn zoons, die beide ostad zijn. Zij gebruiken dit materiaal tijdens de koranlessen en brengen zo ook de kinderen in contact met deze informatie. Op deze manier kan Ahmad zijn kennis dus delen met anderen en komen via hem mensen in contact met informatie over de islam uit andere landen. Zij kunnen hun kennis over de islam vergroten en hun religieuze praktijk aanpassen.

Voor Ahmad persoonlijk is het internet een mogelijkheid om zijn visie over de islam te verbreden, zijn kennis te vergroten en voor zichzelf een betere mening te vormen. Hij heeft bijvoorbeeld een film gedownload waarin een islamitische geleerde uit Bombay een gesprek voert met een atheïst. In dit gesprek geeft de geleerde argumenten aan die het bestaan van God bewijzen. Deze argumenten leren Ahmad hoe hij een goede discussie kan voeren met een atheïst. Hij weet nu hoe hij moet reageren als iemand zegt: ik geloof niet in die God van jou. Andere documenten die hij voor zichzelf downloadt zijn bijvoorbeeld de data van belangrijke islamitische feestdagen, uitleg over de vasten tijdens de maand Muharram, wetenschappelijke documenten over de stand van de maan in verband met het bepalen van een nieuwe islamitische maand, uitleg over de redenen van het verbod op varkensvlees en documenten over het uitvoeren van het islamitisch gebed. Maar ook over de recente rellen rondom de Deense cartoons van de profeet Mohammed informeert hij zich via het internet. Hij leest bijvoorbeeld teksten van de Belgische Linda Bogaert die naar aanleiding van de spotprenten ingaat op de vrijheid van meningsuiting en op het aspect 'liefde' in de islam. Met deze informatie neemt niet alleen zijn kennis toe, maar standaardiseert zijn visie op de islam ook: de informatie over de islam op het internet wordt namelijk meestal losgekoppeld van culturele aspecten waardoor de ideeën die Ahmad ontwikkelt steeds 'algemener islamitisch' worden en steeds meer los komen te staan van Hindostaanse culturele vormen.

Een andere bezigheid waarmee Ahmad lang heel actief is geweest, is het in Suriname verspreiden van de televisie-uitzendingen van de Nederlandse Moslim Omroep (NMO). De contacten met deze omroep ontstonden ongeveer vijf jaar geleden via zijn broer die in Nederland woont en directeur is van de NMO. Tijdens een verblijf in Nederland zag hij de uitzendingen en werd hij enthousiast. Hij vroeg of hij vertegenwoordiger kon worden van de NMO in Suriname. Sindsdien krijgt Ahmad de banden toegezon-

den die hij met de computer zo bewerkt, dat ze technisch geschikt zijn voor de Surinaamse televisie. Zo verzorgt hij ongeveer vier jaar lang op eigen kosten iedere zondagochtend een uitzending van een half uur bij het plaatselijke televisiestation RBN. De uitzendingen behandelen actuele thema's, zoals drugs- en ouderenproblematiek. Er wordt dan besproken hoe de moslimorganisaties in Nederland omgaan met deze problemen. Maar er worden ook interviews uitgezonden met bijvoorbeeld Ayaan Hirsi Ali en documentaires over de historie van de islam⁶ en de islam in andere landen, bijvoorbeeld Kazachstan. Kijkcijfers heeft Ahmad niet en over de invloed op de religieuze praktijk is ook niets bekend. Maar kijkers kunnen telefonisch reageren op de uitzendingen en Ahmad geeft aan dat er mensen zijn geweest die vroegen of programma's herhaald konden worden, die aangaven dat het een leuk programma was of zeiden dat ze iets nieuws geleerd hadden. Deze reacties laten zien dat leden van zijn gemeenschap geïnteresseerd zijn in deze kennis over de islam. Een aantal maanden geleden is de toezending van de banden echter gestopt wegens interne problemen bij de NMO. Ahmad vindt dit erg en er zijn ook kijkers die de uitzendingen missen: een aantal keer is hem gevraagd wat er met de programma's gebeurd is.

De toename van kennis over de islam, onder invloed van de toename van het aantal ostad, heeft er bij Ahmad toe geleid dat hij zijn religie op intensieve en meer gestandaardiseerde wijze is gaan belijden. Immers, zonder ostad zouden zijn zonen waarschijnlijk niet op een dergelijke manier in contact zijn gekomen met de islam. Ahmad zou dan wellicht ook geen prikkel hebben gevoeld om zich meer in zijn religie te verdiepen. Nu echter heeft hij veel over de islam uit India en Pakistan geleerd zoals de maulana's haar in eerste instantie in Suriname hebben geïntroduceerd. Het standaardiseringproces dat met de komst van de maulana's is begonnen, zet zich dan ook voort via mensen als Ahmad en zijn zoons. Maar bij Ahmad vindt dit standaardiseringproces nog op een andere manier plaats. Ahmad zet zich actief in om zijn kennis van de islam te vergroten, waarbij hij vooral gebruik maakt van de informatie die wordt aangeboden op het internet en de televisie. Argumenten om zijn religie te verdedigen tegenover atheïsten vraagt hij niet bij zijn eigen Hindostaanse imam, maar leert hij van een geleerde uit India; voor de vorming van zijn mening over de Deense cartoons laat hij zich beïnvloeden door teksten van een Belgische schrijfster; tips over de manier waarop de islamitische gemeenschap met maatschappelijke problemen om zou kunnen gaan, ziet hij in uitzendingen van de Nederlandse Moslims Omroep. En hij houdt de informatie niet voor zichzelf: de standaardisering gaat nog verder omdat hij de betreffende informatie via televisie, DVD's en de lessen van zijn zoons verspreidt onder de leden van de gemeenschap. Op deze manier kunnen meer mensen van de SMA-gemeenschap zich laten leiden door

6 Gesprek met mevrouw Aïsha Ali, 6 april 2006, Paramaribo.

algemeen islamitische denkbeelden, die wereldwijd worden verspreid, die los staan van hun eigen culturele Hindostaanse achtergrond en steeds minder te onderscheiden zijn van denkbeelden van islamieten in andere landen. Met andere woorden: Ahmad draagt op actieve wijze bij aan de standaardisering van de islam binnen de SMA.

Uiteraard is hier ook sprake van reterritorialisering: Ahmad laat zich informeren over onderwerpen waarin hij is geïnteresseerd; hij stelt de DVD's samen met informatie waarvan hij vindt dat het relevant is voor de leden van zijn *djema'et*; hij bepaalt welke informatie zijn zoons krijgen om tijdens hun lessen door te geven aan de kinderen. Vervolgens gebruiken de leden van de gemeenschap de informatie van de DVD's op hun manier, ze geven er hun eigen betekenis aan. Zijn zoons behandelen in hun lessen datgene waarvan zij vinden dat het belangrijk is voor de kinderen. Ze onderwijzen het daarnaast zo, dat het voor hen betekenis heeft en voor de kinderen begrijpelijk is. De algemene, standaard informatie die Ahmad van het internet haalt krijgt daarmee, op het moment dat het onderdeel wordt van de SMA-gemeenschap, binnen die gemeenschap ook een nieuwe vorm en betekenis. Dit laat zien dat standaardisering van religie, of andere sociale constructen, geen absoluut proces is: zij wordt geremd en vervormd door de actoren die haar belijden.

MONDIALISERING IN DE PRAKTIJK: SLAGERIJ ABDUL

Voor de familie Ali, sinds 1972 eigenaar van slagerij Abdul, speelt mondialisering een andere rol: deze geeft haar middelen om economisch te overleven. De ontwikkelingen in de slagerij zijn gekoppeld aan invloed, kennis en techniek uit andere landen. Vooral Nederland speelt hierin een grote rol. Rond 1960 bouwde de familie Rahman een halaal slagerij in het centrum van Paramaribo. Een aantal jaren verhuurden zij de slagerij aan de familie Ashruf, totdat Abdul Ali, van beroep opkoper van runderen, deze rond 1972 kocht en de halaal slagerij voortzette onder de naam 'Slagerij Abdul'. Abdul Ali is dan 53 jaar oud. In die eerste periode werd alleen rundvlees verkocht. De klantenkring was nog klein en de naam niet bekend. Later, als de slagerij meer klanten krijgt, gaat de slagerij ook schapenvlees verkopen. De slagerij is multicultureel en heeft klanten onder Hindostanen, Javanen, Creolen en andere etnische groepen; onder moslims, maar ook onder niet-moslims.

Abdul Ali blijkt een man met visie. Hij stuurt zijn jongste en oudste zoon naar Nederland waar de jongste een opleiding volgt aan de slagervakschool. Zijn middelste zoon, Rafi, moet na zijn middelbare-school-examen stoppen met zijn opleiding om te komen helpen in de slagerij. Als de zoons van Abdul Ali terug zijn in Suriname en in de slagerij komen werken, gaat Rafi aan de slag als truckchauffeur. In mei 1968 trouwt hij met Aisha Abdulhaka. Hij is dan eenentwintig jaar oud, zij zestien. Zoals de gewoonte is, gaan ze bij zijn vader inwonen, waar zij tien jaar lang zullen blijven. Aisha helpt haar schoonvader de eerste vier jaar dagelijks in

de slagerij 'en daarna ook nog als het nodig is'. Zij werkt daar samen met haar twee schoonzusjes, de jongste dochters van Abdul Ali. Zij neemt haar twee oudste kinderen mee, haar zoontje Mustafa en dochtertje Alia, dan drie en één jaar oud. In 1974 wordt Misja'al geboren, haar tweede dochter, in 1978 Harun, haar jongste zoon.

Haar kinderen groeien de eerste jaren van hun leven op bij hun grootouders, de schoonouders van Aïsha. Aïsha's oudste zoon Mustafa komt van jongs af aan in de slagerij en zijn opa neemt hem na schooltijd regelmatig mee als hij runderen gaat verhandelen. Zo maakt Mustafa kennis met de veehandel en het slagersvak. Als zijn vader en moeder vlak voor zijn tiende verjaardag verhuizen houden deze leerzame uitstapjes op. 'Was dat niet gebeurd,' zegt Mustafa tegen mij, 'dan zou ik nu meer van het vak hebben geweten.' Als hij op het mulo zit, helpt hij nog maar één of twee keer tijdens de vakanties in de slagerij. Na het mulo studeert hij verder aan de MBO voor Landbouw en Veeveelt.

Het jaar 1991 is een jaar met grote veranderingen voor dit gezin. In dat jaar sterft de oudste zoon van Abdul Ali. Zijn jongste zoon is voor die tijd al naar Nederland vertrokken. Daarom komt Rafi, die tot die tijd truckchauffeur was, zijn vader helpen in de slagerij. Zes maanden later sterft Abdul Ali. De slagerij komt dan op de naam van Rafi te staan. Mustafa, die dan net is begonnen aan zijn MBO-opleiding, helpt zijn vader na schooltijd, in de weekenden en de vakanties. Hun kennis over het slagersvak is nihil omdat zijn oom, die wel voor het slagersvak heeft geleerd, in Nederland woont, zijn Mustafa en zijn vader aangewezen op de kennis van het personeel dat zij inmiddels in dienst hebben genomen. Van hen leren ze het vak, met vallen en opstaan. In 1994 is Mustafa klaar met zijn opleiding. Zijn vader is op dat moment al ziek en kan het werk in de slagerij niet meer alleen aan. Mustafa komt als vaste kracht in de slagerij werken. Hij is dan vijftientig jaar oud.

De invloed van Mustafa en zijn jongere broer Harun is groot. Hoewel hun ooms een opleiding hebben gevolgd in Nederland, hebben zij de slagerij hiermee niet verder ontwikkeld. 'Ze zijn in de tijd blijven steken', zegt Mustafa.⁷ Hij wil van de halaal slagerij echter een moderne onderneming maken en hij betreurt het dat zijn oom een slagersvakopleiding in Nederland heeft kunnen volgen: 'Hadden ze het geld maar gespaard en mij gestuurd. Hij heeft er niets mee gedaan.' Rafi geeft zijn beide zoons echter alle vrijheid om de slagerij tot ontwikkeling te brengen. In 2005 behalen Mustafa en Harun hun slagersvakdiploma.

Mustafa heeft grote plannen met de slagerij. Hij wil vlees kunnen aanbieden zoals het in de Nederlandse slagerijen wordt verkocht: verwerkt tot diverse vleesproducten. Eén van de dromen die hij heeft is het maken en verkopen van halaal broodbeleg. De hiertoe noodzakelijke investering werpt echter een drempel op: er zijn speciale machines en kruiden voor

7 Interview met Mustafa Ali, 6 april 2006, Paramaribo.

nodig en de familie beschikt zelf niet over de juiste kennis. Een duw in de rug komt uit Nederland waar Surinaamse moslims halaal broodbeleg leren eten van de Turken. 'Jarenlang hebben we onder psychische druk gestaan van mensen die hier op vakantie kwamen of die in Nederland op vakantie waren geweest en daar het broodbeleg van de Turken hebben leren kennen. In de slagerij vroegen ze: "Waarom hebben jullie geen beleg?"' Deze vraag van de klanten maakt dat de familie de investering durft te maken: als de klant om het beleg vraagt, zal de investering wellicht rendabel zijn.

Omdat ze zelf de kennis niet hebben het beleg te ontwikkelen, krijgen ze hulp van een goede vriend van hun vader, meneer Bruntjes, een Creoolse vleestechnoloog die het maken van beleg tijdens zijn opleiding in Nederland heeft geleerd. Hij geeft hun recepten en leert hun hoe het vlees verwerkt moet worden tot plakjes. De benodigde machines en kruiden haalt de familie vrijwel allemaal uit Nederland. De kwaliteit van de machines is daar beter dan in Suriname, al liggen de kosten veel hoger. Met behulp van Alia, die al jaren in Nederland woont, worden de juiste leveranciers uitgezocht. De kruiden kopen ze bij Versteegen: uisnippers, tricancella vero, knoflookpoeder, paprikapoeder, bovero, sarpala en rolladekruiden met zout. Op dit moment verkoopt de slagerij runder- en kipsalami, runderboterhammenworst, runder en kip gebraden gehakt, frikadellen en hamburgers. Slagerij Abdul is de enige van de drieëntwintig halaal slagerijen in Paramaribo die halaal broodbeleg aanbiedt. Waar moslims in Paramaribo voorheen alleen halaal broodbeleg konden maken door bijvoorbeeld kipfilet in plakjes te snijden, of gehakt te rullen, hebben zij nu de gelegenheid om kant-en-klaar broodbeleg te kopen. Dat hieraan behoefte bestaat, blijkt uit de verkoopcijfers: de eerste jaren verkochten ze ongeveer vijftig kilo vleeswaren per week, wat volgens Mustafa veel is voor een kleine slagerij.

INVESTEREN IN DE TOEKOMST

2005 is opnieuw een zwaar jaar voor de familie Ali. In dat jaar komt na een periode van ziekte Rafi Ali te overlijden. De slagerij wordt op naam gezet van Mustafa. De laatste jaren gaat het niet meer zo goed met de slagerij: de omzet is met ongeveer zestig procent gedaald. De oorzaak hiervan legt de familie bij gestegen prijzen als gevolg van een rundvleeschaarste en de weigering van de overheid om een importvergunning af te geven. De Surinaamse economie is aan het verzwakken en de klanten kunnen het dure vlees niet meer zo goed betalen. De schaarste wordt volgens mijn informanten veroorzaakt door de manier waarop in Suriname de runderen voor de slacht op de markt komen. Er zijn geen grote fokkerijen, alleen particulieren die een klein aantal runderen bezitten en deze verkopen op het moment dat ze geld nodig hebben.

De Surinaamse slaggers willen het vlees uit het buitenland kunnen halen, want de prijzen van deze particulieren liggen ver boven die van de we-

reldmarkt: in Brazilië kost een kilo rundvlees één US dollar, in Suriname vier. Al acht of negen jaar overlegt de Vereniging van Islamitische Slagers (VIS) met de overheid over het verkrijgen van een importvergunning. Deze vergunning krijgen ze echter niet. De regering geeft aan dat ze bang is voor ziekten. Een andere reden is bij de islamitische slagers echter ook bekend: volgens mijn informanten bedrijven politici protectionisme ten behoeve van hun eigen achterban. De partij die het afgeven van de vergunning het hardst tegenwerkt is de VHP, de Vooruitstrevende Hervormings Partij, voorheen de Verenigde Hindostaanse Partij. Het grootste deel van de achterban bestaat uit hindoes. Dezen eten geen rundvlees, maar zijn wel de voornaamste aanbieders van slachtrunderen, die zij door de huidige schaarste tegen hoge prijzen kunnen verkopen.

Om de kosten te drukken besluit mevrouw Aïsha Ali tot het bouwen van een nieuw pand voor een winkel en woonhuis. Als het winkelpand hun eigendom is, hoeven ze niet maandelijks de huur van 525 euro te betalen. Daarnaast kunnen zij hun huidige woonhuis verhuren, wat ook een extra bron van inkomsten is. Voor deze nieuwe slagerij heeft de familie grootse plannen. Ze wil er een moderne slagerij van maken met een uitbreiding van het assortiment. Mustafa en Harun willen meer soorten broodbeleg aanbieden (niet alleen gekookt maar ook gerookt beleg, zoals rookvlees) en met kruiden geprepareerd vlees. Het is een wens van Mustafa om het vlees te kunnen aanbieden zoals dit in de Nederlandse slagerijen gebeurt: op allerlei manieren bewerkt. De kennis voor het bereiden van deze producten hopen ze te krijgen van meneer Zadelmaker, een Creoolse vleestechnoloog die zijn opleiding heeft gevolgd aan de TNO in Delft.⁸ Niet alleen de kennis, ook het machinepark en de vitrines komen voor de nieuwe slagerij weer uit Nederland.

Naast vlees willen de broers ook producten gaan verkopen die te maken hebben met het bereiden van vlees, zoals rijst, aardappelen, ketjap en uien. Deze assortimentsuitbreiding is deels het gevolg van de wens van de klant. Harun geeft aan dat ze mee moeten gaan met de tijd: 'Je weet wat je klanten willen. Ze zeggen: "Je moet meer verschillende dingen te koop aanbieden,"⁹ en "We willen het net zoals in het buitenland." Ze willen dat het er mooi uitziet.'¹⁰ Daarnaast is het een manier om de klanten te binden: door de verhoging van de benzineprijzen en de verslechterde economie willen mensen hun boodschappen het liefst op één plek halen. Volgens Mustafa is deze investering ook noodzakelijk om in te spelen op de komende concurrentie uit het buitenland. Hij maakt zich zorgen over de toekomst van de slagerij. Volgens hem zullen de handelsgrenzen binnen tien jaar open gaan en zal de Surinaamse markt overspoeld worden met goedkoop buitenlands vlees. Tegen die tijd wil hij met zijn slagerij

8 Nederlandse organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek.

9 'Ye musu put moro sani a seri'.

10 Interview met Harun, Paramaribo, 6 april 2006, .

een vaste positie hebben op de Surinaamse markt, met een assortiment waarmee hij de concurrentie altijd één stap voor is. Voor hem is dit een reden om zich te blijven ontwikkelen, kennis op te blijven doen van de mogelijkheden in het slagersvak. Veel van deze kennis komt uit Nederland, waardoor de toekomst van deze slagerij nauw verbonden zal blijven met het buitenland.

STANDAARDISERING

Uit de laatste *case-study* komt duidelijk naar voren dat de ontwikkelingen binnen deze halaal slagerij nauw verbonden zijn met en afhankelijk zijn van Nederland en dat de inkomsten en de toekomst van het bedrijf worden beïnvloed door internationale economische ontwikkelingen. Studie, familie, producten, ideeën en kennis zijn enkele aspecten die deze Surinaamse slagersfamilie met Nederland verbinden. Wereldmarktprijzen, dreiging van goedkope buitenlandse vleesproducten, importvergunningen zijn enkele aspecten die haar ook een speler maken op de internationale handelsmarkt.

Mondialisering beïnvloedt deze halaal slagerij in Paramaribo en maakt haar een reactieve deelnemer aan het mondialiseringproces: mensen die in Nederland wonen maar in Suriname op vakantie zijn, of Surinamers die in Nederland zijn geweest, vragen om bepaalde 'Nederlandse' producten. De familieleden luisteren naar de wens van de klant, die ontstaat onder invloed van een verblijf in Nederland en raken zo betrokken in het mondialiseringproces. Daarnaast voelen ze de druk van de ontwikkelingen op de wereldmarkt, van de dreigende concurrentie die zal ontstaan als de handelsgrenzen verdwijnen. Ze reageren door een bewuste aanpassing van het assortiment. Ze maken dus gebruik van mogelijkheden die het mondialiseringproces hun biedt en zetten de kennis uit en hun relaties met Nederland in om halaal vlees als broodbeleg te kunnen aanbieden en de slagerij steeds verder uit te breiden binnen de regels van het islamitische geloof.

Deze regels maken echter dat de familie niet zomaar alle receptuur uit Nederland over kan nemen. Recepten voor salami bijvoorbeeld, worden niet, zoals in Nederland vaak het geval is, bereid met varkensvlees, maar met rundvlees of kip. Ook hun boterhammenworst en frikadellen worden met rundvlees bereid. Dit vlees is daarnaast ook halaal geslacht. Op deze manier past de familie het gedeterritorialiseerde product aan haar eigen wensen aan en krijgt het een andere betekenis. Broodbeleg wordt halaal beleg, onderdeel van een religieuze praktijk, iets wat broodbeleg in Nederland meestal niet is. Op deze manier reterritorialiseert de familie het Nederlandse broodbeleg.

Een bijdrage waarvan deze slagersfamilie zich waarschijnlijk niet bewust is, is die aan de standaardisering van de islam. Door broodbeleg aan te bieden, maken minder islamitische gezinnen dit product zelf. Hierdoor verliest deze religieuze praktijk (het eten van halaal voedsel) voor deze

islamieten zijn culturele kleur: het halaal vlees wordt niet meer, of in ieder geval minder, op Hindostaanse wijze (bijvoorbeeld met massala en kou-seband), Javaanse wijze (bijvoorbeeld met pindasaus) of Creoolse wijze (bijvoorbeeld als pom) bereid en vervolgens op brood gegeten, maar wordt kant-en-klaar in de slagerij gekocht, waar het volgens Nederlands recept is gemaakt. Het is dus islamitisch, want het is halaal, maar niet meer Hindostaans, Javaans of Creools. Opnieuw is hier sprake van mondialisering, een aanpassing aan de grote wereldcultuur die tegenwoordig wordt gedomineerd door Europa en Noord-Amerika, maar dan wel binnen de context van *de imagined community* van de wereldwijde islam. De culturele verschillen die in Suriname bestonden zijn verdwenen.

CONCLUSIE

Technologische ontwikkelingen hebben de afgelopen decennia gezorgd voor toenemende wereldwijde verbondenheid tussen mensen, groepen en culturen. Lokale goederen, diensten, ideeën en ideologieën worden mondiaal op grote schaal uitgewisseld via het internet, de televisie en mensen die zich over landsgrenzen verplaatsen. Door het mondialiseringproces ontstaat volgens Inda en Rosaldo (2002) 'een wereld van beweging en vermenging, contact en verbintenissen en aanhoudende culturele interactie en uitwisseling'. Culturele 'producten' worden gedeterritorialiseerd doordat ze uit de lokale context worden gehaald en hun oorspronkelijke betekenis kwijtraken. Op een andere plaats en binnen een andere lokale cultuur vindt vervolgens reterritorialisering plaats waarbij de 'producten' worden ingezet door andere mensen, op een manier die aansluit bij hun lokale context. Tegelijkertijd zorgt deze uitwisseling ervoor dat de lokale culturen waartussen zij heeft plaatsgevonden, steeds meer op elkaar gaan lijken. Lokale ideeën en goederen maken vaak plaats voor de nieuwe 'producten' uit de andere cultuur waardoor een deel van de culturele eigenheid van deze groepen verdwijnt of in ieder geval verandert. Deze standaardisering zal door de reterritorialisering echter nooit volledig zijn. Mensen zullen de nieuwe 'producten' immers altijd inzetten op een manier die voor hen betekenis heeft en die manier is meestal anders dan die van de groep waaruit de goederen of ideeën vandaan komen.

Ook binnen de Hindostaanse islamitische gemeenschap van de SMA in Suriname vinden deze processen plaats. Leden van deze gemeenschap nemen deel aan het mondialiseringproces en komen in contact met goederen, diensten en ideeën uit andere landen, van andere mensen. Dit heeft invloed op hun religieuze praktijk. Ostad onderwijzen de kinderen met materiaal dat afkomstig is van maulana's uit Pakistan en India. Deze leermeesters ontmoedigen culturele inmenging in de uitvoering van het geloof. De islam die deze ostad en hun leerlingen gaan belijden krijgt daardoor steeds minder Hindostaanse kenmerken en lijkt meer en meer op algemene, wereldwijde islam, waarin overigens de Arabische islam steeds meer gaat domineren. Hun religieuze praktijk standaardiseert.

Ook bij Ahmad is dit proces zichtbaar. Hij is een fanatieke internetter en downloadt veel informatie over de islam. Zijn kennis van deze religie neemt hierdoor toe en hij past zijn religieuze praktijk erop aan. De informatie is algemene islamitische informatie die los staat van zijn Hindostaanse achtergrond. Zijn religieuze praktijk krijgt hierdoor een standaard islamitische vorm.

Maar de ostad noch Ahmad zijn weerloos in dit standaardiseringproces. De ostad geven bijvoorbeeld les in het Nederlands en niet in het Hindostaans. Zij gebruiken materialen die afkomstig zijn uit hun eigen samenleving en die betekenis hebben voor de kinderen. Ahmad downloadt alleen hetgeen hij zelf interessant vindt en past het toe op een wijze die hem aanspreekt. Deze mensen nemen niet klakkeloos over wat zij ontvangen, maar geven er hun eigen vorm en betekenis aan: zij reterritorialiseren de 'producten'.

Zo ook de familie Ali. Deze Hindostaans islamitische slagersfamilie verkoopt sinds enkele jaren zelfgemaakt halaal broodbeleg. De receptuur komt uit Nederland. De klanten, afkomstig uit diverse etnische groepen zoals Hindostanen, Javanen en Creolen, waren voorheen aangewezen op halaal vleeswaren dat zij maakten door het vlees eerst te bereiden en vervolgens geschikt te maken als broodbeleg. Omdat de verschillende etnische groepen in Suriname veelal vasthouden aan de keuken uit hun eigen cultuur, had deze bereidwijze waarschijnlijk verschillende culturele kenmerken. Religieuze praktijk, namelijk het eten van halaal broodbeleg, was op deze manier nog enigszins verbonden met de eigen culturele achtergrond. Door dit kant-en-klare broodbeleg verdwijnt dit onderscheid en vindt op kleine schaal standaardisering van de religieuze praktijk plaats. Omdat de slagerij geen varkensvlees verkoopt, kunnen de recepten alleen worden toegepast op rund- en kippenvlees. Salami, dat in Nederland meestal wordt gemaakt van varkensvlees, ligt bij de familie Ali alleen als runder- en kipsalami in de vitrine. Ook de betekenis die deze familie en haar klanten aan het beleg geven is anders dan in Nederland: voor deze mensen is het niet zomaar beleg, maar halaal beleg; het is onderdeel van hun religieuze praktijk.

Hoewel de invloed van mondialisering op deze islamitische gemeenschap in Suriname dus aanzienlijk is, zal door reterritorialisering nooit een volledige standaardisering plaatsvinden van de islamitische religieuze praktijk zoals deze door de SMA gemeenschap wordt uitgeoefend. Ik ben van mening dat dit niet alleen opgaat voor deze gemeenschap in Suriname. Overal vindt naast standaardisering ook reterritorialisering plaats. Hoewel culturen op het eerste gezicht steeds meer gelijkis gaan vertonen, zal bij een betere bestudering blijken dat zij de 'producten' van andere culturen van een andere betekenis voorzien en er een andere vorm aan geven. Op deze manier zal de wereld altijd een palet blijven waarop de schilder zijn kleuren mengt om steeds weer te ontdekken dat deze vermenging niet leidt tot één zwart geheel, maar tot nieuwe kleuren die hem inspireren en motiveren tot het ontdekken van steeds nieuwe kleurencombinaties.

LITERATUUR

Bakker, F.L., 2002

'Nieuwe groei en ontwikkeling op vreemde bodem; De religies van de Hindostanen in Suriname en de andere Caraïben.' *Oso, Tijdschrift voor Surinamistiek* 21 (1): 58-75.

Boer, W. de, 2001

'Tajiya, een verloren islamitisch rouwfestival.' *Oso, Tijdschrift voor Surinamistiek* 20 (2): 287-294.

Buddingh', H., 1995

Geschiedenis van Suriname. Utrecht: Uitgeverij Het Spectrum.

Choenni, C.E.S. & K. Sh. Adhin (red.), 2003

'Migratie naar en vestiging in Nederland.' In: *Hindostanen; Van Brits-Indische emigranten via Suriname tot burgers van Nederland*. Den Haag: Communicatiebureau SAMPRESHAN, pp. 54-69.

Gordijn, A., 2006

Islam en globalisering in Suriname; De invloed van globalisering op de religieuze praktijk van Hindostaanse moslims in Paramaribo, een casestudy. Masterscriptie, Universiteit Utrecht.

Hoogbergen, W. & H. Ramsoedh, 2002

'Suriname, een religieuze mozaïek.' *Oso, Tijdschrift voor Surinamistiek* 21 (1): 5-14.

Inda, J.X. & R. Rosaldo (eds.), 2002

The Anthropology of Globalization; A Reader. Malden, MA: Blackwell Publishing.

Lalmahomed, J.K., 1998

'De invloed van de Hindostaanse moslims.' In: B.S. Mitrasingh & M.S. Harpal (red.), *Hindostanen; Van contractarbeiders tot Surinamers, 1873 - 1998*. Paramaribo: Stichting Hindostaanse Immigratie, pp. 66-71.

Landman, N., 1992

Van mat tot minaret; De institutionalisering van de Islam in Nederland. Amsterdam: VU Uitgeverij.

Mahawat Khan, M.A., 2003

'Hindostaanse moslims en hun organisatievorming.' In: C.E.S. Choenni & K.Sh. Adhin (red.), *Hindostanen; Van Brits-Indische emigranten via Suriname tot burgers van Nederland*. Den Haag: Communicatiebureau SAMPRESHAN, pp. 122-137.

Vernooij, J. & C.J.G. van der Burg, 1986

'Hindostaanse Islam in Suriname en Nederland.' In: C.J.G. van der Burg (red.), *Surinaamse religies in Nederland; Hindoeïsme, Winti, Hindostaanse Islam*. Amsterdam: VU Uitgeverij, pp. 37-62.

Anne Gordijn is momenteel masterstudent Culturele Antropologie, Multiculturalisme in vergelijkend perspectief aan de Universiteit van Utrecht. Dit artikel is geschreven naar aanleiding van haar bacheloronderzoek dat heeft plaatsgevonden in de periode februari-april 2006.

■ Xanta Jabini

Een lijk in het waterreservoir

Essay

De regentijd, meisje, koud dat het was! 's Ochtends achttien graden en we bibberden. We kregen het alleen warm door te lachen.' Mijn vader had een *bijzondere* voorkeur voor het fotootje met de gekartelde witte rand, dat – nooit ingelijst – altijd wat nonchalant in een hoek van een lijst met familiefoto's geschoven was. Op de achterzijde was met potlood geschreven: 'Bosbivak, juni 1963'. Als een mantra hadden we talloze malen de namen gehoord van de vijf geüniformeerde mannen die in de camera keken: 'Kromo, Pierkhan, De Sanders, ik, Braafheid'. Mijn vader was de langste, een statige neger – 'neger', een ander woord heb ik hem nooit horen gebruiken. De gemiddelde lengte van het vijftal moet overigens niet bijzonder zijn geweest, want zowel ikzelf als mijn drie broers schoten pa halverwege onze tienerjaren met gemak voorbij. Als meisje voelde ik me daarbij in het begin niet erg comfortabel, eenmaal in Nederland had ik er geen last meer van. Want dat we naar Nederland moesten voor de beste schoolopleiding, dat stond van jongs af aan vast. We hadden er niet voor gekozen, we waren ernaartoe geleefd, we protesteerden niet. 'De vrije wil heeft geen betekenis als die niet door de orde van het verstand wordt gereguleerd', zei mijn vader. Hij nam het risico op de koop toe dat we daar zouden blijven hangen. 'Het belangrijkste wat de intellectuelen je kunnen leren, is de intellectuelen te wantrouwen', met die boodschap werden we op het vliegtuig gezet. We zouden terugkomen om het land op te bouwen, zo dachten we alle vier nog op de vliegtuigtrap, maar drie van ons zouden in Holland blijven hangen. Mijn vader was naar de Sint Cornelisschool gegaan, waar de Fraters van Tilburg regeerden. In Suriname zegt men dat de evangelische broedergemeente zijn leden *sakafasi* heeft bijgebracht, nederigheid. Men buigt het hoofd voor de Heer en accepteert de omstandigheden zoals ze zijn. Zo was het gedecreteerd vanuit Herrnhut in Saksen en de kolonie voer er wel bij. De vanuit Tilburg aangestuurde fraters predikten overigens ook de opstand niet. Ze aaiden je graag over je bol, maar ze kletsten je evengoed op je wang als je één woord Surinaams sprak. Orde en tucht. Een rechtlijnige carrière liep van de Cornelisschool naar de Paulusschool en dan direct door naar de TRIS – de Troepenmacht In Suriname – of naar het Korps Politie Suriname: *Viribus audax*, Manmoedig door innerlijke kracht. Zijn brevet van echtheid haalde mijn vader, zoals allen die serieus genomen wilden worden, in Holland. Garderen, Oirschot, Ossendrecht, Soest, Seedorf: uit zijn verhalen kenden we de legerplaatsen zoals een wijnhandelaar de wijnstreken. De Knopenkazerne in Utrecht,

de Koninklijke Kaderschool in Weert, het waren de treden van zijn maatschappelijke ladder.

Mijn oudere broer was naar Delft gegaan – elektromechanica – maar ik, altijd met mijn neus in de boeken, moest maar naar Nijmegen, vond mijn vader. Ik had een tante in Groesbeek wonen, als meisje was het altijd plezierig iemand van de familie in de buurt te hebben. Hij zei er niet bij dat het voor hem ook belangrijk was dat het om een katholieke universiteit ging. Dat Nijmegen in de jaren zeventig al een rood bolwerk was geworden en de felste vrouwenbeweging van Nederland telde, daar wist hij waarschijnlijk niets van. Ik merkte het snel genoeg. We volgden opzweepende colleges over Latijns-Amerikaanse boerenopstanden bij Gerrit Huizer en dreven onze literatuurhoogleraar Bronzwaer, die zichzelf niet 'Wim' noemde maar wij hém wel, in het nauw. Waarom kwam zijn begrip van wereldliteratuur niet verder dan de driehoek Londen-Berlijn-Parijs, had Tagore niet óók de Nobelprijs voor Literatuur gekregen? We jouwden Jef Geeraerts uit om zijn racisme en seksisme in zijn roman *Ik ben maar een neger* en lesbiennes liepen provocerend achter een kinderwagen door de stad. We scandeerden 'Dodewaard gaat dicht' – en zo zou het ook gebeuren, zij het vijftienvintig jaar later (timing was niet ons sterkste punt). We liepen te hoop tegen van alles en nog wat, maar ik was bij de eerste brandende autoband al weg: koloniaal gehoorzaamheidscomplex of soldatendochter (het klinkt alsof mijn vader nog in de eerste Russische veldtocht door de toendra heeft gebaggerd). Tante Netty in Groesbeek heb ik twee keer gezien: daags na mijn aankomst, toen ik een pakketje met echte Surinaamse kousenband en twee roodborstje-manja's bij haar bezorgde, en daags voor ze terugvloog naar Suriname. Ik en mijn broers zongen voor haar 'Nanga palm wi de go na Jerusalem', maar zij ging niet met palmen naar Jeruzalem, maar met de Surinaamse Luchtvaart Maatschappij naar Paramaribo in een kist van cederhout.

De revolutie van 25 februari 1980 werd door ons jongeren ontvangen als een overwinning van de jeugd op de ouderdom, van de verfrissing op de versuffing, van de branie op de lafheid. Er werd gesproken van de sergeantencoup, maar erg exact was die aanuiding niet, want er zat ook een luitenant bij. Maar de sergeanten waren ons ook liever, omdat ze meer in lijn waren met de boeren uit de colleges van Huizer. Een uzi was niet wezenlijk anders dan een eg of een ploeg, meenden we te weten. Mijn vader begreep de jongens wel. 'Ik heb geen vinger in de pap, maar ik kan wel soms in de kookpot kijken,' zei hij. Net als hij hadden sommigen van hen op de kaderschool in Weert gezeten, zij het jaren later. Maar dat zijn collega's vernederd werden, keurde hij af. Coup of geen coup, discipline stond boven de tijden. Dat enkele van zijn politievrienden op hun knieën door de straten van Paramaribo moesten kruipen, zag hij met afgrijzen aan. De soldaten die hun uzi gebruikten om dat af te dwingen, vond hij tuig. Zijn ouwe kameraad De Sanders overleed begin maart 1980 aan een hartinfarct. Die waren de verschrikkingen teveel geworden, meende mijn

vader, maar dat vonden wij jongeren een pathetische uitspraak. Mariënburg-rum verdraagt zich nu eenmaal slecht met revolutionaire idealen, hielden wij hem voor, wat treiterend.

Linkse solidariteit was een bad waar ik me behaaglijk in liet glijden. En toch keek ik wel eens om me heen in zo'n politiek scholingsgroepje en vroeg me af of ik mijn huid niet kon uittrekken, om nog onzichtbaarder te worden in het witte schuim. Misschien is dat nog wel het meest tragische aan de mensen uit een voormalige kolonie: wat zij doen en laten is bijna altijd geconditioneerd door hun koloniale geschiedenis, het lijkt soms wel alsof de vrije wil het privilege is van de westerse mens. Ik heb wel eens rechtsomkeert gemaakt als ik op een vrouwenavond als 'zwarte zuster' werd begroet.

Met een stem die het gaas van het pikoletkooitje deed trillen, reciteerde mijn vader Eugène Rellum: 'Negerschap/ is als bloeiende vanille,/ hoog in de bomen van het bos/ in wijde omtrek/ laat de geur niemand los/ hij dwingt een ieder/ om naar hem/ omhoog te kijken.' En dan lachte hij, bulderend, zoals je van een militair kunt verwachten. Met zijn uniform aan was hij veel minder militair. En nog veel minder op vroege zondagochtenden wanneer hij naar de zangvogelwedstrijden op het Plein reed, zijn pikoletkooitje in de hand.

Het was 1982. In Astrid Roemers *Over de gekte van een vrouw* ontdekten we een boek dat het nihilisme van Bea Vianen voorbij was, waarin het eindeloze jarenzestig-gebakkelei over de etnische verdeeldheid niet in programmatische wijsneuzerij verzandde en waarin vrouwen een eigenzinnig leven durfden te leiden. Ik nam het mee voor mijn vader, onder het mom dat hij moest bijblijven, maar eigenlijk om te laten zien dat mijn horizon zich had uitgebreid, toch minstens van Paramaribo tot Groesbeek. Ik was geschokt dat hij me het boek al na een paar dagen teruggaf. Het was een afwijzing van de wereld waarin ik leefde, vooral de manier waarop hij het zei: 'Het is een beetje *wer-ede*'. Hij vond het boek *warhoofdig*. En wat erger was: hij had Surinaams gesproken – of zoals ik inmiddels van de linguïst Pieter Seuren had leren zeggen: Sranantongo.

Astrid Roemer was voor ons een icoon, zij het een icoon van een andere orde dan die in de kathedraal aan de Gravenstraat, het grootste gebouw in het Caraïbisch gebied, dat niet meer betreden mocht worden toen de verkeerde steunbalken waren doorgezaagd. Dat was in de tijd dat de overgebleven paters het marxisme hadden omarmd.

In de autobiografie *Zolang ik leef ben ik niet dood* staan enkele van de mooiste gedachten die ik ooit van Astrid Roemer heb gelezen. Het boek bevat enkele van de beste bladzijden uit haar hele werk. Roemer ontvouwt een reeks van gedachten rond het fraai geformuleerde motief 'iets is voorbij, maar hoe houdt het op?' Dat heeft betrekking op de Grote Liefde uit haar leven, een buitenechtelijke relatie met een man waaraan na jaren een eind kwam maar die in tal van domeinen en vooral ook in latere relaties met vrouwen altijd voelbaar bleef. Schrijven is bij

Roemer geen halfslachtig gebeuren maar een absolute daad. 'Mijn soort verbeelding,' schrijft Roemer, 'maakt gebruik van de "vrije wil", door te veronderstellen, dat de "vrije wil" misschien het hoogste goed is op deze planeet, het meest kostbare, het meest gecompliceerde, het meest mens-eigene'. Roemer durft zaken op scherp te stellen. Het lesbische bestaan is voor haar niet het altaar van het leven. In de vrouwenbeweging hoor je niemand zeggen over de eigen partner: 'ik ben bij haar gebleven omdat ik dacht: een kut is een kut is een kut is een kut'. Dat de Antwerpse lesbische boekhandel 't Verschil op haar website *Levenslang gedicht* en *Over de gekte van een vrouw* 'lesbische klassiekers' noemt: Astrid Roemer zelf zal ervan gruwen. Ook haar autobiografie is te rijk om straks als 'lesbische klassieker' door het leven te gaan. Ik ken geen ander Surinaams boek waarin zo mooi over de grootouders wordt geschreven. Het overkomt me zelden dat ik bij een boek de neiging voel om de schrijver op te zoeken, bij dit boek gebeurt dat. Daarmee heb ik nog niet gezegd of ik de auteur een aai over de bol wil geven of een klets op de wang. Want ik moet toegeven dat Astrid Roemers autobiografie me verwart. Als het zaaien van verwarring een literaire kwaliteit is, dan is Roemers boek geslaagd.

Ik denk dat het Pieter Seuren was die ik het eerst hoorde spreken over het binaire principe in de taalkunde: + en -, daarmee kon je alles uitdrukken, alles beschrijven. De taal is gans het volk, dat was een gedachte die ons jonge Surinamers toch moest aanspreken, de dingen moeten benoemd worden zoals ze zijn, positief en negatief. Het duurde even voor ik doorhad dat de taal één ding is, en het volk een categorie apart; dat de taal dwaalsporen kan generen. Seuren was de knapste van mijn hoogleraren, knap in twee betekenissen. Ik had hem graag mee naar Paramaribo gesleurd om hem aan mijn vader voor te stellen. Maar Seuren was in mijn taal geïnteresseerd, niet in mij, hij was homo.

Mijn vader sprak nooit Sranan met ons - hij zong wel Surinaamse liederen in de kerk. Hij sprak alleen Nederlands, op een enigszins gedragen toon - maar ik denk dat me dat pas is opgevallen na een jaar in Holland. Wij haalden het niet in ons hoofd hem in het Surinaams aan te spreken. Ik sprak het sowieso weinig, mijn broers onderling wel, maar de aanwezigheid van een zwijgende vader was voor hen genoeg om het niet te doen.

Astrid Roemer maakte met de drie delen van haar romantrilogie aan het einde van de jaren negentig in haar eentje goed waar de rest van schrijvend Suriname het liet liggen: de bezinning op het grootste trauma van na de onafhankelijkheid, de moord op vijftien tegenstanders van het militaire regime in de nacht van 8 op 9 december 1982. Die vijftienvoudige moord was een trauma omdat de Surinamers het helemaal aan zichzelf te wijten hadden. Wij zijn een zonnig volkje, dat floreert bij barbecue, avondvierdaagse en missverkiezingen, maar vraag ons niet te veel na te denken over onszelf, want dan krijgen we hoofdpijn. Niemand heeft schone handen, zegt Roemer in haar vertelling van voor, tijdens en na de

decembermoorden – en wij willen zo graag frisgewassen zijn, uren staan we ervoor onder de douche (als de waterdruk tenminste sterk genoeg is, en als we niet gruwen van het idee dat, zoals de geruchten willen, in de watertoren bij Poeleplantje een lijk in het waterreservoir ligt).

Er valt in Roemers trilogie niets te lachen. Het is niet om die reden dat ik de leerlingen op de school waar ik lesgeef, er niet toe aanspoor een van de delen van het werk op hun literatuurlijst te zetten. Ik heb een ingebakken schroom om datgene wat uit mijn eigen achtergrond komt, in de klas naar voren te brengen. Ik ben bang dat ze me een drammer vinden. En ik vrees ook dat ik een leerling die de moed opbrengt een van die lijvige boeken op zijn lijst te zetten, op voorhand een hoog cijfer zal geven. Terwijl die leerling dat hele boek misschien verwarrend vindt, *wer-ede* in de taal van mij en Pieter Seuren.

Wat zou ik jonge mensen met weinig leeservaring kunnen verwijten, als ik zie dat ook het Nederlandse literaire establishment er niet echt goed raad mee weet. De jury van de Libris Literatuurprijs gaf het eerste deel van de trilogie, *Gewaagd leven*, een eervolle vermelding als een onthullende roman waar onze koloniale geschiedenis doorheen raast. (Het verschil tussen een nominatie en een eervolle vermelding is 5000 gulden; het winnende boek met de mooie, echt-Surinaamse titel *De geruchten* bracht 100.000 gulden in het laatje). Het tweede deel van de trilogie, *Lijken op liefde*, kreeg een literaire prijs, dat wil zeggen: in Duitsland, voor de Duitse vertaling van het boek; de LiBeraturpreis 'ist mit einem symbolischen Preisgeld von 500 euro dotiert'. Het laatste deel, *Was Getekend*, kreeg mooie kritieken en werd verder met niks dotiert. Een jaar na de trilogie verscheen de novelle *Rosa* die nergens werd besproken. In 2004 verscheen *Zolang ik leef ben ik niet dood*, een boek van 366 pagina's. Weer bleef het in de literaire kritiek muistil.

Zolang ik leef ben ik niet dood is geen verantwoording van Roemers politieke opstelling, wel van de mentaliteit van waaruit haar trilogie is geschreven. Ze wil 'schrijvend de weerzinwekkende gebeurtenissen in mijn geboorteland proberen te begrijpen'. Dat is inderdaad wat een schrijver moet doen. Dat ze zich niet heeft willen inlaten met het verzet tegen het regime-Bouterse is dan ook haar goed recht, ze hoeft zich niet tot vaandeldrager van het Surinaamse ethische besef te laten bombarderen. Maar moet je blijven zwijgen, als het gaat om een daad die geen nuance verdraagt tussen acceptatie en afgrijzen: een door alcohol en soldatenbranie aangewakkerde, maar altijd nog koelbloedige vijftienvoudige moord? Wordt de afweging dan niet eenvoudig binair: goed of fout, + of -? Ik vraag het, omdat Roemer zich afzet tegen de 'klik die van de decembermoorden een soort virus maakt'. Gesteld dat het inderdaad zo gegaan is, waarom moet een toonaangevende schrijfster tegen die klik dan wél tekeer gaan, en niet tegen de klik van Bouterse? 'Ik schrijf niet over personen maar over waarden', zegt Roemer. Vervolgens wordt nieuwslezeres Noraly Beyer als suspect opzijgeschoven. Daarna wordt

'Lionaris' – waarmee *Weekkrant Suriname*-redacteur Wilfred Lionarons bedoeld is – als een schoft aan de schandpaal genageld. Je zou denken: iemand die op talloze plaatsen in haar boek beweert zich te spiegelen aan Schoonheid, Goedheid, Waarheid mag toch de eenvoudige menselijkheid kunnen opbrengen om te begrijpen dat een journalist wiens krant, drukkerij en woonhuis in brand zijn geschoten en die nummer 16 was in de nacht van 8 op 9 december 1982 maar ternauwernood ontsnapte, voor het leven getraumatiseerd is? Dat hij ageerde tegen Roemers ontmoeting met Bouterse, die 'gezegende gelegenheid' zoals Roemer het zelf noemt, wie zal het hem kwalijk nemen? Roemer was er immers op uitnodiging van de legerleider, en haar motieven onthult zij op pagina 208: 'Ik kreeg geen kans te zeggen, dat ik mij in Nederland aan de partij-politiek had "bevuild" en daarom "goed-genoeg" was om de geüniformeerde bestuurders van mijn geboorteland te ervaren.' Wie begrijpt hier iets van? Het wordt allemaal nog verschrikkelijker, wanneer je eens op een rij zet welke voorstelling Roemer zich van de decembermoorden maakt. Voor haar is Bil 'het ultieme slachtoffer van de militairencoup'. Deze Bil is de man met wie Roemer van bil ging of, zoals zij het zelf uitdrukt, met wie het 'bevredigend bijslapen' was. Hij is de Grote Liefde uit haar leven geweest, een Surinaamse diplomaat. Natuurlijk kreeg hij van de militairen een schop onder zijn gat, zo gaat dat met papegaaien van corrupte politici. Zo'n schop is natuurlijk veel erger dan bespogen, gemarteld en met kogels doorzeefd te worden. 'Heer, u weet het', zo steunt Roemer, 'vanwege mijn verbondenheid met één Surinaams-creoolse man heb ik vanaf de *coup*-dagen pijn geleden voor een heel volk'. Ik vrees dat de Heer, die in de loop der jaren toch al zo weinig mededogen heeft gehad met Suriname, Roemers woorden zal interpreteren als een ultieme provocatie gedeponereerd op zijn stenen stoep. Want Hij had vanuit zijn Herenhuis al lang bekeken wat de lezers nu in autobiografisch proza tot in detail te zien krijgen: in haar zijden broek, de roze champagne onder handbereik, kreeft op het bord, het bad met zeezout zacht bubbelend wachtend, de Mona Lisa aan de muur en honderd paar schoenen in de kast, zo leed de Surinaamse Imelda Marcos voor haar hele volk.

Astrid Roemer was voor ons een icoon, zij het van een andere orde dan die in de kathedraal aan de Gravenstraat. Tegen de eeuwwisseling zakten de moorden weg in het slibzand van de politieke besluiteloosheid en de mangrove van juridische manipulatie. Suriname werd een vrolijke charterbestemming en groepjes toeristen vergaapten zich aan het enorme houten kerkgebouw, dat zij niet mochten betreden.

Roemer wijdt haar belangrijkste prozawerk aan de meest ingrijpende gebeurtenis uit de moderne geschiedenis van Suriname. Duizend pagina's heeft ze er voor nodig. Vervolgens beklagt ze zich in haar autobiografie dat de literaire kritiek haar trilogie bespreekt als politieke stellingname. Is dat nu zo verwonderlijk? Waar zou het anders over moeten gaan: over de Goedheid van Roemer, de Schoonheid van haar stijl en de Waarheid die

het boek uitdraagt? Laat ik zeggen wat die waarheid is in dit boek, zelfs al doet het me pijn om het hier neer te schrijven: Roemer heeft haar Ware Liefde aan de eigen verwrongen kijk op de geschiedenis opgehangen.

In de roman *Gewaagd leven* is het element water de dragende metafoor, schrijft Roemer in haar autobiografie. 'Ik probeer zo te schrijven, dat iemand die mijn roman leest volkomen bij zichzelf kan blijven. Verdrinken mag niet.' Eenentwintig jaar nadat ik voor mijn vader *Over de gekte van een vrouw* meenam, moest ik ontdekken dat er in het waterreservoir van *Zolang ik leef ben ik niet dood* een lijk lag.

In juli 1983 vloog ik terug, op vakantie in mijn eigen land. Een gloednieuw exemplaar van *Over de gekte van een vrouw* zat in mijn bagage. Hoeveel van de vijftien van december had mijn vader persoonlijk gekend? Van drie wist ik het zeker. We spraken er niet over. Mijn vader had zich toegelegd op zijn postzegelverzameling. Met een pincet haalde hij een postzegel uit een insteekalbum met een afbeelding van de kathedraal aan de Gravenstraat en hij zei: 'Deze is niks meer waard'. Hij wees op een minuscuul vouwtje en de zegel miste een tandje. 'Gooi hem dan weg', zei ik. 'Dat kan wel', zei hij, 'maar ik heb geen andere; het ding draagt zijn geschiedenis met zich mee'. Ik was eigenlijk nauwelijks geïnteresseerd in die postzegels, wilde wel graag weten wat hij vond van het boek dat ik voor hem had meegebracht. Maar waar ik in Nederland nog zo enthousiast over was, dat telde hier niet langer. Ik durfde er nauwelijks naar te vragen, nog altijd bang om vrijpostig te lijken. Hij zou toch niet zijn gaan denken dat ik in het verdoemde Nijmegen lesbisch geworden was? Ik zocht met mijn ogen de kamer af. 'Je zoekt je boek? Weet je, meisje, het is taal die ik niet versta. Ik ben niet zo'n lezer van verhalen, ze verwarren me teveel. Met de werkelijkheid heb ik het al moeilijk genoeg.'

Recensies

Pitou van Dijck (red.), **De toekomst van de relatie Nederland-Suriname**. Amsterdam: Rozenberg Publishers, 2004. 176p., ISBN 90 5170 820 3, prijs € 18,50.

Kort na haar aantreden omschreef de Surinaamse minister van buitenlandse zaken Lygia Kraag-Keteldijk de verhouding tussen Nederland en Suriname als een 'life-time' relatie.¹ In reactie hierop liet haar Nederlandse counterpart Ben Bot tijdens een bliksembezoek aan Paramaribo weten dat Nederland streefde naar een 'zakelijke en betrokken relatie, gebaseerd op gezamenlijkheid en partnerschap'.² Ter gelegenheid van dertig jaar onafhankelijkheid benadrukte de Nederlandse minister-president Jan Peter Balkenende in een buitengewone zitting van De Nationale Assemblée 'de sterke vriendschap' tussen beide landen. Balkenende, de eerste Nederlandse premier die na Joop den Uyl in 1975 Suriname bezocht, verklaarde dat Nederland 'de band met Suriname' koesterde en grote waarde hechtte aan een 'evenwichtige, volwassen relatie' met het land. Nederland beoogde naar zijn zeggen een 'intensieve en constructieve samenwerking' met Suriname als 'gelijkwaardige partners'. Het ging volgens Balkenende niet alleen om een relatie tussen twee overheden, maar ook om 'twee samenlevingen die een verhaal delen. Een verhaal dat vandaag een nieuw hoofdstuk bereikt'.³

Over dat nieuwe hoofdstuk publiceerden een aantal onderzoekers onder redactie van Pitou van Dijck een jaar eerder een lezenswaardige bundel onder de titel, *De toekomst van de relatie Nederland-Suriname*. Hierin keren zij, met het evaluatierapport *Een belaste relatie* (2004) van Dirk Kruijt en Marion Maks als uitgangspunt, terug naar de wortels van de betrekkingen tussen de twee landen en reflecteren zij op de mogelijkheden om, met in achtneming van de lessen die uit het verleden kunnen worden getrokken, de relatie op een voor beide partijen vruchtbaarder leest te schoeien. Ook in hun bijdragen figureren de kwalificaties die Kraag-Keteldijk, Bot en Balkenende voor de 'speciale relatie' reserveren, met dit verschil dat de context een andere is. In plaats van een politiek kader hanteren de schrijvers een beleidsmatig kader wat hen de ruimte

1 *De Ware Tijd*, 29 september 2005.

2 *De Ware Tijd*, 22 oktober 2005.

3 *De Ware Tijd*, 26 november 2005.

geeft om de Nederlands-Surinaamse betrekkingen in een langetermijnperspectief te plaatsen en om de verschillende aspecten ervan kritisch te beschouwen.

De auteurs zijn opvallend eensgezind over de waardering die zij aan dertig jaar Nederlands-Surinaamse samenwerking moeten toekennen. Naar hun oordeel heeft de samenwerking voor Suriname niet de economische groei gebracht die beide landen beoogden en is het de twee regeringen niet gelukt een zakelijke relatie met elkaar te onderhouden. Integendeel. De onderlinge verhoudingen kenmerkten zich door wrok, wrevel, emotionaliteit en ongemak. Dirk Kruijt spreekt van een 'mist van rancune en verwijt' (p. 100), die over de betrekkingen heen hing. De gevoeligheden in de samenwerking, die maar liefst drie keer door Nederland zou worden opgeschort (1982-1988, 1990-1991, 1997-2000), herleiden zij tot een verschil in interpretatie van het verdrag dat beide landen in 1975 met elkaar sloten. Doel van dit verdrag was de vergroting van de economische weerbaarheid en werkgelegenheid, verbetering van de levensomstandigheden van de totale bevolking en regionale spreiding van de welvaart in Suriname.

Dat het verdrag niet werkte, had volgens de auteurs te maken met onenigheid over het 'eigendomsrecht op de verdragsmiddelen', die een bedrag van 3,4 miljard Nederlandse gulden beliepen. Suriname vond dat deze middelen haar zonder meer toekwamen. Ze waren een afkoopsom voor de onafhankelijkheid en een genoegdoening voor drie eeuwen Nederlandse exploitatie van het voormalige wingewest. Nederland meende dat de Surinaamse projectplannen serieus aan de doelstellingen aan het Meerjaren Ontwikkelingsplan (MOP) dienden te worden getoetst, zoals het verdrag voorschreef, maar betrok in die toetsing, buiten het verdrag om, ook algemene ontwikkelingseconomische criteria, zoals uitvoerbaarheid, efficiëntie en coherentie. Den Haag achtte dergelijke toetsingen vanzelfsprekend en een bewijs van de ernst die het land maakte met de opbouw van Suriname. Paramaribo beschouwde deze interpretatie van de Nederlandse medeverantwoordelijkheid als een uiting van wantrouwen ten opzichte van de kwaliteit van bestuur en beleid in Suriname. Om deze kritiek te weerstaan en de besteding van de verdragsmiddelen doorgang te laten vinden, speelden opeenvolgende Surinaamse regeringen met succes in op de schuldgevoelens van de Nederlanders, die in de confrontatie met het slavernijverleden dikwijls door de knieën gingen, ook als zij slecht doordachte plannen kregen voorgelegd zonder sterktezwakke analyse en zonder haalbaarheidsstudie.

Alle auteurs stellen zich op het standpunt dat de Nederlands-Surinaamse betrekkingen na uitputting van de verdragsmiddelen dienen te worden voortgezet. Gert Oostindie maakt duidelijk dat er verdragsmatige, politieke en ethische argumenten zijn die deze opvatting ondersteunen. Er dient volgens de onderzoekers echter voor een ander samenwerkingsmodel te worden gekozen. Het is zaak dat beide landen streven naar een verzake-

lijking van hun banden en beëindiging van de veelgesmade Nederlandse medeverantwoordelijkheid. Voorts dient de hulp minder omvangrijk te zijn, de betrokkenheid van de private sector en de lagere overheden groter (naast die van de publieke sector) en verdient het aanbeveling de hulp een multilaterale inbedding te geven, waarbij internationale organisaties als de Wereldbank, het IMF, de IDB en de EU nadrukkelijk in beeld zijn.

Of het inderdaad tot een verzakelijking van de Nederlands-Surinaamse betrekkingen komt, staat te bezien. De ontvangst van *Een belaste relatie* door de Surinaamse regering – die het rapport bij monde van president Venetiaan als een Nederlands product terzijde schoof – illustreert de moeilijkheid om tot gezamenlijke conclusies over het gemeenschappelijke verleden te komen. Toch is dit laatste, zoals Pitou van Dijk terecht stelt, een voorwaarde willen beide landen komen tot een resultaatgerichte beleidsdialoog over planning en uitvoering van een toekomstige ontwikkelingsrelatie (p. 2). Het is ook veelzeggend dat de enige Surinaamse auteur, Hans Lim A Po, verklaart vast te willen houden aan een ontwikkelingsrelatie volgens het verdrag van 1975. Naar zijn zeggen heeft Suriname recht op een gunstiger behandeling door Nederland dan met Suriname vergelijkbare partnerlanden. Juist de gedeelde geschiedenis, de onderlinge culturele en sociale banden, en de speciale verantwoordelijkheid die de internationale politieke verhoudingen Nederland opleggen voor behoud van rechtstaat en veiligheid in Suriname, beschouwt hij als een reden om de speciale ontwikkelingsrelatie voort te zetten. Een internationalisering van de samenwerking acht hij niet aan de orde, zolang niet bewezen kan worden dat een verbeterde doelmatigheid en billijkheid van de hulp in dat geval gegarandeerd zijn. De opvatting van Lim A Po kan in kringen van het regerende Nieuw Front op noemenswaardige steun rekenen. Kortom, Bot en Balkenende zullen nog menig gesprek nodig hebben om hun Surinaamse collega's van de noodzaak van een verzakelijking van de onderlinge betrekkingen te overtuigen.

Peter Meel

Roué Hupsel, **Zwarte magie; Door demonen bezeten**. Schoorl: Conserve, 2005. 301 p., ISBN: 90 5429 214 8, prijs € 22,50.

“Soms lijken gebeurtenissen die er plaatsvinden op toevalligheden, maar hij wist wel beter. Toeval bestaat niet. Dat had die necromancer hem trouwens jaren geleden verteld: “Jeder mens komt op de wereld om een voor hem uitgestippelde weg te volgen. Je kan soms afdwalen op zijwegen, maar altijd kom je weer op dat pad terecht om je weg te vervolgen naar jouw eindbestemming.”” (blz. 141) Overpeinzingen van een van de twee hoofdpersonen in het tweede boek van Roué Hupsel. *Zwarte magie* is gebouwd op deze gedachte: er is een groot plan waarin wij mensen passen,

de 'goede' en de 'slechte', de zonnekinderen (in het boek) en de dienaars van de duistere machten. Aan sommige lezers zal zich de gedachte opdringen van Zarathoestra's Ahoera Mazda, de Algoede, die strijd moet blijven leveren tegen Ahriman, de vorst der duisternis.

Hupsel praat over theosofie, over hiërogliefen, over Maya's, over ontstaan, vergaan en weer ontstaan van werelden, over een verloren gegane beschaving in Papoea-Nieuw Guinea (Irian Jaya), over reïncarnatie, vergelijkt de tweede hoofdpersoon, een zonnekind, met Lakshmi (Lakshmi als godin van het licht blijkbaar), enzovoorts.

Zwarte magie, de tweede roman van Roué Hupsel, met als ondertitel *Door demonen bezeten* verscheen in 2005, ruim een jaar na zijn debuut *Blinde muren*. Het boek bestaat uit twee delen: deel 1 getiteld 'Cirkel van het kwaad' (12 hoofdstukken, die worden voorafgegaan door een proloog); en deel 2, 'Het boek van Zhann' (8 hoofdstukken, gevolgd door een epiloog).

Deel 1 speelt achtereenvolgens in Suriname, Indonesië en opnieuw in Suriname. Deel 2 speelt zich, als we Nieuw-Guinea tot Indonesië rekenen, ook in deze landen af, hoewel in een andere volgorde. De proloog is gesitueerd in Suriname en Indonesië en de epiloog in Amsterdam.

Het verhaal begint in 1973 in een stad in Zuid-Amerika, waar men 'zowaar Nederlands' spreekt. In Suriname dus, dat twee pagina's verder expliciet genoemd wordt. Patrick, de hoofdpersoon van Javaanse komaf, is zoutvleesverkoper en verkoopt ook kippenvlees op de centrale markt. De stand heeft hij van zijn oom Bert overgenomen. Geen vetpot, maar hij kan wel wat sparen. Ontevreden is hij niet, toch gaat dit werk 'hem de keel uithangen'. Van een vroegere (Javaanse) schoolvriend – met vakantie in Suriname – hoort hij dat er een manier is om rijk te worden en dat wil hij graag. Dat hij daar iets voor terug moet doen, neemt hij op de koop toe. Van zijn vriend krijgt hij het telefoonnummer van een man in Indonesië die later een sjamaan blijkt te zijn. Vervolgens krijgt hij in zijn dromen de boodschappen en aanwijzingen door. Dromen spelen in de hele roman deze belangrijke rol: ze zijn de ontmoetingsplaats tussen deze wereld en de andere, ook bij andere verhaalfiguren. Patrick wordt heel rijk, maar moet voor die materiële rijkdom niet alleen betalen met het leven van zijn zoon, hij wordt ook blijvend geestelijk gekweld door de demonische kracht met wie hij een verbond sloot: een duivels gedrocht met 'kwaadaardige fosforescerende ogen', gevangen in een kruik. Na zijn dood komt deze kruik (blz. 75: met op de hals een vreemd zwart teken in de vorm van een oog) in het bezit van zijn dochter, die voorbestemd is tot een groot werk.

Toen ik begon te lezen vond ik *Zwarte magie* meteen een spannend verhaal, maar al gauw werd ik afgeleid door slordigheden en onzorgvuldigheden: bijvoorbeeld dat veel Javanen teruggingen na de contracttijd (blz. 13); of dat in Surabaja de beroemde tempels van de Borobudur staan (blz.13), wat simpelweg onjuist is. Over het eerste valt nog te praten: wat

is veel? In totaal is gedurende 1890-1939 zo'n 23 procent van de arbeiders gerepatrieerd. In 1954 hebben ruim duizend personen ervoor gekozen met een gecharterd schip terug te gaan naar het toen onafhankelijke Indonesië, wat het aantal bracht op ongeveer 9000. Een groep jongeren vestigde zich in de jaren die daarop volgden in Frans-Guyana. Op blz. 43 schrijft Hupsel dat enkele honderden van die mensen waren teruggekeerd naar hun geboortegrond, wat niet klopt met de historische werkelijkheid, dacht ik toen en ik vond het jammer. De fouten en slordigheden, en het soms rare taalgebruik leidden me af. Ik doe slechts een greep: de handdruk van de oude man op zijn voorhoofd (blz. 48); de maan gutste haar stralen (blz. 62); Makolopan (de spirituele wereld) op blz. 59 is op blz. 63 ineens Malikopan; de trom roffelde op een ingrijpende wijze (blz. 72); Dat wist hij resoluut (blz. 113); de weken liepen rustig voorbij (blz. 119). Dat Hupsel op blz. 13 schrijft: 'alle Surinamers hielden van lekker eten - en van zoutvlees' en voor het gemak de hindoes (ruim 20 procent van de bevolking) maar vergeet, die uit religieuze overwegingen dit vlees - in het algemeen rundvlees - niet eten, is ook zoiets.

Voor wie slechts op zoek is naar een spannend verhaal en niet van plan is zich te laten afleiden door een beslist niet sobere stijl, fouten en slordigheden (zoals ik) is dit boek zeer geschikt, want Hupsel hééft een verhaal, een spannend verhaal. Maar waar was de uitgever?

Mensen hebben heel veel verhalen. In de wereld van vandaag lijkt het alsof de niet-westerse mens veel meer verhalen heeft, omdat de orale traditie in veel van deze culturen nog heel levendig is. Bij het verwerken van die verhalen tot geschreven teksten, is echter ook een flinke dosis (zelf)kritiek noodzakelijk.

De vraag is nu: wat is de rol van een uitgever bij de boekproductie? Wat is de rol van Conserve in deze? Nauwelijks corrigeren en erop rekenen dat de 300.000 Surinaamse Nederlanders - velen met heimwee naar het land van herkomst - en een aantal autochtone Nederlanders toch alles kopen wat over Surinamers gaat of zich in Suriname afspeelt? Conserve heeft Suriname een paar jaar geleden ontdekt, dat is zeker! Maar heeft de uitgever geen verplichtingen? Of telt voor Conserve alleen het batig saldo?

Lila Gobardhan-Rambocus

Wim Hoogbergen & Dirk Kruijt, **De oorlog van de sergeanten; Surinaamse militairen in de politiek**. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2005. 316 p., ISBN 90 351 2998 9, prijs € 19,95.

De oorlog van de sergeanten gaat, zoals de titel indiceert, vooral over de Binnenlandse Oorlog, die vooral tussen 1986 en 1990 gevoerd werd. Het was een periode van ernstige schending van de mensenrechten, zowel

door het Leger als het Jungle Commando. Vier van de negen hoofdstukken beschrijven deze periode, terwijl de andere hoofdstukken de jaren ervoor en erna voor hun rekening nemen.

Na hun machtsgreep in 1980 begonnen de militairen een zoektocht naar een ideologische basis die in linkse richting voerde met een duidelijk anti-Nederlands element. In hoofdstuk 3 wordt duidelijk dat de 'revolutie' in 1983 is verworden tot een militaire dictatuur. De militairen zijn geïsoleerd en proberen via vakbeweging en bedrijfsleven meer draagvlak te scheppen. De relatie met Nederland is verzuurd en in plaats van de vroegere ontwikkelingshulp gebruiken de Nederlanders nu hun visumbelid als belangrijkste politiek instrument. De voormalige Nederlandse ambassadeur Van Houten geeft aan dat 'intieme vrienden van de bevelhebber' in 1984 begonnen waren de Nederlandse ambassade van vertrouwelijk materiaal te voorzien toen ze tot de conclusie waren gekomen dat 'het helemaal mis zou gaan' (p. 105).

Het volgende hoofdstuk begint met de constatering dat 'de vanuit Nederland opererende verzetsgroepen tegen Bouterse in 1986 op sterven na dood waren' (p. 113). Maar André Haakmat van het Amsterdams Volks Verzet (AVV) had journalisten gevraagd hem in contact te brengen met Brunswijk en dat gebeurde ook. De journalisten voorzien Brunswijk van een vals paspoort, waarmee hij Haakmat bezoekt. Op 21 juli van datzelfde jaar begint de oorlog met de overval van het Jungle Commando (JC) te Stolkertsijver. De schrijvers rapporteren over de invloed van de *obiaman* bij het JC, die onder meer brouwsels met lichaamsdelen van gedode soldaten maakte. De zwaarste strijd in de Binnenlandse Oorlog werd gevoerd tussen september en december 1986. Deze periode eindigt met de slachting bij Moiwana en de vlucht van duizenden Marrons naar Frans-Guyana. Het gebruik van bruto geweld door het Nationaal Leger achten de schrijvers 'van doorslaggevende betekenis voor de groeiende steun van Brunswijk'. Het JC was volgens diverse huurlingen een ongeregeld zootje drugsgebruikers (marihuana, cocaïne en heroïne). Ook had het JC geen politieke lijn en geen lange termijn strategie, slechts één slogan: 'Bouta moet weg'. Volgens Hoogbergen en Kruijt was binnen een paar maanden 'de oorlog voor de Jungles eigenlijk verloren'. Granman Gazon van de Aukaners distantieert zich al in 1986 openlijk van het JC. De Matuariërs kiezen de kant van het leger, de Saramakaners zijn neutraal, terwijl de Inheemsen proberen om niet bij de strijd betrokken te worden. Het was dus vooral een strijd van de Aukaners tegen het Nationaal Leger.

Toen er in 1987 verkiezingen werden gehouden was er geen reden meer voor het JC om oorlog te voeren, want Bouterse was weggestemd. Hoofdstuk 7 geeft een beschrijving van allerlei pogingen om tot vrede te komen. Als we zaken goed analyseren dan zien we het volgende patroon. Eerst probeert Bouterse in augustus 1987 de oorlog stop te zetten, via journalist Oltmans (die echter te bang is om naar Brunswijk te reizen

en maar een brief schrijft) en via AVV-voorzitter Haakmat (die er echter niet op in gaat). In juni 1988 neemt pater Toon het initiatief voor een gesprek met Brunswijk, dat door het Comité van Christelijke Kerken (CCK) en daarna zelfs de regering wordt ondersteund. Pater Toon en dominee Wilfred Sumter gaan meerdere malen naar Brunswijk, en daarna spreken de rooms-katholieke bisschop mgr. Zichem en John Kent, die preses was van de evangelische broedergemeente, de rebellenleider (april 1988). In juni 1988 gaat ambassadeur Van Eer als regeringsgezant naar St. Jean. De zaak loopt niet en de Nationale Assemblée (DNA) doet een poging via Nooitmeer en Rodgers (maart 1989), waarna DNA-voorzitter Lachmon zelf naar Portal (juni 1989) en Kourou (juli 1989) gaat en met een akkoord terugkomt. Het akkoord wordt door het leger verworpen en plotseling duiken er Tucayana Amazones en diverse andere milities op. Pater Toon legt het volgende verband: 'Dat is absoluut, dat was één pot nat, de Tucayana en Bouterse. En waarom mochten we niet in West Suriname komen? ... cocaïne natuurlijk. Daar werd op grote schaal in cocaïne gedaan' (p. 218). Uiteindelijk wordt er onder auspiciën van de Organisatie van Amerikaanse Staten een paar jaar later (augustus 1992) vrede gesloten.

Het voorlaatste hoofdstuk verhaalt over de kerstcoup van 1990, de terugkeer van de vluchtelingen, de gemenebestpogingen van Nederland, en de vreemde relatie tussen Brunswijk en Bouterse, die kort na de moord op twee lijfwachten van Brunswijk samen koffie zaten te drinken. Het eindigt met het aftreden van Bouterse, waarbij blijkt dat minister Gilds en luitenant kolonel Mercurius een cruciale rol hebben gespeeld. Daarnaast was Bouterse vervreemd van de legertop: 'De lucratieve nevenactiviteiten van Bouterse, Graanoogst en andere Bouterse-getrouwen hadden al langer tot scheve ogen geleid onder de beroepsofficieren' (p. 242). Vanaf 1993 waren de militairen weer onder burgercontrole. De epiloog geeft een overzicht van de gevolgen van de Binnenlandse Oorlog en een algemener oordeel over de sociaal, economische en politieke situatie in Suriname.

André Pakosie is in de pen geklommen en zelfs tevergeefs naar de rechter gestapt, omdat hij vond dat hij als pro-Bouterse man is neergezet in het boek, terwijl hij naar eigen zeggen gewoon een ambtenaar was die zijn werk deed. Er zullen wel meer mensen ontevreden zijn, want dat is een probleem met het beschrijven van een periode uit de recente geschiedenis waarbij de meeste hoofdfiguren en figuranten nog in leven zijn, terwijl de machtsverhoudingen inmiddels veranderd zijn. Men heeft er belang bij om niet in het verkeerde kamp gezien of zelfs beschreven te worden. Voor geschiedschrijvers is dat een lastige taak, ook omdat er nog weinig geschreven bronnen voorhanden zijn en informanten elkaar tegenspreken. De schrijvers zijn gerespecteerde onderzoekers (antropoloog en socioloog) van wie verwacht mocht worden dat zij zaken niet in het midden laten. Zo vragen zij bijvoorbeeld, of Cliff Rando nu wel of geen JC was geworden;

door wie Eddy Jozefzoon was aangesteld als contactpersoon; of het Defender vliegtuig van het leger wel of niet geëxplodeerd is; en of er wel of geen *sweri* gedronken is tussen Bouterse en Brunswijk op Drietabbetje. Achteraf moet dit soort zaken (ik telde circa tien onnodige vraagtekens) toch wel te verifiëren zijn. Dit kan via diepte-interviews en andere bronnen. De interviews met pater Toon, oud-president Shankar en oud-minister Gilds tonen aan dat deze aanpak belangrijke informatie oplevert. Waarom zijn Brunswijk en Bouterse zelf niet geïnterviewd? Nergens wordt aangegeven dat dit geprobeerd is. Ook is niet duidelijk waarom er niet met personen rond Brunswijk is gesproken, bijvoorbeeld met ex-JC-commandanten die bij de vermeende sweri aanwezig moeten zijn geweest.

Er zijn een aantal storende kleine fouten, die gemakkelijk vermeden hadden kunnen worden als het manuscript van te voren kritisch doorgelezen was door een kenner. Moengo bijvoorbeeld telde ook voor de Binnenlandse Oorlog meer dan 2000 inwoners. President Kraag was geen jurist maar onderwijzer. President Venetiaan is niet gepromoveerd. Peter Koch was niet de Amerikaanse, maar Nederlandse ambassadeur. De zaak in hoger beroep tegen Bouterse was niet in 1990 maar veel later. De lamlegging van het vliegverkeer naar het binnenland is verkeerd aangegeven (was in oktober 1989).

Omdat we te maken hebben met twee geroutineerde onderzoekers moeten we de beoordelingslat wat hoger dan normaal leggen, met name ten aanzien van het gebruik van bronnen en de verificatie daarvan. 'De Nederlandse pers is gedurende de gehele oorlog extreem pro-Brunswijk geweest' zeggen de schrijvers zelf (p. 272), maar in hun verslag over het hoogtepunt van de Binnenlandse Oorlog ontlenen zij 35 keer materiaal aan een Nederlandse krant en drie keer aan een Surinaamse krant; daarnaast zeven keer aan een huurlingenverslag of propagandaboek. Verder tien keer aan een rapport, een artikel of een meer wetenschappelijk boek en één keer aan een interview. Dit kan geen zuiver historisch beeld opleveren en de *Oorlog van de Sergeanten* is daarom geen geschiedenisboek.

Wat voor boek is het dan wel? Op dit punt doet het gebrek aan een voorwoord, inleiding of verantwoording zich gevoelen en moet de lezer zelf maar raden. Het is geen echte analytische verhandeling, want daarvoor ontbreekt het op bepaalde evidente momenten toch aan diepgang. Van een kenner (Dirk Kruijt) van het militarisme in Latijns-Amerika had je hier en daar toch ook wel wat meer contextuele insteken op dat gebied verwacht. Hoogbergen brengt van zijn kant wel wat antropologische kennis over de Marrons in. Uiteindelijk is het boek vooral een beschrijving geworden over een periode, met vrij weinig echte analyse en soms ietwat anekdotisch.

De waarde van dit boek is dat het de gebeurtenissen over de Binnenlandse Oorlog voor het eerst systematisch beschrijft. Ook laten de schrijvers wat meer licht schijnen op een paar gebeurtenissen, met name op de vredesonderhandelingen met Brunswijk, de telefooncoup, de connectie tussen

de Tucayana en het militaire drugscircuit en het ontslag van Bouterse als bevelhebber.

Wellicht dat het boek onder druk van de uitgever iets te snel moest uitkomen rond dertig jaar Onafhankelijkheid, waardoor wat zaken zijn blijven liggen. Er is een tweede verbeterde druk gewenst, waarbij zowel aan de beschrijving als aan de analyse nog verder gesleuteld moet worden.

Marten Schalkwijk

John Wladimir Elskamp, **Holland heeft ook takroesani en andere verhalen**. Paramaribo: Ralicon, 2005. 127 p., ISBN 99914 891 2 6, prijs ca. Sur. \$ 20,00.

John Wladimir Elskamp studeerde een tijdje aan het IOL scheikunde en Nederlands, werd beroepsmilitair en maakte als schrijver zijn debuut in 1997 met 'Holland heeft ook takroesani' in de bloemlezing *Het merkteken en andere verhalen*. Elskamp vertelt in dat verhaal over de verjaardag van oma Jaja, waar de achterkleinzoons tegen elkaar opbieden met sterke verhalen: twee in de Hollandse drugscene rijk geworden achterkleinzoons met hun Hollandse lellebellen ('bakrakippen') versus de Surinaamse 'thuisblijvers', geestig door de schrijver aangeduid met de stand van een voetbalwedstrijd: 'Koninkrijksspelen: Nederland 1 - Suriname 1'. Het prozastuk heeft alles van het goede verhaal: er zit vaart in, er speelt zich een bijna klassieke strijd van giganten af die spanning veroorzaakt, de plot wordt goed opgebouwd en verrassend afgerond, en bovenal: het verhaal is voortreffelijk geschreven in een levendig Surinaams-Nederlands. Nu Elskamp met een eerste verhalenbundel komt, heeft die terecht de titel gekregen van zijn debuutverhaal. En de verwachtingen zijn hooggespannen.

In 120 bladzijden geeft Elskamp maar liefst 21 verhalen, plus een inleiding. Die inleiding begint over het feit dat hij in de verte familie is van Albert Helman, familiaal gebabbel dat er voor de verhalen niet toe doet. Dan volgt er een stuk over zijn leraar Rappa die hem stimuleerde tot schrijven, gelijk wij allen tot goede en slechte daden zijn aangezet door onze leraren. Dan volgt het relaas dat hij meedeed aan een verhalenwedstrijd van *De Ware Tijd Literair*. Hij viel niet in de prijzen 'want mijn verhaal was geen verlengstuk van de Nederlandse invloed in Suriname'. Een ferm standpunt, goed gezegd! De bewering wordt echter in de volgende zin weer compleet onderuitgehaald, want wat blijkt: de jury was tot zijn verbazing toch niet zo door Holland beïnvloed als hij dacht en selecteerde zijn verhaal voor publicatie. 'Aangemoedigd hierdoor...' enz. enz., en zo hobbelt die inleiding nog wat alinea's door, met die nooit ophoudende expliciteerdrijf van alle beginnelingen die bang zijn dat hun verhalen onbegrijpelijk zijn, als ze er niet plattegrond, gebruiksaanwijzing en ovenwanten bijleveren.

Dan komt het eerste verhaal, 'Marijke', een goed opgebouwd verhaal over een meisje dat de ik-figuur zeventien jaar na zijn schooltijd weer tegenkomt. Maar wat gebeurt er: tegen de tijd dat het spannend wordt, gaat het verhaal over in een samenvatting van Marijkes leven en flakert het verhaal als een nachtkaaars uit. Het volgende verhaal, over een jongeman die het rundvlees eet dat bij zijn Hindostaanse vriendin voor de honden wordt klaargemaakt, strandt opnieuw in een flodderplot. Nummer 3, 'F.ck you', over de Chinese restauranthouder Fok You, is als vertellend geheel redelijk geslaagd. Nummer 4, 'Gekkenbezoek', gaat over het bezoek aan een vriend in een psychiatrische inrichting. Een relaas over een psychisch beschadigde Surinaamse militair: dat zou toch een schitterend verhaal moeten opleveren! Maar het blijft weer steken in een aanzetje en gaat weer uit als een ballon die leegloopt met het bekende geluid van de betere scheet.

Telkens opnieuw legt Elskamp interessante verhaalelementen neer, om na enkele bladzijden te vergeten dat er met die elementen ook nog een *verhaal* verteld moet worden. Ik ga nu niet die hele reeks kwart-, halve en driekwartplotjes navertellen, maar zal proberen een algemene kenschets van de bundel te geven.

Elskamp heeft een hekel aan zwaarwichtigheid in de literatuur en daar is helemaal niks op tegen, maar hij wil anderzijds toch ook niet doorgaan voor de Goedoe Goedoe Thijm van de 21ste eeuw, hij is niet van de straat en spreekt zijn talen. Het lijkt mij dan overigens wel van belang geen potjeslatijn te schrijven (p. 19), het Nederlands correct te gebruiken (p. 83: 'zij weidde mij in...'; alsof het om een koe gaat!), niet een kreupele Sarnami spelling te hanteren als je in elke bibliotheek de spellingsregels kunt vinden (p. 70) en al helemaal geen blunders te maken door het Javaanse *batikken* te verwarren met het Hindostaanse muziekgenre van de *baithak gáná* en dan uit te komen op het idiote *bhaitik gana* (het staat er echt, en zelfs tweemaal, op p. 82).

Deze voorbeelden illustreren twee dingen. Allereerst dat de auteur een poging waagt om zijn verhaalstof te kiezen zonder zich te bekommeren om al die oude schuttinkjes die voorheen maakten dat de Creool over de Creool schreef, de Hindostaan over de Hindostaan enz. Dit lijkt me pure winst en ook een helder signaal van een veranderende tijd en mentaliteit in het Suriname van dertig jaar na de onafhankelijkheid. Elskamp is een beetje een vlegel, hij schrijft met groot gemak over alles wat aan verhaalstof voor het oprapen ligt. Hij is de fase voorbij van de 'interetnische relaties'; het strafhok keert bij hem nog wel terug, maar hij heeft het lef om ook in de huid te kruipen van allerlei andere verhoudingen – moslim en hindoe, Creool en Chincees, Hindostaan en aan hem uitgehuwelijkt meisje, travestiet en hetero. Hij zet dat ook allemaal neer op een vlegelachtige manier en laat zich niks gelegen liggen aan de tuttige fatsoensnormen van de kleinburgerlijke samenleving. Hij schrijft een gemakkelijk Surinaams-Nederlands, vlecht Sranan en Nederlands virtuoos door el-

kaar, komt soms met grappige of brutale terzijdes waarin de schrijver de verteller corrigeert of de lezer toespreekt, hij geeft komisch en goed weer wat de volkssjmoel allemaal produceert: 'Om redenen die mij onbekend waren, was hij zodanig uit zijn gewone doen geraakt, dat opname nodig was in het gesticht aan het begin van de straat met de naam van onze Olympische hinde uit Coronie. (Die ene die zoveel "retboel" drinkt, dat ze teveel "kaffejiene" in d'r urinemengsel vonden.)'

Tegelijk laten de voorbeelden zien dat Elskamp een cruciale fout maakt: hij denkt dat je als je niet zwaarwichtig wil doen, je ook nonchalant kunt schrijven. Dan merk je dat hij vaak wel de klok heeft horen luiden, maar niet weet waar de klepel hangt. Als hij klaarblijkelijk de islamitische geestelijke *mufti* bedoelt, schrijft hij: *mulfi*. Een dergelijke vergissing is veelzeggend, maar is op zich nog niet eens dramatisch. Dramatisch is wel dat Elskamp schijnt te denken dat als je maar kopieert wat er in de kantine van de Memre Buku-kazerne gezegd wordt, dat je dan ook automatisch een goed verhaal krijgt. Maar een anekdote is een anekdote en *geen* verhaal. Een mop is een mop en *geen* verhaal. Het gaat er juist om dat een schrijver de suggestie van realisme vasthoudt, maar toch een stijl met spankracht weet te realiseren. Dat zie je zo mooi bij Marylin Simons: zij schrijft helemaal geen fantastische of magisch-realistische verhalen, maar tilt door de bijzondere verwoording van gewone dingen, het plat-alledaagse uit boven de banaliteit. Probleem van Elskamp is dat hij het wel *kán* – hij bewijst het in enkele meesterlijke alinea's, en in een enkel verhaal houdt hij het ook tot het einde vol – maar in de rest is hij te gemakzuchtig. Kijk naar al die afgetrapte zinswendingen: 'in een geanimeerd gesprek gewikkeld', 'Het hoeft geen betoog dat...', 'die bewuste dag', 'de stemming zat er goed in' – dit is de stijl van de kazernesoldaat die in zijn brief aan zijn ouders niets te melden heeft maar zijn velletje toch wil volschrijven. Sommige verhalen zijn werkelijk zo beschamend slecht: het gruwelijk flauwe 'Open brief aan Willem-Alexander', of 'Esmeralda' over een jongen die droomt te worden uitgehuwelijkt aan een maffiadochter tot het moment ... dat hij wakker wordt: ja, hartstikke leuk voor de lagere-schoolkrant.

De vraag is: waarom neemt die veelgeprezen editor van deze verhalen, Robby Parabirsing oftewel de schrijver Rappa, een aankomend auteur niet in bescherming? Het antwoord luidt: omdat Rappa dezelfde gedachtenkronkel maakt als Elskamp: denken dat geschreven geouwehoer ook literatuur mag heten. Dat is een vergissing die maakt dat de lezers enorm worden onderschat. Het ergst van al vind ik nog wel dat Elskamp een schrijftalent heeft dat maar eens in de vijf of tien jaar opduikt. In 'De andere kant van de stroom' fantaseert een aankomende leraar hoe hij *zijn* leerlingen zal terroriseren. Dat is een vondst, als lezer wil je weten hoe dat gaat uitpakken. Maar het pakt helemaal niet uit: het verhaal eindigt op het moment dat het moet beginnen, eeuwig zonde.

Ik zie de reacties alweer aankomen: pak ik een debutant nu niet veel te hard aan? Nee, mijne dames en heren van de softe sector met uw uitgesle-

ten argumenten die ik nu al 200 jaar hoor. Ik houd van vlegels, ik houd van die Elskamp die met zijn debuutverhaal uit 1997 bewezen heeft met groot gemak een goed niveau te halen. Ik betreurt de teloorgang van dat talent. De vlegel Elskamp moet snel weer opstaan! Voorwaarts, mars!

Michiel van Kempen

Trudi Martinus-Guda, **Drie eeuwen banya; De geschiedenis van een Surinaamse slavendans**. Paramaribo: MINOV Directoraat cultuur, 2005. ISBN 99914-105-1-1, prijs Sur. \$ 85,00 (plus Sur \$ 15,00 voor de bijbehorende CD).

Recentelijk verscheen in Paramaribo het product van een project dat al enkele decennia liep: *Drie eeuwen banya; De geschiedenis van een Surinaamse slavendans* door Trudi Martinus-Guda. De uitgever is cultuurstudies, een afdeling van het Ministerie van Onderwijs en Volksontwikkeling en het project is door de tijd heen een aantal bureaus van directeuren van deze afdeling gepasseerd. Het leuke was dan ook dat er ook zo'n vijftal aanwezig waren bij de presentatie van het werk in het Nola Hatterman Instituut. Cultuurstudies heeft de uitgave, door de UNESCO gefinancierd, gedragen en Hillary de Bruin, het hoofd van cultuurstudies, heeft bijzondere assistentie verleend met betrekking tot het muzikale gedeelte, waaronder de muzieknotatie en de bij het boek horende CD met *banya*-liederen.

Er is lang aan deze publicatie gewerkt en dat heeft zo zijn voordelen. De auteur heeft voldoende tijd voor reflectie, er kunnen nog nieuwe bronnen ter referentie bijkomen en je kunt meer en andere informanten raadplegen. Het feit dat Guda zelf op Curaçao woont, en niet in Suriname, zal ook een rol hebben gespeeld. Ze pakte het idee voor deze studie op nadat ze intensief had samengewerkt met Alex de Drie, een verteller die ook goed thuis was in het *banya*-gebeuren.

Het boek is helder ingedeeld in vijf hoofdstukken. De inleiding, waar het begrip *banya* wordt uitgelegd als 'dansspel, een onderdeel van ceremonies ter ere van de voorouders', gaat ietwat verloren doordat deze op de linkerpagina is afgedrukt en bovendien niet is genummerd. Als je dus met hoofdstuk 1 begint, val je met de deur in huis. Het werk is uitstekend gedocumenteerd, er zijn allerlei bronnen gebruikt, vanaf de achttiende eeuw tot heden, schriftelijke zowel als orale. Helaas worden deze bronnen niet altijd in hun context geplaatst. Zo wordt er bijvoorbeeld verwezen naar de eerste vredesverdragen met de Marrons, maar de tijd waarin deze werden gesloten, is niet aangegeven (p. 17). Het werk was duidelijker geweest als de auteurs van de bronnen eerder en compact waren ingeleid. Rechter Lammens bijvoorbeeld, is een bijzonder belangrijke informant. In de studie is hij voor het eerst geciteerd op p. 67 en daarna komt hij nog een aantal keren ter sprake. Dergelijke belangrijke bronnen

verdienen een gedegen documentatie. Zoals het feit dat hij de mecenas was van Gerrit Schouten, de maker van de diorama's die Guda beschrijft. Met de veelheid aan bronnen, zeker die van verschillende contemporaine schrijvers, geeft Guda aan dat het toch wel heel bepalend is door welke bril je de situatie bekijkt. Drie bronnen uit dezelfde periode kunnen zo een geheel andere visie eraleren (p. 114).

In het eerste hoofdstuk 'Cultuur, Christendom en slavernij' toont Guda duidelijk aan dat identiteit onlosmakelijk is verbonden met het wezen van de mens en hem als zodanig nooit kan worden afgenomen, zoals een aantal Surinaamse Creolen vaak beweert. Ondanks alle pogingen van de plantagemeesters, het gouvernement en de kerkelijke instanties, is de Creoolse cultuur levend gebleven en is het alleen maar als tragisch te bestempelen dat 'winti-uitingen' pas vanaf 1971 officieel legaal zijn.

Guda had meer verbanden kunnen leggen. Uit het feit dat de plakaten die dienden om het baljaren expliciet te verbieden frequent werden herhaald, blijkt wel dat ze vaak werden overtreden. Uit de tekst van de studie is ook wel op te merken dat de planters zich op een gegeven moment neerlegden bij het feit dat ze het baljaren nooit in zijn geheel uit zouden kunnen bannen. De auteur geeft met citaten aan hoe opulent de dansfeesten waren en hoe de slaven waren uitgedost (p. 61). Zou er dan geen verband zijn met het plakkaat waarin diverse gouden sieraden en andere opsmuk werden verboden? Te allen tijde moest worden vermeden de indruk te wekken dat slaven het beter hadden dan arme vrije blanken, die zich wellicht geen goud konden permitteren.

Guda beschrijft vervolgens de herkomst van de banya en de sociale functies die het spel door de tijd heen heeft gehad. Hoofdstuk 3, 'De kunst van de banya', is gewijd aan de teksten, muziek, dans- en dramavormen, kleding en organisatie. Zo laat de auteur aan de hand van vele voorbeelden en illustraties zien dat via de banya andere cultuurelementen geëtaleerd kunnen worden. Guda laat ook zien dat de banya geëvolueerd is naarmate de omstandigheden veranderden. De orale geschiedenis krijgt vooral gestalte in het hoofdstuk 5, dat recht wil doen aan de plaats van de voorouders, door middel van overgeleverde vertellingen en liederen. Met de vastlegging van deze geschiedenis van binnenuit herkent de Creoolse bevolking zichzelf. Daarnaast is er een lange brief van een plantagemeester aan zijn zus in Nederland opgenomen, die duidelijk illustreert hoe ver de belevingswereld van de slaven afstond van die van de kolonisten.

Trudi Martinus-Guda woont op Curaçao en ze vernoemt even de *tumba* in het kader van de terminologie met betrekking tot de banya. Verder zijn er geen vergelijkingen getrokken. Het zou bijzonder waardevol zijn als er in navolging van deze belangrijke studie van Guda, een vergelijkend onderzoek wordt gedaan naar dergelijke cultuuruitingen in de rest van het Caraïbisch gebied. Dan kunnen er bredere en diepgaandere conclusies getrokken worden over bijvoorbeeld het creoliseringproces van de banya, want dit zal in de diverse regio's wellicht anders verlopen zijn.

De grote kracht van dit werk is, dat er een hele serie banya-liederen is geïnventariseerd, een aantal zelfs met muzieknotatie. In deze was vooral Focke (1858) een belangrijke bron. Het werk beslaat de gehele periode van koloniale geschiedenis plus die van na de onafhankelijkheid. Belangrijk is de vaststelling dat een aantal vormen van de banya nog steeds wordt gepraktiseerd en bovendien verder zal evolueren.

Dit behoud van cultureel erfgoed is van onschatbare waarde, want wat is vastgelegd, gaat niet verloren. Door zich altijd te moeten spiegelen aan beelden die in schriftelijke cultuurbeschrijvingen zijn opgebracht door de kolonisator, herkende de gekoloniseerde zichzelf niet meer en ontstond er onzekerheid en verwarring over de eigen identiteit. Guda heft met deze studie voor een groot deel deze verwarring op, en veel mensen in Suriname kunnen hun eigen spiritualiteit weer omarmen.

Hilde Neus

Henna Goudzand Nahar, **Hele dagen in de regen**. Breda: De Geus/Novib, 2006. 191 p., ISBN 90 445 0369 3, prijs € 18,00.

Hele dagen in de regen, de eerste roman voor volwassenen van Henna Goudzand Nahar die onder de naam Amber Nahar al eerder twee kinderboeken publiceerde, speelt zich af in een niet nader genoemd land dat echter als Suriname herkenbaar is, in een kleine gemeenschap van Marrons en 'kleurlingen' aan de Lanarivier in het district Sohowi. Daar liggen de twee dorpjes Abseba en Bajo. De dorpjes zijn onderling gescheiden door verschillende bevolkingsgroepen, maar ook in Abseba zelf leven verschillende groepen gescheiden naar kleur en klasse met de kennelijk onvermijdelijke wrijving tot gevolg: 'de kleurlingen, die zich geconformeerd hadden aan de slavernij, waren uiteindelijk de enige erfgenamen geworden van de koloniale macht. De moed die de marrons getoond hadden door zich te verzetten tegen het systeem van slavernij, had zich tegen hen gekeerd. Net als de indianen waren ook zij terechtgekomen in de marges van de samenleving' (p. 58).

Hele dagen in de regen geeft een beeld van het onafhankelijke land. De militairen hebben er de leiding genomen en de burgerlijke overheid is aan hun macht overgeleverd. Abseba wordt in haar ogenschijnlijke postkoloniale sluimer op een 'doorsnee maandagochtend' opgeschrikt door een dubbelconflict. De militaire overheid heeft in de persoon van commandant Voetboog besloten de in de regentijd volkomen onbegaanbare weg naar de hoofdstad Simarabo te asfalteren en voor de financiering daarvan de subsidie voor het onderwijs drastisch te verminderen, wat tot protest leidt van de in het dorp gestationeerde Nederlandse pater De Vries, die ook de school runt. Dit conflict tussen wereldlijke en geestelijke overheid wordt gecompliceerd met de uitvoering op hetzelfde moment van een

genezingsritueel dat het gehele openbare leven in het dorp plat legt. Noch de Nederlandse pater, noch de prediker Hans Wijnruit die zelf een 'halve' Marron is, hebben met hun missionering meer kunnen bereiken dan dat het christendom in het stadje een 'tweede religie' is geworden: 'Beide gemeenschappen bleven het christendom gebruiken zoals een kok kruiden gebruikt om het eten op smaak te brengen: waaraan ze steun meenden te hebben, daar stonden ze voor open. Maar op de benauwde momenten in het leven zochten ze troost bij hun trommels. Daarmee probeerden ze hun angsten te overwinnen' (p. 11).

Henna Goudzand Nahar beschrijft via een groot aantal personages het dorpsleven waar behalve de twee genoemde hoofdconflicten heel wat andere tegenstellingen een belangrijke rol spelen, zoals de herinnering aan het koloniale slavenverleden tegenover het huidige militaire regiem, de vroegere afhankelijkheid tegenover de *srefidensi* van nu, de buitenlandse blanke pater tegenover de prediker die evenmin volledig deel van de gemeenschap uitmaakt, de prediker tegenover de onderwijzer, de kleurlingen tegenover de Marrons, de militaire commandant tegenover de districtscommissaris. Niemand wil terug naar de koloniale tijden van weleer, maar ook de huidige situatie blijkt verre van ideaal. Het persoonlijke belang prevaleert bij veel personages boven het algemene. Zo is de onderwijzer Roy Bandman tegen de asfaltweg omdat hij vreest dat dan teveel stadsmensen zullen ontdekken dat hij travestiet is.

Het conflict komt in een stroomversnelling als de pater wordt gearresteerd en de volgende dag naar de stad wordt gestuurd. Maar of dat iets van de conflicten zal oplossen? Intussen verschijnt er een grote groep vluchtelingen uit Gran Victorie die naar Frans-Guyana uitwijkt. Ze worden door de militairen beschuldigd van drugsteelt in het binnenland. Prediker Hans Wijntuin maakt een rapport van alle gebeurtenissen om de positie van de vluchtelingen te verdedigen. Hoe dit allemaal afloopt, wordt niet verder besproken.

Uiteindelijk blijken een aantal schoolkinderen de dragers van de moraal van het verhaal. Ze besluiten het hokjesdenken en het leven met traditionele tegenstellingen op te heffen door niet meer naar de volwassenen te luisteren en hun eigen gang te gaan: 'Jij luistert te veel naar grote mensen. Als zij straks dood zijn, moeten wij nog heel lang leven' (p. 183). Het land is in een halve eeuw grondig veranderd en dat moet aanvaard worden. Geschiedenis is onomkeerbaar.

Wim Rutgers

Soucy Gummels, **Liefde op het eerste gezicht**. Schoorl: Conserve, 2005. 234 p., ISBN 90 542 9213 X, prijs € 19,00. Een vertaling van: Soucy Gummels, **Seeds of Hope**. Columbia: Tigress Press 2004. 233 p., ISBN 0 97408488 3, prijs US \$ 13,95.

Soucy Gummels, **Circle of Love**. Columbia: Tigress Press, 2005. 300 p., ISBN 0 9761315 36, prijs US \$ 15,95.

Soucy Gummels (Paramaribo 1958) publiceerde poëzie en proza, zoals *Gedichten voor jou, mij en ons allemaal* (1986) en *Schakels* (1996) die opnieuw werden uitgegeven in *Zwart op wit met een accent, een verzameling gedichten en gedachten* (2004) waarvan de uitvoerige titel voor zichzelf spreekt. Haar Engelstalige verhaal *Daddy* (2005) bevat de fragmentarische geschiedenis van een meisje dat tot jonge vrouw opgroeit en het verlies van haar beide ouders. Haar Amerikaanse roman *Seeds of Hope* (2004) werd in 2005 in het Nederlands vertaald onder de titel *Liefde op het eerste gezicht*. *Circle of Love* (2005) is haar voorlopig laatste roman die aan het einde van het verhaal echter al weer een nieuw liefdesverhaal aankondigt.

In zijn memoires *In triplo* beschreef de bekende jurist-auteur Hugo Pos zijn positie als criticus: 'Ik weet maar al te goed dat ik geen baanbrekend criticus ben geworden, behalve waar het de opkomst van de Surinaamse literatuur betreft. Ik zag mijn taak meer als voorlichter, omdat ik voornamelijk boeken recenseerde uit of over vreemde culturen [...] Mijn recensies zijn er meer op toegespitst om de lezers wegwijs te maken in een literatuur waar ze alsnog vreemd tegenover staan. [...] Een criticus moet het veld wieden, dat is zijn functie, dat wordt van hem verwacht. Het kan niet zijn bedoeling zijn dat hij zich tot de orchideeënkas beperkt' (*In triplo*, pp. 180, 193).

Dat een criticus het hele veld moet wieden en zich niet mag beperken tot de orchideeënkas is een respectabel standpunt dat verdedigd kan worden. Maar evenzeer valt het te verdedigen dat de criticus zich beperkt tot boeken die er toe doen. Waarom lezers lastig vallen met iets waar voor hen en de criticus niets positiefs aan te ontdekken valt?

Het lijkt waarschijnlijk dat Pos aan literaire kwaliteit dacht toen hij zijn keus omschreef, maar er is ook nog een ander aspect, namelijk dat van het genre of subgenre. Wordt alleen het literair waardevolle van de canon besproken of krijgt ook het niet-gecanoniseerde een plaats? Deze laatste vraag hield me bezig vanaf het moment dat ik Soucy Gummels, *Seeds of Hope* (2004), in het Nederlands vertaald als *Liefde op het eerste gezicht* (2004) en *Circle of Love* (2005) onder ogen kreeg. Deze twee romans vallen naar vorm, stijl en inhoud volledig in de categorie van de populaire televisie-soaps en Zuid-Amerikaanse *telenovelas*. Moet de kritiek haar kritische terrein zodanig verbreden dat ook dit soort werken aan een serieuze bespreking onderworpen wordt? Met een literaire maatstaf kan immers alleen het clichématige geconstateerd worden: oppervlakkige lief-

desgeschiedenissen met hevige emoties, gebracht in een stijl die volstrekt cliché is. Maar in het subgenre van de *telenovela* zijn de twee verhalen compleet geslaagd met alle *ins* en *outs* aan emoties, verwickelingen, onverwachte wendingen of juist voorspelbare verhaaldraden en een gelukkige *happy ending*: vlot geschreven, snel gelezen en direct vergeten.

Liefde op het eerste gezicht bevat het verhaal van het dermate ongelukkig verlopen huwelijk van de Amerikaanse bibliotheekmedewerkster, zangeres en geslaagd auteur van niet minder dan tien romans, Sharisa Wentworth, dat ze voor de rest van haar leven geen hechte relaties meer durft aan te gaan. Maar gelukkig is daar de geslaagde bouwkundige en projectontwikkelaar Shane die haar stukje bij beetje, in de delen 'De schaduwen en de twijfels', 'De mentale blokkade', 'De doorbraak' en 'De laatste barrière' na ruim 230 bladzijden weet te veroveren zodat een zonnige toekomst opnieuw haar deel wordt. Het verhaal wordt hier en daar onderbroken met lyrische uitboezemingen in dichtvorm.

Circle of Love bevat het verhaal van een jonge studente Lucia en haar liefde voor de veel oudere Jason. De uit Nicaragua afkomstige ouders huwelijken de in de Verenigde Staten studerende zeventienjarige Lucia echter uit aan haar jeugdvriend Raoul. De gelofte aan een stervende en de familie-eer noodzaken Lucia toe te geven en voetstoots naar haar geboorteland af te reizen. Haar huwelijk is redelijk in twee betekenissen en ze krijgt twee kinderen, al weten beide echtelieden dat het eerste kind van Jason is. Als de contra's de hacienda van de familie in brand steken komt Raoul om als hij zijn oudste zoon redt, waarna Lucia opnieuw naar de Verenigde Staten gaat om verpleegkundige te worden. De lezer mag drie keer raden of ze haar Jason nog weer ooit zal ontmoeten...

Deze verhalen zijn mooie ontspannende en ontsnappende leesstof voor een regenachtige middag in Amsterdam-Zuid-Oost of in de schaduw van Colakreek. Niet meer, maar ook niet minder dan dat. Wel heb ik er nog een literair-historisch bezwaar tegen. Het zijn sentimentele verhalen vol romantiek zoals die vanaf de jaren 1930 geschreven werden: verhalen van liefde, hartstocht, jaloezie, wraak en noodlot, verhalen die zich alle afspelen in grote landhuizen in verre landen. Het Caraïbische karakter ervan is ver te zoeken. Schrijvers hebben de volledige vrijheid hun onderwerpen te kiezen waar ze willen. Het is de uitwerking van plot en de stijl die bepalen of verhalen al dan niet geslaagd zijn. Nationalisme en chauvinisme verwerp ik. Maar ik vraag me wel af of we gediend zijn met de terugkeer naar die tijden van Caraïbisch exotisme.

Wim Rutgers

Marilyn Simons, **Drie Surinaamse verhalen**. Leiden: Uitgeverij Silans, 2002. 47 p., ISBN 90 807603 15, uitverkocht; Marilyn Simons, **Carrousel; Verhalen**, Paramaribo: Uitgeverij Okopipi 2003. 98 p., ISBN 99914 64 09 3; Marilyn Simons, **Koordddansers**. Breda: Uitgeverij De Geus, 2005. 159 p., ISBN 90 445 0667 6, prijs € 18,00.

Eén auteur, drie titels en toch één zich steeds uitbreidend boek. Toen Marilyn Simons ter gelegenheid van het literaire Haagse Winternachten festival 2003 haar *Drie Surinaamse verhalen* publiceerde, sloegen die in als een bom: hier kwam een zeer authentieke stem als het ware uit het niets vallen. Dat 'niets' was echter niet helemaal juist omdat alle drie verhalen al eerder in Suriname of in Nederland gepubliceerd waren. Door de bekroning van een verhaal in *de Ware Tijd Literair* in Suriname en het winnen van de Kwakoe literatuurprijs voor verhalen in Nederland had Marilyn Simons intussen al enige bekendheid gekregen. De Okopipi-uitgave betekende vervolgens een substantiële uitbreiding van drie naar veertien verhalen. *Koordddansers* bevat alle verhalen uit *Carrousel*, aan het einde van de bundel aangevuld met twee nieuwe bijdragen.

We zijn de laatste jaren verwend met een diversiteit aan literaire debuten van vrouwelijke auteurs als Annel de Noré, Cándani, Mala Kishoendajal, Annette de Vries en Rita Rahman, maar Marilyn Simons slaagt erin binnen dat veelvoud van stemmen opnieuw een geheel eigen geluid te laten horen. Haar veelal korte verhalen vernieuwen het beste van het sociaal-realisme van de jaren zestig en zeventig, haar taal en stijl pakken het Surinaams-Nederlands weer op zoals in het verleden R. Dobru dat gebruikte. De verhalen zijn zo op dubbele wijze dicht op de huid van de Surinaamse realiteit ontstaan. Of beter gezegd: ze raken het hart van die samenleving. Het is overigens niet zozeer van belang in welke traditie een auteur geplaatst wordt als wel wat er op persoonlijke wijze met die traditie gedaan wordt. *Koordddansers* bevat in ruim 150 pagina's zestien verhalen, wat bewijst hoe Marilyn Simons woekert met de ruimte. Korte verhalen schrijven is een kunst die ze beheerst. Ze schrijft geserreerd, zonder overbodigheden en bijkomstigheden maar recht op het doel, waarbij ze gebruik maakt van suggestieve gegevens die als vanzelf op hun plaats vallen. Ze hanteert geen grote woorden maar het begrip van understatement is ook niet van toepassing. Daarvoor is het effect van de verhalen dan toch weer te navrant. U zult inmiddels in de gaten hebben dat ik haar werkwijze omschrijf door middel van omcirkelende karakterisering. Haar combinatie van stijl en structuur zijn heel moeilijk direct onder woorden te brengen. Probeer een van haar verhalen maar eens in het kort samen te vatten, dat zal vaak moeilijk blijken omdat er daarbij onherroepelijk veel essentieels verloren gaat.

Koordddansers gaat over 'gewone' dagelijkse zaken, zoals een jonge moeder die naar de dokter moet en haar kind even alleen thuis achterlaat, over een aardige oom die zo goed met zijn opgroeiende nichtje kan op-

schieten, over opvoedingssituaties van ouders en grootouders, maar ook over een drugskoerierster en de decembermoorden. De verhalen gaan over eenvoudige mensen die overgeleverd zijn aan zaken en personen die ze niet beheersen. Ze gaan niet over het verlies van controle maar over het gegeven dat mensen nooit in een positie verkeren waarin ze controle hebben op de omstandigheden. Die machteloosheid komt voort uit het feit dat ze een meisje zijn, dat ze nog jong zijn of omdat ze arm en daardoor onvoldoende assertief zijn. Marilyn Simons schrijft verhalen waarbij de dingen uit het dagelijkse leven metaforische betekenis krijgen en zodoende zaken worden die voor de hoofdpersoon en voor de lezer de diepere dimensie krijgen van verhalen op leven en dood. Ze schrijft verhalen van de onmacht van machtelozen tegenover de macht, of die nu wordt uitgeoefend door een ambtenaar, een verpleegkundige of domweg iemand die ouder is en respect eist. Het zijn verhalen van de kwetsbaarheid van jonge mensen ten opzichte van volwassenen.

De vorm van de verhalen is die van een dubbelgelaagdheid, waarbij heden en verleden beurtelings aan de orde komen. Wat gebeurt er nu en hoe is dat ontstaan? Het is een procédé dat ook Hugo Pos veelvuldig in zijn verhalen toepaste. Een dergelijke vorm is functioneel voor de dubbele inhoudelijke laag die we al constateerden. Achter en onder het verhaaloppervlak bevindt zich steeds een andere en diepere betekenis, soms dominant soms alleen onderhuids.

Vergelijking van *Koorddansers* met de vorige uitgaven leert dat de Nederlandse uitgever de verhalen lichtjes geredigeerd heeft voor een Europees leespubliek. Gelukkig niet echt veel want dat zou de authenticiteit van het Surinaams-Nederlands aangetast hebben. Een paar pagina's woordenlijst achterin helpt de Nederlandse lezer op weg, al zal die nog veel zelf uit de taalcontext moeten herleiden.

De Nederlandse uitgever noemt op de omslag de verhalenbundel 'bitterzoet'. Dat is terecht, want de verhalen zijn nooit verbitterd en stralen steeds een vorm van mededogen uit. Bij soortgelijke verhalen ligt het melodrama steeds op de loer. Marilyn Simons ontsnapt daaraan door haar ingetogen en trefzekere stijl. Het cliché 'last but not least' geldt na alle debuten van de nieuwe eeuw zeker voor Marilyn Simons. We verwelkomen haar als een nieuw talent.

Wim Rutgers

B. Migge, **Creole Formation as Language Contact; The Case of the Suriname Creoles**. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2003 (Creole Language Library vol. 25). 151 p., ISBN 90 272 5247 5, prijs € 105,00.

Dit boek, uitgegeven in de Creole Language Library serie van Benjamins, is een bewerking van Migge's taalwetenschappelijk proefschrift *Substrate*

dan een echt werkwoord in het Gbe, worden deze eigenschappen ook aan *go* toegeschreven en is het als zodanig gaan functioneren in de voorloper van de hedendaagse Surinaamse creooltalen.

Hoewel *Creole Formation as Language Contact* een bewerking is van het proefschrift, zijn het dus twee heel verschillende publicaties. Om een goed beeld te krijgen van de ontwikkeling van de Surinaamse creooltalen moeten ze eigenlijk na elkaar gelezen worden. Het proefschrift moet gelezen worden om de verschillen en overeenkomsten tussen het Aukaans, het Paramakaans en het Gbe te begrijpen, terwijl *Creole Formation as Language Contact* de aandacht verdient omdat het de invloed van taalcontact, taalverwerving en taalverandering op de creooltaal in wording inzichtelijk maakt.

Creole Formation as Language Contact bestaat uit acht hoofdstukken. In hoofdstuk 1 en 2 bespreekt Migge de huidige stand van zaken in het taalwetenschappelijk onderzoek naar het ontstaan van creooltalen, en formuleert ze de voorwaarden waaraan haars inziens dergelijk onderzoek moet voldoen: het moet een aannemelijk scenario van het ontstaansproces zijn, het moet de talige in- en output vaststellen, evenals de invloed, aard en omvang van taalcontact. In hoofdstuk 3 wordt de bevolkingsopbouw en -aanwas van Suriname in de zeventiende en achttiende eeuw besproken. Ook wordt de etnische achtergrond van de verschillende bevolkingsgroepen in kaart gebracht, evenals hun positie in de Surinaamse maatschappij en de communicatiepatronen die op basis van deze informatie verwacht kunnen worden. Uit deze informatie leidt Migge af dat de voorloper van de hedendaagse Surinaamse creooltalen is ontstaan in de periode van (ongeveer) 1680 tot 1695. Deze periode wordt gekenmerkt door een ongekeerde explosieve bevolkingstoename waardoor grootschalige plantages konden ontstaan. Deze plantages waren sterk hiërarchisch georganiseerd, waardoor de aard en de regelmaat van het contact tussen nieuwe slaven en hun Europese bazen veranderde, evenals het contact tussen slaven op verschillende posities, en tussen nieuwe en oude slaven. Kortom, de nieuwe slaven leerden de op het Engels gebaseerde voertaal niet op dezelfde manier en niet met hetzelfde resultaat als de slaven in de voorgaande of de volgende jaren. Zowel in de periode vóór 1680 als in de periode na 1695 veranderde de Surinaamse maatschappij niet zo ingrijpend als tussen 1680 en 1695. In hoofdstuk 4 wordt de invloed van het Engels op het ontstaansproces behandeld, ook al is dit hoofdstuk getiteld 'The European input'. Volledigheidshalve hadden hier ook het Portugees en het Nederlands onderzocht moeten worden. Migge heeft dat bewust niet gedaan, omdat het Engels van groter belang is geweest voor het ontstaan van de voorloper van de hedendaagse Surinaamse creooltalen, zo vermeldt ze in een voetnoot. Bovendien zou de invloed van het Portugees en het Nederlands op de creooltaal in wording een sterke gelijkenis vertonen met die van het Engels door simplificatie en reductie. In de hoofdstukken 5 en 6 wordt de Afrikaanse invloed op

het ontstaansproces onder de loep genomen. Hoofdstuk 5 behandelt het lexicon: sommige inhoudswoorden zijn duidelijk overgenomen uit de Afrikaanse talen, andere zijn duidelijk van Engels herkomst, maar hebben er verschillende betekenissen bijgekregen die het Engelse bronwoord niet heeft en het Afrikaanse equivalent wel. Ook het koppelwerkwoord wordt hier besproken. In hoofdstuk 6 laat Migge zien hoe de taalregels van het Gbe niet alleen op zinsniveau de creooltaal in wording beïnvloed hebben (onder andere resulterend in seriële werkwoordsconstructies, zie boven), maar ook op woordniveau. Migge identificeert twee gebonden morfemen (affixen) in het Aukaans en het Paramakaans, te weten *-man* en *-pe*. Het gebonden morfeem *-man* wordt gebruikt om zelfstandige naamwoorden af te leiden van werkwoorden (*fufuu-man* stelen + persoon 'dief'), of andere zelfstandige naamwoorden (*wenki-man* winkel + persoon 'winkelier', *solaan-man* St. Laurent du Maroni + persoon 'bewoner van de stad St. Laurent du Maroni'). Het gebonden morfeem *-pe* wordt gebruikt om plaatsnamen af te leiden van werkwoorden (*siibi-pe* slapen + plaats 'slaapplaats'). Deze morfemen vinden hun oorsprong in Engelse samenstellingen zoals *workman* 'werker' en *workplace* 'werkplaats'. De Afrikanen interpreteerden deze samenstellingen als combinaties van een lexikaal item en een functioneel item in overeenstemming met dergelijke structuren in hun moedertaal. In het Engels zijn het echter combinaties van twee lexikale items. Als gevolg van deze herinterpretatie van de categoriale status van *-man* en *-place* konden deze morfemen gebruikt worden om nieuwe zelfstandige naamwoorden te vormen die niet in het Engels voorkomen, zoals *konlibiman* 'zwager' of *tanpe* 'standplaats'. Migge vermeldt niet dat naast *-pe* ook *-pesi* voorkomt: begrafen is *beli-pe* of *beli-pesi* (< Engels *bury* 'begraven + plaats'). Vermelding van deze alternantie had Migge's pleidooi voor de analyse van *-pe* als een affix nog sterker gemaakt, want de lettergreep *-si* wordt wel vaker weggelaten bij functiewoorden. Functiewoorden, zoals affixen of voegwoorden, worden vaker afgekort dan inhoudswoorden. Zo is bijvoorbeeld ook het Aukaanse voegwoord *bika* 'omdat' ontstaan: *bika* < *bikasi* < *because* 'omdat' (met dank aan Norval Smith). Hoofdstuk 7 behandelt verschillende voorbeelden die in tegenstelling tot de voorbeelden hierboven niet in termen van taalcontact verklaard kunnen worden, en die pas in de loop van de achttiende eeuw of later zijn opgekomen, dus na de ontstaansfase. Het hulpwerkwoord van modaliteit *man* 'kunnen' en bepaalde eigenschappen van het koppelwerkwoord zijn het gevolg van a) heranalyse van de grammaticale structuur waarin deze woorden werden gebruikt en b) de regel van de overeenkomst oftewel analogie (vormen ondergaan invloed van andere vormen waarmee ze fonologisch verbonden zijn, al dan niet op basis van een betekenisovereenkomst). De moedertalen van de slaven hebben geen rol van betekenis gespeeld in deze ontwikkeling. In hoofdstuk 8 beschrijft Migge wat haar bevindingen betekenen voor de verschillende theorieën over het ontstaan van creooltalen. Migge con-

cludeert dat de Surinaamse creooltalen zijn ontstaan onder invloed van taalcontact, vandaar ook de titel *Creole Formation as Language Contact*. Toch zijn er voorbeelden van taalverandering onder invloed van taalcontact na de ontstaansfase. Zo laat Adrienne Bruyn in haar proefschrift uit 1995 zien hoe de voornaamwoorden *disi* en *dati* in het Sranan van de laat-achttiende eeuw ontstaan en zich verder ontwikkelen onder invloed van de West-Afrikaanse talen: *disi* stond eerst vóór het zelfstandig naamwoord en later achter het zelfstandig naamwoord, *dati* verschijnt pas aan het eind van de achttiende eeuw en het volgt dan het zelfstandig naamwoord. Taalverandering door taalcontact na de ontstaansfase is ook niet onverwacht, want ook in de periodes 1695-1720 en 1720-1740 verdubbelde de slavenbevolking (Arends 1995). Zelfs in 1775 was maar één op de drie slaven in Suriname geboren en sprak dus Sranan als zijn of haar moedertaal. Voor de overigen wat het een tweede of derde taal. Het ligt dus voor de hand dat dezelfde tweedetaalverwervingsprocessen die hebben bijgedragen aan het ontstaan van de creooltaal, ook later de taal hebben beïnvloed. Dat brengt ons op mijn volgende en laatste punt van kritiek: de duur van de ontstaansfase. Migge laat deze fase voor het einde van de zeventiende eeuw ophouden. Alle voorbeelden van hoe het Gbe de voorloper van de hedendaagse creooltalen heeft beïnvloed hebben betrekking op deze periode. Maar Gbe invloed is niet beperkt tot deze periode: tot 1740 kwam het grootste deel van de slaven uit gebieden waar men Gbe sprak (Arends 1995). Alle voorbeelden zouden dus ook veroorzaakt zijn door Gbe invloed na 1695.

Tot slot, Migge heeft een zeer interessant en actueel boek geschreven over de herkomst van de Surinaamse creooltalen. Ze stelt spannende vragen die tot op heden te weinig aandacht hebben gekregen: Kunnen we een hard onderscheid maken tussen het vormingsproces enerzijds en taalverandering anderzijds? Hoe weten we wanneer het vormingsproces is voltooid. Ik kijk uit naar haar volgende publicatie.

Margot van den Berg

■ Peter Sanches & Rosemarijn Hoeft

Signalementen

J. Koers (red.), **Concept Wetboek van Strafrecht Suriname; Advokatenkantoor Schurman**. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2005. 252 p., ISBN 9058501469, prijs € 25.

Onder leiding van mr. H. Schurman van het advocatenkantoor Schurman is een voorstel tot herziening van het Surinaamse Wetboek van Strafrecht tot stand gekomen. Al eerder zijn er weliswaar wijzigingen in het wetboek aangebracht, doch dit voorstel bevat zodanige wijzigingen, dat het geheel aangepast is aan de eisen van de tijd.

De voorstellen zijn op 31 maart 2005 aangeboden aan de toenmalige minister van Justitie en Politie Siegfried Gilds. Om tot deze voorstellen te komen heeft de organisator met Nederlandse subsidie een drietal workshops gehouden in het najaar van 2004 en het voorjaar van 2005 waarin deskundigen op deelonderwerpen hun visie hebben gegeven. In discussies met de advocatuur, leden van de zittende en de staande magistratuur, de politie, deskundigen uit de universitaire wereld en andere belangstellenden is de basis van deze voorstellen getoetst aan heersende opvattingen. Als inleiders op deze workshops hebben van Nederlandse zijde prof. mr. dr. M.S. Groenhuijsen en prof. dr. A.M. van Kalmthout, van de Universiteit Tilburg inleidingen gehouden. Met name de inbreng van prof. Goenhuijsen is van groot belang geweest, gezien zijn deskundigheid op het gebied van de vernieuwing van strafrecht en strafvordering. Van Surinaamse zijde zijn onder andere prof. mr. L. Waaldijk en mr. H. Schurman als inleider opgetreden.

Inmiddels heeft de nieuwe minister van Justitie en Politie Chandrikapersad Santokhi op 9 februari 2006 een multidisciplinaire commissie ingesteld ter beoordeling van het herziene Wetboek van Strafrecht. Het concept moet nog in de Raad van Ministers en de Nationale Assemblée worden behandeld.

Signalen dat het bedoelde wetgevingsproduct onvoldoende draagvlak heeft, dat niet alle rechtshandhavingketens voldoende zijn geïnformeerd over het inhoudelijke en het werkbare van de voorgestelde herziening, alsook de irritatie die zou zijn ontstaan bij belanghebbenden bij de totstandkoming, en de wijze waarop een externe consultatie tot stand is gekomen, zijn ondermeer de aanleiding voor de instelling van de commissie.

Verskillende vernieuwingen en veranderingen zijn in het concept Wet-

boek van Strafrecht opgenomen. De belangrijkste wijzigingen hebben betrekking op een aanpassing van het strafstelsel, waarbij de taakstraf wordt ingevoerd en de mogelijkheid van een geldboete voor alle feiten met een strafbedreiging tot vijftien jaar. Andere belangrijke wijzigingen doen zich voor bij het kinderstrafrecht. De leeftijd waarop een jeugdige strafrechtelijk kan worden vervolgd wordt verhoogd van tien tot twaalf jaar. Voorts vindt de invoering plaats van een nieuw stelsel van hoofdstraffen en de mogelijkheid van taakstraffen. Nieuwe strafbare feiten als stalking, corruptie, seksueel molest, terrorisme bestrijding en de aanpak van georganiseerde misdaad worden geïntroduceerd.

Een belangrijke vernieuwing is de mogelijkheid voor de rechter om in het strafrecht rekening te houden met het inlandse gewoonterecht. Hij kan op basis hiervan beslissen dat opnieuw vervolgen niet meer mogelijk is, of bij eventuele vervolging bij de strafoplegging rekening houden met de op basis van het gewoonterecht van Inheemsen en Marrons reeds toegepaste sanctie.

Ook bevat het concept het voorstel tot het schrappen van de doodstraf. Het gaat te ver om alle veranderingen c.q. vernieuwingen hier aan de orde te stellen. Iedereen die geïnteresseerd is in de voorstellen tot verandering van het Surinaamse strafrecht kan deze zelf in het boek naslaan.

Peter Sanches

Aart Broek, **De kleur van mijn eiland: Aruba, Bonaire, Curaçao; Ideologie en schrijven in het Papiamentu sinds 1863**. Deel I geschiedschrijving; Deel II Anthologie. Leiden: KITLV Uitgeverij, 2006. 337 p. en 562 p. Caribbean Series 25, prijs € 49.50 per set.

Deze literatuurgeschiedenis en bloemlezing werden in 1998 in drie delen in het Papiamentu onder de titel *Pa saka kara* gepubliceerd door de Fundashon Pierre Lauffer in Willemstad. Het eerste Nederlandse deel is enigszins aangepast en waar nodig aangevuld om de laatste ontwikkelingen in de Antilliaanse en Arubaanse literatuur te boekstaven. Aart Broek bespreekt de Papiamentstalige oratuur en literatuur van voor de Tweede Wereldoorlog in de eerste twee hoofdstukken. In de daarop volgende hoofdstukken toont de auteur de verschillen tussen literaire uitingen van voor en na 1940. Het laatste hoofdstuk is gewijd aan de ontwikkelingen die in de afgelopen 35 jaar hebben plaatsgevonden. Broek gebruikt veel citaten om de vertellers en schrijvers zoveel mogelijk zelf aan het woord te laten. Broek ziet zelf de geschiedschrijving 'als een omvangrijke inleiding tot en toelichting op' de bloemlezing (I, p. 4).

Voor de anthologie is door de samenstellers Broek, Sidney Joubert en Lucille Berry-Haseth een ruime keuze gemaakt uit de Papiamentstalige bloemlezing. De Nederlandstalige anthologie bevat meer dan tweehonderd

fragmenten en is verdeeld in vier delen: in de schaduw van de geschreven literatuur; de verspreiding van verlichting en beschaving; de verovering van de eilanden; en gevestigden en buitenstaanders. Het zal geen verbazing wekken dat Pierre Lauffer en Elis Juliana met ieder meer dan 25 fragmenten het best vertegenwoordigd zijn. Andere 'topscorers' zijn Willem Kroon, Joseph Sickman Corsen en Luis Daal. De anthologie bevat een verklarende woordenlijst plus de biografische gegevens van de geciteerde auteurs.

Rosemarijn Hoefte

Ineke van Kessel, **Zwarte Hollanders; Afrikaanse soldaten in Nederlands-Indië**. Amsterdam: KIT Publishers, 2005. 303 p., ISBN 9068324985, prijs € 22.50.

In dit mooi geïllustreerde boek heeft Afrikanist en historicus Ineke van Kessel de levens en verhalen opgetekend van de *Belanda Hitam* of Zwarte Hollanders en hun afstammelingen. Deze Zwarte Hollanders waren Afrikaanse KNIL-soldaten in Nederlands-Indië. De aanwezigheid van Afrikanen in het KNIL was het resultaat van een bezoek van de Nederlandse generaal-majoor Jan Verveer aan het Ashanti-rijk. In 1836 sloot Verveer met de Ashanti-koning een verdrag over de levering van rekruten voor het Nederlandse leger in Oost-Indië. De meeste van deze meer dan 3000 soldaten waren van slavenkomst. In Indië werden ze ingezet bij koloniale expedities en in de Atjeh-oorlog. De Indo-Afrikaanse (klein)zonen van deze Afrikaanse soldaten kozen ook vaak voor een militaire carrière en vochten in de twintigste eeuw tegen de Japanners. Na de onafhankelijkheid van Indonesië maakten de meeste afstammelingen van deze KNIL-soldaten de overstek naar Nederland. Daar hebben zij contact met elkaar gehouden, ook al vanwege de vele verwantschapsverhoudingen in de groep. Anderen opteerden voor terugkeer naar het huidige Ghana, maar de Van Kessel heeft daar slechts een enkele afstammeling van de Afrikaanse KNIL-soldaten kunnen traceren.

Van Kessel heeft door middel van archiefonderzoek en mondelinge geschiedenis een groepsportret gemaakt van meerdere generaties op drie continenten. Ze benadrukt dat de geschiedenis van de Zwarte Hollanders geen multicultureel drama is, vooral omdat de KNIL een effectief socialiseringsinstituut bleek. Zij beschrijft ook de meervoudige en verschuivende identiteiten van deze militairen, die een zekere onderlinge verbondenheid als Afrikanen behielden, maar zich ook identificeerden als Europese militairen, met alle bijbehorende rechten, in een koloniaal leger. Ook hier was de rol van het KNIL cruciaal, omdat het leger de groepsidentiteit bepaalde.

Het boek bevat een voorwoord van Arthur Japin, schrijver van *De zwarte met het witte hart*, een roman over de lotgevallen van de Ashanti-

prinsen Kwasi en Kwame. Kwasi Boakye en Kwame Poku waren de zoon en neef van de koning van Ashanti die als onderpand bij het contract van Verveer werden meegegeven om in Nederland een Europese opleiding te volgen. Mijnbouwingenieur Kwasi woonde vervolgens lange tijd in Indië, maar heeft daar de Afrikaanse soldaten waarschijnlijk niet ontmoet. De koninklijke nazaten zijn echter wel aanwezig op de reünies van de Zwarte Hollanders.

Rosemarijn Hoefte

Nilda Pinto, **Hoe Nanzi de koning beetnam en andere Antilliaanse verhalen over de slimme spin**. Amsterdam: Zirkoon uitgevers, 2005. 216 p., ISBN 9052473536, prijs € 24,95.

Elke Surinamer is bekend met de verhalen van de slimme spin Anansi. Hij is afkomstig uit de orale traditie van het Ashanti-volk in Ghana en wordt al generaties lang doorgegeven in de Afro-Surinaamse cultuur. Ook in de rest van het Caribisch gebied kent men de Anansi-verhalen. De verhalen die door de slaven zijn meegenomen, werden aangepast aan de nieuwe leefwereld. Kwaku Ananse werd Anansi in Suriname en Nanzi op de Nederlandse Antillen. Ma Akoeba is in het boek te herkennen als Shi Maria.

De verhalen in dit prachtige tweetalige *full colour* boek zijn in 1952 in het Papiaments opgetekend door Nilda Pinto en in het Nederlands vertaald door ds. Wim Baart die in 1983 op deze verhalen promoveerde in de theologie. De tekst van Baart is voor deze uitgave bewerkt door Lieke van Duin en de oorspronkelijke verhalen in het Papiaments zijn door Sidney Joubert en Hubert Lemmens bewerkt en op elkaar afgestemd.

De verhalen gaan vergezeld van illustraties die afkomstig zijn van drie Antilliaanse en drie Nederlandse kunstenaars. Hiervoor is bewust gekozen, omdat de verhalen altijd ook door verschillende mensen worden verteld. Net als de vertellers heeft elke illustrator zijn of haar eigen interpretatie van de Anansi: mens, of half spin – half mens. De illustraties vormen een meerwaarde voor het boek.

Nanzi is in de verhalen een bedrieger, een gemene schurk, hebberig en egoïstisch, die zich altijd uit de penarie weet te redden. Een vergelijking met de Surinaamse Anansi verhalen maakt duidelijk dat het karakter van de spin in de Antilliaanse verhalen hetzelfde is. Hij is slim, hebberig, egoïstisch en een bedrieger eerste klas. Ook de structuur van de Antilliaanse verhalen komt overeen met de Surinaamse. Na het prachtige Anansi boek van Noni Lichtveld uit 1984 vormt dit boek een mooie aanvulling in de boekenkast van elke liefhebber van Anansi verhalen.

Peter Sanches

Igma van Putte-de Windt & Florimon van Putte, **Walburg Pers' Groot Woordenboek Papiaments – Nederlands**. Zutphen: Walburg Pers, 2005. 495 p., ISBN 9057303485, prijs € 39,50.

Het Papiaments is een creolentaal die op Aruba, Bonaire en Curaçao wordt gesproken en sinds de vestiging aldaar van vele Antillianen ook in Nederland. Het aantal sprekers wordt geraamd op ongeveer 300.000.

Er zijn al meer woordenboeken Papiaments verschenen, maar naar mij bekend is er geen zo uitgebreid als dit woordenboek. Het woordenboek gaat uit van het hedendaagse Papiaments zoals het gesproken en geschreven wordt op de Benedenwindse eilanden. Het is gebaseerd op een groot corpus van gesproken taal en van zowel letterkundige als niet-letterkundige teksten. In het boek zijn meer dan 30.000 trefwoorden en woordverbindingen van het Papiaments en hun vertaling of verklaring in het Nederlands evenals 1500 spreekwoorden en veelgebruikte afkortingen en letterwoorden op de ABC-eilanden. Het boek bevat informatie over grammatica en aanwijzingen over uitspraak. Dat laatste is belangrijk, omdat Papiaments een toontaal is, waarbij een verkeerd uitgesproken woord ineens een heel andere betekenis kan krijgen.

Het op Aruba, Bonaire en Curaçao gesproken Papiaments is niet uniform. De verschillen in uitspraak zijn echter niet zo groot dat ze de onderlinge verstaanbaarheid verhinderen. In het woordenboek wordt aandacht gegeven aan de verschillen in woordenschat. Het uitgangspunt is echter het Papiaments van Curaçao. Andere vormen of betekenissen worden in het woordenboek aangegeven. De auteurs nemen ook de verschillen mee in cultuur en leefomgeving die hebben geleid tot verschillen in woordenschat en woordgebruik. Soms bestaat er daardoor geen vertaalequivalent in het Nederlands van een woord in het Papiaments en omgekeerd.

Er zijn ook verschillen in spelling. Aruba heeft een officiële spelling die etymologisch gebaseerd is; de spelling van Curaçao en Bonaire heeft een voornamelijk fonologische basis. Het woordenboek is bedoeld voor moedertaalsprekers van het Papiaments maar ook voor Nederlandstaligen. Het gaat er van uit dat de gebruiker een minimale kennis van beide talen heeft.

Voor geïnteresseerden in creolentalen is het woordenboek vanzelfsprekend een welkome aanwinst, maar ook voor diegenen die zich op de Benedenwindse eilanden willen vestigen en zich het Papiaments eigen willen maken.

Peter Sanches

■ Irene Rolfes

Recente publicaties

Accord, Clark, 2006

'Een Surinaamse serenade.' *Hide & Chic* 2: 94-109.

Accord, Clark, 2005

Tussen Apoera en Oreala; Een liefdesgeschiedenis in de regenwouden. Amsterdam: Vassalucci, 296 p.

Alefs, Koen, 2006

'Hoe de reuzenotter kan voorkomen dat het bos verdrinkt.' *Indigo* 14 (3): 16-20.

Amersfoort, Hans van & Mies van Niekerk, 2006

'Immigration as a Colonial Inheritance; Post-Colonial Immigrants in the Netherlands, 1945-2002.' *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32 (3): 323-346.

Andeweg, Agnes, 2005

'Een tekst op reis; Elly de Waard en de "Spiegel van de Surinaamse poëzie".' *Tijdschrift voor Genderstudies* 8 (4): 15-27.

Bakaman, A., 2005

De waarheid van de lengen; De winti cultus door de Bijbel ontmaskerd; Werkboek voor leiders en pastorale werkers in de bevrijdingsbediening van Jezus Christus. Amsterdam: JaMM/TLD Media Pro, 49 p.

Bedacht, Rudy, 2006

Rudy Bedacht huldigt Shrinivasi. Amsterdam: Litera-Musica, 10 p.

Beekman, Lizzy, 2005

'Tourism Development in Galibi, Suriname.' In: Carel Roessingh (ed.) ... [et al.], *Entrepreneurs in Tourism in the Caribbean Basin; Case Studies from Belize, the Dominican Republic, Jamaica, and Suriname*. Amsterdam: Dutch University Press, pp. 141-153.

Berg van Saparoea, Margot van den & Myrthe Berendse, 2005

'Tour Operators in Suriname; Small Players, Great Influences.' In: Carel Roessingh (ed.) ... [et al.], *Entrepreneurs in Tourism in the Caribbean Basin; Case Studies from Belize, the Dominican Republic, Jamaica, and Suriname*. Amsterdam: Dutch University Press, pp. 127-139.

Bhagwanbali, Radjinder, 2006

'Introductie tot de genealogie van de Hindoestanen in Suriname, met bijzondere aandacht voor ontwikkelingen in de naamgeving (deel 2).' *Wi Rutu* 6 (1): 27-33.

- Bijnaar, Aspha, 2006
 'As Ye Sow, So Ye Shall Reap! Kasmoni in Suriname.' In: Abram de Swaan & Marcel van der Linden (eds), *Mutualist Microfinance; Informal Savings Funds from the Global Periphery to the Core?* Amsterdam: Aksant, pp. 67-95.
- Boeij, Cees, 2006
Even luchten; Openhartige verhalen uit de gevangenis. Zutphen: Walburg Pers, 351 p.
- Boer, Gwendolyn de, 2005
 'The Tourism Industry of Suriname; An Introduction.' In: Carel Roessingh (ed.) ... [et al.], *Entrepreneurs in Tourism in the Caribbean Basin; Case Studies from Belize, the Dominican Republic, Jamaica, and Suriname.* Amsterdam: Dutch University Press, pp. 119-125.
- Bol, Pieter & Henk Dijs, 2006
Grafzerk en suikerwerk; Namen op oude grafstenen in Suriname en Brits Guyana medegedeeld door Fred. Oudschans Dentz. [S.l.]: Stichting voor Surinaamse Genealogie, 136 p.
- Bosscha, John, 2006
 'Door het leger hebben wij Suriname beter leren kennen.' *Obsession Magazine* 5 (1): 40-42.
- Bottse, Iwan, 2006
 "Suriname is weggejaagd uit het Koninkrijk"; Eugène Gessel blikt terug op 30 jaar onafhankelijkheid.' *Obsession Magazine* 5 (1): 16-18.
- Brand Flu, Cynthia, 2006
 'De Portugese immigranten uit Madeira.' *Wi Rutu* 6 (1): 19-26.
- Brink, Gabriël van den ... [et al.], 2006
Culturele contrasten; Het verhaal van de migranten in Rotterdam. Amsterdam: Bakker, 383 p.
- Castillo Guerra, Jorge, Frans Wijsen & Moniek Steggerda, 2006
 'Een gebedshuis voor alle volken'; *Kerkopbouw en kadervorming in rooms-katholieke alloctonengemeenschappen.* Zoetermeer: Bockencentrum, 211 p.
- Choenni, Chan E.S., 2006
Between Bidesia, Bollywood and Bakra Culture; The Identity of Hindustani Youngsters in the Netherlands. Jhusi, Allahabad: Manav Vikas Sangrahalaya, G.B. Pant Social Science Institute, 27 p.
- Commissie Inventarisatie Staatsschuld, 2006
 Rapport van de Commissie Inventarisatie Staatsschuld. Paramaribo: Commissie Inventarisatie Staatsschuld, 80 p.
- Daal, Henk Jan van, 2006
Kleur in sport; Op zoek naar goede praktijken in multiculturele sportverenigingen. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 147 p.
- Daniëls, Wim, 2005
Talking Dutch. Rekkem, België: Ons Erfdeel, 79 p.
- Derksen, Guido, 2006
De snor van Guus; Verrassende voetbalreisverhalen. [Amsterdam]: Nieuw Amsterdam, 191 p.

- Diemont, Carla, Truus Koningsbloem & Suzette Harderwijk (eindred.), 2005
André Pakosie; Man van twee werelden. Utrecht: Stichting Sabanapeti, 72 p.
- Dikland, Philip, 2006
 'Landmeters in Suriname 1667-1861 (deel 2).' *Wi Rutu* 6 (1): 45-61.
- Doelwilt, Thea, 2006
Stop je hoofd nooit in een spinnenweb. Assen: Mareta, 136 p.
- Donze, Dinie, 2006
 'Denise Jannah; "Bij concerten in Amerika, Nederland of Israël zing ik ook een Surinaams lied".' *ZZg-nieuws* 1: 4-6.
- Emmer, P.C. & O. Pétré-Grenouilleau (eds), 2006
A Deus ex Machina Revisited; Atlantic Colonial Trade and European Economic Development. Leiden [etc.]: Brill, 358 p.
- Fässler, Hans, 2005
Reise in Schwarz-Weiss; Schweizer Ortstermine in Sachen Sklaverei. Zürich: Rotpunktverlag, 337 p.
- Faken, Gert, 2006
 'Het boekje van Boedie (2); Ouderliefde en kinderleed.' *Wi Rutu* 6 (1): 37-44.
- Gelder, Elles van, 2006
 'Mi oso es mi kas; "Het kind was niet gepland, maar ik wist meteen dat ik het niet wilde laten weghalen, tienermoeders"; Zielig of niet?' *Colorfull* 1 (6): 100-103.
- Gowricharn, Ruben, 2006
 'Ethnicity and Political Stability in Plural Societies.' In: Ruben Gowricharn (ed.), *Caribbean Transnationalism; Migration, Pluralization, and Social Cohesion*. Lanham, MD [etc.]: Lexington Books, pp. 223-239.
- Guicherit, Henna, 2006
 'Op weg naar kindvriendelijk onderwijs in het binnenland; Een interview met Bert Eersteling.' *Siboga* 16 (1): 23-27.
- Hasselbaink, Jimmy Floyd, 2005
Jimmy: The Autobiography of Jimmy Floyd Hasselbaink. London: Harper-Sport, 270 p.
- Hoogbergen, Wim & Dirk Kruijt, 2006
 'Maroon Migration and Brazilian "Garimpeiros"; New Forms of Ethnic and Political Relations in Postwar East Suriname.' In: Ruben Gowricharn (ed.), *Caribbean Transnationalism; Migration, Pluralization, and Social Cohesion*. Lanham, MD [etc.]: Lexington Books, pp. 181-201.
- Hupsel, Roué, 2006
 'Rolmodel voor sterke vrouwen; Denise Linger-Plet.' *Parbode* 1 (2): 38-39.
- Jaddoe, Anjana, 2005
 Een leefstijlonderzoek onder Nederlandse & Surinaamse jongeren in Amsterdam. Masterscriptie Sociologie Universiteit van Amsterdam, 78 p.
- Jansen, Janneke, 2006
Bepaalde huisvesting; Een geschiedenis van opvang en huisvesting van immigranten in Nederland, 1945-1995. Amsterdam: Aksant, 319 p.

Kagie, Rudie, 2006

De eerste neger. Amsterdam: Mets & Schilt, 283 p.

Kamperman, Astrid Mariska, 2005

Reconstructing Ethnic Differences in Mental Health of Surinamese, Moroccan and Turkish Migrants in the Netherlands. Proefschrift Vrije Universiteit van Amsterdam, 278 p.

Kempen, Michiel van, 2006

'À l'extérieur du stade; La littérature immigrée surinamienne aux Pays-Bas.' In: Thomas Beaufils & Patrick Duval (eds), *Les identités néerlandaises; De l'intégration à la désintégration?* Villeneuve d'Ascq, Frankrijk: Presses Universitaires du Septentrion, pp. 275-296.

Kempen, Michiel van, 2006

Vluchtwegen. Breda: De Geus, 314 p.

Kempen, Michiel van & Wim Rutgers (samenst.), 2005

Noordoostpassanten; 400 jaar Nederlandse verbaalkunst over Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba. Amsterdam [etc.]: Contact, 711 p.

Kleijwegt, Marc (ed.), 2006

The Faces of Freedom; The Manumission and Emancipation of Slaves in Old World and New World Slavery. Leiden [etc.]: Brill, 289 p.

Koelewijn, Cees, 2005

'De Sjamaan leert de Trio Nederlands; Interview met onderwijzer vertaler Cees Koelewijn.' *Indigo* 13 (1): 6-8.

Krajicek, Richard, 2006

Honger naar de bal; 12 topsporters praten over hun passie. Baarn: Tirion Sport, 205 p.

Laurijssen, Geertje Elisabeth, 2005

Zoektocht naar een eigen toekomst in een vervlogen droomland. Doctoraalscriptie Culturele Antropologie en Sociologie der Niet Westerse Samenlevingen Universiteit van Amsterdam, 134 p.

Liong-A-Kong, Mireille, 2006

Natuurlijk kroes; Van chemisch glad naar natuurlijk kroesbaar. Brooklyn, NY: Sabi Wiri, 107 p.

Loggers, Judith, 2006

'Wit van buiten, zwart van binnen.' *MensenStreken* 8 (1): 10-12.

Lotens, Walter, 2006

Ticket naar Shangri-la; Verkenningen aan de grens, een essay. Borgerhout, België: Lotens, 144 p.

Lubbe, Irma van der, 2006

'Nieuws raakt me het meest als het over "echte" mensen gaat'; NOS journaal presentator Aldith Hunkar. *Colorfull* 1 (6): 11-15.

Luxner, Larry, 2006

'Suriname; A Culture of Tolerance.' *Americas* 58 (2): 10-19.

MacKay, Fergus, 2006

'Indigenous and Tribal Peoples in Suriname; A Human Rights Perspective.' In: Maximilian C. Forte (ed.), *Indigenous Resurgence in the Contemporary Caribbean: Amerindian Survival and Revival*. New York [etc.]: Peter Lang, pp. 155-173.

Man A Hing, William L., 2006

'"Hoe Kwai Jou"; Chinees bevrijdde gehuwde geëmancipeerde vrouwen van het Staatstoezicht.' *Wi Rutu* 6 (1): 34-36.

Mavis, 2006

'We moeten met z'n allen kleurenblind worden'; Mavis interviewt Jörgen Raymann.' *Mavis* 3 (2):12-17.

McLeod, Cynthia, 2006

'Mariëburg, NV i.o., fabriek in ontbinding; Adieu Mariëburg adieu.' *Parbode* 1 (1): 4-7.

McLeod, Cynthia, 2005

Staatsolie jubileumboek 1980-2005. Paramaribo: Staatsolie Maatschappij Suriname, 133 p.

Medendorp, Clazien (eindred.), 2006

Verhalen van de Wilde Kust; Topstukken uit de Suriname-collectie. [Amsterdam]: Universiteitsbibliotheek Amsterdam, 32 p.

Mingoen, Hariëtte, 2006

'Tragiek en traditie; Namen en naamgeving bij de Javanen.' *Wi Rutu* 6 (1): 7-18.

Mulder, Eva de, 2006

'"Gekte, daar draait het om"; Jit Narain Baldewsingh.' *Parbode* 1 (2): 18-20.

Mulder, Eva de, 2006

'Vrolijk kakefonie in nieuwe muziekschool.' *Parbode* 1 (1): 36-38.

Nierkens, Vera, 2006

Smoking in a Multicultural Society; Implications for Prevention; Smoking Behaviour and Its Correlates among Turkish, Moroccan and Surinamese People Aged 35-60 in the Netherlands. Proefschrift Universiteit van Amsterdam, 174 p.

Norton, Anastasia, 2005

'U Da Sembe Fa Aki' (We Are People of this Place); Place-Attachment and Belonging; A Saramaka Response to Globalization. Dissertation Brandeis University, 250 p. [Ann Arbor, MI: University Microfilms International.]

Norwood, Douglass Paul, Jr, 2006

A Reconciliation Colloquium for Church Leaders in Suriname. Dissertation Assemblies of God Theological Seminary, Springfield, MO, 179 p. [Ann Arbor, MI: University Microfilms International.]

Oostindie, Gert, 2005

Paradise Overseas; The Dutch Caribbean; Colonialism and its Transatlantic Legacies. Oxford: Macmillan Caribbean, 204 p.

- Ophuijsen, Marianne van, 2006
 'Spiritualiteit en verlangen; Dichter Shrinivasi in gesprek met oude vrienden.'
Obsession Magazine 5 (1): 28-31.
- Ophuijsen, Marianne van, 2006
 'U kunt het geloven of niet; Tata Colin; Eeuwig vechten voor je rechten.'
Obsession Magazine 5 (1): 23-25.
- Pakosie, André R.M., 2006
 'In memoriam dr. Eugène Theodorus Waaldijk; 16 november 1921 - 31 december 2005.'
Siboga 16 (1): 28-30.
- Pakosie, André R.M., 2006
 'Het water dat de dorpen overstroomde; Reisverslag van een geslaagde hulpverleningsmissie.'
Siboga 16 (1): 3-22.
- Pringoadisuryo, Raden Noerito, 2006
Pikirans van een Javaanse avonturier. [Arnhem]: Holland Graphic Consultants, 144 p.
- Prins, Eva & Piet den Blanken, 2006
 'Terug naar Paramaribo.'
Aaneen 26 (1): 30-31.
- Rajjab, Faisal & Arun SwamiPersaud, 2005
De avontuurlijke Surinaamse keuken; Specialiteiten uit een hete culinaire geschiedenis. Rotterdam: Trichis Publishing, 160 p.
- Roessingh, Carel (ed.) ... [et al.], 2005
Entrepreneurs in Tourism in the Caribbean Basin; Case Studies from Belize, the Dominican Republic, Jamaica, and Suriname. Amsterdam: Dutch University Press, 188 p.
- Rosa Ribeiro, Fernando, 2006
 'The Guianas Revisited; Rethinking A Region.' In: Ruben Gowricharn (ed.), *Caribbean Transnationalism; Migration, Pluralization, and Social Cohesion*. Lanham, MD [etc.]: Lexington Books, pp. 23-42.
- Schalkwijk, Aart, 2006
 'Na de zondvloed de wederopbouw.'
ZZg-nieuws 3: 3-5.
- Schoorl, John, 2006
Een soulman in de Achterhoek. Amsterdam: Uitgeverij 521, 127 p.
- Schouten, Martin, 2006
Zelfportret als neger; Roman. [Amsterdam]: Nieuw Amsterdam, 256 p.
- Sedoc, Nell, 2006
Aisa Winti. Veendam: Stichting Rust en Troost, 40 p.
- Simons, Marilyn, 2006
Edo Eén-shirt en Potje Pindakaas. Paramaribo: Stichting Klimop, 39 p.
- Simons, Marilyn, 2005
Koorddansers. Breda: De Geus, 159 p.
- Snijders, Armand, 2006
 'Duiken naar hout.'
Parbode 1 (3): 21-25.
- Snijders, Armand, 2005
 'Geen echte vrijheid; Bouterse en de pers.'
De Journalist 110 (4): 30-31.

- Snijders, Armand, 2006
 'Zoeken naar de ramp.' *Parbode* 1 (2): 6-7, 22-23.
- Stephen, Henri J.M., 2006
Psychose en trance; Geestelijke gezondheidszorg op het kruispunt van de Nederlandse en Surinaamse cultuur. [Amsterdam: Stephen], 141 p.
- Stipriaan, Alex van, 2006
 'Between Diaspora, (Trans)nationalism, and American Globalization; A History of Afro-Surinamese Emancipation Day.' In: Ruben Gowricharn (ed.), *Caribbean Transnationalism; Migration, Pluralization, and Social Cohesion.* Lanham, MD [etc.]: Lexington Books, pp. 155-178.
- Theije, Marjo de, 2006
 'Transnationalism in Surinam; Brazilian Migrants in Paramaribo.' In: Ruben Gowricharn (ed.), *Caribbean Transnationalism; Migration, Pluralization, and Social Cohesion.* Lanham, MD [etc.]: Lexington Books, pp. 117-135.
- Veen, Annemiek van der & Dolly Verhoeven, 2005
En toch verschillend; Zusters van Liefde van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid 1960-2000. Hilversum: Verloren, 358 p.
- Vermeulen, Floris, 2005
 'Organisational Patterns; Surinamese and Turkish Associations in Amsterdam, 1960-1990.' *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31 (3): 951-973.
- Vernooij, Joop, 2006
 'God weet waarom Hij de kikker geen staart heeft gegeven; Religie en het Caribisch gebied.' *Wereld en Zending* 35 (1): 62-76.
- Versteeg, Aad & Stéphen Rostain, 2005
Precolombiana. Paramaribo: Stichting Surinaams Museum, 37 p.
- Verweij, Mike (opgetekend door), 2006
De autobiografie van Kluivert. Schelluinen: House of Knowledge, 280 p.
- Vieira, Rickford, 2006
 'Mercury-Free Gold Mining Technologies; Possibilities for Adoption in the Guianas.' *Journal of Cleaner Production* 14 (3): 448-454.
- Visser, Marieke, 2006
 'Joden Savanne; Vergane glorie of glorieuze toekomst.' *Parbode* 1 (3): 28-29.
- Vries, Linda de, 2006
 'De groene apotheek van Suriname; Gezondheid uit de jungle.' *Happinez* 4 (3): 78-85.
- Wagenaar, Leonoor, 2006
 'Alice Amafo; Zwemmen tegen de stroom in.' *Parbode* 1 (1): 8-11.
- Wagenaar, Leonoor, 2006
 'Annejet van der Zijl; De onverwachte bestseller.' *Parbode* 1 (2): 29-30.
- Wagenaar, Leonoor, 2006
 'Kort gezegd; Michiel van Kempen.' *Parbode* 1 (1): 29-30.
- Wagenaar, Leonoor, 2005
Mi Gudu, mijn schatje; Een nieuw avontuur op latere leeftijd; Columns uit Het Parool. Schoorl: Conserve, 111 p.

Wagenaar, Leonoor, 2006

'Wayana kapitein; "Ik wil ook een knopje dat me licht geeft!"; Interview Armand Bhagwandas.' *Parbode* 1 (2): 10-12.

Waltmans, Henk & Hugo Enser, 2005

Suriname, 2005; Kroniek van de verkiezingen. Oosterhout [etc.]: Waltmans, Enser, 68 p.

Wekker, Gloria, 2006

The Politics of Passion; Women's Sexual Culture in the Afro-Surinamese Diaspora. New York: Columbia University Press, 313 p.

Wel, Frits van, 2006

'Ethnicity, Youth Cultural Participation, and Cultural Reproduction in the Netherlands.' *Poetics* 34: 65-82.

Wesselink, Karin, 2006

'Hartenkreten in "Bar'puru"; Documentaire verbeeldt verzwegen Surinaams oorlogsleed.' *Contrast* 13 (juni): 56-57.

Wilschut, Marianne, 2006

'Het slavenbestaan in de Nederlandse koloniën.' *Historisch Nieuwsblad* 5: 16-21.

Zijl, Annejet van der, 2006

Somy Boy. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 122 p. [Suriboek nr. 1.]

Onderzoek en debat

RECTIFICATIE

John Leefmans

In mijn artikel over *Suriname en de Nederlandse Taalunie*, (OSO 25/1) heb ik de goede zaak geen dienst bewezen door er ook een stokpaardje bij te halen en daar een theorie over op te zetten. In het kort kwam mijn (stokpaard-) redenering hierop neer: De NG-klank in de woorden PANGI en ANGISA dient, consequent te worden gespeld als PANYI en ANYISA, zoals ook *alanya*, *manya*, enzovoorts. Dat allerlei woordenlijsten hardnekkig vasthouden aan *pangi* en *angisa* weet ik aan een lukraak elkaar naschrijven van elkaar opvolgende samenstellers, terwijl, (meende ik), ergens in een van de eerste woordenlijsten een vergissing was begaan. (Wisseling van GN met NG.) Nu wijst Drs. Ch. H. Eersel mij erop dat ik met mijn theorie de mist in gegaan ben. Immers, mijn betoog ten aanzien van die woorden staat of valt met de juistheid van de stelling dat de gewone uitspraak van die woorden inderdaad alom 'panyi' en 'anyisa' zou zijn. Het gaat hier (zegt hij) over het al of niet *palataliseren* van K, G, en NG voor een I of E.

Deze kwestie is wel degelijk onderwerp van discussie geweest in de toenmalige spellingscommissie, stelt Eersel. Men ontdekte echter, dat er *buiten Paramaribo* veel mensen waren, die wel degelijk 'pangi' zeiden en 'angisa'. Ook stedelingen palataliseren bij dit soort klanken nu eens wel en dan weer niet, zoals bijvoorbeeld bij: *tekil tetyi, gil dyi, begil bedyi*. Voorschrijven dat de gepalataliseerde versie de juiste is, ('pany' et cetera), zou inhouden, dat de commissie daarmee een *normalisatie* van het Sranan afdwong, en dat wilde men zeker niet. Vandaar dus het vasthouden aan de in steeds ogen merkwaardige, inconsequente spelling.

Ik betreur dat ik het hier aangegeven stokpaard bereden heb, en moet Eersel bedanken dat hij mij terugfloot. Ik hoop dat de strekking van mijn betoog er niet onder geleden heeft.

Berichten

RECTIFICATIE

In het artikel van Hans Ramssoedh & Wim Hoogbergen "30 jaar na dato", in het vorige nummer van dit tijdschrift, schrijven de auteurs: 'Later, tijdens de regeringsperiode Venetiaan II – 2000-2005 – zouden twee centrale personen uit de ploeg Wijdenbosch, namelijk de president van de Centrale Bank, Henk Goedschalk, en minister Errol Alibux veroordeeld worden wegens verregaande corruptie en zelfverrijking.' Deze mededeling is onjuist. Enkel Errol Alibux is aangeklaagd en veroordeeld. Tegen Henk Goedschalk is geen proces gevoerd en hij is dus ook niet veroordeeld. De redactie betreurt het dat deze onjuiste mededeling is gepubliceerd.

MICHEL VAN KEMPEN BEZET NIEUWE UVA-LEERSTOEL VOOR LETTERKUNDE SURINAME, ANTILLEN EN ARUBA

De nieuwe bijzondere leerstoel West-Indische letteren, ingesteld in de Faculteit der Geesteswetenschappen vanwege de Stichting Instituut ter Bevordering van de Surinamistiek met financiële steun van de Stichting Bert Schierbeekfonds, zal worden bezet door dr. Michiel van Kempen. De leerstoel is gericht op onderwijs en onderzoek in de historische en hedendaagse letterkunde van Nederlands West-Indië. Hiermee wordt hij de eerste hoogleraar in Nederland die zich speciaal bezig houdt met de letterkunde van Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba uit verleden en heden.

Michiel van Kempen (*1957) is opgeleid als neerlandicus aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en promoveerde in 2002 aan de UvA op de omvangrijke Geschiedenis van de Surinaamse literatuur. Hij is werkzaam geweest als docent in het VWO, HBO en WO in Nederland en Suriname en heeft daarnaast een gevarieerd arbeidsverleden op het vakgebied van de Caraïbische literatuur en cultuur, onder andere bij bibliotheken. Hij heeft een zeer ruime en brede onderzoekservaring. Zijn contacten in de wereld van de Caraïbische literatuur en cultuur zijn zeer uitgebreid, zowel binnen Nederland als in het gebied zelf. Voor zijn studies op het gebied van de Surinamistiek ontving Van Kempen in 2004 de ANV-Visser Neerlandia-prijs.

De bijzondere leerstoel West-Indische letteren is in de afdeling Neerlandistiek van de UvA de derde op het gebied van de letterkunde van

de voormalige gebiedsdelen van Nederland. Ook de leerstoel Zuid-Afrikaanse letterkunde en de leerstoel Koloniale en postkoloniale literatuur- en cultuurgeschiedenis, in het bijzonder van Oost-Indië, zijn aan de afdeling Neerlandistiek gevestigd. Door de combinatie van de drie leerstoelen kan een uniek studieprogramma aangeboden worden, waarin koloniale en postkoloniale aspecten van de Nederlandse literatuur in hun samenhang bestudeerd worden.

De bijzondere leerstoel West-Indische letteren is ingesteld vanwege de Stichting Instituut ter Bevordering van de Surinamistiek (IBS). Deze stichting richt zich onder andere op het initiëren, bevorderen en in stand houden van de studie op het gebied van de taal en letteren, cultuur en de geschiedenis van Suriname. De financiering van de bijzondere leerstoel wordt mede mogelijk gemaakt door de Stichting Bert Schierbeekfonds, die zich inzet voor de bevordering van het literaire klimaat in Nederland. Het Bert Schierbeekfonds is een particulier fonds, gelieerd aan het Fonds voor de Letteren. Van Kempen zal per september 2006 als bijzonder hoogleraar aantreden.

WERKGROEP CARAÏBISCHE LETTEREN OPGERICHT

Onlangs is een nieuwe werkgroep opgericht binnen de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde: de Werkgroep Caraïbische Letteren. Deze werkgroep zal zich gaan inzetten voor de studie en promotie van Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba.

Al sinds enige tijd leefde onder een aantal leden van de Maatschappij het idee om naar analogie van de werkgroep Indische Letteren een werkgroep te formeren die zich zou richten op de literatuur van de voormalige Nederlandse koloniën in de West, in het bijzonder Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba. De werkgroep Indische Letteren bestaat sinds twintig jaar en heeft zich in deze periode uitsluitend actief getoond op het gebied van de Nederlands-Indische literatuur van de Oost. Deze keuze had, behalve met de expertise van de actieve leden, er ook mee te maken dat de studie van de Nederlands-Caraïbische literatuur twintig jaar geleden nog in de kinderschoenen stond. Daar is inmiddels verandering in gekomen. Er verschenen literatuurgeschiedenissen van de Nederlandse Antillen en van Suriname en het terrein werd met grote anthologieën in kaart gebracht. Ook zijn intussen verschillende monografieën en proefschriften op het gebied van de Nederlands-Caraïbische letteren gepubliceerd en zagen tal van artikelen het licht.

Daarnaast doet zich het gelukkige feit voor dat de bestudering van de geschiedenis en cultuur van de Nederlandse Caraïben institutioneel voet aan de grond heeft gekregen. Historici en antropologen in Amsterdam, Leiden, Rotterdam en Utrecht hebben van het gebied hun specialisme gemaakt en aan de Universiteit van Amsterdam, waar al eerder een bijzonder hoogleraar Nederlandse Koloniale en Postkolo-

niale Literatuur actief was, komt met ingang van het academisch jaar 2006-2007 een bijzondere leerstoel West-Indische Letteren, ingesteld door de Stichting Instituut ter Bevordering van de Surinamistiek met steun van het Bert Schierbeekfonds. De voormalige Caraïbische Afdeling van het KITLV in Leiden is onlangs omgezet in een Caraïbisch Kenniscentrum. Niet minder belangrijk is dat de literatuur van Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba vitaal is als nooit tevoren. Om een indicatie te geven: sinds het jaar 2000 verschenen er meer Nederlandstalige romans uit deze landen dan alle romans daarvóór bij elkaar genomen! De toetreding van Suriname tot de Nederlandse Taalunie en de betrokkenheid van het Fonds voor de Letteren moeten in dit verband worden genoemd als belangrijke ondersteunende factoren. Er is kortom een alleszins gunstig klimaat voor het oprichten van een werkgroep, die in zijn naamgeving nadrukkelijk tot uitdrukking wil brengen dat de aandacht zich richt op een levende en zich nog altijd ontwikkelende literatuur van het Caraïbisch gebied. Op initiatief van Michiel van Kempen en Peter Meel werd een voorstel tot oprichting van een Caraïbische Werkgroep ingediend op de jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde op zaterdag 10 juni 2006; dit voorstel werd unaniem goedgekeurd.

Op 22 juli 2006 is het bestuur van de Werkgroep Caraïbische Letteren voor het eerst bijeengekomen. Tot voorzitter van het bestuur is gekozen mr. Lilian Gonçalves-Ho Kang You, vice-voorzitter van het internationale bestuur van Amnesty International en voorzitter van het Prins Claus Fonds. Vice-voorzitter van de werkgroep is dr. Peter Meel, directeur van het Onderzoeksinstituut Geschiedenis van de Universiteit Leiden. Secretaris/penningmeester is mr. Maïte de Haseth, als jurist werkzaam bij de Raad van State. De andere leden van het bestuur zijn: dr. Henry Habibe, dichter en hispanist met een lange staat van dienst als criticus van Spaanse en Papiamentstalige literatuur; prof. dr. Michiel van Kempen, bijzonder hoogleraar West-Indische Letteren, en schrijver; drs. Igma van Putte-de Windt, hispaniste, vertaalster en publiciste over Antilliaanse literatuur; en Annette de Vries, schrijfster en organisatieadviseur.

De werkgroep wil bijeenkomsten organiseren die aan de literatuur van Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba bijzondere aandacht schenken. Gedacht wordt aan het laten herleven van de Rudolf van Lier-lezingen in Leiden, aan het opzetten van een nieuwe reeks Albert Helman-lezingen in Amsterdam, aan het organiseren van letterenbijeenoemingen met debat en voordracht en het stimuleren van nieuwe vormen van literatuur en literatuurstudie. Er is de initiatiefnemers veel aan gelegen om hierbij aansluiting te zoeken bij de belangstelling van een breed publiek en de activiteiten van de werkgroep te verbinden met actuele thema's op het gebied van de letterkunde en geschiedenis van het Caraïbisch gebied. Op organisatorisch gebied zal

zoveel mogelijk samenwerking gezocht worden met bestaande instellingen op het gebied van de geschiedenis en cultuur van het gebied. Zodra het activiteitenprogramma van de werkgroep Caraïbische Letteren definitief vorm heeft gekregen, zal de ledenwerving van start gaan. Ook zij die geen lid zijn van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde kunnen tot de werkgroep toetreden als lid. Het secretariaatsadres van de werkgroep: Berkendaalstraatje 2, 2311 TT Leiden, tel. 071- 512 8903, e-mail: mdhaseth@xs4all.nl.

ARCHIEF REDEMPTORISTEN OP NIEUWE PLAATS

Het archief van de paters redemptoristen die van 1866 tot 1997 in Suriname werkten, is verhuisd van Wittem naar St. Agatha Cuyk. Vele rooms-katholieke religieuze ordes en congregaties hebben hun archiefmateriaal gezamenlijk ondergebracht in het Ergoedcentrum Nederlands Kloosterleven, Sint Aegten. De redemptoristen hebben dat ook gedaan.

Er is een handzame *Inventaris van de archieven van de vice-provincie Suriname van de congregatie van de redemptoristen (CSSR)* (2001) en een *Inventaris van het bestuursarchief van de Congregatie van de redemptoristen (CSSR) betreffende de vice-provincie Suriname (1824) 1865-1969 (1989)* van 1993.

Wil men het Archief van de redemptoristen raadplegen dan moet men verlof hebben van de archivaris van de redemptoristen (Rev. J. Konings, Wittemerallee 32, 6286 AB Wittem). De archieven van de Zusters van Roosendaal, van Oudenbosch en van Tilburg en van de Fraters van Tilburg zijn er nog niet ondergebracht. De website van Ergoedcentrum Nederlands Kloosterleven is www.kloostersintaegten.nl.

INTERUNIVERSITAIRE CURSUS CARAIBISTIEK 2006-2007

Alweer voor de 21ste keer verzorgt het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) te Leiden de interuniversitaire cursus Caraïbistiek. Deelname staat open voor studenten en iedereen met belangstelling voor het Caraïbisch gebied.

In 22 colleges komen onder meer de volgende onderwerpen aan de orde: slavernij, raciale relaties, etniciteit, literatuur en muziek, dekolonisatie, lokale politiek, migratie en transnationale gemeenschappen. We hebben het onder andere over de volgende landen: Aruba, Cuba, Dominicaanse Republiek, Guadeloupe, Jamaica, Nederlandse Antillen, Puerto Rico, Suriname en Trinidad.

De cursus wordt aangeboden in een intensief programma van elf weken in de periode van 17 januari-28 maart 2007. De colleges zijn op woensdag van 13.30 tot 15.00 uur en van 15.30 tot 17.00 uur. Plaats: Witte Singel Doelencomplex Lipsiusgebouw 1175, zaal 005. Tentaminering vindt plaats door middel van een schriftelijk tentamen, 11 april 2007. Totaal 5 ects.

Voor studenten bedraagt het gereduceerde cursusgeld € 50,00 waarvoor zij tevens een abonnement op de *New West Indian Guide* en toegang

tot de KITLV bibliotheek verwerven. Deelname voor derden is beperkt mogelijk, tegen betaling van het volledige cursusgeld (€ 100,00). Dit is inclusief het lidmaatschap van het KITLV en geeft recht op bovengenoemd abonnement en toegang tot de bibliotheek. Het aantal deelnemers is gelimiteerd; toelating op volgorde van inschrijving en betaling lidmaatschap. Begin oktober 2006 is een cursusboekje met inschrijfformulier beschikbaar.

Inlichtingen:

Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde

Postbus 9515

2300 RA Leiden

tel. 071-5272295/2374, fax 071-5272638

Caribbean@kitlv.nl

Website: www.kitlv.nl

Inschrijving vóór 20 december 2006.

LEZINGENREEKS OVER DE ZWARTE BURGERRECHTENBEWEGING IN DE VS

Universiteit Leiden, 6 februari t/m 8 mei 2007

In 2007 is het precies 50 jaar geleden dat Martin Luther King de Southern Christian Leadership Conference oprichtte en dat negen zwarte leerlingen die probeerden toegelaten te worden tot de Central High School van Little Rock (Arkansas) aangevallen werden door een woedende witte menigte, waarop president Eisenhower het leger inzette om de integratie van de openbare scholen in het zuiden af te dwingen. In het voorjaar van 2007, 50 jaar na de schoolstrijd in Little Rock, zal het coördinaat Amerikanistiek van de Universiteit Leiden een lezingenreeks organiseren met als thema: "The Civil Rights Movement, 50 Years After". In de periode van 6 februari t/m 8 mei 2007 zullen internationale wetenschappers en andere deskundigen een terugblik werpen op het ontstaan en de geschiedenis van de Amerikaanse civil rights movement en de gevolgen daarvan voor het heden en de toekomst van de Amerikaanse samenleving en cultuur. Voorafgaand aan en in aansluiting op de lezingen zullen er documentaires en films over het onderwerp vertoond worden.

De lezingen vinden wekelijks plaats in de periode 6 februari t/m 8 mei 2007, op de dinsdag van 17.00-18.45 uur in het Lipsiusgebouw, Cleveringaplaats 1, Leiden (zaal ntb). Videos: di. 15.00-17.00 u. De lezingen en video's zijn gratis toegankelijk voor studenten, die de reeks ook als keuzevak kunnen volgen. Ook toehoorders zijn van harte welkom via het à la carte programma van de Leidse universiteit. Alle lezingen zullen Engelstalig zijn.

Informatie:

Dr. Joke Kardux, coördinator Amerikanistiek, Universiteit Leiden, j.c.kardux@let.leidenuniv.nl of tel. 071-527 2236/bgg 2144.

Het programma van de lezingenreeks kunt u vinden op <http://www.americanstudies.leidenuniv.nl>

Informatie à la carte toehoorders:

<http://www.letterenalacarte.leidenuniv.nl/>

email: alacarte@let.leidenuniv.nl, tel. 071-527 6485.

CONGRES OVER DE (POST)KOLONIALE BIOGRAFIE

Het Biografie Instituut Rijksuniversiteit Groningen, het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde en het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Leiden organiseren op 29 en 30 maart 2007 een tweedaags congres over de (post)koloniale biografie. Tijdens dit congres staan biografieën-in-wording over vooraanstaande personen uit de Nederlandse (post)koloniale geschiedenis centraal. De aandacht voor het persoonlijke van een mensenleven biedt een aantrekkelijk perspectief voor de reconstructie van de bijzondere invloed en impact die individuen op de (post)koloniale geschiedenis hebben gehad.

Tijdens het congres zullen vertegenwoordigers van een aantal sociaal-maatschappelijke groepen worden besproken. Zo zal er aandacht worden geschonken aan 'ideaaltypen' als de intellectueel, de kunstenaar, de politicus, de literator, de polemist, de emancipator, de journalist, de entrepreneur, de sociaalactivist, de revolutionair, de dichter en de internationalist. Cruciaal is de vraag of deze individuen representatief kunnen worden geacht voor hun geestverwanten, hun generatie en de socio-economische groep waaruit zij voortkomen. De voordrachten worden in een breder kader geplaatst door ze te verbinden met de nationale heldencultuur van Indonesië en de 'state of the art' van de biografische traditie in Indonesië en de Nederlandse Caraïben.

Informatie:

www.rug.nl/biografieinstituut of biografie.instituut@rug.nl

■ Hugo Fernandes Mendes

In Memoriam Coen Ooft (1920–2006)

In maart van dit jaar overleed op 85-jarige leeftijd prof. mr. Coen Ooft. Ooft was een markante persoonlijkheid in de Surinaamse samenleving en hoort thuis in de rij van personen als Johan Pengel, Frank Essed, Henck Arron en Fred Derby. Ooft was veelzijdig. Hij schreef gedichten, verhalen en liederen. Een van zijn verhalen 'De rode paloeloe' werd bekroond en als ballet gecoreografeerd. Ook was hij volbloed politicus: mede-oprichter van de Progressieve Surinaamse Volkspartij, parlementariër en minister. Hij zong in het SST Rosakoor en naar verluidt ook in het Maranathakoor.

Maar bovenal was Coen Ooft staatsrechtgeleerde en het constitutionele geweten van Suriname. Bij elke belangrijke staatkundige kwestie is de afgelopen ruim veertig jaar naar zijn mening gevraagd. Als onverhoopt zijn advies niet was ingewonnen dan gaf hij ongevraagd op zachte toon maar met een scherpe inhoud blijk van zijn kritiek. Vanaf 1956 was hij docent staatsrecht, eerst aan de rechtschool, later aan de universiteit van Suriname. Hij was betrokken bij de vormgeving van de belangrijkste constitutionele regelingen van Suriname: de onafhankelijkheidsgrondwet in 1975 en de grondwet die na het militair bestuur in 1987 tot stand kwam.

Ik prijs mij gelukkig een van zijn studenten te zijn geweest. Een erudiete geleerde man die in mijn promotiecommissie heeft gezeten. Op hoofdpunten van het politieke bestel waren hij en ik het oneens. We hebben dan ook vaak de degens gekruist. Een aantal jaren geleden nog op een groot congres in Suriname. Maar de persoonlijke verhouding en het respect dat ik voor hem had is door de publiek gemaakte verschillen van mening nooit aangetast. Ook niet in de periode rond de jaren tachtig toen de geschriften van Ooft controversieel werden. Zijn *Staatsrecht voor en na de omwenteling* in 1980 werd gezien als een poging tot staatsrechtelijke fundering van de staatsgreep. Dat kon bij velen geen bewondering opbrengen. Maar hij heeft ruimschoots revanche genomen met zijn betrokkenheid bij het herstel van democratische verhoudingen. Het is triest voor Suriname dat nog niemand de wetenschappelijke fakkel van Coen Ooft heeft overgenomen.

■ Michiel van Kempen

In Memoriam Surianto (1937–2006)

Op 17 maart 2006 overleed in Paramaribo na een ziekbed van enkele weken de dichter, musicus en politieke activist Surianto. Hij was niet de allereerste dichter van Javaansen huize die poëzie schreef, maar hij is wel de eerste geweest die met een duidelijk cultuurpolitieke bedoeling een aantal bundels met werk in het Javaans (en het Nederlands) uitbracht.

Surianto werd als Ramin Jozef Hardjoprajitno geboren op 23 december 1937 op de Désa Lasmborek (Plantage Johannesburg) aan de rechteroever van de Commewijnerivier. Zijn vader was geboren op Midden-Java en behoorde tot de voorlaatste groep Javaanse immigranten. De zoon volgde het mulo, later een Middelbare Ambtenarenopleiding aan de Universiteit van Suriname en een Correspondence Course van de New Yorkse United States School of Music met als hoofdvak viool. Vijftien jaar leidde hij de dansorkesten Suara Istana en Irama Asli; aan huis gaf hij muzieklessen en hij speelde eerste klarinet in harmonieorkest De Trekkers. Hij was werkzaam in verschillende administratieve banen – laatstelijk bij het Academisch Ziekenhuis –, vervulde verschillende functies in het verenigingsleven en verzorgde radioprogramma's.

Zijn eerste gedicht verscheen in maart 1984 in het tijdschrift *Cikal*; het heette 'Penriman', Dankbaarheid. Uit de samentrekking van de Javaanse woorden *surya* (zon) en *ianto* (van *ontong*, bloem en vruchtbeginsel van de pisangboom) had Hardjoprajitno zijn dichterspseudoniem Surianto geformeerd. In 1986 kwam zijn debuutbundel *Aruming melathi* (*De geur van melatie*) uit, de eerste Surinaamse bundel met niet-orale poëzie in het Javaans, voorzien van Nederlandse vertalingen van de hand van de dichter zelf. *Aruming melathi* was de eerste bundel die de Surinaamse Javanen in hun geschiedenis van contractmigratie en culturele eigenheid én als eigentijdse en zelfbewuste Surinamers neerzette. De aangesproken personen konden alle Surinaamse Javanen zijn, al waren het vaak vrouwenfiguren: Sumini, Sumi, moeder. De poëzie wilde een dam opwerpen tegen de teloorgang van de Javaanse cultuur in Suriname.

Als startschot van een dichterscarrière was *Aruming melathi* echter niet onomstreden. In zijn metaforen had Surianto al te opzichtig leentjebuur gespeeld bij zijn oudere confrère Shrinivási; later verklaarde hij dat hij dat als een eerbetoon bedoeld had. Bovendien stuitte Surianto's Javaans op veel weerstand bij de taalactivisten die zich sterk maakten voor de eigen Surinaamse variant van het Javaans. Hij zei daar zelf over in *Woorden die diep wortelen* (1992: 273): 'Ik maak een *blend*, een ver-

menging tussen Surinaams-Javaans en het Javaans dat gesproken wordt in Midden- en Oost-Java. Een tussenweg daarin. Vooral in poëzie zit ik te experimenteren met nieuwe dingen waarvan de effecten voor mij althans verrassend zijn. Poëzie is voor mij uitdrukking van kunst, daarin wil ik zoveel mogelijk barbarismen vermijden. Ik wil mijn gedachten en gevoelens in de meest oorspronkelijke taal, dus in het Javaans zelf, uitdrukken. Daarmee is het voor mij nog steeds een weg van zoeken, steeds een experiment. U gaat in die gedichten van mij zien dat ik ook zegswijzen uit het Surinaams-Javaans daarin plaats, maar nooit die geleend zijn uit het Sranantongo, dat vermijd ik angstvallig.'

In de bundels die volgden zou Suriyanto zich rehabiliteren als het ging om het zoeken naar een eigen vormtaal, maar zijn sterke banden met Indonesië bleven hem ertoe uitnodigen voor zijn poëtische taal bij het Hoog-Javaans te rade te gaan om gevoelens uit te drukken waarvoor hij in het Surinaams-Javaans geen woorden vond. Zo verscheen *Tetesiung bun adi (Edele dauwdruppels)* bij het eeuwfeest van de Javaanse immi-

gratie in 1990, de kleine bundel *Reruntungan/Hand in hand* kwam uit bij het Erasmus Taalcentrum in Jakarta als eindejaarsgeschenk 2000/2001, en *Wis mbalik ombak (Het roer omgegooid)* in 2002. De laatste bundel was veel sterker dan voorheen politiek gekleurd; hij was opgedragen aan Salam Somohardjo, politiek leider van de partij Pertyaya Luhur. Waar de politiek het podium beklimt moet de poëzie wijken. De strijdpoezie leek een Javaanse inhaalslag van het soort poëzie dat de Creolen vóór de onafhankelijkheid hadden geschreven en waar al lang niemand meer naar omkeek.

In 2000 had Surianto opgetreden bij het festival *Winternachten in Den Haag* en hij maakte met zijn prachtige voordracht zoveel indruk dat hij een jaar later gevraagd werd de *tournee* van *Winternachten in Indonesië* mee te maken. Dat eerste bezoek aan het land van zijn vader en voorouders werd een overweldigende ervaring voor Surianto. Na enkele dagen was hij al doodop van alle indrukken en het buitengemeen enthousiaste onthaal dat hij er kreeg. Tijdens zijn optreden in Teater Utan Kayu in Jakarta kreeg hij een jong en enthousiast publiek tegenover zich. Toen hij zijn voordracht wilde afsluiten vroeg de zaal om een toegift: 'Meer, opa, meer!' Nu is opa er niet meer, al heeft de in 2002 uitgekomen CD *Sabar/Geduld* met twaalf gedichten in het Javaans en het Nederlands zijn prachtige stem voor ons bewaard.

■ Mavis Noordwijk

In Memoriam John Nelom (1930–2006)

De betekenis van de musicus John Nelom voor het Surinaamse koorwezen is onnoemelijk groot en niet eenvoudig te beschrijven. John Nelom is actief en productief geweest als kapelmeester van de politiekapel, als instrumentalist, vocalist, arrangeur en componist. Hij was een ware inspiratiebron voor collega's, muziekstudenten en muziekminnaars.

Neloms werk leerde ik waarderen door zijn koorcomposities in de jaren zeventig. De diverse koorwerken die hij schreef voor mannenkoor, gemengd koor en kinderkoor zijn indrukwekkend. Ik noem: *Krioro tafra*, *Wenke pe y'e go*, en *Wan bon* (op de tekst van de dichter Dobru). Hij leverde een enorme bijdrage aan het koorrepertoire van Surinaamse origine, zowel op religieus als op folkloristisch gebied. De 'verplichte' nummers op de verschillende korenfestivals waren meestal van zijn hand.

Nelom maakte niet alleen eigen composities; hij was ook altijd bereid tot het harmoniseren van melodieën van anderen, getuige de talrijke koorwerken op tekst en muziek van onder andere Henk Brand Flu. John Nelom heeft aan de wieg gestaan van het eerste nationale koor van de Federatie van Zangkoren in Suriname (F.Z.S.) dat in het begin van de jaren negentig van start ging. Toen in 2003 het initiatief genomen werd tot het huidige Nationaal Koor Suriname, heeft hij als lid van de meerkoppige leiding ook serieus geparticipeerd bij de audities. Helaas moest hij in een vroeg stadium afhaken vanwege zijn afnemende gezondheidstoestand. Hij bleef echter geïnteresseerd in de verrichtingen van het nationaal koor in het algemeen en in die van de bij de Federatie van Zangkoren aangesloten zangkoren in het bijzonder.

John Nelom, voor velen Oom John, is niet meer. Hij laat ons een schat aan koorwerken achter die zullen doorklinken in Suriname en daarbuiten en zodoende een blijvend monument vestigen voor met name het Surinaamse koorwezen. Hij ruste in vrede.

■ Ronald Snijders

In Memoriam Archie Sumter (1936–2006)

Het eerste dat veel mensen die Archie Sumter hebben gekend vermelden, is dat hij een zeer sympathieke persoon was met veel kennis van zaken. Hij was gedurende zijn gehele leven actief op journalistiek gebied. En hij had enorme belangstelling voor jazzmuziek, literatuur en dans. Archie Ronald Arnold Sumter werd geboren in Paramaribo op 20 oktober 1936. Uit zijn eerste huwelijk, met Lucia Lafour, werden zijn twee zoons geboren, Lester en Raoul. Later trouwde hij met Carla Sligte met wie hij de laatste jaren van zijn leven tot zijn overlijden op 24 juli 2006 in Amsterdam-Centrum aan de Sarpathistraat woonde. Van 1960 tot 1964 studeerde Sumter perswetenschap aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn afstudeerscriptie had als onderwerp de onafhankelijkheid van Belgisch-Congo en De Gaulle's Algerijnse politiek. In het academisch jaar 1963-1964 'volgde hij de leergang 'Problematiek van Ontwikkelingslanden' aan de Universiteit Utrecht. In zijn studiekeerperiode was hij leerling-verslaggever bij het dagblad *Het Parool* in Amsterdam. Van 1964 tot 1966 werkte Sumter als redacteur bij het NTS-journaal (nu NOS). In de jaren zestig ontstond tevens zijn grote liefde voor de jazz. Hij kende in Nederland wonende jazzmusici als Nedley Elstak, Theo Loevendij en Boy Edgar evenals de jazzprogrammamaker Michiel de Ruyter en journalist Rudy Koopmans.

In 1966 keerde hij naar Suriname terug om als *public relations officer* bij de Suralco te gaan werken, een baan die hij zeer ambieerde. Vanwege gezondheidsproblemen van zijn jongste zoon keerde hij echter met gezin in 1969 naar Nederland terug. Van 1970 tot 1973 was hij voorlichter bij de TH Delft (nu TU Delft). Hij woonde toen in Delft aan het Arthur van Schendelplein.

In deze periode leerde ik Archie Sumter kennen. Hij was zeer gesteld op Amerikaanse jazzmusici als Thelonious Monk (zijn grootste favoriet), Eric Dolphy, Miles Davis, Roy Haynes en Charles Mingus. Archie was de eerste die mij erop attendeerde dat mijn jazzy fluitspel parallellen had met dat van Eric Dolphy, Roland Kirk en Frank Wess. Sumter was in 1973 jurylid van het Laren Jazzconcours waar ik de Persprijs won, hetgeen mij veel publiciteit heeft opgeleverd.

In deze periode werkte hij behalve bij de TH Delft ook als algemeen verslaggever bij de Brabant Pers (*Eindhovens Dagblad*, *Helmonds Dagblad*, *Brabants Dagblad* en *Nieuwsblad van het Zuiden*). Van 1973 tot 1974 was hij daarnaast Suriname-specialist bij de Haagse redactie van de Brabant Pers, omdat de soevereiniteit van Suriname eraan kwam. Later

was hij belast met de onderwerpen ontwikkelingslanden (in het bijzonder Suriname), dans, jazz en onderwijs en werd hij de eindredacteur van de boekenpagina van de kranten van de Brabant Pers. Van 1988 tot 1992 was Archie Sumter lid van de Amsterdamse kunstraad, commissie dans. Zijn grote favoriet op het gebied van dans was de Nederlander Hans van Manen.

Nadat Sumter in oktober 1996 met de VUT ging, was hij van 1997 tot 2001 voorzitter van de werkgroep 'Migranten en Media' van de Nederlandse Vereniging van Journalisten (NVJ). In 2001 was hij bestuurslid van 'Migranten en Media' en van 'Mix Media'. Verder was hij voorzitter van het bestuur van de Stichting Black Straight Music die de belangen behartigde van mijn orkest, de Ronald Sniijders-band. Vanaf 1996 was hij ook correspondent in Nederland van *De Ware Tijd*.

In maart 2005 bleek dat Archie ongeneeslijk ziek was. Hij had leverkanker en zou nog hooguit enkele maanden te leven hebben. Na hem thuis te hebben bezocht besloot ik spontaan een muzikale hommage aan hem te brengen in de vorm van een groot opgezet *Concert for Archie*. Dit druk bezochte jazzconcert vond plaats op 31 maart 2005 in het Nieuwe Bimhuis (een onderdeel van het gloednieuwe muziekgebouw aan het IJ). Er waren optredens van onder andere Hans Dulfer, Misha Mengelberg, Denise Jahna, Marjolein Sligte en de Ronald Sniijders-band.

De menselijke warmte van dit zeer geslaagde concert – dat ook op dvd is uitgebracht – gaf hem een enorme impuls om zijn ziekte zo goed mogelijk te bestrijden. De behandeling sloeg aan, waardoor Archie en zijn vrouw Carla zelfs een vakantie naar Suriname hebben kunnen maken en in Nederland en elders in Europa diverse evenementen hebben bezocht. Al met al heeft hij ruim een jaar langer geleefd dan wat in eerste instantie medisch was voorspeld. De crematieplechtigheid vond plaats onder grote belangstelling op maandag 31 juli in De Nieuwe Ooster in Amsterdam. Zijn boek *De persgeschiedenis van Suriname vanaf de eerste krant* heeft hij niet kunnen afmaken. Het wordt voortgezet onder leiding van zijn collega Ellen de Vries.

■ Eva Essed-Fruin

In Memoriam Leo Ferrier (1940–2006)

Op 14 september 1940 werd Leo Henri Ferrier in Paramaribo geboren als jongste van zes kinderen uit het onderwijzersgezin van Johan Ferrier (de laatste gouverneur en eerste president van Suriname) en Eugenie Lionarons. Zijn overgrootmoeder was een Hindostaanse. Een deel van zijn jeugdjaren woonde hij in Commewijne bij een kinderloze tante, getrouwd met een districtsambtenaar. Daardoor kon hij later in *Ātman* van binnenuit schrijven zowel over de districtsjongen Lonnio (de ik-figuur), die dikwijls voor een Hindostaan wordt aangezien, als over Orlando, zoon van een vooraanstaande Creool in Paramaribo. In 1960 deed Leo eindexamen van de Surinaamse Kweekschool. Het jaar daarop vertrok hij naar Nederland, waar hij werkte als onderwijzer, zijn hoofddakte behaalde, twee jaar militaire dienstplicht vervulde waarbij hij het tot officier bracht, muziek (hoofdrichting piano) studeerde aan het conservatorium, heel veel las op uiteenlopend gebied, zich in het bijzonder verdiepte in de Indiase literatuur en filosofie en twee romans publiceerde. Dit alles in een tijdsbestek van tien jaar.

Zijn eerste roman uit 1968 *Ātman* (Zelf, kennis van het Zelf) is een zoeken naar harmonie tussen het Hindostaanse en het Negerement zowel in hemzelf als in de Surinaamse samenleving, en ook het zoeken naar aanvaarding van zijn eigen homo-erotic. Tegelijkertijd beschrijft hij uitstekend en kritisch de Surinaamse samenleving in de jaren vijftig en zestig en worden de drie hoofdfiguren Lonnio, Orlando en de Javaan Karsilan (die de harmonie al in zichzelf draagt) en de bijfiguren mensen van vlees en bloed. In 1990 werd het boek zeer terecht herdrukt door de Volksboekwinkel. Zijn tweede roman *El Sisilobi, of het basisonderzoek* (1969) kan gezien worden als een satire op de Surinaamse maatschappij die steeds meer afglijdt naar materialisme. Dit boek had veel minder succes.

In 1971 keerde Leo voorgoed terug naar Suriname, waar hij werkte als onderwijzer, pianolessen gaf aan de Volksmuziekschool en het Instituut voor de Opleiding van Leraren en probeerde te schrijven. In het Suriname nummer van het Nederlandse tijdschrift *Tirade* in 1973 verschijnt *Notities van een vriend* waarin hij verslag doet van zijn materiële en psychische moeilijkheden. Ook de brieven aan het echtpaar Nijbroek uit de periode 1973 (gpubliceerd in *Privé-domein van de Surinaamse letteren*, 1993) ademen eenzelfde geest. In die tijd was hij ook bezig met meerdere romans. In een ervan, waarvan hij mij fragmenten liet lezen, verwoordde hij op indrukwekkende wijze de strijd met zijn demonen.

Maar op een dag haalde hij zijn manuscript terug en later heeft hij het helaas vernietigd samen met ander werk. Ook met de pianomuziek ging het niet goed. Het recital dat hij in Ons Erf gaf werd een debacle. Eerst weigerde hij te spelen omdat hij die ochtend zijn vingers had bezeerd toen hij de kettingkast van zijn fiets moest repareren. Hij verweet de omstandigheden waaronder hij moest werken en zich verplaatsen aan de mensen in Suriname, dus eigenlijk aan het aanwezige publiek, dat in geschokte stilte zat te luisteren. In de kleedkamer hebben verschillende mensen op hem ingepreacht, waaronder zijn vader. Die heeft hem ervan kunnen overtuigen dat een echte kunstenaar zich niet klein laat krijgen door de omstandigheden en dat hij toch moest spelen al zou dat misschien niet volmaakt zijn. Na het recital is hij een aantal weken opgenomen geweest in een psychiatrische inrichting. Ook daarna waren er telkens periodes waarin hij niet goed kon functioneren, zeker niet als onderwijzer voor de klas. Uit brieven uit 1976 aan Hugo Pos (ook in *Privé-domein van de Surinaamse letteren*) blijkt dat hij zich ten opzichte van veel mensen en vooral ten opzichte van zijn vader vreselijk schuldig voelde en dat de materiële moeilijkheden hem boven het hoofd groeiden.

Gelukkig kwam er een oplossing voor Leo. In 1979 werd hij op afspraak van Jim Douglas, de toenmalige directeur van het Surinaams Museum, in dienst genomen door het Ministerie van Onderwijs dat hem uitleende aan het Museum. Hij werd een gewaardeerd en gerespecteerd stafmedewerker, die altijd bijzonder punctueel was, en kreeg de gelegenheid om in zijn eigen tempo te werken. Met zijn eigenaardigheden werd rekening gehouden.

In het archief van het Museum heeft hij belangrijk werk gedaan. Zo heeft hij op eigen initiatief het Mariënborg-archief geordend en erover gepubliceerd in de *Mededelingen van het Surinaams Museum*. In de loop der jaren verschenen daarin ook andere artikelen van hem zoals samenvattingen van enkele scripties en in 1992 een bespreking van de transcriptie door Richard en Sally Price van het oorspronkelijke manuscript van Stedmans *Narrative*. Het door hem ontsloten Geyskes-archief moet volgend jaar op het net komen. Samen met Laddy van Putten, de huidige directeur van het Surinaams Museum, schreef hij *50 jaar Stichting Surinaams Museum* voor het *Archiv für Völkerkunde*, dat in 1999 verscheen. De Nederlandse versie is te vinden op het internet.

Literatuur schreef hij niet meer. In 1984 merkte hij in een brief aan zijn zuster Cynthia op (in *Privé-domein van de Surinaamse letteren*): 'Wat het schrijven en het pianospelen betreft ben ik in de afgelopen jaren tot het inzicht gekomen dat ik zeker de kwaliteiten heb om tot topprestaties te komen. Wat ik echter niet kan is leven met die spanningen die het beroep van schrijver en pianist met zich meebrengen.'

Na zijn zestigste (officiële pensioenleeftijd in Suriname) werd zijn dienstverband nog enige jaren verlengd tot 1 april 2005. Kort daarna trouwde hij met Annie Dasimin, reeds jaren zijn levensgezellin. Hij speelde weer

piano en had plannen voor een nieuwe roman, die – zoals hij Laddy van Putten toevertrouwde – *Ochtenddans van een nar* zou heten. Helaas ging zijn gezondheid steeds meer achteruit. Zijn handen waren bijna verlamd, hoewel hij de laatste tijd weer een paar vingers kon gebruiken. Op zondag 30 juli 2006 werd hij met spoed opgenomen in het Academisch Ziekenhuis in Paramaribo waar hij diezelfde dag overleed aan de gevolgen van longemfyseem.

Misschien dat de roman die hij volgens eigen zeggen al had geschreven, in zijn nagelaten papieren kan worden gevonden en publicabel is. Anders blijft Leo Ferrier de schrijver van *Ātman*, die met dat ene boek een groot Surinaams schrijver is, misschien de grootste.

Adressen auteurs & redactieleden

Zaire van Arkel
j.z.vanarkel@students.uu.nl

Dr. Freek L. Bakker
Van Slingelandtplantsoen 2
2253 WT Voorschoten
bakker.atsma@wanadoo.nl

Dr. Aspha E. Bijnaar
NiNsee, Linnaeusstraat 35-f
1093 EE Amsterdam
a.bijnaar@planet.nl

Drs. Eva Essed-Fruin
Van Nijenrodeweg 682
1082 JB Amsterdam
eva.essed@kpnplanet.nl

Hugo Fernandes Mendes
Duke Ellingtonstraat 8
2324 LA Leiden
fernandes.mendes@
worldonline.nl

Dr. Lila Gobardhan-
Rambocus
POB 9008
Paramaribo-Suriname
sabitrie@cq-link.sr

Anne Gordijn
agordijn@planet.nl

Dr. Rosemarijn Hoefte
KITLV
Postbus 9515
2300 RA Leiden
hofte@kitlv.nl

Dr. Wim Hoogbergen
Instituut voor Culturele
Antropologie
Heidelberglaan 2
3584 CS Utrecht
w.s.m.hoogbergen@fss.uu.nl

Drs. Lucia Hogervorst
Damhertstraat 43
3064 LT Rotterdam
luciahogervorst@planet.nl.

Xanta Jabini
xjabini@hotmail.com

Fabiola Jara
Olympiakade 51-1
1076 XX Amsterdam
f.j.jaragomez@fss.uu.nl

Prof. dr. Michiel van
Kempen
Rue Henri Linchet 12
5020 Flawinne
België (Namur)
Michiel_van_Kempen@
hotmail.com

Mr. John Leefmans
Ocarinalaan 592
2287 SK Rijswijk (ZH)

Dr. Peter Meel
Bolpraamwerf 13
2317 ED Leiden
p.j.j.meel@let.leidenuniv.nl

Dr. Elizabeth Mohkamsing-
den Boer
Miquelitastraat 12
Cupido Project
Paramaribo
Suriname
mohkamsing@cq-link.sr
elizabethmohkamsing@
yahoo.com

Drs. Els Moor
e.moor@sr.net

Dr. Jannes H. Mulder
Grindweg 64
3055 VB Rotterdam
uhlenbeck@wxs.nl

Mavis Noordwijk
P.O.Box 2653
Paramaribo
Suriname
mnoordwijk@sr.net

Dr. Hans Ramsoedh
Delfzijlstraat 41
6835 CL Arnhem
hans.ramsoedh@han.nl

Irene Rolfes
KITLV
Postbus 9515
2300 RA Leiden
rolfes@kitlv.nl

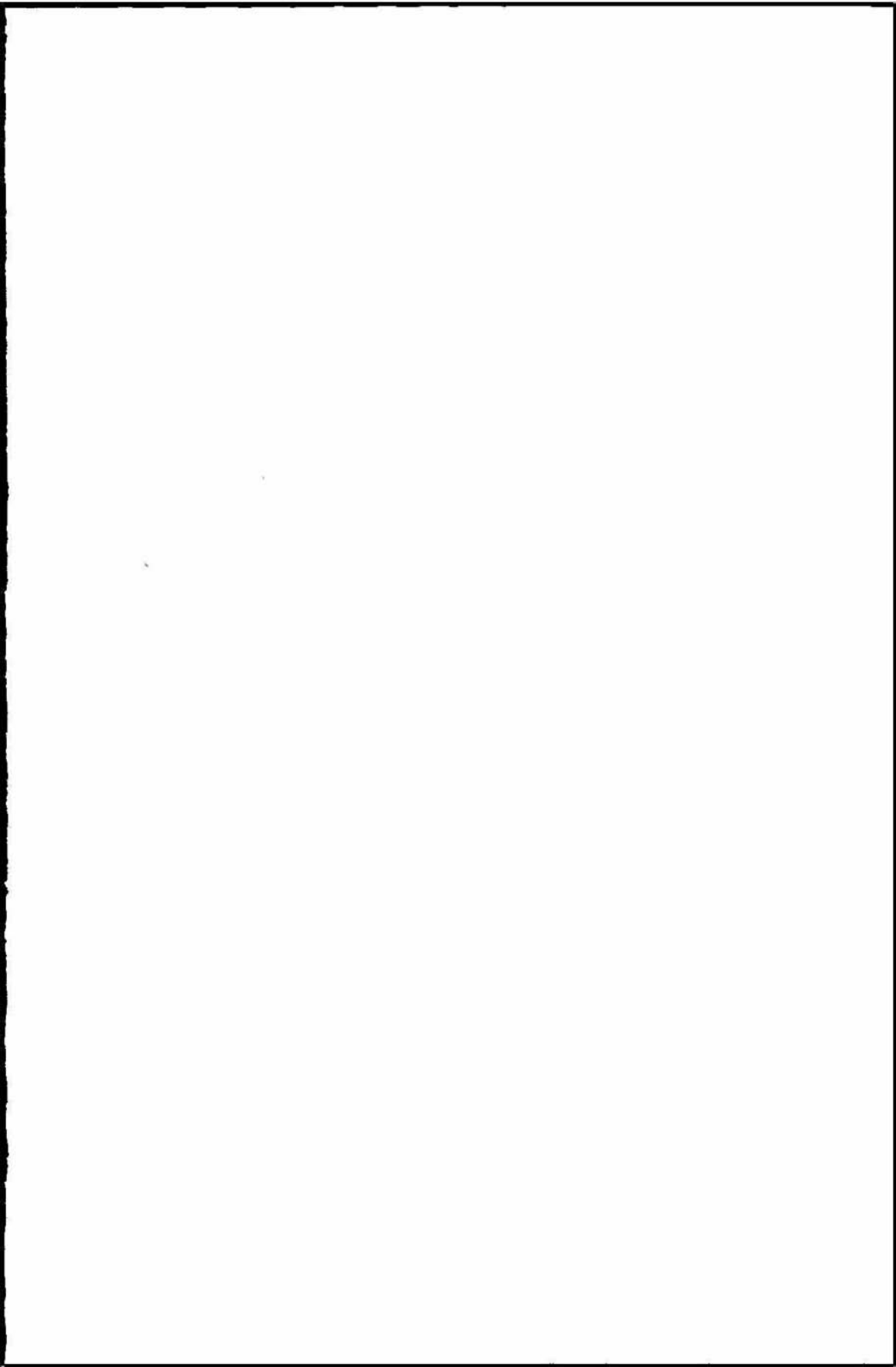
Dr. Wim Rutgers
Universiteit van Aruba
P.O. Box 5
Oranjestad, Aruba
univaruba@setarnet.aw

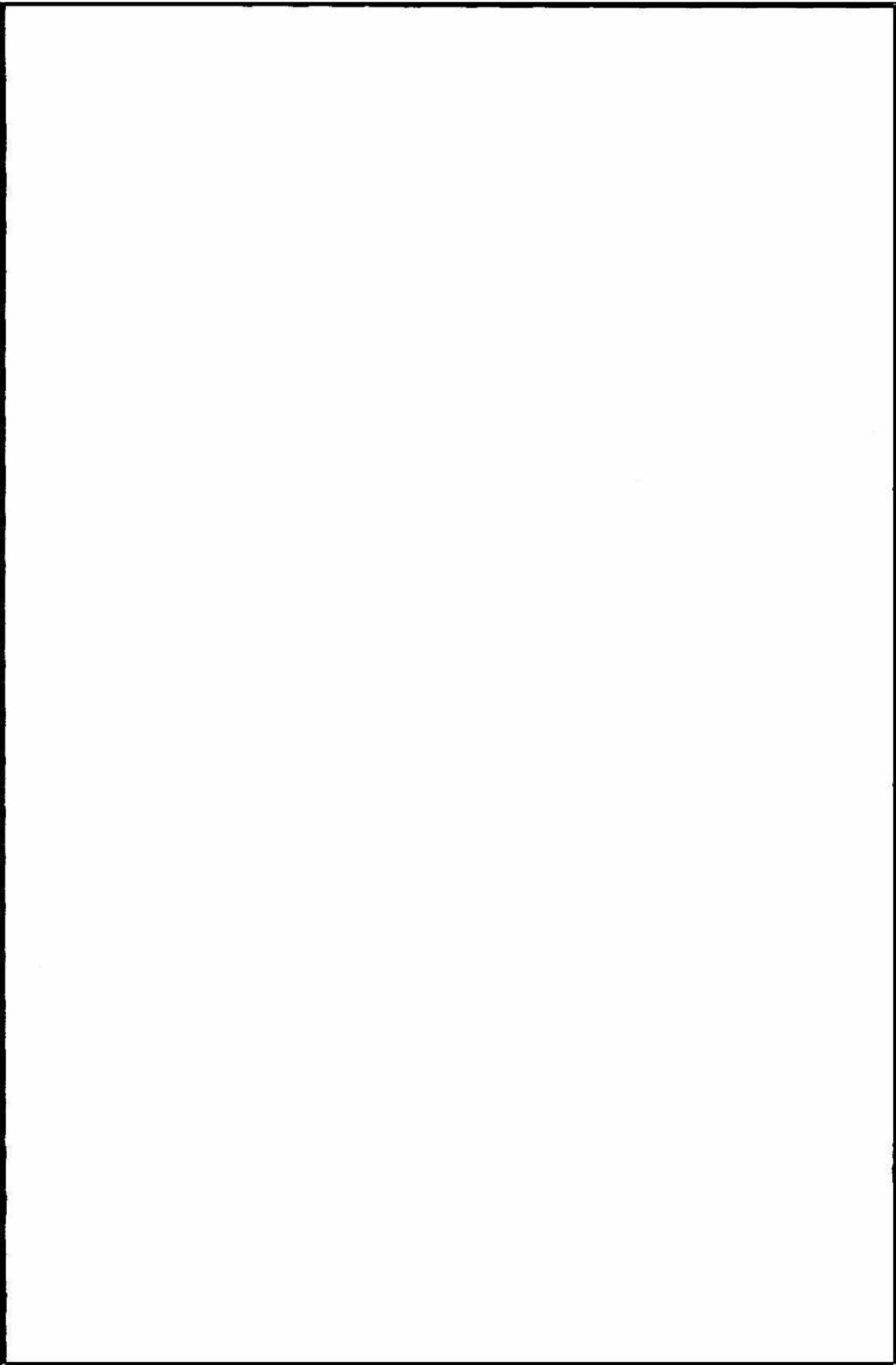
Ronald Snijders
Siberië 18
2613 MC Delft

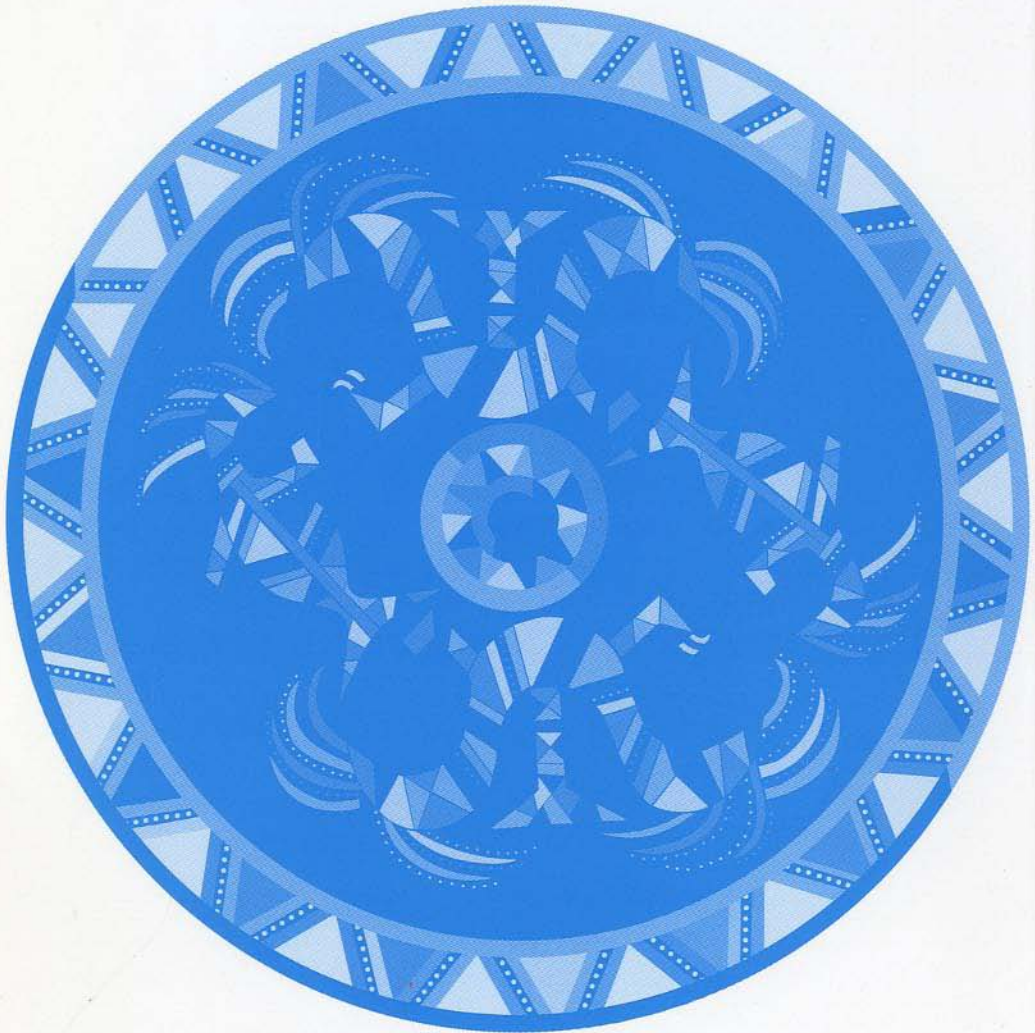
Peter Sanches
Kon. Wilhelminastraat 18
2811 TV Reeuwijk
psanches@worldonline.nl

Dr. Marten Schalkwijk
NGO Institute for Training
and Research
Albergastraat 44
POB 2416
Paramaribo
nikos@sr.net

Dr. Joop Vernooij
Prof. Molkenboerstraat 7
6524 RN Nijmegen
j.vernooij@theo.kun.nl

ISSN 0167-4099